

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

NEOBAROKK ÉPÍTÉSZET MAGYARORSZÁGON
AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA IDEJÉN
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
MEINIG ARTHUR ÉPÍTÉSZ MUNKÁSSÁGÁRA

ROZSNYAI JÓZSEF

2011.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

ROZSNYAI JÓZSEF:

NEOBAROKK ÉPÍTÉSZET MAGYARORSZÁGON AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA IDEJÉN KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MEINIG ARTHUR ÉPÍTÉSZ MUNKÁSSÁGÁRA

Művészettörténet és Művelődéstudományok doktori iskola, Dr. Kelényi György,
a doktori iskola vezetője.

Művészettörténet Program, Dr. Kelényi György, a Program vezetője

A Bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök:	Dr. Keserü Katalin PhD habil. egyetemi tanár
Bírálok:	Dr. Kelényi György DSc habil, egyetemi tanár Dr. Farbaky Péter PhD
Titkár:	Dr. Széphelyi F. György PhD egyetemi adjunktus
Tagok:	Dr. Winkler Gábor DSc egyetemi tanár Dr. Ágoston Julianna PhD egyetemi docens (póttag) Dr. Eörsi Anna PhD egyetemi docens (póttag)
Témavezető:	Dr. Sisa József DSc, Dr. habil

Budapest, 2011.

Tartalomjegyzék

Előszó	4
Bevezetés	7
1. A neobarokk építészet programadói	7
2. Barokkizáló historizmus és neobarokk építészet	11
▪ Franciaország második császárságbeli és harmadik köztársaságkori építészetének barokkizáló tendenciái	13
▪ A második császárság barokkizáló építészetének hatása más országokban	14
▪ Oroszország rokokós romantikus és neobarokk építésze	19
▪ Nagy-Britannia késői viktoriánus és Edvárd-kori neobarokk építésze	20
▪ A Német Császárság neobarokk építésze	24
▪ Bécs neobarokk építésze	34
Neobarokk építészet Magyarországon – általános jellemzés	
1. A kortársak a magyarországi neobarokk építészetről	47
2. A dualizmuskori neobarokk építészet kutatástörténete	53
3. Stílusalakító tényezők	58
▪ Építőanyagok	58
▪ Épületszerkezetek	60
▪ Alaprajzi rendszerek – téralakítás	61
▪ Tömegalakítás	63
▪ Alaktan – homlokzatrendszerek és belső architektúrák	65
▪ Épülettípusok	66
▪ Városépítészet	67
▪ A megrendelők	69
▪ A neobarokk a tervpályázatokon	70
▪ Építészek és tervező építőmesterek	71
▪ Kivitelező építőmesterek	72
▪ Építési költségek	75

Neobarokk építészet Magyarországon – építészek és épületek	77
1. Barokkizáló tendenciák az 1850-es, 1860-as és 1870-es évek magyarországi építészetében	77
2. A neobarokk építészet kezdetei és elterjedése az 1880-as években	80
▪ Pozsony szerepe a magyarországi neobarokk építészet kezdeteinél	80
▪ A neobarokk kastélyépítészet kezdetei Magyarországon	83
▪ A Fellner és Helmer építészcég 1880-as évekbeli tevékenysége Magyarországon	87
▪ Lechner Ödön szerepe a magyarországi neobarokk kezdeteinél	89
▪ Uralkodói építkezések az 1880-as években	92
▪ Egyéb 1880-as évekbeli neobarokk épületek és tervezők	98
▪ Neobarokk egyházi épületek az 1880-as években	101
3. Meinig Arthur neobarokk építésze az 1880-as években	104
▪ Letelepedés Magyarországon és az első megbízások	104
▪ A Wenckheim-palota	107
4. A neobarokk építészet fénykora az 1880-as évek végétől az 1890-es évek végig	115
▪ A Királyi palota átépítése Ybl Miklós, majd Hauszmann Alajos tervei szerint	117
▪ A budapesti neobarokk és neorokokó lakóház-építészet fénykora, 1889-1899.	120
○ Quittner Zsigmond	120
○ Schannen Ernő	127
○ Goldmann Ernő és Sziklai Zsigmond	131
○ Hubert József és Móry Károly	138
○ Ray Rezső Lajos	148
○ Nay Rezső és Strausz Ödön	151
○ Egyéb építészek és tervező építőmesterek, 1889-1899.	156
○ A Nagykörút és vonáskörzetének neobarokk épületei	156
○ Belváros és Lipótváros	164
○ Terézváros és Erzsébetváros	166
○ A Városliget környékének neobarokk villái	167
○ Józsefváros és Ferencváros	171
○ Buda	171
▪ Neobarokk belső terek nem neobarokk homlokzatú lakóházakban	172
▪ Neobarokk kastélyépítészet az 1890-es években	175
▪ Alpár Ignác neobarokk építésze az 1890-es években	176
▪ A neobarokk az Ezredéves Országos Kiállításon	182
▪ Bruno Schmitz hatása a magyarországi építészetre – Hauszmann Alajos, Korb Flóris és Giergl Kálmán neobarokk építésze az 1890-es években	186
▪ A neobarokk, mint a szecesszió előzménye fiatal századfordulós építészek életművében	193
▪ A vidék neobarokk lakóház-építésze	

az 1890-es években	197
▪ A neobarokk jellegzetes középület-típusai az 1890-es években	201
▪ Színházak és vigadók	204
▪ Kaszinók, klubok és egyesületi székházak	206
▪ Szállodák, szanatóriumok és fürdői épületek	212
▪ Takarékpénztárak	216
▪ Egyházi épületek	218
5. Meinig Arthur építésze az 1890-es években	220
▪ Reprezentatív bérházak és paloták	220
▪ A Park Klub	225
▪ Egyéb neobarokk tervek és épületek az 1890-es években	229
6. Neobarokk építészet a századfordulón és a 20. század első két évtizedében	233
▪ Lakóház-építészet	234
▪ Középületek	235
▪ Igazságügyi épületek	241
▪ Vigadók, szállodák és fürdőépületek	243
▪ Egyházi épületek	245
▪ Korb Flóris és Giergl Kálmán századfordulós neobarokk építésze	247
▪ Alpár Ignác neobarokk építésze a 20. század első két évtizedében	252
▪ Hubert József neobarokk építésze a 20. század első két évtizedében	255
▪ Hüttl Dezső neobarokk építésze	258
▪ Wälder Gyula neobarokk tervei 1918 előtt	263
7. Meinig Arthur neobarokk építésze 1900 körül	265
▪ Új funkciók és a fő stílusirányok Meinig Arthur 1900 körüli építészetében	265
▪ Nemesen elegáns homlokzatok és belső terek	266
▪ Városképalakító grandiózus kompozíciók	269
▪ Tervpályázatok, megvalósulatlan épületek	272
Összefoglalás	275
Jegyzékek	
▪ Irodalomjegyzék	283
▪ Internetes források	294
▪ A szövegben említett képek forrásai	296
▪ Levéltári források	199
▪ Rövidítésjegyzék	307
▪ Képjegyzék	307
Melléklet – Budapesti neobarokk épületek táblázat	324

Képmelléklet

Előszó

A 19. és 20. században, de a mai napig is vissza-visszatérő jelenség a barokk építészet hatása. Elsősorban arisztokratikus jellege és tekintélyt sugárzó volta miatt vált népszerűvé egyes társadalmi rétegek körében. Az utóbbi két évszázad barokkizáló építészeti irányzataitól élesen elválasztható az Osztrák-Magyar Monarchiabeli késő historizmus építészetének neobarokkja, melynek egyik legsajátosabb alkotója, Meinig Arthur volt. Rajta kívül azonban sokan és sokféleképpen művelték ezt a stílusirányzatot, és csak az ő munkásságuk feltárásával válik lehetővé a korszak és nem mellékesen Meinig Arthur építészetének megismerése.

Az eddig a szakirodalom által megfogalmazott általánosító meghatározások, jellemzések helyébe, a tények részletes ismeretén alapuló elemzések állítása e kutatás célja. Az első, megkerülhetetlen feladat a neobarokk építészet stíluskörébe tartozó alkotások feltérképezése. Ezzel párhuzamosan természetesen ezeknek az épületeknek a korabeli, többi stílusirányzathoz tartozó társaikhoz való viszonyát kell meghatározni.

A magyarországi neobarokk építészet mintaképeinek keresésekor a külföldi építészet kortárs és régebbi (17. és 18. századi) alkotásaihoz kell fordulnunk, elsősorban Közép-Európa építészetéhez. A hazai neobarokk építészet kezdeteiről eddig is tudtuk, hogy bécsi (Fellner és Helmer cég) vagy Bécsben dolgozó magyar származású építész (Victor Rumpelmayer) nevéhez kötődik, ennek alapos feltárása azonban e kutatás egyik legfőbb célja. Nyilvánvaló, hogy az egyes építészek más-más módon viszonyultak a barokk formakincshez, így az egyéni stílusjegyek elkülönítése is a feladatok közé tartozik. Kérdés azonban, hogy lehet-e periodizálni a késő historizmus neobarokkját a stílusjegyek és az alkotások mennyisége alapján.

A formai jegyek vizsgálata mellett a neobarokk tartalmi elemzése is célja e kutatásnak, a kettő éles elkülönítése tulajdonképpen nem is lehetséges. Miért válhatott népszerűvé a barokk építészet a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben, mely társadalmi rétegek, csoportok érezték magukhoz illőnek, mennyiben tartották mintaképnek a barokk építészet korának társadalmát? Ezek a kérdések részben a társadalomtörténész válaszára várnak, de a művészettörténeti kutatás sem kerülheti meg ezek feltételét.

A neobarokk építészet kutatásának forrása elsősorban a korabeli gazdag szaksajtó és szakirodalom, valamint a témával foglalkozó kortárs tudományos munkák, mely utóbbiak közül hazaiakban, egyelőre – sajnos – nem bővelkedünk.

A fenti kutatási terv alapján elvégzendő munka kiindulópontja és alapja Meinig Arthurról írott szakdolgozatom, melynek szerves továbbfejlesztéseként képzelem el doktori disszertációm. A szakdolgozat szinte az összes Meinig tervezte épület építéstörténetét tisztázta, különösen a budapesti munkákat ismerjük alaposan. Miért van értelme újra, kiemelten foglalkozni Meinig Arthur építészetével jelen disszertáció keretében? Ennek több oka is van, melyek közül elsőként azt

említeném, hogy a szakdolgozat megírása óta számos új forrás áll a kutatás rendelkezésére Meinig életművével kapcsolatban. A szakdolgozat írásakor, 2000-2001-ben az akkor magasépítési tervtárnak nevezett budapesti engedélyezési tervek tartalmazó gyűjtemény a budapesti központi városházán foglalt helyet, tudományos kutatás szempontjából nem ideális körülmények között. A kikért körülbelül húsz épület tervanyaga közül mindössze a József körúti Éder-bérház terveit, a Csekonics-palota nem Meinigtől származó átalakítási tervrajzait és egy az életmű szempontjából kevésbé érdekes Dísz téri, szintén nem Meinigtől származó, de bizonyos mértékben vele is összefüggésbe hozható épület átalakítási terveit kaptam meg rövid betekintésre. Amikor néhány évvel ezelőtt ez a tervtári gyűjtemény átkerült Budapest Főváros Levéltárába, egyrészt méltó körülmények közé került, ahol a kutatás ideális körülmények között folyhat, másrészt meglepő módon számos Meinig tervezte budapesti épület tervei „előkerültek”, és azokat megtekinthettem és lefényképezhettem. A tervrajzok ismeretében alaposabb információs bázishoz jutott a Meinig-kutatás, a legtöbb épületről immár nem csak szöveges források állnak rendelkezésünkre.

A megnövekedett forrásanyag mellett egy másik ok a kutatás továbbgöngyölítésére, hogy 2002 óta több Meinig tervezte épületet volt szerencsém belülről is tanulmányozni, melyeket korábban, a szakdolgozat-írás fázisában nem sikerült megtekintennem. Ez többek között a Hild-Ybl Alapítvány alkalmazottjaként készült műemléki tudományos dokumentációk írása kapcsán vált lehetségessé. Ez utóbbi intézmény megbízásából készítettem a Trefort utcai Hunyady-palota, az Alkotmány utcai Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Szabadság téri Adria Tengerhajózási Rt. dokumentációját, de nemcsak Meinig-művek, hanem egyéb neobarokk alkotások kutatása is feladatomból volt, melyek közül megemlíteném a Korb és Giergl tervezte Klotild-palotákat vagy a szintén az ő munkáik közé tartozó, de csak részben neobarokk Benczúr utcai Lánczy-palotát.

A Meinig-életmű kutatásának felelevenítésére, illetve folytatására a harmadik fontos ok, hogy a legtöbb épület stíluskapcsolatait csak általánosságban sikerült bemutatnom szakdolgozatomban, az azóta eltelt években viszont előképek és egyéb közvetlenebb stíluskapcsolatok feltárásával sikerült tisztább képet alkotnom az életműről.¹

Szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik munkám létrejöttében támogattak. Kiemelten mondok köszönetet témavezetőmnek, Sisa Józsefnek, Budapest Főváros Levéltára dolgozóinak, különösen Homok Zsoltnak és Csáki Tamásnak, a Hild-Ybl Alapítvány munkatársainak, különösen Bor Ferencnek és Vadas Ferencnek, Farbaky Péternek, Szentesi Editnek, Székely Miklósnak, Veress Ferencnek, Pilkhoffer Mónikának (Pécs), Apró Ferencnek (Szeged), a Magyar Építészeti Múzeum munkatársainak és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye dolgozóinak. Köszönöm Családom segítségét és türelmét, végül, de elsősorban pedig a Gondviselésnek, hogy erőt adott munkámhoz.

¹ A magyarországi historizmus, és ezen belül neobarokk építészeti előképeiről és stíluskapcsolatairól előkészületben van tanulmányom megjelenése.

Bevezetés

1. A neobarokk építészet programadói

Az alábbi fejezetekben bemutatásra kerülő, az 1880-as évek előtti évtizedekben megszülető, és az 1880-as években elterjedő európai neobarokk építészet előzménye az 1820-as és 1830-as évek késői klasszicizmusával és romantikájával párhuzamos, sőt azokkal összefüggésben lévő, ún. második rokokó, valamint az 1840-es és 1850-es évek elsősorban francia és orosz építészetében a homlokzatot is birtokba vevő barokkizáló és rokokós romantikája, illetve második császárságbeli stílusa. E stílusjelenségek megelőzik a barokk újraértékelését a művészettörténetben. Ez utóbbi fejleményre a 19. század második felében került sor, de nagyobb hordereje csak az 1880-as évektől bontakozott ki Albert Ilg (1847-1896), Cornelius Gurlitt (1850-1938), August Schmarsow (1853-1936) és Heinrich Wölfflin (1864-1945) tevékenysége során. Esetükben valódi fordulatról beszélhetünk a barokk megítélését illetően, a stílus elnyeri méltó helyét a művészettörténeti irodalomban is. Az ehhez vezető folyamat elején, az 1850-es években Jakob Burckhardt áll, akinek 1855-ben megjelent Ciceronéját, de a barokk művészettel kapcsolatos későbbi állásfoglalásait sem tekinti Széphelyi F. György valódi fordulatnak a barokk recepciójának történetében, sokkal inkább közeledésnek tekinthető, amely azonban nem lépte át azt a határt, ami a barokk általános pozitív megítélését hozta volna magával. Számára a reneszánsz az ideális stílus, a barokk alapvetően negatív kategória. Burckhardttal született meg a tudományos igényű barokk-kritika. A barokkban elsősorban a festészet egyes megnyilvánulásait értékeli nagyra, az építészetet egyetértésben a század közepéig jellemző felfogással a reneszánsz késői elvadult változatának tekinti. A Cicerone megfogalmazása szerint: „Die Barockbaukunst spricht dieselbe Sprache wie die Renaissance, aber einen verwilderten Dialekt davon.”² Széphelyi F. György szerint: *„Azok a passzusok, amelyek az előbbi kritikus mondat és az említeni kívánt művészek, emlékek, műalkotások szerény terjedelmű, és ömlesztett formában való elősorolása között olvashatók, lényegében az elvadás folyamatát igazoló anomáliák egyes építészeti elemek alakításán, illetve alkalmazásán szemléltetett tételes bemutatására szolgálnak. Az abszolút lépték megnövelése, az egyes elemek: pilaszterek, párkánytagozatok megsokszorozódása, konzolok aránytalan méretezése, a tört oromzatok bevezetése (Bernini és Borromini bűne), a részek és az egész szerves kapcsolatának meglazulás, mind önkényre, mértéktelenségre vall. Burckhardt e helyütt leíratlan szemléletváltozás által létrehozott „korcs formák” hatásával indokolja az érzékek fokozatos eltompulását, ami óhatatlanul további gerjesztő folyamatot indít be.”*³

A 19. század Európájában szinte minden állam kereste a nemzeti múltat leginkább reprezentáló stílust. Angliában a gótika és az I. Erzsébet kori angol reneszánsz stílus,

² Jacob Burckhardt: Cicerone. 1855/1938, 291.

³ Dr. Széphelyi F. György: A megvetettségtől a befogadtatásig. A barokk megítélésének változása a XIX. század második felétől az 1920-as évekig. PhD disszertáció. ELTE, 2009., 36.

Franciaországban a 17-18. század akadémikus klasszicizálásán kívül a francia reneszánsz több korszaka, a Német Császárságban a romanika és a barokk, és ezek mellett fontos, bár nem vezető szerepet kapott a német reneszánsz, mint nemzeti stílus, addig az Osztrák-Magyar Monarchiában a német reneszánsz viszonylag súlytalan maradt, csak néhány építész kísérletezett vele. Mint láttuk az 1870-es években megszülettek az osztrák neobarokk első példái, melyek nem valamilyen elméleti iránymutatás, hanem a bérpalota-építés gyakorlatias céljai mentén érlelődtek. Az 1880-as évek második felére a neobarokk széles körben elterjedt, könnyű befogadását elősegítette, hogy egyre inkább nemzeti stílust láttak benne. Így a gyakorlatias célok mentén megszületett neostílus magasabb piedesztálra került, sőt a legmagasabbra, amint az uralkodói család, mindenekelőtt a trónörökös Ferenc Ferdinánd kedvenc stílusává avanszált. A barokknak nemcsak befogadását, hanem rögtön osztrák nemzeti művészetté való emelését láthatjuk Albert Ilg esetében 1880-tól. Az eddig a szakirodalomban, először Renate Wagner-Rieger-nél felmerült gondolat, miszerint Ilg 1880-ban álnéven megjelentetett Bernini der Jüngere – Die Zukunft der Barockstils című írása lett volna programadó az Osztrák-Magyar Monarchia területének neobarokkja számára, helyesbítendő azonban, mivel az első valódi neobarokk épületek ennél korábbiak vagy egyidejűek, hiszen például Fellner és Helmer Sturany-háza a bécsi Ringen 1874-től épült fel. Ilg szerepe mindenekelőtt a barokk szélesebb körben való elfogadásában, és ezáltal a barokk formáktól való idegenkedés elhalkításában feltételezhető. Ezt a szerepet azonban nem egyedül vállalta, hiszen az 1880-as évektől nála, és munkáinál nagyobb hatású, minden bizonnyal szélesebb körben ismert művek szolgáltattak alapot a barokk építészet megismerésére, megkedvelésére. Az osztrák barokk első tudományos feldolgozásai közé tartozik Johann Bernhard Fischer von Erlach monográfiája, melyet 1895-ben publikált Ilg.⁴

Ez utóbbi szakmunkát több mint egy évtizeddel előzte meg Cornelius Gurlitt Das Barock- und Rokokoornament Deutschlands című két füzet formájában, 1883-ban megjelent munkája, melyet 1887-1889 között egy nagyszabású vállalkozás, a Geschichte der neueren Baukunst című sorozat részeként három kötet (V/1., 2. és 3. kötet) követett, melyek révén a barokk építészet iránti érdeklődés Itálián kívül Belgiumra, Hollandiára, Franciaországra, Angliára, Németországra és Ausztriára is kiterjedt.⁵ Eredetileg nem Gurlitt, hanem Robert Dohme írta volna a barokkot, de betegsége miatt átadta Gurlittnak. Minthogy Magyarországon elsősorban a német és az osztrák barokk hatása mutatható ki a neobarokkban, így e helyen leginkább az e területeket bemutató harmadik kötet érdemel nagyobb figyelmet. Tény, hogy a kötetben szereplő és rajzon ábrázolt egyes épületek, mint például a drezdai Grosser Garten kastélya, vagy a potsdami Sanssouci könyvtárterme nemcsak hatott a magyarországi neobarokk egyes alkotásaira, hanem szinte másolatban jelent meg Meinig Arthur vagy

⁴ Geschichte der Stadt Wien. Neue Reihe Band VII,3. Geschichte der Bildenden Kunst in Wien. Geschichte Der Architektur in Wien. Renate Wagner-Rieger: Vom Klassizismus bis zur Secession. Wien 1973., 222.

⁵ Geschichte des Barockstiles in Italien. Stuttgart 1887.; Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassizismus in Belgien, Holland, Frankreich, England. Stuttgart, 1888.; Geschichte des Barockstiles, und des Rococo in Deutschland. Stuttgart, 1887-1889.

Behr Lajos munkáin, mégsem állíthatjuk, hogy ez a könyv volt az a mű, ahonnan ezeket a barokk alkotásokat ismerték volna a tervező építészek. Annak ellenére, hogy tudjuk, megvannak Gurlitt könyvei a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárában, egyelőre még sincs információnk arról, hogy a műegyetemi oktatásban használták-e e köteteket. Véletlen egybeesés vagy a fenti kötetek hatása is, hogy 1889-től radikális mértékben növekszik meg a neobarokk épületek száma Magyarországon, főleg Budapesten. Az is tény azonban, hogy a magyarországi neobarokk több főműve felépült már 1889-ig, vagy előtte.

Gurlitt németországi barokkról szóló kötetével egy időben, 1888-ban jelent meg Heinrich Wölfflin *Renaissance und Barock* című munkája, Széphelyi F. György szerint azonban: „*A barokk-kép radikális változását Wölfflin műve sem hozza magával.*”

Újabb fordulatot hozott a barokk és rokokó kutatás történetében August Schmarsow *Barock und Rokoko* című, 1897-ben Lipcsében megjelent munkája, amelyben reagálva Wölfflin állásfoglalására, nem a barokkot, hanem a rokokót tartja festői stílusnak.⁶ A publikálás dátuma, 1897 a neobarokk csúcsevei közé tartozik Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában, a két évtizedes múltra visszatekintő stílus számára programadónak tehát nem tekinthetjük e munkát, csupán a követett stílus értelmezésében egy újabb mérföldkönek.

A magyarországi neobarokkra, illetve az e stílusban alkotó építészekre nagyobb hatással lehetett egy építész gyakorlatiasabb felfogású munkája, mint a művészettörténészek elméleti munkássága. Friedrich Ohmann volt az építész, aki a barokk építészetet elsősorban Bécsben és Prágában tanulmányozva számos kötetet adott ki a 17. és 18. század építőművészetéről, egyben tanári és tervezői tevékenysége révén is terjesztette a barokknak és a rokokónak formavilágát

Ohmann munkássága átmenetet képezett építészeti és építészettörténeti tevékenység között. Gyűjteményes formában megjelent barokk épületeket ábrázoló felmérési rajzai mellé állíthatjuk az 1880-as és 1890-es években egyre nagyobb intenzitással a német és osztrák építészeti folyóiratokban megjelenő barokk épületeket ábrázoló rajzokat és fényképeket, amelyek mintául szolgálhattak neobarokk épületek tervezésénél. Az *Allgemeine Bauzeitung*, a *Wiener Bauindustrie Zeitung* vagy az *Architektonische Rundschau* gyakran közölt mutatós homlokzatokat, belsőket vagy építészeti részleteket ábrázoló rajzokat és fotókat. A bécsi *Allgemeine Bauzeitung* 1879. évfolyama a bécsi Hoher Markt kútját és a Zeughaus, 1880-as évfolyama a bécsi Felső-Belvedere-t,⁷ 1882-es évfolyama pedig a bécsi Schwarzenberg-palotát mutatta be. A *Wiener Bauindustrie Zeitung* kissé lemaradva, de később annál nagyobb intenzitással közölte Bécs és más városok barokk épületeinek képeit. 1889-ben a bécsi Hofburg kupolás Winterreitschule-jét, és a Felső-Belvedere-t, 1890-ben a Hofburg Reichkanzlei épületét, a Felső-Belvedere-t, a Karlskirchét és a Hoher Markt kútját publikálta képeken, és az 1890-es években még számos egyéb épületről közöltek fényképeket.

⁶ Marosi Ernő: Emlék márványból vagy homokkőből. Bp., 1976., 539. jegyzet.

⁷ AB 1880., 71-75. képtábla.

A stuttgarti Architektonische Rundschauban is sok barokk épület rajza jelent meg, melyek közül az első talán az 1889-es évfolyamban Friedrich Leonhardt rajza volt a bécsi Hoher Markt kútjáról. Az 1890-es években pedig további barokk épületeket ábrázoló rajzokat közölt a folyóirat Ludwig Schmiedl/Schmidltől és Josef Schubauertól.

2. Barokkizáló historizmus és neobarokk építészet

Mit értünk neobarokk építészet alatt? Erre a kérdésre itt csak előzetesen tudunk válaszolni, hiszen e dolgozat egyik fő célja az, hogy ezt a kérdést, legalább részben megválaszolja. Mégis tehetünk általános, viszonylag objektív kijelentéseket a neobarokk építészettel kapcsolatban már itt a dolgozat előszavában is. A neobarokk építészet a historizmus építészetének azon ága vagy irányzata, amely a 17. és/vagy a 18. század barokk építészetét, illetve ennek stíluselemeit idézi fel, eleveníti meg, asszociál rá, azzal a szándékkal, hogy a barokk formaelemek felhasználásával vérbeli 19. századi épületeket hozzon létre. Szemben a romantika építészetével, a legtöbb esetben nem romantikusan visszafelé forduló, nosztalgikus szempontok által vezérelve törekszik megvalósítani céljait, hanem a korabeli, iparilag erősen prosperáló világ számára korszerű, az épület funkciójának kiválóan megfelelő építészeti alkotásokat emeljen a legmodernebb építőanyagok és épületszerkezetek felhasználásával. A neobarokk építészet, a historizmus többi neostílusához hasonlóan, homlokzatainak és belső tereinek architektúrájával híven szándékozik kifejezni az épület funkcióját. A fenti szempontok által jellemezhető építészet Európa és a Világ számos országában létrejött, mégis sok helyen nem nevezhetjük egyértelműen neobarokk építészetnek. Ezekben az országokban nem alakult ki olyan historizáló építészeti irányzat, amely döntően barokk stílusalakító tényezők által lenne meghatározva. A stílusalakító tényezők – építőanyagok, épületszerkezetek, téralakítás, tömegalakítás, alaktan, stb. – nem mind egyenrangú a historizmus neostílusainak megformálódásában, hiszen anyagában és szerkezetileg a legtöbb épület jellegzetesen 19. századi. Ami döntően meghatározza az épület neostílusát, az az alaktan, vagyis azoknak a tagozati és díszítőelemeknek az összessége, amelyek a homlokzatokon, és a reprezentatívabb belső terekben jelennek meg. Ezeket figyelembe véve, és visszautalva a fentebb tett kijelentésekre, viszonylag szűk körűnek tekinthető a barokk stílusjegyeket viszonylag tisztán vagy döntően ezeket alkalmazó historizáló építészet, ami mindenekelőtt Közép- és Kelet-Európára koncentrálódik, vagyis a Német Császárság, az Osztrák-Magyar Monarchia és a cári Oroszország területére. A francia és a brit építészetben, és ezek hatására az Amerikai Egyesült Államok és sok más ország építészetében a barokk formák többnyire reneszánsz stílusalakító tényezők mellett jelennek meg. Ennek az építészeti felfogásnak a legtisztább megnyilvánulása a Beaux-Arts építészet III. Napóleon kori second empire változata, ahol a barokk alaprajzi téralakítás és tömegalakítás mellett a homlokzatokon itáliai, esetleg francia reneszánsz elemek túlsúlyával barokkos kompozíciók jöhettek létre, nem ritkán alkalmazva a barokk eredetű manzárdtetőt. Ezekben az építészeti kultúrákban neobarokról csak megkötésekkel beszélhetünk, általában barokkizáló tendenciákat írhatunk le.

Külön kell szólnunk a neobarokk építészet mellett, illetve azon belül jelentkező rokokós tendenciákról. A belsőépítészetben a 19. század első fele, leginkább az 1830-as évek óta jelenlévő rokokó enteriőrművészet (zweites Rococo), a század második felében is nagy szerepet játszik, gyakran neobarokk homlokzatú épületek belső tereiben. Magukon a homlokzatokon is gyakran keverednek a

barokk és rokokó formák a század második felében, sajátosan 19. századi megoldásban. A neobarokk építészet tehát nem létezik rokokós elemek nélkül, így amikor neobarokk építészetéről beszélünk, igen gyakran a neorokokó jelenlétével is számolnunk kell. Különálló építészeti stílusirányzatként azonban nem beszélünk neorokokóról, éppen a fenti okból kifolyólag, hiszen önállóan ritkán jelenik meg a historizmus építészetében.

A historizmus barokkizáló tendenciái, illetve a neobarokk építészet Európa legtöbb országában, elsősorban Franciaországban, Nagy-Britanniában, a Német Császárságban és az Osztrák-Magyar Monarchiában, de más kontinenseken, így elsősorban az egykori és akkori brit, spanyol és portugál gyarmati területeken és országokban vált jellemző építészeti stílussá a 19. század második felében. Az egyes országokban meglehetősen különböző időpontokban, más és más hagyományokra és kortárs előképekre támaszkodva jött létre és terjedt el a stílus. Európában négy nagyobb stíluskör különíthető el, melyek persze nem hermetikusan váltak el egymástól, hanem erős átfedésekkel éltek egymás mellett. Az egyik a Nyugat-Európa nagy építészeti központjai köré csoportosuló, a nemzeti barokk hagyományokat erősen őrző stíluskör, amelyben a párizsi Beaux-Arts klasszikus formakincs nagy szerepet kapott. Franciaország második császárságbeli építésze, illetve az Amerikai Egyesült Államok historizáló építésze, de az Oszmán Birodalom korabeli építésze is e stíluskörhöz köthető. A másik nagyhatású építészeti világ Nagy-Britannia késői viktoriánus és Edvárd-kori építészetének barokkizáló irányzata volt, amely főleg a brit gyarmati területeken, mint például Indiában és Dél-Afrikában fejtette ki hatását. A harmadik nagy stíluskör a Német Császárság Vilmos császárok-korabeli historizmus, amely Közép-Európában érezte hatását. Végül, de nem utolsósorban az Osztrák-Magyar Monarchia területein sajátos, szintén a helyi barokk tradíciókra épülő, a másik stílusköröknél „stílustisztább”, kevésbé vagy egyáltalán nem klasszicizáló, más stílusokkal kevésbé keveredő neobarokk alakult ki, amely leginkább a német neobarokkal rokonítható. A hangsúlyosan Bécs központú, és igen termékeny osztrák neobarokk Csehországra és Magyarországra hatott legnagyobb mértékben. A következőkben e négy barokkizáló historizmus, illetve neobarokk építészeti stíluskör vázlatos bemutatására vállalkozunk bevezetésképpen, hogy a magyarországi és ezen belül Meinig Arthur által képviselt neobarokk építészet helyzetét tisztábban láthassuk.

Franciaország második császárságbeli és harmadik köztársaságkori építészetének barokkizáló tendenciái

A 19. század első felének dominánsan klasszicista, vagy az antik építészetet alapul vevő, de reneszánsz formákat is felhasználó építészeti termése után az 1850-es évektől változás jelentkezik Franciaország építészetében. III. Napóleon udvarának rendkívüli pompakedvelése a királyi hatalom legfényesebb korszakainak építészeti stílusaihoz való visszanyúlásra ösztönözte a kor építészeit. Az itáliai és francia érett és késői reneszánsz, valamint a barokk és a rokokó homlokzatalakítási és belsőépítészeti megoldásait ötvözték, melynek következtében megszületett a második császárság

építészet, az angolosan style second empire-nak nevezett stílus. A következőkben az 1850-es és 1860-as években virágzó, de a következő évtizedekben is továbbélő francia építészeti kultúrán belül a barokkizáló és rokokós tendenciák kimutatását célozzuk meg. Megjegyezzük, hogy a francia barokkban jelentős szerepe volt a klasszikus építészeti hagyománynak, melynek csúcspontja a Louvre keleti homlokzata, de a jelenség XIV. Lajos korában, majd a rokokó utáni klasszicizáló késő barokk formájában is továbbélt. Számolnunk kell e klasszicizálás jelenlétével a második császárság korában is, ez is oka lehet annak, hogy közép-európai értelemben nem beszélhetünk neobarokk építészeiről Franciaországban.

A francia építészetben, ahogy a legtöbb, tekintélyes 17-18. századi építészeti múlttal rendelkező országban, az építészeti hagyományoknak nagy szerepe volt a 19. századi barokkizálásban. A francia barokk mindenekelőtt a XIV. Lajos korabeli művészet, amely sajátos architektonikus megoldásokat használt az egyes épülettípusokban. A 19. századi barokkizálás elsősorban világi épületeken jelentkezett, így a barokknak elsősorban palota- és kastélyépítészet vált mintává. A homlokzatok sávozott tagolása, szegmensíves záródású ablakai, a manzárdtetők szinte kötelező elemei lettek a 19. század második fele világi építészetének Franciaországban, és a francia építészet hatása alatt álló országokban, melyek közül egyre inkább kimagaslik az Amerikai Egyesült Államok. Az építészeti múlt mellett mindenekelőtt az École des Beaux-Arts építészetoktatási elveinek jutott nagy szerep a század folyamán mindvégig. Ennek megfelelően a klasszikus oszloprendes homlokzatalakítás, és egy nagyon átgondolt, szinte kötelezően szimmetrikus alaprajzi rendszer jellemzi a kor épületeit.

A manzárdtető, amely megszületése óta kisebb-nagyobb mértékben mindvégig jelen volt a francia építészetben, de nem vált domináns stílusalakító tényezővé a barokk óta. Meghatározó stíluselemmé újra a III. Napóleon kori építészetben válik, mégsem az 1850-es években, hanem már Lajos Fülöp korában, az 1830-as években visszanyerte régi jelentőségét a francia historizmusban. Első szép példája a párizsi Rue Vaneau 14. számú ház, I. Ferenc, illetve II. Henrik korának reneszánsz stílusában épített ház, amely Pierre-Charles Dusillion (1804-1860)⁸ tervei szerint épült 1835-ben.⁹ Dusillion a későbbiekben szívesen alkalmazta a manzárdtetőt lakóépületeken, mint például a svájci Schadau kastélyon (1846-1854)¹⁰, a londoni T. H. Hope házon (1849-1851)¹¹ vagy a Mulhouse-i Vaucher-villán (1866). Tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy nemzetközileg közkedvelt motívuma legyen a historizmus építészetének. A Rue Vaneau-i házzal párhuzamosan, az 1830-as évek közepén kezdtek el a párizsi városháza bővítését és átalakítását Godde és Lesueur tervei szerint.¹² A reneszánsz épület bővítése homlokzatainak is a francia reneszánsz stílus volt az előképe, a tetők magas

⁸ SAUR Allgemeines Künstlerlexikon. Band 31. Főszerkesztő: Ebehard Kasten-Andrea Nabert-Michael Steppes. München-Leipzig 2002., 254.

⁹ Henri-Russel Hitchcock: Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries. London, 1987., 80.

¹⁰ Claude Mignot: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994., 73.

¹¹ 9. jegyzetben i. m., 80.

¹² 9. jegyzetben i. m., 80.

manzárd-idomok. Az első eset, amikor a manzárdtetőkhöz barokk, azaz, XIV. Lajos-kori homlokzati megoldások tartoznak a 19. században, az a párizsi École Normale Supérieure, melyet Alphonse-Henri Guy de Gisors (1796-1866) tervei szerint építettek 1841-1847 között.¹³

A 19. század második felében nagy karriert befutott manzárdtető legnagyobb hatású hordozója a párizsi Louvre volt, amelynek a Lemercier-féle épületrész rizalitján, vagyis az Pavillon d'Horloge-on (Órapavilon) domináns, domború manzárd tetőidom helyezkedik el. Amikor III. Napóleon 1852-ben elhatározta a Louvre nagyszabású kibővítését, akkor ez a tetőforma főszerepbe került. Az uralkodó által megbízott első építész Louis Tullius Joachim Visconti (1791-1853) volt, aki egy, a 19. század első felének klasszicizáló, illetve neoreneszánsz stílusában tervezte meg az új homlokzatokat. Az órapavilon domború manzárdtető formájának használata az új épületrészen az ő ötlete volt, látható egy pavilon tervén.¹⁴ Visconti nem sokkal megbízása után meghalt, utódjául 1853-tól Hector Lefuel (1810-1880) építészre bízta meg, akit kevéssel előtte nevezték ki a Fontainebleau-i kastély főépítészévé, és ahol 1853-1857 között egy színházat tervezett XV. Lajos stílusában. A Louvre III. Napóleon-kori átépítését jellemző barokkizálás Lefuelnek köszönhető, jelentősen gazdagította, plasztikusabbá tette a Visconti-féle terveket. A cour d'honneurben álló két új pavilonnak, vagyis a Pavillon Richelieu-nek és Pavillon Denon-nak a Lemercier-féle Pavillon d'Horloge, más néven Pavillon Sully volt a mintája. A Tuileriák palotájával érintkező két sarokpavilon – a Lefuel tervezte Pavillon de Flore bizonyos mértékben a már korábban épült Pavillon de Marsan mintájára nem domború, hanem szögletes formájú manzárdtetővel lett lefedve.

Manzárdtetőket nemcsak Párizsban, hanem Bécs és Pest romantikus építészetében is lehetett látni, az első, több telekre épített bécsi bérház, a Roberthof (Eduard van der Nüll és August Sicard von Sicardsburg) 1855-ben épült, és főhomlokzatának szélső rizalitjai fölött egy-egy manzárdtető-idom látható.

Nemcsak a francia építészet, de a 19. század második fele egyetemes építészetének új origója a párizsi Operaház (1862-1875) Charles Garnier (1825-1898) tervezte épülete lett, amely a 19. század első felének óvatos kísérletezései után első ízben nyúlt bátran a barokk tömegalakításhoz és alaktanhoz.¹⁵ A barokk szőlővesszőjét azonban a reneszánsz tőkéjébe oltotta, s a kettő gyümölcsként születik meg egy jellegzetesen 19. századi reprezentatív stílus, amelyben a külsőn és belsőben egyaránt az erős plaszticitás és a gazdag polikrómia jellemzi a stílust. A Monte Carlo-i Casino és Operaház közös épületén (1878). a barokk még nagyobb szerepet kap mint a párizsi Operán, mindenekelőtt a belső térben. Monte Carlo másik jelentős neobarokk alkotása, a Grand Hotel de Paris Jules-Laurent Dutrou tervezésében valósult meg 1864-ig.

¹³ 9. jegyzetben i. m., 80.

¹⁴ 10. jegyzetben i. m., 152-153.

¹⁵ Az épület első monográfiája: Charles Garnier: Le Nouvel Opéra de Paris. Paris, 1878.; Az épület barokk jellegét hangsúlyozza az épület legutóbbi monográfiája Monika Steinhauser: Die Architektur der Pariser Oper. (Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts, 11). München, 1969. A szakmunkára hivatkozik: 3. jegyzetben idézett mű, 3.

III. Napóleon korának francia építészetében nem találunk számos példát a két főmű, a Louvre és a párizsi Operaház közvetlen hatására. Van azonban egy igen érdekes épület, amely – úgy tűnik – egyszerre mindkét épület formavilágára reagál, a Tourcoing-i városháza (Charles Maillard, 1863-1865)¹⁶ főhomlokzatát a Louvre domborúíves manzárdjával képezték ki, az oldalhomlokzaton pedig az Opera oldalhomlokzatain lévő kupolás pavilon hatására tervezett rizalit látható.

A párizsi Operaház tervezőjének kortársai közül a nagy műtervpályázatán Garnier mögött a második díjjal jutalmazott Henri Parent (1819-1895) barokkizáló alkotásai tartoznak a stílus legkiválóbbjai közé. Henri Parent és testvére, Clément Parent a kastély- és palotaépítészet specialistái voltak, és ezekhez az elegáns épülettípusokhoz tökéletesen megfelelő volt a neobarokk. Henri Parent párizsi palotaépületei közül az Édouard André részére tervezett palota (1867-1874, ma Musée Jacquemart-André) és az Émile Menier palotája (1870-1872) a két legjelentősebb mű. A Monceau-park környékén kívül a Champs-Élysées elegáns útvonalán is hamarosan megjelent a neobarokk, ezúttal is Henri Parent tervezői tevékenysége következtében. A diadalíveket összekötő út egy kiemelt pontján, a Rond-Point-en a 9. számú épületet Parent Félicie Sabatier d'Espeyran részére tervezte, a palota 1874-ben épült.¹⁷ Ezen épület tőszomszédságában a 7. számú, és az előbbinél sokkal látványosabb tömeg- és részletképzésű épület Félicie Durand (1819-1899) Frédéric Sabatier d'Espeyran (1813-1864) özvegye megbízásából szintén Henri Parent tervei szerint épült 1888-ban. A két palota XV. Lajos kori stílusban épült.¹⁸ A korszak palotaépületei közül kiemelendő e helyen, mert bizonyos mértékben barokkizáló és rendkívül fényűző alkotás, a párizsi Hôtel de la Païva (Pierre Manguin, 1856-1865).

Charles Garnier kortársai közül Henri Espérandieu (1829-1874) tervezői tevékenységében jelent meg a barokkizálás korán, az 1860-as években. A Marseilles-i Palais Longchamps (1862-1869) egy diadalívvel összekötött épülepár, melyhez hasonlóan képelték el nem sokkal később Bécsben is a Természettudományi Múzeum és a Szépművészeti Múzeum összekötését diadalívvel. Marseilles-ben meg is valósult a diadalív, mégpedig igen festői kompozícióban, víz fölött, vízeséssel. A stílus itt is reneszánszsal elegyített barokk, ahogyan a párizsi Operaház vagy a Monte Carlo-i Casino esetében.¹⁹

A következő nemzedékből Charles Garnier tanítványa, Henri-Paul Nénot (1853-1934)²⁰ egyes művei, ha nem is Garnier pompázatos barokkjá, de a stílus látványos példái. Az új Sorbonne épületegyüttesének (1882-1901) főleg belső tereiben, a lépcsőházban és a könyvtári olvasóteremben gazdag barokk megoldásokat alkalmazott, de például Octave Gréard emlékművét is neobarokk stílusban tervezte.

¹⁶ 10. jegyzetben i. m., 108.

¹⁷ Alexandre Gady, *Les Hôtels particuliers parisiens*, Paris, Éditions Parigramme, 2008, 312.

¹⁸ 17. jegyzetben i. m., 284.

¹⁹ R. Middleton-D. Watkin: *Architecture of the Nineteenth Century*. Milano, 2003., 251.

²⁰ Thieme-Becker Künstlerlexikon – Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. 25. kötet. Leipzig, 1931. 388.

A Hausmann-i városrendezés²¹ során létrejött város sugárútjai a barokk városrendezés elveit követték, melynek eredete Róma barokk kori városrendezéseiig nyúlik vissza. Az újjáalakított Párizs terein, mint fókuszpontokon emlékszerű alkotásokra volt szükség, melyek egyrészt világi középületek és templomok, másrészt emlékművek és szökőkutak. Ez utóbbiak közül többet tervezett Gabriel Davioud, melyek közül a legbarokkosabb megoldás a Fontaine St-Michel (1858).

A párizsi neobarokk utolsó nagy fellángolása 1900-ban következett be, a világkiállításra épített maradandó épületek és efemer pavilonok formájában. A Grand Palais (Henri Deglane, Albert Louvet, Félix-Théophile Thomas, Charles Girault) és a Petit Palais (Charles Girault). Girault a Petit Palais-hez hasonló tömegkompozíciót valósított meg, amikor a belgiumi Tervurenben a Musée Royal de l'Afrique Centrale-t (1905-1908) megtervezte.

A második császárság barokkizáló építészetének hatása más országokban

Belgiumban a francia eredetű Beaux-Arts építészet főműve a brüsszeli Igazságügyi palota (Joseph Polaert, 1866-1883), amely bizonyos értelemben barokkizáló alkotás.²² Óriás oszloprendekkel képzett erőteljesen előreugró rizalitokkal képzett, kupolával koronázott, ugyanakkor nagymértékben klasszicizáló alkotás a korszak egyik legmonumentálisabb épülete.

A francia second empire építészetére is. A szultáni építészek, a Balyan építészcsalád tevékenységében kapott szerepet egy sajátos, a helyi hagyományokat az európai reneszánsz és barokk elemekkel keverő építészeti stílus. Egyes művek barokkos jelleggel bírnak, így az isztambuli Ortaköy-mecset (Garabit Balyan és Nigoğos Balyan, 1853-1854) és a szintén a Balyan-család generációi által tervezett Dolmabahçe-palota óratornya (Sarkis Balyan, 1890-1895), és az épületegyüttes kapui. A palota belső tereit állítólag a párizsi Operaház belsőépítésze, Charles Séchan tervezte.²³ A belső terek közül a Kristály-lépcsőház áll legközelebb a párizsi Operaház stílusához, egyben a törökországi neobarokk egyik főműve.

Olaszország historizáló építészetében a barokkizálás a francia second empire stílushoz hasonlóan jelentkezett, de itt talán még erősebb volt a reneszánsz hagyomány. Torinóban, az 1864-ben megnyitott Piazza dello Statuo-n álló, Giuseppe Bollati (1819-1869) tervezte épületek homlokzatain Juvara stílusa figyelhető meg. Hasonlóan klasszicizáló neobarokk, ugyanakkor közel áll a neoreneszánszhoz is, a római Diocletianus thermái mellett lévő Esedra Gaetano Koch (1849-1910) által tervezett íves homlokzatú épületein (1885). A korszak legbarokkosabb, de mégsem igazán neobarokk, hanem inkább neoreneszánsz vagy neomanierista épülete a római Palazzo di Giustizia (1888-1910), Guglielmo Calderini (1837-1916) műve. Dominánsan klasszicizáló, de monumentális

²¹ Pogány Frigyes: Párizs. Bp., 1965., 192-195.; Anthony Sutcliffe: Paris an architectural history. London, 1993.

²² 10. jegyzetben i. m.,

²³ http://hu.wikipedia.org/wiki/Dolmabah%C3%A7e_palota. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 08.

tömegében barokkos a római II. Viktor Emánuel emlékmű (1885-1911) Giuseppe Sacconi (1854-1905) munkája.²⁴

Az olasz neobarokk igazán sajátos megnyilvánulása az ún. Barocchetto volt a 19. század utolsó egy-két évtizedében, és a 20. század első évtizedeiben.²⁵ A Corso d'Italia és a Via 20 Settembre közötti terület villanegyede (Quartiere Ludovisi és Quartiere Sallustiano) területén áll néhány szép példája ennek a stílusnak, amit erősen megmozgatott épülettömeg, változatos homlokzatalakítás, Borromini és Guarini, sőt talán a Közép-Európai barokk értelmében hullámzó tagozatok és díszítések jellemeznek. Példái közül megemlítendő a fenti területen álló Villino Levi (Augusto Giustini és Carlo Pincherle, 1890.)²⁶, a Via Sallustiana 62 (1906),²⁷ melynek tervezőjét nem ismerjük, valamint az ettől a területtől a város közepe felé eső Old England épülete (Arturo Pazzi, 1910/1913.)²⁸

A francia second empire, illetve a Beaux-Arts stílus egyik fő hatásterülete az Amerikai Egyesült Államok volt. Richard Morris Hunt (1827-1895) Lefuel tanítványa, az École des Beaux Arts hallgatója a Louvre tervezésében segédkezett, majd szülőhazájába való hazatérte után az Egyesült Államokban népszerűsítette a korabeli francia építészeti stílust. Amerikában kiemelt szerepet kapott a Louvre manzárdtetős stílusa a 19. század második felében, melynek legjelentősebb példája a bostoni City Hall (Arthur Gilman és Griedley Bryant, 1861-1865) és a New York-i posta épülete, (Alfred B. Mullett, 1869-1875).²⁹ Ezek az épületek csak bizonyos szempontokból tekinthetők neobarokk alkotásoknak, épültek azonban vérbeli neobarokk épületek is az Egyesült Államokban. Ezek közé tartozik az Újvilág legelegánsabb 19. századi palota-együttesét alkotó területen, Newportban álló The Elms nevű arisztokratikus lakóház, amely Horace Trumbauer tervei szerint 1899-1901-ben épült a szénmágnás, Edward Julius Berwind részére. Az épület a franciaországi Chateau d'Asnieres-nek (1750-1752) majdnem teljes másolata, a belső terek francia előképénél is gazdagabban kialakított barokkos-rokokós stílusú enteriőrök. Jellemző módon, Trumbauer nem járt se Franciaországban, sem sehol külföldön egész életében.³⁰ A Newport-i Bellevue Avenue-n épült többi historizáló palota homlokzati architektúrája többnyire neoreneszánsz stílusú, belső terei közül viszont legalább egy barokkos vagy rokokós kiképzésű. Ilyen termek találhatóak többek között a Vanderbilteknek épült Marble House (1888-1892) és a The Breakers (1893-1895) nevű rezidenciákban, mindkét épület tervezője Richard Morris Hunt.³¹

Az amerikai historizmus építészetében – mint azt a The Elms esetében is láttuk – nagyobb a szerepe a közvetlen történeti másolatoknak, mint Európában. Ez látványos neobarokk kupolák esetében is megfigyelhető, melyek közül a Minnesota-i Capitol (Cass Gilbert, 1905) középrizalitján

²⁴ 9. jegyzetben i. m., 209.

²⁵ Arte a Roma dalla capitale all'età umbertina. A cura di Franco Borsi. Roma, 1980. A Barocchetto stílus értelmezésében szeretném megköszönni Veress Ferenc segítségét.

²⁶ Az épület fényképei: uo., 141, 142-143.

²⁷ Az épület fényképei: uo., 1980., 144-145, 150.

²⁸ Az épület fényképei: uo., Roma, 1980., 151.

²⁹ 10. jegyzetben i. m., 158-159.

³⁰ Thomas Gannon: Newport Mansions. The Gilded Age. Little Compton, 1982., 30-32.

³¹ uo., 8-10, 68-70.

emelkedőt a római Szent Péter bazilikáé mintájára,³² a San Francisco-i City Hall (John Bakewell és Arthur Brown, 1913-1915) kupoláját a párizsi Invalidusok dómján látható másolataként építették.³³

Oroszország rokokós romantikus és neobarokk építésze

Az orosz historizmus építésze nagyrészt II. Sándor (1855-1881) és III. Sándor (1881-1894) cár uralkodásának idejére esik, és a neobarokk komoly szerepet kapott a többi neostílus mellett. Az orosz építészetben a tulajdonképpeni neobarokk szakaszt megelőzte, mégpedig több évtizeddel a romantikus historizmus rokokós irányzata az 1840-es és 1850-es években. Ez az építészet igen látványos példákon idézte fel a rokokó építészetének, mindenekelőtt Francesco Bartolommeo Rastrelli stílusának formavilágát. Ez a rokokós romantika Szentpétervár és környékének arisztokratái körében vált divatossá, a reprezentatív lakóház-építészet stílusává vált a 19. század középső évtizedeiben. Andrej Stackenschneider (1802-1865)³⁴ orosz építész nevéhez köthetők az első jelentős barokkizáló és rokokós stílusú épületek Oroszországban, egyben Európában is. Építészetét még nem tekinthetjük neobarokknak, hanem a romantika barokkos, rokokós irányzatához köthető. A Belozerszki-Belozerszki-palota 1847-1848-ban épült tervei szerint a Néva túlsó partján álló 18. századi, Rastrelli tervezte Sztroganov-palota párjaként. A homlokzatokon gazdag neobarokk-neorokokó díszítés látható, amely ilyen mértékben sehol Európában nem volt jellemző ekkor. 1848-ban épült tervezésében a taganrogi Afteraki-palota, hasonló stílusban.

Harald Julius von Bosse (1812-1884)³⁵ is a legelsőek közt volt Oroszországban és Európában, akik barokkizáló, illetve rokokós stílusú épületeket terveztek. A ma már az Ermitázsban található pompás neorokokó enteriőr, Mária Alexandrovna budoárja (1853), és a szentpétervári Nicholas-palota (1857-1859) az ő munkája. A Szentpétervár melletti Carszkoje Szeloban álló Juszupov pavilon Ippolito Monighetti/Moniguetti, orosz neve: Ippolit Antonovics (1819-1878)³⁶ építész tervei szerint épült 1856-ban. Az épület szintén a rokokós tendenciák terméke.

A romantikus historizmus rokokós irányzata után a valódi neobarokk az 1890-es években virágzott Oroszországban. Alexander Pomerancev (1848-1918),³⁷ a moszkvai GUM és a szófiai székesegyház épületének tervezője a neobarokk stílusban is kipróbálta magát. E stílusban rajzolt főművének a rosztovi városháza 1895-1896-ban emelt épülete tekinthető, amely egyben az orosz neobarokk egyik leglátványosabb példája is. Sarokkupolájának formájától eltekintve legnagyobbbrészt a berlini Kaiser Wilhelmstrasse elején álló kettős sarokbérház (Cremer és Wolfenstein, 1885-1887) mintájára készült. David Ivanovics Grimm (1823-1898) tervezte a szentpétervári Péter-Pál erődbe a

³² http://en.wikipedia.org/wiki/Minnesota_Capitol. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 04.

³³ 8. jegyzetben i. m. Band 6. Főszerkesztő: Ebehard Kasten-Anke-Maria Mühlner-Andrea Nabert. München-Leipzig, 1992., 360.

³⁴ 20. jegyzetben i. m., 31. kötet. Leipzig, 1937., 433.

³⁵ 20. jegyzetben i. m., 4. kötet. Leipzig, 1910., 403.

³⁶ 20. jegyzetben i. m., 25. kötet. Leipzig, 1931., 67.

³⁷ 20. jegyzetben i. m., 27. kötet. Leipzig, 1933., 234.

oroszl nagyhercegi mauzóleumot (1896), amely egy kupolás neobarokk épület.³⁸ Lev Kekushev (1862-1910-es évek), a moszkvai szecesszió kiváló építész, szintén tervezett neobarokk stílusban. A moszkvai Korobkova-ház 1890-1894-ben, majd 1899-ben épült tervei szerint.³⁹ 1898-1900-ban épült a Moszkva melletti Khovrinoban egy villa, amelyet a Monte Carlo-i Casino mintájára tervezett az építész.

Több jelentős oroszországi neobarokk épület tervezőjét és építésének idejét nem sikerült kideríteni, ezek közé tartozik az Osztrák-Magyar Nagykövetség szentpétervári épülete, amely egy igen elegáns, zárt sorban álló, rizalitokkal tagolt homlokzatú palota.⁴⁰

Nagy-Britannia késői viktoriánus és Edvárd-kori neobarokk építésze

A barokk elemek jelenléte, bár igen kis mértékben, de a korai viktoriánus kor óta van jelen Anglia építészetében, Charles Robert Cockerell Cambridge-i Egyetemi Könyvtára (University Library, 1829-1836)⁴¹, és az oxfordi Ashmolean Museum-a és Taylolean Institute-ja barokk megoldásokhoz (1839-1845) is nyúlt, a klasszikus görög és római formák mellett.⁴² A másik hasonló, monumentális klasszikus oszloprendet alkalmazó, de az oxfordinál is nyilvánvalóbban barokkos megoldású épület a leedszi városháza (1853-1858), legalábbis annak domináns toronysisakja, melyet Cuthbert Brodrick a birminghami St. Philipp's Cathedral (Thomas Archer, 1710-1725) toronysisakja mintájára épített.⁴³

Az 1870-es évektől sajátosan angol építészeti stílusváltozatként megszületett a Queen Anne style, amely Anna királynő uralkodása (1702-1714) idején jellemző, a kontinentális barokk irányoktól erősen elütő barokk építészet mintájára alakult ki, elsősorban George Devey (1820-1886), illetve Richard Norman Shaw (1831-1912) és Eden Nesfield (1835-1888) tervezői tevékenységében.⁴⁴ A stílus városi példáin a vörös téglás homlokzaton alkalmazott fehér nyílászárók, főleg a jellegzetes formálású zárterkély-ablakok (bay window-k) terjedtek el, mint például a Shaw és Nesfield tervezte londoni Old Swan House-on (1875-1877). Az 1870-es évektől tervezett Queen Anne style épületek valójában nemcsak, sőt elsősorban nem Anna királynő korának építészetét követték, hanem korábbi, 17. századi késői reneszánsz formai megoldásokat alkalmaztak. Ezáltal nem tekinthető neobarokk építészetnek a Queen Anne style, de vannak erősebben barokkizáló alkotások e stílusirányzatban, mint a Basil Champneys tervezte Newnham College Cambridge-ben (1874-1910).⁴⁵

³⁸ 8. jegyzetben i. m. Band 62. Főszerkesztő: Ebehard Kasten-Andrea Nabert-Michael Steppes. München-Leipzig, 2009., 266-267.

³⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Embassy_of_Tanzania_in_Moscow. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 04.

⁴⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Frigyves_Szap%C3%A1ry. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 04. Az e helyen látható képeslapon a cím: Sergievskaya, vagyis ezen az utcán állt vagy áll az épület.

⁴¹ David Watkin: English Architecture, 150.

⁴² *uo.*, 150-151.

⁴³ Dixon-Muthesius: Victorian Architecture. 181.; 42. jegyzetben i. m., 152-153.

⁴⁴ Mark Girouard: Sweetness and light. The Quenn Anne Movement 1860-1900. Oxford, 1977.

⁴⁵ 42. jegyzetben i. m., 174-175.

Annak ellenére, hogy a neobarokk se Angliában, se más országokban nem vált jellegzetesen templomépítészeti stílussá, az első jelentős neobarokk épület Nagy-Britanniában egy római katolikus templom volt. Az 1845-ben katolikus hitre áttért John Henry Newman által alapított Birmingham-i Oratórium mintájára alapított Brompton Road-i Oratórium (neve röviden: Brompton Oratory) templomáról van szó, amelynek tervpályázatát 1876-ban Herbert Gribble, egy akkor alig ismert angol építész nyerte meg.⁴⁶ Az építtető intézmény erős római kapcsolatokkal rendelkezett, így minden bizonnyal ezért írták elő a pályázaton, hogy itáliai reneszánsz stílusban kell tervezni az épületet. Gribble azonban inkább itáliai barokk, mint reneszánsz tervet készített, az Il Gesu templom homlokzati és alaprajzi rendszerét követő épületet. Az 1880-1884 között felépült monumentális kupolás templomépület nem gyakorolt nagy hatást Anglia építészetére, ez nem meglepő egy döntően anglikán közegben, amely elsősorban a gótikus formavilágot érezte magáénak. Tény, hogy a brit katolikusok körében sem vált közkedvelt stílussá a neobarokk. Sokat kellett várni, hogy újabb barokkizáló stílusú templom épüljön, de ezt is nem meglepő módon a fent említett Birminghami Oratórium részére tervezte Edward Doran Webb. A szintén kupolás, de sokkal egyszerűbb tömegképzésű és homlokzatalakítású épület 1907-1910 között épült meg.⁴⁷

Nagy-Britannia neobarokk építészetének fénykora a késői viktoriánus idők végére, vagyis főleg az 1890-es évekre, de annál is inkább az Edvárd-korra, a 20. század első évtizedére tehető.⁴⁸ E korszak építészeinek egy világbirodalom nagy középületein volt alkalmuk bemutatni képességüket a monumentalitás és reprezentativitás területén. Nem véletlen, hogy a korszak kormányzati és önkormányzati épületein, mindenekelőtt városházákon a feudális hatalom és erő stílusa, a barokk tömegalakítása és formajegyei jelenhettek meg. E tekintetben a fő előkép a brit építészek számára Sir Christopher Wren építésze, elsősorban főműve a londoni Szent Pál katedrális. A templomépület klasszicizáló barokk stílusa, domináns kupolája, sajátos formálású tornyai hatottak az 1900 körüli évtizedek brit középületeire. Az eddig, a viktoriánus építészetben általánosnak mondható vörös vagy polikróm nyerstégla homlokzatok fokozatosan háttérbe szorultak és helyettük fehér – lehetőleg portland stone-ból készült – klasszicizálóan elegáns homlokzatok készültek.

A késői viktoriánus neobarokk fontos dátuma 1888., amikor a londoni Institute of Chartered Accountants pályázatot hirdetett székházának megtervezésére. A pályázaton hat építész vett részt, Charles Barry, W. H. Crosland, E. Woodthorpe, F. Hammond, J. Hammond és John Belcher. Belcher nyerte meg a pályázatot, és tervei szerint kivitelezték az épületet 1893-ig.⁴⁹ Tervét Alfred Waterhouse a viktoriánus építészet nagyteknintélyű alakja ajánlotta, és látni fogjuk, hogy személye a brit neobarokk újabb, talán legnagyobb sikerének is biztosítéka volt. A genovai barokk építészet hatására tervezett

⁴⁶ James Stevens Curl: *Victorian Churches*. London, 1995., 43-45.

⁴⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Birmingham_Oratory. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.

⁴⁸ A viktoriánus építészet alapvető összefoglalása: Dixon-Muthesius: *Victorian Architecture*. Az Edvárd-kori építészet szakirodalmi feldolgozásai: A. Service (szerk.): *Edwardian Architecture and its Origins*, 1975.; A. S. Grey: *Edwardian Architecture: A Biographical History*, 1985.; R. Fellows: *Edwardian Architecture: Style and Technology*, 1995.

⁴⁹ Philip Ward-Jackson: *Public sculpture of the city of London*. Liverpool, 2003., 152.

neobarokk épület⁵⁰ igen gazdag szobrászati dísszel készült, melynek alkotói William Hamo Thornycroft, Harry Bates és munkatársaik voltak.⁵¹

John Belcher életművének főművei a fenti épület után keletkezett neobarokk alkotások, melyek közül az egyik legtöbbet emlegetett munka Colchester (Essex) városházája (1898-1902).⁵² Korábbi neobarokk művéhez hasonlóan itt is rendkívül gazdag homlokzati tagolás látható, melynek fő alkotóelemei két szintet átfogó oszlopok, melyek az épület sziluettjét igen erősen meghatározó háromszögű, illetve szegmensíves oromzatokat támasztanak alá. Szobrászati díszben itt sincs hiány, nagyméretű falfülkékben álló egészalakos szobrok, és tágas és magas félköríves záródású ablaknyílások adnak váltakozó ritmust a homlokzattagolásnak. A kompozíció ezúttal egy saroktoronnyal is kiegészül.

Az Edvárd-kor egyik barokkizáló főműve is Belcher nevéhez köthető, ez az Ashton Memorial Lancasterben (1906-1909). A monumentálisnak ható vertikális szerkezet, mely kupolában végződik, az egyik legemlékezetesebb megoldása a kor építészetének.

Időben az egyik legelső, határozottan barokkos stílusjegyeket felmutató, ezért az egyik első neobarokk épület Nagy-Britanniában, egy londoni kerület viszonylag visszafogott méretű városházája volt, a Battersea Town Hall, amely Edward William Mountford (1855-1908) tervezésében 1892-ben épült meg. Homlokzatai még a késői viktoriánus korra jellemző, főleg Richard Norman Shaw Scotland Yard épülete által népszerűsített fehér kővel sávozott vöröstéglás homlokzat, míg tagozatai, főleg a piano nobile páros oszlopai fölött emelkedő hullámzó oromzatok határozottan barokk jelleget kölcsönöznek a homlokzatnak. Mountford neobarokkjá csak ezután bontakozott ki igazán. 1896-1902 között épült tervei szerint a liverpooli College of Technology and Museum Extension épület, amely inkább tömegalakításában, arányaiban tekinthető barokkizáló épületnek, részletformái a késő reneszánsz és a manierizmus világából valók. Mountford neobarokk főműve az Edvárd-kor jellegzetes klasszicizáló felfogásában született, kupolás, Old Baileys-nek nevezett londoni Central Criminal Courts (1900-1906). Mountford hasonló, de kevésbé hivalkodó épülete Lancaster városházája (1906-1909).

Sir Aston Webb (1849-1930) tervezői munkásságában szintén viszonylag korán, bár sokkal kevésbé egyértelműen jelentkezett a barokkos formanyelv. Az 1893-ban tervezett, és 1899-1909-ben kivitelezett Victoria and Albert Museum új épületrésze inkább tömegképzésében, mint részletformáiban mindható neobarokknak. Webb leginkább barokkizáló műve a londoni Admiralty Arch (1908-1912), amely az Edvárd-kori klasszicizáló stílus jegyében született.

London Sir Christopher Wren építésze által inspirált neobarokk építészetének topográfiai centruma a Whitehall, a kormányzati negyed, ahol az 1890-es évek épületin barokk formajegyek veszik át a korábbi neogótikus és neoreneszánsz formák helyét, elsősorban a homlokzatalakításban. Az

⁵⁰ 42. jegyzetben i. m., 182.

⁵¹ 50. jegyzetben i. m., 152-159.

⁵² 44. jegyzetben i. m., 180.

Admiralty épülete (John Leeming és Joseph Leeming, győztes pályázati terv: 1884, megvalósítás: 1894-1895.) inkább tömegében, mint részletképzésében barokkizáló épület, de a Government Offices (1898-1912) John McKean Brydon tervezésében egyértelműen mutatja az angol barokk hatását,⁵³ tornyai, középrésze emlékeztet a londoni Szent Pál székesegyház főhomlokzatára. A War Office (William Young, 1898-tól)⁵⁴ barokkos tömegalakítással szintén markáns tornyokat alkalmaz, ezúttal a sarokok fölött.

A késő viktoriánus építészet barokkizálásának főművei Wales fővárosában valósultak meg. Cardiff neobarokkjá Alfred Waterhouse bölcsességének tudható be, aki az elbírálója volt az 1897-ben tartott tervpályázatnak, amely a City Hall-ra és a Law Courts-ra volt kiírva. A pályázat győztesei Lanchester, Stewart és Rickards volt, az épületek 1906-ra épültek meg terveik szerint. Különlegesen érett és briliáns kontinentális barokk stílusban készültek a kiválóan tervezett alaprajzú épületek bécsi barokk által inspirált homlokzatai.⁵⁵ Lanchester és Rickards tervezte a londoni Deptford Town Hallt is (1900-1903).⁵⁶ Az Edvárd-kori építészet barokkizáló főművei egyike, a londoni Westminsterben álló Methodist Central Hall szintén Lanchester, Stewart és Rickards tervei szerint épült 1905-1911-ben.⁵⁷

A századforduló korának nem kevés barokkizáló brit városházája közül említhetjük még a Walsall-i Town Hall-t (J. Glenn Gibson, 1900.)⁵⁸ A késő viktoriánus kor és az Edvárd-kor látványos, többnyire tornyos vagy kupolás városházáit tervező építészek közül még fontos kiemelni Alfred Brumwell Thomast, a belfasti City Hall (1897-1906), illetve a stockporti (1904-1908) és a woolwichi Town Hall (1906) alkotóját.⁵⁹ Nevéhez köthető még a híres Eton College két épülete, a School Hall és a könyvtár.⁶⁰

A késő viktoriánus neobarokk – mint fent láttuk, szervesen vezetett át VII. Edvárd korának neobarokkjához, amely talán abban különbözik elsősorban viktoriánus előzményétől, hogy a Brit gyarmati államok nagyvárosaiban is jelentős példákat hozott létre. E területek közül Dél-Afrikában kapott nagyobb szerepet az Edvárd-kori birodalmi barokk (Edwardian Imperial Baroque). Ennek legnagyobb szabású példája Durban hatalmas, erőteljes rizalitokkal és kupolákkal tagolt városházája (Scott & Hudson, 1906).⁶¹ India Edvárd-kori építészetének

⁵³ 44. jegyzetben i. m., 181.

⁵⁴ 44. jegyzetben i. m., 181.

⁵⁵ 42. jegyzetben i. m., 180.

⁵⁶ 44. jegyzetben i. m. 181, 261.

⁵⁷ 42. jegyzetben i. m., 180.

⁵⁸ <http://archiseek.com/2009/1900-walsall-town-hall-staffordshire/>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.

⁵⁹ 42. jegyzetben i. m., 180.

⁶⁰ 42. jegyzetben i. m., 180.

⁶¹ <http://archiseek.com/2009/1906-new-town-hall-durban-south-africa-2/>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.

leginkább barokkizáló megnyilvánulása a calcuttai Viktória királynő emlékmű (Queen Victoria Monument (William Emerson, 1905-1921)).⁶²

A Német Császárság neobarokk építésze

A neobarokk-neorokokó építészet legkorábbi németországi példái belsőépítészeti alkotások voltak. Baden-Badenben a Friedrich Weinbrenner tervei szerint 1824-ben épült Kurhausban működő kaszinó számára 1850 körül új termeket létesített a francia származású kaszinó üzemeltető, Edouard Oscar Bénazet. A termeket többféle neostílusban alakították ki, XIV. és XV. Lajos stílusban tervezett enteriőrök is találhatóak közöttük.⁶³

A neobarokk a homlokzatalakításban az 1860-as években jelent meg II. Lajos bajor király Herrenchiessee és Linderhof kastélyainál. Georg von Dollmann (1830-1895)⁶⁴ 1868-1873 között számos tervváltozatot készített a Herrenchiessee-i kastélyhoz, amely 1873-tól épült fel a Versailles-i kastély mintájára, az épület befejezetlen maradt, de a francia királyi kastély enteriőr-másolatai közül a Tükörterem és más neobarokk-neorokokó stílusú termek is elkészültek. A Linderhof kastély szintén Dollmann tervei szerint 1874-1879 között épült fel, szintén barokkizáló stílusban. Mivel 1884-ben Dollmann kegyvesztett lett a királynál, ezért Julius Hoffmann folytatta Herrenchiessee és Linderhof építését.

Az 1871-ben egyesített Német Császárság, hasonlóan a kor egyéb nagy birodalmaihoz, saját nemzeti stílussal kívánta önmagát reprezentálni az építészetben. A klasszicizmus, a gótizáló romantika, a neogótika, a Rundbogenstil és az itáliai neoreneszánsz az 1870-es évektől egyre kevésbé tűnt alkalmasnak a német nemzeti eszme kifejezésére, így a német építészeti múlt egyéb területeihez fordultak mintáért. Európa minden nagyobb építészeti kultúrájával rendelkező országában felmerült a sajátos, nemzeti reneszánsz historizmusbeli alkalmazása, Franciaországban a Loire-menti kastélyok architektúrája, Nagy-Britanniában az I. Erzsébet kori építészet hatására bontakozott ki egy nemzeti neoreneszánsz irány már a 19. század első felétől. Németország historizmusában a 19. század második felében vált egyre népszerűbbé a német reneszánsz építészet követése. E stílus mellett az 1871-es egyesítés idején merült fel a német romanika építészetének lehetséges mintaképszerese, majd az 1880-as évektől egy még markánsabb, a birodalmi erőt, a nemzeti nagyságot nagyszabásúan reprezentáló német barokk építészet példája kezdett az építetők és építésszek szeme előtt lebegni. E stílustendenciák közül a barokkizálás, illetve a neobarokk németországi megszületése és elterjedése a következő bekezdések témája.

⁶² <http://archiseek.com/2010/1905-the-queen-victoria-memorial-calcutta-india/>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.

⁶³ 10. jegyzetben i. m., <http://www.schwarzwald-informationen.de/de/baden-baden-kurhaus.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 29.

⁶⁴ 8. jegyzetben i. m., Band 28. Főszerkesztő: Ebehard Kasten-Andrea Nabert-Michael Steppes. München-Leipzig, 2001., 346-347.

A német építészetben az 1871-es egyesítés ellenére megmaradtak a főbb pólusok, amelyek természetesen sok közös vonást mutattak egymással. A legdominánsabb központ Berlin volt és maradt, ahol a beláthatatlan mennyiségű építészeti feladat megoldására számos tervezőiroda alakult, ők elsősorban e városban, vagy ezen kívül a császárság északi területein tevékenykedtek. A másik kisebb, de nagy hagyományokkal rendelkező centrum Drezda, a Zwinger és sok más jelentős barokk épület városa volt. Drezda is látványosan fejlődött tovább az 1870-es évektől, és olyan építész tudhatott magáénak, mint Paul Wallot, a Reichstag tervezője. A harmadik központ, amely egyedül vetekedhetett Berlin erejével, München volt, az itteni építészek főleg Bajorországban dolgoztak. E három építészeti póluson kívül Stuttgart, Karlsruhe, a Rajna-vidék Költől Düsseldorfig, Hamburg, illetve Strassburg kapott nagyobb szerepet, de jelentőségük nem mérhető a három nagy központéhoz.

A német historizmus barokkizáló tendenciájának kezdetei az 1880-as évek első felére tehetők, mindenekelőtt egy kiemelkedően jelentős tervpályázathoz, melyet 1882-ben a berlini Reichstag megépítéséhez írtak ki. A 189 pályázó közül ketten nyerték el az első díjat, az egyiket Paul Wallot (1841-1912), a másikat Friedrich Thiersch építész nyerte el, végül Wallot terveit fogadták el kivitelezésre. Az 1884-1894 között felépült német országgyűlési épület döntően a neoreneszánsz világához tartozik, de e stílus formáit hasonlóan komponálja egységbe, egy monumentális – vagyis emlékszerű – épülettömegben, ahogyan Charles Garnier a párizsi Operaházon alkalmazta az érett reneszánsz formákat barokk tömegre. Nem ez volt az első eset erre a komponálási módra Németországban, de e domináns épület győztes pályázati terve óta nem lehetett eltekinteni a barokk épülettömeg alkalmazásától a jelentősebb épületek esetében. Godehard Hoffmann, a vilhelmiánus német építészet monográfusa véleménye szerint a német állami építkezéseken a porosz Schinkel-iskola klasszicizáló neoreneszánszával szemben, az ennél gazdagabb architektonikus megoldásokkal élő ún. nemzetközi neoreneszánsz vált a szinte kizárólagos építészeti stílussá, e stílust alkalmazta Paul Wallot a Reichstagon, és ez a stílus terjedt el széles körben a német állami reprezentáció középítkezéseiben. Mint fent láttuk, és mint alább látni fogjuk, a neobarokk – ha a neoreneszánszhoz nem is mérhető módon –, de komoly szerepet játszott a német kormányzati építkezésekben.⁶⁵

A kormányzati és az igazságügyi épületek körében különösen az 1900 körüli években terjedt el széles körben a neobarokk a német építészetben. A császári kormányzati épületek Berlinben, a Wilhelmstrasse-n összpontosultak. Neobarokk stílusban épült 1903-ban a Wilhelmstrasse 64. számú Geheimes Zivilkabinet (Zastrau és Carl Vohl)⁶⁶, amely a porosz király és német császár személyes kormányzati irodája volt. Közvetlen szomszédságában, a 63. számú épület a Preussisches Staatsministerium, a Porosz Állami Minisztérium. E mellett pedig a 62. számú épület a Reichskolonialamt, amely a német tengerentúli gyarmatokkal foglalkozott. A három neobarokk épület közelében a Voss Strasse 3. számú épület volt a

⁶⁵ Godehard Hoffmann: Architektur für die Nation? Köln, 2000., 208-210, 241-242.

⁶⁶ Wilhelm Kick: Moderne Neubauten. Stuttgart, IV. Jahrgang, 34. tábla.

Bajor Követség (Bayerische Gesandtschaft) palotája (Kyllmann és Heyden, 1890-1891.)⁶⁷. Ebben az utcában állt Baden-Württemberg és Szászország követsége is, ezek neoreneszánsz stílusban épültek.

Potsdamban is székeltek kormányhivatalok, így a Rechnungshof des Deutschen Reiches, melynek neobarokk épületét a porosz Oberrechnungskammer barokk épülete közelébe építették a Waisenstrasse-ra (ma: Dortusstrasse) Nicolaysen építész tervei szerint 1904-1907-ben. A Friedrich-Ebert-Strasse-n álló Brandenburgische Regierungsgebäude is neobarokk stílusban épült 1902-1908 között Paul Kieschke tervei szerint. Így Potsdamban egy barokk-neobarokk kormányzati épületegyüttes jött létre. A Rechnungshoffal kapcsolatban Godehard Hoffmann felveti a neobarokk regionális jelenséggént való értelmezését,⁶⁸ amivel nem érthetünk egyet teljes mértékben, hiszen mint láttuk, és az alábbiakban látni fogjuk, a neobarokk sokkal szélesebb körben terjedt el, mint ahogyan azt ő látja.

Berlinen és Potsdamon kívül Strassburgban (Strasbourg) történtek nagyobb kormányzati építkezések. Az itt épült több neoreneszánsz stílusban épült középület mellett egy számottevő neobarokk épületepár is felépült. A számos zsinagóga tervezőjeként számon tartott Ludwig Levy (1854-1907) építész tervei szerint két minisztériumi épület valósult meg (1899-1902 és 1907-1911) az akkori Kaiserplatzon (ma: Place de la République).⁶⁹ Godehard Hoffmann leírása szerint az 1898-ban a minisztériumi épület homlokzatára kiírt – nem teljes mértékben ismert – tervpályázat összes fennmaradt pályázati tervén neobarokk homlokzat látható.⁷⁰ Ez is mutatja, hogy a 19. század végére a nemzetközi neoreneszánsz helyét több tekintetben átvette a neobarokk.

Ami az igazságügyi épületeket illeti, felsorolni is nehéz lenne a német nagyvárosokban az 1900 körüli időkben épült törvényszékeket, így itt csak a leglényegesebbek említésére vállalkozhatunk. Rudolf Mönnich (1854-1923), Paul Thoemer (1851-1918) és Otto Schmalz (1861-1906) tervezésében valósult meg 1896-1904-ben a berlini Land- és Amtsgericht. Rudolf Mönnich tervezte továbbá a berlini Schöneberg városrész Amtsgerichtjét (1901-1906), a moabiti Kriminalgericht épületét (1902-1906), és még több városrész és város törvényszéki épületét. Hasonlóan reprezentatív neobarokk Landsgericht épület épült 1904-ben Bayreuth-ban. A német igazságügyi épületek legjelentősebb példája, egyben a német neobarokk egyik főműve Münchenben épült meg, mely az alábbiakban kerül bemutatásra.

A neobarokk nagy központjai közül – mint a fentiek is mutatják – Berlin kimagasló szerepet töltött be. Nemcsak az állami reprezentáció területén, de magánépítkezéseken is komoly szerepet kapott a stílus. A neobarokk fénykorát jelentő 1880-as és 1890-es évekbeli korszak első jelentős

⁶⁷ Kurt Milde: Neorenaissance. Dresden, 1981., 377. kép.

⁶⁸ 66. jegyzetben i. m., 241-242.

⁶⁹ 66. jegyzetben i. m., 96, 97. kép.

⁷⁰ 66. jegyzetben i. m., 181-182.

berlini neobarokk épülete a Mosse-Palais a berlini Leipziger Platz és a Voss Strasse között épült 1882-1884-ben. Az Ebe és Benda építészek tervezte palota cour d'honneurrel nézett a Voss Strasse felé. A neoreneszánsz szigorú tektonikus rendjének korában szokatlanul gazdag tömegkompozíciót és részletképzést hozott a palota, melynek középrizalitján és oldalszárnyai tetején is egy-egy barokkos kupola emelkedett, a díszudvart elegáns kerítés választotta el az utcától, mely felé gazdagon tagolt, törtoromzatos kapuzat nyílt.

Berlin jelentősebb neobarokk életművet létrehozott építészei közül a Cremer és Wolffenstein építészcégről érdemes megemlékeznünk, amelyet Richard Wolffenstein (1846-1919) és Wilhelm Cremer (1854-1919) alapították 1882-ben. A cégalapítás évében második helyezést értek el a berlini Reichstag tervpályázatán. Kezdeti neoreneszánsz terveik után hamar váltottak a neobarokkra, és párhuzamosan több neoromán stílusú zsinagógát terveztek. Ami gazdag neobarokk életművet illeti, 1885-1887-ben épült fel első és legismertebb alkotásuk, a Kaiser-Wilhelmstrasse Spree folyó felőli végén épült saroklakóház-pár mely egyben az egyik első, és az egyik leglátványosabb korai német neobarokk épület volt.⁷¹ A két igen nagyméretű épület sarkát egy-egy nagy kupola hangsúlyozta, a homlokzatok gazdag neobarokk tagolást és díszítést kaptak. Az épülepár között induló Kaiser-Wilhelmstrasse-hez a sziget felől szobordíszes híd vezetett át. Egy-két évtizeddel később a híd túloldalán épült meg a II. Vilmos-kori neobarokk főműve, a berlini új Dóm, Julius Raschdorff műve (1894-1905), így a híd közvetlen környékén a berlini neobarokk legszebb együttese jött létre.

Cremer és Wolffenstein fenti épülepárjának kompozíciója, elhelyezése mintája lehetett az 1900 körüli Magyarországon a budapesti Klotild-palotáknak (Korb Flóris és Giergl Kálmán) és a kolozsvári főtérről induló Szentegyház utca mentén épített katolikus egyház bérházainak (Alpár Ignác). Az építészpáros a legtermékenyebb német neobarokk építészek voltak, az 1880-as évek második felétől több e stílusban épült munkájukat ismerjük. Időben a következő ilyen művük a berlini Wilhelmstrasse és Behrenstrasse sarkára épült Sieskind-lakóházuk (1886-1887).⁷² 1887-ben építették a Geselligen Vereins der Gesellschaft der Freunde épületét egy nagyszabású neobarokk teremmel.⁷³ 1888-1890 között épült terveik szerint a berlini Elektrizitätszentrale und Verwaltungsgebäude der Allgemeinen Elektrizitätsgesellschaft (AEG) épülete.⁷⁴

A Kayser és Grossheim építészpárost Heinrich Joseph Kayser (1842-1817) és Karl von Grossheim (1841-1911) hozták létre 1872-ben. Első jelentős alkotásuk a berlini Norddeutsche Grund-Kredit-Bank (1872-1873), melynek homlokzatán az itáliai Cinquecento építészetének formavilága látható.⁷⁵ Hasonló stílusban tervezték az 1880-1882-ben épült Hardt-lakóházat.⁷⁶ Az 1880-as években

⁷¹ AR., 1892., 2-3. tábla; 68. jegyzetben i. m., 318.

⁷² AR., 1888., 22, 25. tábla.

⁷³ AR., 1891., 65. tábla.

⁷⁴ AR., 1893., 74. tábla.

⁷⁵ 68. jegyzetben i. m., 267. ábra.

⁷⁶ 68. jegyzetben i. m., 286. ábra.

tervezett jelentősebb épületeiken a német reneszánsz stílus hatása figyelhető meg, ilyen a Klitschdorf-i (ma Kliczków Lengyelországban) kastély átalakítása (1881-1884) és a lipcsei Deutsches Buchhändlerhaus (1886-1888, elpusztult).⁷⁷ 1882-ben neoreneszánsz tervükkel második díjat nyerne el a berlini Reichstag tervpályázatán. Az 1880-as évek utolsó éveitől van tudomásunk neobarokk műveikről, melyek közül az első a berlini Pschorr-Bräu AG iroda- és üzletháza a Friedrichstrasse és Behrenstrasse sarkán (1887-1888).⁷⁸ Az 1890-es évek a neobarokk évtizede az építészpárosnál is. Nagyvárosiasan monumentális, barokkos harang alakú sarokkupolákkal kiképzett, hangsúlyos közép- és sarokrízalitokkal alakított főhomlokzatú épületük a kölni Domhotel (1890-1893).⁷⁹ 1891-ben vagy előtte igen látványos előcsarnokot terveztek a berlini Lehrter Bahnhofnál lévő kiállítási épülethez.⁸⁰ 1895-ben vagy előtte lakó- és üzletházat terveztek a berlini Leipziger Strasséra.⁸¹ Villaépületeik közül a legbarokkosabb a Villa Josef Thyssen Mühlheim an der Ruhr-ban (1898-1900).⁸² Homlokzatain a bécsi Felső-Belvedere rizalitoromzata jelenik meg. Tömegében a barokk kastélyok közép- és sarokrízalitos tömegképzését mutató középületük a Hochschule für Musik und darstellende Kunst (UDK) Berlin Charlottenburg Hardenbergstrasse-jén (1899-1902).⁸³ Az előreugró és manzárdtetővel fedett középrízaliton szintén Belvedere-romzatot láthatunk.

Bruno Schmitz (1858-1916)⁸⁴ zseniális építészegyeniség, akit mindenekelőtt az I. Vilmos császár tiszteletére emelt emlékművekről (Kyffhäuser, 1890-1896.; Porta Westfalica, 1892-1896.; Koblenz, Deutsches Eck, 1894-1897.; Halle an der Saale, 1901.), valamint a lipcsei Népek csatája emlékművéről (1898-1913) ismerünk. E művek barokkos tömegkompozíciót és románkorias részletképzést egyesítenek. Miután az 1880-as évek első felében a Düsseldorfban, az e városban született építész a német neoreneszánsz stílust művelte,⁸⁵ Schmitz a német neobarokk építészet úttörő alkotóegyeniségévé vált, az 1880-as évek második felétől néhány igen látványos pályázati tervet készített barokkos stílusban. A lipcsei Reichgerichtshaus pályázati tervén a klasszicizáló és reneszánsz részletek hangsúlyosan barokk épülettömegben jelennek meg.⁸⁶ A lipcsei Gesellschaft Harmonie épületének tervpályázatára késői reneszánsz és barokk formákat elegyítő tervet adott be,⁸⁷ de nem az ő, hanem Arwed Rossbach tervét kiviteleztek 1887-ben.⁸⁸ A drezdai belvárosi König-Johann Strasse (ma.

⁷⁷ 68. jegyzetben i. m., 336. ábra.

⁷⁸ AR 1889., 74, 75, 81, 82. tábla; Wiener Bauindustrie Zeitung, 1889., Blatt 2.;72. jegyzetben i. m., 382. ábra.

⁷⁹ 67. jegyzetben i. m., 1895., II. Jahrgang, 4. tábla.

⁸⁰ AR 1891., 81. tábla.

⁸¹ WBZ, 1895., Blatt 79.

⁸² http://de.wikipedia.org/wiki/Villa_Josef_Thyssen. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 19.

⁸³ <http://de.wikipedia.org/wiki/Hardenbergstra%C3%9Fe>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 19.

⁸⁴ Bruno Schmitz monográfiája még életében készült el: Hans Schliepmann: Bruno Schmitz. (13. Sonderheft der Berliner Architekturwelt). Wasmuth, Berlin 1913.; 20. jegyzetben i. m. 30. kötet. Leipzig, 1936., 175.; 66. jegyzetben i. m.

⁸⁵ Karl H. Neidhöfer: Düsseldorf. Straßennamen und ihre Geschichte. Droste, Düsseldorf 1979.; http://de.wikipedia.org/wiki/Bruno_Schmitz. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

⁸⁶ AR 1885., 52. tábla.

⁸⁷ AR 1886., 79. tábla.

⁸⁸ http://de.wikipedia.org/wiki/Gesellschaft_Harmonie_%28Leipzig%29. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

Wilsdruffer Strasse) nagyszabású bővítési pályázati tervén két torony között hátraugratott vérbeli barokkos kompozíciót alkalmazott tornyokkal, itt a részletformák is erősen barokkosak.⁸⁹ A tornyok formája a drezdai Frauenkirche tornyocskáinak formáját követi. A pályázati tervhez szintén barokkos szálloda terv is tartozott.⁹⁰ 1885-ből való egy berlini időjárásjelző oszlop terve is, melynek változatai gazdag szobordísszel vannak ellátva.⁹¹ Az építmény megvalósult a berlini Schlossplatzon.⁹²

Bruno Schmitz legkiválóbb megvalósult neobarokk vagy barokkizáló épületei az 1900 körüli évekre tehetők. A kölni Villa Stollwerck 1899-1900 között épült neobarokk stílusban, manzárdtetőkkel, saroktoronnyal és előredomborodó, monumentális ablakkal kiképzett rizalittal.⁹³ Ez utóbbi vertikális és horizontális kőosztokkal tagolt nagy ablak hasonlóan jelenik meg, de több példányban a mannheimi Festhalle Rosengarten (1899-1903) főhomlokzatán.⁹⁴ Ez az ablaktípus az Alfred Messel tervezte berlini Wertheim Áruház (1896-1906) ablakainak a késő gótika világával rokonítható tagolásával későbbi barokkizáló műveken, mint a berlini Friedrichstrasse-i üzletházon (1904-1905) és a berlini Weinhaus Rheingoldon (1905-1907) él tovább.⁹⁵

Az elsősorban a berlini Wertheim Áruház építészeként ismert Alfred Messel (1853-1909) az 1890-es években több neobarokk tervet készített. A darmstadti Hessisches Landesmuseum 1892-1906 között épült tornyos épületének markáns középrizalitos főhomlokzata manzárdtetővel fedett.⁹⁶ 1894-ben Martin Altgelttel építészeti irodát alapítottak, amely a következő években több neobarokk tervet készített. A Wertheim Áruházak közül az Oranienstrasse-i⁹⁷ barokkos stílusjegyeket mutat. A Schönrade-i (ma Tuczno Lengyelországban) kastély 1897-ben épült, homlokzatain óriás pilaszterrenddel, az épületet szintén manzárdtető fedi. Az épületbelső is neobarokk stílusban készült.⁹⁸

A berlini áruházak közül az Alexanderplatz-i és a Leipzigerstrasse-i áruház (az utóbbi homlokzata: Bernhard Sehring, 1899-1900) a neobarokkból a szecesszióba vezet át.

A drezdai neobarokk építészet alkotói közül kiemelkedik egy építészpáros, melynek tagjai William Lossow (1852-1914)⁹⁹ és Ferdinand Hermann Viehweger (1846-1922)¹⁰⁰ 1898-1900 között

⁸⁹ AR, 1887., 3. Jahrgang, 4. Heft, 31-32. tábla. Az utca bővítését 1885-1888 között Oswald Haenel tervei szerint valósították meg. http://de.wikipedia.org/wiki/Wilsdruffer_Stra%C3%9F. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

⁹⁰ AR., 1888., 19-20. tábla.

⁹¹ AR, 1887., 65. tábla; 1888., 40. tábla.

⁹² Technische Universität Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. F 9226. A múzeum internetes verzióján: <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&Daten=170367>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 21.

⁹³ 67. jegyzetben i. m., 4. Jahrgang, Stuttgarter Architektur-Verlag Kick, Stuttgart 1898., Tafel 83.

⁹⁴ http://de.wikipedia.org/wiki/Mannheimer_Rosengarten. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

⁹⁵ http://de.wikipedia.org/wiki/Bruno_Schmitz. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

⁹⁶ Technische Universität Berlin Architekturmuseum. Inv. Nr. 13397,1-13430. A múzeum internetes verzióján: <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=51&sid=131127038140174&z=1>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 21.

⁹⁷ AR 1896., 54. tábla.

⁹⁸ Technische Universität Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 12924-12949, 13477-13478, B 3258,020-B 3258, 021. A múzeum internetes verzióján: <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=61&D1=Messel+%26+Altgelt&D2=&D3=Schloss+Sch%F6nrade>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 21.

⁹⁹ 20. jegyzetben i. m. 23. kötet. Leipzig, 1929., 404.

¹⁰⁰ 20. jegyzetben i. m. 34. kötet. Leipzig, 1933., 335.

építették a drezdai Zentraltheatert, melynek a neobarokk szélsőségesen gazdagon díszített homlokzatát Heino Otto (1869-1929) tervezte.¹⁰¹ A drezdai Herzfeld Üzletház a neobarokkot és a Jugendstilt egyesítő átmeneti stílusban építették 1904-ben.

Drezda másik jelentős építészpárosa a vilhelmiánus időkben Schilling és Graebner volt. Rudolf Schilling (1859-1933) és Julius Graebner (1858-1917) 1889-ben társultak, a historizmus több neostílusában kipróbálták magukat, így a neobarokkban is.¹⁰² E stílusban tervezett és 1895-1897-ben felépült főművük a drezdai Kaiserpalast üzletház.¹⁰³

A neobarokk drezdai alkotói közül megemlíthető még Gustav Frölich (1859-1933) szász udvari építőmester,¹⁰⁴ a barokk Frauenkirche közelében álló Sekundogenitur (1896-1897) épületének, valamint a Residenzschloss és St Trinitatis katedrális közötti neobarokk híd (1897) alkotója. Ez utóbbi és a szegedi városháza és városi bérház közötti híd (Lechner Ödön és Pártos Gyula, 1883) között, ha nincs is közvetlen kapcsolat, mégis formailag közeli rokonai egymásnak.

A neobarokk harmadik fő központja Németországban München volt. A város tekintélyes historizmuskori építésze, Gabriel von Seidl (1848-1913) professzor tervezői életműve igen nagy stílusbeli változatosságot mutat.¹⁰⁵ A neoromán stílus és a német neoreneszánsz, mint két legkedveltebb stílusa mellett a neobarokk is helyet kapott. A müncheni Bavariaring 24. számú lakóház (1888)¹⁰⁶ a neoreneszánsz és a neobarokk közti átmenetet képviseli, tisztábban neobarokk munkái Bauerngirgl vendéglő épülete¹⁰⁷ és a Hildebrandhaus (1897-1898).

Gabriel von Seidl öccse, Emanuel von Seidl (1856-1919) professzor kevésbé tekintélyes és kevésbé ismert építész volt, de ami a neobarokkot illeti, bátyjával hasonló jelentőségre tett szert e stílus alkalmazásában. Prinzregentenstrasse-i lakóháza,¹⁰⁸ a Knorr-villa,¹⁰⁹ a Wagnmüllerstrasse-i lakóház,¹¹⁰ Kaiser Ludwig Platz-i lakóháza,¹¹¹ vagy a Kaiser Franz Josef kávéház és étterem épülete¹¹² a müncheni neobarokk jellegzetes és igényes alkotásai. A müncheni Messepark fő étterme talán az e stílusban tervezett főműve.¹¹³

¹⁰¹ Die Architektur des XX. Jahrhunderts, Zeitschrift für moderne Baukunst. 1901., 23.

¹⁰² Schilling und Graebner, Architekten BDA, Dresden. Eine Auswahl. Bauten von 1918–1928. Maximilian Maul, Berlin 1928.; Ricarda Kube: Schilling und Graebner (1889–1917). Das Werk einer Dresdner Architektenfirma. Dissertation, Technische Universität Dresden 1988, 2 Bände.

¹⁰³ 67. jegyzetben i. m. IV. Jahrgang, 1898., 33. tábla.

¹⁰⁴ 8. jegyzetben i. m. Band 45. Főszerkesztő: Ebehard Kasten-Andrea Nabert-Michael Steppes. München-Leipzig, 2005., 368-369.

¹⁰⁵ Hans Bössl: Gabriel von Seidl. München: Verlag des Historischen Vereins von Oberbayern, 1966.; Veronika Hofer (Hrsg.): Gabriel von Seidl. Architekt und Naturschützer. München: Hugendubel Verlag, 2002.

¹⁰⁶ AR., 1898., 92. tábla.

¹⁰⁷ AR., 1897., 65. tábla.

¹⁰⁸ AR, 1894., 25. tábla.

¹⁰⁹ AR, 1898., 33. tábla.

¹¹⁰ AR, 1899., 75. tábla.

¹¹¹ AR, 1900., 17. tábla.

¹¹² DA 1900., 3-40. tábla.

¹¹³ <http://www.deutsches-museum.de/verkehrszentrum/information/geschichte/hauptrestaurant/>. Utoljára meglekintve: 2011. 07. 22.

Friedrich von Thiersch (1852-1921)¹¹⁴ a stuttgarti Technische Hochschulén tanult, majd a müncheni Technische Hochschule professzora lett. 1882-ben neoreneszánsz tervével megosztott első díjat kapott Paul Wallottal, kivitelezésre Wallot tervét választották. Nagy sikert nem neoreneszánsz, hanem neobarokk stílusban tervezett épületeivel ért el. A müncheni Lehnbachplatzra tervezte tanítványával Martin Dülferrel a Bernheimer-házat, amely 1887-1889-ben épült, és a müncheni neobarokk legkorábbi és legjelentősebb alkotásainak egyike.¹¹⁵ A bajor főváros legkiemelkedőbb neobarokk épülete is az ő nevéhez köthető, az Igazságügyi palota (Justizpalast) 1891-1897-ben épült fel. Thiersch neobarokk lakóháztervei közül megemlítendő az 1898-1899-ben épült Arcisstrasse-i Reimann-ház.¹¹⁶

Friedrich von Thiersch tanítványa volt a müncheni Technische Hochschulén Martin Dülfer (1859-1942),¹¹⁷ aki mint láttuk korai főművét, a Bernheimer-házat mesterével közösen tervezte. Életművében igen meghatározó maradt a barokk formakincs, melynek számos példája köthető nevéhez, köztük az augsburgi állami és városi könyvtár (Staats- und Stadtbibliothek), amely 1892-1893-ban épült terve szerint, vagy a müncheni Kaim-Saal koncertterem, amely 1895-ben épült, és már nem áll.¹¹⁸ 1900 körül a szecesszió felé fordult, de e terveiben is nagy szerepet kap a barokk formaképzés, melyre a legismertebb példa a Münchner Allgemeine Zeitung épületének homlokzata, 1900-1901-ből.

A német neobarokk építészet stíluskapcsolatait vizsgálva kézenfekvőnek tűnik, hogy a vele rokon körülmények között, és valamivel korábban felvirágzó bécsi neobarokk, valamint ennek fő előképe az osztrák barokk hatást gyakorolhatott rá. Egyelőre nehéz eldönteni, hogy az osztrák barokk milyen mértékben hatott a német építészetre, hiszen az osztrák és a német barokk sok közös vonást mutat fel, a két terület művészeti kapcsolatban volt egymással. Néhány konkrét esetben azonban egyértelmű Bécs hatása vagy jelenléte Németország építészetében. Az osztrák barokk német építészetben való jelenlétének legszebb példája a Fellner és Hellmer bécsi építészek tervezte berlini Theater Unter den Linden (1891-1892).¹¹⁹ Amint az alábbi fejezetben látni fogjuk, az osztrák neobarokkban kiemelt szerepe volt a bécsi Belvedere hatásának, és a berlini színház homlokzatán a Felső Belvedere homlokzatát vették alapul a tervezők. A Belvedere közvetlen hatását mutatja a Bad Reichenhall-i Kurhaus (Jakob Heilmann és Max Littmann, 1898-1900),¹²⁰ amelynek középrizalitja a Felső-Belvedere jellegzetes oromzatos középrizalitjának majdnem másolata. Megjegyzendő, hogy Heilmann és Littmann, a müncheni német neoreneszánsz stílusban tervezett nevezetes Hofbräuhaus

¹¹⁴ Friedrich von Thiersch életművéről: Hermann Thiersch: Friedrich von Thiersch, DA (1852–1921) - ein Lebensbild. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1925.; Horst Karl Marschall: Friedrich von Thiersch 1852-1921. München, Prestel Verlag, 1982.

¹¹⁵ Wiener Bauindustrie Zeitung, 1890. A képalírás egyedül Martin Dülfert nevezi meg tervezőként.

¹¹⁶ 67. jegyzetben i. m., IV. Jahrgang, 1898., 4. tábla.

¹¹⁷ Martin Dülfer életművéről: Dieter Klein: Martin Dülfer. Wegbereiter der deutschen Jugendstilarchitektur. Verlag Lipp, München 1993.

¹¹⁸ DA, 1899., 33, 34. tábla.

¹¹⁹ 68. jegyzetben i. m. 373. ábra.

¹²⁰ 20. jegyzetben i. m. 23. kötet. Leipzig, 1929., 291.

tervezőinek egy másik fürdői épülete, a Bad Brückenau-i Kurhotel is neobarokk stílusban épült (1899-1900).

Bécs neobarokk építésze

Az 1870-es években megszületett és az 1880-as években széles körben elterjedt bécsi neobarokk építészet előzménye az ún. második rokokó (Zwites Rococo) belsőépítésze. Ennek első jelentős alkotása Bécsben a Lichtenstein-palota belső kiképzése (1837-1848 között).¹²¹ A második rokokó belsőépítészetének másik főműve Bécsben a Fries-Pallavicini-palota első emeleti teremsora az 1840-es évekből. Az épület 1842-ben a Pallavicini család tulajdonába került, ezután készült a neorokokó teremsor.

Bécs építészetében – ahogy Budapesten is – az 1870-es évek a szigorú vagy érett historizmus reneszánszos formanyelve, a neoreneszánsz fénykora. Az 1860-as és 1870-es években kiépülő Ring mentén elsősorban ez a stílus uralkodik. Az 1870-es években új építészeti nyelv, a historizmus barokkos formavilága jelenik meg homlokzatokon és belső terekben egyaránt, mégpedig azonnal teljesen kiérlelt formában. A barokk formanyelv két párhuzamos, de nem egyenlő jelentőségű irányban bontakozik ki. A 17. századi francia barokk építészet az egyik forrásterület, amely után igazodik néhány bécsi historizáló épület. A másik barokk építészet, amelynek hatása később, de még az 1870-es években jelenik meg Bécs építészetében, a közép-európai, elsősorban az osztrák barokk építészet. Ez utóbbi stílus hatása hamar felülmúlja a francia irányt, és mennyiségben nagymértékben, de minőségben is tútesz azon. Így a jellegzetes bécsi neobarokk mindenekelőtt a közép-európai, főleg osztrák barokk építészet hatását mutatja.

A 17. századi francia barokk építészet két legfontosabb jellemzője, amit a historizmus kora fontosnak talált, a manzárdtető és egy sajátos, főleg Borromini és Guarini itáliai barokkjához vagy az osztrák barokkhoz képest klasszicizáló homlokzati architektúra. A franciás stílusban tervezett bécsi paloták közül leginkább barokkizálónak tekinthetjük Nathaniel Rothschild palotáját (1836-1905), amely a francia Jean Girett építész tervei szerint épült a Theresianumgasse 16-18. számú telken. A II. világháborúban erősen megrongálódott, majd lebontott palota francia barokk stílusformákat felhasználó historizáló stílusban épült 1871-1878-ban. Albert Rothschild Heugasse-i palotája szintén francia barokk stílusformákat mutat (és szintén lebontották a II. világháború után). Az 1879-1884-ben épült palota tervezője a francia Gabriel-Hippolyte Destailleur volt. E manzárdtetős, klasszicizáló stílus egy további szép példája a Belvedere környékéről a Falkenstein-palota (Argentinierstrasse 14.) Ludwig Richter építészétől, 1886-ból.¹²²

¹²¹ Eva B. Otilinger: Das Österreichische Kunstgewerbe – Entwicklungstendenzen und Rahmenbedingungen. In: Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert. Herausgegeben von Gerbert Frodl. Wien, 2002., 543-545.

¹²² Die Kunstdenkmäler Wiens. Die Profanbauten des III., IV. und V. Bezirkes. Bearbeitet von Géza Hajós und Eckart Vancsa. Wien, 1980., LXXII.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből című sorozat Bécsről szóló kötetében az 1880-as évekből szerző, Karl Lützow a fent elemzett, 17. századi francia barokk építészet példáiról a következőket írja: „*Majd divatba jött a francia renaissance, az előkelő osztályok párisi lakóházának jelenkori formája úgy, a hogy azt pl. a Girette és Destailleurs építette két wieneni Rotschild-palota oly kitűnően mutatja*”.¹²³ A kortárs tehát nem tekintette barokknak a ma e stílushoz sorolt műveket, így kérdéses, mennyiben tekinthetők e művek neobarokknak.

A franciásan barokkizáló historizmus mellett azonban a közép-európaiasan barokkizáló historizmus sokkal nagyobb szerepet kapott Bécs építészetében. Ahogy Karl Lützow, a kortárs szerint a francia reneszánsz után „*végül a német renaissance és a barokk építés. [...] Különös figyelmet érdemel mind művészi, mind helytörténeti szempontból a barokk építésmódnak az utolsó időkben bekövetkezett fölélesztése. Nemcsak a kacskaringók, a sátoralakú ablakszemöldökök, kagylószerűen hajlított fa- és vasmunkák merülnek ismét föl, hanem egyes, a késő renaissance módja szerint fogant, nagy finomsággal és tárgyismerettel szerkesztett homlokzat-alakításokra is akadunk, melyek a legjobb belföldi példaképekkel sikeresen vetélkednek. A legkiválóbb e fajta mű a König K. által épített, nem régiben Pallavicini örgróf birtokába átment bérház az Augustinrstrasseban, melynek szigorúan a kőépítmény természete szerint alkotott, szépen tagolt homlokzata az Albrecht-tér erlachi Fischer híres kupolasátorfödélére emlékeztető koronázatot visel. Mint a határozott barokképítés ügyes képviselői megemlítendőek végül Rumpelmayer, Korompay és Adam.*”¹²⁴

Karl Lützow igen lényeglátóan fogalmaz, megnevezi a neobarokk építészet első jeles bécsi képviselőit, Karl Königet, Viktor Rumpelmayer, Gustav Korompayt és Heinrich Adamot. Meglepő módon azonban megfeledkezik Fellner és Helmeréről, akiknek nevéhez nemcsak a legkorábbi neobarokk épületek közül több jeles példa, hanem jelenlegi ismereteink szerint az első bécsi neobarokk épület, a Sturany-palota is köthető. A Fellner és Helmer céget 1873-ban alapította Ferdinand Fellner és Hermann Helmer, akik közel fél évszázados tevékenységük során nemcsak több mint negyven színházat, hanem számos egyéb középületet, több palotát és bérházat is terveztek.¹²⁵

A szakirodalomban is viszonylag ritkán említett, de annál jelentősebb Sturany-palota a döntően neoreneszánsz Ringen épült fel 1874-1880 között.¹²⁶ A Schottenring 21. számú magánpalotát (Palais Sturany) Johann Sturany udvari építőmester építtette. A tervezőpáros tehát Ferdinand Fellner és Hermann Helmer volt, akiket mindenekelőtt színház-építészeti tevékenységükről ismerünk. Eddigi munkásságukban elsősorban az itáliai reneszánsz formanyelve után igazodó historizmus érvényesült, a

¹²³ Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből. Bécs kötet

¹²⁴ 124. jegyzetben i. m.

¹²⁵ A Fellner és Helmer építészetéről megjelent legfontosabb irodalom: Hans-Christoph Hoffmann: Die Theaterbauten von Fellner und Helmer. Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts. Band II. Forschungsunternehmen der Fritz-Thyssen-Stiftung Arbeitskreis Kunstgeschichte. München, 1966.; Fellner & Helmer: Die Architekten der Illusion: Theaterbau und Bühnenbild: Alässlich des Jubiläums „100 Jahre Grazer Oper: Ausstellung (Hrsg. Von Dienes, Gerhard M., Redaktion Iskra Buschek; Redaktion Johanna Flisch; Redaktion Tina Lipsky.) Graz, Stadttheater Graz. 1999.

¹²⁶ Klaus Eggert: Die Wohnbauten der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855-1896. Die Wiener Ringstrasse, Band 7., 1976.

váltás hirtelen történt, de nem végérvényesen, a neoreneszánsz továbbra is komoly szerepet játszott tervezői tevékenységükben. A kőburkolatos homlokzattal épített lakóház gazdag plasztikai díszítést kapott. A homlokzati épületszobrászati díszítés Franz Schönthaler (1821-1904) udvari szobrász alkotása. A belső épületszobrászati díszítés Reinhardt Völkl munkája, és e nemből az első barokk-rokokó alkotás Bécsben. Szintén a barokk és rokokó stílusformáit alkalmazta a ház kovácsoltvas munkáin Albert Milde udvari műkovács.¹²⁷

A Sturany-palota homlokzatán először jelenik meg az a jellegzetes barokk oromzati forma, amelynek ismereteink szerinti első megjelenése a Felső-Belvedere-n figyelhető meg. Ez utóbbi épületen a déli homlokzat középrizalitjának oromzata a két szélén egy-egy negyedhomorlattal indul, majd egy-egy rövid vízszintes szakasszal folytatódik, végül felül egy félkörívben végződik. Ez az oromzati forma lesz az osztrák és a magyar neobarokk számára is a legkedvesebb forma, ami igen sok helyen jelenik meg, főleg ablakok fölötti oromzatok formájában. Ezt az oromzati formát nevezhetjük Belvedere-oromzatnak. A Sturany-palotán a harmadik emeleti ablakok emelt szemöldökpárkányára kapott ilyen formát, de némileg módosult vonalvezetéssel, mivel az egész kompozíció laposabb, széthúzottabb mint az eredeti forma.

A osztrák barokk hatását mutató neobarokk tehát a bécsi Ringen született meg, mégsem ide, hanem egy másik városrészhez köthető elterjedésének első nagyobb hulláma. A III. és IV. kerület határterületén elterülő Belvedere park, és épületegyüttes mellett helyezkedik el az ún. Belvederevierteil,¹²⁸ vagyis Belvedere-negyed, amely a belvárosi (I. kerületi) Herrngasse és környékén kívül a másik legtekintélyesebb arisztokratikus palotanegyed a városban. E területen kastélyszerű városi kerti paloták (Gartenpalais) állnak, melyek közül csak a legjelentősebb az Alsó- és Felső-Belvedere, de ennek szomszédságában áll az ezeknél korábban épült Mansfeld-Fondi- (később Schwarzenberg-) palota, valamint a Stahrenberg- (később Schönburg-) palota. Mindezek a jeles barokk épületek Johann Lucas Hildebrandt tervezésében valósultak meg. Nem meglepő, hogy e paloták főúri pompája a historizmus korának születési és pénzarisztokráciáját is erre a környékre vonzották. Mind a III., mind a IV. kerület Belvedere-hez közeli városrészében sorra épültek a főúri lakóházak a dualizmus korában, előbb neoreneszánsz, majd az 1870-es évek végétől neobarokk stílusban.

A Belvedere-negyed egyben Rothschild-negyed is volt, mivel a nagy bankárcsalád tagjainak palotái itt épültek meg kis távolságra egymástól.¹²⁹ A fentebb bemutatott Rothschild-palotákon kívül

¹²⁷ Dehio Wien I. Bezirk – 2003.; Klaus Eggert: Die Wohnbauten der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855-1896. Die Wiener Ringstrasse, Band 7., 1976., 237, 238. ábra; www.albertmilde.com/deu/sturany.html. Utóljára megtekintve: 2011. 04. 30.

¹²⁸ Az Argentinierstrasse környékének, a neobarokk építészet kezdeteiben játszott főszerepére először Renate Wagner-Rieger hívta fel a figyelmet: Renate Wagner-Rieger: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert. Wien, 1970., 254. A Belvedere környékének építészetéről szóló legfontosabb tanulmány: Géza Hajós: Das Wiener Belvederevierteil. Ein Versuchsfeld verschiedener Baustile. In: Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien. 27. Jg., Nr. 1/2, Sept. 1974., 3.

¹²⁹ A Rothschild család építkezéseiről: Pauline Prevost-Marcilhacy: Les Rothschild bâtisseurs et mécènes. Paris, 1995.

továbbiak épültek bécsies neobarokk stílusban bécsi építészek munkájaként. E paloták közül az elsőt Nathaniel Rothschild építtette 1878-ban Viktor Rumpelmayer (1830-1885) pozsonyi születésű, de Bécsben tevékenykedő építész tervei szerint. A Plösslgasse 8. számú, egyemeletes, viszonylag kisméretű palota magassföldszintjén a Sturany-palotához hasonlóan Belvedere-ormozatos ablakok váltakoznak a Belvedere homlokzatán megjelenő ablakormozatokhoz hasonló ormozatokkal képzett ablakokkal.

Viktor Rumpelmayer hamarosan újabb megbízáshoz jutott a környéken, 1880-ban építette Rosa Hohenlohe-Bartenstein hercegnő palotáját (IV., Schönburgstrasse 8-10.). Itt a egyemeletes és nyolctengelyes homlokzat két szélső rizalitjának emeleti ablakai fölé helyezett az építész Belvedere-ormozatot. Szintén 1880-ban építette Rumpelmayer Moriz Baumgarten háromemeletes és kilenc-tengelyes homlokzatú bérpalotáját (IV., Schwindgasse 4.), ahol a piano nobile középső tengelyében helyezett el egy, a Belvedere oromzatra emlékeztető, de részben módosított formájú erkélyajtó oromzatot.

Viktor Rumpelmayer az 1880-as évek első felében pozsonyi palotákkal és bérházakkal gyarapítja neobarokk oeuvre-jét, igazi neobarokk főművét, a keszthelyi Festetics-kastély átépítését élete utolsó éveiben alkotja, befejezését nem is éri meg. Ez utóbbi alkotásait a magyarországi neobarokk építészetéről szóló fejezetekben tárgyaljuk.

Gustav Korompay (1833-1907) az elsők között volt, akik neobarokk épületeket terveztek Bécsben. Ő is a Belvedere-hez közeli palotanegyedben kapott lehetőséget főúri lakóház terezésére. W. Zierer megbízásából tervezte az 1880-ban épült a IV., Argentinierstrasse 25-27. számú palotát (Ziererpalais). A palota későbbi tulajdonosától a Kranz-palota (Palais Kranz) nevet kapta. Az egyemeletes és nyolctengelyes főhomlokzat jobb szélső tengelyében nyílik a gyalogos bejárat, de a fogatok számára is készült egy kapu, amely a homlokzat bal szélétől induló kerítésfalon nyílik. E tágas kapu fölött ezúttal is megjelenik a Belvedere-ormozat.

Fellner és Helmer építészeknek is adódott alkalmuk neobarokk épületeket tervezni a Belvedere környékén. 1882-ben épült terveik szerint a IV., Schwindgasse 6. számú bérpalota. A háromemeletes és héttengelyes homlokzat szerves folytatása a Sturany-palota homlokzati megoldásának, de itt az első emeleti piano nobilére kerülnek a Belvedere ormozatos ablakok. A homlokzat közepén továbbra is több szintet átfogó zárterkély ugrik előre, melyen a Sturany-palota zárterkélyének részletképzése köszön vissza hasonlóan. A kovácsoltvas korlátos erkélyek és a hasonló kiképzésű kapu itt is nagy szerepet kap. A kaput és talán a többi kovácsoltvas munkát is J. M. Baierlein bécsi műkovács készítette.¹³⁰

A Sturany-palotán és a Schwindgasse 6. számú házon kifejlesztett stílus nagy egyrészt óriási neobarokk hullámot indított el az 1880-as évek Bécsében, másrészt szinte másolatnak beillő alkotások

¹³⁰ WBZ 6. évf.1888. Blatt Nr. 72.

is születtek, mint például Sigismund Eibuschitz bérháza (X., Keplerplatz 2.), Josef Drexler munkája.¹³¹ A homlokzat közepét uraló zárterkély hasonló ablakformákkal és -csoportosítással, a piano nobile Belvedere-ormozatos ablakokkal való hangsúlyozása egyértelműen Fellner és Helmer stílusának erős hatását mutatják. A fenti homlokzatokon megjelenő zárterkély szintén nagyon hasonlóan jelenik meg a Karl Demel tervezte salzburgi Elektrizitäts-Hotel homlokzatának sarokrizalitjain.¹³²

A Schwindgasse-i házzal párhuzamosan építette Fellner és Helmer Gróf Károlyi István budapesti, Múzeum utcai palotáját. A két épület homlokzata sok rokonságot árul el egymással. A lényeges különbség, hogy a bécsi épület háromemeletes bérpalota, a budapesti ház pedig egyemeletes főúri lakóház, vagyis palota. A hasonlóság elsősorban a piano nobilén mutatható ki, hiszen a pesti épületen is Belvedere-ormozatos ablakok kerültek az itt nyíló ablakok fölé.

A Belvedere-ormozatos ablakok következetesen a főemeletet jelölik Fellner és Helmer palota és bérházépítészetében. Időnként ez mégsem annyira egyértelmű, mint ahogy a kizárólag Hermann Helmer nevéhez kötődő VIII., Kochgasse 12. számú kétemeletes és öttengelyes homlokzatú, 1880-as évekbeli bérház esetében, ahol a földszint és a második emelet hasonló hangsúllyal bír, míg az első emelet ezekhez képest jelentéktelen. Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a ház, melynek neoreneszánsz ikertestvérét a szomszédos 10. számú telken építette fel Hermann Helmer.¹³³ A két ház közül egyértelműen a neobarokk stílusú a dominánsabb, arisztokratikusabb. A másik ház homlokzata szinte hasznossági architektúrának tűnik e mellett.

Fellner és Helmer a belvárosi (I. kerület), Teinfaltstrasse és Rosengasse sarkán a korban jellemző legmagasabb ötemeletes bérházon is kipróbálta a hildebrandti barokk stílust az 1886-ban.¹³⁴ Ilyen magasságú bérház homlokzatán az első vagy második emeletre helyezett piano nobile aránytalan homlokzati hangsúlyt okozhatott volna, így a főszintet a harmadik emeletre tették az építészek. Itt természetesen a jól bevált Belvedere-ormozatokkal találkozunk. A több szintet átfogó tárterkély ezúttal sem marad el, de ezúttal szögletes alaprajzon, és sarokház révén a leghangsúlyosabb helyre a sarokra.

A Belvedere kerítése mentén húzódó egykori Heugasse mentén, (ma Prinz-Eugen-Strasse 26.) Albert Rothschild 1894-ben újabb palotát épített, ezúttal Fellner és Helmer építészek tervezésében. A korai neobarokk paloták építése óta eltelt másfél évtized meglátszik a terven. A homlokzat nem a megszokott sémát követi, hanem össztemegében is barokkosabb, hiszen a kétemeletes és öttengelyes homlokzat középső három tengelye teljes magasságban szegmensíves alaprajzon előredomborodik, elfoglalva egy nem jelentéktelen területet a járdából. A szokásos Belvedere-ormozat is elmarad, de ezek helyett szintén a Belvedere stílusát idéző oromzati formák kerülnek. A kapu, ahogy azt az építészpárosnál megszokhattuk domináns szerepet kap, a Sturany-palotához hasonlóan itt is atlaszok hordják a párkány nehéz terhét.

¹³¹ AB 1892., 73. és 74. képtábla.

¹³² WBZ 1900.

¹³³ WBZ 6. évf., 1888., 82. képtábla

¹³⁴ WBZ 1889. VII. Jg., Blatt Nr. 93.

Johann Lucas Hildebrandt homlokzatterveinek hatása talán sehol nem annyira egyértelmű a bécsi historizmus építészetében, mint a Plösslgasse 9. számú Schwarz-házon, E. Schweigl 1887-ben épült művén.¹³⁵ A homlokzat középrizalitjának első és második emelete, elsősorban az ablakok a Felső-Belvedere északi homlokzatának középrizalitján nyíló ablakok másolatai, a középrizalit pilaszterei azonban a Daun-Kinsky-palota középrizalitjáról származnak, ahogy a földszint kváderezése is.

Emil Ritter von Förstert is megihlette Hildebrandt stílusa, a Belvedere-ormozat a második emeleti piano nobile ablakain kap szerepet a Julius Hübsch által az 1880-as években építettett közös homlokzat mögé rejtett két bérház (Dreihufeisengasse 3 és 3a.). A négyemeletes és attikaszintes (vagy félemelet fölött háromemeletes és attikaszintes saroképület a vertikális irányt hangsúlyozza, ahogyan Fellner és Helmer Teinfaltgasse sarkán álló házánál is ezt figyelhettük meg. Förster azonban a magas sarok-zárterkélyt függőleges irányban nyújtott barokkizáló tetővel fedi le, és a főbejárati ikerkapuzat is igen magas arányú.¹³⁶

Emil Ritter von Förster életművében nem vált jellemzővé a Belvedere-ormozat és a Belvedere stílusának alkalmazása, hanem egy merevebb, a neoreneszánszoz közelebbi barokkizáló homlokzatalakítási mód terjedt el nála. Ami szinte védjegyévé vált, és ami bizonyos mértékben a Hübsch-féle házon is megfigyelhető, az a látványos sarok és/vagy középkupolák, toronysisakok vagy magas tetőidomok alkalmazása. Magas manzárdtető-idomot alkalmazott az Albrechthof (IX., Schwarzspaniergasse) sarkán¹³⁷ és Alexander von Bernd palotabérházának (III., Jacquingasse 6.) sarkai fölött.¹³⁸ Magas, hagymaszerű saroktoronysisakot tervezett a bukaresti Grand Hotel Continentalra,¹³⁹ és egy igen szép arányú és sziluettel rendelkező manzárdtetőből kifejlesztett tetőidomot a prágai Credit-Anstalt homlokzatának középső része fölé.¹⁴⁰ A Förster-féle tetőidom-alakítás leglátványosabb példája a Maximilianhof nevű hatalmas bérpalota, ahol a sarkok és a főhomlokzat középrizalitja fölött is duzzadó harangszerű, illetve hagymaszerű tetőformák emelkednek.¹⁴¹

Heinrich Adam (1839-1905) Fellner és Helmer, Rumpelmayer és Korompay mellett a neobarokk építészet egyik első képviselője Ausztriában. Első ismert neobarokk alkotásai 1882-1883-ban keletkeztek.¹⁴² A bécsi Belvárosban (I. kerület) a Salzgries 16. számú ház az egyik ilyen épület. A földszint és félemelet fölött négyemeletes és héttengelyes bérházközépső tengelyében két szintet átfogó zárterkély ugrik előre, íves alaprajzon. Ez tekinthető a homlokzat legbarokkosabb részének a félemeleti ovális ablakok és az első emeleti piano nobile váltakozó ormozatos ablakai mellett. A

¹³⁵ Die Kunstdenkmäler Wiens. Die Profanbauten des III., IV. und V. Bezirkes. Bearbeitet von Géza Hajós und Eckart Vancsa. Wien, 1980., 340-340. és 455. kép.

¹³⁶ AB 1886., 37., 38. és 39. képtábla.

¹³⁷ AB 1894., 38. és 39. képtábla.

¹³⁸ AB 1894., 41., 42. és 43. képtábla.

¹³⁹ AB 1890., 39-42. képtábla.

¹⁴⁰ AB 1896., 37-44. képtábla.

¹⁴¹ AB 1890., 2., 3. és 4. képtábla.

¹⁴² www.architektenlexikon.at/de/2.htm. Utoljára megtekintve: 2011. 05. 04.

földszinti középtengelyben baldachinos kapunyílás látható, amely eredetileg a földszinti üzlethelyiségekhez vezethetett. A főbejárat a bal szélső tengelyben nyílik, ahonnan a kapualj egy négy ión oszlopos és szobordíszes előtérbe vezet, amely felülemelkedik a szokványos bérházi kapualj kialakításokon. A lépcsőtér polikróm terrazzo padlóburkolatán barokkos motívumok láthatók.

Heinrich Adam másik, 1882-1883-ban tervezett, az előbbinél is jelentősebb neobarokk munkája a Wahliss-palota (IV., Argentinierstrasse 21.). Az utca felől egy bérház határolja a telket, ez utóbbi 1884-1885-ben épült szintén Adam tervei szerint, neobarokk stílusban. Az egyemeletes és attikaemeletes, héttengelyes homlokzatú palota magasföldszintje alkotja a piano nobilet, ahol a középső tengely ablaka, egy kettős kapcsolt, félköríves záródású ablak nagyobb távolságra van a többi nyílástól, mint ezek egymáshoz viszonyítva. A nyílások fölötti oromzat gazdag rokokó megoldás.¹⁴³

A következő évek gazdag neobarokk termést hoztak Heinrich Adam életművében, melynek következő fontos állomása a magyarországi szepesgörgői Csáky-kastély 1886-1887-ből. Ugyanezekben az években épült egy újabb, bár nem kimagasló jelentőségű neobarokk bérháza, a Freissler-ház (IV., Kolschitzkygasse 5.). Itt, ahogy a Wahliss-házakon sem, nem jellemző a Belvedere közvetlen hatása, ami szokatlan azok után, hogy a bécsi neobarokk kezdeteinél szinte mindig megtaláljuk Hildebrandt főművének valamilyen mértékű hatását. A Freissler-házon mégis megjelenik egy Belvedere-oromzatos ablak, mégpedig kiemelt helyen, a sarokrizalit második emeletén.

Heinrich Adam a továbbiakban egy sor neobarokk bérházat épített Bécsben, melyeket itt csak felsorolunk: IV., Favoritenstrasse 54. (1887), IX., Porzellangasse 20. (1889-1890.), IV., Goldeggasse 29. (1890.), IV., Favoritenstrasse 42. és 46. (1894 előtt), és a Schwindgasse 10. (1903.).¹⁴⁴ Adam bérházai közül kimagasló jelentőségében, de főleg méreteiben a Habig-Hof (IV., Wiedner Hauptstrasse 15-17., 1892-1897.) A négyemeletes és huszonkilenc tengelyes homlokzaton a középrizalittal és a két íves alaprajzú zárterkélyt két szintet átfogó korinthoszi óriásoszlopprenddel tagolta. A lépcsőházat igen díszes neorokokó kovácsoltvas korláttal látta el az építész.¹⁴⁵

Karl König (1841-1915) az osztrák neobarokk korszakalkotó mesterei közé tartozik. Renate Wagner-Rieger a legelsőnek tekinti a késő historizmus építészei között, aki a barokkal kísérletezett 1870-től. E tervek közé tartozik Wagner-Rieger szerint a bécsi városháza pályázati terve 1870-ből, az Osztrák Mérnök- és Építész Egylet és az Alsó Ausztriai Iparegylet épületének pályázati terve, szintén 1870-ből, valamint a bécsi Turnergasse-i zsinagóga, amely 1870-1872 között épült fel (és 1938-ban rombolták le).¹⁴⁶ Ezek az épülettervek azonban döntően itáliai neoreneszánsz stílusúak. König neobarokkja egy jóval későbbi épületen, az 1883-1884-ben épült Zierehofon ért be. A sajnálatos módon elpusztult épület jelentősége több szempontból kiemelkedő, először is abban, hogy itt jelenik meg először a bécsi Hofburg hatása. Ennek a számos építési periódus során megépült, igen összetett

¹⁴³ 136. jegyzetben i. m., 213-214., 318. kép.

¹⁴⁴ www.architektenlexikon.at/de/2.htm. Utoljára megtekintve: 2011. 05. 04.

¹⁴⁵ 136. jegyzetben i.m., 431., 567. kép.

¹⁴⁶ Renate Wagner-Rieger: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert. Wien, 1970., 256. oldal és a fejezethez tartozó 29. jegyzet.

uralkodói palotának elsősorban a Michaelerplatzra néző szárnya, az ún. Michaelertrakt gyakorolta a legnagyobb hatást a historizmus építészeire. Az épület tervezését Joseph Emmanuel Fischer von Erlachnak tulajdonítja az építészettörténeti kutatás.¹⁴⁷ E barokk épület homlokzatalakítását Karl König vezette be a neobarokk mintatárába.

Karl König első fontos neobarokk épülete, egyben a bécsi neobarokk egyik főműve, a bécsi Hofburg közelében, az Augustinerstrasse, a Führichgasse és a Tegetthoffstrasse által közrezárt háromszög alakú telken felépült Ziererhof, későbbi nevén Philipphof vagy Philippshof¹⁴⁸ nevű bérpalota volt, amely Wilhelm Zierer megbízásából¹⁴⁹ 1883-1884-ben valósulhatott meg. Renate Wagner-Rieger ebben az épületben látta a bécsi neobarokk kiteljesedését.¹⁵⁰ Az épület Augustinerstrasse és Tegetthoffstrasse közötti sarkán megjelenik egy sajátos formájú kupola, melyet Wagner-Rieger Fischer-kupolának nevez, és amely a Hofburg Michaelertraktjának tetejét hangsúlyozó kupola formáját követi. Ez a kupolaforma ettől kezdve a bécsi neobarokk, majd a magyarországi neobarokk egyik fő motívuma is lesz. A harang formájú kupola egy alsó homorú formájú, és egy felső domború részből áll, tetején vázaforma csúcsdísz helyezkedik el. Nemcsak a kupola formájában, hanem a kupola alatti íves homlokzat alakításában is nagy hatást gyakorolt a Hofburg Michaelerplatz-i szárnya. A sávozott és félköríves záródású nyílásokkal tagolt földszint, a piano nobilet és az e fölötti alárendeltebb szintet szabadon álló nagyszloprend által összekötött homlokzatalakítás, az íves sarokhomlokzatot határoló előreugró oszlopos rizalitok, és a koronázópárkányt díszítő gazdag szobrászati dísz¹⁵¹ innen származik. A Ziererhof bérpalota – és nem magánpalota – volt, a négyemeletes városi építkezések korában épült, így nem engedhette meg az építtető és az építész, hogy magasságában a Hofburg Michaelerplatz-i szárnyának kétemeletes palotahomlokzatát kövesse, a nagyszloprenddel összekötött két fő szint alá és fölé egy-egy alárendelt szintet iktatott az építész, mégis sikerült a barokk megoldás monumentalitásából sokat megőriznie.

Az uralkodói és nemzeti reprezentáció stílusaként nagy feladatok vártak a neobarokkra. Az 1880-as években felmerült a 18. században befejezetlenül hagyott Michaelerplatz-i Hofburg épületszárny kiegészítése. A barokk épület, amelyet az 1890-es években Ferdinand Kirschner épített ki, az egyik legjellemzőbb neobarokk tömegalakítási típus mintája lett. A neobarokk épületrész és a barokk szárny gazdag neobarokk szobrászati dísz kapott, melyet Rudolf Weyr és Edmund von

¹⁴⁷ Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert. Herausgeben von Gerbert Frodl, Redaktion Werner Telesko. Walter Krause: Baukunst. Wien, 2002., 224.

¹⁴⁸ Későbbi nevét későbbi tulajdonosa, Philipp Haas keresztneve után kapta. Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert. Herausgeben von Gerbert Frodl, Redaktion Werner Telesko. Walter Krause: Baukunst. Wien, 2002., 224.

¹⁴⁹ Az épületet 1947-ben lebontották, ma tér található a helyén. Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert. Herausgeben von Gerbert Frodl, Redaktion Werner Telesko. Walter Krause: Baukunst. Wien, 2002., 224.

¹⁵⁰ 147. jegyzetben i. m., 256.; Geschichte der Stadt Wien. Neue Reihe Band VII,3. Geschichte der Bildenden Kunst in Wien. Geschichte DAur in Wien. Renate Wagner-Rieger: Vom Klassizismus bis zur Secession. Wien 1973., 222. A szerző itt mutat rá a bécsi Michaelertrakt előképszerére.

¹⁵¹ Az épület szobrászati díszé Theodor Friedl és Rudolf Weyr a bécsi neobarokk szobrászat kiemelkedő alakjainak alkotása. Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert. Herausgeben von Gerbert Frodl, Redaktion Werner Telesko. Walter Krause: Baukunst. Wien, 2002., 224.

Hellmer alkotott. Követésének első példája minden bizonnyal a bécsi Ziererhof. E típusnak németországi példája egy müncheni banképület Albert Schmidt építésztől.¹⁵²

A Michaelerplatz-i szárny időrendben a második nagyszabású építkezés volt a Hofburg bővítésének historizmus-kori szakaszában. Az első, egyben a legnagyobb Ferenc József kori vállalkozás a Neue Hofburg építése volt, amelyet Gottfried Semper tervei szerint kezdtek el építeni. Az építés vezetője 1881-1893 között Karl von Hasenauer volt, aki a semperi hagyományokat folytatta. Halála után azonban a neobarokk nagy építészei vették át a munkát, Emil von Förster, majd 1899-1907 között Friedrich Ohmann, végül 1907-1922 között Ludwig Baumann következett. A kezdeti terv olyan mértékben kötötte a kezüket, hogy jelentősebb barokkizálásra nem kerülhetett sor a neoreneszánsz épület esetében.¹⁵³

Visszatérve Karl Königre, a Kirschner által kiépített Michaelerplatz-i épületszárny közelében egy, a Ziererhofra is emlékeztető, de a császári palota közelsége miatt visszafogottabb homlokzatú épületet emeltek tervei szerint. A Michaelerplatz egyik íves sarkát elfoglaló nagy épület neve Palais Herberstein. A lekerekített sarok adná magát, hogy kupolát emeljenek fölé, itt azonban ez elmaradt. Számos hasonló lekerekített sarkú, többnyire kupolás épület épült azonban Bécsben és más monarchiabeli városokban.

Az 1880-as, de különösen az 1890-es évek igen nagyszámú bécsi neobarokk épületét tervező építészek közül még feltétlenül kiemelésre méltó a neoreneszánsz és a neobarokk határvidékén tevékenykedő Ludwig Tischler (1840-1906), akinek kivételesen barokkos formavilágú épülete a bécsi Haus zur Goldenen Kugel nevű bérháza (1882-1883), amely úgy tűnik hatást gyakorolt a legsikeresebb magyarországi neobarokk épületek egyikére, a budapesti Wenckheim-palotára. Mutatós neobarokk paloták és bérházak tervezői között tartjuk még számon Ernst von Gotthilf-Miskolczi építészt, a bécsi Lanna-palota (Alleegasse 20) és a Haus der Kauffmannschaft (Schwarzenbergplatz, 1902-1903.) tervezőjét, vagy Franz Ritter von Neumann, a bécsi Lugecken álló Regensburgerhof (1897-1898) és a Linke Wienzeile 36. számú bérpalota alkotóját, rajtuk kívül pedig Christian Ulrich építészt, a bécsi Westbahnstrasse 5. számú bérház tervezőjét, és Rudolf Dickkel a bécsi Kaufmännischen Vereinshaus 1892-1893-ban (I., Johannesgasse 4.)¹⁵⁴

Az osztrák neobarokk utolsó nagy korszakának fő alakja Friedrich Ohmann volt. A lemergi származású építész 1877-1882 között végezte a bécsi Technische Hochschulét, majd 1882-1883 között az Akademie der Bildenden Künste-n tanult. A legfogékonyabb egyetemi éveit tehát éppen az osztrák neobarokk megszületésének, és első nagy hullámának idejére esett. Rövid bécsi tevékenység után 1888-tól Prágában a Kunstgewerbeschule-n tanított, és a következő egy évtizedben elsősorban Prágában tervezett épületein határozott neobarokk jelleg mutatkozik meg. Neobarokk tervezői tevékenységének látványos nyitánya egy ideiglenes építmény, az 1891-es prágai kiállítás

¹⁵² Az épület tervrajzait és fényképét publikálták: AB 1899.

¹⁵³ 147. jegyzetben i. m. Wien, 1970., 254-255.

¹⁵⁴ WBZ 1894., IX. évf., 60 és 61. képtábla. <http://www.architektenlexikon.at/de/89.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 18.

Kaiserpavillonja, amely egy négy oszlopon nyugvó barokkosan hullámzó elemekből alakított baldachinnal koronázott szerkezet.

Friedrich Ohmann tervezői és tanári tevékenységével párhuzamosan számos publikációban ismertette meg az Osztrák-Magyar Monarchia területének, mindenekelőtt Bécsnek és Prágának barokk építészetét. *Architektonische Rundschau* 1892 körül több barokk épület rajza.

A neobarokk stílusban tervezett első jelentős – immár nem efemer – műve az 1891-1892-ben épült prágai Palais Valtera, egy egyemeletes és attikaszintes, hét tengelyes, a középrizalit fölött háromszögű oromzattal koronázott homlokzatú elegáns palota. Az atlaszok között előredomborodó kosáriréses záródású kapu két oldalán egy-egy álló ovális ablak nyílik, a földszint sávzott felületű. A *piano nobile* igen hangsúlyos, ablakai csaknem kétszer olyan magasak mint a földszintiek. Az emeleti ablakok gazdagon díszített szemöldökmezői fölött sátozott formájú, illetve szegmensíves szemöldökpárkány helyezkedik el. A tagozás és a díszítés csúcspontja az emeleti középső ablak körül összpontosul, melynek hullámzó szemöldökpárkányát szobrok veszik körül. Az attikán és az oromzaton szobrok, illetve vázák helyezkednek el.

Ohmann első igazán nagyszabású barokkizáló épülete az 1895-ben, tervpályázati első helyezést követően megépített *Assicurazioni Generali* épület. A legnagyobb olasz biztosítótársaság minden nagyvárosi épülete erősen kommunikál a város jellegzetes építészeti stílusával, így Firenzében Quattrocento palotára, Rómában a vele szemben álló Palazzo Venezia-ra emlékeztet, Prágában pedig a várost – a gótika mellett – leginkább meghatározó barokk stílusban épült. A nagyoszloprenddel, gazdag szobordíszrel, termaablak által tagolt manzárdtetővel hangsúlyozott főhomlokzatú, a félemelet fölött háromemeletes, a környezete fölé magasodó épület a célnak megfelelően felhívja magára a figyelmet, tükrözi a biztosítótársaság erejét.

1896-ban tervezett következő főművén, a prágai Német Kaszinó díjnyertes pályázati tervén mintha a fent említett két épület főbb erényeit kovácsolta volna egységbe az építész. A középrizaliton nyíló főkaput övező egy-egy álló ovális ablak és a rizalitot koronázó háromszögű oromzat a Valterapalotáról, a nagyoszloprendes tagolás, a középrizalitot hangsúlyozó magas manzárdtető, és a sarokrizalitek fölötti termaablakok a biztosítóépületről származnak. Új, és nagyon hatásos elem, amely még inkább a barokk felé mozdítja el a homlokzat stílusát, a középrizalit és a sarokrizalitek alárendelt homorú szakaszokkal való összekötése, amelynek barokk előképe a római Sant' Agnese templom vagy a torinói Palazzo Carignano homlokzata lehetett.

A fenti világi épületekkel párhuzamosan templomokat restaurált, illetve épített át Ohmann. 1896-ban a zlonitzai (ma: Zlonice), 1898-ban a prestitzi (ma: Přeštice) templom kapott új neobarokk öltözetet. E templomrestaurálásokon kívül azonban a templomépítészet területén nem tudott igazi sikereket elérni a neobarokk stílus Ausztriában sem. Barokkos formajegyekkel kevés helyen építettek templomokat a világon, ami igaz a katolikus és Habsburg Ausztriában is. A kevés jelentősebb – igaz

meg nem valósult – példa közül megemlíthetjük Julius Deininger Kaiser Franz Josef-Jubiläumkirche pályázati terve.¹⁵⁵, amely Johann Bernhardt Fischer von Erlach templomépítészetének hatását mutatja.

A reprezentációs célokat tökéletesen betölteni tudó neobarokk stílus nagy sikereket ért el a kiállításokon. Barokkizáló efemer pavilonépületek sora épült az 1880-as évektől a századfordulóig az Osztrák-Magyar Monarchiában, illetve ezt az államalakulatot képviselve a külföldi kiállításokon. Talán az első a sorban a Stephanie belga hercegnő fogadására tervezett ünnepi baldachin terv, melyet Otto Wagner készített 1881-ben.¹⁵⁶ Ez utóbbiak közé tartozik két világkiállítás osztrák pavilonja Emil Bresslertől antwerpeni,¹⁵⁷ és az 1893-as chicagói pavilon.¹⁵⁸ Hasonlóan barokk baldachin formát követ az 1891-es prágai kiállítás császári pavilonja Friedrich Ohmanntól.¹⁵⁹ Nem baldachinként, hanem önálló barokkizáló épületként jelentkezik az 1900-as párizsi világkiállítás osztrák pavilonja, melyet Ludwig Baumann tervezett.¹⁶⁰ A barokkból a szecesszióba való átmenet példája az 1898-as bécsi Jubileumsausstellung tervpályázatán első díjat nyert Bécs város pavilonjának terve a Drexler-testvérektől.¹⁶¹ Az 1900 utáni időkre is áthúzódó neobarokk pavilonépítészeti példa az 1910-es bécsi Vadászati kiállítás (Jagdausstellung) kanadai pavilonja, melyet Tominschek építész tervezett, belső tereit pedig J. S. Altmann rajzolta.¹⁶²

Az 1880-as és 1890-es években egyre több barokk épület rajza jelent meg német és osztrák építészeti folyóiratokban, melyek mintául szolgálhattak neobarokk épületek tervezésénél. Ludwig Schmiedl/Schmidl több barokk épületet rajzolt le – Architektonische Rundschau 1893-1894 körül. 1894-ben a bécsi Belvedere egyik sarokpavilonjának rajza jelent meg. Josef Schubauer 1895, 1898 körül készített rajzokat barokk épületekről az Architektonische Rundschau.

A bécsi historizmus korának neves kovácsmestere, Albert Milde (k. u. k. Hof- und Kunst-Schlosser) nevéhez, illetve műhelyéhez (Hof-Kunst-Bauschlosserei und Eisenconstructions-Werkstätte) köthető a legtöbb bécsi neobarokk épület kovácsoltvas munkájának elkészítése. Fontosabb neobarokk munkái közé tartoznak a bécsi Sturany-palota (Schottenring 21.), A Zierer, később Kranz-palota (IV., Argentinierstrasse 21.), a Haus zur Goldenen Kugel (I., Am Hof 11.), és a Wahliss-ház (IV., Argentinierstrasse 21.) kovácsoltvas munkái.¹⁶³

¹⁵⁵ AR, 1900., 68. tábla.

¹⁵⁶ A rajzot közli: Moravánszky Ákos: Versengő látomások. Bp., 1998., 255.

¹⁵⁷ AR1886., 69. képtábla.

¹⁵⁸ WBZ 1893., X. évf., 84 és 85. képtábla.

¹⁵⁹ DA 1898., IV. évf., 75. képtábla.

¹⁶⁰ WBZ 1900., XVII. évf., 77, 80, 86 és 87. képtábla.

¹⁶¹ DA 1898., IV. évf., 7. képtábla.

¹⁶² Unter dem Allerhöchsten Protektorate Seiner kaiserlichen und königlich Apostolischen Majestät des Kaisers Franz Joseph I. Erste Internationale Jagd-Ausstellung Wien 1910. Offizieller Führer. Wien, 1910., 95. Az információt ezúton is szeretném megköszönni Süle Ágnesnek.

¹⁶³ Albert Milde tevékenységét igényesen és alaposan bemutató honlap: www.albertmilde.com. Adataink innen származnak. Utoljára megtekintve: 2011. 04. 30.

Neobarokk építészet Magyarországon – általános jellemzés A kortársak a magyarországi neobarokk építészeiről

Magyarországon a historizmus építészetéről írt első átfogó igényű munka, amely az épületek stílusára is kitér, Országh Sándor Budapest középítkezései 1868-1882 című könyve, amely 1883-ban született¹⁶⁴ és 1884-ben jelent meg. E korszakban Budapesten – tudomásunk szerint egyetlen tisztán neobarokk homlokzatú épület állt, Gróf Károlyi István palotája. Értelemszerűen tehát sok dolga nem volt a szerzőnek barokkos stílusban tervezett épületekkel, mégis megjelenik egy épülettel kapcsolatban a barokk jelző, mégpedig Ybl Miklós 1862-1865-ben épített Festetics-palotájával kapcsolatban. Ezt az épületet régóta vita nélkül neoreneszánsz homlokzatnak tekinti a szakirodalom, belső tereit viszont egyértelműen barokk és rokokó stílusformák jellemzik. Országh Sándor nem tér ki arra, hogy a külső vagy a belső terek alapján véli barokknak az épületet, de mivel a könyvben említett épületeket talán kivétel nélkül homlokzatuk stílusa alapján jellemzi, így elképzelhető, hogy ebben az esetben is így járt el. Ybl Miklós másik korai főúri városi lakóházát, az 1865 körül épült Károlyi Alajos palotáját, amelynek homlokzatán több stílusirányt is elkülöníthetünk, „*francia renaissance*”-nek tekint.

Nendtvich Gusztáv az Építő Ipar folyóiratban 1891-ben szokatlanul őszintén és határozottan elmondta véleményét korának budapesti építészetéről. Véleménye nagyjából lesújtó, ami annak köszönhető, hogy az 1890 körüli években az általa legmértékadóbbnak tartott reneszánsz építészet követése helyett az ahhoz képest degradálódást képviselő barokk és rokokó építészet hatása terjed egyre erősebben. Bár nem ítéli el teljes mértékben a barokkot, mégis szinte minden neobarokk alkotást negatív színben tüntet fel, míg a neoreneszánsz alkotásai esetében mintha elfogultan sokkal pozitívabb a véleménye. Véleményében a historizmusnak általa képviselt szigorú változata kerül konfliktusba a születőben lévő késői historizmussal. Hogy megértsük kora építészetével szembeni rossz véleményét, a reneszánsz és barokk viszonyát a következőképpen jellemzi: „*Brunelleschi és Bramante vetései jó talajba jutottak, s az ő kezdésükből fejlődött ki a gyönyörű olasz renaissance: a náluk talán sokkal geniálisabb Michel Angelo újító eszméi hivatatlan törpék kezeiben elfajultak, s a nemes renaissance helyébe lépett a barokk, a melyet további elfajulásában a roccoco váltott föl. Az olasz mesterek Franciaországban azonban megint más talajt leltek, a minnek hatása műveiken, a francia renaissance legszebb példáin is meglátszik, a melyek az Olaszországban emelt építőművészeti alkotásoktól ugyancsak különböznek.*”¹⁶⁵

¹⁶⁴ A datálás a következő rész alapján lehetséges: „Ybl Miklós, ki a múlt évben (1882) ülvén meg működésének 50-ik évfordulóját”. Országh Sándor: Budapest középítkezései 1868-1882. Bp., 1884. Második kiadás: 1885., 210.

¹⁶⁵ Nendtvich Gusztáv: Budapest építőművészete. Építő Ipar XV. évf. 3. szám, 1891. január 21., 17-18.

Korának budapesti építőművészetét Nendtvich Gusztáv három kategóriába sorolja: 1. „sikerült, jó művészet”, 2. „unalmas, száraz, lélekölő styl, [...] az »építőmester-styl«”, 3. „a féktelenség szabadossága”. Az elsőre és a másodikra azok bemutatásánál példákat nem sorol fel, de értékrendjéből ítélve, mindenekeelőtt a neoreneszánsz és a neogótika nagy alkotásait sorolja az elsőbe, a második kategóriába pedig e neostílusok száraz változatait. A harmadik kategóriába a reneszánsz nem szokványos változatait követő épületeken kívül a neobarokk példáit sorolja a szerző. E harmadik építőművészeti „fajtaival” foglalkozik legbővebben, melyet a következőképpen jellemez: „*mintha csak azon vetékednének a képviselői, hogy ki tud a másikonál hóbortosabb dolgot kigondolni, hogy ki tud féktelenség dolgában a másikon túltenni. Ez az irány a legveszedelmesebb, mert rendesen tehetséges művészek tévednek erre a rossz útra, s így a nem képzett izlésű embert szemfényvesztő játékkal elkápráztatják. De mert a badarságok összehalmozása bizonyos gazdagságot is megkövetel, veszedelmes ez az irány azért is, mert drágítja az építkezést s vele a lakásbéreket [...]. Végre pedig veszedelmes, mert útját állja az építőművészet egészséges fejlődésének, megveti alapját az elfajulásának és elkorcsosulásának, mielőtt megizmosodhatott volna, és diszkreditál minket és művészetünket minden józan gondolkozású ember előtt.*”¹⁶⁶

A neoreneszánsz és a neogótika pozitív és negatív példáinak szembeállítását után a neobarokk friss munkáit veszi górcső alá Nendtvich Gusztáv. Talán e stílussal kapcsolatban a legelmarasztalóbb, bár látható, hogy azt nem egyöntetűen utasítja el. 1891-ben Budapesten alig néhány tucat neobarokk ház állt, az első igazi fénykor előtt állunk, de már megépült a Károlyi István palotája (Múzeum u. 17.) Fellner és Helmertől, és a Wenckheim-palota Meinig Arthurtól. Mégsem ezeket hozza fel pozitív példaként a szerző, hanem a Kossuth Lajos utcában épült Dreher-bérházat, Hubert József és Móry Károly munkáját. Negatív példái közé a szintén a Hubert és Móry építőmesterek által tervezett Ferenc körúti bérház és a Jung Henrik háza (Podmaniczky u. 29.) Sziklai Zsigmond építőmestertől. Összehasonlítását a következőképpen teszi meg:

„Nézzük a Podmaniczky-utca és a Kármán-utca sarkán épült bérházat, a melynek már technikai építésmódja is annyi port vert föl, s méltán kérdezhetjük, hogy vajjon nem azért csinálták-e ezt így meg a »mester«-ei, hogy örökre elriasszanak mindenkit a barokk és roccoco stíltól? Vagy »last but not least« fölhívom kartársaim közül azokat, a kik még nem látták volna, hogy ne sajnálják a fáradságot, hanem menjenek el s nézzék meg az Üllői-út és a Ferenc-körút sarkán a kaszárnyával szemben levő házat. Érdemes megnézni, sőt érdemes arra

¹⁶⁶ 166. jegyzetben i. m., 26.

is, hogy emlékezetünkbe vessük, mert igazán a netovábbját élvezhetjük annak, hogy micsoda lehetlenségekbe tévedhet még egy különben igen tehetséges művész fantáziája is, elveszti minden irányát, ha féktelenné válik és ha csak azt az egy célt látja maga előtt, hogy – az ő nézete szerint – újat és originalisat alkosson. Ha ezt az épületet, az ő helytelenül alkalmazott, teljesen értelem nélkül való túlhalmozott és izléstelen díszítésével – összehasonlítjuk az Üllői-út másik oldalán álló sarokház finom és diskkrét architektúrájával: önként eszünkbe jut a banális hasonlat, hogy míg az utóbbi a minden ízében elegáns, egyszerű de finom és izléses ruházatú művelt úri hölgy szerepét játssza, az előbbi mindenesetre a vásárnapra felcicomázott, drága de izléstelen ékszerekkel túlhalmozott derék hentesnét képviselheti, a ki csak azt sajnálja, hogy a cipője miatt nem rakhatja tele gyűrűvel mind a húsz ujját. Míg az egyikén minden egyes díszítés, minden tag a másik hatását emeli és az egész benyomást fokozza, a másikon egymással vetélkedve tolakodik előtérbe minden részlet, lerontva a többinek a hatását, s így egymást nemcsak fölöslegessé, de azonfelül még bántóvá visszataszítóvá is téve. Ha valaki pályázatot írt volna ki a lehető legbadarabb, zúrzavaros megoldásra, ennek az épületnek a tervezői lettek volna biztos győztesek az ő sarokmegoldásukkal, a mi az egésznek a »legragyogóbb« része.

Valóban nem értem éppen ezeknek az uraknak ezt a borzasztó tévedését, mikor ugyanebben a stylben olyan sikerült dolgot tudtak teremteni, mint a milyen a Hatvani-utcában a Dréher-féle bérház, a melynek architektúrája ügyesen egyesíti magában a styl-nyujtotta szabadságot, a kellő mérséklettel és finomsággal. Mért nem maradtak meg ezen az úton, mért akartak saját magukon túllicitálni? Meg vagyok róla győződve, hogy mikor a föntemplített híres sarokoldást megrajzolták, maguk voltak az elsők, a kik igen jóízűt nevettek rajta. Úgy vagyok értesülve, hogy a körút egy másik részén ismét egy nagyobb építkezés van rájuk bízva; legyen szabad azt a reményemet kifejezni, hogy ez nem az Üllői-úton lévő ház irányába fog továbbhaladni, hanem hogy az illető építész urak ezzel az épülettel visszatérnek korábbi műveik felé.¹⁶⁷

Nendtvich Gusztáv 1890. decemberében Arcoban írt, és 1891. januárjában Budapesten megjelent cikke konklúziójaként felhívja kartársait az újévre, „hogy építőművészetünk föntről jelzett két ferde irányra ellen, melyek egyike a teljes eszmeszegénységet, másika pedig a kicsapongó féktelen vadságot vallhatja szülő anyjának: teljes erejükkel vállvetve küzdjenek.”¹⁶⁸ Hogy milyen mértékben hullottak szavai termékeny talajra, jól mutatja, hogy a következő évektől egyre fokozottabb növekedésnek indul a magyarországi neobarokk

¹⁶⁷ 166. jegyzetben i. m., 27.

¹⁶⁸ 166. jegyzetben i. m., 28.

építészeti, hogy az 1890-es évek második felében tetőzzön mennyiségi szempontból. A másik, eszmeszegény irányról nem is beszélve, amelynek több száz példája Budapest 1890-es évekbeli neoreneszánsz bérházépítészetét inkább nagyobb, mint kisebb mértékben jellemzi. A neobarokk alkotások többségén bizony nem kevés kicsapongó féktelen vadság fedezhető fel. A szigorú historizmus kora tehát végleg véget ért, és a legnagyobb tehetségű építészek is a késői historizmus adta új stílusalakítási lehetőségekben találták meg számításukat.

Az Építő Ipar fent idézett 1891-es évfolyamában Ney Béla, a neoreneszánsz hazai teoretikusa a következőképpen fogalmazott az Iparművészeti Múzeum tervpályázatáról szóló cikkel¹⁶⁹ kapcsolatban: *„Avvagy a cikkíró követte felfogás szerint kifejlődhetett volna-e valaha a még nem régen oly határozottan elítélt barokk-stil, a melyről pedig ma minden számbavehető ítélet elismeri újból, hogy jogosult, s a maga körében elragadó szépségeket bir felmutatni?”*¹⁷⁰

A barokk építészeti kutatásában fontos előrelépés, de a neobarokknak talán csak következő, két világháború közötti generációjára hathatott igazán Hüttl Dezső Bernini Művészettörténeti tanulmány című munkája, mely 1906-ban jelent meg. A dolgozat, amelyet itt közzé tett az építész, az első Magyarországon megszerzett építészeti doktori fokozat, így az építészettörténeti kutatás számára is fontos munkáról van szó. Művének elején felveti a szerző, hogy talán helytelen volt külföldi és nem magyar témát választania, de mentségül hozza fel, hogy levéltáraink egyelőre nem eléggé rendezettek egy ilyen kutatáshoz. Abarokk előtti idők építészete oly mértékben elpusztult, hogy e korok kutatása nagy nehézséggel jár. Hangsúlyozza azonban, hogy „barokk emlékünknél van nem egy, a mely valóban büszkeségünket képezhetné.” A barokkal szembeni lebecsülés, közöny megszüntetését tűzi ki céljául a szerző, kiemelve, hogy a barokk kor alkotásai a művészettörténet körébe tartoznak már. Azért választotta tehát Hüttl a barokk építészeti legnagyobb mesterét, mert ő általa kívánja megismertetni és elfogadtatni a barokkot. A műben kronologikus rendben tárgyalja Bernini művészetét, és nem csak építészeti, a könyvben felsorolt, Berniniről addig megjelent könyvek alapján. Dolgozatunk témája szempontjából e könyv témája kevésbé érdekes, mint amennyire az a kérdés, hogy vajon Hüttl életművében megjelenik-e Bernini hatása. Erre egyelőre nehéz lenne válaszolni, leginkább a nagy római mester nagyvonalú formaképzésének általános értelemben vett hatásáról, és kevésbé konkrét formai hatásról beszélhetünk. Könyvének egy ábrája azonban beszédesen mutatja viszonyát a barokk művészhez, a római

¹⁶⁹ Schön Frigyes: Az iparművészeti múzeum és iskola terveiről. Bécs, 1891. aug. hóban. Építő Ipar 1891. augusztus 26., XV. évf., 34. szám, 304-305.

¹⁷⁰ Építő Ipar 1891. augusztus 26., XV. évf., 34. szám, 305.

Szent Péter bazilika baldachinjának méretét szemléltetendő Hüttl első jelentős felépült művének, az Eskü tér és a rakpart sarkán álló nagy bérháznak részletrajzát állítja, de az épület megnevezése nélkül.¹⁷¹

Hüttl Dezső barokk iránti elragadtatása szigetszerű jelenség maradt a magyar építészettörténeti irodalomban az 1918 előtti időkben. Nendtvich Gusztáv stílustörténeti szemléletétől nem sokban különbözik a nála közel két évtizeddel, már a szecesszió fénykora után író Kabdebo Gyula, akinek 1907-ben megjelent *Az építészet története* című könyvében a 17. és 18. század barokk építésze az itáliai reneszánsz nagy fejezetén belül a korai reneszánsz és a reneszánsz fénykora után a harmadik alperiódus, melyet az előbbiekhöz képest igen röviden tárgyal a szerző. Az 1580 és 1780 közé datált barokk stílust a reneszánszhoz képest hanyatlásként fogja fel, és a stílus atyjaként Michelangelot (itt: Mikel-Anselo) nevezi meg. Bár különösen a templomépítészet és a távlatban tekintetében nagyra értékeli a barokkot, ambivalens hozzáállására jellemzőek Borrominiről írt sorai: „*Francseszko Borromini volt Bernininek legerősebb versenytársa a barokk stílus fejlesztésében; ő vitte a legmesszebbmenő szertelenségekbe ezt az irányt. Példája az egész világon mindenütt követőkre talált és így az oly sokat ócsárolt barokk stíl egyik legkiválóbb terjesztőjének ő tekinthető.*”¹⁷²

Az Itálián kívüli reneszánsz építészetén belül pedig nem különíti el a barokkot alfejezetben, hanem az egyes országok reneszánszán belül tárgyalja annak emlékeit.

A francia építészetben François Mansart legismertebb művét a Maison Lafitte kastélyt reneszánszként jellemzi Kabdebo Gyula: „*A Maison várban a kora reneszánsz jó eszméit veszi újra elő szigorú klasszikus földolgozással.*”¹⁷³ XIV. Lajos korának francia építészetével kapcsolatban nem használja a barokk jelzőt, igaz a reneszánszt sem, e kor alkotásainak jelzője a „*pompázatos*”.¹⁷⁴ A barokk jelzőt először a régence-szal kapcsolatban hozza fel: „*Orleans Fülöp herceg regensége idejében (1715-1723) a barokk ellenállást fejt ki a klasszicizáló ízléssel szemben. Ebből a barokknak sajátos szelid bájú módosítása keletkezik, franciául «Style Régence»*”. A rokokót 1720 és 1755 közé teszi a szerző, és így jellemzi: „*Az egyenes vonalak teljes mellőzésével a legszesélyesebb görbületek követik egymást, és azokat csigavonalak, kagyló, virágfüzérék fogják körül.*” Példaként egy XV. Lajos kori faldíszítés rajzát hozza fel.¹⁷⁵

A német reneszánsz építészetén belül – melybe Kabdebo Gyula Ausztria építészetét is beleveszi – a 18. század önálló alfejezetet kap. Nem használja a barokk stíluskategóriát Andreas

¹⁷¹ Hüttl Dezső: *Bernini. Művészettörténeti tanulmány.* Bp., 1906., 26.

¹⁷² Kabdebo Gyula: *Az építészet története.* III. Új-kor. Bp., 1907., 52.

¹⁷³ uo., 62.

¹⁷⁴ uo., 62.

¹⁷⁵ uo., 64-65.

Schlüter, Balthasar Neumann, Johann Bernhardt Fischer von Erlach vagy Johann Lucas Hildebrandt építészetével kapcsolatban sem. A berlini királyi palotát (itt: „vár”) a német reneszánsz legnagyobb alkotásának nevezi, a bécsi Daun-Kinsky-palota homlokzatával kapcsolatban pedig megállapítja, hogy ehhez „hasonlót a német reneszánsz sem előtte, sem utána föl nem mutatott.”¹⁷⁶ A barokk és a rokokó stílusneveket Drezda építészetével kapcsolatban említi a szerző, Gaetano Chiaveri, Ferdinand Baehr és Pöppelmann művei esetében.¹⁷⁷

„Angolország” építésze tárgyalásában egyáltalán nem szerepel a barokk szó, Cristopher Wren az angol reneszánsz legfőbb büszkeségének mondja Kabdebo Gyula. A John Vanbrugh és William Chambers által jellemzett 18. századdal kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy ekkor „Angliában is gazdag, de nehézkes és durva stílus honosodik meg”, ami alatt minden bizonnyal egyfajta barokkot kell értenünk.¹⁷⁸

Spanyolország, Portugália, Hollandia és Skandinávia rövid, de barokk emlékeket is felvonultató bemutatásában szintén nem használja a barokk szót Kabdebo Gyula.

Magyarország építészetében a török uralom utáni időkre teszi Kabdebo Gyula a barokk megjelenését, melynek elsősorban barokk példáit méltatja. Jellemző módon az „eszterházai kastélyt” a legkiválóbb hazai késő reneszánsz építménynek nevezi.¹⁷⁹

Ami a neobarokkot illeti, egyetlen európai épülettel kapcsolatban sem említi a barokk, főleg nem a neobarokk jelzőt, igaz kifejezetten neobarokk példákat nem is említ Kabdebo Gyula. Magyarország építészetében a ma egyértelműen neobarokknak tekintett, a bécsi Belvedere mintájára átépített keszthelyi Festetics-kastély stílusát „késő francia reneszánsz”-nak határozza meg.¹⁸⁰ Pasteiner Gyula az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című sorozat Dunántúl kötetében hasonlóan fogalmaz, talán ez volt Kabdebo forrása: „Az újabban épült kastélyok sorából szép fekvésénél, nagy terjedelménél és belsejének pompájánál fogva kiválik gróf Festetich Tasziló francia késő renaissance izlésű kastélya Keszthelyen.”¹⁸¹

Petschacher Gusztáv építésze esetében viszont, amelyről Ybl Ervin monografikus tanulmánya¹⁸² óta nemigen jut eszünkbe, hogy barokknak tekintsük, Kabdebo Gyula így fogalmaz: „Sajátos stílusa a genuai palotaépítés barokkjá, amelyet modern fölfogással és igen finom érzékkel alkalmazott.”¹⁸³ A továbbiakban említi néhány ténylegesen neobarokk épületet, mint Gróf Károlyi István palotáját Fellner és Helmertől, vagy a Wenckheim-palotát és a Park Klubot Meinig Arthurtól, ezek azonban csak felsorolások részei, amelyben stílusok meghatározására nem került sor.¹⁸⁴

¹⁷⁶ uo., 74-76.

¹⁷⁷ uo., 76-77.

¹⁷⁸ uo., 83.

¹⁷⁹ uo., 100.

¹⁸⁰ uo., 131.

¹⁸¹ Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Dunántúl

¹⁸² Ybl Ervin: Petschacher Gusztáv építésze. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952. Bp., 1953., 177-192.

¹⁸³ 173. jegyzetben i. m., 138.

¹⁸⁴ 173. jegyzetben i. m., 140-141.

A dualizmuskori neobarokk építészet kutatástörténete

A magyarországi neobarokk építészet olyan mérvű kutatásáról, amilyen a nagy építészeti stílusoknak, de akár a historizmus jobban elismert neostílusainak, vagyis a neogótikának és a neoreneszánsznak jutott, a mai napig nem igazán beszélhetünk. Összefoglaló építészettörténeti munkáknak a neobarokk építészettel kapcsolatos említéseit, mondatait, bekezdéseit másrészt egy neobarokk mű vagy neobarokk stílusban is alkotó építész kutatását vehetjük vizsgálat alá ezen a helyen. A két világháború közötti korszak a dualizmuskori építészet utáni építészet kora, és tudjuk, hogy egy kor sem szívleli igazán az azt megelőző kor művészetét. Az 1920-as évektől azonban karakteres neobarokk építészet bontakozott ki Magyarországon, aminek kétség kívül az 1918 előtti időkben vannak gyökerei, de ami számos szempontból különbözik a korábbi neobarokktól. A kor modern építésze pedig teljes mértékben szemben állt a neobarokk bármilyen megnyilvánulásával, de általában a historizálással is. Az 1918 és 1945 közötti korszak dualizmuskori neobarokkról alkotott véleménye tehát nem általánosítható, hiszen hatalmas szélsőségeket kellene összemenni. A konzervatív felfogású építész világot példázza Fábián Gáspár életműve és Nagy magyar építőművészek című munkája, melyben az 1918 előtti neobarokk legjellegzetesebb alakjáról, Meinig Arthur a legnagyobb elismeréssel szól, a róla szóló fejezet címe: Az építőművészetek költője.¹⁸⁵

1945-ben adták ki ugyan, de nagyrészt az azt megelőző időszak terméke lehet Kismarty-Lechner Jenő: Építőművészetünk a XIX. század második felében című kötete. E munka tartalmazza az újabb idők első pozitív megnyilvánulásait a neobarokkal kapcsolatban. Lechner Ödön két neobarokk munkájáról, a szegedi városházát gyönyörűnek, budapesti Damjanich utcai palota tömegalakításával kapcsolatban pedig az építész építőművészi készségének megragyogtatásáról beszél. Hauszmann Alajos New York palotájának tornyát ötletes tagozásúnak és merésznek, kávéházát fejedelmi pompájúnak jellemzi. A Curia épületét hatalmas arányú karakterűként és lépcsősarnokát nagyszabásúként dicséri. A királyi palota körvonalait a világon egyedülállónak ismeri el, stílusát modernizált barokknak mondja, megemlíti a neobarokk Habsburg termet. Láng Adolf Erzsébet körút 15. számú épületének vesztibulumát és a Magyar Színház oldalhomlokzatának ablakcsoportjait is szellemesnek mondja. Meinig Artúrt az európai átlagon felülemelkedő mesterként jellemzi. Megemlékezik Alpár Ignácról, és megnevezi a szerző az Ezredéves Országos Kiállítás Történeti épülete, a későbbi Mezőgazdasági Múzeum barokk homlokzatának tervezőjét, Osztrinszky Rudolfot. Szintén a szerzőtől tudjuk, hogy az Alpár Ignác irodájából Baumgarten Sándor irodájába került Knötgen Gusztáv rajzolta a Tudományegyetem központi épületének neobarokk homlokzatát. Végül szót ejt a kötet Fellner és Helmer színház építészeti alkotásairól is.

¹⁸⁵ Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Bp., 1998., 313.

Szőnyi Endre Pozsonytól Kassáig című munkája, amelyet 1958-ban kezdett írni és 1967-ben jelent meg szlovákul (magyarul 1996-ban) így foglalja össze a neobarokkal kapcsolatos nézeteit „*Késő eklektika*” című fejezetcím alatt: „*A gazdasági fellendülés következtében a stílusformák alakításában nálunk is érezettni kezdte hatását a barokk, s ez a hatás az évszázad végére egyre erősödött. A barokkból átvett és átformált számtalan stíluselem állt az építészek rendelkezésére, akik hovatovább egyre gyakrabban alkalmazták a fényűző Lajos-stílus díszítőelemeit. Az üzleti érdekek a homlokzatok gazdag kialakítását kívánták meg, s így azokon egyre újabb és újabb motívumok jelentek meg. A függőfolyosók, az oromzat, a saroktornyok és a kupolák mind a tulajdonos rangját és gazdagságát hirdették, a bécsi és a budapesti mintákat követve.*”¹⁸⁶

Az 1930-as évektől erősödő modernista szemlélet jegyében a neobarokk építészet, mint a modernnel talán leginkább szembenálló stílus, egyre kisebb népszerűségnek örvendett, egyre negatívabbá vált a kutatói hozzáállás. Ha lehet, ez csak fokozódott 1945 után, különösen az 1960-as és 1970-es évek művészettörténet írásában. E korszakban részkutatásokról nem tudunk, de a magyar művészet történetének összefoglaló bemutatásaiban is igen kis szerepet kaphatott a neobarokk. E korszakban az első munka, amelyben átfogó bemutatás keretében nagyobb terepet kapnak neobarokk épületek, és építészeik, a Magyar Művészet 1890-1919. című kötet, amelyben Gábor Eszter írta a késői historizmus építészetéről szóló részeket.

A magyar neobarokk művészet, ezen belül az építészet első fontos állomása Kiss Ákos tanulmánya „A XIX. századvégi neobarokk (III. rokokó) irányzatról”.¹⁸⁷ A dolgozat elsősorban az iparművészet területén jelentkező rokokós-barokkos áramlatot elemzi, de röviden számba veszi a jelentősebb neobarokk épületeket is.¹⁸⁸

Az utóbbi évtizedekben neobarokk épületek kutatására a Hild-Ybl Alapítvány munkái közt találunk jelentős példákat. Vadas Ferenc tudományos dokumentációi között a Wenckheim-palota, a New York-palota, és a Légrády-ház, Bor Ferenc tudományos dokumentációi között pedig Károlyi István palotája, az Emmer-palota, melynek belső terében találunk neorokokót, szerepelnek. Jelen dolgozat szerzője is ezen alapítvány keretében készített több neobarokk épületről dokumentációt (Hunyady-palota és Lánczy-palota (a belső tereiken található neobarokk megoldások), Adria-palota, Klotild-paloták. Szintén jelen sorok szerzőjének a fenti munkák előtt, 2001-ben elkészült szakdolgozata volt az első dolgozat, ami karakteresen neobarokk építész, Meinig Arthur életművének bemutatására vállalkozott.

Ami a neobarokk kastélyok kutatását illeti, elsősorban Sisa József munkáira kell utalnunk, mindenekelőtt 2007-ben megjelent könyvére, amelyben minden fontosabb neobarokk kastélyunk bemutatására sor kerül, és számos egyéb neobarokk kastély adatait találjuk meg ebben a kötetben.

¹⁸⁶ Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építésze 1848-1918 között. Pozsony, 1996.

¹⁸⁷ Művészettörténeti Értesítő 1975., 269-279.

¹⁸⁸ *uo.*, 273.

A neobarokk építészetnek önálló, bár igen rövid fejezetet adott könyvében Déry Attila és Merényi Ferenc, ahol elsősorban Meinig Arthur és Hüttl Dezső munkássága került méltatásra.¹⁸⁹

A neobarokk építészet kutatásában Budapest érthető módon mindig első helyet fog elfoglalni, hiszen ott található a legtöbb ilyen stílusban tervezett épület, legnagyobb neobarokk építészeink budapestiek voltak. Ennek ellenére a vidéki neobarokk épületek kutatása és újraértékelése is elkezdődött. Szeged fontosabb neobarokk épületeiről, így a Kálváriáról Apró Ferenc írt, Pécs historizáló építészetének bemutatásában Pilkhofér Mónika ad teret neobarokk épületeknek, Kolozsvár historizmusán – eklektikáján – belül Gheorghe Vais mutat be neobarokk épületeket is.

Az utóbbi években néhány, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet szakán írt szakdolgozat keretében került sor olyan építészek bemutatására, akik több neobarokk épületet terveztek. Dóczi Erika Ray Rezső Lajos és Ray Rezső Vilmos, Kinczer Ágnes Hübner Jenő, Telek Ágnes Nay Rezső és Strausz Ödön, Kovács Anett Quittner Zsigmond, Vértes Mihály Schannen Ernő munkásságát dolgozta fel, Járfi Angéla pedig a Lipótvárosi Kaszinó épületéről írt szakdolgozatot.¹⁹⁰

A barokk 19. századi értelmezését és újjászületését tárgyaló legfrissebb tudományos dolgozat Széphelyi F. György nevéhez köthető. 2009-ben megvédett PhD disszertációjának címe: *A megvetettségtől a befogadtatásig. A barokk megítélésének változása a XIX. század második felétől az 1920-as évekig.* E dolgozatnak köszönhetjük a jelen dolgozat címében foglalt neobarokk stílusfogalom használatára vonatkozó megnyugtató megállapítást: *„A 19. század második felében kezdetben elsősorban és erős regionális, valamint szociológiai differenciáltsággal, az 1880-as évektől a következő századnak legalább a második évtizedéig viszont oly tömeges és oly szoros összefüggésben mutatkoznak a szóban forgó jelenségek, hogy legitim módon alkalmazhatjuk a neobarokk utóbbi időkben némi bátortalansággal alkalmazott fogalmát. (A bátortalanság egyik, talán legnyomósabb oka Renate Wagner-Rieger tekintélye, akinek széles körben elfogadott periodizációs rendszerében a neobarokkot több oldalról is mintegy elnyeli az akadémikus – „szigorú”, illetve – nagyjából – a késő historizmus, benne az eklektika kategóriája.)*

A szerző rámutat a neobarokk azon sajátosságára, hogy az egyes művészeti ágakban és építészeti műfajokban különböző mértékben jelentkezett, hangsúlyozza a stílus arisztokratikus és nagypolgári jellegét, és bizonyos épülettípusokban, különösen az operaházaknál és a színházaknál való széleskörű elterjedtségére:

Az egyes művészeti ágakban persze eltérő tisztaságban, határozottsággal és intenzitással jelentkezik a (neo-) „barokk”: az építészetben mindenképp az uralkodói rezidenciákon és az udvarhoz kapcsolódó más épületeken (lásd a bécsi Hofburg új szárnyait, de a budai vár bővítését, sőt az ún. Királyi Bérházat és a vele szomszédos Klotild-palotákat is, vagy akár a pályaudvarok ún. királyi várótermét), de a dinasztiaikat követni avagy velük vetélkedni kész nemesi és egyre inkább nagypolgári építetők – főleg városi – palotáin is. A stílus iránti feltűnő affinitásról tanúskodnak egyes

¹⁸⁹ Déry Attila-Merényi Ferenc: Magyar építészet 1867-1945. Bp., 72-76.

¹⁹⁰ E szakdolgozatok témavezetője jelen sorok szerzője volt.

épülettípusok, mindenekelőtt az opera- és színházépületek; rokokó variánsához pedig reprezentatív udvari építkezések (pl. a drezdai Zwinger) motívumait felhasználó, travesztiájaként ható kaszinók is. (Itt mindenekelőtt a párizsi Operaház paradigmikus szerepére kell utalnunk. Bár Garnier stílusát eltérően ítélik meg a kutatók, az épület utolsó, korszerű monográfiájának szerzője a műnek alapvetően barokk jellegét hangsúlyozza. [Monika Steinhauser: *Die Architektur der Pariser Oper. (Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts, 11)*. München, 1969.] Abban a körülményben, hogy a neobarokk a színházépítés domináns, szinte obligát stílusává vált, döntő szerepe volt a Ferdinand Fellner – Hermann Helmer tervezőpárosnak is, akik az 1870-es évektől az 1910-es évekig szinte elárasztották színházépületeikkel a Monarchia területét, sőt Közép- és Kelet-Európát is. A specialisták sikerének lehetőségét természetesen az építetők különös igényei, így többek között stíluspreferenciái alapozták meg.)

*Az építészetnél is folyamatosabban és szélesebb körben mutatkozik a barokk a belsőépítészetben és a tárgyi környezetben, különösen, ha ennek variánsait, kitüntetetten a rokokót is számba vesszük.*¹⁹¹

A neobarokk építészet épületállományát áttekintő átfogó kutatására eddig nem került sor, rész kutatásokra is csupán építész- vagy épületmonográfia keretében. Ez a doktori disszertáció vállalkozik először arra, hogy átfogó képet adjon a magyarországi neobarokk építészeiről. A szerző meggyőződése, hogy addig amíg egy ilyen teljes rálátást nyújtó munka nem készül el, a rész kutatások is elszigetelt jelenségekként fogják bemutatni témájukat, nem egy összefüggés-rendszer és egy nagyszabású folyamat részeként. A szerző tartózkodik attól, hogy munkáját olyan kutatók nagyjelentőségű korszak monográfiái körébe sorolja, mint Zádor Anna és Rados Jenő, Komárik Dénes, Gerle János vagy Ferkai András, de utal arra, hogy e munkák létrejötte nélkül nem lehetne ma a klasszicizmus, a romantika, a századforduló vagy a két világháború közötti építészet bármely rész kutatásába kezdeni. A rész kutatások egy bizonyos szintjén szükséges tehát minden művészet- illetve építészettörténeti korszakról, stílusról összefoglaló munkát összeállítani, amelyet kiindulópontként lehet venni a további kutatásoknál, továbbfejlesztve az ott leírtakat. Természetesen a neobarokk mellett a neogótika és a neoromán stílus, illetve a neoreneszánsz építészeti kutatás is igényelne egy ilyen összefoglalást, a neoreneszánsz építészet 2008-as kiállításának katalógusa és az ahhoz kapcsolódó tanulmánykötet bizonyos mértékben megfelel ennek a szerepnek. A neobarokk építészeiről szóló dolgozatával a szerző nem szeretné azt a látszatot kelteni, hogy ezzel témáját teljesen kimerítette, hanem a stíluson belüli és a stílusnak más stílusokkal való összefüggéseit átfogóan kívánja bemutatni, először vállalkozik arra, hogy egy viszonylag teljes összképet adjon az építészeti stílusról, és arra, hogy egy minél teljesebb jegyzéket adjon az 1918 előtti magyarországi neobarokk építészet alkotásairól.

¹⁹¹ Dr.: Széphelyi F. György A megvetettségtől a befogadtatásig. A barokk megítélésének változása a XIX. század második felétől az 1920-as évekig. PhD disszertáció. ELTE, 2009., 2-3.

Stílusalakító tényezők

Építőanyagok

A magyarországi neobarokk épületek építőanyagai többnyire a késői historizmus korának építőanyagai, ez utóbbiak pedig bizonyos különbséget mutatnak az 1860-as években kifejlődő, az 1870-es években és az 1880-as évek első felében virágzó, az 1880-as évek közepétől fokozatosan megváltozó, és a késői historizmusnak helyét átadó érett historizmus építőanyagaihoz viszonyítva. Mindenekelőtt a szerkezeti és díszítő építőanyagok sokféleségének megnövekedése jellemzi a historizmus anyaghasználatát a korábbi klasszicista és az ehhez képest anyag-, és ezáltal színgazdagabb romantikához képest.

A természetes építőanyagok közül mindenekelőtt a követ kell kiemelnünk, amelynek szerkezeti anyagként való alkalmazása, mészkő formájában a régmúlta megy vissza, viszont téglafalak homlokzati burkolóanyagaként a 19. században az 1860-as évektől válik népszerűvé (Budai Takarékpénztár, Ybl Miklós; Vigadó, Feszli Frigyes). Az 1870-es évektől egyre több mészkőhomlokzatos köz- és magánépülettel találkozunk, és a késői historizmus világának is fontos stílusalakító tényezője marad a mészkőhomlokzat az elegánsabb épületek esetében. Ami a késői historizmusban új, az a homlokzati plaszticitás, a tagozatban és szobrászati díszben való gazdagság megnövekedése. Előfordul a mészkő színezése is vegyi úton (Girardi-ház a Ferenciek terén, Alpár Ignác) A késői historizmus kora kőhasználatának legfontosabb újdonsága, hogy a homlokzatokon a mészkő mellett megjelenik a még nemesebb gránit használata, elsősorban banképületek lábazatánál, földszintjénél (Osztrák-Magyar Bank, Alpár Ignác). Szintén főleg a banképületek esetében, de a belső terekben a gránitnál is nemesebb márvány használata terjed el. A középkor óta használták a gerescei (Süttő, Piszke, Tardos) vörös tömött mészkövet, amit a művészettörténeti szaknyelv és a hagyomány vörösmárványnak nevez, ennek használata a késői historizmus korában is jellemző, azonban e mellett megjelennek az ennél értékesebb hazai és külföldi színes márványfajták is (amelyek valójában szintén tömött mészkövek). A márványfajtákat – ha az építkezés költségvetése engedi – polikróm formában alkalmazzák, vagyis nem csak egyféle, hanem tagozatonként más-más márványfajtákat helyeznek el (a Pesti Hazai Első Takarékpénztár új székháza a Váci utca és a Deák Ferenc utca sarkán, Alpár Ignác). A késői historizmuson belül a neobarokk kőhasználatában is az elegancia vagy az erre való törekvés jellemző. Mivel a neobarokk jellegzetes épülettípusai közé tartoznak a magán- és bérpaloták, elegáns középületek, köztük bankok is, ezért ezek homlokzatain előszeretettel használják a mészkövet, akár kétféle is (Wenckheim-palota, Meinig Arthur) esetleg a gránitot, a belső terekben viszont viszonylag ritkább a márvány, mint a neoreneszánsz épületek körében.

A természetes építőanyagok közül a fa a legfontosabb, amely szintén széles körben alkalmazott anyag a historizmus egészében, de a késői szakaszban, ezen belül a neobarokkban különösen nagy szerepet kap. A szerkezeti faanyagok (tetőszerkezet, stb.) mellett belső burkolati

anyagként táblás vagy amerikai parketták, falburkolatok, vagy akár mennyezetek formájában jelenik meg a fa. Ahogy általában a historizmusban, a neobarokk is a tölgyfát, főleg a szlavóniait emeli a legmagasabb piederstálra, de előfordul a dió is a leggyakrabban alkalmazott és olcsóbb fenyő mellett. A legrepresentatívabb épületek, főleg bankok belső tereiben ritka és igen értékes faanyagok is megjelenhetnek (diógyökér, topolyagyökér).

A mesterséges építőanyagok közül nagy múltjára és az építőiparban betöltött elsőrendű tekintélye folytán első helyen a tégláról kell megemlékeznünk, melyet a historizmus korában igen nagyszámú téglagyár ontott magából. E téglagyára közül a Kőszénbánya és Téglagyár Társulat Pesten (KTTP) vállalatot kell kiemelnünk, melynek két téglával jelölt termékei szinte mindenhol megtalálhatók voltak az országban, de Budapesten számtalan épületben. Nemcsak szerkezeti építőanyagként, hanem burkolati anyagként is előfordult a téglá, elegánsabb épületeken a követ kiegészítve (Klotild-paloták, Korb Flóris és Giergl Kálmán). A nyerstégla homlokzat inkább a neoreneszánsz és a neogótika sajátja, de a neobarokk is alkalmazza, kő vagy kőszerűen formált vakolt architektúrával (Zichy Nándorné palotája a Lőrinc pap téren, Hofhauser Antal). A téglá mellett más, égetett agyagból készült termékek is elterjedtek, a tetőcserepeken kívül egyéb homlokzati díszek formájában. Ami az 1880-as évektől elterjedő színes mázas (elsősorban Zsolnay) kerámiákat illeti, a neobarokk ezeket nem alkalmazta szívesen, mivel a barokk és a rokokó jellegével nem fért össze könnyen, így megmaradt elsősorban a neogótika és a neoreneszánsz, majd a lechneri stílusok kedvelt anyaga.

A mesterséges anyagok közül a neobarokkra, illetve a neorokokóra legjellemzőbb szerkezetek közül a stukkót, illetve a hasonló, de olcsóbb, ezáltal kevésbé igényes vakolatdíszeket kell kiemelnünk, amely a legrepresentatívabb középületek és paloták dísztermeitől és szalonjaitól a tömegesen épített olcsóbb bérházakig szinte mindenhol megjelentek. Kiemelkedően szép példaként elég a Wenckheim-palotára (Meinig Arthur) utalnunk.

A késői historizmus korában a vas szerepét szükséges kiemelten hangsúlyoznunk, amely fokozatosan növekszik a historizmus korában Magyarországon. Szerkezeti anyagként a klasszicizmus is használta, első jelentős példája az esztergomi székesegyház kupolaszerkezete volt. Széles körben azonban az 1870-es évektől terjedt el, mindenekelőtt a poroszüveg boltozat elterjedésével. Nagyobb fesztávot áthidaló födémekek esetében vasoszlopokat is használtak, de az utcai és udvari homlokzatokon is elhelyeztek ilyen oszlopokat, szerkezeteket. A vas tetőszerkezetek formájában is jellemzővé válik a historizmusban (Budapesti Főposta épülete és a Hungaria Nagyszálló, Szkalnitzky Antal; Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Alpár Ignác). Szerkezeti anyagként a neobarokk épületekben is nagy szerepet kapott a vas, a fenti formákban. Díszítőanyagként az öntött vas mellett a kovácsoltvas született újjá az 1870-es években, a késő barokk kor vége utáni elhalása után. A kovácsoltvas kiemelten nagy szerepet kapott a neobarokkban, paloták, középületek és bérházak külső és belső korlátjai és kapui, falikarjai, kandeláberei) voltak elterjedésének legfontosabb helyei. A díszműkovács alkotások legjavát Jungfer Gyula műhelyében készítették (Wenckheim-palota, Meinig Arthur).

A historizmus korában Németországban feltalált, és a késői historizmus korára nyert igazi jelentőséget a rabitz, amelyet kevésbé fontos helyen lévő válaszfalak, illetve kiemelten fontos helyen emelkedő boltozatok és kupolák esetében alkalmaztak (Curia, Hauszmann Alajos).

Az 1890-es években megjelenik a vasbeton Magyarországon, Ray Rezső Lajos (i. Ray Rezső) 1893-ban Monier-szerkezetet tervezett a főherceg Sándor (ma Bródy Sándor) utcai Törley-palota földemékeként. Ha nem is rohamosan, de fokozatosan elterjedt ez a modern anyag, illetve szerkezet, amelynek igazi felívelése a 20. század első évtizedeiben kezdődik.

Épületszerkezetek

A historizmus, így a késői historizmus és ezen belül a neobarokk is hasonló épületszerkezeteket alkalmazott, ami változott az elsősorban a méret, illetve a szerkezetekből alakított formák összetettsége volt. A tartószerkezetek közül falak tisztán téglából készültek az 1870-es évektől, a korábbi vegyes falazattal szemben, amikor kősorok illeszkedtek a téglasorok közé. A téglafalakat vakolattal, nyerstéglával vagy kővel burkolták. A téglafalakon kívül előfordultak rabitzfalak is válaszfalakként.

A terhelő szerkezetek közül a síkfödémek poroszsüveg boltozatok voltak, amelyek I keresztmetszetű vasgerendák (vastartók) közötti lapos dongaboltozatokból álltak. A lapos boltozatok alsó, homorú felületét síkra vakolták, felső domború felületüket kitöltötték és padlóburkolattal látták el. A belső terek íves térlefedő szerkezetei, vagyis a boltozatok és a kupolák közül a kisebbek téglából készültek, a nagyobbakat viszont ritkán építették téglából vagy kőből, a legtöbb esetben rabitzot alkalmaztak (Budapest, Curia, Hauszmann Alajos). Mivel a barokk kedvelte a különböző boltozatformákat, így a neobarokk épületek sem képzelhetők el íves térlefedő szerkezetek nélkül (Persze a többi neostílus is következetesen alkalmazta a saját korának megfelelő boltozatformákat). A legelegánsabb neobarokk belső terekben nem ritkán fordulnak elő teknő-, illetve tükörboltozatok, de a leggyakoribban a csehsüveg boltozatok, a csegelyes kupolák és hasonló szerkezetek. Sajátosan neobarokk-neorokokó megoldás az ovális alaprajzú kupola, ami inkább belső térben, mint a külsőn jelenik meg (Budapest, a Hírlapírók nyugdíjintézetének bérháza, előcsarnok, Quittner Zsigmond).

A tetőszerkezetek és tetőformák területén a neobarokk igen látványos és változatos megoldásokkal szolgált. A bérházak többségén megjelenő egyszerű nyeregtetőn kívül a manzárdtető, és a kupolaszerűen felmagasodó négyszög alaprajzú tetőidomok terjedtek el. A közép- vagy a sarokrízalitot nem kevés elegáns neobarokk épületen is kupola vagy hasonló tetőszerkezet koronázza. A külső kupolák vagy nyújtott félgömb alakú szerkezetek, vagy összetett harangszerű vagy hagymaszerű szerkezetek (Budapest, Dreher-ház, Hubert József és Móry Károly; Budapest, Wenckheim-palota, Meinig Arthur); Kolozsvár, New York Szálló, Pákei Lajos). Homorú élű sátor tetők is előfordulnak (budapesti Klotild-paloták; szécsényi Járásbírósági Hivatal; Igló, vigadó). A homorú élű sátor tetők a neobarokk példákkal egy időben, a szecesszió építészetében is nagy szerepet

kapnak, Lechner Ödön Földtani Intézetén (1897-1899), és Postatakarékpénztárán (1900-1901) és Baumgarten Sándor Erzsébet nőiskoláján (1901-1902) is készültek ilyenek.

Alaprajzi rendszerek – téralakítás

A historizmus téralakítása igyekszik megidézni az adott neostílus előkép-stílusában alkalmazott megoldásokat, a templomépítészetben a neogótika a gótika alaprajzi elrendezését követi, ahogyan a neoreneszánsz templomépületek reneszánsz mintákra utalnak vissza. A templomépítészet sajátos épülettípusán kívül azonban a világi köz- és magánépületeknél nem lett volna praktikus a gótika vagy a reneszánsz téralakítását követni több tekintetben sem. Ez elsősorban a lépcsőházra vonatkozik, amelyből nem produkált se a gótika, se a reneszánsz olyan megoldásokat, amelyek kellőképpen megfeleltek volna a historizmus kora igényeinek. Nyilvánvalóan nem lett volna praktikus nehéz és szűk kőszervezetek alkalmazni neogótikus vagy neoreneszánsz bérházakban és középületekben. Így a lépcsők többsége többkarú barokk szerkezeteket mutat, a legelegánsabb palotákban és középületekben közepén induló, alul íves fokokkal rendelkező lépcsőkar egy tágas pihenő után ellenkező irányban induló két lépcsőkarban folytatódik. A lépcsőház neostílusát elsősorban a korlát stílusformái, illetve az egyéb díszek jellege határozza meg, ez alább az alaktannál kerül ismertetésre.

A középületek és a magánépületek fő alaprajzi elrendezése a reneszánsz óta létező négyszög alakú belső udvaros rendszerre megy vissza. Az udvart folyosók veszik körül, amelyek a reneszánsz óta félköríves árkádos, pillérekkel alátámasztott folyosók, a késő barokk óta konzolokra támaszkodó függőfolyosók. A historizmusban, így a neobarokkban is költségtakarékos okokból a függőfolyosó a leggyakoribb udvari szerkezet, a legtöbb esetben kovácsoltvas korláttal, ritkábban kőbábos korláttal. Középületekben függőfolyosó helyett zárt körfolyosót találunk, ablakkal az udvar felé. A négyszögű udvar körül az utcai szárnyban kétraktusos, a szomszédos épületekkel érintkező szárnyakban egytraktusos alaprajzi rendszer jellemzi a világi épületek többségét. Az egy traktusban lévő helyiségek gyakran enfilade-ban kapcsolódnak egymáshoz. Szabadabb alaprajzi rendszerrel a villa- és a kastélyépületeknél találkozhatunk. Itt viszonylag funkcionálisan kapcsolódnak egymáshoz a helyiségek aszimmetrikus alaprajzban.

A neobarokkban mindezek a fent ismertetett megoldások általánosak, de vannak kifejezetten a neobarokkra jellemző téralakítási módok. A neobarokk kapualj – hasonlóan a neoreneszánszhoz – az utcát az udvarral köti össze, olyan szélességben, hogy egy lovas kocsi átférjen rajta (kivéve az ennél keskenyebb gyalogos kapualjakat). A többnyire végig azonos szélességű neoreneszánsz kapualjjal szemben a neobarokk kapualj közepén, vagy az udvar felőli traktusban kiszélesedik, és centrális formát vehet fel. A budapesti Hírlapírók Nyugdíjintézetének bérházán jellemző ez a megoldás ahol kupolával fedett ovális tér alakul ki a kapualj udvar felőli részén, a Budapesti Lőrinc pap téri Zichy-palota kapualjában a lépcsőház előtti boltszakasz centrális, kupolával fedett tér, sarokfülkéssel. A

kapualjaknál gazdagabbak lehetnek az előterek, előcsarnokok, így a Wenckheim-palota kocsi aláhajtós oldalán egy négy oszloppal alátámasztott kilencosztású tér alkotja.

A lépcsőházak többnyire a kapualj udvar felőli oldalának egyik oldalán helyezkednek el, de előfordulnak a kapualj tengelyébe állított megoldások is. Ez utóbbiak reprezentatívabb igényűek. A lépcsőházak, ahogy az elegánsabb épületek termei is lekerekített sarkokkal vannak kialakítva. Magánpaloták és középületek reprezentatív helyiségei, de bérházi lakások szobái is gyakran barokkos enfilade-ba vannak felfűzve.

Tömegalakítás

A barokk stílusalakító tényezői közül a téralakítás mellett a tömegalakítás az, amely a historizmus neostílusai közül nemcsak a neobarokknál terjed el széles körben, hanem a többi neostílusnál is. A barokk tömegalakítás elsősorban plaszticitásával tűnik ki a többi stílus közül. Erőteljes közép- és sarokrizalitok, és ezek fölött, a tető alapsíkjából kiemelkedő változatos formájú tetőidomok, kupolák alakítanak ki alá-fölérendeltségi viszonyt a homlokzat és tető egyes részei között. A tömegkompozíció vagy a közép felé emelkedik, vagyis a középrészt rendeli az oldal részek fölé, vagy a sarkokat hangsúlyozza. A legreprezentatívabb épületeknél a közép- és a sarokrészek is hangsúlyos tömegükkel emelkednek ki az alapsíkokból. A leggyakoribb megoldás a sarok hangsúlyozására, ami kupola nélkül is figyelemfelkeltő tömeghatást ad az épületnek, a levágott vagy a lekerekített sarok. Ezekkel a megoldásokkal gyakran élnek a neobarokk épületek, és mivel az e stílusban tervezett épületek között sok saroképületet látunk, ezek a megoldások is sok esetben voltak alkalmazhatók.

A historizmus építésze általánosságban alkalmazza az alá-fölérendelés barokkos rendszerét, függetlenül attól, hogy neogótikus, neoreneszánsz vagy neobarokk épületről van szó. A döntően neogótikus budapesti Országház tömegkompozíciója talán ennek leglátványosabb példája, a gótika világi építészetében ilyen tömegelrendezés nem jellemző, főleg nem kupolával. A neoreneszánsz példái közül a budapesti Operaházat emelhetjük ki, melynek részletformái egyértelműen itáliai, főleg velencei reneszánsz formákat mutatnak, a tömegkompozíció azonban ez esetben is barokkos. Ugyanez jellemző a két épület reprezentatív belső tereire is, mindenekelőtt a lépcsőházra, ahol a részletformák gótikus, illetve reneszánsz jellegűek, a szerkezet alkotta össztömeg azonban barokkos.

Alaktan – homlokzatrendszerek és belső architektúrák

A neobarokk építészet a barokkhoz hasonlóan kedveli és alkalmazza az alá-fölé rendelést a homlokzatokon is. Ha egyhomlokzatos, zárt sorban épült épületről van szó, akkor vagy hangsúlyos középrizalitot, vagy két sarokrizalitot (Pozsony, Pisztorý-ház) alkalmaz. Sarokházaknál természetesen a saroktengelyeket hangsúlyozza az építész, e mellett lehet középrizalitja is a homlokzatoknak. A

rizalitok bérházak esetében enyhébben, középületek és szabadon álló elegáns lakóházak esetében (kastélyok és villák) erősebben ugranak előre. A földszint gyakran erőt sugárzó sávazott felületű homlokzati megoldást kap, bérházak esetében nagy, többnyire félköríves vagy kosáríves záródású boltnyílásokkal, más esetben egyszerűbb, gyakran architektónikus kerettel nem rendelkező ablakokkal. A földszint középtengelyében nyílik a legtöbb esetben a római dór vagy toszkán oszlopokkal, esetleg robosztus atlaszokkal (nem kariatidákkal) és erőteljes párkánnyal, esetleg tört oromzattal és ebben szobordísszel, címerrel keretezett többnyire félköríves záródású kapu. A pesti bérházak többnyire három vagy inkább négyemeletesek, a vidéki bérházak egy-három emeletesek voltak. Az emeletek közül a legtöbb esetben egyértelműen meghatározható a piano nobile, hiszen markáns építészeti keretezést, esetleg egyéb plasztikai díszet kaphatott ez a szint. Egy-három emeletes háza esetében inkább az első emelet, négyemeletes házaknál gyakran a második emelet volt a főszint, vagyis a piano nobile. Ezen az emeleten láthatók a legplasztikusabban formált emelt szemöldökpárkányok és alattuk domborműves szemöldökmezők, és ezen a szinten láthatók a legtöbb esetben erkélyek, többnyire nem a reneszánszra jellemző orsó, hanem a barokkra jellemző köcsög formájú kőbábokkal. Három- vagy négyemeletes épületek rizalitjainak emeleti részein gyakran látunk két szintet átfogó oszloprendet, többnyire pilaszterek, féloszlopok, esetleg háromnegyed oszlopok formájában. Ezek az óriástámaszok többnyire barokkos ión, korinthuszi esetleg kompozit oszlopfőekkel rendelkeznek. A lábazatok, mint a historizmusban igen gyakran attikai (tórusz, trochilus, tórusz) jellegűek. Az emeleti ablakok gyakran különböző záródásúak emeletenként, de legalább a főszint ablakainak záródása különbözik a többi emeleten nyílókénál. Természetesen az egyenes záródás is előfordul, de – úgy tűnik – nem tekintették olyan elegánsnak, mint a félköríves, a lekerekített sarkú egyenes, a szegmensíves vagy esetleg a kosáríves záródást. Egyéb típusok is előfordulnak egyes építészeknél, így például Schannen Ernő igen kedvelte a szemöldökgyámos megoldást.

A neobarokk és a neorokokó nem csak nagyon ritkán válssztható el egymástól viszonylag élesen, a legtöbbször keveredik a két stílust. Az inkább neorokokónak tekinthető homlokzatok elsősorban két szempontból különböznek a neobarokk megoldásoktól, oszlopok, főleg óriás oszloprendek hiányoznak a homlokzatokról, és az ablakok keretezése kevésbé erős szemöldökpárkányokkal, mint inkább finom stukkó vagy stukkószerű vakolatkeretezésekkel vannak ellátva. Erre példa Schannen Ernő Tauffer-palotája, ami azonban neobarokk megoldásokat is felmutat, hangsúlyos zárerkélye és az ezen nyugvó magas kupola formájában. A legrokokósabb homlokzattervek közé tartozik Hubert és Móry József körút 55-57. számú háza, amelynek megvalósult formája kevesebb rokokós jegyet mutat a tervezettnél.

A kapualjak, előterek és előcsarnokok architektúrája többnyire visszafogottabb a homlokzaténál, de nem kevés olyan példát ismerünk, ami felveszi a versenyt a külsővel. A barokkosabb megoldásokban előfordulhatnak szabadon álló vagy falhoz kapcsolt oszlopok, fölöttük hangsúlyos párkánnyal, boltozattal vagy kupolával. Az ilyen igényesebb kapualjak önmagukban centrális jellegű szakaszokból állnak. A szebb példák közül kiemelhetjük az Alkotmány utcában

egymással szemben álló Hírlapírók Nyugdíjintézetének bérházát Quittner Zsigmondtól és a Csillagpalotát Goldmann Ernőtől. Az előbbiben egy négyzetes szakaszt egy ovális szakasz követ, az utóbbi kapualja elegáns előtér szabadon álló oszlopokkal. A legelegánsabb előterek közül említhetjük a Wenckheim-palota négy szabadon álló oszlop által kilencosztású térként kialakított boltozatos előterét.

A kapualjak udvarhoz közelebbi szakaszának valamelyik oldalán nyílt a legtöbb lépcsőház, melyek általában két- vagy háromkarúak, többnyire kovácsoltvas korláttal rendelkeznek, mely utóbbiak az épület legbarokkosabb alkotórészei közé tartoznak. A lépcsőház nemritkán stukkódíszes, de a bérházak többségében ez főleg peremdíszekre, konzolok díszítésére korlátozódik. Természetesen a paloták és a középületek lépcsőházai messze elegánsabbak a bérházakénál. Ezekben az esetekben kőből készült balusztrádós korlát övezi a bérházakénál összetettebb lépcsőkompozíciókat, a baluszterek többnyire szögletes köcsögformájúak. E díszlépcsőházak stukkódíszes lugasszerű rokokó növényi ornamentikát (Wenckheim-palota) vagy akár figurális díszet is kaphatott (Budapest, VIII., József körút 19).

Az udvari homlokzatok nemcsak a bérházak, de a paloták esetében is nagyon visszafogottak a legtöbb esetben. A dualizmuskori épületek egyrészt kifelé, a járókelők világa felé igyekezett reprezentálni, másrészt a belső terek közül az elegánsabb helyiségek kaptak nagyobb hangsúlyt. E helyiségek főleg a magánpalotákban kaptak fényűző kiképzést, a bérházakban szokásos halszálkamintás amerikai parketta helyett táblázatos, több fatípusból készült parkettával, boiserie-vel, vagyis fa falburkolattal, melynek fehér vagy barna felületét márvány kandalló, fölötté tükör, esetleg pannók díszíthették. A fal és a mennyezet határánál nem ritkán holkert, vagyis szélesen-magasan lekerekített felületet láthatunk, amely önmagában is stukkódíszes, de fölötté a mennyezet a stukkódíszítés fő helye. A falakon kovácsoltvas falikarokat, a mennyezet közepén kristályt csillár helyeztek el. Az átlagos polgári bérházenteriorokban mindezek, vagy ezek egy része visszafogottabban jelentkezett. Ami szinten minden esetben megvolt, az egy igényesebb parketta, csillár és a körül kisebb stukkódísz. Az ajtók és ablakok nehéz fatokba kerültek, a kilincsek és egyéb fém alkatrészek rokokó karakterű sárgaréz darabok voltak.

Épülettípusok

A 19. század a korábbi évszázadokhoz képest számos új épülettípust hozott létre a társadalmi és gazdasági élet rohamos változásának jegyében.¹⁹² Európa építészetét a 18. századig az egyházi építészet mellett a főúri rezidenciák, kastélyok, paloták és villák határozták meg. Építőművészeti kategóriába leginkább ezek az épülettípusok voltak sorolhatók. Az érett vagy szigorú historizmus korában, vagyis az 1860-as és 1870-es években, de az 1880-as évek egy részében is a főúri lakóházak körében a neoreneszánsz a legelfogadottabb stílus Magyarországon, annak itáliai és franciás változatai

¹⁹² Nikolaus Pevsner: A History of Building Types. Oxford, 1979.

akár elegyítve is megjelenhettek kastélyokon, palotákon. Az 1880-as évektől Bécs hatására az arisztokratikusabb barokk felé fordult az építetők figyelve a városi palotaépítészetben, míg a kastélyok esetében nagyobb változatosság volt megfigyelhető. Divatba jött a Loire-menti kastélyok stílusa, és a neobarokk is, melyek mindegyike az arisztokrácia régi fénykoraira emlékeztette a kortársakat.

Az egyházi építészetben a romantika, vagy romantikus historizmus kora óta egyre inkább a gótizálás, illetve a neogótika volt az a stílus, amellyel a katolikus, de e protestáns egyházak is azonosulni tudtak. E mellett a félköríves stílus, és az abból átalakuló neoromán építészet volt a másik meghatározó keresztény egyházi építészeti stílus. Nem változott meg az egyházi építetők hozzáállása egészen a dualizmus korának végéig, sőt Magyarországon az első világháború utáni évtizedekben is középkorias stílusokban építettek sok templomot. Se a neoreneszánsz, se a neobarokk nem tudott igazán jelentős szerepet vállalni a templomépítészetben, bár a korszak legjelentősebb temploma, a Szent István Bazilika kezdeti Hild József tervezte klasszicista épületéből Ybl Miklós keze alatt neoreneszánsz külsőt, majd Kauser József tevékenysége során neoreneszánsz belsőt kapott. A reneszánsz stílus egyházon belüli viszonylagos népszerűtlensége talán nem meglepő, viszont az egyházi építészet egyik fénykoraként, annak megújulásaként számon tartott barokk meglepően nem kapott hangsúly a historizmus korában. Igen ritkán, főleg tervpályázatokon jelentkezett, de a legtöbb esetben nem kiviteleztek az épületet. A neobarokk leginkább akkor kerülhetett előtérbe, amikor barokk templom restaurálása volt a feladat.

A 18. század utolsó évtizedeitől indult el és a 19. század utolsó harmadában tetőzött az a folyamat, amely a differenciálódás jegyében nagyszámú polgári épülettípust emelt abba a kategóriába, amely művészi kvalitású alkotásokat tudott felmutatni. A lakóházak között a polgárság által lakott bérházak mennyisége a klasszicizmus és a romantika korában jelentősen megnőtt a 18. századhoz képest, viszont mindez jelentéktelen mennyiséget képviselt az érett historizmus korában, vagyis az 1860-as, 1870-es évektől bekövetkező robbanásszerű növekedéshez viszonyítva. Néhány évtized alatt sok ezer bérház épült Budapest nagy részén, egybeolvastva az addig viszonylag lazán összefüggő városrészeket. Az érett historizmus korának bérháza a kor palotaépítészetére reagálva döntő többségben a neoreneszánsz stílust képviselte. Az 1880-as években a fővárosi lakóház építészetben Bécsben, majd Budapesten is egyre nagyobb erővel jelentkező neobarokk hatására a bérházaknak is ezt az új, arisztokratikus stílust kellett felmutatniuk, hogy versenyképesek legyenek a bérlakás piacon. Az építetők vállalták a neobarokk épületek felépítésével járó plusz költségeket, hogy a bérházakban nagy és drága lakásokat adhassanak ki. Ez a folyamat a századfordulón tetőzött, ami egyúttal a folyamat végét is jelentette, a szecesszió begyűrűzése miatt.

A neobarokk mindenekelőtt lakóház építészeti stílus maradt a dualizmus korában, a középületek köreiből visszafogott mértékben jelentkezett az 1890-es évek közepéig. Az Ezredéves Országos Kiállítás után, ahol több neobarokk pavilon népszerűsítette a stílust, a középület építészetben is egyre komolyabb szerepet kapott a neobarokk, Ferenc József és Ferenc Ferdinánd kedvenc stílusa.

Jellemző módon kiemelt szerepet kapott a katonai építkezéseken, elsősorban a katonai iskolákon és a hadtestparancsnokságok épületein. A vármegyeház és városháza építészetben, ahol a régi barokk városok arculatára emlékeztetett, az 1880-as évekbeli kezdetek után az 1890-es években egyre szélesebb körben terjedt el a stílus. Meglepő módon az 1890-es évek utolsó éveitől az iskolaépítkezéseken is kiemelt szerepet kapott, a Tudományegyetem központi épületén kívül több vidéki állami és katolikus főgimnázium épült neobarokk stílusban. Hauszmann Alajos Igazságügyi palotája felépülte után az 1890-es évek második felétől, de főleg a századforduló után az igazságügyi épületek kedvelt stílusa lett. Talán a legszélesebb körben azonban a pénzügyi építkezéseken, vagyis főleg a banképületeken kapott főszerepet a neobarokk, nem ritkán keveredve reneszánsz és klasszikus antik stílusjegyekkel.

Városépítészet

A neobarokk városépítésze a késői historizmus városépítésze. Mint jellegzetesen késői historizmusbeli stílus a sarokhangsúlyokat, az átlós nézeteket, a nagy rálátást, dinamikus városképi kompozíciókat preferálta a neobarokk. Kifejezetten tervezett neobarokk városrész, utca vagy tér nem keletkezett a korszakban, azonban megkövetelte helyét a stílus a számára ideális városi, főleg nagyvárosi tereken. A neobarokk a monumentális kompozíciók stílusa, grandiózus városi környezetben érvényesül legjobban. Magyarországon természetesen Budapest szolgáltatta a legmegfelelőbb kereteket a neobarokk épületek számára. A szigorú historizmus korának zárt városépítészeti együttese, mint az Andrassy út nem lett volna ideális a neobarokk sarokkompozíciók kibontakoztatására. Ezzel szemben a késői historizmus korának városépítésze nagyon alkalmas telkeket bocsátott a neobarokk rendelkezésére. Még a szigorú historizmus korában az 1870-es évek elején kezdték kiépíteni a budapesti Nagykörut, de nagyrészt csak az 1880-as évek második fele után épült ki, így épületei nagy része a késői historizmus stílusába tartozik. A német és francia reneszánsz homlokzatok mellett nagyszámú neobarokk homlokzat sorakozik a világvárosi promenádon. Az 1900 körül régi városrészek és épületek lebontása által kialakított új városi közterek, a Szabadság tér, a Kígyó tér (a mai Ferenciek tere) és az Eskü (ma Március 15.) tér kiváló alapot adott a nagyszabású sarokhangsúlyoknak, monumentális középizalítóknak, ívelődő homlokzatoknak. E pesti terek mellett Budán is létrejött egy-egy látványos neobarokk sarokhangsúly, melyek közül emlékeztet a régi Erzsébet híd budai hídfőjénél egykor állt Hubert József építtette bérpalota, illetve a Szent Gellért téren a Fehérvári (ma Bartók Béla) út nyitányánál két sarokbérház.

Budapesten kívül egy magyarországi város büszkélkedhetett olyan városrészekkel, amelyekben nagyszámú neobarokk épület épült. E pozsonyi városrészek közül a legegységesebben

neobarokk jellegű a barokk Grassalkovich-palota¹⁹³ terétől, a Grassalkovich tértől¹⁹⁴ nyugat felé emelkedő domborzatú városrész. A Grassalkovich tértől nyugat felé induló Védcsölöp út¹⁹⁵ és a tértől észak felé kiágazó Stefánia út¹⁹⁶ által közrezárt, középületekből és villákból álló városrésze van szó. E két utca és környéke szinte egységesen az 1880-as és 1890-es években épült ki. Mivel Pozsony a magyarországi neobarokk kezdeteinél igen fontos szerepet játszott, ezért az 1880-as évekbeli építkezéseket külön alfejezetben tárgyaljuk.

Megemlíthetjük még vidéki nagyvárosaink közül Pécsét, ahol az 1890-es évektől viszonylag nagyszámú neobarokk köz- és magánépület épült. A város központjában, a Király utca és a Széchenyi tér találkozásánál egész kis neobarokk városrész alakult ki, a színház, a városháza és a kettő között épült nagy sarokbérház révén. Egyéb vidéki városaink, mint Szeged vagy Kolozsvár esetében is beszélhetünk látványos neobarokk sarokhangsúlyokról, ezek azonban nem csoportosan jelentek meg, viszonylag elszigetelt jelenségek maradtak.

A megrendelők

Neobarokk építészetünk alkotásainak építtetői között szinte minden társadalmi réteget megtalálunk, hiszen a barokkos formák a leggazdagabbak magánpalotáitól a nagy középületeken át a kistelepházak földszintes lakóházaikig eljutottak. Minket azonban elsősorban a magasabb művészi igényű, elsősorban műépítészek által tervezett épületek megrendelői érdekelnek. Az egyes épületekkel kapcsolatban találkozunk közismert nevekkel is, de az építési iratokból és tervanyagokból kiolvasható építtető neve gyakran nem könnyen azonosítható, a leghasználhatóbb forrás a Budapesti cím- és lakjegyzék, melyben az egyes ingatlanok tulajdonosai és többnyire foglalkozásuk is fel van tüntetve, főleg az innen származó adatok alapján csoportosíthatjuk a neobarokk épületek megrendelőit. A neobarokk arisztokraták lakóházain jelent meg Magyarországon, és a főnemesség körében az 1890-es évekig kedvelt stílus volt. Az 1880-as évek megrendelői közül említjük gróf Festetics Taszilót, gróf Károlyi Istvánt, gróf Wenckheim Frigyes, az 1890-es évek építtetői közül említjük báró Szentkereszty Bélánét, gróf Zichy Gézát, gróf Zichy Nándornét, a korszak végén, az 1910-es években pedig az iparmágnásból főnemessé lett báró Hatvany Deutsch József is neobarokk stílusban építtette át barokk palotáját.

A nagyon reprezentatív, bérházakat palotaszerűvé, bérpalotává avató új stílus az 1880-as évekbeli kezdetektől egyre népszerűbbé válik a bérlakás építők körében. Ezeket a bérházakat egyrészt

¹⁹³ A Grassalkovich-palotát ekkor Frigyes főherceg és neje, Izabella főhercegnő lakta. Ortvay Tivadar szerint a palota „újabb fényhez akkor jutott, mikor 1882-ben Frigyes főherceg fenséges családjával beköltözött, majd később 1897. július 1-én az gr. Karácsonyi Jenőtől vétel útján, 480 ezer forintot megszerezte. Azóta mint a főhercegi család tartózkodóhelye ismét mozgalmas életet, fényes napokat lát.” Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Nándorváros. Pozsony, 2009. (az 1905-ös kiadás új kiadása), 118.

¹⁹⁴ Ma: Hodžovo namestie

¹⁹⁵ A Védcsölöp utca (ma: Palisády) beépítéséről: 193. jegyzetben i. m., 16-20.; 186. jegyzetben i. m., 80-82.

¹⁹⁶ A Stefánia út (korábban Marczal utca, ma: Štefánikova utca) beépítéséről: Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Újváros (az 1905-ös kiadás új kiadása). Pozsony, 2009., 137-141.; 186. jegyzetben i. m., 75-78.

olyan emberek építtették, akik örökölték vagyonukat, és pénzüket így kívánták befektetni. Köztük az arisztokrata családoktól a Budapesti cím- és lakjegyzékben magánzóként vagy háztulajdonosként feltüntetett személyekig számosan előfordultak. Több bérházat építettek befektetésképpen egyes építési vállalkozók, mint Bodánszky Lajos és Bodánszky Lipót, illetve Lindenbaum Mór vállalkozó építettek nagy bérházakat, köztük neobarokk stílusúakat is. Rajtuk kívül a bérházak többségét bizonyos társadalmi vagy foglalkozásbeli körökhöz tartozók építtették, amelyeket az alábbiakban ismertetünk.

A földbirtokos vagy nagybirtokos megrendelők körébe tartozott Asbóth János, ifj. Csillag Béla, Fáy Halász Gedeon, Fröhlich Albin, Gorove László, Keszlerffy János és Strasser Izidor. Az országgyűlési képviselők között említjük Chorin Ferencet, Lánczy Leót vagy Csávolszky Lajost. Az itt felsorolt építetők egyrészt magánpalotákat, másrészt olyan bérházakat építtettek, amelyekben ők is laktak.

Számos kereskedő is építtetett neobarokk bérházakat, így Barhó István vaskereskedő, Fürst Jakab kézműves termék nagykereskedő, Grünwald Sámuel tojáskereskedő, Heinrich Ferenc vaskereskedő, Ledermann Mór posztókereskedő, Lustig Ede divatáru kereskedő, Polakovics Mátyás gabonakereskedő, Quittner Miksa Vilmos fakereskedő, Schulcz Manó fakereskedő és Takács Lajos fűszerkereskedő, de neobarokk épületet kapott a Weiner és Grünbaum Áruház is.

A gyár- és üzemtulajdonosok körében is népszerű volt a stílus, közülük Brill Ferenc téglagyáros, Chmel Gusztáv zongoragyáros, Dréher Antal sörgyáros, Löbl Dávid nyomdatulajdonos, a Léderer Károly és Tivadar nyomdatulajdonosok, Mellinger Mór keményítő gyáros, Redlich Samu cementgyáros és Törley József pezsgőgyáros.

Elegáns neobarokk épületeket építtetett a kor orvosai közül Mihájlovics Miklós, Koller Gyula, Dick Vilmos, Hlatky József, Arányi Gusztáv, Süsz Dávid könyvnyomdász és Tauffer Vilmos, akik között több egyetemi tanár is van.

Neobarokk lakóházak építtetői között számos építészt és építőmestert is találunk, így Fellner Sándor, Hubert József és Móry Károly, Hudetz János, Nay Rezső és Strausz Ödön, valamint a dolgozatunk szempontjából különösen fontos Meinig Arthur is neobarokk stílusú lakóházat építtetett magának.

A neobarokk legnagyobb megrendelői az állami hivatalok, a városi és vármegyei tanácsok, nagyvállalatok, és olyan nagy magánvállalkozások vagy egyesületek voltak, amelyek színházakat, kaszinókat, klubokat és fürdői épületeket építtettek. Így a kezdetben főleg arisztokraták körében divatos stílus később a bérházépítő vállalkozók, beruházók, majd a különböző intézmények, a városok, a vármegyék és az állam körében terjedt el.

A neobarokk a tervpályázatokon

Az Osztrák-Magyar Monarchia kora a nagy építészeti tervpályázatok kora. Nemcsak középületekre írtak ki pályázatokat, mégpedig nemzetközi vagy csak hazai körben, illetve nyitott vagy zártkörű, meghívásos formában, hanem magánlakóház esetében is előfordult tervpályázat. A pályázatok első helyezettjei között magas pénzjutalmakat osztottak ki, alighanem a legmagasabbakat az Osztrák-Magyar Bank pályázatán, ahol az első helyezett 10000 koronát, a második helyezettek pedig 5000 koronát kaptak. Nem ritkán nem az első helyezett terv szerint történt meg az építkezés. A neobarokk számos tervpályázaton jelen volt legalább egy pályaterv erejéig, még egyes templomépületek pályázatán is. Mégis volt néhány, a témánk szempontjából jelentősebb pályázat, ahol szinte az összes vagy szokatlanul nagyszámú neobarokk terv érkezett be. Tudomásunk szerint egyik pályázaton sem írták elő a neobarokk stílus választását, mégis ezt a stílust tartották többen alkalmasnak az épülethez.

Ezek közül valószínűleg az első volt a Lipótvárosi Casino pályázata, amelyen Habicht Károly, Meinig Arthur, Quittner Zsigmond és Strasser Ulrich reneszánsz és barokk stílusjegyeket elegyítő tervet készített, Freund Vilmos, Korb Flóris és Giergl Kálmán, Kann Gyula és Vidor Emil, illetve Pollák Manó pedig neobarokk tervvel indult a tervpályázaton. Kivitelezésre végül Freund Vilmos terve került, aki együtt dolgozott az épület tervezésén egy ifjú tehetséggel, Márkus Gézával.

Az Osztrák-Magyar Bank 1901-ben tartott tervpályázatára meghívott tizenhat építész közül a többség olyan építész volt, aki korábban több neobarokk épületet tervezett, így nagy eséllyel készíthettek itt is neobarokk tervet. Az osztrák pályázók közül mindegyik pályázó, így Ludwig Baumann, Fellner és Helmer, Karl König, Franz Freiherr von Krauss, Ludvig Richter, Friedrich Schachner és Otto Wagner is rendelkezett neobarokk tervezői gyakorlattal, a magyarok közül pedig Baumhorn Lipóton kívül szintén az összes építész, azaz Alpár Ignác (a pályázat első díjasa), Hubert József, Korb és Giergl, Körösy Albert, Lechner Ödön, Meinig Arthur és Schannen Ernő jelentős neobarokk tervezéseken volt túl a pályázat idejére. Hogy volt-e szándékosság abban, hogy éppen olyan építészeket hívtak meg, akiktől nem állt távol a neobarokk, nem tudjuk, de tény, hogy több neobarokk terv készült a pályázaton, amelynek azonban tervanyagát csak részben és csak leírásból ismerjük.

Talán az utolsó az ilyen tervpályázatok közül a pozsonyi Vigadóé volt, ahol az összes terv barokkizál, és több a magyarországi neobarokk jelentős alkotása. A pályázat résztvevői, vagyis Hubert Ferenc, Jónás Dávid és Zsigmond, Kaiser Hugó, Lechner Jenő és Lóránd, Mészner Sebestyén, Foerk Ernő és Sándy Gyula, Gondos és Pollák, illetve Komor és Jakab építészek közül az utóbbi építészpáros vitte el a pálmát, és terveik szerint kivitelezték a neobarokk épületet. Az ebben az időben következetesen szecessziós épületeket építő Komor és Jakab kivételt tett a pozsonyi Vigadó esetében, ami nyilván az épülettípusnak és Pozsony barokk városának szólt.

Építészek és tervező építőmesterek

A dualizmus kori neobarokk építészet 1880-as évektől az 1910-es évekig terjedő időszakában több építészgeneráció vállalt szerepet az épületek tervezésében. A legidősebbek közé tartozik Ybl Miklós, aki élete utolsó, 1880-as évekbeli munkáin barokkos formanyelvet alkalmazott az általa magas fokon művelt neoreneszánsz helyett. Ezek az épületek az uralkodóval, Ferenc Józseffel összefüggésbe hozható épületek, és minden bizonnyal Bécs Habsburg barokkjára volt az stílusa, amely a tervezési folyamatban egyre inkább meghatározta a királyi palota, illetve az 1880-ös Országos Kiállítás királyi pavilonjának terveit. Rumpelmayer Viktor (1830-1885) pozsonyi származású, de Bécsben tevékenykedő építész nevéhez köthetők az első jelentős magyarországi neobarokk épületek.

Az 1840-es években születettek közül már többen fordultak a neobarokk felé neoreneszánsz munkáikkal párhuzamosan, vagy azt fokozatosan kiszorítva az életműből. Lechner Ödön vagy Freund Vilmos életművében rövid, de jelentős intermezzót képezett a neobarokk tervezés időszaka. A svájci származású, Magyarországon letelepedett Ray Rezső Lajos azonban az 1890-es években egy sor jelentős neobarokk palotát, illetve bérházat épített. A csehországi születésű, de az 1870-es és az 1890-es években, valamint a 20. század elején Magyarországon élő Láng Adolf, illetve társa Steinhardt Antal esetében szintén főszerepbe került a neobarokk. Kortársuk volt a pozsonyi születésű, budapesti építész, Hubert József, a magyar neobarokk építészet legtermékenyebb alkotója. Hauszmann Alajos szerepe kiemelkedő jelentőségű a neobarokk egy későbbi generációjának előkészítésében, hiszen nagy barokkizáló és neobarokk munkáin, mint a New York-palota és a Curia a fiatal építésznemzedék jeles képviselői, mint Korb Flóris és Giergl Kálmán kaptak meghatározó feladatokat.

A neobarokk igazi nemzedéke az 1850-es években születettek generációja. Czigler Győző 1890-es évekbeli alkotásait többnyire nem tekinthetjük neobarokk stílusúnak, de a késői historizmus olyan fontos termékeinek, amelyen a barokk stílusjegyeknek nem kis szerep jut. A neobarokk minőség és mennyiség szempontjából is jelentős alkotói, Wagner Gyula, a Schannen Ernő, Alpár Ignác, Fellner Sándor, Quittner Zsigmond és mindenekelőtt a német származású, Magyarországon letelepedett Meinig Arthur e generáció szülöttei.

Az 1860-as években született építészek közül magasan kiemelkedik Korb Flóris és Giergl Kálmán, akik a neobarokk új korszakát indították el Magyarországon, sajátos, elsősorban nem a megszokottabb bécsi, hanem a berlini neobarokkból táplálkozó művészetük a késői historizmus egyik legmeghatározóbb jelensége. Önálló fejezet a neobarokk történetében azoknak a fiatal építészeknek korai tevékenysége, akik a századfordulón a szecesszió derékhadát képezték. Közülük a legtöbben az 1860-as években és az 1870-es évek elején születtek és az 1890-es évek elején végeztek a Budapesti Műszaki Egyetemen. Közéjük tartozik Sterk Izidor (1860-1935), Kosztolányi Kann Gyula (1863-1945), Töry Emil (1863-1928), Jakab Dezső (1864-1932), Komor Marcell (1866-1944), Vidor Emil (1867-1952), Hegedüs Ármin (1869-1945), Kőrössy Albert (1869-1955), Sebestyén Arthur (1869-1946), Kármán Géza (1871-1939) és Ullmann Gyula (1872-1926), valamint a építészeti diplomával nem, de kiváló tervezői tehetséggel rendelkező Márkus Géza (1872-1912).

A magyar neobarokk legfiatalabb generációját az 1870-es és 1880-as években születettek adják, akik között a stílus késői szakaszának olyan jelentős alkotóit találjuk, mint Hüttl Dezső (1870-1945) és Wälder Gyula (1884-1944).

A Magyarországon született építészek mellett, mint láttuk több külföldi származású, Magyarországon letelepedett építész is művelte, mégpedig magas fokon a neobarokkot. Közülük a két legjelentősebb Ray Rezső Lajos és Meinig Arthur. Láng Adolf pedig se nem Magyarországon született, se nem itt élte utolsó éveit, sőt aktív korszakából is az 1880-as éveket külföldön töltötte, mégis a magyar építészek között tarthatjuk számon, amit nevének jól elterjedt magyar írásmódja is mutat. Voltak azonban külföldi építészek, akik komoly szerepet vállaltak a magyarországi neobarokk megszületésénél, és elterjedésében. Közülük említettük Rumpelmayer Viktort, aki Bécsben élt, de Magyarországon, Pozsonyban született. Akik külföldiként valóban domináns, ezért a magyar építészek szemében negatív szerepet játszottak, Ferdinand Fellner és Hermann Helmer építészek voltak, akik uralták a színházépítészeti területét, és akik mellett magyar építész nehezen kapott szerepet e területen. Megemlíthetjük még Heinrich Adam bécsi építészt, aki szintén a stílus kezdeteinél kapott nagyobb szerepet.

A dualizmus kori neobarokk négy évtizedében az akadémiákon és műegyetemeken végzett, fent felsorolt műépítészekon kívül az építőmestereknek is lehetőségük volt tervezni, de csak kevesen éltek rendszeresen ezzel a lehetőséggel. Az engedélyezési tervek aláírásának azon gyakorlata miatt, amelynek során a nem mindig a tervező építész írta alá a terveket, hanem csak az építőmester, nehéz eldönteni, hogy a csak az építőmester által aláírt tervek esetében ő volt a tervező is egy személyben, vagy csak mint kivitelező írt alá. Vannak azonban olyan építőmesteri életművek, amelyben egy sor hasonló stílusban épült házat ismerünk, melyeknek tervezője feltételezhetően az építőmester lehetett. Közülük kiemelendő Hudetz János, Malátinszky és Skacel és Örömy József több, az átlagnál igényesebb neobarokk bérház építői. Felmerülhet még, hogy Sivirsky Antal, Tigermann Sándor, illetve Wellisch Sándor és Gyula, vagy talán irodájuk egy ismeretlen alkalmazottja tervezett volna az építőmesterek kivitelezői tevékenysége mellett, mert aláírásukat több olyan terv látjuk, amelyek egy szűkebb évkörön belül készültek, hasonló stílusúak, és egyelőre nincsen semmilyen jele annak, hogy egy műépítész tervét írták volna alá.

Kivitelező építőmesterek

Az Osztrák-Magyar Monarchia korának óriási építési konjunktúrája természetesen magával vonta az építőmester képzés nagy lendületét. Különösen Budapesten igen sok építőmestert tartott el sok ezer bérház és nagyszámú középület felépítése. A jövő feladata az építési kivitelezés alapos feltárása és bemutatása, de a neobarokk épületek kivitelezőivel kapcsolatban tehetünk néhány megállapítást. A legtöbb és több jelentős neobarokk épület építőmestere Havel Lipót volt. A Teréz körút 38. számú bérház (Quittner Zsigmond, 1889.), a Sas u. 20-22. számú üzlet- és bérház (Nay

Rezső, 1892.), az Igazságügyi palota (Hauszmann Alajos, 1893-1896), a Vígszínház (Fellner és Helmer, 1895.), a Belgrád rakpart 21. számú bérház (Tóry Emil, 1897.), Lőrinc pap téri Zichy-palota (Hofhauser Antal, 1897.), a Rákóczi út 28. számú Magyar Országos Központi Takarékpénztár (Korb és Giergl, 1898.), a Rökk Szilárd u. 11. számú bérház (Tóry Emil, 1898.) és a Királyi bérpalota. (Korb és Giergl, 1899.) munkáit vezette csak a neobarokk fénykorát jelentő egy évtizeden belül. Ahogy a zárójelben írt tervezők neve mutatja, a kor legkiválóbb építészeinek munkáit kivitelezte igen magas színvonalon.

Havel Lipóttal alig versenyezhetett bárki is, de talán érdemes felsorolni a fontosabb kivitelezők közül a jelentősebbeket. Pucher József volt a Wenckheim-palota kivitelezője. Fia, Pucher István is több nagyszabású neobarokk épület építésvezetője volt, melyek közül a Klotild-paloták (Korb és Giergl, 1898-1900.) kiemelendők. Mészáros és Gerstenberger több Meinig Arthur tervezte épület mellett Fellner Sándor, Fort Sándor, illetve Nay és Strausz egy-egy épületének is kivitelezője volt. Dániel György végezte a Tudományegyetem központi épülete (Baumgarten és Herczegh, 1897) kivitelezését, és dolgozott Fellner Sándor, illetve Nay és Strausz munkáin. A tudományegyetemi központi épület másik kivitelezője, Schusbeck Pál szintén több neobarokk épület építésvezetője volt. Fekete Elek Quittner Zsigmond, Schannen Ernő és Goldmann György épületei közül néhányat kivitelezett. Kausser Gyula két jelentős neobarokk épület, a Hírlapírók Nyugdíjintézetének Alkotmány utcai bérháza (Quittner Zsigmond, 1889) és az Országos Kaszinó (Czigler Győző, 1894-1895) építőmestere. Mann József Quittner Zsigmond és Schannen Ernő tervei közül néhányat kivitelezett. Schubert és Hikisch tevékeny építőmesterek neobarokk kivitelezései közül említendő a Einer és Grünbaum Áruház (Korb és Giergl, 1894). Végül meg kell említenünk még Wellisch Sándor és Gyula építőmestereket, akikkel fent felvetettük a lehetőségét, hogy a kivitelezés mellett esetleg terveztek volna szintén, de az ő jelentőségük azonban számos budapesti bérháznak, neobarokk stílusúaknak is a kivitelezői munkája.

Építési költségek

Az egyes neostílusok közül a neobarokk a költségesebbek közé tartozott, mindenekelőtt a neoreneszánszal és a neoromán stílussal szemben. A hasonló méretű azonos épülettípusba tartozó épületek összehasonlításakor kiderül, hogy a legköltségesebbek közé a neobarokk épületek tartoztak. Nem szorul különösebb magyarázatra ez a kijelentés, hiszen az erősen megmozgatott épülettömeg, a magas tetőidomok, sarokkupolák, a gazdag homlokzati vakolat- és belső stukkódíszek, a nagy mennyiségű kovácsoltvas jelentősen emelte a költségeket. Dr. Kőrösy József munkája, a Budapesti építkezések című időről-időre megjelenő statisztikai adatokat közlő munka kiváló forrás az épületek árának összehasonlításához. A 100000 forint fölötti költséggel épült középítkezések között 1885 és 1895 között nem találunk neobarokk épületeket, a középítkezések nagy többsége neoreneszánsz stílusban valósult meg. Az 1885 és 1895 közötti 200000 forintnál költségesebb magánépítkezések

között már több neobarokk épületet találunk, bár itt is a neoreneszánsz van többségben. Az alábbi lista a költségek sorrendjét mutatja a sor elején az elkészülés dátumával:¹⁹⁷

- 1894. New York palota, 1203000 forint
- 1894. Somossy Károly Orpheuma és lakóháza, 799340 forint
- 1888. Dreher Antal Hatvani utcai négyemeletes bérháza, 420000 forint
- 1892. Gróf Wenckheim Frigyes József utcai palotája, 405000 forint
- 1894. a Légrády testvérek Váczi körúti házát, 398600 forint
- 1895. Lipótvárosi Kaszinó Nádor utcai épülete, 337400 forint
- 1893. Károlyi Tibor-féle Váczi körúti bérháza, 251366 forint
- 1893. Heinrich F. és neje Üllői út 32. számú háromemeletes bérháza, 225050 forint
- 1893. Fürst Jakab Sas utcai háromemeletes bérháza, 224000 forint
- 1894. Zion jótékonyági egylet négyemeletes bérháza, 224000 forint
- 1895. Rémi Róbert és gyermekei négyemeletes szállodája, 220000 forint
- 1894. Hubert és Móry József körúti négyemeletes bérháza, 203700 forint
- 1890. Reiner Zsigmond Teréz körúti háromemeletes bérháza, 200450 forint

A neobarokk épületek köréből, az 1896-1900 közötti 200000 korona költség fölötti budapesti középítkezésekre vonatkozóan pedig a következő adatok állnak rendelkezésünkre:¹⁹⁸

- 1896. Igazságügyi palota, 840000 forint
- 1896. Budapesti Ügyvédi Kamara Szalai utcai háza, 250000 forint
- 1897. Evva Lajos Wesselényi utcai Magyar Színháza, 500000 forint
- 1899. Cs. és kir. katonai ép. osztály: Duna utcai Tiszti kaszinó épület, 840000 forint

Az 1896 és 1900 közötti neobarokk stílusú magánépületek költségei a következőképpen alakultak 400000 korona költségen felül:¹⁹⁹

- 1896. Kossuth Lajos u. 20., Országos Kaszinó, háromemeletes bérház, 909000 korona
- 1896. Vígszínház, 720000 korona
- 1896. Ferencziek tere 9., Gróf Cziráky Antal négyemeletes bérháza, 699164 korona
- 1896. Kerepesi út 63., Weinreb és Spiegel négyemeletes bérháza, 460000 korona
- 1896. Papnövelde u. 10., Palik Ucsevny Arthur négyemeletes bérháza, 437250 korona
- 1897. József körút 19., Fröhlich Albin négyemeletes bérháza, 480000 korona

¹⁹⁷ Kőrösy József: Az 1885-1895. évi Budapesti építkezések. Bp., 1898., 34-37.

¹⁹⁸ Kőrösy József: Az 1896-1900. évi Budapesti építkezések. Bp., 1903., 63-65.

¹⁹⁹ uo., 65-67.

1897. Király u. 87., Vukovári Albertné négyemeletes bérháza, 401200 korona
1898. Nagymező u. 19., Schnitzer Mór négyemeletes lakóháza, 470000 korona
1898. Nagy János u. 13., Lánicz Leó kétemeletes családi háza, 420000 korona
1899. Kerepesi út 10., Dr. Emmer Kornélné négyemeletes bérháza, 704000 forint
1899. Kertész u. 47-49., Bodánszky Lajos négyemeletes bérháza, 536000 korona
1899. Szent István körút 16., Wellisch Alfréd négyemeletes bérháza, 400000 korona
1900. Váci u. 36., Klotild-palota, 2000000 korona
1900. Váci u. 34., Klotild-palota, 1810000 korona
1900. Honvéd u. 1., Dungserszky Lázár négyemeletes bérháza, 600000 korona
1900. Ferencz József rakpart 25., Chmel Gusztáv háromemeletes bérháza, 500000 korona

Neobarokk építészet Magyarországon – építészek és épületek

1. Barokkizáló tendenciák az 1850-es, 1860-as és 1870-es évek építészetében

A 19. század közepének romantikus építésze, vagy romantikus historizmusa két fő irányzatban, a gótizáló romantikában és a félköríves stílusban (Rundbogenstil) jelentkezett. Ezek mellett jelentőségében eltörpül, de néhány érdekes, szép példával képviselteti magát a barokkos-rokokós romantika irányzata.²⁰⁰ Az alapvetően a félköríves stílus homlokzatképzését alapul vevő, de azt barokkos, illetve rokokós ornamentikával dúsító stílusirányzat pesti példái közül megemlíthetjük Máltás Hugó Zitterbarth-házát (Bajcsy-Zsilinszky út) és a Reáltanoda u. 17. számú házat. E szórványosan jelentkező homlokzatalakító stílus belsőépítészeti megfelelője nagyobb jelentőségre tett szert, mivel a budai királyi palota 1850 körüli átépítésén e stílust alkalmazták.

Ybl Ervin mutatta ki, hogy az 1850-es évekből származnak budai királyi palota romantikus rokokó stílusban készült átépítési tervei.²⁰¹ Az 1849-1849-es szabadságharcban kiegészített palotát, már a szabadságharc előtt és alatt, 1847-1849-ben Rupp László bécsi Hofbaumeister-Ingenieur tervei szerint átalakították, majd 1851-1857 között Schurer von Waldheim, majd Josef Weiss vezetésével jelentős, elsősorban belső átalakításokon esett át az épület. Ybl Ervin szerint 1852-1853-ból való az a két mappa, amelyben a királyi palota belső fali és mennyezeti dekorációs tervrajzai találhatóak. E terveket Josef Lang Schlossinspektor, A. Heller, La Vigne és J. Zentner írta alá. A Bécsben néhány évtizede divatos zweites Rococo, vagyis a rokokós romantika stílusában készült tervek alapján valósították meg a palota reprezentatív tereinek dekorációját. Ybl Ervin szerint a Schönbrunn lehetett a díszítés mintája, de a 18. századi formáktól könnyen megkülönböztethetők a 19. század közepén készültek, *„zártáguk árulja el, hogy nem a rokokó időkben készültek [...] az elsődleges rokokó lazább, önkényesebb, szellemesebb, mint a romantikus rokokó. A XVIII. században az ornamentika nem rátett dísz, mely levehető a keretről, a fölépítés vázáról, hanem a játszín hajladozó vonalak együttese maga a szerkezet. A fehér mennyezetek a palotában a Blondel-képkerekekre emlékeztetnek.”* A díszteremben, vagyis a későbbi trónteremben *„a három mezőre tagolt mélyített mennyezetkiképzés egyenes vonalú, kettős keretükkel, behorpadt, sarkaikon rokokós kartussokkal mégsem tagadhatja meg, hogy a XIX. században jött létre.”*²⁰²

A 19. századi magyarországi rokokós és barokkos építészet kezdetei a bécsi zweites Rococo mellett a III. Napóleon korának second empire stílusával hozhatók kapcsolatba. Hogy ez a kapcsolat közvetett vagy közvetlen volt, azt egyelőre nehéz megállapítani, de az egyértelmű, hogy a formák ősforrása az 1850-es és 1860-as évek Párizsában keresendő. A barokk jegyek nem elsősorban a

²⁰⁰ Jelen dolgozat szerzőjének tudomása szerint 2011-ben előkészületben van Komárik Dénes tanulmánya a barokkos romantika irányzatáról.

²⁰¹ Erről: Ybl Ervin: A budai várpalota helyreállítása a XIX. század derekán. Tanulmányok Budapest Múltjából. XI. kötet, 1956., 307-333. Adataink ebből a tanulmányból származnak.

²⁰²202. jegyzetben i. m., 323-325.

homlokzatalakításban, hanem a tetőformában mutatkoznak, Ybl Miklós két 1860-as évekbeli épületén a francia barokkból származó, és a second empire, valamint a kor Beaux-Arts építészetének legszembevetőbb elemét képező manzárdtető látható. A pesti Károlyi Alajos-féle palota főhomlokzati szélső tengelyei fölött, valamint Pálffy Pálné palotáján Ybl Miklós tervei szerint helyeztek el ilyen tetőidomokat. Míg az előbbi palota homlokzati architektúrája egyértelműen reneszánsz formákból építkezik, addig az utóbbinak homlokzatalakításában is barokk jegyek fedezhetők fel. Itt a szegmensíves ablakok, de a párizsi barokk paloták előudvaros megoldása is határozottan a XIV., illetve XV. Lajos kori építészet világát idézi. E palota belső terei egy részében rokokó stukkókat láthatunk, de Ybl legjelentősebb barokkizáló, illetve rokokós enteriőrjei egy korábbi, 1862-1865-ben épült alkotásában, a Festetics-palotában található. Barokkizáló és rokokós belső tereket alakítottak ki egyes neoreneszánsz épületekben az 1870-es években is, melyek közül ismertebb a budapesti Schneider-palota (Eötvös u. 7.), id. Bobula János alkotása 1878-ból.

Manzárdtetőkkel nem sokkal később más építésznél is találkozhatunk, így Szkalnitzky Antal Gróf Károlyi Ede és Sándor budapesti Múzeum utca és Ötpacsirta utca sarkánál épült palotájának udvari szárnyán alkalmazott ilyen tetőidomot, Gottgeb Antal pedig az egykori Stein-házra tervezett hasonlókat. A svájci származású Ray Rezső Lajos Múzeum körüli épülete szintén a second empire stílussal rokon megoldásokat mutat az 1870-es években.

A fentiekől különböző, de szintén francia eredetű barokkizálást figyelhetünk meg Otto Wagner korai alkotásán, az 1860-as évek végén épült kápolnási Mocsonyi-kastélyon, amely egyedülálló szerepet játszik a magyarországi historizmusban. Elszigetelt jelenségként, nyilván a megrendelő kívánságára, a magyarországi neoreneszánsz kezdeti szakaszával egy időben, a 18. századi klasszicizáló késő barokk stílusjegyeit mutató homlokzatokkal épült, előképe a versailles-i Kis Trianon palota volt.²⁰³ Otto Wagnertől nem idegenek a barokkos megoldások, de csak jóval későbbi művein találkozunk ismét hasonló stílussal. Amennyiben a követett stílus a barokk egyik irányzata, akkor ezt az épületet neobarokk alkotásként kell elkönyvelnünk, mégpedig – eddigi ismereteink szerint – az elsőnek e nemből Magyarországon. Ezen elszigetelt jelenségtől eltekintve azonban a neobarokk, mint egy építészettörténeti folyamat kezdete Magyarországon az 1880 körüli évekre tehető. Kezdetei majdnem egy időben Pozsonyhoz és Pesthez köthetők.

Sopronban, ahol az 1890-es években szép példái születnek majd a neobarokk építészetnek, a Handler Nándor (németesen Ferdinánd) életművében található egy épület, amelyen meglepően korán, 1872-ben²⁰⁴ barokk stílusjegyeket fedezhetünk fel egy épület homlokzatán. A Templom utca 3. számú, Dr. Schreiner Károly részére épített egyemeletes lakóház első emeletén a bécsi Belvedere oromzatának formái jelennek meg az ablakok fölötti szemöldökpárkányokon, a szemöldökmezőben füzérdísszel és koszorúval. A koronázópárkány frízében pedig a koszorúkon és füzérdíszeken kívül a két oldalán egy-

²⁰³ Sisa József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora. Bp., 2007., 171.

²⁰⁴ A dátum két helyen is szerepel az épületen, a főhomlokzati attikán és a Templom utcai oldalhomlokzat feliratos tábláján.

egy félkörívvel bővített négyszögű ablakcsokák nyílnak. Erre a jelenségre Winkler Gábor figyelt fel, aki a következőképpen fogalmaz: „*A homlokzat kissé túlaprózott felületének karakterét az emeleti ablakok neobarokk szemöldökpárkánya adja. Az építész választását a barokk környezet és az épület korábbi stílusa befolyásolta [egy barokk épület átalakításából született a jelenlegi ház]. A homlokzat barokk megformálása az 1870-es évek építészetében mégis korai, érdekes jelenség, kiváltképp Sopronban. Kétségtelen, hogy ez a neobarokk még elfogult és formális, Handler romantikus kísérlete mégis igazi újítás, különösen ha meggondoljuk, hogy a barokk építészetének létjogosultságát igazoló nagyhatalmú mű, Cornelius Gurlitt: *Geschichte der Barockstils in Italien* c. könyve csupán 1887-ben – 15 évvel a Templom utcai lakóház megépítése után – látott napvilágot.*”²⁰⁵ Az épület valóban igen érdekes példája a romantikából az érett historizmusba való átmenetnek, ahol a barokkizálásnak ilyen erős jelenlétét ebben az időben nemhogy Magyarországon, de Bécsben sem ismerjük egyelőre, hiszen az első ismert bécsi neobarokk épület, a Sturany-palota építésének kezdetét is 1874-re teszi a szakirodalom. Elgondolkodtató, hogy a soproni ház a bécsi világkiállítás évében épült, és tény, hogy Bécsben is ez után kezdenek lassan, de határozottan megszorodni a neobarokk stílusban épült épületek.

Az 1880-as éveket megelőző barokkizáló tendenciák történetében végül, de nem utolsósorban a budai királyi palota 1871-es tervpályázatáról kell szót ejtenünk, melyen néhány terv barokkos megoldást mutat. Ferenc József és Erzsébet királyné magyarországi megkoronázása után szükségessé vált a budai királyi palotának a bécsi Hofburggal vetekedő méretben és hasonlóan reprezentatív formában való kiépítése. Ennek gondolatát Andrassy Gyula miniszterelnök vetette fel, melynek nyomán bekerült a terv Budapest általános szabályozási tervébe. a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1871. márciusában tervpályázatot írt ki a királyi palota bővítésére. A tíz pályamű közül egyes terveken láthatunk barokkizáló megoldásokat, e tervek érdekesek elsősorban a neobarokk stílus története szempontjából. Lehmann Mór és Linzbauer István terve is a barokk királyi palotától északra álló Zeughaus lebontásával, és azok helyén új épületszárnyak építésével számolt, lényegében tükrözték volna az épület délebbi részeit észak felé. Lehmann Mór a barokk manzárdkupolát az új északi szárnyon is megépítette volna, így két kupolás megoldás jött volna létre. Linzbauer István terve annyiban reprezentatívabb, hogy e két kupolán kívül az új épület középső szárnyára egy a másik kettőnél nagyobb, de hasonló formájú barokkos kupolát építet volna, e kupola elé pedig kolonnádot tervezett. Feszl Frigyes második díjas terve a régi palota mellé egy új palota építését irányozta elő, a budai vár alagútja fölé. E terv tömegében mindenképpen barokkos, de nagyszloprendes rizalitjai és a párizsi új Louvre tetőformáit idéző duzzadó manzárdtető-idomai révén szintén barokkizáló alkotás.

2. A neobarokk építészet kezdetei és elterjedése az 1880-as években

²⁰⁵ Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988., 98.

Pozsony szerepe a magyarországi neobarokk építészet kezdeteinél

Az 1876-ban alakult Kittler és Gratzl-féle pozsonyi építészeti cégben a tervező szerepet Ferdinand Kittler (1839-1906) vállalta. Az 1880-as és 1890-es években számos megbízást teljesítettek Pozsonyban, és a város vezető építészeivé fejlődtek. Az általuk választott stílus gyakran a neobarokk volt, feltételezhetően Rumpelmayer Vikornak az 1880-as évek első felében tervezett három meghatározó fontosságú pozsonyi neobarokk munkája hatására is. Legtöbb e stílusban épített művük a Stefánia úton áll, hiszen ebben az időben ezen a környéken épült a legtöbb elegáns lakóház. A barokkos jegyek meglepően korán jelentkeznek tevékenységükben, ha hihetünk Szőnyi Endre datálásának, 1879-ben.

A pozsonyi Stefánia út 3-5. és Izabella főhercegnő út 11. számú sarokházon mint fent említettük, meglepően korán jelentkezik egy barokkos megoldás, a harang alakú kupola. Ha hihetünk Szőnyi Endre datálásának, 1879-ben épült Svetlák kesztyűsmester megbízásából az elegáns bérház.²⁰⁶ A homlokzati architektúra²⁰⁷ ugyan szinte tisztán neoreneszánsz, az íves sarokrész lezárása azonban határozottan barokkos megoldású. A saroknézetre komponált félkör alaprajzú, a többi homlokzatszakszaktól élesen elválasztott sarokhomlokzat fölött harang formájú kupola emelkedik, amelyen álló formátumú álló ovális ablakok sorakoznak. A kupola csúcsán markáns csúcsdíz jelenik meg. A harang alakú kupola historizmus-kori megjelenéséhez meglepően korainak tűnik az 1879-es évszám, hiszen tudomásunk szerint Bécsben az 1880-as évek első felében, Budapesten, az 1880-as évek második felében tűnik fel először.

1883-1884-ben, a magyarországi neobarokk történetében szintén nagyon korán építették a Stefánia út 2-4. számú Karátsonyi bérpalotát, melyet Karátsonyi-palota néven emlegetnek.²⁰⁸ Itt már nemcsak a tetőkiképzés, ebben az esetben manzárdos megoldású középrizalittal, hanem a homlokzati architektúra is döntően neobarokk stílusú. Szőnyi Endre a következőképpen vélekedik az épületről: *„A tervek az építtető kívánságára a francia késő barokkból merítettek. Kittler szerzőségére vall az erkélyeket tartó konzolok alakja, a főhomlokzaton elhelyezett vázák, az ablakok szegmensívű oromzatának puttói, amelyeket más épületeken is alkalmazott (a Lőrinc-kapu utca 19. és a Konvent utca 11. számú ház).”*²⁰⁹ A kétemeletes homlokzat földszintje, mint alárendelt szint sávozott kiképzésű. A enyhén és kétszeresen előrelépő öttengelyes középrizalit első és második emelete két szintet átfogó féloszlopokkal, illetve a sarkokon pilaszterekkel vannak összekötve. A homlokzat – így a

²⁰⁶ 186. jegyzetben i. m., 75.

²⁰⁷ 186. jegyzetben i. m., 77., alsó kép aláírása: *„Lakóház a Stefánia út és az Izabella főhercegnő út sarkán (Kittler és Gratzl, 1879)”*

²⁰⁸ „A Karátsonyi Guidó tulajdonát képező Marcal utca 4. számú öreg földszintes bérház Kittler és Gratzl építőmesterek által egy kétemeletes bérházzá fog alakíttatni.” Vállalkozók Lapja 1884. június 11. Közli: 186. jegyzetben i. m., 126., 65. jegyzet

²⁰⁹ 186. jegyzetben i. m., 76.

rizalit – első emelete is határozottan kiemelt szerepet kap, ez a piano nobile. A középrizalit tengelyei egyenletesen – ABABA rendszerben váltakozó – ritmusú kialakítása lehetővé teszi, hogy a középső és a két szélső tengely – barokkosan – kiemelt szerepet kapjon. E tengelyek első emeletén balusztrádós erkélyek ugranak előre, a középső ívesen. A kiemelt tengelyekben szegmensíves oromzatú nagyméretű nyílások helyezkednek el. E barokkos megoldások mellett a rizalitet koronázó, ovális ablakokkal tagolt konvex manzárdtető szintén a francia barokkhoz köti az épületet.

Kittler és Grazl mellett Rumpelmayer Viktor tevékenységével jelent meg a neobarokk Pozsonyban. A Rumpelmayer-család Pozsony neves kőfaragó és építész dinasztiája volt.²¹⁰ 1767-ben telepedett meg a városban a csehországi Josefstadtból származó Rumpelmayer Márton kőfaragómester, aki kőfaragó-dinasztiát alapított, utódai, János és Alajos a 19. században tekintélyes üzemet működtetett. Termékeik közül a sírkövek, asztal- és konzoltáblák voltak a legfontosabbak, melyeket szienitből, gránitból, márványból és homokkőből készítettek.²¹¹ E családból származott Rumpelmayer Viktor építész, aki Ortvy Tivadar szerint 1830. november 7-én született és 1885. január 14-én halt meg.²¹² Tizenkilenc évesen a müncheni Képzőművészeti Akadémiára ment tanulni, ahol 1849. december 14-én megkapta a matrikelt, vagyis az igazolványt arról, hogy az akadémia építőművészeti növendékévé vált.²¹³ Művei közül kiemelkedik a keszthelyi Festetics-kastély, a szófiai fejedelmi Konak épülete, a bécsi német nagykövetségi palota és több pozsonyi épület, köztük Gróf Pálffy János palotája (1883-1885). Unokaöccse Rumpelmayer Frigyes volt, aki szintén neves építész volt Pozsonyban, főműve a virágvölgyi templom.²¹⁴

A pozsonyi Hosszú utca²¹⁵ 4. számú bérház Rumpelmayer Viktor első ismert magyarországi neobarokk munkája, Szőnyi Endre szerint 1881-ben épült.²¹⁶ Az eredetileg háromemeletes bérház²¹⁷ főhomlokzatának közepén nyíló kosáriríves kapu két oldalán rézsútosan kifelé fordított két, volutában végződő szárkő golyvázódó párkányt tart. A kapun kívül a többi földszinti nyílás elpusztult, az emeleti homlokzati architektúra viszont nagyjából eredeti állapotában megvan. Az emeleti nyílások közül egyértelműen az első emeletiek a legelegánsabbak, így ez a szint a piano nobile. Itt a Belvedere- oromzata által ihletett szemöldökök váltakoznak ehhez hasonló, de csúcsban végződő szemöldökökkel

²¹⁰ A Rumpelmayer kőfaragócsalád a 19. század első felében elsősorban klasszicista síremlékeket készített. Anna Petrova-Plasková: Slovenské vytraktvé? Umenie. Bratislava, 1966., 35.

²¹¹ A pozsonyi Martin Rumpelmayeréről tudjuk, hogy a pápai plébániatemplom díszesebb tagozatai közül valamennyit ő faragott az 1770-es években. Dercsényi Balázs-Hegyi Gábor-Marosi Ernő-Török József: Katolikus templomok Magyarországon. Budapest, 1992., 287.

²¹² Ortvy Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Ferenc József-város. Pozsony, 2009. (Az 1905-ös kiadás új kiadása), 121.

²¹³ Somogyi Miklós: Magyarok a müncheni képzőművészeti akadémián 1824-1890. Művészet, 1912., 179.

²¹⁴ 213. jegyzetben i. m., 121.

²¹⁵ Korábban Úri utca, később Szilágyi Dezső utca, ma Panská ulica

²¹⁶ 186. jegyzetben i. m., 74.

²¹⁷ Negyedik emeletét Szőnyi Endre szerint később építették. 186. jegyzetben i. m., 74.

az egyenes záródású ablakok fölött. A ház kapualjában barokkos vakolat architektúra, a lépcsőházban barokkos kovácsoltvas korlát található. Az udvar visszafogott a homlokzathoz képest.

Pozsony, Fő tér és Zöldszoba utca sarkán álló bérház. Rumpelmayer Viktor, 1882/1883. *„a Fő tér és a Zöld-szoba utca sarkán, egy magas nyeregetetős ház állott, melynek toronyszerű alkotása a középkori városi ház jellemző típusát tette. Magassága miatt közönségesen Burgnak nevezték. E ház az 1573. évi városi látképen is fel van tüntetve. Pozsony legidősb házának tartották, s egy a házon létezett felirat szerint Pozsony e háztól vette volt eredetét. A múlt században a báró Mednyánszky, újabban a Samarjay családé volt, kitől Palugyay Ferenc szerezte meg vétel útján, ki aztán 1882-ben a helyébe a mai, francia Mansard-stílusban tartott szép házat építette.”*²¹⁸

Pozsony, Kossuth Lajos tér vagy Sétatér²¹⁹ (és/vagy Hosszú utca²²⁰), Gróf Pálffy János palotája (később Képzőművészeti Főiskola). Rumpelmayer Viktor, 1884-1885.

*„A sor [Kossuth Lajos téri házsor] legszebb háza kétségtelenül gr. Pálffy János – francia modorban, Rumpelmayer tervei szerint 1885-ben épített, a Marton-műlakatoscég műhelyéből²²¹ kikerült gyönyörű vasajtókkal és kapuval ékesített – úri palotája. Épült a grófnak Szilágyi Dezső (Úri) [Hosszú] utcai palotájának a Kossuth Lajos térre kinyúló istálló helyén.”*²²² *„A Kossuth Lajos téren van továbbá a gr. Pálffy János-palotában a pozsonyi Orvos- és Természettudományi Egyesület székhelye.”*²²³ *„Id. gr. Pálffy János dicsőségére szolgál, hogy évek óta e palotájának egyik első emeleti részét díj nélkül bocsátja az egyesület használatára. Főúr, kinek érzéke van a tudományos feladatok iránt is.”*²²⁴

*„Alighanem ennek az épületnek [a Rumpelmayer Viktor által tervezett pozsonyi Hosszú utca 4. számú háznak vagy a Fő tér és a Zöld szoba utca sarkán álló háznak] a német késő barokk stílusa nyerte meg Pálffy János tetszését, ő ugyanis már 1884-ben megbízta Rumpelmayert Sétatéri palotája (a mai Képzőművészeti Főiskola) terveinek elkészítésével. A Homlokzatok, falpillérek és az erkélyrácsok Rumpelmayer Viktor szerzőségére vallanak. (A szobordíszek „meztelensége” nagy felháborodást váltott ki annak idején a nyárspolgárok körében.) A tervező építés közben bekövetkezett halála miatt művét unokaöccse, Rumpelmayer Frigyes (1855-1896) fejezte be.”*²²⁵

A neobarokk kastélyépítészet kezdetei Magyarországon

²¹⁸ Ortvy Tivadar: Pozsony Város utcái és terei. Óváros. Pozsony, 2008. (Az 1905-ös kiadás új kiadása), 180-181.

²¹⁹ Ma: Hviezdoslavovo námestie

²²⁰ Korábban Úri utca, később Szilágyi Dezső tér, ma Panská ulica

²²¹ A Marton Lajos és fiai cég műhelyéről: 213. jegyzetben i. m., 64-66.

²²² 213. jegyzetben i. m., 43.

²²³ 213. jegyzetben i. m., 39.

²²⁴ 213. jegyzetben i. m., 145., 12. jegyzet

²²⁵ 186. jegyzetben i. m., 74.

Magyarország neobarokk építészetének legjellegzetesebb és legkorábbi alkotásai közül is kiemelkedik a keszthelyi Festetics-kastély.²²⁶ Gróf Festetics Tasziló 1880-ban házasságot kötött Mary Victoria Hamilton brit (skót) hercegnővel, aki korábban I. Albert monacoi herceg felesége volt, és akitől elvált. Három évvel később kezdődött a nagy építkezés Keszthelyen, melynek során a régi U alaprajzú barokk kastélyt neobarokk stílusban alakították át és bővítették. Ezzel a munkára a bécsi és pozsonyi arisztokratikus paloták specialistáját Rumpelmayer Viktort bízták meg. A magyar arisztokrata és főnemesi rangban fölötte álló felesége részére kiemelkedően reprezentatív kastély építésére volt szükség, ezért nemcsak a kastély eredeti stílusa, hanem a korban az arisztokrácia számára egyre divatosabb neobarokk stílus mellett döntöttek. Rumpelmayer Viktornak volt gyakorlata ebben a stílusban, mint fent Ausztria építészeténél és Pozsony neobarokk építészeténél szó esett róla. A kastély tornyának aljában található vörös márvány tábla szerint: „II. TOLNAI FESTETICS TASSILO RENDELETÉRE ÉPÜLT EZEN PALOTA RUMPELMAYER VICTOR, HAAS GUSZTÁV ÉS PASCHKIS MIKSA MŰÉPÍTÉSZEK ÁLTAL 1883 – 1887”. Rumpelmayer 1885-ben meghalt, ezért a feliratban szereplő másik két építész fejezte be az építkezést.

Az 1887-re, a korabeli sajtó szerint mintegy kétfélmillió forintból elkészült épület egy főszárnyból, két erre merőleges oldalszárnyból és két további, ez utóbbiakra merőleges, de a főszárnyal párhuzamos rövidebb oldalszárnyból áll. Annak ellenére, hogy az egyes szárnyak hossza alapján szimmetrikus az épület, a homlokzati architektúra és a tömegalakítás révén aszimmetria jellemzi a kastélyt. Az aszimmetria nem volt a 17-18. századi barokk építészet sajátja, e kor reprezentatív kastélyépületei külföldön és hazánkban is legnagyobb részben szimmetrikusak. Versailles királyi kastélya is szimmetrikusnak tekinthető, annak ellenére, hogy például a kápolna révén aszimmetria alakult ki, ez azonban lényegesen nem befolyásolja az összképet. A historizmus kastélyépületei azonban nem ritkán aszimmetrikusak, ez a sajátosságuk minden bizonnyal a romantikus építészet festői tömegkompozícióinak a leszármazottja. Az aszimmetriát szolgálhatja egy torony, amely számos historizáló kastélyunkon megtalálható, így a neobarokk kastélyok közül Keszthelyen és Szepesgörgön is. Aszimmetriát alakíthat ki egy hangsúlyos üvegház, ahogyan az Tóalmáson történt. Ez utóbbi kastélyok azonban alapvetően szimmetrikus elrendezésűek, szemben a keszthelyi kastéllyal, ahol csak fő vonalaiban jellemző a szimmetria. Ennek okát keresve hivatkozhatnánk arra, hogy a kastély átépítés eredménye, az új épületrészek különböznek a régiektől, azonban olyan mértékű építkezésről volt ez esetben szó, hogy ha akarta volna az építető vagy az építész, akkor az egyébként erős átalakításon átesett régi részeket is az újhoz igazították volna, vagy fordítva.

A keszthelyi kastély két élesen különvált egységből, a régi és az új kastély épületrészből, illetve az ezeket összekötő toronyból áll. „Az úgynevezett régi kastélyt majdnem eredeti alakjában

²²⁶ Kelényi György: Kastélyok, kúriák, villák, 1974., 118.; Péczely Piroska: A keszthelyi Festetics kastély és berendezése, 53.

hagyta meg a kegyeletes utód, csupán új ablakokat, ajtókat és díszes pala födelet adva a tisztes építménynek.”²²⁷ Az ennél valamivel erősebben átalakított régi épületrész kétszer derékszögben megtört együttese három szárnyból áll, a kétemeletes udvari szárny földszintjén helyezkedik el az oszlopokkal alátámasztott boltozatokkal fedett márványterem, amelyet az átépítés után télikertként használtak. Az emeleten található a nevezetes, régi formájában megtartott könyvtár, valamint Festetics Tasziló neoreneszánsz faburkolatos dolgozószobája, és további helyiségek. A könyvtári szárnyat a főszárnyal összekötő oldalszárny két fő ékessége a szintén nagyrészt eredeti klasszicista formájában megőrzött kápolna, valamint a teljes magasságában faburkolatos, sötétbarna színű lépcsőház, amelyben az ősök festett portréi sorakoznak. A régi épület egyemeletes főszárnyának, vagyis főhomlokzati szárnyának középtengelyében nyíló főkapun át nyílik a stukkódíszes kapualj, és innen balkéz felé a márvány lépcsőház, mely neobarokk kovácsoltvas korláttal rendelkezik. A kapualj fölött az első emeleten található az ebédlő, amely a kastély legreprezentatívabb terme.

A régihez hasonlóan kétszer derékszögben megtört, de keskenyebb új épületrész két töréspontját és két végpontját egy-egy – összesen tehát négy – manzárdkúpolás toronyszerű rizalit hangsúlyozza, melyek a bécsi Belvedere sarokpavilonjai mintájára lettek megtervezve. A keszthelyi sarokpavilonok közül a toronyhoz legközelebb esőben kovácsoltvas korlátos lépcsőház helyezkedik el, melyhez oszlopos és stukkódíszes előtér kapcsolódik. Az új épületrésznek a főszárnyra merőleges oldalszárnyában reprezentatív termek sorakoznak, a velencei tükörterem, a nagy és a kis bálterem, valamint egy a főszárnybelinél kisebb ebédlő található itt.

A keszthelyi kastély belső tereinek stílusához hasonlóan a homlokzati architektúrát is a barokkok és rokokós stílus határozza meg, melynek fő forrása a bécsi Felső Belvedere. Nem csak az új épületrészen, hanem a régi épületrész főszárnyán is a bécsi épület hatása figyelhető meg. Nem meglepő ez, hiszen az 1880-as évek elején, de már valamivel korábban is Bécs palotáin a reprezentativitás e kimagasló példájának hatása érhető tetten. A sarokpavilonokon kívül legszembeűnőbb formaelem, mely erről az épületről származik, a régi épület főszárnya udvari homlokzatának középrizalitját koronázó oromzat, amely hasonló pozícióban lelhető fel Bécsben.

A régi épületrész főhomlokzata azonban csak részben hozható összefüggésbe a Belvedere-rel, leginkább csak az ablakok oromzatai révén. A homlokzat jellegét leginkább meghatározó közép- és sarokrizalitos tagolás, és ehhez a pavilonszerű meredek manzárdtetős fedés más előképet sugall. Ilyen tetőformákat elsősorban a francia építészetben alkalmaztak, de nem csak Franciaországban. A legkézenfekvőbbnek az tűnik, hogy egy, a keszthelyi kastély építkezésének megkezdése ideje táján befejezett bécsi palotának, Albert von Rothschild palotájának a főhomlokzata nyújthatta azt a kompozíciót, amit Rumpelmayer Viktor alapul vehetett, hogy ebből kiindulva mégis egyedi homlokzatot alakíthasson ki. A bécsi palotát, ahogy arról már fent szó esett, 1879-1884 között építették a francia építész, Gabriel-Hippolyte Destailleur tervei szerint.

²²⁷ Ismeretlen szerző: Gróf Festetics Tasziló. Szalon Ujság 1901. november 30. VI. évf. 22. szám, 4.

Ami az előképeket illeti, végül a toronyról kell szólnunk, amely markáns eleme a kompozíciónak. Templomtoronyszerű építmény, de nem kapcsolódik kápolnához sem, így ténylegesen a kastély tornya. Előképei között ezért „világi” tornyok között keresgélhetünk, és kézenfekvőnek tűnik a drezdai Zwinger tornya, amely azonban legfeljebb a toronysisak tekintetében lehetett előkép, a torony teste más jellegű.

A keszthelyi kastélynál kisebb jelentőségű és méretű, de a neobarokk építészet magyarországi története szempontjából fontos alkotás Gróf Csáky Vidor szepesgörgői kastélya, mely Heinrich Adam tervei szerint épült 1886-tól, 1887-ben még folyamatban volt a munka, befejezésének időpontját nem ismerjük. A kastély szemben a keszthelyivel teljesen új építésű, így régebbi épületrész nem befolyásolta a tervezést. Ennek eredményeképpen egységesebb karakterű épület jöhetett létre. Több tekintetben hasonlít a keszthelyi kastélyra a szepesgörgői épület, amivel persze nem azt szeretnénk sugallni, hogy közvetlen kapcsolat állna fenn a kettő között, de azt igen, hogy a tervezőik azonos stíluskörből származnak, Bécs neobarokk világából. Mindkét épületnek vannak pavilonszerű, manzárdkupalával fedett sarokrízalitjai, manzárdteteje, tornya és barokkosan ívelődő oromzattal lezárt domináns középrízalitja. Mégis erősen különbözik a két épület több szempontból. A szepesgörgői kastély összefogottabb alaprajzi rendszerre épül, nem nyúlik el hosszan és keskenyen, mint a keszthelyi épület új épületrésze. A három traktus közé még egy belső folyosó is került, így meglehetősen széles az épület. A belső helyiségek egy része oldalirányból nem kap megvilágítást, a termek felülvilágítások. Míg a keszthelyi kastély piano nobileje az első emeleten van, a szepesgörgőinél a magasföldszinten. Az alagsorként vagy alacsony földszintként („Untergeschoss”) felfogható szinten vannak a konyhai helyiségek és a személyzet szobái, a magasföldszinten („Hauptgeschoss”), melyet a főbejárati és a kerti homlokzat felől lépcsőn, és a torony alatti kocsialáhajtón át lehet megközelíteni, a reprezentatív helyiségek és a lakószobák sorakoznak. A kerti homlokzat mentén a könyvtár, a játéktér, középen a nagy dísz- vagy bálterem („Großer Fest-Salon”), majd az úri szoba, egy budoár, végül egy hálószoba kapott helyet. A belső traktusban az előbbi hálószobától visszafelé haladva a két gyerekszoba, a női- és a férfi fürdőszoba, az előcsarnok, melyen keresztül a főbejárattól a nagy bálterembe lehetett jutni, majd az ebédlő, és a traktus végén két vendégszoba helyezkedett el. A főbejárati homlokzat menti traktus további vendégszobák és személyzeti szobák sorakoztak. E két utóbbi traktus helyiségeit a kettő között húzódó folyosóról lehetett megközelíteni. A torony a főbejárati homlokzat sarkára épült, két szintje egy szélesebb és egy keskenyebb hengerforma, melyek fölött barokkos hagymakupola emelkedik.

A szepesgörgői kastély neobarokk formakincse bizonyos mértékben visszafogottabb a keszthelyinél, egyes helyeken azonban monumentálisabb is annál. A kert felőli homlokzat középrízalitja előtt többszörösen tört, íves lépcsőkarokból komponált díszlépcső vezet a főszintre, melynek homlokzatát hat oszlopos, erőteljes párkánnyal lezárt, de oromzat nélküli portikusz hangsúlyozza. Az oromzat feljebb került, a csak ezen az épületrészen épült emeletet záró manzárdtető

elé. Az épületnek ez az emeleti része az oromzattal együtt a würzburgi érseki palota középrizalitjára emlékeztet.

Az 1880-as évek kastélyépítészetének nemcsak két főművét, hanem tulajdonképpen két művét mutattuk be fent, mivel a kastélyépítészet ebben az évtizedben nem preferálta a neobarokkot, sokkal inkább a reneszánsz, ezen belül is a francia reneszánsz magas hajlásszögű tetőinek formái uralták a területet. A neobarokk kastélyépítészet igazi évtizede az 1890-es évek volt, melyet egy későbbi fejezetben mutatunk be, de előre leszögezhetjük, hogy a növekedés elsősorban mennyiségi és nem minőségi volt, a két fenti épületet építőművészeti kvalitás jelentőségében nem tudta felülmúlni egy 1890-es évekbeli kastély sem.

A Fellner és Helmer építészcég 1880-as évekbeli tevékenysége Magyarországon

Ferdinand Fellner és Hermann Helmer építészirodájáról Bécs neobarokk építészetének bemutatásánál szót ejtettünk már. Kiderült, hogy a színházépítészetéről híres építészpáros a neobarokk úttörője volt Bécsben, sőt az egész Monarchiában. Jelentőségük mindenekelőtt abban áll, hogy részt vettek a neobarokk jellegzetesen osztrák, vagy bécsies változatának megszületésében, ha nem éppen nekik köszönhető elsősorban ennek létrejötte. A neobarokkot a palota, illetve bérházépítés műfajának tartották, nemcsak ők, hanem a kor más építései is, ahogy a megvalósult munkákból látható ez. Az 1880-as évektől azonban a színházépítészetbe is bevezetik jellegzetes bécsies neobarokk stílusukat.

Első magyarországi neobarokk alkotásuk egyben az egyik legelső és minden bizonnyal nagy hatású hazai terméke a stílusnak. Budapesten Gróf Károlyi István palotája²²⁸ (VIII., Múzeum utca 17.), 1881-1883 között épült fel a Nemzeti Múzeum körüli palotanegyednek azon délebbi részén, ahol addigra már több Károlyi-palota állt. Az egyemeletes palota két utcára néz, főhomlokzata a Múzeum utcára, hátsó homlokzata a Reviczky utcára fut ki. A szimmetrikus héttengelyes, gazdagon díszített bécsies barokkos főhomlokzat emeletén sorakozó ablakok fölött a Fellner és Helmer által kedvelt, a bécsi Felső-Belvedere hatását mutató szemöldökpárkányok láthatók. A belső tér centruma egy magas díszlépcső-csarnok, amelynek falai, és persze maga a lépcső és korlátja is nehéz faragott famunka. A csavart oszlopos helyiséget tartalmazó grófi lakosztály a földszinten, a grófnői lakosztály és a reprezentatív térsor az emeletre került. Az Múzeum utca felőli épületszárny udvari homlokzata is igen elegáns kialakítású, a földszintjén kocsithajtóval áttört középrizalit hagymakupolás pavilonként nyúlt az udvar terébe.

Ami a bécsi építészpáros színházépítési praxisát illeti, az nem az 1880-as években kezdődött, hanem egy évtizeddel korábban. A temesvári színház (1871-1875) és a budapesti Népszínház (1874-1875) a neoreneszánsz építészet szép példái közé tartoznak. A szegedi Nemzeti Színház (Városi

²²⁸ Eredeti engedélyezési tervei hiányoznak Budapest Főváros Levéltárából. A palota műemléki dokumentációját Bor Ferenc, a Hild-Ybl Alapítvány munkatársa készítette. A dokumentációba való betekintés lehetőségét ezúttal is szeretném megköszönni.

Színház, 1882-1883), a fiumei Nemzeti Színház (Városi Színház, 1883-1885), valamint a pozsonyi Nemzeti Színház (1885-1886) átmeneti művek, a párizsi Operaház távoli rokonaiként barokk épülettömegben reneszánsz formák jelennek meg, ezért tisztán se neoreneszánsznak, se neobarokknak nem nevezhetők. Az első neobarokk-neorokokó színházépület Fellner és Helmer oeuvre-jében a karlsbadi (Karlovy Vary) Stadttheater volt (1884-1886). Nem sokkal ez után épült az első olyan magyarországi munkájuk, amely valóban neobarokk, illetve neorokokó alkotás, a tatai kastélyszínház (1888-1889). A színházat Gróf Esterházy Miklós építtette.²²⁹ Az épület stílusa elsősorban belső terében bontakozik ki, mely pazar díszítésű enteriőr a 18. századi német udvari színházak (Beureuth, München) világát idézi.²³⁰

²²⁹ Lebontották 1913-ban. hg.hu

²³⁰ A belső tér rajza: AR, 1892. Rajz aláírása: FellnerHelmer 1890.

Lechner Ödön szerepe a magyarországi neobarokk kezdeteinél

Az 1879-es árvíz után Szeged városa új városháza építése mellett döntött, a régi barokk épület alapjain. 1881-ben írták ki a tervpályázatot, melyet Lechner Ödön és Pártos Gyula „A régi alapokon” jellegű tervével nyert meg. 1881-1882-ben készült el a terv, az épület 1882-1883 között valósult meg. Ferenc József 1883-ban meglátogatta az épületet, számára építették a városházát a szomszédos városi bérházzal összekötő sóhajok hídját. Mind a városháza, mind a sóhajok hídját neobarokk stílusban épült, aminek elsődleges oka az eredeti városháza barokk stílusa volt. Vámos Ferenc emlékezésében írja, hogy az 1920-as években a Lechner-iroda tagjai egybehangzóan állították, hogy „Tisza Lajos nemcsak szigorúan ragaszkodott a régi városháza homlokzatához, hanem méreteihez és részletformáihoz is.”²³¹ A régi városháza copf stílusú homlokzata tizenhárom tengelyes és egyemeletes volt, melynek középső öt tengelye rizalitot képzett, mely magasságában is kiemelkedett az oldalszakaszok közül. A középrizalit földszintjén és első emeletén is szegmensíves záródású nyílások sorakoztak, az emeletiek magasabbak a földszintieknél, fölöttük törtvonalú szemöldökpárkánnyal, melyek két szélső szakasza homorú ívesen felfelé fordul, és felül egyenes szakaszban találkoznak. E nyílások között duplalizénák magasodtak, felső részükön fejezethez hasonló pozícióban konzollal. A Középrizalit középső tengelye kiemelkedett, itt sávzott alapon alul a kapu, fölötté egy félköríves záródású kapu nyílt. Ezt a középső szakaszt háromszögű oromzat zárta, amely fölött közvetlenül, a homlokzat síkjában emelkedett az összetett hagymasisakos torony. Az oldalszakaszok földszintjén és emeletein is egyenes záródású ablakok nyíltak, köztük lizénával, amelynek tetejét fejezethez hasonlóan konzol díszítette. A homlokzat középrizalitja és oldalszakaszi fölött is manzárdtető emelkedett. Az épület sarkai rusztikázottak voltak. Lechnernek tehát meg volt kötve a keze, és ez erősen látszik is a terven, és a megvalósult épületen. Min nem változtatott, vagy csak kis mértékben? Az épület szélessége, tengelykiosztása, rizalitjának szélessége, az ablakok többségének formája, és keretezésének módja, az ezek tengelyeket határoló konzolos lizénák az eredeti állapotra emlékeztettek. Mit változtatott? Alapvető változást jelentett, hogy megmagasította a homlokzatot egy ovális ablakokkal tagolt embermagasságnál magasabb alagsori szint beiktatásával, és a középrizaliton egy alacsony második emelet építésével, a kétszintes díszterem elhelyezhetősége kedvéért. Ez utóbbi szinten olyan ablakformát alkalmazott, amely nem volt jellemző a régi városházára. Ez az ablakforma a bécsi Belvedere és a würzburgi Érseki palota középrizalitjának felső szintjét idézi. Nagymértékben változtatta meg a középrizalit középső tengelyét, amelyet finomabb, a középrizalit szélső tengelyeihez hasonlóbb formavilágú nyílásokkal tagolta. A földszinti kapu kosáríves lett és két oldalára egy-egy atlasz került, amelyek erkélyt hordoznak. A középtengely emeleti ablakai kettős kapcsolt ablakok lettek, az első emeleti ablakok fölé gazdagabb, plasztikusabb szemöldökpárkány került, mint a régi homlokzaton. A középtengelyt lezáró oromzat immár nem háromszögű, hanem szegmensíves lett. A

²³¹ Vámos Ferenc: A szegedi városháza építésének történetéről. A visszaemlékezést hosszabban közli: Gerle János (szerk.): Lechner Ödön. Holnap Kiadó, Bp., 2003., 91-94.

torony a főhomlokzati síkból a főhomlokzati traktus udvari falsíkjára került, és ennek architektúráját nagymértékben változtatta meg az építész, gazdagabban tagolta, több nyílást nyitott rajta, toronysisakját a régihez és a 18. században Magyarországon jellemző toronysisakokhoz képest szokatlan formában valósította meg.

Lechner alkotói képességeit az udvari homlokzatokon és a belső terekben bontakoztathatta ki erősebben. Az udvari homlokzatokat változatos formájú nyílásokkal tagolta, ezáltal játékosabb, kiképzést nyert, amely a klasszicizáló késő barokk hűvösségétől határozottan különbözik. A régi városházának a Sas utca felé elhelyezett régi díszterme helyett a két szint magasságú új dísztermet a főhomlokzati szárny közepére helyezte, és ennek falait és mennyezetét pompás barokk stukkóarchitektúrával látta el. A páros pilaszterek íveket hordoznak, amelyek alatta földszinten a kapuk illetve festmények, az emeleten karzati erkélyek helyezkednek el. Elsősorban a karzaterkélyek zárt hullámzó tömegei révén barokkosan erős plaszticitású belső tér alakult ki. Ahol még szabad kezet kapott az építész, az a híd megformálása volt, melynek középső szakaszát kiemelte, és arra a bécsi Belvedere főoromzatának mintájára emelt szemöldökpárkányt, és a fölé manzárdkupolát.

A stílus határozott követelésétől eltérő esetben a tervezés körüli években nem lett volna kézenfekvő a barokk stílusjegyek használata, az 1880-as évek első felében a neoreneszánsz különböző válfajai uralták a városi középületek építészetét. Lechner Ödön 1902-ben, a Dugonics Társaság ülésén, Szegeden megtartott előadásában így fogalmazott: *„Szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy éppen a barokk stílus szempontjából bárkivel szemben felvehetem a versenyt. Megmutattam a szegedi városházánál, hogy otthon vagyok és pedig alaposan ennek a kornak rekonstruálásában. De nem tartom művészi feladatnak és perhoreszkálom, hogy ok nélkül egy egészen új műremek megalkotásánál ne a magunkét csináljuk, hanem más kornak a kihalt formanyelvét próbáljuk utána dadogni.”*²³²

A város közgyűlése a szegedi városháza felavatásakor kijelentette, hogy *„az új városháza a legkisebb részleteiben is stílszerű s minden egyes ékítmény a legnagyobb gonddal s művészi kivitellel van készítve és alkalmazva, miáltal az egész építmény egy átgondolt összhangzó egészet képez s benne, mint a jelenkor építészeti követelményeinek teljesen megfelelő s mestereiket dicsérő építményben, Szeged városa is egyik első középítményét bírja.”*²³³

A kor stílusmeghatározásáról tanúskodik egy rövid hír az Építő Ipar folyóiratban, amely Steindl Imrének és a Lechner és Pártos építészpárosnak a berlini nemzetközi jubiláris kiállításon bemutatott terveit sorolja fel. E szerint az utóbbiak által kiállított két terv egyike a MÁV Andrassy úti *„korai francia renaissance”* stílusú nyugdíjintézeti bérházához, a másik egy *„rococco”* városházához (nyilván a szegedihez) készült.²³⁴

Nem tudjuk biztosan, hogy ez az épület volt-e Lechner és Pártos első neobarokk munkája, csak valószínűsíthetjük, viszont tény, hogy az 1883-1885 körüli években a szegedi városházával

²³² Dr. Kismarty-Lechner Jenő: Lechner Ödön. Bp., 1961., 33.

²³³ 233. jegyzetben i. m., 32-33.

²³⁴ Építő Ipar, 1891. szeptember 16., XV. évf., 37. szám, 333.

együtt három neobarokk tervükről tudunk, és fél évtizeddel később pedig egy igen látványos neobarokk színháztervet készített az építészpáros. Kismarty-Lechner Jenő szerint a szegedi sikernek két olyan épület megtervezését köszönhetjük az építészpáros, amely neobarokk stílusban valósult meg. Nagybecskerek vármegyeházája építésének kezdetét és tervezési körülményeit egyelőre nem ismerjük, de a szakirodalom szerint 1885-ben adták át rendeltetésének,²³⁵ más forrás szerint 1887-ben adták át.²³⁶

A szegedi városházával egy időben, 1883-ban épült Lechner Ödön tervei szerint Kempszky Mihály villája Budapesten (Damjanich utca 10.), melyet 1945 után lebontottak. Az épület architektonikus stílusa bizonyos mértékben rokon a szegedi városházáéval, elsősorban ami a hangsúlyos manzárdtetőket illeti. A négytengelyes és egyemeletes homlokzat két szélső tengelyes enyhén előrelép, az egész homlokzat kváderezett volt, a sarokokon és a nyílások körül markánsabb armírozással. Az épület valójában egy tágabb építészeti koncepció része, amelynek részét fontos képezi a kőkeretes, kovácsoltvas korlátos kerítéskapu és egy melléképület, az épülettel hasonló stílusban tervezve.²³⁷

Nagybecskerek városa a szegedi városháza neobarokk stílusában kívánta felépíttetni a vármegyeházát, amely esetben Lechner Ödönnek kevésbé volt megkötve a keze. 1885-1886 között megépült a szegedi városházára több tekintetben emlékeztető épület. Itt a szegedi városháza hídjának középtengelyében alkalmazott szemöldökforma a középrizalit széles oromzataként köszön vissza, alatta a nem a barokk formakincséből származó Palladio-motívummal. Ezt az architektonikus formát azonban barokkos dísszel látta el, ahogyan a homlokzat alárendeltebb szakaszait is. A kétszeresen megtört U alaprajzú épület főszárnyának sarkai kerek zárterkélyt helyezett el Lechner hagyományos kupolácskával. Az épület ösztömege erősen emlékeztet a szegedi városházáéra, magasságában is kiemelt középrizalitjával és magas manzárdtetőivel. Itt torony helyett a középső tetőidom tetejére huszártornyot helyezett az építész. A díszterem itt is a középrizalit emeletére került, két szintességét a homlokzat ablakai is mutatják. A díszterem a szegedihez hasonlóan Pazar stukkódíszot kapott.

Lechner Ödön és Pártos Gyula pécsi színház 1891-ben készített pályázati terve kiesik az 1880-as évek neobarokk építészetének időbeli körén, mégis itt szükséges tárgyalnunk, mivel ez a terv az 1880-as évekbeli neobarokk tervek sorát méltón lezáró alkotás.²³⁸ E terv nem került kivételre, mivel a pályázaton az első díjat Steinhardt és Lang építészek nyerték el, és terveik szerint épült fel a színház. Lechner és Pártos távoli nézetre komponált, magának tág teret követelő tervén a szegedi és a nagybecskereki terveken is erősen jelenlévő barokk még jobban felerősödik, és rokokós stílusformákkal egészül ki. A nagybecskereki vármegyeháza középrizalitjának oromzati formája immár nem Palladio-motívum fölött, hanem barokkosan kosáriréses hármas nyíláscsoport fölött emelkedik. Az oromzat formáját tovább erősíti a hasonló keresztmetszeti alakkal bíró manzárdkupola, melyet

²³⁵ 233. jegyzetben i. m., 44.

²³⁶ <http://vajdasag.rs/Nagybecskerek>. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 19.

²³⁷ Gerle János (szerk.): Lechner Ödön. Holnap Kiadó, Bp., 2003., 103.

²³⁸ Pilkhofér Mónika: Pécs; Gerle János (szerk.): Lechner Ödön. Bp., 2003., 118-119.

dicsőségesen keretez a zsinórpádlás magas felépítményének félköríves fala. Az épület homlokzatait és belső tereit nézve kétarcú, a külső barokkos-rokokós stílusával szemben a belsőben a később az Iparművészeti Múzeum belső tereiben megjelenő iszlámos karéjos ívek jelennek meg.

Uralkodói építkezések az 1880-as években

A magyarországi neobarokk építészet történetében kiemelkedő szerepet játszik a budai királyi palota dualizmuskori bővítése, átalakítása.²³⁹ Mint az előző fejezetben láttuk, az 1871-es tervpályázaton több barokkizáló pályamű érkezett be, de se ezek, se a győztes pályaművek nem kerültek kivitelre. E tervek bizonyos mértékben mégis továbbéltek, hiszen a Lehmann Mór és a Linzbauer István-féle terveken látható tömegkompozíció a későbbi tervvariánsok közös nevezője lett.

Az 1880 körüli években Ybl Miklós kezébe került királyi palota tervezése, miután tervei szerint megépült a Várkert Bazár és a Várkert Kioszk. Míg ez utóbbi két épületet neoreneszánsz stílusban tervezte Ybl az 1870-es években, addig a királyi palota általa készített tervei bár az érett reneszánszból indulnak ki, mégis határozottan barokkosak. Ybl Ervin így jellemezte az építész itt alkalmazott stílusát: „*A Várpalota krisztinavárosi szárnyán is érződik, hogy az olasz reneszánsz emlőin nevelődött. Nagyjában azonban barokk építmény. Nemcsak a XVIII. századi osztrák ízlés, hanem Balthasar Neumann würzburgi kastélyának páratlan előkelősége is szeme előtt lebegett.*”²⁴⁰

Az első Ybl Miklósnak tulajdonítható makett és terv az 1880-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által megfogalmazott tervezet szerint készült, melyet azzal a céllal készítettek, hogy az uralkodónak felterjesszenek. Itt a Lehmann és a Linzbauer-féle elrendezés vált alapvetéssé, vagyis, hogy a Zeughaus (fegyvertár) helyén fog észak felé terjeszkedni az épület. Az FKT az épület stílusát is meghatározta, amennyiben „a régi fegyvertár helyébe két újabb szárny volna a már meglévő palota modorában építendő”,²⁴¹ vagyis barokk stílusban, illetve ezen belül is a palota sajátos barokk stílusában.

A Várkert Építési Bizottsága nevében Podmaniczky Frigyes 1883. május 10-én bemutatta Tisza Kálmán miniszterelnöknek a Ybl négy tervváltozatát, és az ezek közül kiválasztott tervváltozatokat terjesztették fel a király elé, aki 1883. június 1-én elfogadta az előterjesztést, amely szerint a Krisztinaváros felé új épületszárnyat, észak felé egy testőrségi épületet építettek volna, amely oszlopcarnokkal lett volna a régi épülethez kötve. A döntés után a Várkert Építési Bizottsága helyébe a Magyar Királyi Vár Építési Bizottság lépett. A Bizottság elnöke 1883-1906 között Podmaniczky Frigyes volt.²⁴²

²³⁹ A budai királyi palota historizmusbeli építéstörténetét tárgyalja: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. évf., 2001.

²⁴⁰ Ybl Ervin: Ybl Miklós. Bp., 1956., 112.

²⁴¹ Siklóssy László: A Fővárosi Közmunkák Tanácsának Története. Hogyan épült Budapest? (1870-1930)Bp., 1931., 357.

²⁴² 241. jegyzetben i. m., 194.; 240. jegyzetben i. m., 244.

Az 1883-ban elfogadott tervvariánsnak két 1885. április 29-én született változatát ismerjük, melyeken az új testőrségi szárny egy négyszögű udvart közrezáró épület, amelynek sarkain a régi barokk palota sarokrízalitjaihoz hasonló manzárdtetői révén pavilonszerű rizalitok ugranak előre. Az egyik tervváltozat szerint az épület déli, palota felőli homlokzatának közepén kupola emelkedik portikusz fölött.²⁴³

1885 körül készülhetett egy tervvariáns, amely oszlopcsarnok nélkül folytatólagosan hosszabbította volna meg a palotát észak felé. Ez az első igazán barokkos megoldás a palota terveinek sorában, amely Farbaky Péter meglátása szerint a Felső-Belvedere homlokzati rendszerének hatására született.²⁴⁴ A hangsúlyos középrizalittal tagolt, nyolcszögletű sarokpavilonokkal keretezett hosszan elnyúló homlokzat valóban a bécsi palotára emlékeztet, de Ybl tervének a középrizalitja a bécsinél is hangsúlyosabb, portikusza és magas manzárdkúpólája révén.

A Rudolf trónörökös és felesége, Stefánia részére tervezett krisztinavárosi szárnynak két, az 1880-as évek közepén készült tervváltozatát ismerjük.²⁴⁵ A két alaprajzi verzió közötti fő különbség a lépcsőház formájában mutatkozik meg, az egyik inkább az érett reneszánsz, a másik inkább a barokk téralakítását követi. Az inkább a reneszánszhoz közel álló megoldás az udvari homlokzattal párhuzamos hosszú, kéthajós előcsarnok két végén helyez el egy-egy kétkarú lépcsőt, a barokkos terv a lépcsőt a középtengelybe helyezi. A fenti stílusbeli megkülönböztetéssel nem azt akarjuk sugallni, hogy az előbbi terv neoreneszánsz, az utóbbi neobarokk lenne, de azt állíthatjuk, hogy a két egy időben készült terv közül végül a barokkosabbat választották, vagyis a neobarokk felé tolódott el a királyi palota tervezési folyamata is. Két, feltételezhetően párhuzamosan készített homlokzatrajzon is, melyek közül az egyik a Krisztinaváros felőli homlokzatot, a másik az udvari homlokzatot mutatja, a neobarokk irányultság látható.

A krisztinavárosi szárny legbarokkosabb, egyben legrepresentatívabb része a lépcsőház, amelyet keresztmetszeti rajzokon láthatunk, és amely többé-kevésbé Ybl tervei szerint valósult meg az 1890-es években, Hauszmann Alajos módosításaival. A háromszor három tengelyre tagolt falak által határolt díszlépcső a földszintről az első emeletre vezet. A közepén induló lépcsőkar a pihenő után két lépcsőkarban folytatódik. A lépcsőkarok köcsög formájú bábokból álló balusztrádos korláttal rendelkeznek, ami a lépcsőkarok elrendezése mellett szintén barokkos sajátosság. A lépcsőház oldalfalai a pihenőről indulnak, és egy félszint magasságú, semlegesen egyszerű alapzat fölött piano nobileként kialakított faltagolást láthatunk. Itt a szakaszokat háromnegyed oszlopok választják el egymástól, közeikben pedig félköríves záródású szoborfülkét és szobrokat tartalmazó aediculák láthatók. Az aediculák szemölökpárkánya a Felső-Belvedere oromzatának formáját követi, és ezt egy-egy hermapillér tartja. A féloszlopok hármasságú golyvázódó párkányt tartanak, ami fölött a boltozat lunettái sorakoznak, bennük kerek nyílással, melyet szoborpárok kereteznek. A lépcsőház

²⁴³ 240. jegyzetben i. m., 244-245.

²⁴⁴ 240. jegyzetben i. m., 244.

²⁴⁵ 240. jegyzetben i. m., 245-246.

architektúrája egyéni invenciónak tűnik, vagyis nem egy eredeti barokk, vagy neobarokk megoldás másolata vagy variációja. Ettől függetlenül minden bizonnyal az osztrák barokk, Farbaky Péter szerint Johann Lucas Hildebrandt építészetének valamely példája lebegett a tervező szeme előtt a tervezés idején. Farbaky Péter joggal világít rá Ybl itteni stílusának a bécsi neobarokk építészettel közös gyökereire, vagyis az osztrák barokk alkotásaira.²⁴⁶

Ybl Miklós krisztinavárosi szárnyhoz készített Buda felé néző homlokzata a masszív alépitményt nem számítva ötemeletes, és 3+6+7+6+3 tengely szélességű. A héttengelyes közép- és a háromtengelyes sarokrizalitok negyedik emelete a piano nobile a homlokzat rendszerében. Ez a szint és a fölötte lévő emelet két szintet átfogó nagyoszloprenddel kap barokkos hangsúlyt. Itt Ybl Ervin szerint az építész a krisztinavárosi szárnyon „Hallatlanul gazdagon, stílusosan, a XVIII. századi palotaépítkezésekkel vetélkedve akarta Ybl kiképezni a sarokrizalitokat. Az eredetileg háromszögű oromzatokkal lezárni kívánt sarokrizalitokat alul homorú, felül domború ívű magas manzárdtetők fedték volna le, melyeken Ybl Ervin szerint lambrequin-szerű díszet tervezett az építész.²⁴⁷ A középrizaliton „*az ablakok kerete már teljesen barokk, a rizalitokon a mellvédek szögletes bábokat kaptak, a többiek kagylós lambrequint.*” A héttengelyes középrizalit középső három tengelye fölött hasonló szélességű attika fölött igen magas manzárdkupola emelkedik Ybl tervén. Ybl Ervin szerint szerencsésebb lesz Hauszmann megoldása, aki a rizalit teljes szélességében tervezett manzárdtetőt.²⁴⁸

A krisztinavárosi szárny és a régi tróntermi szárny között nagy kőburkolatos homlokzatu négyzetes udvar alakult ki melyhez ünnepélyes bejárat dukált. Ezt az észak felől nyíló hármaskapuzatot kezdetben antik diadalívek mintájára reneszánszos kiképzésben tervezte az építész, majd egyre inkább közelített a barokkhoz. Ybl Ervin szerint: „*A későbbi terveken már csak hármaskapuzat árulja el a római diadalívektől való származását, egyébként XVIII. századi jellegű.*”²⁴⁹ Középen magas és tágas, az emeletre felnyúló félköríves záródású és két további hasonló formájú, de kisebb kapu nyílik a sávozott földszinten. A két emeleti szintet nagyoszloprend kapcsolja össze, a nagy nyílás keretezése képpen két páros háromnegyed oszloppal, az archivolt fölött gazdag plasztikai keretezésű feliratos táblával, és a fölött a második emelet magasságában ablakkal. A két szélső tengelyben egy-egy szoborral kitöltött fulke fölött eredetileg szögletes, később kerek nyílásokat tervezett Ybl Miklós. Az erősebb barokkos homlokzati kompozíció koronázópárkánya fölött attika, illetve balusztrád húzódik, középen felül címerrel, körülötte vázakkal és szobrokkal. A nagy kapunyílás lábainál elhelyezett oroszlánszobrok adták az udvar nevét.

Az ún. Oroszlános udvar nyugati és déli homlokzata kisebb szerepet játszik az udvar összképében, de a krisztinavárosi szárny rizalitja, valamint a déli szárny szoborcsoportokkal keretezett kapuzata jelentős barokkizáló megoldásokat mutatnak. Az udvar igazi főhomlokzata a régi

²⁴⁶ 240. jegyzetben i. m., 249.

²⁴⁷ A homlokzat képét közli: timpanonos változat terve: 241. jegyzetben i. m., 185. kép; timpanon nélküli változat makettje: 240. jegyzetben i. m., 246.

²⁴⁸ 241. jegyzetben i. m., 101.

²⁴⁹ 241. jegyzetben i. m., 1956., 101.

épületszárny homlokzata, amely mögött a trónterem helyezkedett el. Ez a homlokzat nagyjából Ybl Miklós 1885 körül készült terve szerint valósult meg, de már Hauszmann Alajos vezetése alatt és nem nagymértékben módosított tervei szerint, 1892-1895 között.²⁵⁰ Barokkosan ívelődő balusztrádossal felhajtót tervezett az építész a régi palotarészhez, vagyis annak tróntermi rizalitjához. Ybl Ervin a legnagyobb elismeréssel vélekedik a régi palotarész Ybl tervezte új neobarokk homlokzatáról: „A trónterem-homlokzat a palota legsikerültebb, legstílusosabb része, méltó utóda a XVIII. századi barokk kastélyoknak.”²⁵¹ A sávozott és szegmensíves ablakokkal áttört földszint fölötti két emeletet kompozit óriáspilaszterek kapcsolják össze. Az első emeleten, mint piano nobilén félköríves záródású ablak nyílnak, míg az alacsonyabb második emeleten egyenes záródású ablakok sorakoznak. A kilenc tengelyes tróntermi rizalit igen finoman lép előre a homlokzat alapsíkjából. A két szélső szakasz ezt a látvány átmenetet rendkívül kifinomult eszközökkel viszi tovább. E tengelyekben az emeletek is erősebben sávozottak, ha nem is annyira, mint a földszinten. Itt szoborfülkéket és kartusokat látunk ablakok helyett. A pilaszteres tagolás itt is folytatódik, ahogy a rizalit középső hét tengelyének két-két szélső tengelyében is, majd a középső három tengelyben négy oszlop váltja fel azokat. A kilenc tengelyes rizalit teljes szélességében szobordíszes balusztrád húzódik a koronázópárkány fölött. A középső hét tengely fölött kerek ablakokkal megnyitott attikasínt következik, amelynek párkánya fölött rendkívül szép arányú manzárdtető koronázza a rizalitot. E tető nem két, hanem három szintes, alul homorú, középen domború, majd egy lapos szögben emelkedő egyenes síkú elemből áll össze. Legfelül a csúcscsúcsok között díszes vasrács húzódik.

A fent leírt rizalit mögött elhelyezkedő 18. századi, de a 19. század közepén díszített trónterem bővítésének 1884-től nagy szerepe volt a tervezésben, annak ellenére, hogy az 1883-as programban még elvetették ezt a gondolatot. Ybl tervein egy oldalfolyosóval bővített, udvari homlokzatát és belső architektúráját tekintve teljesen új épületrész jött volna létre. Ami a belső teret illeti, egy tervváltozaton a trónterem falait páros oszlopok között félköríves záródású nyílásokba foglalt erkélyek tagolják, és a fölöttük húzódó párkány fölött a boltozat fiókjaiban kerek ablakok nyílnak, köztük plasztikus és festett figurákkal. Ez a megoldás bizonyos mértékben emlékeztet a lépcsőház tervére, de annál erőteljesebb, kevésbé a finom részletekkel operáló megoldás. Előképeit keresve a királyi vagy állami reprezentáció építészeti megfogalmazásai merülhetnek fel, ezeknél alsóbbrendű épületek méltatlanok lettek volna mintaképül. Felmerülhet a nem sokkal korábban épült párizsi Louvre Salle des Etats nevű terme, amelyben szintén nagy félköríves záródású nyílások fölött kör alakú ablakok sorakoznak, és ez utóbbiakat szintén festett figurák veszik közre. Itt se páros oszlopok, se erős párkány nincs, viszony hasonló erejű architektúrát szintén találhatunk III. Napóleon korának francia építészetében, a párizsi Operaház díszlépcsőházában.

²⁵⁰ 241. jegyzetben i. m., 101.

²⁵¹ 241. jegyzetben i. m., 101.

Az 1880-as évek tehát mindvégig a tervezés, az előkészítés időszaka a királyi palota építéstörténetében, a tulajdonképpeni építkezés 1890. június 2-án kezdődött meg, a krisztinavárosi szárny alapozásával.²⁵² Az 1890 utáni építési fázisról az évtized építészetéről szóló fejezetben lesz szó.

Ha a királyi palota építkezéseinél nem maradéktalanul valósulhatott meg Ybl elképzelése, hiszen Hauszmann Alajos módosított azokon, az 1885-ös Országos kiállítás királypavilonja egészében Ybl tervei szerint valósult meg, mégpedig hasonlóan a palota terveihez barokkizáló stílusban. Vadas Ferenc szerint a terv fejlődésében egyre komolyabb szerepet kapott a kupola, de nem csak ez a motívum, hanem a pavilon homlokzati rendszere is sok közös vonást mutat a királyi palota homlokzataival. Mind a palota észak felé való bővítésének 1885 körül készült tervvariánsán²⁵³, mind a palota krisztinavárosi szárnyának Ybl-féle tervein egy sajátosan lépcsőzetes kompozíció bontakozik ki a középrizalitokon. A széles rizalitnak nem teljes szélességében, hanem csak középső tengelyei szélességében attika emelkedik ki, majd hasonló szélességben manzárdkupola. A kupola alatta rizaliton a kiállítási pavilon esetében portikusz látunk, az 1885 körüli terven és a krisztinavárosi szárny sarokrizalitjain háromszögű oromzattal. Ez a kompozíció jellemzi a királyi pavilont is, az öttengelyes földszintes épület középső három tengelyében négyoszlopos timpanonos portikusz ugrik előre, és e fölött pedig három tengely szélességben attika, majd kupola emelkedik. Vadas Ferenc szerint a gödöllői kastélyra emlékeztet a megoldás,²⁵⁴ és ez kellően indokolt a tekintetben, hogy ez a kastély királyi épületté avanszált a dualizmus korában.

Egyéb 1880-as évekbeli neobarokk épületek és tervezőik

Hubert József (1846-1915/1916) és Móry Károly építőmesterek a neobarokk legtermékenyebb alkotói közé tartoztak mindenekelőtt Budapesten és Pozsonyban. A Pozsonyban született Hubert József Zürichben végezte tanulmányait, Gottfried Sempernél tanítványa volt.²⁵⁵ 1915. márciusában halt meg.²⁵⁶ Más forrás szerint 1916. február 24-én halt meg 70 évesen, Pozsonyban temették el.²⁵⁷ Korai munkái, az újpesti református templom, 1878;²⁵⁸ a budapesti Kerepesi és Dohány utca sarkára tervezett Treichlinger-féle háromemeletes bérház, 1881;²⁵⁹ valamint a pozsonyi Neustadt-i templom, melyet Rumpelmayer Friggyessel tervezett 1884-ben²⁶⁰ nem kiemelkedő jelentőségű munkák. Móry Károllyal társulva igen foglalkoztatott tervező-építőmesterré vált az 1880-as évek közepétől. Nagy

²⁵² Ybl Miklós építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban, kiállítási katalógus. Szerk.: Kemény Mária és Farbaky Péter. Bp., 1991., 1991., 263.; 239. jegyzetben i. m., 243.

²⁵³ A tervet közli: 239. jegyzetben i. m., 243.

²⁵⁴ 252. jegyzetben i. m., 267.

²⁵⁵ Merényi Ferenc: Magyar építészet 1867-1967. Bp., 1970., 18.

²⁵⁶ Építő Ipar – Építő Művészet 1916. 10. sz., 55., arckép

²⁵⁷ Pesti Hírlap 1916. február 25. Halálozás és gyászjelentés rovatban.; Pesti Hírlap. Február 26.; Művészet 1916., 32. Életrajza itt olvasható.

²⁵⁸ BfU 1878. VII. évf. 20. szám, 137.

²⁵⁹ BfU 1881. X. évf. október 23, 211-213.

²⁶⁰ VK 1884. V. évf. szeptember 8.

lendületet adott az 1885-ös Országos Kiállítás, amelyre a Dreher-féle nagy sör csarnokot tervezték. Nemsokára Dreher Antal olyan megbízással látta el az építészpárost, ami több tekintetben befolyásolta további karrierjüket, hiszen itt jelenik meg a neobarokk munkásságukban. A bérház első – neobarokk – tervsorozatát 1886. decemberében engedélyezik, majd hamarosan meg is épül.²⁶¹ Ezzel a Dreher-bérház az egyik első neobarokk épület lett Magyarországon. Karl König bécsi építész egyik főművének közvetlen hatását árulja el, a pár évvel korábban épült épületre igen gyorsan reagál a budapesti építőpáros. 1898 után átalakították az épületet.²⁶²

A fent említett külföldi származású vagy elsősorban külföldön aktív építészek úttörő korai neobarokk épületei után az 1880-as évek második felétől magyarországi születésű építészek is felismerték a neobarokk stílus alkalmasságát reprezentatív középületek és magánépületek tervezésében. A magyar tervezők közül a legtermékenyebb neobarokk alkotók közé tartozik a Hubert József és Móry Károly építőmesterek alkotta páros, akiknek ismereteink szerint első és legjelentősebb neobarokk épületük a Kossuth Lajos utcai Dreher-ház, amelynek építésére 1886. december 18-án adott engedélyt a Fővárosi Tanács.²⁶³

A tervezőknek a város egyik legforgalmasabb kereskedelmi utcájában kellett reprezentatív üzlet- és lakóházat tervezniük, ezért Bécs egyik legújabb, egyik legjobb helyen álló, és hasonlóan saroktelekre tervezett épületét választották mintaképül. A bécsi historizmus egyik tekintélyes képviselője, Karl König tervei szerint 1883-1884-ben Wilhelm Zierer megrendelésére épült Philipphof, Philippshof vagy más néven Ziererhof az osztrák neobarokk építészet egyik főműve, amely sajnálatos módon már nem áll.²⁶⁴ A bécsi I. kerületben, három utcával határolt háromszög alakú telken állt (Augustinerstrasse 8. – Führichgasse – Tegetthoffgasse 10.) nem messze a császári palotától. Az épület legmarkánsabb eleme a nagy sarokkupola volt, ami egy homorú ívű alsó és egy domború felső részből áll, sajátos díszű kupolaforma, amely a neobarokk építészet egyik legjellemzőbb megoldásává válik. Előképe a bécsi Hofburg Michaelerplatzra néző 18. századi épületrésze, melynek tervezője Joseph Emanuel Fischer von Erlach volt.²⁶⁵ A jellegzetes Fischer-kupola az 1880-as évektől igen népszerű lett az Osztrák-Magyar Monarchia neobarokk építészetében, a legelegánsabb épületek számos példáján megtalálható, vagy megtalálható volt, amíg 1945 után le nem bontották azokat, mint ahogyan ez a budapesti Tudományegyetem (ma ELTE) központi épülete esetében történt.

²⁶¹ BfU, 1889. XVIII. évf., nincs szám és oldalszám megadva a lexikongyűjteményben.; A Dreher-palota. Ország Világ 1889., 153-154., képpel

²⁶² VL 1898. június 29., 7.

²⁶³ BFL XV. 17. d. 329. 24258. hrsz. tervrajzok, engedélyezési szám: 40631/1886-III. Az épületet nem sokkal később, a Kossuth Lajos utca szélesítése miatt átalakították, sarokkupolája eltűnt.

²⁶⁴ Fénykép az épületről: Renate Wagner-Rieger: Von Klassizismus bis zur Secession. In: Geschichte der Stadt Wien. Neue Reihe Band VII, 3. Herausgegeben von Verein für Geschichte der Stadt Wien. Wien, 1973., 197. kép.

²⁶⁵ A Michaelerplatzra néző sarokkupolás épületrészt 1889-1893-ban Ferdinand Kirschner építész tervei szerint, 18. századi tervek felhasználásával egészítették ki a ma látható háromkupolás kompozícióvá. Az eredeti barokk állapotot fényképen közölte a Wiener Bauindustrie Zeitung 1889-es évfolyama (VII. évf., 35. képtábla).

A bécsi Philiphofhoz viszonyítva a pesti Dreher-ház csupán két homlokzattal rendelkezik, és homlokzatai valamivel rövidebbek, de azokon a tagolás nagymértékben megegyezik a bécsi homlokzatain láthatóval, ezt egészíti ki a magyarországi neobarokkban minden bizonnyal első ízben itt megjelenő Fischer-kupola. Hubert és Móry személyesen is megismerhette a bécsi épületet, de annak rajzait publikálták is felépültekor, közvetlenül a Dreher-ház tervezése előtt.²⁶⁶

Amint a következő fejezetben látni fogjuk az 1890-es évek legtermékenyebb neobarokk mesterei közé tartozik Hubert és Móry. Mégsem kizárólag ebben a stílusban terveztek, a fiumei posta palotáját (1887)²⁶⁷ és az aradi Arad-Csanádi vasút palotáját (1888)²⁶⁸ neoreneszánsz stílusban tervezték, a bajmóci Pálffy-kastély (1889-1898) pedig középkorias stílusú építmény.²⁶⁹ Mint később látni fogjuk, sok más építészhez hasonlóan Hubert és Móry esetében is 1889-től új lendületet kap a neobarokk tervezés, ettől kezdve ez az elsődlegesen preferált stílusuk.

A reneszánsz elemeket is felvonultató magyarországi korai neobarokk épületek közül kiemelkedik a budapesti Andrassy úti Herzog-palota, amely Ray Rezső Lajos építész tervei szerint 1885-ben épült.²⁷⁰ E terven a svájci származású építész egy olyan típus – ismereteink szerint – első budapesti példáját alkotta meg, amelyet ő maga többször ismételt főleg palotahomlokzatokon (Bródy Sándor utcai Törley-palota, Dr. Koller Sas utcai palotája). A Herzog-palota homlokzatához igen nagy mértékben hasonlít egy bécsi lakóház, a Heugasse (ma: Prinz-Eugen Strasse) 38. számú Waitzer-ház homlokzata. Az épületet Andreas Streit építette ismeretlen időpontban. Mivel, tudomásunk szerint nem áll a ház, és a műemléki topográfiák sem említik, egy terminus ante quemre hivatkozhatunk, ez az 1888-as év. A Wiener Bauindustrie Zeitung ugyanis ebben az évben publikálta a homlokzat képét. Mivel nagyon közeli a pesti épület építésének ideje és a bécsi ház építésének feltételezett ideje, ezért egyelőre nem lehet megmondani melyik épület volt a másik előképe. Biztos azonban, hogy a két homlokzat vagy közös előképpel rendelkezik, vagy egymással állnak közeli rokonságban.²⁷¹

A neobarokk 1880-as évekbeli első képviselői, és későbbi nagy művelői közé tartozik Nay Rezső, később építésztársával, Strausz Ödön építésszel. A Báthory utca és a Bajcsy-Zsilinszky út sarkán álló Kann és Heller-féle bérház első engedélyezési tervsorozata 1886-ban készült, és Novák Ferencz építőmester egyedül írta alá.²⁷² E tervek között ma is megtalálható a lényegében a megépült állapotot mutató homlokzatrajz, amely egyértelműen neobarokk rajz. Miből gondolható mégis, hogy a tervező Nay Rezső volt? Két okból kifolyólag, melyek közül az első az első tervsorozat után beadott módosított engedélyezési terv, amelyen a „NAY REZSŐ műépítész” pecsét felirat olvasható, másrészt

²⁶⁶ Architektonische Rundschau, Stuttgart, 1885. I. évf., 1, 2. tábla.

²⁶⁷ Bierbauer István: Magyar postaházak ép. tört. Bp., 1930. Kézirat MOB., 41.

²⁶⁸ Látogatók Lapja, 1891-ben ír róla, kép is van. Építő Ipar 1913., 435. Ajtay-Gecse Sándor: Az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak története. Arad, 1935. <http://www.transylvaniatop10.com/HU/Arad/MustSee/22.aspx>. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 23.

²⁶⁹ Gróf Pálffy János – Bajmóc. Vasárnapi Ujság, 1908. 55. évf. 24. szám. 482.; Csányi Károly: A bajmóci vár. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1914., 33-37/48..., 34., 5. ábra.

²⁷⁰ Gábor Eszter: Andrassy út. Bp., 2002., 42.

²⁷¹ WBZ 1888, 78. képtábla.

²⁷² BFL XV. 17. d. 329. 24837. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25397/1886-III.

az épület kapualjában látható egy, a betűtípus alapján valószínűleg az 1930-as vagy 1940-es években elhelyezett tábla, melynek felirata: „TERVEZTE 1887-BEN NAY REZSŐ MŰÉPÍTÉSZ”. Az épület homlokzatain a neobarokk franciás iránya jelenik meg, szegmensíves záródású nyílásokkal és manzárdtető-idomokkal, a belső terekben, elsősorban a stukkódíszes kapualjban és a kovácsoltvas korlátos lépcsőházban szintén egyértelmű a barokkos-rokokós stílus jelenléte.

Meg kell emlékeznünk még egy budapesti magánpalotáról, amely ha nem is tekinthető minden ízében neobarokk alkotásnak, azért a barokkos karakter erősen jelen van homlokzatain és belsőjében. Wodianer Albert Gyár utcai palotáját Alexander von Wielemans bécsi építész tervei szerint építették 1889-ben, és sajnálatos módon már nem áll.²⁷³ Homlokzatainak aránya, amelyen egy alárendelt földszint és második emelet között igen hangsúlyos első emelet húzódik, mindenképpen barokkosnak tekinthető.²⁷⁴ Szintén a barokk világból töltekezik a sávozott falfelület, bár szokatlan, hogy nem a földszint kapta ezt a kiképzést, hanem az első emelet, míg a földszint kváderezett. A piano nobile ablakainak oromzata és a középső ablak keretezése inkább a német reneszánsz világát idézi, mint a barokkét. Ugyanez mondható el a főhomlokzati kaput keretező két páros oszlopról is, míg a kapu rácsa barokkos jellegű. A belsőben – ahogy ezt egy publikált metszetráaj mutatja ugyancsak ez a kettősség figyelhető meg.

Az 1880-as években a vidéki városoknak sokkal nagyobb a szerepe, mint a következő évtizedben a neobarokk építészet szempontjából. Arad városában egy meglepően korai neobarokk alkotás a Hermann-palota, más néven Hermann-udvar, amely ha lehet hinni a másodlagos forrásoknak az 1880-as évek elején, 1880-1883 körül épült. Tervezője ismeretlen, de megállapítható róla, tisztában volt a legfrissebb építészeti áramlatnak. Aradon épült egy másik kiváló, és az előbbi palotánál sokkal nagyobb méretű középület, a Pénzügyi palota, más néven Kincstári palota, amelynek pontos építési dátumát nem ismerjük, de biztos, hogy 1891 előtt épült, mert a Budapesti Látogatók Lapja 1891-es évfolyamában képen is bemutatták. Ennek az épületnek sem ismerjük a tervezőjét.

Neobarokk egyházi építészet az 1880-as években

A historizmus számára a tulajdonképpeni templomépítészeti stílus a gótika, illetve a román stílus volt. Más stílusokhoz, így a reneszánszhoz sokkal ritkábban fordultak, a barokkhoz pedig a legritkábban. Igaz ez a historizmus korának egészére, az 1890-es évektől sem lesz sokkal népszerűbb a stílus az egyházi megbízások körében. Az első magyarországi neobarokk egyházi épület minden bizonnyal a Halmay Andor építész tervezte szegedi Kálvária, amelynek építési időpontja bizonytalan, 1884-re teszi építését. Ez a dátum egy évvel követi a Lechner Ödön tervezte szegedi városháza 1883-as átadását, így talán e jelentős mű stílusának szerepe lehetett a Kálvária építésénél. A Kálváriáról

²⁷³ AR 1891. 7. évf. 1. szám, paginálatlan. 7, 11, 44, 92. képtábla.

²⁷⁴ Rostás Péter: Mágnsok lakberendezője. A Friedrich Otto Schmidt lakberendezőház története (1858-1918). Bp., 2010., 60-61.

mára csak archív fotó áll rendelkezésünkre, a látványos építményt lebontották. Az archív fényképen két torony által közrefogott íves falat, azon oromzatos kaput és a fölött kupolát látunk, mindez pompásan gazdag barokkos díszítéssel ellátva. A kompozíció első látásra a római Sant'Agnese és a bécsi Karlskirche tömegkompozícióját követő, illetve abból kiinduló megoldás, de az egyes épületrészek érdekes módon egy világi épület felé irányítják figyelmünket. A drezdai Zwinger pavilonjaira emlékeztet a kupola alatt megjelenő homlokzati architektúra a félköríves záródású, körablakokat befoglaló falfülkékkel (Drezdában ezek emeleti ablakok), az azok közötti támaszcsoportok, valamint a falfülkék fölötti emelt íves oromzatok megoldása révén. A két torony a drezdai kaputoronyra emlékeztet, annak egyszerűsített változata. A szegedi épület természetesen sokkal visszafogottabb barokkos architektúrát mutat említett külföldi előképeinél, azonban figyelemreméltó a magyarországi neobarokk kezdeteinél ez a stílusigazodás.

Az egyházi építészetben akkor kaphatott nagyobb szerepet a neobarokk, ha barokk épületeket kellett restaurálni. Ezeket igyekeztek még barokkosabbá tenni, a magyar barokk egyetemes építészetéhez viszonyított egyszerűbb formái, különösen a késői barokk visszafogott tagozású és díszítésű architektúrája úgy tűnik nem felel meg a historizmus kora megrendelőinek. Barcza Elek, aki több régi templomépület restaurálásában vett részt, a következőképpen fogalmazott 1888-ban: *„Egyik templomunk ízléstelenebbül volt építve, mint a másik, s ami még a lefolyt viharos századok után reánk maradt, elégtelenítve, idomtalan burok alá volt szorítva. Ezen segíteni úgy a kormány, mint a főváros közönsége is teljes erejéből iparkodik, még pedig részint új templomok építésével, részint a meglévők megújítása, díszítése által.”*²⁷⁵ Budapesten két barokk templom nagyobb mértékű restaurálására is sor került, amit ma már átépítésnek nevezhetünk. A külső ugyanis leginkább csak tömegében maradt a régi, a homlokzati architektúra nagymértékben változott meg, és a ma legszembetűnőbb, legbarokkosabbnak tűnő elemek neobarokk stílusban valósultak meg. Mindkét épület restaurálása Barcza Elek nevéhez köthető.

A budapesti terézvárosi római katolikus plébániatemplom restaurálását, illetve átépítését A Fővárosi Mérnöki Hivatal építésze, Barcza Elek építész végezte, és ha a belsőben nem is, de a homlokzatokon, főleg az oldalhomlokzatokon látványos neobarokk megoldásokat alkalmazott. Az 1887-ben engedélyezett tervek szerint 1887-1888-ban valósult meg a restaurálás.²⁷⁶ Az átépítés során a főhomlokzat szerkezeti elrendezését megtartva a kapu körül, a fölötté lévő nagy ablak körül új barokkizáló architektonikus keret készült, a torony két oldalán a főhomlokzat szélső szakaszait lefedő kis tetőidomokat balusztrádos korláttal cserélte fel az építész. A Barcza-féle építkezés legbarokkosabb

²⁷⁵ Barcza Elek: A budapest-terézvárosi templom restaurálása. Építő Ipar, 1888. október 21., 1. A cikket idézi és a terézvárosi templom alapos építéstörténeti feldolgozását adja: Tóth Bernadett: A terézvárosi plébániatemplom építéstörténete. In: Kismező, Nagymező, Broadway. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Kemény Mária. Bp., 2009., 253-269. A Barcza Elek-féle restaurálásról: 264-267.

²⁷⁶ BFL XV. 17. d. 328. KT T18. A tervet bemutatta Budapest Főváros Levéltárának katolikus templomépítészeti kiállítása 2009-ben. A kiállítást rendezte Fabó Beáta.

megoldásai az oldalhomlokzatok középtengelyében nyíló szegmensíves ablakok új kerete, ami inkább a rokokó világát juttatja eszünkbe.

A terézvárosi plébániatemplom restaurálása, illetve átépítése után Barcza Elek feladata volt a józsefvárosi plébániatemplom restaurálása is. Hasonló elvek szerint itt is inkább a külső kapott új neobarokk öltözetet, a bár a belsőben is szerepet kapott az új stílus. Az 1889-ben készült tervrajzok szerint 1891-1895 között valósult meg a munka.²⁷⁷ A homlokzatokat barokkos tagozatrendszerrel és plasztikai dísszel gazdagította az építész, a belsőben elsősorban a Roskovics Ignác (1854-1915) nevéhez köthető 1894-1895-ben készült falfestés révén van jelen a neobarokk.²⁷⁸

²⁷⁷ BFL XV. 17. d. 328. KT T22. A tervet bemutatta Budapest Főváros Levéltárának katolikus templomépítészeti kiállítása 2009-ben. A kiállítást rendezte Fabó Beáta.

²⁷⁸ L.: Roskovics Ignác. Művészet XIV. évf. 1915. 9. szám, 448-451. Roskovics Ignác másik hasonló jelentőségű templomi neobarokk freskó együttese a kecskeméti katolikus nagytemplomban található.

3. Meinig Arthur neobarokk építésze az 1880-as években

Letelepedés Magyarországon és az első megbízások

Az 1853-ban a szászországi Waldheimben született Meinig Arthur,²⁷⁹ a drezdai királyi építőiskolán kezdte építészeti tanulmányait, majd átment ugyanitt a polytechnikumba, és a drezdai akadémiának is hallgatója volt, ez utóbbi intézményből végbizonyítványa is volt állítólag.²⁸⁰ Ez utóbbi oktatási intézmény nem volt különösebben népszerű a magyar építészjelöltek körében, egyedül Hikisch Rezsőről tudjuk, hogy Meinig után két évtizeddel Paul Wallot növendéke volt itt.²⁸¹ A drezdai Művészeti Akadémia egyébként nagy múltra visszatekintő építészetoktatási intézmény volt, hiszen itt tanított 1837-1848 között Gottfried Semper, akinek azonban csak 1853 utáni zürichi korszakából ismertek magyar tanítványai.²⁸²

Meinig Arthur 1883-ban érkezett Magyarországra, ez előtt több németországi és egy osztrák építészirodában dolgozott. Mielőtt 1876-ban önállósította magát Drezdában Hacault építési tanácsos alatt működött 1870-1872 között, 1873-ban Pírnában Hörleman építési tanácsosnál a szászországi építőtársulat alkalmazottja lett,²⁸³ 1874-1875-ben a drezdai Schönherr és Weisse cégnél volt alkalmazásban.²⁸⁴ 1876-ban Bécsbe került és ott önálló építésvezetőként irányította a cs. és kir. polgári leánynevelő intézet építését. Ezután a cégtulajdonos – akinél alkalmazásban volt – visszalépett. 1883-ban került a bécsi Fellner és Helmer céghez, amely Budapestre küldte gróf Károlyi István palotájának építéséhez helyettesnek.²⁸⁵

A Fellner és Helmer cég, amelyről e dolgozatban szóltunk már, igen komoly szerepet játszott a neobarokk építészeti stílus elterjesztésében. 1881-ig, amikor a budapesti Károlyi-palotát kezdték építeni, már viszonylag sok jelentős épület hirdette nevüket, ennek megfelelően több építész alkalmazhattak, hogy eleget tudjanak tenni a megrendelések áradatának. Így kaphatta az akkor még viszonylag kezdő építész, Meinig Arthur a helyettesi feladatot, vagyis nem építésvezetője,²⁸⁶ hanem inkább művezetője volt az épületnek.²⁸⁷ Meinig Arthur 1883-ban érkezett Magyarországra, mert ekkor kapta a megbízást. Az építész az épület tervezőjeként tűnhetett fel Magyarországon, és ez nagy tekintéllyel ruházhatta fel őt.

²⁷⁹ D. I., 1904. 314.o.

²⁸⁰ BÉSz, 1904. 277.o.

²⁸¹ Déry Attila-Merényi Ferenc: Magyar építészet 1867-1945., 64.o.

²⁸² Magyarország Építészetének Története. Szerk.: Sisa József és Dora Wiebenson Bp., 1998., 207-208.o.

²⁸³ Hacault és Hörleman építési tanácsosokról egyelőre semmit sem sikerült kideríteni, minden bizonnyal nem tartoztak a kor legjelentősebb építészei közé.

²⁸⁴ Richard Ludwig Weisse (1844-1913), Franz Albert Stock (1834-1872) és Hugo Schönherr (1886 előtt halt meg) építészek közös műve a drezdai Residenztheater (1871-72). R. L. Weisse 1891-ben megjelent könyve: *Dresdener alte Schmiedarbeiten des Barock u. Rokoko.*

²⁸⁵ BÉSz, 1904. 277.

²⁸⁶ BÉSz, 1904., 277.

²⁸⁷ A palota építésvezetője Wechselmann Ignác volt. Hatolnay Árpád: A Nemzeti Múzeum körül kialakult palotanegyed története. Műemlékvédelem, 4. évf. 3. szám, 1960., 159.

A fenti megbízás döntő fordulatot jelentett Meinig Arthur építészeti pályafutásában, „mert ennek révén jutott mindennapos érintkezésbe gróf Károlyi Istvánnal, ki azon időben a magyar aristocratia vezetője volt [a Nemzeti Casino elnöke volt] és így alkalma volt a fiatal, törekvő és tehetséges építész az aristocratia körében ajánlani.”²⁸⁸ Hozzátehetjük, hogy később maga Károlyi István is egy nagy feladattal, nagykárolyi kastélyának átépítésével bízta meg az építész.

Meinig Arthur legkorábbi magyarországi alkotásai közé tartoznak a pesti városligeti gloriette pályázati tervváltozatai, melyek közül az egyik neobarokk-neorokokó stílusban készült.²⁸⁹ A budapesti városligeti artézi kút fúrása (1868-1876) Zsigmondy Vilmos (1821-1888) geológus érdeme. A kútra emelendő kútház építésére Liphay Béla báró kapott engedélyt, aki terveket és költségvetést készíttetett. Később, 1884 májusában értesülünk arról, hogy a kútház (gloriette) építési pályázatára beérkezett több terv közül Meinig Arthur építészé bizonyult a legjobbnak.²⁹⁰ Ezek a tervrajzok 1884. április első napjaiból datálódhatnak. Az 1884. májusi híradás szerint Meinig elkészítette a kútház famodelljét is, és azt a Városliget hátsó részében felállította. Meinig tervét a Sugárút lezárására nagyszerűnek ítélték.²⁹¹ 1884. július után mégis Ybl Miklós terve szerint építették fel a gloriette-et, amely ma a Széchenyi hegyen található.²⁹² A neobarokk-neorokokó tervváltozat napra pontosan datált: 1884. április 4., aláírása: Meinig A.²⁹³ A rajzon látható kútház előképe egy Bécsben található kútként is működő emlékmű, a Hoher Markt-i Josephssäule (József-oszlop vagy József-kút), amely eredeti ideiglenes formájában Johann Bernhard Fischer von Erlach (1705 körül), végleges formájában, Joseph Emanuel Fischer von Erlach műve (1732.).²⁹⁴ A korábban Bécsben tevékenykedő Meinig nyilván jól ismerte a kútépítményt, de a legtekintélyesebb osztrák építészeti szaklap, az Allgemeine Bauzeitung 1879-ben fényképen is bemutatta azt.²⁹⁵ A négyzet alaprajzú bécsi kútépítmény sarokvolutákkal hangsúlyozott alépítményen négy vájatolt törzsű oszlop emelkedik. Az ezekről felemelkedő könnyed baldachin csúcsán a Szentlélek galambja látható dicsfényben. Meinig legnagyobb részét átvette a bécsi megoldást, de az oszlopok közé falakat tervezett, a sarokvolutákon álló angyalok helyébe vízöntő alakokat rajzolt.

Meinig Arthur 1880-as évek első feléhez kapcsolódó tevékenysége pályája kezdeti szakasza. Ekkor építette ki megrendelői körét, amely egyelőre nem az arisztokráciából, hanem inkább a módosabb polgárság köreiből formálódott. Hogy ebben az időben nem ismerünk neobarokk homlokzatú épületeket az építészől, azt egyrészt ez utóbbi megrendelői kör eredményezte, másrészt

²⁸⁸ BÉSz, 1904., 278.

²⁸⁹ Annak ellenére, hogy Meinig francia reneszánsz stílusban készült tervváltozata bizonyult legjobbnak az 1884-ben megrendezett tervpályázaton, mégis Ybl Miklós terve szerint építették meg a gloriette-et, amely ma a Szabadság hegyen áll.

²⁹⁰ Ausstellung-Zeitung. Gratis Beilage der „Bauzeitung für Ungarn” 1. évf., 5. szám., 1884. május 25., 31-32.

²⁹¹ uo.

²⁹² 241. jegyzetben i. m., 91.

²⁹³ A rajz a többi pályázati tervvel együtt a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának Építészeti gyűjteményében (Tervtárában) található.

²⁹⁴ Hellmut Lorenz: Johann Bernhard Fischer von Erlach. Zürich, 1992., 126-127.

²⁹⁵ AB 1879., 50. képtábla, Wiener Bauindustrie Zeitung 1890, 51. képtábla.

az a tény, hogy a neobarokk stílus 1885 előtt nem nyerte még el széleskörű létjogosultságát Magyarországon. Ahol azonban komoly szerepet játszhatott, az a belső tér, és valóban e korai munkák enteriőrjei között neobarokk, de inkább neorokokó főműveket találunk. Ennek legkiválóbb példája Emmer Kornél budai palotája volt. Emmer Kornél a 19. század végének ismert ügyvédje és kúriai bíró, 1884. december 29-én vásárolta meg a vizivárosi Margit rakpartra és a Fő utcára néző telkét,²⁹⁶ amelyre közös homlokzat mögé rejtett palotát és bérházat építtetett Meinig Arthur tervei szerint.²⁹⁷ Az építtető 1885. május 15-én kért engedélyt az építkezésre. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa június 3-án jóváhagyta a terveket.²⁹⁸ A Fő utcai bérházi épületrészekre július 23-án augusztus 1-i érvénnyel,²⁹⁹ a palotára 1887. április 15-én adta meg a lakhatási engedélyt a Fővárosi Tanács.³⁰⁰

A német neoreneszánsz stílusú homlokzatokkal épített palota neogótikus fölépcsőháza az eredeti tervek szerint neobarokk stílusban épült volna. Neorokokó stílusban valósult meg az első emeleti szalon, ahová zenélő puttók szobrával díszített szupraportával kialakított ajtó vezet. Márványoszlopokra emelt boltívek osztják egy nagyobb és egy kisebb részre a termet. A falakat öt rokokó kartusos keretű Feszty Árpád festette pannóval díszítették, a holkeres mennyezet gazdag rokokó stukkódíszekkel rendelkezik, a teremhez illő stílusú kristálycsillár egészíti ki a kompozíciót. A szalon berendezési tárgyait a bécsi Friedrich Otto Schmidt cég szállította, és azok 1892 és 1894 között készülhettek.³⁰¹ A jelenleg az Iparművészeti Múzeumban található bútor együttes tartalmaz egy ülőgarnitúrát, egy rokokó kályhára emlékeztető díszbútort és egy kézimunkaasztalt. A tárgyak tökéletesen egészítették ki a festményekkel és tükörrel tagolt fehér fa falburkolatot, a neorokokó boiserie-t.

A fenti épület közeli stílusbeli rokona Eder József József körút 53. számú bérháza, melyre a Fővárosi Tanács 1885. augusztus 24-én adta meg az építési engedélyt.³⁰² A terveken Meinig Arthur műépítész pecsétje mellett Vahl Hugo, mint építész és Dániel György építőmester aláírása látható. Ez egyrészt jelentheti azt, hogy Meinig Arthur és Vahl Hugo együtt tervezték az épületet, de az is elképzelhető, hogy Meinig irodájában, és iránymutatása mellett Vahl Hugo tervezte az épületet. Az Eder-bérház lakhatási engedélyét 1886. július 24-én adta meg a Fővárosi Tanács.³⁰³ Eder József bérháza, mint legközelebbi rokona építészeti stílus tekintetében, az Emmer-palota német neoreneszánsz stílusban épült, de homlokzatain bizonyos barokkosság fedezhető fel az első és második emeleti ablakok szemöldöke esetében, valamint a dongaboltozatos kapualj konzoljai rokokós jellegűek.

²⁹⁶ BFL XV. 37. c.. 5484. sz. betét

²⁹⁷ Budapest, I. Fő utca 15.-Bem rakpart 8. Tudományos dokumentáció. Hild-Ybl Alapítvány. Tanulmány: Bor Ferenc. A tanulmány írójának szeretném itt is megköszönni a dokumentációba való betekintés lehetőségét. BFL XV. 17. d. 329. 14409. hrsz. alatti tervek, melyek az említett dokumentáció készítésekor még megvoltak.

²⁹⁸ BFL IV. 1407. b. 28790/1885-III.

²⁹⁹ uo.

³⁰⁰ BFL IV. 1407. b. 11059/1887-III.

³⁰¹ 276. jegyzetben i. m., 65-68.

³⁰² BFL IV. 1407. b. 37112/1885-III.

³⁰³ BFL IV. 1407. b. 20640/1886-III.

1886. július 18-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács a Bajza utca 22 és 24. számú, Wágner József megbízásából épített ikerház terveit, melyeket Volkmen Raimond építőmester írt alá.³⁰⁴ Az építőmester természetesen nem feltétlenül a tervező is volt egy személyben, így sejthetünk egy műépítést a háttérben. Témánk szempontjából azért érdekes az épületnek a 22. számú fele, mert az szinte tökéletes mása az Eder-bérháznak, csupán egyemeletes változatban. A József körüli háznál ismertetett homlokzati barokkos jegyek itt is felismerhetők, sőt az oldalhomlokzaton egy bécsiesen neobarokk ablakoromzat helyezkedik el, az első emeleti szalonban pedig gazdag és igényes neorokokó stukkó látható. Felmerülhet a gondolat, hogy a házat vagy Meinig irodájában készítették, vagy az általa tervezett házak korai hatásával állunk szemben.

A Wenckheim-palota

Az 1885-1886-os év folyamán történt az a fordulat, amely mind Meinig Arthur, mind pedig a magyarországi neobarokk történetében új korszakot nyitott.³⁰⁵ Wenckheim Frigyes 1885. március 20-án jelentette be a Fővárosi Tanácsnak, hogy a József (ma Reviczky) és Stáció (ma Baross) utca közé eső két telkén egy díszes palotát szándékozik építeni, egyúttal kérte a két ingatlan egyesítését.³⁰⁶ A két telket csak 1887-ben egyesítették telekkönyvileg.³⁰⁷ Az így kialakult hosszan elnyúló trapezoid formájú telek a Nemzeti Múzeum körüli palotanegyed déli határa, a Baross utca mentén, és annak főutcájára, az Esterházy – ma Puskin – utcára merőlegesen helyezkedett el.

Wenckheim Frigyes 1872-ben feleségül vette Wenckheim Krisztinát, akinek apja, testvére volt férje nagyapjának.³⁰⁸ A házaspár hatalmas földbirtokainak központja az ókigyósi (ma Szabadkigyós) kastély volt (1875-1879), amelyet Ybl Miklós tervezett.³⁰⁹ Annak ellenére, hogy a Wenckheim házaspár többször foglalkoztatta Ybl Miklóst, palotájuk megtervezésével mégsem őt, hanem a még viszonylag fiatal, nagy építészeti tekintéllyel, múlttal még nem rendelkező Meinig Arthurt bízták meg. Ez a döntés egy olyan nagy beruházásnál, mint az egyik legnagyobb pesti főúri palota építése, bizonyos fokú merészség volt, de Meinig mellett állhatott az őt állítólag támogató Károlyi István és az építés alatt álló Emmer-palota. Felmerülhet az is, hogy Károlyi Istvánhoz hasonlóan Wenckheim Frigyes is Fellner és Helmer építészeket akarta először felkérni, akik azonban addigra önállósodott alkalmazottjukat ajánlották maguk helyett.

A Wenckheim Frigyes által 1886. januárjában engedélyezésre benyújtott tervsorozat az 1886. január 20-i dátumot viseli. Az eredetileg kilenc darabból álló tervsorozatból a pince, a földszint, az

³⁰⁴ BFL XV. 17. d. 329. 29612 és 29613. hrsz. alatti tervek. Ezúton szeretném megköszönni, a 22. számú háznak 1949 óta tulajdonosa és lakója, Latinkáné Borbás Katalin segítségét.

³⁰⁵ Vadas Ferenc dokumentációja a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár épületéről. Hild-Ybl Alapítvány. A szerzőnek hálával tartozom a dokumentációba való betekintés lehetőségéért, és azért amit kollégájaként tőle tanulhattam.

³⁰⁶ BFL IV. 1407. b. 18126/1885-III.

³⁰⁷ uo.

³⁰⁸ A Wenckheim házaspárról: Emlék-album nagyméltóságú gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő excellenciája ezüst menyegzőjére. 1872-1897. június 18.

³⁰⁹ 241. jegyzetben i. m., 73.

első és a második emelet alaprajza és a statikai számítás hiányzik.³¹⁰ A Fővárosi Tanács 1886. február 16-án adta meg az építési engedélyt.³¹¹ A palota három év alatt készült el, a lakhatási engedélyt 1889. május 27-én kapta meg Wenckheim Frigyes a Fővárosi Tanácstól.³¹²

Az 1886-1889 között felépült palota homlokzatai közül a Reviczky utcai egyemeletes és attikaszintes, a Kálvin tér felé néző és a Baross utcai homlokzat egyemeletes. A homlokzatok különböző kialakításúak, de vízszintes tagolásuk egységbe kovácsolja azokat. A megszakítatlanul körbefutó lábazat és lábazati párkány, a földszintet és első emeletet elválasztó övpárkány és a koronázó párkány tagolják vízszintesen a kőburkolatos homlokzatokat. A lábazat és a lábazati párkány fölötti szintek mészkőburkolata különbözik egymástól, eltérő színhatású. A földszinten erősebb, az első emeleten finomabb fugázású kváderezés ad háttérrel a nyílásoknak. A főpárkány fölött kartusokkal tagolt attika húzódik, amely csak a kocsialáhajtó pavilon fölött szakad meg, hogy hangsúlyosabb lezárást kapjon a Kálvin tér felé néző homlokzat. Ez utóbbi szimmetrikus elrendezésű homlokzaton két egyenes szakasz között félkörívesen lép előre a kocsialáhajtó pavilon, melynek földszintjét három nagy félköríves lezárású nyílás töri át, amelyek közül a két szélső szolgálja a kocsik be- és kihajtását és díszes kovácsoltvas kapuszárnyakkal zárhatók, a középső nyílás viszont nem kapu, mivel nem nyitható vasrács zárja le. A rácsokat a Jungfer Gyula készítette. A középső nyílás fölött maszkos kartus látható, amely fölött volutákban felfelé kunkorodik az osztópárkány. A pavilon első emeletén a fogadóterem három félköríves záródású ablaka jelenik meg. Mindhárom ablakot két rokokó díszű pilaszter választja el, amelyek az ablakközökben olyan közel kerülnek egymáshoz, hogy párokat alkotnak és így szép ritmust hoznak létre az ablakokkal. A pavilon koronázó párkányát a pilaszterek fölötti páros konzolok tagolják és a közöttük húzódó frízek díszesek. E fölött a közepén emelkedő címeres és trófeadíszes törtvonalú oromzatot vázákkal díszített balusztrád veszi közre. A kocsialáhajtó pavilont magas, összetett, volutás elemekkel cikkelyekre osztott kupolatető fedi, melyet a tervrajzokon látható csúcscsúsz helyett korona zár le. Ez a kupolatető élesen különvált a homlokzat szélső szakaszait fedő homorú manzárdtetőtől, ezzel is erősítve a pavilon pavilonszerűségét. A szélső szakaszokon négyszögű ablakok nyílnak. A homlokzat valamennyi első emeleti nyílását törtvonalú emelt szemöldök zárja. A szemöldökmezőket itt és a pavilon földszintjén gazdag barokk-rokokó dísz tölti ki.

A Reviczky utcai homlokzat szimmetrikus elrendezésű, tizenegy tengelyes, melyek közül a két szélső oldalrizalitként enyhén előreugrik. Ezeket manzárdos tetőidomok hangsúlyozzák, amelyek kiemelkednek a Reviczky utcai szárny fölötti nyeregtetőből. Középrizalit nincs, de a homlokzat középső tengelyét hangsúlyozza a gazdag keretezésű félköríves kapu és fölötté egy díszes ablak együttese. A homlokzat összes első és második emeleti ablaka egyenes záródású, közülük az oldalrizalit emeleti ablakait és a kapu fölötti ablakot törtvonalú emelt szemöldök hangsúlyozza, a többi

³¹⁰ A tervrajzok a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának Építészeti Gyűjteményében (Tervtárában) találhatóak.

³¹¹ BFL IV. 1407. b. 5058/1886-III.

³¹² BFL IV. 1407. b. 14985/1889-III.

első emeleti ablak egyenes záródású emelt szemöldökkel van lezárva. Ezen a homlokzaton attikaemeleti ablakok is vannak, a párkányzathoz kapcsolódó ovális ablakok.

A Baross utcai, enyhén törtvonalú homlokzat egyemeletes és tíztengelyes. Bal szélső tengelye a Kálvin tér irányába néző főhomlokzat rendszerét folytatja, ezen kívül viszont a maradék kilenc tengelyes rész szimmetrikus. A középső három tengely középrizalítként enyhén előreugrik, emeletének kialakítása hasonlít a kocsialáhajtó pavilon emeleti megoldására. A mögötte elhelyezkedő táncterem három ablaka a főhomlokzati pavilon középső ablakának megoldását ismétli. A pavilon rokokó pilaszterei is megjelennek itt, de fordított kiosztásban, itt a széleken kettő, az ablakok között egy van belőlük. A homlokzat többi ablaka egyenes záródású, közülük az első emeletieknek emelt szemöldökük van.

Az épület alaprajzainak hiányában, az 1931-es könyvtárrá alakítása kori alaprajzokra tudunk hagyatkozni.³¹³ A rajzokon az 1931-es könyvtári helyiségek láthatók, melyek neve is fel van tüntetve. Többszörös funkcióváltás miatt, a mai állapotok sokban eltérnek az 1931-esektől, ezért néhány szót erről is kell szólni. 1931-ben a Budapest gyűjtemény a Grófné budoárjába került, ez a terem a közelmúltban történeti olvasóterem volt. A szomszédos, 1931-ben szintén a Budapest gyűjteményhez tartozó helyiség eredetileg fogadóterem volt, a közelmúltban katalógusterem, majd a napilapok olvasóterme lett. Az 1931-es Reference (tájékoztató) teremmel együtt a két előbb említett terem ma a könyvtár három reprezentatív funkciójú terme. Az 1931-es katalógus- és kölcsönzőterem, eredetileg a kis táncterem volt, ebből nyílik az eredeti nagy táncterem, amely 1931-ben és ma is olvasótermi funkciót kapott. Az 1931-es folyóiratterem eredetileg ebédlő volt, ma művészeti olvasóterem. Az eredetileg dohányzótermi funkciójú helyiségben, 1931-ben a Keleti gyűjtemény kapott helyet, később a Budapest gyűjtemény olvasóterme lett, ma Bölcsészeti olvasóterem. A fontosabb termek, helyiségek helyének meghatározásában egy korabeli leírás segít.³¹⁴ Az épületben található belső térsor a legszebb fennmaradt historizáló palotaenteriőr-együttes, amelynek legtöbb eleme neorokokó stílusú. A parkettás termek fa falburkolatokkal, stukkódíszes falakkal és mennyezetekkel, valamint ezekhez hasonlóan rokokó stílusban tervezett falikarokkal és csillárokkal díszítettek.

A trapéz alakú udvar körül szerveződő épületbe két főbejáraton, a Reviczky utcai és a Kálvin tér irányába néző homlokzat kapuján át léphetünk be. A hétköznapi közlekedést a Reviczky utcai kapu szolgálta, ahonnan kocsik áthajtását szolgáló kapualj nyílik. Ennek lefedését egy befelé szélesedő dongaboltozat szakasz, egy rövid keresztboltozat-szakasz, majd egy csegeleyes kupola, végül még egy keresztboltozatos szakasz alkotja. A csegeley kupolás szakaszhoz egy-egy félköríves térbővület tartozik, melyeket fél keresztboltozatok fednek. A kapualjból három irányba lehetett továbbhaladni, az utcai kapuval szemben az udvar felé, balra ismeretlen rendeltetésű földszinti helyiségek felé, jobbra pedig a díszlépcsőház alatti törpepárok szobraival alátámasztott nyomott arányú kandallós helyiségbe.

³¹³ Az alaprajzokat közölték: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve I. Bp. 1932. Részletek és alaprajzok a Fővárosi Könyvtár új épületéről.

³¹⁴ BfU XIX. évf. 1890. jan. 1. szám, 1-3.

Innen a lépcső mellett egy folyosó indul, ahonnan a Reviczky utcai szárny nyugatabbi helyiségeibe, a gróf feltételezett lakosztályába (a jelenlegi igazgatósági szobákba) vezetnek ajtók. Erről a folyosóról, de elsősorban a Kálvin tér felőli kocsialáhajtón keresztül négy rokokós fejezetű korinthoszi oszlop által alátámasztott kilencosztású előtérbe lehet jutni. E középen csegelyes kupolával, és körülkeresztboltozatokkal fedett előtérben lépcső indul a magassföldszintre (ahol a grófi lakosztály található), és e lépcső szögletes barokk baluszterekből álló báboskorláttal rendelkezik, és indulásánál álló törpepilléreire aranyozott kovácsoltvas kandelábert tartó koronás címerpajzsos díszű rokokó talpazatokon a bejárat felé angyalkapárok fogadják a látogatókat.

Az előtér lépcsőjén a magassföldszint csegelyes kupolás előtérébe jutunk, ahonnan egyrészt a feltételezett grófi lakosztályokhoz, másrészt a Baross utcai szárnyban ismeretlen funkciójú további földszinti helyiségekhez, harmadrészt középen a díszlépcsőházba lehet belépni. Az egyenes karral induló díszlépcsőház rokokó stukkódíszes oldalfalak között jut el a pihenőig, ahonnan ellenkező irányban két szimmetrikus lépcsőkar vezet az első emeletre. E lépcsőkarok korlátja az előtériével megegyező módon szögletes kőbábokból álló barokk korlát, melyeknek széles kapaszkodóján négy sárkányfigura jelenik meg. A lépcsőkarok első emeleti érkezésének pihenőjét is hasonló korlát védi – sárkányok nélkül. A díszlépcső tere fölé rendkívül gazdag és finom rokokó stukkódíszrel fedett középen üvegtetővel megnyitott boltozat borul.

A lépcsőház első emeleti pihenőjéről trapéz alaprajzú elosztótérbe lehetett jutni, melynek szupraportái és holkere szintén rokokó stukkódíszítést kapott. Innen szegmensíves záródású ajtók vezetnek három irányba. Középen az egykori fogadóterembe, balra az egykori kis táncterembe, jobbra pedig az a helyiség nyílik, amely feltételezhetően a dohányzó volt. A fogadóterem az épület Kálvin tér irányába néző íves közép része mögött helyezkedik el, és két részből áll. A nagyobb négyzetes alaprajzú teremrész és az ettől színpadnyílásszerű tágas lekerekített sarkú egyenes záródású nyílással elválasztott félköríves alaprajzú térbővület alkotta terem az épület legszebb belső tere. A négyzetes alaprajzú teremrész különlegességét eredetileg sarkokban elhelyezett két különleges fémberakásos márványkandalló, és az azok fölött az íves sarkokat kitöltő magas tükörfelületek és az ajtók fölött hatalmas rokokó keretekben megjelenő pannók adták, míg a kisebb térrészben a hatalmas üveg- és tükörfelületek által a falfelületek szinte teljes háttérbe szorulása nyugtázza le a látogatót. Mindkét terem természetesen gazdag és ebben az esetben arany színű rokokó stukkódíszrel kapott.

A fogadóterem két oldalán az arany- és az ezüstszalon helyezkedik el, melyek közül az előbbi a grófnő budoárja volt, az ezüst színű pedig a Baross utcai, enfilade-ra felfűzött reprezentatív teremsor intim végpontja. Mindkét szalon burjánzóan gazdag rokokó stukkódíszének színéről kapta nevét. Az arany szalonon kívül a Reviczky utcában csak egy jelentős helyiséget ismerünk, amely minden bizonnyal a dohányzó volt eredetileg. Egy archív fényképről ismert a terem eredeti kiképzése, amelyben a ma is meglévő kandalló és a fa falburkolat kapott szerepet, a terem könyvtári bútorzata az 1931-es átalakítás eredménye. A helyiség eredetileg nem volt annyira sötét, mint ma, de a kevésbé világos színhatású termek közé tartozott.

A dohányzóval szimmetrikus pozícióban, a Baross utcai szárnyban kapott helyet a kis táncterem, amelynek sajátossága, hogy a barna színű fa falburkolat és ajtók, valamint a vörös színű ajtók fehér falfelületekhez társulnak. Ezek a sötét és világos felületek is aranyozott díszítéssel vannak ellátva. A terem boltozata is különleges, nem holkeres kiképzésű síkmennyezet, hanem fiókos és bordázott teknőboltozat borul a terem fölé. fehér alapfelületén itt is aranszínű stukkódísz láthatunk. Ebből a teremből egy alacsonyabb kis helyiségbe lehet továbbhaladni, amely fölött két irányba nyitott zenekari erkély helyiség emelkedik. A két irány, a kis táncterem és a nagy táncterem, amely a sorban következik.

A nagy táncterem a fogadóterem mellett a másik legjelentősebb enteriőr az épületben, egyben a legnagyobb terem. A terem szélesen lekerekített sarkaiban három-három felfelé szélesedő törzsű korinthoszi pilaszter helyezkedik el, közöttük egy-egy fejezetes faltükörrel. A pilaszterfejek fölött karcsú architráv, majd széles, volutás konzolokkal tagolt fríz, végül a párkány felső elemeként golyvázódó geison következik. A párkány fölött magas, kartusos és indadíszes holker ívelődik, mely hangszerket és zenélő puttókat tartalmazó rokokó stukkódíszű síkmennyezetet támaszt alá. A terem egyik hosszoldalát három nagy ablak töri át, udvar felőli hosszfalán pedig három tágas és magas nyílás sorakozik, amelyek mögött folyosó húzódik. A nagy táncterem falnyílásai közötti széles pillérek folyosó felőli oldalán tükrök helyezkednek el, míg a szemközti, udvari falon ablakok nyílnak. A folyosó révén a nagy terem megkerülve is el lehet jutni a kis táncteremből a nagy táncterem másik rövid oldalához csatlakozó ebédlőhöz, amely dolgozatunk témája szempontjából kevésbé érdekes, hiszen az se nem neobarokk, se nem neorokokó megoldású.

Meinig Arthur főműve, a budapesti Wenckheim-palota összetett historizáló alkotás. Stíluskapcsolatai egyrészt a 18. század osztrák és német, másrészt építése korának bécsi építészetére felé mutatnak. A trapéz alakú telek formájából és városi pozíciójából a tömeg- és homlokzatalakító tényezők egy része adódott, nagyobb része azonban az építésznek és talán az építetőnek az ideális grófi palotával kapcsolatos képzeteiből adódott. Egy főúri városi lakóház előképe leginkább egy hasonló épület lehetett, méltatlan lett volna, ha alacsonyabb rangú épületek hatása fedezhető fel a homlokzatokon vagy a belső terekben. A kor palotaépítőinek megkerülhetetlen mintaképe a Felső-Belvedere, melyet az Allgemeine Bauzeitung folyóirat 1880. évfolyamában fényképeken és rajzokon mutatott be.³¹⁵ A kor számára ez volt a tulajdonképpeni palota, felülmúlhatatlanul reprezentatív és a bécsi, márpedig a kor budapesti építetői a dualizmus korában leginkább a bécsi stílusáramlatokat követték, már csak azért is mert építészeik többsége ott tanult. Tömegkompozíciójából a manzárdtetővel fedett középrizalitos megoldás a rendelkezésre álló telken is megvalósítható volt, ugyanakkor sokkal keskenyebb főhomlokzattal, hiszen a kocsiálahajtós homlokzatot kell elfogadnunk főhomlokzatnak, ugyanis a legreprezentatívabb körülmények között, vagyis a bálba, fogadásra érkező vendégek e homlokzat bejáratán keresztül érkeztek az épületbe, innen nyílt a díszes előcsarnok és a

³¹⁵ AB 1880., 71-75. képtábla.

díszlépcsőház. A hétköznapi használatot szolgáló főbejárat a Reviczky utcai oldalon volt, ezt másodlagos főhomlokzatnak tekinthetjük. Ez utóbbi homlokzathoz képest viszont nem alábbvaló a Baross utcai homlokzat sem, ahová az emeleti reprezentatív térsor ablakai nyílnak. Nehéz lenne bármelyik esetben is oldalhomlokzatról beszélnünk. Többek között három főhomlokzatos jellege teszi lehetővé, hogy az épület uralja környezetét, hogy mind a mai napig, bármely irányból közelítsük is meg, csak erre a palotára irányuljon tekintetünk.

A kocsialáhajtó pavilon tömege és architektúrája bizonyos mértékben emlékeztet a bécsi Felső Belvedere sarokpavilonjaira. A Wenckheim-palota pavilonja is centrális alaprajzon emelkedik és egyemeletes. Emeleti ablakait törtvonalú, emelt szemöldök zárja le, az ablakok között pilaszterpárok állnak. A pavilon középső szakasza fölötti oromzatot attika veszi közre, és kupola koronázza a pavilont. A részletek is hasonlóak, a pilaszterek rácsdíszes fejezetei hasonlítanak. A Wenckheim-palota homlokzatain a Belvedere ablaktípusai jelennek meg, módosított formában, ezért nem egyértelmű, hogy közvetlen vagy közvetett hatással számolhatunk. A pesti palota kocsialáhajtójából nyíló díszlépcsőház puttók által tartott kandeláberei a Belvedere-beli lépcsőház hasonló megoldásaira emlékeztetnek, bár e kandeláberok nem láthatók az Allgemeine Bauzeitungban publikált lépcsőházat ábrázoló fényképen. A díszlépcsőház alatti törpefigurák a bécsi épület sala terrenája atlaszainak szerepében jelennek meg. A hasonlóságok mellett azonban a különbségek is szembeütőek a pesti és a bécsi palota között, ezeket vagy a művészi szabadságnak vagy annak tudhatjuk be, hogy nem közvetett hatást gyakorolt a Belvedere, hanem van egy még fontosabb, de eddig ismeretlen előkép.

A sajátos homlokzati arány és tömegképzés, vagyis az egy-egy tengelyes oldalszakaszok között előredomborodó középrész, és fölötté kupola alkotta kompozíció két jeles épületen látható hasonló formában. A kettő közül a korábbi a párizsi Bois de Boulogne-ban épült Pavillon de Bagatelle (François-Joseph Bélanger, 1777.) a klasszicizáló késő barokk és a korai klasszicizmus határterületén álló kis épület.³¹⁶ A másik hasonló kompozíciót a párizsi Operaház oldalhomlokzati rizalitjai mutatják fel, ahol a stílus is közelebb kerül a Wenckheim-palota neobarokkjához. Egyik megoldás sem áll olyan közel a pesti homlokzathoz, hogy arról könnyen állíthassuk, hogy előképe volt annak, de nem zárható ki, hogy valamelyik a kettő közül Meinig Arthur szeme előtt lebegett a tervezés idején.

A Wenckheim-palotán kortárs bécsi neobarokk épületre emlékeztető részletek is megfigyelhetők, így a kocsialáhajtó nyílásai és azok keretezése az egyik legkorábbi bécsi neobarokk épület, az Am Hof 11. számú „Haus zur goldenen Kugel” (építtető: Bernhard Hoffmann, tervezte: Ludwig Tischler, 1883 előtt)³¹⁷ földszinti nyílásaira emlékeztetnek. A két ház főkapuja fölötti maszkos kartus szintén nagyon hasonlít egymásra.

A Wenckheim-palotán felfedezhetjük a késő historizmus minden formajegyét, a hangsúlyos sarokképzéseket, a változatosan mozgalmas tömegalakítást, a belső terek reprezentatív barokk enfilade-ját. Meinig Arthurnak alkalma volt a legnemesebb anyagokat és a legjobb mestereket

³¹⁶ A hasonló homlokzati megoldásra Sisa József hívta fel figyelmemet, amit ezúton szeretnék megköszönni.

³¹⁷ WBZ 1883, 63-64. képtábla, AB 1887., 12-15. képtábla

alkalmazni. Az építésre jellemző minden részletre való odafigyelés és az arra való érzéke, hogy a hangsúlyos, reprezentatív formák ne váljanak dagályossá, ezen a művén mutatkozik meg talán legjobban. Mindezek alapján a Wenckheim-palotát a késő historizmus egyik magyarországi főművének mondhatjuk.

A historizmus korában nem ritkán fordult elő, hogy a palotatulajdonosok főúri lakóházuk mellé, vagy annak közelében bérházat építettek, amelynek bevétele hozzájárulhatott a palota fenntartásához. Wenckheim Frigyes közvetlenül lakóháza mellé nem, hanem azzal szemben tudott ilyen bérházat építtetni, mégpedig a palota építkezésének befejezésekor. A Reviczky utca 4. számú kétemeletes bérházra 1889-ben kapott építési engedélyt az építtető gróf,³¹⁸ a lakhatási kérelmét Meinig Arthur nyújtotta be 1891-ben.³¹⁹ Az eredeti engedélyezési tervek nincsenek meg, ezért Meinig Arthur tervezői szerepét egyrészt az előbbi adat, másrészt az a körülmény valószínűsíti, hogy az építőmester Dániel György volt, aki az Eder-bérháznak és Meinig Arthur 1890-1891-ben épült lakóházának építésvezetője is volt. Az épület főhomlokzatának visszafogott, barokkos-rokokós architektúrája rokonságban áll az építész egyéb épületeinek formaképzésével. A homlokzat legbarokkosabb elemei, a második emeleti ablakok fölötti oromzati stukkódíszek a Felső-Belvedere sala terrenájából nyíló ajtók szemöldökmezőiben lévő stukkódísz mintáját követik.

³¹⁸ BFL IV. 1407. b. 1734/1889-III.

³¹⁹ BFL IV. 1407. b. 21243/1891-III.

4. A neobarokk építészet fénykora az 1880-as évek végétől az 1890-es évek végéig

A magyarországi neobarokk építészet 1880 körüli megszületése után az 1880-as évek végéig létrehozta első nagy főműveit, melyek hatása nem maradt el, de a bécsi divathullámnak az 1880-as évek végétől egyébként se lett volna könnyű ellenállni. A neobarokk épületek száma az 1890-es években hatványozottan megnőtt, mindenekelött a bérházak körében rendkívüli népszerűséget ért el. Ha a jelentősebb budapesti épületek mennyiségi statisztikáját nézzük, a következőket állapíthatjuk meg. Az 1880-as évekhez képest az 1890-es években legalább tízszer annyi neobarokk épület épült Budapesten, de vidéken is hasonló az arány. A nagyarányú növekedés kezdődátuma 1889, ekkortól veszi át fokozatosan a vezető szerepet a neobarokk a neoreneszánsztól, legalább is a jelentősebb minőségű épületek körében. 1896-ig fokozatos a növekedés, bár az Országos Kiállítás évében mintha visszaesne a neobarokk épületekre kiadott építési engedélyek száma, maga a kiállítás viszont több jelentős neobarokk pavilonnal állt elő. Talán a kiállítás hatására is, 1897-től új lendületet kapott a neobarokk bérházak építése, amelyet addig egy év sem produkált, az 1890-es évekbeli fénykor tetőpontja 1897-től 1899-ig tart. 1900-zal azonban hirtelen nagyon lecsökkent a neobarokk épületekre kiadott budapesti építési engedélyek száma, a szecesszió veszi át a vezető szerepet. Az alábbiakban az 1889-cel kezdődő és 1899-ig tartó fénykor történetének bemutatására történik kísérlet, a jelentősebb tervezők és épületek bemutatásával. Természetesen lehetetlen lenne ennek az évtizednek számtalan neobarokk épületét bemutatni e helyen, a szerző által ismert összes, művészettörténetileg értékelhető neobarokk épület felsorolása a mellékelt jegyzékben található.

Annak okát keresve, hogy miért éppen 1889-1890 körül kezdődött a neobarokk nagy fellendülése Magyarországon, a magyarázatot abban találhatjuk meg, hogy 1889-ig megépült néhány olyan kiemelkedően fontos neobarokk stílusú épület, amelyek egyrészt a maguk nemében kiváló minőségűek voltak, másrészt építetői domináns szereplői voltak a hazai közéletnek, harmadrészt ezek az épületek igen hatásosan hozták be Budapestre a legújabb bécsi stílus levegőjét. Gróf Károlyi István budapesti palotája, Gróf Festetics Taszilo keszthelyi kastélya, Gróf Wenckheim Frigyes budapesti palotája és Dreher Antal budapesti bérpalotája volt az a négy mű, amely ezt a legfrissebb bécsi építészeti áramlatot hazánkba hozták. 1889-1890 körül lényegében mind a négy épület készen állt, a magyar építészek pedig gyorsan válaszoltak a kihívásra, magukévá tették a bécsi stílust. Párhuzamosan készültek a budai királyi palota tervei is, ha nem is kezdődött el az építkezés 1890-ig, mégis a levegőben lehetett, hogy az uralkodó budapesti rezidenciája is ezt az új irányzatot követi.

Mint fent említettük, az 1889-es év hirtelen mennyiségbeli növekedést mutatott a korábbi évekhez viszonyítva, a budapesti neobarokk épületekre kiadott engedélyek tekintetében. Nemcsak ezért fordulópont azonban ez az év a hazai neobarokk építészet történetében, hanem abból a szempontból is, hogy a legtermékenyebb neobarokk építészek és tervező építőmesterek közül többen, így Quittner Zsigmond (1857-1918), Schannen Ernő (1853-1916), illetve a Sziklai Zsigmond (1864-?) és Goldmann Ernő (?-?) alkotta páros ekkor fordul határozottan a neobarokk felé. 1890-ben további

tervezőknél tapasztalhatunk fordulatot a stílus irányában, vagy mennyiségi növekedést a stílusban. Ray Rezső Lajos, Fellner Sándor (1857-1944), Steinhardt Antal és Láng Adolf (1848-1913) építészpárosa életművében az első jelentős neobarokk épületek jelennek meg ekkor. Meinig Arthur, illetve Hubert József és Móry Károly életművében pedig az 1880-as években e stílusban tervezett nagy sikerű épületeik után 1890-től figyelhető meg a mennyiségbeli előretörés. 1891-től ez tapasztalható Nay Rezső és Strausz Ödön építészetében is. 1890 táján fordul Alpár Ignác érdeklődése is a barokk formák felé, és tervez a következő évtizedekben számos neobarokk, illetve barokk stíluselemeket is felhasználó historizáló épületeket. Hauszmann Alajos az 1890-es évek első éveiben alkotja első jelentős neobarokk, vagy nagyobb mértékben barokkizáló épületeit. Az irodájából kivált Korb Flóris (1860-1930) és Giergl Kálmán (1863-1954) 1893-ban áll elő első önálló neobarokk alkotásukkal, 1894-ben pedig a neoreneszánsz építés, Czigler Győző (1850-1905) fordul a neobarokk felé. 1894-től egyre gyakrabban találkozunk olyan nevekkel neobarokk épületek fiatal tervezőiként, akik nem sokkal később a szecesszió neves építészeinek sorát fogják gyarapítani. 1894-től Sterk Izidor (1860-1935) és Hegedüs Ármin (1869-1945), 1897-től Körösi Albert (1869-1955) és Sebestyén Arthur (1869-1946), illetve Márkus Géza (1872-1912), 1897-től vagy 1898-tól Tőry Emil (1863-1928) tervezett színvonalas neobarokk épületeket. 1897 körül válik a neobarokk az állami megrendelések egyik fontos stílusává, talán az Ezredéves Országos Kiállítás hatására is, ahol több pavilon neobarokk stílusban épült.

A következő alfejezetekben a neobarokk építészet 1889 és 1899 közötti fénykorának története kerül bemutatásra.

A Királyi palota átépítése Ybl Miklós, majd Hauszmann Alajos tervei szerint

Az 1871-es es tervpályázat nyomán, majd az 1880-as évek tervezési előkészítési fázisa után a királyi palota építkezése 1890. június 2-én kezdődött meg az alapozási munkálatokkal.³²⁰ Ybl tervei szerint, az építész életének utolsó fél évében a krisztinavárosi szárny építkezései indultak meg. Ybl 1891. január 22-én elhunyt, ami nagy törést jelentett nemcsak a vár építésének, hanem a magyar építészet történetében is. Tervei azonban készen álltak, és azok szerint folytatódott a munka. A nagy mester helyére 1891. március 3-án kinevezett építész, Hauszmann Alajos azonban fokozatosan változtatott a terveken, a gyakorlati igények változásával, egyéni ízlésének és a megváltozóban lévő korstílus szerint. Ybl kiegyensúlyozottabb neobarokkja után Hauszmann grandiózus, a történeti barokktól erősebben elütő, fokozatosan a szecesszióval keveredő késői historizáló stílust alkalmazott, ahol a társzművészeteknek még nagyobb szerepe lett, mint Ybl tervében.

Hauszmann Alajos első önálló ténykedése az Ybl által már áttervezett, de tervei szerint át nem alakított trónterem tervének újratervezése volt, melyen 1892-ben dolgozott. Az e szerinti építkezés

³²⁰ 239. jegyzetben i. m., 243. Siklóssy László szerint 1890. május 1-én kezdődött az építkezés. 241. jegyzetben i. m., 362.

1893. április 6-án kezdődött és 1896-ig tartott. A trónterem átalakítási munkálatainak megkezdése után kezdődött az Oroszlános udvari szárnyak harmadik emeletének építése is. Összességében a krisztinavárosi szárny és az ún. Oroszlános udvar Hauszmann számára nem jelenthetett valóban önálló tervezői munkát, mert ott a nagy előd, Ybl Miklós szelleme erősen érvényesült. Ezeken a terveken ugyan sok helyen módosított, de e szárnyak neobarokk jellege alapvetően Ybl stílusában valósult meg. Ahol Hauszmann inkább kifejthette egyéni tervezői képességeit, azok a belső terek voltak, mindenekelőtt a krisztinavárosi szárny díszlépcsőháza, és bizonyos mértékbe a trónterem. Hauszmann Alajos tervezői zsenije mindenekelőtt azonban nem ezeken az épületrészekben, hanem a palota észak felé való bővítésének tervezésénél bontakozhatott ki, mely munkákról az alábbiak szólnak.

A palota északi új szárnyainak terveit 1896. január 5-én fogadta el az uralkodó,³²¹ és az új épületrészek alapkövét 1896. június 6-án tették le.³²² Míg az Ybl Miklós a reneszánszból indult ki, és egyre közelebb került a barokkhoz, addig Hauszmann kevésbé a reneszánszt, mint a barokkot vette alapul, és bizonyos mértékben a századforduló modern stílusáramlatai felé orientálódott. Hauszmann neobarokkja is más, mint Yblé. Ez egyrészt iskolázottságának és a megváltozott idő új stílusorientációinak tudható be, ahogy Farbaky Péter fogalmaz: „*A nagyudvar homlokzatainak esetében még Ybl bécsies barokk építészeti megoldásait követő Hauszmann-nál a váltás az északi szárny külső architektúrájának megalkotásakor következik be.*”³²³ Másrészt – ahogy Ybl Ervin vélekedik³²⁴ – az irodájában dolgozó, és minden bizonnyal a homlokzati rajzok készítésében aktívan együttműködő fiatal építészek stílusigazodásán múlt a Hauszmann nevével fémjelzett királyi palotán alkalmazott stílus. Mint az irodában ebben az időben fontos szerepet játszó Korb és Giergl alább bemutatott tervezői tevékenységéből kiderül, valóban oroszlánrészt vállaltak Hauszmann egyes munkáinál. Korb és Giergl-en kívül elsősorban Györgyi Géza és Tőry Emil játszott vagy játszhatott fontos szerepet e tekintélyes munkában.

A Hauszmann-korszakban tervezett legjelentősebb enteriőr a bálterem, amely minden bizonnyal a kor legnagyobb ilyen jellegű belső tere. A gigantikus tükörcboltozattal fedett terem oldalfalain két szint magasságú oszlopok között ajtók, és fölöttük erkélyek nyílnak. Ezek a sajátosságok Farbaky Péter meglátása szerint Ybl trónterem tervével állnak rokonságban.³²⁵ Valóban így lehet ez, Hauszmann leginkább a tagozatok nagyobb mértékű megmozgatásával, a díszítés nagyarányú dúsitásával ért el rendkívül gazdag barokkos hatást, amelyben a nemes anyagoknak és a társzművészeteknek legalább akkora szerep jutott, mint a szűkebb értelemben vett architektúrának.

A bálterem mellett büféfolyosót alakított ki Hauszmann, amely tovább tágította az egyébként is monumentális teret. Ez a megoldás Ybl-nél is szerepelt a trónterem mellett, de a korszak palotaépítészetében egyre természetesebb megoldás volt a tánctermet egy (Wenckheim-palota. Meinig

³²¹ 239. jegyzetben i. m., 253.

³²² 241. jegyzetben i. m., 366.

³²³ 239. jegyzetben i. m., 255.

³²⁴ 240. jegyzetben i. m., 273. Hivatkozik rá: 239. jegyzetben i. m., 255.

³²⁵ 239. jegyzetben i. m., 256.

Arthur, 1886-1889) vagy esetleg két folyosóval kísérsni (Csekonics-palota, Meinig Arthur, 1891-1893). A további belső helyiségek nagy részénél főszerepbe kerültek a barokk tagozatok és díszítések, mint az előcsarnok és az épületen végigfutó folyosó, de barokkizáló stílusa miatt kiemelést mindenekelőtt a Habsburg-terem érdemel. Itt Hauszmann Alajos a Habsburg-család legkiemelkedőbb barokk építész, Johann Bernhard Fischer von Erlach hatása érezhető.

A királyi palota Hauszmann keze alatt grandiózus új homlokzatot kapott. Az északi barokk épületszárny lett a középső épületrész, amelyre szimmetrikusan folytatta a barokk épületek megoldását. Az új középtengely fölé kupolát rendelt az építész, amely jól ellensúlyozta a pesti oldlal Országházának kupoláját.³²⁶ A szobrokkal díszített átlós tengelyek rövid szakaszai között hullámzó, homorú szakaszok között kidomborodó falfelületek határolták a kupola dobját, mely felületeken sajátos formálású, kissé függönyívszerű hármás ablakcsoportok nyíltak. A kupolával koronázott középrizalit előtt két íves lépcsőkar indult barokkosan, a találkozásuknál kialakított pihenőt hermák támasztották alá. A Habsburg-lépcsőnek nevezett szerkezet egy hatorszlopos portikuszhoz vezetett, amelynek két-két szélső oszlopa közelebb került egymáshoz, mint a két középső egymáshoz és a többihez. A homlokzat előtt Róna József Savoyai Jenőt ábrázoló lovasszobra került, melynek talapzatát Nay Rezső építész tervezte neobarokk stílusban.

A budapesti neobarokk lakóház-építészet fénykora, 1889-1899.

Az 1880-as évek két nagyjelentőségű budapesti neobarokk palotája, Károlyi István palotája (1881-1883) és Wenckheim Frigyes palotája (1886-1889) nagymértékben befolyásolta a következő évtizedben épített reprezentatív palotaépületek, és reprezentatívnek szánt, homlokzatán palotaszerűen kiképzett, de átlagos városi bérházat rejtő városi lakóépületek stílusát.

Quittner Zsigmond

Quittner Zsigmond (1857-1918) pályáját neoreneszánsz épületek tervezésével kezdte, itáliai ihletésű tervei mellett franciás stílusú épületei jellemzik őt az 1880-as években. Az előbbieik közül megyeri Krausz Lajos Andrassy úti palotabérházát (1882-1884)³²⁷, vagy Laczkó Antal Eötvös utcai palotabérházát (1885)³²⁸, az utóbbiak közül Erényi Ullmann Lajos Ferenciek tere sarkán álló bérházát (1887) emelhetjük ki.³²⁹

Az építész a kor magyarországi születésű építészei közül az egyik első volt, aki azonosulni tudott a neobarokkal, és az új stílus adta lehetőségeket egy sor elegáns budapesti lakóházon ki is aknáztta az 1880-as évek végétől az 1900-as évek első évtizedéig. 1889-ben több neobarokk lakóház

³²⁶ 239. jegyzetben i. m., 258.

³²⁷ Budapest, VI., Andrassy út 12.

³²⁸ Budapest, VI., Eötvös utca 12.

³²⁹ Károlyi Mihály utca, Irányi utca és Cukor utca által határolt saroktelken.

tervrajzain láthatjuk aláírását: áprilisi dátum található Csávolszky Lajos Lónyai utca és az Erkel utca sarkára tervezett három bérházának tervein, májusi dátum látható Reiner Zsigmond Teréz körüti bérházának tervein, és szintén májusi dátum szerepel a Magyar Hírlapírók Nyugdíjintézete Alkotmány utcai bérpalotájának tervein is. Mindhárom épület, illetve épületcsoport esetében a saroktelken épült, neobarokk kompozíció kialakítása szempontjából tökéletes helyen. Az 1890-es években további neobarokk művekkel gazdagította a fővárost, 1894-ben tervezte Baumgarten Leó bérházát a Sas utca és az Erzsébet tér sarkán, 1895-ben készítette Kohn Adolf Nádor utcai bérházának átalakítási terveit, ebben az évben tervezte Latzkó és Popper áruházát a Sas utcában, illetve Strasser Izidor bérházát a Jókai téren.

Quittner Zsigmond első ismert neobarokk alkotásai Csávolszky Lajos ferencvárosi bérházai a Lónyai utca és az Erkel utca sarkán. A három bérház építési engedélyét 1889. április 29-én adta ki a Fővárosi Tanács.³³⁰ A három ház közül a középső a sarkon, a két szélső pedig e mellett, a két utcában áll, a tömegkompozíció ennek megfelelő alakult ki neobarokk formanyelven. Míg a sarokháznak sarki szakaszait, addig a két nem sarkon álló háznak a középtengelyét emelte ki az építész a főpárkány fölé emelkedő barokkos ívű oromzattal. Az íves földszinti nyílások fölött mindhárom ház három emeletén egyenes záródású ablakok nyílnak, melyek közül a második emeletiek gazdagabb tagolása, díszítése határozza meg a piano nobilet. A Lónyai utca 13/b. számú lakóház második emeletén a bécsies neobarokk Felső-Belvedere-re visszavezethető szemöldökpárkány-típusa jelenik meg, alatta gazdag plasztikai dísszel. A saroklakóház második emeletén is hasonló, de alsó sarkuknál kifelé kunkorodó szemöldökpárkányok sorakoznak. Az Erkel utcai ház első és második emeletén is hasonló, a másik két házon láthatóktól eltérő jellegű íves szemöldökpárkány jelenik meg.

Csávolszky Lajos a Nagykörúton is épített egy neobarokk bérházat Quittner Zsigmond 1890-ben készült terve szerint. Az engedélyezési terveket 1890. október 10-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.³³¹ Az Erzsébet körút 6. számú négyemeletes bérház földszintjén működött a Meteor Kávéház.³³² Az emeleteken az utca felé két ötszobás lakás, az udvar felé három kétszobás lakás helyezkedett el. A kilenc tengelyes homlokzat középtengelyében nyílik a kapu, melynek két oldalára tágas boltnyílásokat tervezett az építész. Az első és a negyedik emelet alárendelt szintként jelenik meg, míg a második és harmadik emelet két szintet átfogó pilaszterekkel összekötve kiemelt szerepet kapott. A piano nobile a második emeletre került, az itt nyíló félköríves záródású ablakok fölött többszörösen tört szemöldökpárkányok emelkednek. A negyedik emeleten szokatlan megoldás, a szélső négy-négy tengely előtti kovácsoltvas korlátos erkély húzódik. A homlokzat középtengelye kiemelt hangsúlyt kapott, a kapu fölött az első, második és harmadik emelet magasságában zárterkély ugrik előre. A negyedik emelet középső tengelyében áttört mellvédű erkély látható. Végül, a balusztráddal zárt koronázópárkány fölött voluták által közrefogott ikerablakos nagy oromzat

³³⁰ BFL XV. 17. d. 329. 37039, 37040 és 37043. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14646/1889-III.

³³¹ BFL XV. 17. d. 329. 34563. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38199/1890-III.

³³² Saly Noémi: Törzskávéházamból zenés kávéházba Séta a budapesti körutakon. Bp., 2005., 62-66. Fénykép az épületről a kávéházbelső vázlatos rajzával ugyanitt, 63.

emelkedik. A homlokzattagolás, a díszítések, a részletformák közel állnak az alább tárgyalt Hírlapírók nyugdíjintézeti bérházának architektonikus megoldásaihoz.

Quittner Zsigmondnak nem a Csávolszky-ház volt az első körúti neobarokk munkája, hanem a Teréz körút 38. számú bérház. Reiner Zsigmond 1889. május 21-én kapott engedélyt háromhomlokzatú bérházának építésére a Fővárosi Tanácstól.³³³ Az épület tömegkompozíciója, de tagozat- és díszítőrendszere révén is a legjelentősebb neobarokk lakóépületek közé sorolható. A háromemeletes épület Teréz körúti homlokzata négy-, Dessewffy utcai homlokzata tizenöt, Jókai utcai homlokzata hattengelyes. Előre bocsátandó, hogy az engedélyezési terv és a jelenlegi állapot között a főhomlokzat első emeletén jelentős különbséget lehet észrevenni, ugyanis a terven látható félköríves záródású, íves szemöldökpárkányos ablakok, valamint a középtengelyben lévő zárterkély helyett, a második emeleti ablakokhoz hasonló egyszerűbb keretű, egyenes záródású ablakok sorakoznak itt. Mivel az oldalhomlokzaton és a Jókai utcai hátsó homlokzaton is a főhomlokzati tervrajzon láthatóhoz hasonló keretezésű ablakok vannak, és a Jókai utcai homlokzat középtengelyében zárterkély is látható, ezért megállapíthatjuk, hogy a másik kettőnél reprezentatívabb főhomlokzat első emeletére se tehettek eredetileg jelentéktlenebb ablakokat, és arra következtethetünk, hogy a főhomlokzat első emeletének eredetileg a tervek szerint kivitelezett nyílásai később – talán háborús sérülések miatt – elpusztultak, és azokat egyszerűbb, olcsóbb formában, a második emeleti ablakok mintájára építették újjá. Archiv felvételt egyelőre nem ismerünk az épületről, melyen a feltételezeten elpusztult eredeti nyílások látszanának, így a fenti hipotetikus megállapítás még bizonyításra szorul. A terv alapján azonban elmondhatjuk, hogy a bérház főhomlokzatát palotaszerűen tervezte meg építése, a barokk stílus elvei szerint. A fő szint, vagyis a piano nobile, tehát az első emelet középtengelyét a kapu jelöli ki, és a két oldalának konzoljaira és a közöttük lévő díszes gyámra támaszkodó első emeleti zárterkély hangsúlyozza. A kis félkupolaszerű lefedésű zárterkélyen félköríves záródású ablakok nyílnak. A kupolácska alatti szemöldökpárkány előre ívelődő formában a Belvedere-oromzat formáját mutatja, középen felívelődő szakaszában maszkos kagylódísz látható. Ez a terven látható főhomlokzati zárterkély ugyanilyen formában látható az épület Jókai utcai homlokzatának középtengelyében. Annak ellenére, hogy a Teréz körúti és a Jókai utcai homlokzaton is a kapu-zárterkély alkotta középtengelybeli hangsúly domináns motívum, mégis a leghangsúlyosabb tengely nem ez, hanem a sarki tengely, amely egy neobarokk sarokházon nem meglepő. E szélső axisok földszintjén félköríves záródású boltnyílás, majd osztópárkány helyezkedik el, e fölött pedig az első és második emelet nagyszloprenddel van összekötve. A monumentális kompozit féloszlopok között az első emeleten a homlokzati középtengelyek zárterkélyeinél is hangsúlyosabb, mert nagyobb méretű, de hasonló kialakítású zárterkély ívelődik előre. Fölötte az első emeleten nyitott erkély mögött atlaszok tartotta kosárív alatt hármass nyílás látható. A második és harmadik emeletet osztópárkány választja el, melyet a harmadik emelet nyílása előtti kecses kis nyitott erkély szakít meg. E szélső tengelyek fölött a sűrű

³³³ BFL XV. 17. d. 329. 28890. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17473/1889-III.

volutás állókonzolokra támaszkodó koronázópárkány a Belvedere-ormozat formájában felívelődik. E fölött a Teréz körúti sarok hangsúlyos emeltívű kupola emelkedik csúcsdíszsel. Ez utóbbi és a tetőszint radikális átalakításon esett át, ami nagyon lerontja az épület mai összképét. A homlokzatok többi nyílása az első emeleten barokkos szemöldökpárkányt kapott, a felsőbb szinteken egyszerűbb, de díszes keretű ablakok sorakoznak. A saroktengelyek a Dessewffy utcai homlokzaton is kiemelt szerepet kaptak, de a szomszédos két homlokzat szélső tengelyeihez képest visszafogott tagolásúak.

A budapesti Alkotmány és a Bihari János utca sarkán épült fel a Hírlapírók Nyugdíjintézetének bérháza, amelyre 1889. július 17-én adta meg a Fővárosi Tanács az építési engedélyt.³³⁴ Az épület magyarországi neobarokk építészet egyik legemlékezetesebb alkotása, Quittner Zsigmond neobarokk főműve, köszönhetően kiváló tömegalakításának és nagyszabású homlokzatalakításának, de belső tereiben is találunk szokatlanul reprezentatív tereket. A négyemeletes bérház öttengelyes főhomlokzata az Alkotmány utcára, tizenhárom tengelyes oldalhomlokzata a Bihari János utcára néz. A nagyvonalú kompozíció háromtengelyes sarokhomlokzata nemcsak levan kerekítve, hanem átlós irányban teljes félkörívben van kialakítva, hatásosan éreztetve, hogy mögötte kör alaprajzú helyiségek találhatók. A homlokzatalakítás nagyvonalúságát mindenekelőtt az biztosítja, hogy a földszintet és az első emeletet, valamint a második és harmadik emeletet két szintet átfogó nagyoszloprenddel – féloszlopokkal és pilaszterekkel – kapcsolta össze az építész. Az alsóbb nagyoszloprend a ión, a felsőbb a korinthusi rend barokk formáit mutatja. A negyedik emelet se kevésbé domináns, hiszen ott kariatidapárok és felívelődő koronázópárkány zárja az Alkotmány utcai középrizalitot. A homlokzatai kompozíció eleganciáját emelik a fő- és sarokhomlokzatok balusztrádós és kovácsoltvas korlátos erkélyei. A nyílásokban szintenként nagy változatosság fedezhető fel, a földszinten félköríves, az első emeleten egyenes záródású, a második emeleten lekerekített sarkú egyenes záródású, a harmadik emeleten félköríves, a negyedik emeleten szegmensíves záródású nyílásokat láthatunk. A nyílásformáknak megfelelően az azokat övező díszítőrendszer is igen sokszínű, mindenekelőtt a szemöldökpárkányok tekintetében, melyek plaszticitása, formája és mérete alapján, valamint a nyílásméretük okán a piano nobile a második emeletre esik, ahol egyébként a bábos korlátos erkélyek és mellvédek is a legnagyobb számban találhatók meg.

A homlokzatok egyértelműen neobarokk stílust mutatnak, az egyes homlokzatok és homlokzati szakaszok, ezen belül a rizalitok, valamint a szintek egymáshoz való viszonyában erős alá- és fölérendeltségi viszonyokat fedezhetünk fel, a közép és az íves sarok felé fokozódik a plaszticitás, gazdagodnak a tagozatok és díszek, nő a magasság. A főhomlokzati középrizalit és az íves sarokhomlokzat középtengelye fölött a koronázópárkány szegmensívesen felívelődik, az előbbi fölött manzárdtető-idom, az utóbbi fölött emeltívű kupola emelkedik laternával. A tagozatok és díszítések közül kiemelendők a hullámzó szemöldökpárkányok, amelyek a közép felé ívelődnek fel hullámvonal mentén, és gyakran kettős kapcsolt ablakok fölött jelennek meg. A plasztikai díszek az

³³⁴ BFL XV. 17. d. 329. 24945. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23076/1889-III.

Alkotmány utcai homlokzat középrizalitján összpontosulnak, az első emelet magasságában – a kapu fölött – puttó fölött tornyosuló atlasz tartja a második emelet íves erkélyét, a negyedik emeleten két kariatidapár fogja közre az épület funkciójára utaló táblát: „A BUDAPEST FŐVÁROS ÁLTAL AJÁNDÉKOZOTT TELKEN ÉPÍTETTE A MAGYAR HÍRLAPÍRÓK NYUGDÍJINTÉZETE MDCCCXC”. A felirat szerint tehát 1890-re készülhetett el az 1889-ben tervezett épület.

Mint fent említettük, az enteriőrök egy része is szokatlanul elegáns, és erre példaként rögtön az Alkotmány utcai főkapuból nyíló gyalogos kapualj említhető. A két szakaszos kapualj utca felőli négyszög alakú tere után a hossz tengelyre merőleges hossz tengelyű ovális szakasz következik, amelynek fiókos kupoláját női hermák hordozzák. A kapualj mindkét szakaszát rokokó stukkódísz fedi. Az ovális térből a kapualjjal szemben nyílik az udvar, és átlós irányban a lépcsőház. A homlokzatalakítás nagyvonalúságához és a kapualj eleganciájához képest kissé szűkös kétkarú lépcsőház balusztrados korlátja reneszánsz orsó formájú bábokból áll, míg a homlokzatokon barokkos köcsög formájú balusztereket láthatunk. Az udvar a legkevésbé reprezentatív, a körbefutó függőfolyosók helyett csak az Alkotmány utcai rövid oldalon húzódnak oszlopok által alátámasztott folyosók.

Ami az épület stíluskapcsolatait illeti, két érdekes megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy a kupola, amely nem a neobarokkban általánosabb harang alakú manzárdkupola formáját mutatja, hanem egy felfelé erősen megnyújtott hagyományosabb formájú kupola, az azt körülvevő ablakokkal áttört attikafalak és a laterna formája alapján a Karlskirche kupolájának leszármazottja lehet, ami elég szokatlan egy világi épület esetében.

A másik érdekes stíluskapcsolat abban rejlik, hogy az Alkotmány utcai épülettel feltűnő hasonlóságot mutat a Ferdinand Seif építész tervei szerint 1893-ban épített bécsi Ungargasse 58. és Sterichergasse 1. számú lakó- és üzletház.³³⁵ A leglényegesebb – és tulajdonképpen egyetlen – különbség az, hogy a bécsi épületről hiányzik a kupola, ezen kívül lényegében minden részlet egyezik. A két épület közötti hasonlóság kérdésének megválaszolását segíti az a tény, hogy a pesti épületet 1892-ben a stuttgarti Architektonische Rundschau, 1893-ban pedig a Wiener Bauindustrie Zeitung mutatta be rajzokon, illetve képtáblán,³³⁶ az 1893-ban épült bécsi épület homlokzati fényképét viszont 1894-ben és 1897-ben publikálta az utóbb említett folyóirat.³³⁷ Ha a rendelkezésre álló adatok helyesek, akkor azzal a ritka esettel állunk szemben, hogy a bécsi épület a magyar bérpalota mintájára épült.

Quittner Zsigmond neobarokk tervezői tevékenységének legfontosabb helyszíne az 1890-es évek közepén a budapesti Lipótváros, ahol első ismert munkája Baumgarten Leó bérháza, amelynek építésére 1894. május 29-én adott engedélyt a Fővárosi Tanács.³³⁸ A földszinten és a félemeleten

³³⁵ Österreichische Kunsttopographie. Die Kunstdenkmäler Wiens. Die Profanbauten des III., IV. und V. Bezirkes. Bearbeitet von Géza Hajós und Eckart Vancsa. Mitarbeit Ulrike Steiner. Wien, 1980., 171-172.

³³⁶ AR1892.; WBZ 1893, 14. képtábla.

³³⁷ WBZ 1894, 75. képtábla, WBZ 1897.

³³⁸ BFL XV. 17. d. 329. 24533. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23185/1894-III.

bolthelyiségeket, az emeleteken nagyméretű, ötszobás lakásokat is tartalmazó épület homlokzatai nem maradtak ránk eredeti formájukban, de rendelkezésünkre áll egy archív fénykép, amely nem sokkal építése után készült, valamint Budapest Főváros Levéltárában megtalálható két homlokzatának engedélyezési tervrajza, ahogy alaprajzai és metszetrajza is. A homlokzatok, elsősorban a gazdagabb tagolású Erzsébet téri (ma József Attila utcai) az építész 1889-ben tervezett Teréz körüti épületének homlokzatrendszerét követi néhány lényeges módosítással. A fő különbségek közé tartozik a földszint és a félemelet teljes felületének üvegezése boltablakkal, amely nagyvárosi architektúrát eredményezett. Az első, második és harmadik emeleten azonban sok a hasonlóság. Az Erzsébet téri homlokzat saroktengelyei az első és második emelet magasságában nagyoszloprenddel vannak összekötve, melyek között ívesen domborodik előre egy-egy zárterkély. Mindezek nagyon hasonlítanak a Teréz körüti épületre, ahogyan az a megoldás is, ahogyan a Sas utca felőli saroktengely fölött a koronázópárkány felívelődik. E tengely fölött azonban nem kupola, hanem attikás felépítmény emelkedik, amelynek közepére zászlót tervezett az építész. Az Erzsébet tér felőli homlokzat másik szélső tengelye fölött pedig manzárdtető emelkedik. A homlokzat középtengelye fölött tábladíszes oromzat emelkedik. A Sas utcai homlokzat Erzsébet tér felőli szélső tengelye a szomszédos Erzsébet téri homlokzatszakaszhoz hasonló kialakítású. Máskülönben a homlokzat visszafogottabb tagolású az Erzsébet térinél, azt leszámítva, hogy itt nyílik a főkapu, mely szintén gazdag díszű keretezést kapott.

Latzkó és Popper urak budapesti Sas utcai üzlet- és lakóházának terveit 1895. május 9-én engedélyezték.³³⁹ A pincében raktárhelyiségek, a földszinten üzlet- és raktárhelyiségek, az első emeleten iroda- és raktárhelyiségek, az emeleteken pedig szintenként egy hatszobás lakás helyezkedett el a terv szerint. Szerkezeti újdonságként az első emelet fölött vasszerkezetes üvegtető fedte az üzleti épületrészt. A földszinten és az első emeleten öttengelyes homlokzatot szintén vasszerkezetű üveghomlokzatként tervezte az építész, a három tengely szélességű emeleteken viszont hagyományos homlokzati fal emelkedik, az első emelet középtengelyben íves zárterkélyvel, e fölött pedig nyitott erkéllyel. E homlokzatról se maradhattak le a Quittner által kedvelt Belvedere-oromzat formájú szemöldökpárkányok, amelyek a homlokzat neobarokk jellegét leginkább meghatározzák. A koronázópárkány fölött a középtengelyben oromzat emelkedik, ami szintén a figyelemfelkeltés eszköze a késői historizmus üzlet- és lakóházépítészetében.

1895. július 29-én engedélyezte a Fővárosi Tanács Kohn Adolf Nádor utca és Géza (ma: Garibaldi) utca sarkán álló háromemeletes bérházának átalakítását.³⁴⁰ A meglévő háromemeletes épületben az épület fő alaprajzi rendszerét nem erősen érintő belső átalakításokra, illetve a homlokzatok új ruhába öltöztetésére került sor. A korábbi nyilván kevésbé reprezentatív homlokzatú épületet kellett vonzóbbá, elegánsabbá tenni, amit egyrészt nagyobb díszítéssel, másrészt a már a Teréz körüti épületnél bevált zárterkélyekkel kívánta elérni az építész. Ezúttal azonban szögletesebb formákat alkalmazott, a zárterkélyek alaprajza is poligonális. A homlokzat barokkizálása kevésbé

³³⁹ BFL XV. 17. d. 329. 24607. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17575/1895-III.

³⁴⁰ BFL XV. 17. d. 329. 24703. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31473/1895-III.

nyilvánvaló, mint az 1889-ben tervezett épületek esetében, mégis leginkább ehhez a stílushoz köthetők, különösen ami az első emelet ablakait, illetve ezek törtvonalú, illetve íves szemöldökpárkányait illeti.

Az 1890-es évek közepének Quittner Zsigmond tervezte neobarokk épületei közül a legkésőbbi ismert munka a budapesti Jókai tér és az Aradi u sarkán álló bérház, melynek felépítésére 1895. október 1-én adott engedélyt a Fővárosi Tanács.³⁴¹ A Strasser Izidor megbízásából épített négyemeletes lakóház homlokzati engedélyezési tervét nem ismerjük, de az épület alaprajzai alapján legnagyobbbrészt eredeti formáját mutatja ma is. A ház homlokzata a Jókai térre néz, és ennek rendszere néhány szempontból hasonlít a Teréz körúti vagy a Sas utca és az Erzsébet tér sarkán épített bérház homlokzatára, de itt a két szintet átfogó óriás oszlopok között szögletesen ugranak előre a zárterkélyek a szélső homlokzati szakaszokban. A homlokzat legemlékezetesebb részei közé tartoznak a zárterkélyek fölött a harmadik emelet magasságában a nyitott erkélyt tagoló kariatidapárok és vázák. A homlokzat középtengelyében nyílik a kapu, amit oszloppárok és fölötte nyitott erkélyek hangsúlyoznak. Ezúttal tehát szintén a saroktengelyeket hangsúlyozta az építész, ahogy sok más esetben. Az épület barokkizáló-rokokós karaktere nem csak a homlokzati tagolásban és díszítésben, hanem a belsőben, így a stukkódíszes kapualjban is érvényesül.

Quittner Zsigmond életművében jelentős szerepet kapott a neobarokk stílus az 1880-as évek végétől, egyelőre 1889-ben, illetve az 1890-es évek közepén tervezett neobarokk munkáit ismerjük. A 20. század első évtizedében újra előkerül a stílus munkásságában, erre a századforduló korának neobarokk építészeténél térünk vissza.

Schannen Ernő

Schannen Ernő neobarokk tervezői gyakorlata nagyon hasonlít Quittner Zsigmondéra. Első ismert neobarokk épületét ő is 1889-ben tervezte, majd ettől kezdve egy-két évenként tervezett egy-egy ilyen stílusú épületet, ismereteink szerint. Réty Sabina és Paula Gerlóczy utcai bérháza az első ismert neobarokk épület, amit az építész tervei szerint kiviteleztek. A tervek készítésének időpontját nem ismerjük, mert azok datálatlanok, de azt tudjuk, hogy 1889. november 26-án adta meg az építési engedélyt a Fővárosi Tanács.³⁴² 1890. július 18-án újabb tervsorozat készült, melyet 1890. augusztus 11-én engedélyezett a Tanács, melyben a fő változtatást a korábban félkörívben futó lépcső formájának kerekre változtatása. A tervrajzokon és a megvalósult állapotban is a földszinten üzlethelyiségekkel, az emeleteken szintenként egy-egy lakással rendelkező viszonylag kis alapterületű udvar nélküli, háromemeletes lakóház főbejárata a Gerlóczy utcából nyílik és onnan kör alaprajzú, öntöttvas korlátos lépcső vezet az emeletekre. A kapualj terrazzo padlóburkolatában az 1891-es évszámot, nyilván az építkezés befejezésének dátumát olvashatjuk. A belső térben kevésbé érzékelhető a neobarokk stílus,

³⁴¹ BFL XV. 17. d. 329. 28879. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 40643/1895-III.

³⁴² BFL XV. 17. d. 329. 24282. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41329/1889-III.

mint a homlokzatokon, melyek három irányba néznek. A homlokzatok szerkezetileg teljesen síkszerűek, az épülettömeg pontosan követi a telek formáját, az építészeti stílust a homlokzatra rátett vakolat architektúra határozza meg. A vakolt földszint és első emelet fölött sávozottan vakolt sarkok között vörös nyerstégla alapon jelennek meg az első emeleten lekerekített sarkú egyenes záródású, feljebb félköríves záródású ablakok vakolatból készült keretei. A kis térre néző homlokzat első és második emeletén egy-egy erkély ugrik előre a falsíkból, melyek közül az alsó íves vakolatarchitektúrája elpusztult, és a terveken sem látható, az emeleti erkély konzoljain rokokós dísz látható. Ugyancsak finom rokokós díszítés vonul végig a homlokzaton, a nyílások és a párkányok könnyű levéldíszekkel és puttófejekkel díszítettek.

A Réty-ház első emeletén látható neorokokó ablakkeretezések nagyon hasonló formában legközelebb a Rémi Szálló homlokzatának emeleti ablakain jelentkeznek. 1894. május 28-án adta meg az építési engedélyt a Fővárosi Tanács azokra a tervekre, amelyeken különös módon későbbi, 1894. július 14-i dátum szerepel.³⁴³ A vasszerkezetes üvegtetővel fedett téglány alaprajzú udvar körül hagyományos bérházszerkezetű épület áll, amelynek emeleti helyiségeit, vagyis a szállodai szobákat nem függőfolyosóról, hanem belső folyosóról lehet elérni. A szobák az udvarra, illetve a József körútra néznek. A földszinten kávéház és vendéglő helyezkedik el. A négyemeletes homlokzat díszítőrendszere fölfelé fokozatosan gazdagodik. Az alsó barokkosan sávozott minden szinten, de ez felfelé egyre kevésbé észrevehető. A földszinten a kávéház és az étterem nagy üvegfületei fölött az első emelet igen visszafogott homlokzati architektúrával bír, a szegmensíves záródású ablakok fölött a Belvedere-ormozat formájából kiinduló szemöldökpárkány emelkedik, de felül félkörív helyett két egymásnak forduló volutát láthatunk. A második és harmadik emelet félköríves záródású ablakai és a negyedik emelet szemöldökgyámos ablakai fölött jelennek meg a Réty-házról ismert ablakkeretezésekhez hasonló megoldások, háromféle változatban, melyek lényegében azonos hangsúllyal bírnak, így ezek alapján nehéz meghatározni a piano nobile helyét. Hangsúlyt ad a második és harmadik emeletnek, hogy ott két szint magasságú pilaszterek emelkednek, azonban az ezek által alátámasztott osztópárkány fölött a pilaszterek tengelyébe állított hermapillérek legalább ennyire hangsúlyosak, és ezen a szinten, vagyis a negyedik emeleten a két-két szélső tengelyt egy-egy kitért szárnyú sas is hangsúlyozza. Nem határozható meg tehát egyértelműen melyik a legdominánsabb emelet a felső három közül, de a figyelmet leginkább felkeltő részletek a negyedik emeleten vannak. A homlokzat egészét gazdagon borítja be a barokk és rokokó vakolat architektúra, mely tehát a negyedik emeleten kulminálódik. Az ezen a szinten látható szemöldökgyámos ablaknyílás forma Schannen Ernő jellegzetes megoldása, amit több művén használt, szinte védjegyévé vált.

A szemöldökgyámos ablakok Schannen életművében – ismereteink szerint – 1892-ben jelennek meg, két szinte egy időben engedélyezett épület tervein, majd a megvalósult homlokzatokon.

³⁴³ BFL XV. 17. d. 329. 34661. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23169/1894-III.

Az első ezek közül az Erzsébet körút 38. számú bérház, amelynek építésére 1892. augusztus 12-én adott engedélyt a Fővárosi Tanács. A négyemeletes bérházat Dr. Hlatky József és neje építtette.³⁴⁴ A homlokzatrendszer a nyílásformákkal, az egyes szintek egymáshoz való viszonyával, és a részletképzés egy részével is a Rémi Szállóra emlékeztet, a kiemelt szintek nyerstégla homlokzati síkja a Réty-házra utal vissza, a homlokzat közepén kiugró több szintet átfogó zárterkély, azonban a majdnem egy időben tervezett Tauffer-palota homlokzatát jelzi előre. A zárterkélyt itt gúla formájú tetővel kívánta lefedni a tervrajz, de mivel ma nincs magas lefedés e helyen, csak valószínűsíteni tudjuk, hogy megépült. A Rémi Szállóhoz hasonlóan itt is egy szinten látható a szemöldökgyámos ablak, de ezúttal nem a negyedik, hanem az első emeleten. Itt a negyedik emeleti ablakok félköríves záródású ikerablakok, amelyek között a Rémi Szálló hermapilléreire emlékeztető, de nem figuratív támaszok láthatók. E fölfelé szélesedő, fülkagyló motívumokkal díszített támaszformákhoz hasonló sorakoznak a kapualjban is.

A másik épület, amelyen 1892-ben szemöldökgyámos ablakokat láthatunk, a Bródy Sándor u. 10. számú palota, melyet Dr. Tauffer Vilmos szülész és egyetemi tanár és neje, szül. Török Anna építtette, Schannen Ernő építész 1892. július 22-én aláírt tervei szerint, melyeket 1892. augusztus 25-én engedélyezte a Székesfővárosi Tanács.³⁴⁵ A kétemeletes épület földszintjén a házmesterlakáson kívül nem egyértelműen megállapítható, hogy egy nagyobb vagy két kisebb lakás, az első és második emeleten pedig egy-egy hétszobás nagy lakás helyezkedett el a terv szerint. A három szélesebb tengelyre tagolható főhomlokzat kőburkolatot kapott. A sávozott földszinti falsíkba hat szegmensíves záródású nyílás vágódik, bal szélén a kapu, mellette a középső tengelyben három, a jobb szélső tengelyben két szegmensíves záródású ablak. Az emeletek szélső tengelyeiben nyíló páros kapcsolt ablakok között a középső tengelyben szögletes zárterkély nyílik, amelyet a koronázópárkány fölött harang alakú kupola koronázott eredetileg, ezt sajnos az utókor eltávolította, valószínűleg háborús sérülés után. E kupola volt az épület egyik legszembeütőbb barokkos eleme, de maga a homlokzat is barokk tömeget mutat, középhangsúlyos elrendezésével. A részletképzés a 18. század első felének közép-európai rokokóba hajló ornamentikáját mutatja, ahogyan Schannen Ernőhöz általánosságban közel állt a rokokó díszítés.

Kohn, született Tornyai-Schosberger Teréz az Üllői út és a Mária utca sarkán építtetett háromemeletes bérházat Schannen Ernővel. Az építkezés nagyjából egybeesik az éppen szemben álló Iparművészeti Múzeum építésével, 1893. augusztus 2-án hagyta jóvá terveit a Fővárosi Tanács.³⁴⁶ A levágott sarkú sarokház homlokzati megoldásainak két fő jellegzetességét emelhetjük ki. Egyrészt az eddigiekben szokatlan Schannen Ernő építészében, de általában a neobarokkban is a második emeleti piano nobile ablakainak oromzati formája, melyek magas hajlásszögű csonka háromszögek. Másrészt a tetőn igen magas hajlásszögű előugrásokat alkalmazott az építész, ami a későbbiekben a Nagymező

³⁴⁴ BFL XV. 17. d. 329. 34356. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32147/1894-III.

³⁴⁵ BFL XV. 17. d. 329. 36559. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33705/1892-III.

³⁴⁶ BFL XV. 17. d. 329. 36797. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31702/1893-III.

utca és a Mozsár utca sarkán épült bérházon is megfigyelhető. Az Üllői úti ház főemeleti oromzataihoz hasonló, de ezúttal az első emeleti főemeleten megjelenő ablaksor fölött jelentkező oromzatokkal készült Schannen egy másik munkája, a Nagymező utca. 25. számú Karfunkel-ház. 1894. február 14-én adta meg az építési engedélyt a Fővárosi Tanács a Karfunkel Salamonnak a háromemeletes bérházra.³⁴⁷ A négyszögű udvar köré épített bérház homlokzatán látható tagozatok és díszítések kissé szokatlanok Schannen Ernő életművében, leginkább a legkevésbé hangsúlyos harmadik emeleti ablakok utalnak vissza a Réty-ház és a Rémi Szálló ablakkeretezéseire.

1895. szeptember 5-én kapott Friedmann Lajos építési engedélyt a Fővárosi Tanácstól a Liszt Ferenc tér 4. számú bérházára.³⁴⁸ Ez az igen elegáns, palotaszerű homlokzattal ellátott háromemeletes bérház átlagos méretű, 2-4 szobás lakásokat tartalmaz. Az elegáns stukkódíszes kapualj és öntöttvas korlátos lépcső jelentősége eltöri a teljes magasságában sávozott homlokzat mellett. A két-két szélső tengely finoman előreugrik rizalitként, melyeket a Felső-Belvedere oromzatának formáját követő, de körablakkal és csúcsdíszekkel ellátott oromzatok koronáznak. A rizalitok közötti öt tengely egyenletes ritmusban sorolja az ablakokat. A homlokzat teljes szélességében és magasságában azonos nyílásformák jelennek meg, szegmensíves záródásúak. A kapu fölött az első és második emeleti ablakok fölötti szemöldökpárkány Schannen Ernő építészetének másik védjegye. A sajátos forma három lendületesen egymásnak feszülő ívből áll, két szélén egy-egy kisebb homorú ív indul, kissé vissza is kanyarodva, majd éles irányváltással közép felé indul vonala szegmensív formában.

Lustig Ede és neje Rákóczi út 80. számú bérháza, melyre 1897. január 19-én adta meg a Fővárosi Tanács az építési engedélyt,³⁴⁹ egyesíti a két jellegzetes Schannen által kedvelt formát, a szemöldökgyámos nyílásformát és a Friedmann-féle házon megismert szemöldökformát. A háromemeletes ház homlokzatának minden emeletén szemöldökgyámos ablakok nyílnak, és a homlokzat közepe itt barokkos kiemelést kap, a második emelet középső ablaka fölött látható a Liszt Ferenc téri ház szemöldöke kissé módosítva, de főszerepben. E ház terveit 1896. december 5-én írta alá az építész, és napra pontosan egy év múlva szignálta egy ehhez több tekintetben hasonló épület, a Király utca 89. számú négyemeletes bérház engedélyezési terveit, melyeket 1898. március 23-án hagyott jóvá a Fővárosi Tanács. A házat Orlay Sándor építtette.³⁵⁰ Az emeletei nyílásokat itt is kivétel nélkül szemöldökgyámokkal tervezte az építész, de itt a szélesebb és magasabb a homlokzat, és hiányzik a Rákóczi úti ház homlokzatának lendületes oromzatformája, kisebb teret kapnak a rokokós ornamentumok. Mindezek ellenére a szép kovácsoltvas kapu, a fölötte emelkedő kétszintes zárterkély, és az 1-2-1-2-1-2-1 tengelyek alkotta ritmus által a homlokzat elegáns hatást kelt.

³⁴⁷ BFL XV. 17. d. 329. 29028. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5082/1894-III.

³⁴⁸ BFL XV. 17. d. 329. 29394. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35594/1895-III.

³⁴⁹ BFL XV. 17. d. 329. 33550. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 1492/1897-III.

³⁵⁰ BFL XV. 17. d. 329. 34008. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 12847/1898-III. Ezúton szeretném megköszönni Vértes Mihálynak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet szakos hallgatójának, hogy felhívta figyelmemet az épületre.

1897. június 11-én kapott engedélyt a Fővárosi Tanácstól Schnitzer Mór és Dr. Somogyi Manó egy négyemeletes bérház építésére a Nagymező utca és a Mozsár utca sarkán,³⁵¹ amelynek homlokzatára eredetileg nem az összes emeleti nyílást tervezte Schannen szemöldökgyámosra, de végül itt is az összes emeleti nyílás ilyen záródást kapott. Ha nem is a homlokzaton, de az igen elegáns kapualjban megtalálhatók a Friedmann-házon megjelent szemöldökformák is. A lépcsőkortlát ezúttal is öntöttvas, ami viszonylag szokatlan a kovácsoltvasat preferáló neobarokk világában, formája az Erzsébet körúti bérház homlokzatának negyedik emeletén és a kapualjban megjelenő támaszformákéra.

Goldmann Ernő és Sziklai Zsigmond

Ahogy Quittner Zsigmond és Schannen Ernő első neobarokk munkáit 1889-ből ismerjük, úgy a kevésbé ismert, de az 1890-es években igen tevékeny Goldmann Ernő neobarokk tervezői tevékenységéről is 1889-től vannak ismereteink. Több tervrajz tanúsága szerint építész³⁵², illetve műépítész³⁵³ volt, pecsétjén 1891-ben az Erzsébet körút 34³⁵⁴, 1895-ben és 1896-ban az Izabella u. 19³⁵⁵, 1898-ban pedig a Bajza u. 46. számú ház³⁵⁶ van megnevezve lakóhelyeként vagy irodája helyszínéül. Az 1889 és 1898 közötti időszakból ismert általa tervezett épületek nagy része neobarokk stílusú.

Goldmann Ernő tevékenysége első ismert szakaszában, 1889 és 1891 között Sziklai Zsigmond építőmesterrel közösen írták alá három bérház terveit, és egy negyediknél szinte biztosra vehető, hogy szintén közös vállalkozásról van szó, bár ebben az esetben nem látjuk a tervrajzokon Goldmann aláírását. A pecsét felirata is a következő volt: „SZIKLAI és GOLDMANN építésszek és építőmesterek BUDAPEST”³⁵⁷, vagyis kettejük közül Sziklai neve volt dominánsabb a vállalkozásban. A Budapesti Műszaki Egyetemen végzetek jegyzékében szerepel Sziklai Zsigmond, vezetékneve Sziklay formában. E lista szerint 1887-ben fejezte be tanulmányait, vagyis elvégezte a Műszaki Egyetemet. Ennek ellenére, vagy ezzel párhuzamosan nem műépítészként hanem építőmesterként írta alá a tervrajzokat. A közösen épített épületek tervezői feladatait úgy tűnik mindvégig Goldmann vállalhatta, amire főleg stíluskritikai alapon gondolhatunk, hiszen a Sziklaitól független szakaszban is hasonló stílust képvisel. Sziklai Zsigmond egymaga is aláírt terveket, ilyenek közül két neobarokk stílusú ház

³⁵¹ BFL XV. 17. d. 329. 29064. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25068/1897-III.

³⁵² A Dembinszky u. 4. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 33409. hrsz. – található szögletes pecséten.

³⁵³ A Hevesi Sándor tér 1. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 33842. hrsz. – olvasható felirat (1894), az Alsóerdősor u. 10. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 33602. hrsz. – és a Podmaniczky u. 61. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 28523. hrsz. – található ovális pecsét (1895 és 1896.), az Izabella u. 67. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 28652. hrsz. – található ovális pecsét (1898).

³⁵⁴ A Dembinszky u. 4. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 33409. hrsz. – található szögletes pecsét.

³⁵⁵ Az Alsóerdősor u. 10. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 33602. hrsz. – és a Podmaniczky u. 61. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 28523. hrsz. – található ovális pecsét.

³⁵⁶ Az Izabella u. 67. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 28652. hrsz. – található ovális pecsét.

³⁵⁷ A Rottenbiller utca 29/a. számú ház tervrajzain – BFL XV. 17. d. 329., 33411. hrsz. – található ovális pecsét.

tervrajzait ismerjük, melyeket az alábbiakban ismertetünk. Sziklai és Goldmann együtt és külön tervezett neobarokk munkáinak nagy többsége a budapesti Erzsébetvárosban, illetve a Terézvárosban áll.

Sziklai és Goldmann vállalkozásának első ismert termékei 1889-ből valók, mégpedig két, alaprajzilag, és a homlokzat rendszere szempontjából egyforma épületen, melyeket a Vörösmarty utcába terveztek. A 3/a számú épületet Messinger Ármin, a 3/b számú házat Feledi Miksa számára tervezték. A két gyakorlatilag egyszerre beadott tervsorozat közül csak Feledi Miksa házáén van aláírás: Sziklai és Goldmann, alatta Sziklai Zsigmond építőmester aláírása külön is, és az 1889. november 4-i dátum. A belső udvaros bérházat mutató alaprajzok és a kissé ügyetlenül, elnagyoltan rajzolt, de barokkizáló jegyeket is mutató homlokzatrajzok megegyeznek, így nincs okunk kételkedni, hogy ugyanazon kéz vagy kezek munkái. Érdekes módon a két tervsorozatot viszony közel két hónap különbséggel, de majdnem azonos tanácsi számon engedélyezték, Feledi Miksét 1889. november 6-án,³⁵⁸ Messinger Árminét 1890. január 1-én.³⁵⁹ Hamarosan még közelebbi kapcsolatba került a két ház története, mert Messinger-féle ingatlant átvette Feledi, így most már mindkét épületet ő építtette. 1890. szeptember 2-án mindkét házra újonnan adta be a tervsorozatot az építtető,³⁶⁰ de lényegében megtartotta az eredeti formát, a legfontosabb változtatás, hogy a lépcsőház formáját kissé megváltoztatta, lekerekítette belső sarkait, ami a barokkizálás felé mutat. A két ház megépült, ma is áll, valóban nagyon hasonlítanak egymásra, mégis más stílust mutat homlokzatuk. A 3/a. számú ház a neoreneszánsz és a neobarokk határán van, a 3/b. számú épület tisztábban neobarokk stílusú.

1890-ben saját építkezésbe fog Sziklai és Goldmann, a Rottenbiller utcában, 29/a. számon maguknak terveznek bérházat. A terveket március 25-én írják alá, és április 14-én engedélyezik az azok alapján történő építkezést.³⁶¹ A homlokzatrajzon lényegében azt a megoldást látjuk, mint a Vörösmarty utca 3/b. számú ház megépült homlokzatán, a földszinten félköríves záródású, az első emeleten egyenes záródású, a másodikon lekerekített sarkú egyenes záródású, a harmadikon pedig szegmensíves záródású ablakokat. Az ablakok gazdagon barokkos szemöldökmezője és barokkos ívű, középen egymásnak forduló volutákat tartalmazó szemöldökpárkánya révén a második emelet tekinthető piano nobilének. A párkány frízébe fekvő téglalap alakú ablakok kerültek, amelyek oldalirányba egy-egy félkörívvel vannak bővítve. A megvalósult épület azonban nagy mértékben különbözik a tervtől, ilyen mértékű változtatást már módosított terven kellett bemutatni, ahogy azt meg is tették. A tervrajz a homlokzat középtengelyébe tervezett zárterkélyt mutatja, a terven a Sziklai és Goldmann aláírás olvasható, alatta a dátum: 1890. szeptember 25. Ezt a tervet 1890. október 24-én engedélyezték. A homlokzat rendszere annyiban változott, hogy a földszintre nem félköríves, hanem szegmensíves záródású ablakokat nyitottak ott a félköríves záródású gyalogoskapu két oldalán. A

³⁵⁸ BFL XV. 17. d. 329. 33863. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41328/1889-III.

³⁵⁹ BFL XV. 17. d. 329. 33864. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41326/1889-III.

³⁶⁰ BFL XV. 17. d. 329. 33863. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32976/1890-III.; BFL XV. 17. d. 329. 33864. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32974/1890-III.

³⁶¹ BFL XV. 17. d. 329. 33411. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14063/1890-III.

lekerekített sarkú ablakokat tartalmazó piano nobile az első emeletre került, és az ablakok váltakozó ritmusban a terven láthatótól eltérő szemöldökpárkányokat kaptak, a szegmensíves záródású szint a másodikra ereszkedett le, és a harmadik emeletre félköríves záródású ablakokat sorakoztattak a tervezők. Ha különbözik is a terven látható és a megvalósult homlokzat, abban feltétlenül hasonlítanak, hogy tisztán neobarokk stílusúak, a megvalósult még gazdagabban, plasztikusabb formákkal, mint a tervezett.

A Rottenbiller utcai háztól nem messze Sziklai és Goldmann egy másik neobarokk bérházat is tervezett a Dembinszky utca 19. számon. A főbejárat ezúttal nem a középtengelybe, hanem a jobb szélső axisba került, annak megfelelően, hogy nem építettek körbe egy udvart, hanem annak egyik oldala a szomszéd házzal volt határos. A datálatlan tervrajzokat Sziklai és Goldmann írta alá, és 1891. március 11-én engedélyezték azokat.³⁶² A nyolctengelyes homlokzat ezúttal csak kétemeletes, a piano nobile az első emeletre került, ide lekerekített sarkú ablakokat tervezte, barokkos szemöldökpárkánnyal és szemöldökkel. Az alaprajzok a később megépített formát mutatják, a homlokzatrajz azonban nem illeszkedik az alaprajzokhoz, se a megvalósult állapothoz. A megvalósult homlokzat Sziklai és Goldmann egyik legharmonikusabban barokkos munkája, melyen a jobb szélső két tengely enyhén előrelép, a nyílások – a kaput leszámítva kettes csoportokba vannak rendezve, közös nagy szemöldökpárkány alatt, a szemöldökmezőben kartussal. Az egymás fölötti ablakcsoportok is össze vannak kötve a díszítés segítségével.

A fenti munkákkal párhuzamosan munkákkal párhuzamosan, 1890-ből ismerünk két épülettervet, melyeket egyedül Sziklai írt alá, viszont, ha társas vállalkozásban tevékenykedtek – közös pecsétjük is volt éppen 1890-ben – akkor valószínűsíthetjük, hogy ezekhez is volt köze Goldmannak. Némileg ez ellen szól, hogy a két ház homlokzatának neobarokkja egymáshoz nagyon hasonlít, a fent bemutatottakhoz kevésbé. A Podmaniczky és a Kármán utca sarkára építtette Jung Henrik háromemeletes bérházát, melynek terveit 1890. március 28-án írta alá Sziklai Zsigmond, és 1890. április 14-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.³⁶³ A homlokzat a sarok fölött manzárdkúpolás megoldást mutat, A saroktengely második és harmadik emelete két szintet átfogó pilaszterekkel vannak összekötve. A második emelet a piano nobile, amelyen a Felső-Belvedere nagy oromzatának formáját követő szemöldökpárkányok láthatók. A megvalósult épület homlokzatán azonban mást látunk, a második emeletre szegmensíves záródású ablakok kerültek, szemöldökmezőjükben rokokós ovális, rácsos dísszel, e fölött íves, volutás szemöldökpárkánnyal. Az ablakok mellvédje felfelé kihasasodik, és azon is rácsos díszítés látható. A sarokrészen láthatók a két szintet átfogó pilaszterek, de a manzárdkúpola hiányzik, viszont helyette két további emelet került az épületre.

A Jung Henrik féle épület azon ritka neobarokk épületek közé tartozik, amelyről kritika is született, mégpedig lesújtó. Nendtvich Gusztáv, aki a neobarokkot általában nehezen tudta elfogadni, alig volt példája, ami tetszett neki, igaz életében, 1891-ig nem sokat láthatott Magyarországon. A

³⁶² BFL XV. 17. d. 329. 33320. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 9193/1891-III.

³⁶³ BFL XV. 17. d. 329. 28827. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14069/1890-III.

szóban forgó épületről így ír, ahogy azt már fentebb idéztük: „Nézzük a Podmaniczky-utca és a Kármán-utca sarkán épült bérházat, a melynek már technikai építésmódja is annyi port vert föl, s méltán kérdezhetjük, hogy vajjon nem azért csinálták-e ezt így meg a »mester«-ei, hogy örökre elriasszanak mindenkit a barokk és roccoco styltől”³⁶⁴ Igazat adhatunk a kritikusnak, hogy a sablonos bérházformára húzott barokkizáló-rokokós vakolatarchitektúrának valóban kevés köze van az eredeti barokk és rokokó alkotások erejéhez vagy finomságához, mégis az itáliai reneszánsz arányrendszerén, formai megoldásain iskolázott építész kissé elfogult véleményét érezhetjük a sorok mögött, és a kritika eltúlzottnak tűnik.

Sziklai Zsigmond másik egyedül aláírt terve az 1890-1891-es évekből, a Barcsay utca 6. számú háromemeletes bérház, melyet Führer József építtetett. Az első tervsorozatot 1890. december 30-án engedélyezték.³⁶⁵ A tervsorozathoz neoreneszánsz homlokzatrajz tartozik, és nincs aláírva. A következő tervsorozatot, ami szintén Führer József megbízásából készült, szinte nagymértékben megegyezik az első tervvel, Sziklai Zsigmond írta alá, és 1891. július 25-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.³⁶⁶ A módosított tervhez egy erkély részletrajz is tartozik, amit viszont nem Sziklai, hanem Bachl Ferenc építőmester art alá.³⁶⁷ Ez a homlokzati részletrajz már a megvalósult neobarokk homlokzathoz áll közel, azzal a különbséggel, hogy a megvalósult női atlaszok nem szerepelnek a rajzon. Hasonló alakos támaszok viszont a Podmaniczky utca sarkán épült házon is vannak, ahogyan a második emelet ablakainak szemöldökmezője és szemöldökpárkánya, valamint parapetje is azonos kialakítású. A két épület tehát igen közeli rokonságban áll egymással.

Visszatérve Goldmann Ernő munkásságához, a fent ismertetett Rottenbiller utcai bérház közelében, a Dembinszky u. 4. számú ház 1890-ben készült tervein csak az ő nevét tartalmazó pecsét látható. A Fuchs Mór megbízásából készített terveket 1890. szeptember 19-én engedélyezték.³⁶⁸ 1891. november 27-én módosított terveket engedélyezett a Fővárosi Tanács, melyeken Goldmann Ernő építész pecsétje alatt Bachl Ferenc építőmester aláírása szerepel. Úgy tűnik tehát, hogy 1891-ben szűnhetett meg a Sziklai és Goldmann együttműködés, és ettől kezdve külön, de azonos építőmesterrel dolgoztak legalább egy-egy mű erejéig.³⁶⁹

Goldmann Ernő építész jelentősebb munkái közé tartozik a Hevesi Sándor tér 1. számú négyemeletes bérház, melynek terveit 1894. november 2-án engedélyezte a Fővárosi Tanács.³⁷⁰ A homlokzatrajzon az építész neve alatt egy későbbi jeles tervezőpáros neve is szerepel építőmesterként: Weinrüb és Spiegel. A terv a földszintre bolt- és kávéházhelyiségeket, az emeletekre 2-4 szobás lakásokat irányzott elő. Az átlag pesti bérháznál reprezentatívabb homlokzati architektúrával rajzolt

³⁶⁴ 165. jegyzetben i. m.

³⁶⁵ BFL XV. 17. d. 329. 33690. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 46293/1890-III.

³⁶⁶ BFL XV. 17. d. 329. 33690. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 19755/1891-III.

³⁶⁷ A tervrajzon nem található engedélyezési szám.

³⁶⁸ BFL XV. 17. d. 329. 33409. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 36046/1890-III.

³⁶⁹ A kétemeletes homlokzat első emelete a piano nobile, ahol kartusos szemöldökmező fölött volutás szemöldökpárkány ívelődik. Valószínűleg később építették az épületre azt a további két emeletet, amely ma is áll, szintén neobarokk stílusban, de erősebben megmozgatva a tömeget.

³⁷⁰ BFL XV. 17. d. 329. 33842. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41260/1894-III.

tervrajzhoz képest még gazdagabb tagozat és díszítőrendszerrel kivitelezett homlokzat földszintjén kosáriréses záródású boltnyílások között félköríves záródású kaput atlaszok kereteznek, melyek közepén előredomborodó bábos korlátos erkélyt tartanak. Az első emeleten a terven látható díszes szemöldököt a megvalósult épületen egyenes szemöldökpárkány is kiegészíti, a második emeleten az eredetileg csak a rizalitokba tervezett barokkosan ívelődő szemöldökpárkányú nyílások a kivitelezett homlokzat teljes szélességében végigvonulnak. A második emelet ablakai azonban a középrizalitban visszafogottabb formát mutatnak, mint a terven. Míg a harmadik emeleten az ablakformák lényegesen nem változtak, a terven még látható rizalittagolás, és az e fölötti díszes attika eltűnt. Ez utóbbi esetben háborús kárt feltételezhetünk.

Goldmann Ernő Brill Ferenc és Dr. Widder Győző részére tervezett a Podmaniczky és Szív utca sarkára egy négyemeletes bérházat, amely több tekintetben rokona a Podmaniczky utca és a Kármán utca sarkán épült háromemeletes bérháznak, melynek terven Sziklai Zsigmond aláírása szerepel, de tervezőjeként Goldmann Ernőt valószínűsíthetjük. A Szív utca sarkára tervezett 1-4 szobán lakásokat tartalmazó bérház első tervsorozatát 1895. szeptember 20-án,³⁷¹ módosított tervét 1896. május 29-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.³⁷² A Kármán utca sarkán álló bérházhoz hasonlóan a sarok rizalitként kap hangsúlyt, a második és harmadik emelet magasságában két szintet átfogó pilaszterekkel, a sarok fölött manzárdkupolával. A tervhez képest komoly változások figyelhetők meg a megvalósult épületen, ezek közül az első emelet, vagyis a főszint nyílásait emelhetjük ki, ahol az oromzatok formája gazdagabb megoldásban készült el.

1897. március 23-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács a Király utca 87. számú háromemeletes bérház terveit, melyet Vukovári Albertné, született Gruber Rózsa építtette Goldmann Ernő tervei szerint.³⁷³ A tervsorozatban homlokzati rajz nem maradt fenn, de a felépült ház homlokzata elég egyértelműen mutatja Goldmann szerzőségét. A földszinti tágas kosáriréses záródású boltnyílások fölött az első emeleten félköríves záródású ablakok nyílnak melyeket barokkos kartusos szemöldökmező fölött hullámzó szemöldökpárkány hangsúlyoz. A harmadik emelet szegmensíves záródású ablakai szintén rokonai Goldmann és Sziklai korábbi munkáinak.

Horovitz Ármin és neje Izabella utcai háromemeletes bérházát 1897-1898-ban tervezte Goldmann Ernő. Az 1-3 szobás lakásokat tartalmazó ház terveit 1897. június 11-én engedélyezték.³⁷⁴ A homlokzatrajztól ezúttal igen nagymértékben különbözik a kivitelezett homlokzat. A terven látható inkább reneszánszos, mint barokkos homlokzatot megvalósította Goldmann 1896-ban az Alsóerdősor utca 10. számú házon, azzal a különbséggel, hogy az első emelet középtengelyébe kis erkélyt helyezett.³⁷⁵ A megvalósult homlokzat határozottabban barokkos, és leginkább a Rottenbiller utcai Sziklai és Goldmann-féle házra emlékeztet középtengelybe helyezett zárterkélye miatt. Az épület első

³⁷¹ BFL XV. 17. d. 329. 28523. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38176/1895-III.

³⁷² BFL XV. 17. d. 329. 28523. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 22273/1896-III.

³⁷³ BFL XV. 17. d. 329. 34009. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10526/1897-III.

³⁷⁴ BFL XV. 17. d. 329. 28652. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25481/1897-III.

³⁷⁵ BFL XV. 17. d. 329. 33602. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 30422/1896-III.

emeletén Goldmannra kevésbé jellemző, az összes nyílás fölött végigvezetett szemöldökpárkányt láthatunk, amelyre szegmensíves oromzatok ülnek. A kapualj és a lépcsőház az átalagosnál gazdagabb dísszel rendelkezik.

Goldmann Ernő munkásságának főműve egyértelműen a Csillag-palota az Alkotmány utca és a Vadász utca sarkán. Kivételesen tehát nem az Erzsébetváros és a Terézváros bérházrengetegében, hanem az elegánsabb Lipótvárosban kapott megrendelést az építész. A levéltárban őrzött tervekben nem derülne ki a tervező kiléte, hiszen csak a kivitelező építőmesterek, Wellisch Sándor és Gyula neve szerepel itt. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk azonban, hogy a bécsi Der Architekt folyóirat közölte az épület két alaprajzát és fényképét, a képaláírásban pedig ezt olvashatjuk: „Wohnhaus des Herrn Béla Csillag in Budapest Vom Architekten Ernst Goldmann”.³⁷⁶ Az első engedélyezési tervsorozatot 1898. február 9-én engedélyezte a Fővárosi Tanács, ezen szerepel a fenti építőmesterek neve.³⁷⁷ A következő tervsorozatot már nem Csillag Béla, hanem ifj. Csillag Béláné, született Geiger Flóra nevében adták be, e terveket 1898. december 7-én,³⁷⁸ majd további módosított terveket 1899. április 20-án engedélyeztek.³⁷⁹ 1900-ig megépült az épület, mert a fent említett folyóirat ebben az évben közölte annak fényképét. Az épület a földszintjén üzlethelyiségeket tartalmazó kétemeletes és attika emeletes palota, melynek mind homlokzatai, mind belső terei neobarokk stílusban készültek. A négytengelyes Alkotmány utcára néző főhomlokzat bal szélső tengelyében nyílik a gyalogos főbejárat, melynek félköríves záródású nyílásában nagy művészi igénnyel készített kovácsoltvas kapu látható, melyen Pick Ede kovácsmester neve olvasható. A kaput eredetileg robosztus atlaszok keretezték, ma ezek helyén oszlopokat láthatunk. A kapu mellett szintén félköríves záródású boltnyílások sorakoznak sávzott alapfelületen. Osztópárkány csak a földszint és az első emelet között húzódik, az összes emelet az osztó- és koronázópárkány között jelenik meg. A piano nobile az első emelet, ahol palotahomlokzatokra jellemző széles közökkel elhelyezett, félköríves záródású ablakok fölött alul nyitott, Belvedere-oromzatra emlékeztető formájú ablakok sorakoznak. A jobb szélső tengely – ahol az előbbiektől eltérő, angyalok által közrefogott kartussal koronázott ablak nyílik – rizalitként előreugrik, emeleteit óriáspilaszterek fogják össze, melyek alul nyitott háromszögű oromzatot hordoznak. A timpanonban rokokó kartus fog közre egy nagyobb és egy kisebb angyal, a kartusban a Cs betű olvasható, mely az építető vezetéknevének kezdőbetűje. Az oromzat fölött magas manzárdkupola emelkedik, melynek alsó része körül attikafalon eredetileg vázák álltak, és tetőablak nyílt fölötté. Ennek a tetőablaknak a szemöldökpárkánya, valamint az első emelet rizaliton kívüli részeinek ablakoromzatai emlékeztetnek Goldmann egy korábbi munkája, a Podmaniczky és Szív utca sarkán álló ház hasonló elemeire. Szintén rokon vonás a két épület között, hogy a felső emeleteken szegmensíves záródású ablakok fölött kör alakú nyílások sora látható. E két épület homlokzati architektúrájának viszonya jól érzékelteti, hogy egy építész sajátos kelléktárából hogyan tervezi az

³⁷⁶ DA, 1900., 56. képtábla.

³⁷⁷ BFL XV. 17. d. 329. 24849. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 4760/1898-III.

³⁷⁸ BFL XV. 17. d. 329. 24849. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 59062/1898-III.

³⁷⁹ BFL XV. 17. d. 329. 24849. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17961/1899-III.

olcsóbb, kisebb igényű bérházat és az elegáns palotát. A belső terek viszonyára is jellemző ez, a Csillag-palota szabadon álló oszlopokkal kialakított előterének boltozatát gazdag stukkódísz és egy ritka szépségű neorokokó lámpa díszíti. A háromkarú lépcső korlátja szögletes köcsögformájú, a pihenőkön kovácsoltvas korlát található, a lépcsőház szintén gazdag neobarokk-neorokokó stukkódíszrel rendelkezik.

Goldmann Ernő építészeti tevékenységéről 1889 és 1899 között van tudomásunk, egyelőre nem ismerünk tőle korábbi és későbbi munkákat. Elképzelhető, hogy 1900 körül sok más építészhez hasonlóan ő is váltott a szecesszióra, de erre vonatkozóan egyelőre nincsen semmi információnk.³⁸⁰

Hubert József és Móry Károly

Hubert József és Móry Károly építőmesterek tervezői tevékenysége a magyar neobarokk építészet egyik kulcsfontosságú fejezete, mint láttuk, ők alkották meg bécsi példa után igazodva az 1880-as évek neobarokkjának egyik meghatározó jelentőségű példáját, a Dreher-házat a budapesti Kossuth Lajos utcában. 1889 tájától az ő építészetükben is főszerepet kap a neobarokk, 1893/1894-ig együtt, majd 1894-től Hubert József önállóan tervez, és életművében nemcsak az 1890-es évek végéig, hanem az 1910-es évekig folyamatosan nagy szerepet kapott a neobarokk. Hubert József minden bizonnyal legtermékenyebb neobarokk építészünk volt, és munkásságában a kvantitás mellett a minőség is szerepet kapott nem egy épületen.

Hubert és Móry építészetében 1889-ben tehát nagy lendületet kapott a neobarokk stílusú épületek tervezése, szinte minden évben született egy vagy több ilyen munkájuk. 1889-hez köthető a pozsonyi Pisztóry patikus háza,³⁸¹ egy elegáns palota a korszak legelegánsabb pozsonyi útján, a Stefánia úton (21/a. szám). Az egyemeletes és héttengelyes homlokzaton szimmetriatengelyét az oszlopok által övezett kapu jelöli ki, a homlokzat szélső tengelyeiben enyhén előreugró rizalitoknak az emeleti zárterkélyek adnak hangsúlyt, mely utóbbiakat kupolácskák koronáznak. Az íves záródású kapun kívül az összes homlokzati nyílás lekerekített sarkú egyenes záródású ablak vagy erkélyajtó, és ez a nyílástípus Hubert és Móry, de később önállóan Hubert József kedvelt megoldása lesz, az 1890-es évek második feléig több helyen láthatjuk. Az erősebben sávazott alapfelületű földszint fölött a hajszálvékony fugákkal vonalazott első emelet adja a piano nobilit, ahol a zárterkély ablakok szemöldökpárkányra a Belvedere-ormozat mintáját követi, míg a köztes öt nyílás fölött a neobarokk építészetben szokatlan formájú tört-íves szemöldökpárkányok helyezkednek el. Ezek a két szélen

³⁸⁰ Stíluskritikai és egyéb információk alapján, mert írásos dokumentum nem áll rendelkezésünkre, a budapesti Nyugati tér 4. számú bérházat Goldmann Ernőhöz köthetjük. A házat Feledi Miksa építtette, az építőmester Bachl Ferenc volt, az építési engedélyt 1891. augusztus 24-én adta meg a Fővárosi Tanács. BFL XV. 17. d. 329. Engedélyezési szám: 31498/1891-III. Az építetető részére tervezte Sziklai és Goldmann a Vörösmarty utcai házakat, az építőmesterrel pedig a Dembinszky u. 4. számú házat építtették. A stílusbeli vonatkozások közül a második emelet jellegzetes oromzat formáját emelhetjük ki, amely a Podmaniczky utcai és az Alkotmány utcai házhoz jelenik meg később, valamint a kaput keretező atlaszokat, amelyek az Alkotmány utcai épületen egészen hasonlóan, de további épületeken is megjelennek, női változatban.

³⁸¹ 186. jegyzetben i. m., 77-78. Kép: 80.

vízszintesen induló rövid szakasszal indulnak, majd 45 fokos szögben felfelé forduló egyenes vonal mentén haladnak tovább, végül egy lefelé ívelődő félkörívben záródik a szemöldökpárkány. Ez a megoldás Hubert és Móry munkásságában máshol nem fordul elő.

1890-ben Hubert és Móry két saját bérházat épített Budapesten, az egyiket az Üllői út és a Ferenc körút sarkán, a másikat a József körút és a Stáció (ma Baross) utca sarkán.³⁸² A két ház terveit közel egy év különbséggel engedélyezték, az első a Ferenc körúti volt, amelynek építését 1890. február 11-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.³⁸³ A viszonylag keskeny telken épült sarokház földszintjén bolt- és kávéházi helyiségeket, az emeleteken 1-4 szobás lakásokat terveztek. A Ferenc körúti homlokzat középtengelyét erősen hangsúlyozták a tervezők, mégpedig a Dreher-házhoz hasonló óriásoszlopos rizalittal, mégis a homlokzati főhangsúly a levágott sarokra került, ahol a második és harmadik emeletet összefogó oszlopokon kívül nagy és kisebb kupolákból álló kompozíciót képeztek ki. Nendtvich Gusztáv fent idézett lesújtóan erős kritikája ezt a sarokmegoldást célozta. Itt a kritikának csak egy részét idézzük újra: „*Vagy »last but not least« fölhívom kartársaim közül azokat, a kik még nem látták volna, hogy ne sajnálják a fáradságot, hanem menjenek el s nézzék meg az Üllői-út és a Ferenc-körút sarkán a kaszárnnyával szemben levő házat. Érdemes megnézni, sőt érdemes arra is, hogy emlékezetünkbe véssük, mert igazán a netovábbját élvezhetjük annak, hogy micsoda lehetetlenségekre tévedhet még egy különben igen tehetséges művész fantáziája is, elveszti minden irányát, ha féktelenné válik és ha csak azt az egy célt látja maga előtt, hogy – az ő nézete szerint – újat és originalisat alkosson.*”³⁸⁴ A véleményt ezúttal is kissé túlzónak tartjuk, és a neoreneszánsz, illetve az eredeti reneszánsz építészet arányrendszerének szempontjából megírt elfogult, bár több helyen nagyon találó kritikaként értékelhetjük. A bérház valóban túlzottan hivalkodó volt, és részarányai se feltétlenül egy kiegyensúlyozott rendet kívánnak követni, aminek oka éppen az, hogy felkeltse magára a figyelmet a bérház, hogy ott a bérháztulajdonos szempontjából előnyösebben lehessen kiadni a lakásokat. Ez a szempont egyre erősebben érvényesült Budapest építészetében, és a neobarokk elterjedésének egyik fő mozgatórugója volt, hiszen az itáliai neoreneszánsznál, de a francia és a neémet neoreneszánsznál is látványosabb, figyelemfelkeltőbb, arisztokratikus vagy nagypolgári környezetet kínált a bérlőnek.

A József körút 55-57. számú bérház építésére 1890. november 8-án kaptak engedélyt a Fővárosi Tanácstól. A földszinten bolthelyiségeket, az emeleten pedig 2-4 szobás lakásokat tartalmazó bérház homlokzatának sarkát levágták tervezőik, ahol egy tengely széles sarokhomlokzat jött létre. A négyemeletes homlokzatok földszintjére eredetileg lekerekített sarkú egyenes záródású nyílásokat, az emeletekre pedig egyszerű egyenes záródású nyílásokat terveztek az építómesterek. Ma azt látatjuk a megvalósult épületen, hogy a földszinten és az alárendeltebb első és negyedik emeleten egyenes záródású, a kiemelt második és harmadik emeleten pedig lekerekített sarkú egyenes záródású ablakok

³⁸² A Ferenc körúti ház sajnálatos módon elpusztult, archív fényképekről ismerjük megépült formáját.

³⁸³ BFL XV. 17. d. 329. 36876. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5745/1890-III.

³⁸⁴ 165. jegyzetben i. m.

nyílnak. A pozsonyi palotához hasonlóan tehát újra ehhez a nyílásformához fordultak a tervezők, az elegancia jegyében. Nem tudjuk, milyenek lehettek az 1890-es évek elején elkészült homlokzatok, de a tervrajzhoz képest visszafogott díszítést láthatunk a mai homlokzatokon. Mindenekelőtt a sarokrészt hangsúlyozó rokokós keretdíszek hiányoznak a második emelettől felfelé, sőt a sarok fölé attikát is tervezett Hubert és Móry. A díszítés inkább eloszlott a homlokzat egészén, kiegyenlítődött az egyes részek közötti különbség, mely a terven még megvolt. Nem csak a második emelet, hanem a földszinti kapu (a boltnyílások nyilvánvalóan nem eredeti állapotunkban maradtak fenn), az első, második és harmadik emeleti ablakok gazdag neobarokk-neorokokó keretezést kaptak végig a homlokzatokon. A plaszticitás, az oromzati sasok és egy sarokerkély miatt azonban egyértelműen a második emeletet tekinthetjük főemeletnek.

József körút 59-61. számú ház terveit 1891. november 23-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.³⁸⁵ A háromemeletes és attika szintes bérházat Dr. Gorove László megbízásából építették. A tizenkét tengelyes főhomlokzatot nem középrizalittal, hanem a homlokzat két hattengelyes felének középtengelyében helyezték el egy-egy kéttengelyes rizalittal tagolták. Ezeknek földszintjén nyílik egy-egy kosárvíves kapu, a bal szélső a kapualj felé, a jobb szélső üzletportál. Az egyenletes ritmusban sávozott földszint fölött a rizalitok első emelete váltakozó ritmusban kisebb és nagyobb távolságra húzott fűgákkal van sávozva. A rizalitok első emeletének nyílásai között fülkében kővázát helyeztek el, és erkély hangsúlyozza ezt a szintet, amely az épület főemelete. Ez az emelet a bécsi Belvedere nagy oromzati formájára emlékeztető, de annál kissé szögletesebb ablakoromzatok által is nagyobb hangsúlyt kapott. A második emeleten megszűnik a rizalit finom előrelépése, de más eszközökkel továbbra is kiemelt szerepet kapnak e tengelyek. Itt fülke formájú keretbe angyalt mintázó dombormű került, a keret fölé pedig kartus, a két lapos volutákkal keretezett ablak külső oldalain egy-egy piederstälra emelt vázaszerű dísz látható. A homlokzat nyílásformái közül a földszintiek félkörívesek és kosárvívesek, az emeletieket pedig minden szinten lekerekített sarkú egyenes záródásúra tervezték, de ma alig érezhető lekerekítés csak a második és harmadik emeleti ablakoknál figyelhető meg, az attika szinten viszont végül szegmensíves ablakok készültek.

A József körút 59-61. számú ház földszinti tervrajzán kívül több alaprajzot nem ismerünk az eredeti engedélyezési tervsorozatból, így nem tudjuk mekkora lakásokat terveztek az emeletekre. A függőfolyosós udvar körül épült bérház földszintjén bolthelyiségek és kis lakások helyezkedtek el, a kapualj nem a főhomlokzat középtengelyében nyílt, hanem a bal oldali rizalit középtengelyében. A holkeres kiképzésű kapualj udvar felőli tengelyében kitágul a tér, és ott balra két szabadon álló oszlop, jobbra a háromkarú lépcsőház indul. A lépcsőkorlát, ahogy a kapualj terrazzo padlóburkolata és gazdag stukkódísz is neorokokó stílusú.

³⁸⁵ BFL XV. 17. d. 329. 36780. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 45038/1891-III.

1891. május 1-én adott engedélyt a Fővárosi Tanács Gróf Zichy Géza budai (Úri utca 60.) palotájának átalakítására.³⁸⁶ A tervrajzokon Hubert és Móry ezúttal építészeknek nevezik magukat, és nem építőmestereknek, ahogy eddig a legtöbbször tették. A tollal írt aláírás alá azonban valaki ceruzával, de hasonló betűkkel ezt írta: „*építőmesterek!*” A budai hegyek irányába nyitott U alakú egyemeletes régi épület nagy része megmaradt volna, de bizonyos helyeken jelentősebb átalakításokat, bővítéseket vettek tervbe az építészek. A meglévő alaprajzi rendszer lényegében változatlan maradt, de egyes helyeken válaszfalakat helyeztek át, ajtókat falaztak be és nyitottak. A belső terekben a fő változást az jelentette, hogy a tervezők neorokokó stílusban feldíszítették a helyiségeket, így elsősorban a kapualjat és a lépcsőházat, amely utóbbi új kovácsoltvas rácsot kapott. Az új lekerekített sarkú ajtószárnyakra neorokokó kilincsek kerültek.

Zichy Géza budai palotája funkcionális rendszerét nagy alaposággal ismerjük az alaprajzokon pontosan feltüntetett megnevezések révén. A földszint kaputól jobbra eső szárnyában az idősebb grófnő lakosztályán és a Comtesse szobáin kívül nevelői szobák helyezkedtek el, míg a bal szárnyban egy nevelőnői szobán és Frau Angol szobáján kívül a konyha, kamrahelyiségek, egy cselédszoba és a szakács szobája sorakozott. Az emeleten az utcai szárnyban kapott helyet a grófnő lakosztálya, a szalon, a fogadószoba és egy hálószoba. A bal szárnyban, a konyha fölött az ebédlő, egy melléklépcsőház, egy kamra és végül a hátsó homlokzat felé a gróf szobája zárta a sort. A jobb szárnyban a két gyermekszoba közelében a szobalány és a komorna szobája helyezkedett el.

A régi udvart, melyet U alakban vett körül a ház, egy negyedik, hátsó szárnyal zárták be az építészek, melynek földszintjére a kocsiszín, hat lóra istálló, nyeregkamra és a kocsis szobája került. E hátsó szárny emeletére pedig a magyar neobarokk építészet egyik legszebb példájaként egy terasz került, melyet két – a gróf szobáját és az egyik gyermekszobát magába foglaló – manzárdkupolával fedett pavilon határolt. A két pavilon között ión oszlopokkal és koronázópárkánnyal képzett pergolát terveztek, az oszlopok közé barokkos-rokokós kőkorlátot rajzoltak a tervezők. A hátsó homlokzat földszintjének istállóablakai fekvő ovális ablakok voltak, a pavilonokon pedig kosáriréses, illetve félköríves záródású ablakok nyíltak, melyek közül az emeletiek fölött gazdagon tagolt, íves tört oromzat látható. Nem tudjuk, hogy megvalósult-e a látványos kerti architektúra, mert archív fényképet nem ismerünk róla, és jelenleg egyemeletes – hagyományos szerkezetű épületszárny áll ezen a helyen, melynek földszintjén nincs nyoma istálló- vagy kocsiszín ajtóknak.

Az első engedélyezési tervsorozatban megtalálható a főhomlokzat terve is, amely a meglévő tengelykiosztást megtartja, a kapu és az ablakok helyén nem változtat, viszont erősen feldíszíti a homlokzatot. A kapunyílást lekerekített sarkú egyenes záródású formában képelték el a tervezők, melyet egy-egy rokokós díszű korinthuszi oszlop keretezett volna. A kapu fölé magas hullámos elemekből álló, felül nyitott oromzatot emelt Hubert és Móry, melyben a Z G monogramos kartus látható, és ezt a kompozíciót kilencágú korona zárja felül. Az első emelet egyenes záródású ablakai

³⁸⁶ BFL XV. 17. d. 329. 6689. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 15836/1891-III.

főlé is magas, középen felül nyitott szemöldökpárkányt helyeztek az építészek. Ez a homlokzatváltozat nem valósult meg, hanem minden bizonnyal az eredeti állapotot nagyobb mértékben megtartó megoldás született. A megvalósult kapu talán az eredeti formát követve porte cochère en niche megoldású, sávozott kosárirves záródású fülkébe helyezte a kocsikaput, amely fölé a bécsi Belvedere nagyoromzatát követő oromzat került, benne a címerrel. Az első emeleti ablakok pedig váltakozva homorú és domború elemek által meghatározott törtoromzatosak a mai épületen.

1891. július 3-án módosított terveket engedélyezett a Fővárosi Tanács, melyeket szintén Hubert és Móry készített, melyen nagyobb mértékű változtatás nem látható.³⁸⁷ 1908. július 31-én újabb, ezúttal már csak Hubert József építőmester által készített átalakítási tervrajzokat engedélyeztek,³⁸⁸ melyeken a meglévő állapot nem tüntet fel teraszt, de úgy látszik, hogy a hátsó szárny emeletén a megépült teraszt tervezte beépíteni a terv, három nagy szobával. A földszinten több kis lakás látható, vagyis azt valószínűleg bérlakásokkal alakították ki, a teljes emeleten viszont továbbra is egy nagy lakás látható, amely Zichy Géza és családja budai otthona lehetett.

Hubert és Móry rokokós irányának egyik emlékezetes példája az Iparművészeti Múzeum épületével szemben álló Üllői út 32. számú Heinrich-udvar, melynek terveit 1892. március 14-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.³⁸⁹ A Heinrich A. és fiai megbízásából készült tervrajzok első sorozatában az Üllői út felőli épületrész és a mögötte íves L alakban kanyarodó nagy telek körül épült raktárépület-szárnyak rajza külön lapokon jelenik meg, minthogy jellegében nagymértékben különböztek ezek az épületrészek. A raktárszárnyak a hasznossági építészet példái egyszerű, díszítetlen nyerstégla falakkal, szegmensíves ablakokkal. Az Üllői út felőli épületrész a raktárszárnyakhoz U alakban kapcsolódik, és ennek homlokzati és fontosabb belső tereinek architektúrája neorokokó vakolatarchitektúrát mutat. A sávozott felületű földszintre a kosárirves záródású kapu két oldalára félköríves záródású ablakok és iroda- illetve boltnyílások kerültek a terven, az első emeletre félköríves, a második és harmadik emeletre a Hubert és Móry által kedvelt lekerekített sarkú egyenes záródású ablakokat terveztek. Lényegében a terveknek megfelelően valósult meg a homlokzat, melyen hangsúlyos rokokó keretezésű ablakai révén az első emelet alkotja a piano nobilit. A kilenc tengelyes homlokzat középső három axisa enyhén előreugró rizalitet képez, ahol más keretezést kaptak az ablakok, mint a szélső szakaszokban. A középső három tengelyben az ablak ívének két oldalán három-három rokokós S dísz fölött omega formájú szemöldökpárkányban kagyló látható, míg a szélső szakaszok ablakainak íve két oldalán három-három rokokó C alak fölött homorú ívű tetőcskére emlékeztető szemöldökpárkány alatt angyalka és kartus jelenik meg. Az első emeleti ablakok emlékeztetnek Hubert és Móry első főművének, a Dreher-háznak első emeleti szélső szakaszaiban látható ablakok formájára. A rizalit az első és második emeletet óriás féloszlopok fogják

³⁸⁷ BFL XV. 17. d. 329. 6689. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 20065/1891-III.

³⁸⁸ BFL XV. 17. d. 329. 6689. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 165909/1908-III.

³⁸⁹ BFL XV. 17. d. 329. 36795. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 9838/1892-III.

össze, és ezen oszlopok fölött a harmadik emeleten gyermekeket ábrázoló szobrok ülnek nagy volutákon, mely utóbbiak pilaszterekhez kapcsolódnak.

A jelen dolgozat szempontjából fontosabb Üllői úti épületrész alaprajzai egy másik engedélyezési tervsorozatban találhatók, melyet 1893. május 17-én engedélyeztek.³⁹⁰ Az épület földszintjén iroda- és bolthelyiségek sorakoztak a kapualj és a lépcsőház körül. A metszetrajzon jól látható, hogy a kapualjba gazdag rokokó keretezést terveztek az ajtókhöz, jelenleg azonban csak a boltozaton látható rokokó stukkódísz. Az első emeleten két lakás helyezkedik el, az épület jobb felén L alakban egy nagypolgári lakás, melyben előszoba, úri szoba, szalon, női szalon, hálószoba, étterem, ruhatár, egy további szoba, konyha, cselédszoba és éléskamra, valamint fürdő és WC látható a terven. Az első emelet bal felén az előbbinél valamivel kisebb, ötszobás lakás rajza látható. A második emeleten is két nagy lakás, a harmadikon pedig egy nagy és két kisebb lakás kapott helyet.³⁹¹

A budapesti bérházépítkezések is folytatódtak Móry Károly nélkül. E bérházak közül az első ismert a Károly körút 12. számú épület, amelyet Porst Ferenc megbízásából tervezett Hubert József. 1895. március 6-án adott engedélyt a Fővárosi Tanács az építkezésre, ez a dátum szerepel az engedélyezési tervsorozat tanácsi feliratában.³⁹² Az udvart U alakban körülvevő épületben a földszinten és a mezzanin szinten nagy bolthelyiségek helyezkedtek el. Az emeletek mindegyikén az utcai és udvari szárnyában L alakban sorakoztak egy nagypolgári lakás helyiségei, a hátsó szárnyban a melléklépcsőházból lehetett megközelíteni egy garçon lakást. Az udvarba a homlokzat jobb szélső tengelyében nyíló gyalogos kapun keresztül megközelíthető kapualjon és az ezzel egy tengelybe eső kétkarú lépcsőt tartalmazó lépcsőházon keresztül lehetett.

Közel egy év múlva, 1896. február 11-én módosított tervsorozatot engedélyezett a Fővárosi Tanács ezúttal Porst Gyula részére.³⁹³ E terven mindenekelőtt azt a módosítást eszközölte a tervező, hogy a a földszinti és a félemeleti bolthelyiségeket egy nagy lépcsővel kötötte össze, melynek alsó szakasza két íves karból áll, majd egy egyenes kar vezet tovább, végül egy pihenő után két irányba kanyarodik a lépcső, és így ér a mezzaninra.

A homlokzati tervrajz nem maradt ránk, de a ma is álló épület földszintjén és félemeletén kívül, melyeket az utókor nem tartott meg eredeti formájukban, a felsőbb emeletek homlokzati architektúrája ma is épségben megvan. A hattengelyes homlokzat főemelete az első emelet, amely félköríves záródású ablakaival, ezek barokkos-rokokós szemöldökpárkányával, valamint a középső két tengely kovácsoltvas korlátú erkélyével tűnik ki. A felsőbb szinteken nem az egyenes záródású ablakok, hanem az azokat elválasztó, az első és második emelet magasságában húzódó sávozott

³⁹⁰ BFL XV. 17. d. 329. 36795. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 19091/1893-III.

³⁹¹ Az ingatlan Mária utcai részét először 1907-ben Hubert József építőmester tervei szerint alakították át, majd 1912-ben e szárny mellé Sándy Gyula építész tervei szerint építettek egy új épületrészt. BFL XV. 17. d. 329. 36795. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 113205/1907-III.; 98408/1912-III. E két épületrész nem neobarokk stílusban épült.

³⁹² BFL XV. 17. d. 329. 24231. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 8465/1895-III.

³⁹³ BFL XV. 17. d. 329. 24231. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 3377/1896-III.

lizénák rokokó kartusos díszei, valamint a harmadik emelet ablakai közötti lizénák díszes falitáblái és a koronázópárkány hívj fel magára a figyelmet.

Budapest, az Ezredéves kiállítás Háziipari csarnoka szintén Hubert József nevéhez köthető, részben neobarokk munka.³⁹⁴ Bálint Zoltán így jellemzi az épületet: „Tovább a kiállítási körút mentén a házi ipari csarnok állott, melynek tervezésénél ugyancsak történelmi reminiszccenciák vezették építészt, Huberthet. Az egész épület jellege hasonló ahhoz, amit már a történelmi csoport reneszánsz részénél, a lőcsei városházánál találtunk. Itt csak a torony utánezata a pozsonyi városház tornyának, mely alsó részében még goth formákat mutat, míg felső része és sisakja barok ízlésben épült ki. Az utánezat nem volt azonban különösen sikerültnek mondható, hiányzott a finom és gondos részletképezés, a mely egyedül adhat az ilyen jellegű építménynek jogosultságot.”³⁹⁵

Az Ezredéves évforduló évében, 1896-ban építtetett villát ifj. Dreher Antal Budapest Kőbánya kerületében. A Hubert József készítette terv nem neobarokk, itt azért emlékezünk meg róla, hogy hangsúlyozzuk, a feladat nagymértékben határozta meg a stílust, kevésbé elhivatott neobarokk építészekről, mint jellegzetes a neobarokkhoz illő építészeti műfajok léteztek. A Dreher-villa német neoreneszánsz stílusban épült, és valóban megállapítható, hogy a villaépítészetben nagyobb szerepet kapott ez a neostílus a neobarokknál.³⁹⁶

Hubert József is részese lett a Nemzeti Múzeum körüli palotanegyed elegáns építkezéseinek, tervei szerint valósult meg a Bródy Sándor u. 6. számú épület, Keszlerffy János és felesége, született Luby Mária palotabérháza, melynek tervrajzait 1897. május 14-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.³⁹⁷ Az épület kétség kívül Hubert József legelegánsabb lakóházai közé tartozik, mégis a palotanegyed épületei között nem tartozik a kiválóbbak közé. A földszinten a kapualj két oldalán egy-egy nagy lakás helyezkedik el L alakban. Az első emeleten egy nagy lakás látható a terven, melynek utcai részén reprezentatív térsorral szembesülünk, az előszobából nyílik az ebédlő és a szalon, amely a homlokzati zárterkély mögött helyezkedik el. A szalonból egyik irányban a boudoir és franciaággal ábrázolt hálószoba, másik irányban a dolgozószoba és egy további szoba nyílik. A bal oldali oldalszárnyban a konyha és a cselédszobák, míg a jobb oldali szárnyban két nagy szoba kapott helyet. A második emeleten a földszinthez hasonlóan két nagy lakás helyezkedik el, a harmadik emelet alaprajzát nem ismerjük.

A Keszlerffy-ház elegáns nagy lakásaihoz méltón a homlokzat is reprezentatívabb egy átlagos bérházénál. A háromemeletes és kilenc tengelyes homlokzat földszintjének és első emeletének három középső tengelye nagyon finoman előrelépő rizalitot alkot. A földszinten félköríves záródású, oszlopokkal keretezett kapu két oldalán lekerekített sarkú egyenes záródású ablakok sorakoznak sávozott alapon. A kváderezett felületű emeletek összes nyílása lekerekített sarkú és egyenes záródású

³⁹⁴ Bálint Zoltán: Az ezredéves kiállítás architektúrája. Bécs, 1897., 46.

³⁹⁵ uo., 37.

³⁹⁶ BFL XV. 17. d. 329. 41448-41449. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34761/1896-III. Magyarország képes albuma. Bp., é. n., [1905] Idézi: 203. jegyzetben i. m., 24.

³⁹⁷ BFL XV. 17. d. 329. 36559/5. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 21471/1897-III.

E fölött az első emelet igazi piano nobile, melynek középtengelyében homorú és domború falakkal határolt zárterkély kapott helyet. E szint ablakai igen plasztikus kartusos és volutás oromzattal vannak ellátva, míg a felsőbb emeleteken egyszerűbb, de szintén plasztikus szemöldökpárkányokkal rendelkeznek az ablakok.

A Keszlerffy-ház kapualja, lépcsőháza és udvari homlokzatai egyaránt gazdag barokk-rokokó vakolatdíszekkel rendelkeznek, a lépcső kovácsoltvas korlátot kapott. Az udvari homlokzatokon nagy szerepet kapott a kovácsoltvas, melyet kiváló minőségben és nagy mennyiségben találunk meg itt. A lépcsőházban legalább egy helyen megmaradt a savmaratott üveg, melynek díszítése igazodik az épület stílusához. Az U alaprajzú épület két oldalszárnyát egy negyedik, keskeny, folyosós épületszárny köti össze a terveken, amely bizonyos mértékben rokonítható Zichy Géza palotájának hátsó, teraszos szárnyával. Ez az épületrész azonban – úgy tűnik – nem úgy valósult meg, ahogy a terven látható, vagy később átalakították.

Szintén az 1897-es évhez köthető özv. Seefehlner Lajosné bérháza, melynek terveit ez év július 28-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.³⁹⁸ Itt egy meglévő – korábban Kallina Mór által is tervezett – épület utcai U alaprajzú épületrészét kellett megterveznie az építőmesternek. A boltokat és raktárakat valamint egy kis lakást tartalmazó földszint fölött az emeleteken egy-egy kisebb és egy-egy nagyobb lakás foglalt helyet. A háromemeletes homlokzat, melynek terve a megvalósultnál is visszafogottabb megoldású, nem tartozik Hubert József legjelentősebb munkái közé, de neobarokk, így beletartozik gondolatmenetünkbe. A kosáríves kaput ezúttal is félköríves boltnyílások veszik közre az öttengelyes homlokzaton, de jelen esetben nem az első, hanem a második emelet kapta a legelegánsabb vakolatarchitektúrát, így ez a szint a piano nobile, holott lényegében ugyanolyan lakások helyezkednek el mindegyik szinten. A második emelet homorú ívekből és egy egyenes szakaszból álló szemöldökpárkánya alatti szemöldökmezőben itt is, mint több más Hubert munkán erősen plasztikus kartus jelenik meg.

1898-ban tervezte Hubert József a Rákóczi út 38. számú bérházat Dr. Szénássy Sándor részére, aki itt rendezte be „Párisi Nagy Áruház” nevű üzletházát. Az áruház 1903-ban tűzvészben tönkrement.³⁹⁹ Az épületet helyreállították, de a Párisi Nagy Áruház átköltözött az Andrássy útra. A Rákóczi úti épület földszintje és félemelete nagy üvegtáblákkal kialakított áruházhomlokzat volt, míg az emeletek hagyományos falszerkezettel, neobarokk homlokzati architektúrával lettek kiképezve. Az első és második emeletet a sarokrészen nagyoszloprenddel kötötte össze a tervező, a sarokrízalit fölött ovális ablakkeret körül barokkos íves oromzat jelent meg. A piano nobile az első emeletre került, és ezen a szinten váltakozva nagyobb és kisebb szemöldökpárkánnyal, illetve szemöldökmezővel hangsúlyozott elegáns ablakkeret kompozíciók jelentek meg, félköríves záródású ablakok körül. A felsőbb szintekre szegmensíves záródású ablakokat tervezett Hubert József, de végül egyenes

³⁹⁸ BFL XV. 17. d. 329. 23911. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32955/1897-III.

³⁹⁹ Építő Ipar, 1904. 2. szám, január 10., 11-12.

záródásúak valósultak meg. Az épület a II. világháborúban jelentősen megsérült, és helyreállításakor sajnos leegyszerűsítve rekonstruálták a homlokzatot.⁴⁰⁰

Hubert József 1890-es évekbeli tevékenységét méltón zárja le a budapesti Belgrád rakpart 25. számú palotaszerű homlokzattal kialakított bérház. Az építtető Chmel Gusztáv volt, akinek megbízásából készült engedélyezési tervrajzokat 1899. május 18-án engedélyezte a Fővárosi Tanács.⁴⁰¹ A két utcára néző, zárt sorban épült épület téglalap alakú udvart zár körül, főhomlokzata a Duna felé néz. A háromemeletes és öttengelyes homlokzat bal sélő tengelyében nyílik a főbejárat, ettől függetlenül a középtengely a leghangsúlyosabb a homlokzaton az első és második emelet zárterkélye és a harmadik emelet nyitott erkélye révén. A homlokzat kompozíciója a zárterély helyével és formájával a Keszlerffy-házra emlékeztet leginkább, de itt ritkábban elhelyezve szélesebb ablakokat látunk, így még annál is palotaszerűbb a homlokzat. Tervrajz nem áll rendelkezésünkre a homlokzatról, de ha rossz állapotban is, annyi megmaradt a homlokzati architektúrából, hogy stílusáról véleményt formálhassunk.⁴⁰² A főhomlokzat nyílászárói egyenes záródásúak két zárterkély ablaktól eltekintve. A piano nobile az első emelet, ahol a kettős kapcsolt ablakok fölött a bécsi Felső-Belvedere oromzatformáját követő ablakoromzatok sorakoznak, bennük puttók tartanak címerpajzsot. A zárterkélyen más formájú, két szélén homorú, középen domború elemből álló oromzat jelenik meg. A kis mértékben kevésbé reprezentatív második emelet ablakai fölött egymásnak forduló volutákból komponált íves szemöldökpárkányok láthatók, míg a harmadik emelet ablakai fölötti maszkos oromdísz felnyúlik az épület koronázópárkányának régiójába. A középtengelyben a főpárkány fölött magas oromzat látható.

Ray Rezső Lajos

Ami az 1890-es évek palotaépítészetét illeti, az időben első, és több tekintetben mintaadó épület a Sas u. 16. számú palotabérház volt, melynek tervezője Ray Rezső Lajos (id. Ray Rezső) volt. Dr. Koller Gyula orvos megbízásából készítette el az építész a terveket, melyeket 1890. január 23-án írt alá, és amelyek alapján 1890. február 20-án engedélyezte a Székesfővárosi tanács az építkezést. A kivitelező Hudetz Antal építőmester volt. A kétemeletes épület földszintjén nagy kiterjedésű bolthelyiségek között nyílt a gyalogos kapualj, amely egy ovális lépcsőházhoz vezetett. Az első és második emeleten egy-egy nagy lakás helyezkedett el, melyekben üvegházás ebédlő, két szalon, hálószoba és egyéb helyiségek nyíltak a központi lépcsőház és az udvar körül, mely utóbbit U alakban vett körbe az épület, csakúgy mint a Tauffer és a Törley-paloták esetében is. A Koller-palota

⁴⁰⁰ A Rákóczi út 38. számú épület történetét és archív fotóit közli: Lantos Edit: Az útvonal kapuja Két ház a Rákóczi út és a Klauzál utca sarkán. In: Kismező, Nagymező, Broadway. Várostitörténeti tanulmányok. Szerk.: Kemény Mária. Bp., 2009., 344, 346-349.

⁴⁰¹ BFL XV. 17. d. 329. 23854. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25644/1899-III.

⁴⁰² A homlokzat bal fele a 2000-es években teljesen lepusztult állapotban volt, vagyis a vakolatarchitektúra szinte teljesen hiányzott erről a homlokzatrészről. Az utóbbi időkben rekonstruálták a homlokzat elpusztult részét, és felújították a dunai frontot.

homlokzati tervrajza nem maradt ránk, de a homlokzat csaknem eredeti állapotában áll ma is. A kétemeletes homlokzat öt tengelyre tagolható, olyan formában, hogy a középtengelyben zárterkély nyílik az első emelet magasságában, ami alatt egykor a főbejárat nyílt. A két-két szélső tengely emeleti ablakai egy-egy közös barokkos ívű szemöldökpárkány alá vannak fogva, így a homlokzati kompozíció inkább három-, mint öttengelyesnek tűnik. A földszinti boltnyílások fölött az első emeleten szegmensíves, a második emeleten félköríves ablakok sorakoznak, míg a zárterkélyen kosáríves záródású nyílásokat láthatunk. A első emelet jobb szélén található az építész bevéselt aláírása, amely talán e nemben az első hazánkban. A lakóházat 1927-ben a Kispesti Textilgyár Rt. áruházzá alakította Ágoston Géza tervei szerint, ekkor bontották le a palota ovális lépcsőházának földszinti részét, és alakították ki a mai földszinti lépcsőt.

1890. július 29-én engedélyezte a Fővárosi Tanács Galitzenstein József és neje „családi háza” terveit.⁴⁰³ A homlokzat tervrajzán olvasható felirat szerint a házat „TERVEZTE RAY REZSŐ ÉPÍTÉS”, a rajzokat Wellisch Sándor és Gyula építőmesterek írták alá, dátum nélkül. A többi rajzon látható aláírás dátummal szerepel: Budapest, 1890. június hó 30-án R. Ray”. A keresztmetszeten látható a kapualj barokkos díszítése, valamint láthatók a lakások belső ajtóit is, melyeknek barokkos oromzatos szupraportái vannak. A tervrajzok szerint az első és második emeleten szintenként két-két elegáns lakás helyezkedik el, melyek két szobát, szalont és ebédlőhelyiséget tartalmaznak az előszoba, a konyha, a kamra, a cselédszoba, a fürdőszoba, és a WC mellett. A fölépcső az udvarba benyúló, íves karú lépcsőházban található, a melléklépcső szintén az alaprajz középtengelyében, az udvari hátsó szárnyban helyezkedik el, és csigalépcső formát mutat.

A Galitzenstein-ház megépült homlokzata lényegében a tervet követi, kis különbség, hogy a középrizalit első és harmadik emeleti kőkorlátja más, bár hasonlóan barokkos korlátmintát mutat. A két szélső rizalit második emeleti hármaskör ablaka fölött ma hiányzik a terven látható füzérdíszes szemöldökmező díszítés és a szemöldökpárkány sincs a helyén. Mivel ma puritán falmezők láthatók ezeken a falsíkokon, ezért feltételezhető, hogy ezek a tagozatok és díszítések megvalósultak, de minden bizonnyal 1945 után eltávolították azokat. Hasonlóan üres a harmadik emeleti középső ablak fölötti mező, e helyen is több díszítést mutat a tervrajz. A terven látható, de a homlokzatról hiányzó főpárkányon álló négy kis obeliszk talán szintén megvalósult, de később valószínűleg lebontották azokat. A legfőbb különbség a terv és a megvalósult homlokzat között a szélső rizalitokat keretező két szintet átfogó pilaszterek és a középrizalit nyílásait keretező sávozott pilaszterek formájában mutatkozik meg, a tervhez képest gazdagabban, angyalfejes megoldásban valósultak meg a szélső rizalitok pilasztereinek íon fejezetei, és hasonló díszű konzolok kerültek a sávozott pilaszterek dór fejezete alá. Az épület földszinti nyílásait elválasztó sávozott lizénák alól láthatóan levészek valamilyen díszeket, a terven ezeken a helyeken nagyméretű négyzet alapú gyémánt díszeket láthatunk.

⁴⁰³ BFL XV. 17. d. 329. 34359. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 28560/1890-III.

Az Erzsébet körúti ház belső tereit is igen igényesen tervezte Ray Rezső, a gazdag neobarokk-neorokokó stukkódíszes kapualj fő értéke egy vázát emelő nőalakot ábrázoló szobor, melyet felirata szerint A. Durenne öntött. A lépcsőházban szürke gránit törzsű ión oszlop áll, és a legfelső szintre vezető lépcsőkarja ritka igényes neorokokó korláttal rendelkezik.

Egy évvel a Schannen Ernő tervezte Tauffer-palota tervezése után ennek közelében, a főherceg Sándor utcában, a 16. számon hasonló méretű és homlokzati kompozíciójú palota-bérház épült. Törley József pezsgőgyáros Ray Rezső Lajossal tervezettette meg az épületet, melynek 1893. június 30-án aláírt terveit 1893. szeptember 2-án engedélyezték. A kétemeletes épület elegáns földszinti lakásának konyháját a pincében helyezték el, az ebédlő a földszintre került, a pompás kovácsoltvas korlátos fölépcső mellé, ahonnan egy szalont és budoárt is meg lehetett közelíteni. Az első és második emeleten egy-egy nagy lakás helyezkedett el a tervek szerint. Az első emeleti lakás három utcára néző szalont, egy udvar felőli ebédlőtermet és egy hálószobát tartalmazott az előszobán, a fürdőszobán és a mellékhelyiségeken kívül. A konyhát, a cselédszobákat, valamint két irodahelyiséget az épület hátsó, udvari részébe terveztek, melyet az utca felőli épületrésszel egy fedett folyosó kötött össze. A második emeleten nagyon hasonló elrendezésű lakás látható a terveken, de az irodák helyett szobák vannak itt. Ami a főhomlokzatot illeti, a Tauffer-féle palotához hasonlóan ez is háromtengelyes és kétemeletes, és kőburkolattal rendelkezik. A középső tengelyben itt is zárterkély domborodik előre, de itt nem az első és második emelet, hanem a földszintet és az első emeletet köti össze, szegmensíves alaprajzon. A homlokzat földszintjén a jobb szélén nyíló félköríves záródású kapu és a bal szélén nyíló hasonló záródású ablak között a tárterkélyen kosáríves záródású erkélyajtó nyílik, mely előtt gazdag díszű, kovácsoltvas korlátot helyeztek el. Az első emeleten Ray Rezső Lajos az általa kedvelt hármasszoros nyílászorpot helyezte el, melynek mindegyik tagja félköríves záródású. A zárterkély két oldalán és a második emeleten egyenes záródású ablakok nyílnak. Az épület lezárása itt is hangsúlyosan barokkos, de itt a homlokzat egészéhez hasonlóan franciásabb megoldású, széles manzárdtetőt választott a svájci származású építész.

A Városligeti fasor 4. számú villa ünnepélyes, szimmetrikus homlokzatú emeletes épület, részletképzése meglehetősen kifinomult, ebből gondolhatjuk, hogy jeles építész munkája lehet, akinek nevét tervekről nem ismerhetjük, hiszen az épület eredeti engedélyezési tervrajzai nem maradtak ránk. A telektörténet arra enged következtetni, hogy a villa Spitz Árpád részére épült, aki az ingatlant 1894-ben vásárolta 36235 forintért.⁴⁰⁴ További lényeges információval szolgálnak az építési iratok, amelyek szerint 1895. január 18-án kért építési engedélyt Spitz Árpád (V., Zrínyi utca 9.) a következőképpen fogalmazva kérvényét: „*Tisztelettel alolított a VI. k. Városligeti fasor 2//4186/10 tkvi szám alatti telkemen Ray Rezső műépítésznek 4 darabban idemlékelt tervei szerint egy részben egyemeletes nyaralót és egy földszintes istállóépületet szándékozom építeni [...]*”⁴⁰⁵ Az ezek szerint Ray Rezső

⁴⁰⁴ BFL XV. 37. c. 29605. hrsz. alatti telekkönyvi betét, 11165. telekkönyvi betétszám.

⁴⁰⁵ BFL IV. 1407. b. 4602/1895-III.

által készített terveket 1895. március 29-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁴⁰⁶ Hogy ezek szerint valósulhatott meg az épület azt a tervek hiánya miatt nem állíthatjuk, de fennmaradtak a villa 1895-ből való gőzkazán tervei,⁴⁰⁷ melyeket ugyan nem írt alá építész, de a ma álló villa körvonalai láthatók a rajzon. 1896-ban már tulajdonost is cserélt a Spitz-villa, a tulajdonos feleségének ajándékozta azt, aki pedig 1898-ban eladta az ingatlant Gróf Zselénszky Róbertné, született Gróf Károlyi Klárának 150000 forintért.⁴⁰⁸ 1926-ban Gróf Zselénszky Róbert örökölte a villát.

A leginkább a Sas utcai Koller-féle ház homlokzati stílusával rokonítható homlokzatú Spitznyaraló egyemeletes szabadon álló épület, melynek öttengelyes homlokzatából középső három tengelye erősen előrelép rizalitot alkotva. A főbejárat nem a főhomlokzaton nyílik. A földszinten félköríves, az emeleten szegmensíves záródású nyílások sorakoznak, fölöttük barokkosan képzett íves szemöldökpárkánnyal és szemöldökmezővel. A rizalit emeletéhez a három tengely szélességben erkély kapcsolódik, melynek kovácsoltvas korlátja tengelyenként szegmensíves alaprajzon ívelődik előre. A koronázópárkány frízében ovális ablakok sorakoznak, körülöttük barokkos keretdíszsel.

Nay Rezső és Strausz Ödön

Nay Rezső, később Strausz Ödönnel az 1890-es évek karakteres neobarokk építészei közé sorolhatók, azzal együtt, hogy több ebben az évtizedben tervezett munkájuk nem neobarokk stílusú volt. Legemlékezetesebb munkáikon azonban megfigyelhető ez a stílus, legalább a belső tér erejéig. A Strausz társulása után is nyilván leginkább Nay által meghatározott neobarokk tervezői tevékenység bérházakra (Kann és Heller Báthory utcai háza, Fürst Jakab Sas utcai háza, illetve Nay és Strausz Teréz körüti saját háza), Róna József villájára és a tóalmási Wahrmann-kastélyra terjedt ki. Ennek az időszaknak a terméke a nevezetes Mai Manó ház is, amelynek leginkább belső terében figyelhetők meg neobarokk stílusjegyek.

Kann és Heller 1886-tól tervezett, és fent bemutatott Báthory u. 26. számú sarokháza mellé 1891-ben ugyanezen megrendelőknél egy másik bérházat tervezett Nay Rezső, a terveket 1891. június 9-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.⁴⁰⁹ A épület földszintjén üvegtetővel fedett udvar körül üzlet- és irodahelyiségek sorakoztak, az emeleten két-, három- és négyszobás lakások. A dongaboltozatos kapualjban és a kovácsoltvas korlátos lépcsőházban csakúgy barokk stílusjegyeket alkalmazott az építész, mint a homlokzatokon, de elsősorban az utcai homlokzat mutatja meg az épület szűkebb értelemben vett stílusbeli orientációját. A háromemeletes és hattengelyes homlokzat bal szélső tengelyében nyílik a kapu, a homlokzatnak ez és a másik szélső tengelye, bár nem ugrik előre, mégis rizalitszerű szerepet kapott, hangsúlyos nyíláskeretezései, erkélyei, plasztikus tagozatai és díszítőelemei révén. A közbülső négy tengely azonban nem jelentéktelen, hanem itt is hangsúlyos,

⁴⁰⁶ BFL IV. 1407. b. 11658/1895-III.

⁴⁰⁷ BFL XV. 17. d. 329. 29605. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 46579/1895-III.

⁴⁰⁸ BFL XV. 37. c. 29605. hrsz. alatti telekkönyvi betét, 11165. telekkönyvi betétszám.

⁴⁰⁹ BFL XV. 17. d. 329. 24836. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17367/1891-III.

szögletesen tört szemöldökpárkánnyal rendelkező egyenes záródású ablakokat sorakoztatott az első emeleten az építész. A második emeleten félköríves záródású, két rövid vízszintes szakasz között szegmensíves szemöldökpárkányú ablakok, a harmadik emeleten pedig szegmensíves záródású ablakok szegmensíves szemöldökpárkány alatt jelennek meg. Az első emeleti tört oromzatos ablakok szinte másolatai a bécsi Felső-Belvedere középrizalitjával szomszédos öt-öt tengelyes és kétemeletes homlokzati szakaszok első emeleti ablakai közül a szögletes szemöldökpárkányúaknak. A Báthory utcai ház második emeleti ablakainak pedig ha a záródási formája nem is, de szemöldökpárkányuk formája a Felső-Belvedere előbb említett első emeleti ablakai fölötti második emeleti ablakok szemöldökpárkányának formáját követi. A homlokzat – úgy tűnik nem tart közvetlen rokonságot más korabeli neobarokk épületekkel, de talán leginkább Fellner és Helmer 1880-as évekbeli palotaépítészetének rokona, és ez utóbbi stílusának fő forrása szintén a bécsi Felső-Belvedere.

1892. július 15-én adott kapott engedélyt Fürst Jakab a Fővárosi Tanácstól egy földszint és félemelet fölött háromemeletes üzlet- és bérház építésére.⁴¹⁰ A díszlépcsőház felirata szerint 1893-ban épült a ház, vagyis ekkorra készült el. A Sas utca 20-22. számú ház a földszinten üzlet- és raktárhelyiségeket és a mezzaninban raktárhelyiségeket tartalmazott eredetileg, az épület udvarát a félemelet fölött üvegtetővel fedték le, hasonlóan a Báthory utcai házhoz. A három emeleten lakások helyezkedtek el az udvar körül, mégpedig az első emeleten egy nagypolgári lakás és egy kis lakás, a második és harmadik emeleten pedig két, három és négyszobás lakások. A lakásokhoz a főhomlokzat bal szélén nyíló kapualjon át megközelíthető, a földszinttől a félemeletre vezető négykarú díszlépcsőn, és onnan a további emeletekre egy e mellett elhelyezett kétkarú lépcsőn lehet feljutni. Az üzlethelyiségeket a homlokzat közepén nyíló kapun lehetett megközelíteni. A stukkóval gazdagon díszített földszinti lépcsőtér fő ékességei domborművei és kandeláberes kovácsoltvas korlátja. Az ötszintes neobarokk homlokzat földszintje és félemelete kapuja és nagy kirakatablakai révén kilenc tengelyesek, míg a felsőbb szintek bérházi ablakai révén tizenegy tengelyesek. A magas és széles homlokzati felületet, melynek erősebb megmozgatásra nem adott lehetőséget a zárt sorú városi épületekre vonatkozó szabályozás, azért törekedett változatossá tenni és ritmizálni. Ennek jegyében a két szélső tengely alapsíkját enyhén előreugratta, és gazdag és erőteljes tagozatokkal és díszítésekkel látta el. A földszinten a kapu oszlopos és oromzatos kerete, a félemeleten férfi és női hermák, az első és második emeletet összefogó óriás oszloprend, valamint a harmadik emelet vázárja az egyes szintek nyílásait erősen hangsúlyozza. A két rizalit közötti kilenc emeleti tengely közül a középső hét az első emeleten barokkos kovácsoltvas erkély által kapott hangsúlyt, de további kisebb erkélyek is előreugranak a második emeleten. A főbb szinteket koronázópárkánnyal is beillő osztópárkányok tagolják, a homlokzatot pedig a tényleges főpárkány zárja le.

⁴¹⁰ BFL XV. 17. d. 329. 24608. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 27834/1892-III.

Róna József 1897-1898-ban épített villát a mai Szabó József utcában a Városliget körüli villanegyedben.⁴¹¹ A ház tervrajzai nem maradtak fenn Budapest Főváros Levéltárában, így elsősorban az építési iratokra hagyatkozhatunk. Róna József szobrász 1897. április 16-án a következő kérvénnyel fordult a Fővárosi Tanácshoz: „*Alulírott a VII. ker. Szabó József útca 2837-2838/5.7/a hr. szám alatt fekvő telkemre a 2 példányban ide mellékelte tervek szerint egy egyemeletes lakóházat egy szobrászati műteremmel felépíttetni szándékozom. [...]*”⁴¹² A Fővárosi Tanács 1897. június 11-én adott engedélyt az építkezésre.⁴¹³ Az épületbe Mátrai-féle födémeket terveztek, melyeket 1897. szeptember 8-án engedélyezett a Fővárosi Tanács.⁴¹⁴ A nagy műterem vastető szerkezetének tervét és nyugtani számítását 1898. április 15-én adta be engedélyeztetésre Róna József, az engedélyt 1898. május 25-én adta meg a Fővárosi Tanács.⁴¹⁵ Az építész Nay Rezső volt, akinek tervei szerint egy igazán pompás műtermeket tartalmazó neobarokk lakóház épült fel a híres szobrász részére, aki maga is számos barokkos szobrot alkotott. Ezek közül a főművének tekinthető Savoyai Jenő szobrának neobarokk talapzatát is Nay Rezső tervezte. A több szint belmagasságú műtermet is magába foglaló épület eredeti engedélyezési tervsorozatát nem ismerjük, de az épület ma is mutatja eredeti beosztásának jó részét. A fő változás, amely az épületbelső karakterét alapvetően változtatta meg, a többszintes műterem födémekkel való megosztása volt. Az aszimmetrikus alaprajzú, északkelet felé néző főhomlokzatú épület lakórészének főbejárata délkelet felé néző oldalhomlokzaton nyílik markíz alatt. Innen egy, az épület hátsó homlokzatából ívesen előreugró lépcsőházban kétkarú kovácsoltvas korlátos lépcső vezet az magas földszintre, ahol a ház nagyobb helyiségei helyezkednek el. A lakásként funkcionáló épületrész tehát a délkelet felőli oldalon, a nagy műterem pedig az épület másik felén helyezkedett el. A belső térben karakteresen neobarokk elemek a kovácsoltvas lépcsőkorlátok, nemcsak a fölépcsőházban, hanem egy háromszög alaprajzú melléklépcsőházban is.

A Róna-villa homlokzatai, különösen az utca felé néző főhomlokzat Nay Rezső tervezői tevékenységének legemlékezetesebb példái közé tartozik, egyben a magyarországi neobarokk villaépítészet egyik főműve. Az ovális ablakokkal megnyitott alagsor fölött a földszinti és az első emeleti homlokzat aszimmetrikusan három fő egységre tagolódik. A középső kéttengelyes, szegmensíves ablakokkal tagolt összekötő homlokzatszakasz bal szélén egy íves alaprajzú rizalit ugrik előre erősen, a domború kovácsoltvas erkély mögött a földszinten egy széles magas félköríves záródású erkélyajtó- és ablakkompozíció nyílik, körülötte a porte cochère en niche típusába sávozott keretézéssel, fölötté maszkkal, körülötte oszlopok tartotta volutákkal, mely utóbbiak között ovális ablak nyílik. A rizalit oldalsó íves homloklapjain pilaszterek között szintén ovális ablakok láthatók. E magas földszintes rizalit fölött második emelet nem emelkedik, hanem balusztrádós attikát láthatunk

⁴¹¹ Ezúton szeretném megköszönni Telek Ágnesnek, hogy felhívta figyelmemet a Róna-villára. Nay és Strauszról szóló szakdolgozatában e villát is bemutatja. PPKE, 2011.

⁴¹² BFL IV. 1407. b. 17151/1897-III.

⁴¹³ BFL IV. 1407. b. 25463/1897-III.

⁴¹⁴ BFL IV. 1407. b. 38742/1897-III.

⁴¹⁵ BFL IV. 1407. b. 17531/1898-III.

itt, benne kis erkéllyel és erkélynyílással. A bal oldali rizalitot kupola koronázza. A főhomlokzat jobb szélén is rizalit lép előre, de a főhomlokzatra nem merőlegesen, hanem a derékszögtől eltérő szöget zárva be. E rizalit földszintjén félköríves alaprajzon ívelődik előre egy szegmensíves záródású ablakokkal megnyitott fal, mely fölött kovácsoltvas erkély mögött az emelet nagy íves nyílása jelenik meg, a bal szélső rizalit nyíláskeretéhez hasonló reprezentatív keretben. Itt félköríves záródású erkélyajtót pilaszterek vesznek közre, és a rizalitot golyvázódó szegmensíves, és a fölött háromszögű oromzat zárja le.

Nay Rezső és Strausz Ödön 1898-ban saját bérház építésébe fogtak a Teréz körúton, melynek engedélyezési terveit 1898. április 8-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁴¹⁶ A négyemeletes épület földszintjén üzlethelyiségek, az emeleteken két, három és négyszobás lakások sorakoznak az udvar körül. Az első és második emeleten a főhomlokzat középső öt tengelye zárterkélyként előreugrik, ilyen mértékű kétszintes nagyszélességű előreugrás meglehetősen ritka, így az épület egyik különlegességeként könyvelhetjük el. E zárterkélyen, de a homlokzat szélső szakaszaiban is igen nagyméretű, kosáríves záródású ablakok nyílnak. A második emelet fölött a harmadik emelethez tartozó öt tengely szélességű, balusztrádos nyitott erkély húzódik. A harmadik és negyedik emeletet is összekötötték a tervezők, ahogy a két alsóbb színt is, de itt nem zárterkéllyel, hanem felfelé szélesedő rokokó pilaszterekkel, melyeknek talán leginkább a korinthuszi rendhez sorolható fejezetüket madárpárokkal élénkítették. A homlokzat két szélső tengelye rizalitot alkot, melyeket eredetileg íves oromzatokban nyíló ovális ablakok díszítettek, és az oromzatok fölött magas manzárdtető idomok emelkedtek, amennyiben megvalósultak az engedélyezési terv szerint. Megépülhettek az oromzatok, mert úgy tűnik a homlokzat mai állapotán, hogy azokat visszabontották.

A Teréz körút 48. számú bérház belső terei szintén figyelmet érdemelnek, szokatlanul gazdag díszítésük miatt. A kapualj díszítésében is nagy szerepet kapnak a madarak, itt azonban kiterjesztett szárnyakkal. A dongaboltozatos, illetve tükörboltozatos gyalogos kapualjból tágas stukkókazettás mennyezettel fedett előtér nyílik, melyben gazdag barokkos-rokokós stukkódíszítés falfülkéiben vázák láthatók. E vázák a bécsi Daun-Kinsky-palota ovális előtérében lévő kővázák másolatai, ahogy stukkó keretük is. E stíluskapcsolat sugallja azt, hogy esetleg a főhomlokzat felfelé szélesedő pilasztereit is e bécsi palota homlokzatának pilaszterei inspirálhatták, bár a részletekben alig találunk hasonlóságot. Az előtérből nyílik a kétkarú, balusztrádos korlátos lépcsőt tartalmazó lépcsőház, melynek lefedése boltozatos.

Végül megemlítendő, hogy Nay és Strausz legismertebb művén, a neoreneszánsz homlokzatú Nagymező utcai Mai Manó-féle ház⁴¹⁷ belső terei egy részében szintén szerepet kapott a barokk, barokkos-rokokós stukkódíszítés, puttókat ábrázoló mennyezeti festmény és íves lépcső kovácsoltvas korlátja formájában. A Mai Manó háztól kis távolságra épült a Nagymező utca 37-39. számú ház,

⁴¹⁶ BFL XV. 17. d. 329. 28895. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 16610/1898-III.

⁴¹⁷ Csengel Péter – Plank Ibolya: Fényképészműterem a Nagymező utcában. Kismező Nagymező Broadway. Szerk. Kemény Mária. Bp., 2009., 191-217.

amely szintén Nay és Strausz nevéhez köthető, és amelyen szintén nem domináns szerepben, de megjelennek barokkos formák.

Egyéb budapesti építészek és tervező építőmesterek, 1889-1899.

A Nagykörút és vonzáskörzetének neobarokk épületei

Quittner Zsigmond 1889-ben induló neobarokk korszakának tárgyalásakor láttuk, hogy egyik első neobarokk épülete, a Reiner-bérház a Teréz körúton épült fel. Ismereteink szerint ez az épület volt az első nagykörúti neobarokk épület, melynek felépülte után, az 1890-es években komoly szerephez jutott a stílus ezen a világvárosi útvonalon. A Nagykörút, Budapest egyik kereskedelmi fő ütőere számára a legideálisabbak azok a neostílusok voltak, amelyek figyelemfelkeltő, ma úgy mondhatnánk reklámértékű homlokzatokat alkottak. E neostílusok mindenekelőtt a németes és a franciás neoreneszánsz, illetve a neobarokk voltak. A magas oromzatok, sarokkupolák és a zárterkélyekkel és hangsúlyosan plasztikus tagozatokkal és díszítésekkel megmozgatott homlokzatok egy-egy, az épületben működő üzlet vagy szálloda reklámján is jól mutattak. Fontos hangsúlyoznunk, hogy e tekintetben a pesti Nagykörútnak méltó kiegészítője volt a Váci körút, a mai Bajcsy-Zsilinszky út, ahol szintén épültek ilyen látványosan nagy sarokhangsúlyokkal tervezett épületek, mint például a Légrády-ház (Korb és Giergl, 1893.)

1890-ben két ilyen épület tervezéséről tudunk, melyek meg is épültek. Az Erzsébet körút 15. számú bérházat az ebben az időszakban hosszabb külföldi, főleg bukaresti tartózkodás után Magyarországra visszatért Láng Adolf, a régi Műcsarnok építészete tervezte. A Deutsch Mór és neje megbízásából készített tervrajzok szerinti építkezést 1890. szeptember 15-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.⁴¹⁸ Az erősen középhangsúlyos homlokzati architektúra kevésbé mutat neobarokk stílusjegyeket, mint a manzárdtető-idomokból álló tető, illetve a kivételesen szép gyalogos kapualj és előtér, valamint a lépcsőház. A szintén neobarokk kovácsoltvas kapun belépve boltozatos szögletes térbe léphetünk, ahonnan néhány lépcsőfokon emelkedünk egy nyújtottabb alaprajzú, szintén boltozatos, de két oldalt egy-egy oligonális térrel bővített előtérbe, mely utóbbiakban és a két térrészt elválasztó hevederív alatt is felfelé szélesedő rokokó pilasztereket látunk. A kapualj és előtér enteriőr-együttese gazdag stukkódíszítéssel van ellátva. Az előtérből indul a fölépcső, alul erősen előredomborodó lépcsőfokokkal és mindvégig kovácsoltvas korláttal. A lépcsőház padlójának terrazzoja és falainak stukkódíszítése barokkos-rokokós formajegyeket mutat.

Az Erzsébet körút 15. számú lakóház építészeti kiválóságát Jakob Dezső építész a következőképpen méltatta: *„Aki ennek homlokzati compositióját figyelemmel vizsgálja, meglátja benne a szolnoki Fodor-féle ház [szálloda] rokonságát, csakhogy a budapesti ház szinte tökéletes a*

⁴¹⁸ BFL XV. 17. d. 329. 33672. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35353/1890-III.

*maga nagyszerűségében, részletezésében és finom fölépítésében. A közepén elhelyezett kupolaszerű emelkedés nem tolakodik elő, mint annyi budapesti bérházon mégis monumentalitást ad a hosszú vízszintes vonalnak, úgy ahogy talán egyetlen ilyen bérházunk sincs még Budapesten. Az utca vonalát nem zavarja és mégis dekorálni tudja kiemelkedésekkel és kupolácskákkal, órával, fülkékkel, lizénekkkel, erkélyekkel. [...] E háznak legszebb része azonban a geniózusan megcsinált vestibulum. Háromszoros előtérrel jut el az ember a tulajdonképpeni lépcsőházba. Ezek alaprajza valóságos ornamentika, menyezetük pedig a fülkék és boltzatok olyan finom összevágódásából áll és emlékeztetnek bennünket a barokk építészet legkedvesebb játékaire. Láng Adolf vasmunkákban is a rajzok tökéletességével és harmoniájával tűnt ki. Az előbbi szép vestibulum kiegészítésére finom vaskaput tervezett, melynek motívumai a vestibulum architektúrájával és a padló ornamentikájával egyeznek meg.*⁴¹⁹

A Nagykörút és környéke neobarokk építészetének első korszakát 1889-1893 közé tehetjük, ez a kezdeti időszak, amikor felépül néhány vérbeli neobarokk alkotás, mint Quittner Zsigmond munkái, de az ebben az időszakban emelt neobarokk stílusjegyeket is hordozó épületek átmeneti munkák a neoreneszánsz és a neobarokk között. Több barokkizáló épületen figyelhető meg a stílusjegyek bizonytalan, időnként alacsony igényű alkalmazása. A Reiner-bérház után tehát megszorodtak a neobarokk építkezések a Nagykörúton. A nem minden részletében neobarokk épületek közül a legszínvonalasabb a fent bemutatott Láng Adolf tervezte bérház volt. Bizonyos mértékben hasonlóan átmeneti stílusban tervezett, mégis leginkább neobarokknak tekinthető körüti épületek közé tartozik a József körút 28. számú ház, melyet Schulz Manó részére 1890-ben tervezett Pollák Manó műépítész⁴²⁰ (1854-1937).⁴²¹ E korai átmeneti stílusú munkák közé tartozik a József körút 22-24. számú Neuhauser és Rockenstein-féle bérház (Bartunek Mátyás, 1892.),⁴²² Az Első Leánykihásító Egylet Teréz körút 42-44. számú bérháza (Fleischl Róbert, 1892.),⁴²³ a Zion jótékonyági egylet Erzsébet körút 26. számú háza (Fleischl Róbert és Brüggemann György, 1893.),⁴²⁴

⁴¹⁹ Jakab Dezső: Láng Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet 1917. május 27. 21. szám, 138.

⁴²⁰ A tervek egy részén a Pollák műépítész szerepel, alatta a címmel: Tükör u. 4. Az épület előterének boltozatán is szerepel Pollák neve keresztnév nélkül. Ez utóbbit megtudhatjuk a cím alapján: a Tükör utca 4. számú házban lakott Pollák Manó műépítész 1891-1892-ben a Budapesti cím- és lakásjegyzék szerint. 7. évf., 1891-1892., 662. A kivitelező építőmester Wellisch Sándor és Gyula volt a tervek szerint. BFL XV. 17. d. 329. 34833. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 4842/1890-III.

⁴²¹ Pollák Manó (1854-1937) építész, Stuttgartban és a párizsi École des Beaux-Arts-on tanult. 1908-ban épült terveit szerint a pöstyéni fürdő épületei közül a Ferenc fürdő épülete neobarokk stílusban. 186. jegyzetben i. m., 117.

⁴²² BFL XV. 17. d. 329. 34861. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 7810/1892-III.

⁴²³ BFL XV. 17. d. 329. 28892. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35009/1892-III.; módosított engedélyezési tervek: 50560/1892-III.; 50560/1892-III.; 43248/1893-III.; 54801-III. Az 1892-es eredeti engedélyezési terveket Fleischl Róbert, 1892-es módosított tervrajzokat Pichler és Brezina, 1893-as módosított tervrajzot Fleischl és Brüggemann műépítészek írták alá. Az épület elpusztult, helyén az E. A. Generali épülete épült fel, melynek terveit Dobozi Miklós és Szántó Tibor építészek készítették 1993-1994-ben. Tervrajzok: BFL XV. 17. d. 329. 28892. hrsz.

⁴²⁴ BFL XV. 17. d. 329. 34365. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 20413/1893-III.; Szerző nélkül: Fleischl Róbert munkássága. Építő Ipar Építő Művészet 1926. június 1. 50. évf., 21-22. szám, 89.

Holub József Nyugati tér 5. számú bérháza (Holub József építőmester, 1893.⁴²⁵ és Lang Herman Ferenc körút 40. számú bérháza (Stricker Izidor építőmester, 1893.).⁴²⁶

1893-ban két jelentősebb neobarokk épületet terveztek a körútra, melyek mindegyikét Dr. Mészáros Károly építtette. A József körút 33. számú háromemeletes sarokkupolás bérház terveit P. Tóth Sándor építőmester írta alá.⁴²⁷ Az épület homlokzati tervrajzán és a megvalósult homlokzatokon is kifinomult barokk-rokoko stílusismeret ismerhető fel. A József körút 7. számú ház, amelyet az utóbbi években lebontottak a főhomlokzat kivételével, az előbbitől némileg eltérő, plasztikusabb neobarokk stílusban épült. Az engedélyezési tervrajzokon Sivirsky Antal építőmester⁴²⁸ aláírása szerepel.⁴²⁹ A háromemeletes és héttengelyes homlokzat középső öt tengelye, mint középrizalit bérházaknál szokatlanul nagy hangsúlyt kapott, három szintet átfogó, felfelé szélesedő törzsű óriáspilaszterek tagolják, a koronázópárkányt balusztrados attika és vázás sora díszíti. A homlokzat bizonyos szempontokból rokonítható a Johann Lucas Hildebrandt tervezte bécsi Daun-Kinsky-palotával, innen jöhet az atlaszok által hordozott kapuoromzat, a felfelé szélesedő óriáspilaszterek és a gazdag plasztikai díszű főpárkány gondolata. A barokk és a neobarokk épült homlokzata között azonban lényeges eltérések is szembetűnőek.

1894-től újabb lendületet kapott a neobarokk bérházépítészet a Nagykörúton és a közelében futó utcákon. Ettől az évtől ismerjük a körút környékének egyik legtermékenyebb neobarokk tervezőit, Malátinszky és Skacel építőmestereket.⁴³⁰ Tervezőknek tekinthetjük őket, mert az általuk aláírt tervek igen nagy hasonlóságot mutatnak, és ha egyéb aláírást is látunk nevük mellett, az nem egy műépítésze, hanem egy építőmesteré, aki a kivitelért vállalhatta a felelősséget. Legfontosabb megbízójuk Bodánszky Lajos volt, akinek négy bérházat terveztek a József körúton, a Ferenc körúton és az Erzsébet körúttal párhuzamos Kertész utcában az 1894 és 1898 közötti időszakban. Az előbbi házak építtetőjének rokona lehetett Bodánszky Lipót, aki 1897-ben építtetett egy bérházat a Jókai utcában Malátinszky és Skacellel. A Bodánszky-házak igen hasonló, erős vertikális hangsúlyokat, és gazdag díszítést alkalmazó nagy lakóépületek. E házak közé sorolhatunk még egy bérházat, a József körút 66. számú házat, amelyet Lindenbaum Mór megbízásából tervezett Malátinszky és Skacel 1895-ben. Az egyes lakóházak nem sablonosak, mindegyiknek megvan a maga karaktere, amit elsősorban az épület

⁴²⁵ BFL XV. 17. d. 329. 25054. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 16896/1893-III.

⁴²⁶ BFL XV. 17. d. 329. 36874. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39838/1893-III.

⁴²⁷ Csak a módosított engedélyezési tervsorozat ismert: BFL XV. 17. d. 329. 36687. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 27744/1893-III.

⁴²⁸ Sivirsky Antal építőmester aláírását még két tervsorozaton ismerjük: Szentkirályi u. 3., 1894-1895. (Itt a tervező építész Ruppert Vilmos) és Rákóczi tér 10., 1897. BFL XV. 17. d. 329. 34869. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14306/1895-III.; 36543. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38050/1893-III. Az építőmester talán azonos id. Sivirsky Antal építőmesterrel, akinek 56 éves korában bekövetkezett haláláról a Vasárnapi Ujság számol be, 1898. 45. évf., 51. szám, 900.

⁴²⁹ BFL XV. 17. d. 329. 36409. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31700/1893-III.

⁴³⁰ Malátinszky és Skacel pecsétjüket és aláírásukat is el szokták helyezni a tervrajzokon. Az ismertetett tervek esetében pecsétjükön építészekként tüntetik fel magukat, aláírásukban viszont építőmestereknek. A pecsétéken 1894-1896-ban Dohány u. 61., 1897-1898-ban Ferencz körút 22. van megadva az építőmesterek címeiként.

felső régióiban nagy oromzat vagy különleges formájú tetőidomok adnak. A József körút 18.⁴³¹ számú ház (1894) két szélső tengelye fölött a New York palota toronysisakjaira emlékeztető formájú tetőfelépítményt terveztek, nem tudjuk megépültek-e, ma nem láthatók.

A József körút 66. számú bérházat Lindenbaum Mór számára tervezte Malátinszky és Skacel 1895-ben.⁴³² A szintén a két szélső tengelyt hangsúlyozó négyemeletes és héttengelyes homlokzat igen nagy mértékben másolja Korb és Giergl Weiner és Grünbaum Áruház- és bérházának homlokzatát. Az ablakkeretezések, a főpárkány fölötti oromzatok az ezen az épületen nem sokkal korábban megépült részleteket utánozzák.⁴³³

A Weiner és Grünbaum-féle épület hatása nemcsak a fenti épületen nyilvánvaló a Nagykörúton, hanem egy másik itt épült bérház homlokzatán is megfigyelhető. Fröhlich Albin megbízásából Pfann és Gaal műépítészek tervezte a József körút 19. számú házat 1895-ben, vagyis a fenti házzal egy évben.⁴³⁴ E ház homlokzatán valamivel kevesebb a nyilvánvaló átvétel a Korb és Giegl tervezte épületről, mégis az ablakkeretezés formák és a nyílások közti felületképzések elég egyértelműen mutatják irányultságát. A háznak nemcsak homlokzata érdekes, hanem belső terei közül a lépcsőház mennyezetének stukkódíszje, amely puttók között talán napórát ábrázol. Az ilyen nagy felületet kitöltő figuratív stukkókompozíciók meglehetősen ritkán fordulnak elő a magyarországi neobarokk építészetben.⁴³⁵

Visszatérve Malátinszky és Skacel tervezői tevékenységéhez Az 1896-ban tervezett Ferenc körút 26. számú négyemeletes és héttengelyes homlokzatú bérházat a fentiekhez hasonlóan komponálták, a szélső tengelyekre helyezve a főhangsúlyt.⁴³⁶ Ez esetben azonban a bécsi Felső-Belvedere nagyoromzatának formáját változtatva felhasználó oromzatokkal zárták a zárterkélyekkel plasztikussá tett homlokzati szakaszokat. Az oromzatokban az építető BL monogramját tervezték elhelyezni a tervezők. A második emeletet piano nobile-vé az ott nyíló ablakok fölötti, a szintén a Belvedere-ről származó szögletes szemöldökpárkányok emelik. A megvalósult homlokzatról eltűntek a zárterkélyek, és oromzatokat se látunk.

A Ferenc körút 43. számú bérházat 1897-ben tervezte Malátinszky és Skacel.⁴³⁷ A négyemeletes és hattengelyes homlokzatnak ezúttal két középső tengelyét emeleték ki rizalitszerűen a második és harmadik emeletet összekötő óriáspilaszterekkel és a főpárkány fölé emelkedő oromzattal. A homlokzat azonban nem e terv szerint valósult meg, a végleges változat terveit nem ismerjük. A felépült homlokzat széleitől a második tengelyben egy-egy három szint magasságú zárterkély ugrik

⁴³¹ BFL XV. 17. d. 329. 34852. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39690/1894-III.

⁴³² BFL XV. 17. d. 329. 35641. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32166/1895-III.

⁴³³ A homlokzat ma erősen átalakított és leegyszerűsített állapotban áll.

⁴³⁴ BFL XV. 17. d. 329. 36415. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33193/1895-III.

⁴³⁵ A ritka példák közé tartozik még a nagyjából egy évtizeddel később készült budai Uri utca 58. számú Asbóth-palota dísztermének boltozati stukkódíszje. Az eredetileg barokk épületet Quittner Zsigmond tervei szerint alakították át 1904-től.

⁴³⁶ BFL XV. 17. d. 329. 36886. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 12831/1896-III.

⁴³⁷ BFL XV. 17. d. 329. 37105. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10430/1897-III.

előre. A zárerkélyek fölött neobarokk kovácsoltvas korlátos erkély látható. A piano nobile ablakoromzatai a Ferenc körút 26. számú házra tervezettekére emlékeztetnek.

1897-ben tervezte Malátinszky és Skacel a Jókai utcai Bodánszky-házat.⁴³⁸ A négyemeletes és héttengelyes homlokzat talán a legelegánsabb a tervezők összes munkája közül. A homlokzatot itt is középhangsúlyosra tervezték, a többi tengelynél valamivel szélesebb, finoman előrelépő középrizalit második és harmadik emeletét óriáspilaszterekkel keretezték, a rizalitet maszkkal díszített kosárvíves oromzattal zárták le a koronázópárkány fölött. A homlokzaton, ahogy a majdnem palotába illő eleganciájú gyalogos kapualjban is gazdag stukkódíszítést láthatunk.

Malátinszky és Skacel utolsó ismert munkája a Nagykörút környékén az 1898-ban tervezett Kertész utca 35. számú igen nagyméretű, két udvar köré épített bérház.⁴³⁹ A négyemeletes és tizenhét tengelyes homlokzat bár jóval szélesebb a Jókai utcai ház homlokzatánál, mégis annak igen közeli rokona, középrizalitjának kiképzése sokban hasonlít a Jókai utcaiéhoz. A megvalósult állapot kis mértékben különbözik a tervezettől, de a stílus lényegében nem változott.

Míg Malátinszky és Skacel a Nagykörútnak inkább délebbi középső és déli szakaszain dolgozott, addig a neobarokk épületek építésében részt vállaló másik legtermékenyebb építőmester, Hudetz János (1854-1930)⁴⁴⁰ építőmester főként az északi területekhez köthető, vagyis a Szent István körúthoz és környékéhez. 1894 és 1899 között épültek azok a neobarokk bérházak e környéken, melyeknek tervrajzain Hudetz János aláírását olvashatjuk, és az épületek hasonló stílusából kiindulva minden bizonnyal ő maga tervezte ezeket. Ennek részben ellentmond, részben erősíti, hogy ismerünk olyan tervrajzot, a Rákóczi út 80. számú házét, amelyet rajta kívül egy műépítész, Schannen Ernő is aláírt, így ő ott csak kivitelező építőmester lehetett. Ennek az épületnek a neobarokk stílus határozottan eltér a többi Hudetz által szignált tervrajz alapján megépített házétól. Időben az első két neobarokk épület, amelynek tervrajzát az építőmester írta alá, a Szent István körút 6. és 8. számú bérház. A Dr. Weiss Izidor megbízásából készített tervrajzok szerinti építkezést 1894. június 12-én, illetve 14-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.⁴⁴¹ A Szent István körút 6. számú neobarokk homlokzatokkal megépült bérház homlokzati rajzán neoreneszánsz architektúra látható, ez azonban nem komoly érv a szerzőség ellen, hiszen nem egy esetben ismerünk olyan példát, hogy a tervrajz és a megvalósult állapot homlokzata stílusbeli különbséget mutat. Az engedélyezési tervrajzokon ugyanis nem volt elsődlegesen fontos kérdés a homlokzati stílus, a lényegesek az épületszerkezeti és egyéb, az építési szabályzatban foglalt műszaki kérdések voltak. Egyébként a megépült főhomlokzat magassága, tengelyszáma megegyezik a tervével. A háromemeletes és héttengelyes neobarokk homlokzat első emeletén a két szélén homorú, közepén domború ívben ívelődő szemöldökpárkány hullámszerűen

⁴³⁸ BFL XV. 17. d. 329. 28908. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10428/1897-III.

⁴³⁹ BFL XV. 17. d. 329. 34071. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5725/1898-III. Az épület oromzatában a HANTOS UDVAR felirat olvasható, a név eredetét egyelőre nem sikerült kideríteni.

⁴⁴⁰ Kerepesi temető lista Bp. negyed, Árkád jobb 32. Ismert egy Hudetz János nevű szobrász is a 19-20. században.

⁴⁴¹ BFL XV. 17. d. 329. 25115. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 24448/1894-III.; 24729/1894-III.

ablakok szemöldökmezője fölött, míg a második emeleten két szélen homorú ívű, középen vízszintes lezárású szemöldökpárkányokat láthatunk. A harmadik emeleten szegmensíves záródású ablakok sorakoznak a rokokós koronázópárkány alatt. A középtengelyben nyíló félköríves záródású kapu fölötti első emeleti erkélyajtó előtt kovácsoltvas korlátos erkély ugrik előre. A Szent István körút 8. számú ház teljesen hasonló homlokzatokkal épült, mint a 6. számú, de ennek homlokzati tervrajzát nem ismerjük. A két Szent István körúti ház homlokzati architektúrája talán leginkább a bécsi Felső-Belvedere-rel hozható összefüggésbe, bár a formák nem egyértelmű átvételek, hanem egyszerűsített és részben átalakított megoldások.

Hudetz Jánosnak azon munkái közül, melyeknek tervrajzain és a megvalósult állapotban is neobarokk stílust látunk a következő a Jókai u. 28. számú bérház (1895),⁴⁴² melynek építtetője maga az építőmester volt és amelynek fő ékessége a főhomlokzaton nyíló zárterkély, és az első emeleten, mint piano nobilén nyíló kapcsolt ablakok fölött emelkedő Belvedere-ormozatok. Ezek az architektonikus elemek leginkább Quittner Zsigmond 1889-ben tervezett épületeivel, főleg a nagyon közel álló Teréz körúti Reiner-házzal rokonítják a Jókai utcai bérházat. A Vígszínházra néző Ditrői Mór u. 3. (1896)⁴⁴³ számú, Paulheim József részére tervezett bérház engedélyezési tervrajzán egy háromemeletes, a főpárkány fölött magas oromzattal lezárt neobarokk épületet látunk, amire 1929-ben két neobarokk homlokzatu emeletet építettek. E terveken Hudetz János aláírása és pecsétje látható („alapított 1876” felirattal). A pecséten okl. építész, építőmesternek nevezi magát Hudetz.⁴⁴⁴

A Hudetz Jánoshoz kötődő neobarokk épületek közül meg kell említenünk még egy, a Nagykörúttól kissé távolabb eső, de látványos duzzadó manzárdkupolás épületet, Bartalfy János és Paulheim István bérházát (Garai u. 42., 1898),⁴⁴⁵ valamint két további épületet a Szent István körút közelében: Piringer János Visegrádi u. 4. számú bérházát (1898)⁴⁴⁶ és Diósi Lajos Pannónia u. 4. számú bérházát (1899).⁴⁴⁷

A magyar neobarokk építészet történetében, így a Nagykörút neobarokk építkezéseinek történetében is az 1897-1898-as évek kiemelkedően jelentősek voltak, mint a fentiekből is látható. Malátinszky és Skacel, valamint Hudetz János mellett más építészek és építőmesterek nevéhez is köthető ebben az időszakban neobarokk tervezés. A fent említett Ditrői Mór utca 3. számú ház szomszédja a Vígszínház mellett épült Szent István körút 16. számú nagy bérpalota (1898), melyen Tigermann Sándor építőmester neve olvasható.⁴⁴⁸ Az építtető Wellisch Alfréd (1854-1941) építész volt, aki mint tervező nem írta alá a tervet, de feltételezhetjük, hogy ő tervezte az épületet. Saly Noémi így fogalmaz: „*Wellisch épített egy gyönyörű bérpalotát – saját magának. Beleadott apait-anyait,*

⁴⁴² BFL XV. 17. d. 329. 28948. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17573/1895-III.

⁴⁴³ BFL XV. 17. d. 329. 25093. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33702/1896-III. Módosított engedélyezési tervek: 21427/1897-III.

⁴⁴⁴ BFL XV. 17. d. 329. 25093. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 100257/1929-III.

⁴⁴⁵ BFL XV. 17. d. 329. 33068. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26895/1898-III.

⁴⁴⁶ BFL XV. 17. d. 329. 25076. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26261/1898-III.

⁴⁴⁷ BFL XV. 17. d. 329. 25098. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26602/1899-III.

⁴⁴⁸ BFL XV. 17. d. 329. 25094. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 12160/1898-III.

földszintjére pedig mi mást képzelt volna – kávéházat.” Ez utóbbi pedig a Club Kávéház lett,⁴⁴⁹ amelynek belsőjét szintén neobarokk-neorokokó stílusban tervezte talán szintén Wellisch Alfréd. A kizárólag Tigermann Sándor építőmester által aláírt tervek közül említhetjük még a nem a körút környékén álló, de szintén neobarokk Bródy Sándor utca 19. számú bérházat (1897),⁴⁵⁰ valamint az István út 3. és 5. számú két hasonló bérházat (1897),⁴⁵¹ illetve a Berzenczey (az építés korában Ferencz) utca 22. számú bérházat (1898).⁴⁵² Tigermann Sándor írt is, 1892-ben általános jellemzést adott az építő ipar helyzetéről.⁴⁵³

A Nagykörúton a fenti házakkal egy időben épült a József körút 16. számú bérház, melynek terveit Fedor Csák János építőmester írta alá (1897).⁴⁵⁴ A József körúthoz szervesen tartoznak a Rákóczi tér épületei. Az egyik oldalán a József körút, a hátsó oldalán a vásárcsarnok által határolt négyzet alakú tér két oldalán és közelében több neobarokk épület áll. A 10. számú háza terveit a fent bemutatott József körút 7. számú ház terveit is aláíró Sivirsky Antal építőmester szignálta (1897).⁴⁵⁵ A 2. számú ház terveit Kauser Gyula írta alá (1897),⁴⁵⁶ Schusbeck Pál szignálta a 3. számú ház terveit (1898).⁴⁵⁷ A Rákóczi tér sarkán, a Vásár utca elején álló bérházat Schwarz Jenő műépítész tervezte 1898-ban,⁴⁵⁸ akinek nevéhez még egy neobarokk épületet köthetünk, a Paulay Ede utca 13. számú bérházat, melyet 1899-ben tervezett az építész.⁴⁵⁹

Megemlítendő még egy franciásan barokkizáló bérház, a Jókai utca 1. számú nagy sarokbérház, melyet Dr. Dick Vilmos építtetett. Az 1894-ben készült tervrajzokat Gutwillig József írta alá, nem tudjuk, hogy ő volt-e a tervező is.⁴⁶⁰ Az épület franciás karakterét a felső szint szegmensíves ablakai és a magas manzárdtető-idomok adják. Barokkos elem tovább a sarokkupola, amely a korszak egyéb neobarokk kupoláihoz viszonyítva kissé szokatlan alakú, dobra épített emelt kupolaforma, aljában volutákkal.

Végül fontos megemlékeznünk Öörmy József építőmester tevékenységéről, aki minden bizonnyal nem csak kivitelezője, de tervezője is volt több bérháznak, melynek tervein aláírását látjuk. A szokványos fővárosi bérházak átlagánál jobb színvonalat mutató épületek között említhetjük

⁴⁴⁹ Saly Noémi: *Törzskávéházamból zenés kávéházba Séta a budapesti körutakon*. Bp., 2005., 116-119. Fénykép a kávéházbelsőről ugyanitt, 117.

⁴⁵⁰ BFL XV. 17. d. 329. 36626. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35950/1897-III.

⁴⁵¹ BFL XV. 17. d. 329. 33131/1-2. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25686/1897-III.

⁴⁵² BFL XV. 17. d. 329. 37475. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 37098/1898-III.

⁴⁵³ Tigermann Sándor: *Az építő ipar 1892-ben*. *Építő Ipar* 183. március 2., XVII. évf., 7. szám, 41-42.

⁴⁵⁴ BFL XV. 17. d. 329. 34851. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 55198/1897-III.

⁴⁵⁵ BFL XV. 17. d. 329. 34869. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14306/1897-III.

⁴⁵⁶ BFL XV. 17. d. 329. 34898. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 36648/1897-III.

⁴⁵⁷ BFL XV. 17. d. 329. 34899. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 22867/1898-III. A terveken neoreneszánsz homlokzat látható. Schusbeck Pál aláírása szerepel egy Bors utcai (ma Maros u. 20.) bérház tervein is: BFL XV. 17. d. 329. 6921. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31429/1895-III. Ennek a háznak a tervei között is neoreneszánsz homlokzatot láthatunk.

⁴⁵⁸ BFL XV. 17. d. 329. 34872. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10163/1898-III.

⁴⁵⁹ BFL XV. 17. d. 329. 29259. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 28994/1899-III.

⁴⁶⁰ BFL XV. 17. d. 329. 28881. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41284/1894-III.

Freiberger Sámuel 1899-ben tervezett Deák Ferenc u. 15. számú bérházát,⁴⁶¹ melynek tágas nagy nyílásokkal tagolt szimmetrikus homlokzata és duzzadó manzárdteteje elegáns jelleget kölcsönöz.⁴⁶²

Belváros és Lipótváros

Pest két legtekintélyesebb városrésze a Belváros és a Lipótváros a historizmus korába is fontos szerepet töltött be a főváros építkezéseiben. Az 1890-es évek neobarokk építkezéseinek is java e két városrészhez köthető, ahogy ez látható volt Quittner Zsigmond, Schannen Ernő, Goldmann Ernő, Nay Rezső és Strausz Ödön vagy Ray Rezső életművének bemutatásánál is, és ahogy az alábbi fejezetekben Korb Flóris és Giergl Kálmán, valamint Meinig Arthur életműve is alátámasztja ezt a megállapítást. A legtermékenyebb és legjelesebb neobarokk épületeket tervező építészeink mellett természetesen sok más építész és építőmester nevéhez köthetünk neobarokk stílusú épületeket e két városrészben. Ezen építészek közül fontos kiemelnünk Fellner Sándort, akit az utókor mint két nagy minisztériumi épület tervezőjét tartja számon, melyek egyik sem neobarokk stílusú, így megfelelünk arról, hogy az építész életművében fontos szerepe volt ennek a stílusnak. 1890-ben, tehát viszonylag korán tervezte a Vadász utca 17. számú házat a maga számára, 1894-ben pedig egy ennél nagyobb és nagyobb szabású neobarokk épületet, Papnövelde u. 10. számú bérházat tervezte. Ez utóbbi sarokház fő erényei közé hullámzó tömegű, és igen gazdagon tagolt és díszített zárterkélye tartozik. Az épület a századfordulóra egy kisebb barokk-neobarokk épületegyüttes részévé vált, melynek magja az Egyetemi templom, amely mellé 1897-ben tervezte Baumgarten Sándor a Tudományegyetem új épületét. Ennek az Egyetem téri épületegyüttesnek a közelében épült a Kecskeméti u. 6. számú bérház Gerster Kálmán tervei szerint 1897-től, és a Szerb utca 8. számú bérház Messner (Mészner) Sebestyén és Arndt Rezső tervezésében 1899-től.

A Belvárosban a Kossuth Lajos utcai Dreher bérház (Hubert József és Móry Károly, 1886-tól) közelében az 1890-es évek közepén egy új neobarokk épületegyüttes alapját tette le Fort Sándor építész, amikor 1895-ben megtervezte a Kossuth Lajos u. 2/a. számú Cziráky-bérházat, és amely, mint az egykori Kígyó téri (ma Ferenciek terei) épületegyüttes első neobarokk tagja ma is fontos szerepet tölt be, hiszen szerencsésen megmaradt sarokkapolója. Az egykori Kígyó téren a századfordulón épülnek fel a magyar neobarokk építészet főművei közé tartozó Korb és Giergl tervezte épületek. E tértől mindkét irányban jelentős neobarokk építkezések zajlanak az 1890-es években és a századfordulón. A Kossuth Lajos utcai Dreher-ház környezetében az 1890-es években további épületeket emeltek ebben a stílusban. Weimess Marián tervei szerint építették át a Kossuth Lajos utca

⁴⁶¹ BFL XV. 17. d. 329. 24425. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 48146/1899-III.

⁴⁶² Az épület homlokzatát az utóbbi években rekonstruálták, mivel a II. világháború után elpusztították a homlokzati architektúra nagy részét. A homlokzat felújítási javaslatot Bor Ferenc készítette 2003-ban, akinek ezúttal is szeretném megköszönni, hogy rendelkezésemre bocsátotta a dokumentációt, amely a Hild-Ybl Alapítvány Archívumában található.

7. számú épületet neobarokk homlokzattal 1895-től. A Kossuth Lajos utcában épült Schweiger Gyula tervezésében egy bérház 1896-ban.

Már a századfordulóhoz köthető inkább, de itt is megemlítjük, hogy az egykori Kígyó tértől a Duna felé, a Duna utcában és az Eskü téren szintén épült egy lazán összefüggő neobarokk épületsor. A Belvárosban megemlítendő még egy neobarokk épület, a Múzeum körút 33. számú bérház, amelynek tervezőjét egyelőre nem ismerjük.

Hasonló, de az előzőnél szorosabban összefüggő kis neobarokk épületegyüttes alakult ki a lipótvárosi Sas utcában is. A fent bemutatott építészek közül Ray Rezső, Quittner Zsigmond, illetve Nay Rezső és Strausz Ödön tervei szerint épült itt egymás mellé a 16-os, a 18-as és a 20-22-es számú épület. E három neobarokk épület sorát egy negyedik egészíti ki, a Sas u. 14. számon álló Dr. Chorin Ferenc részére épített bérház, amely Fleischl Róbert és Brüggemann György tervei szerint épült 1892-től.⁴⁶³

A Lipótvárosban az Alkotmány utca is fontos helyszínévé vált a neobarokk építkezéseknek. A Quittner Zsigmond által 1889-ben tervezett Hírlapírók Nyugdíjintézetének bérházával (16. szám) kezdődött a barokk formák megjelenése ebben az utcában. Ezután következett az alábbiakban ismertető Károlyi nemzeti bérház (31. szám) Meinig Arthur építészétől, 1893-tól, majd a század legvégén két épület, a Goldmann Ernő tervezte Csillag-palota (25. szám) és Redlich Sámuel bérháza (10. szám), melyet Alpár Ignác tervezet, és amelyet az alábbiakban ismertetünk szintén. Az Alkotmány utcán kívül elsősorban a környékbeli észak-lipótvárosi utcákon és tereken kaphatott nagyobb szerepet a neobarokk. A Szabadság tér északi ívében és a közeli Báthory utcában elsősorban Meinig Arthur tervei szerint épültek nagyszabású neobarokk épületek, amelyek alábbi fejezetekben kerülnek ismertetésre.

A Lipótváros kevésbé ismert, kisebb jelentőségű neobarokk épületei közül megemlíthetjük a Báthory u. 17. számú háromemeletes bérházat, melynek 1893-ban készült tervein Örömy József építőmester neve szerepel.⁴⁶⁴ Az 1896-ban tervezett szintén háromemeletes Zoltán utca 10. számú bérház pedig Pollák Manó építész munkája.⁴⁶⁵

Terézváros és Erzsébetváros

Budapest Belvárosa és Lipótvárosa valamint a Nagykörút és vonzáskörzete volt tehát a fővárosi neobarokk építészet fő központja, ahol a legkvalitásosabb épületeket emelték ebben a stílusban. E területeken, különösen a Belvárosban és a Lipótvárosban tevékenykedtek a legnagyobb nevek, műépítészek, akik többnyire külföldi művészeti iskolákban, akadémiákon, műegyetemen tanultak. Természetesen Pest többi városrészében is megtaláljuk e neves mesterek munkáit, ahogy a

⁴⁶³ Ismeretlen szerző: Fleischl Róbert munkássága. Építő Ipar Építő Művészet. 1926. június 21. 50. évf. 21-22. szám, 89-90.

⁴⁶⁴ BFL XV. 17. d. 329. 24812. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14323/1893-III.

⁴⁶⁵ BFL XV. 17. d. 329. 24700. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 3643/1896-III.

fenti fejezetekben láthattuk, azonban e kerületekben nagyobb szerepe volt a mennyiségi termelésnek, mint a minőségi munkának. Ennek megfelelően e területeken megszorodnak a kevésbé ismert építészek és jelentősebb és kevésbé tekintélyes építőmesterek nevei az épületek engedélyezési tervein. Helyszíni bejárás alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbb neobarokk épület Budapesten, de országos szinten is az Erzsébetvárosban épült, ami után a Lipótváros, a Terézváros, a Belváros, a Józsefváros és a Ferencváros következik. Meglepő megállapítás lehet, hogy Budán alig találunk dualizmuskori neobarokk épületet, annál többet viszont a két világháború közötti évtizedekből. A neobarokk igazi helyszíne tehát Pest, és ezen belül fénykora az 1890-es évek. Az alábbiakban a több százra tehető budapesti neobarokk épületállományból városrészenként azon kevésbé ismert munkákat szedjük csokorba, amelyek említésre méltóak.

A terézvárosi neobarokk fő központja a Nagymező utca, melynek épületei közül korábban említettük a Nagymező utca 20. és 37-39. számú házakat (Nay Rezső és Strausz Ödön), a 19. és a 25. számú házakat (Schannen Ernő). Ezekon kívül barokkos formajegyeket láthatunk az egykori Somossy Orfeum épületén (Nagymező u. 17., Fellner és Helmer), a Nagymező u. 26. (Kovács Frigyes, 1898), a Nagymező u. 29. (Harmincz Milán/Mihály, 1900), valamint a Nagymező u. 43. számú bérházon, melynek tervezőjét nem ismerjük.

Terézváros körúton kívüli területén is számos neobarokk épület áll, melyek közül a legtöbb az Izabella utca környékén összpontosul. Az Izabella u. 85 és 87. számú két bérház nagyon hasonlít egymásra, ezért szinte biztos, hogy egy időben épültek ugyanazon tervező munkái. Míg a 85. számú ház terveit nem ismerjük, a 87. számú ház 1892-ben engedélyezett tervein Peterek és Wagner építőmesterek neve szerepel, ez persze nem jelenti azt, hogy ők is tervezték az épületet. Az Izabella u. 90. számú házat Klinger József tervezte 1895-ben. A Szív u. 56. számú ház Koch Károly építész munkája, 1897-től épült. Az Aradi utcában három neobarokk ház áll egymás közelében, melyek közül a 30. számú házat Stricker Izidor műépítész tervezte 1893-ban, a 29. számú 1897-ben tervezett ház tervein Szuchy János építőmester nevét láthatjuk, a 32. számú házat pedig Novák Ferenc műépítész tervezte 1898-ban. Ezen a környéken épült a Podmaniczky utcában két szomszédos neobarokk épületet emeltek 1895-től, melyek közül a 61. számút Goldmann Ernő műépítész tervezte, a 63. számú tereit pedig Schneider Róbert építőmester írta alá.

Mint korábban hangsúlyoztuk az Erzsébetváros volt az a kerület, ahol a legtöbb neobarokk épület épült Budapest kerületei közül. Több mint százra tehető azoknak az épületeknek a száma, amelyeken legalábbis barokkos formajegyek jelennek meg, és ezek többsége egyértelműen neobarokk épületnek tekinthető, legalábbis főhomlokzataik révén. A kerület talán legtermékenyebb neobarokk építésze Goldmann Ernő, akinek munkásságát fent elemeztük. Goldmann mellett persze nála jelentősebb építészek is dolgoztak a kerületben, mindenekelőtt az Erzsébet körúton, amit korábban tárgyaltunk. A kevésbé ismert építészek és építőmesterek által aláírt engedélyezési tervrajzok alapján felépített épületek közül említhetjük a Wesselényi utca 75. számú bérházat, melynek neoreneszánsz homlokzati tervet tartalmazó tervsorozatát Hofhauser Ferenc építőmester írta alá 1897-ben, említendő

még a Bethlen Gábor u. 43. számú bérház, melynek 1897-ben készült tervein Zitterbarth Ede építőmester neve szerepel, valamint kiemelésre méltó lehet a Dohány u. 86. számú bérház, melyet Székely Marcell műépítész tervezett 1899-ben.

Az Erzsébetváros neobarokk építészetében sajátos helyet foglal el a Nefelejcs utca, amelynek fasora mögött nem kevés barokkizáló homlokzatú kétemeletes ház áll, és amelyek közel egy időben az 1890-es évek elején épültek. Terveiken igen kevésbé ismert építőmesterek nevei szerepelnek, mégis említésre méltónak tartjuk e házakat. A Nefelejcs utca 10. számú ház tervein (1890) Schneider Rudolf, a 11. számú ház tervein (1891) Stephan Meyerberg, vagyis Meyerberg István építőmester, a 34. számú ház (István út 17.) tervein (1890) Szabó Alajos építész aláírása, az 57. számú ház tervein (1890) Jedlicka János építőmester neve szerepel.

A Városliget környékének neobarokk villái

A Terézváros és az Erzsébetváros határán húzódó Városligeti fasor és környéke a dualizmus kori főváros legjelentősebb villanegyedét foglalta magában. E villák igen változatos stílusban épültek a késői historizmus korában, mely stílusok között, ha nem is vezető szerepben, de helyet kapott a neobarokk is. A fasor elején három szép neobarokk villa áll egymáshoz közel. A 6. számú villát Eysen Károly építész magának terezte, építési engedélyét 1892. április 30-án adta ki Fővárosi Tanács.⁴⁶⁶ A villa változatos tömegképzésű aszimmetrikus formájával, kis kupolával fedett sarok-zárterkélyével, fülkébe állított szobrával válik ki a hasonló épületek közül. Az épületet Halász András építészmérnök tervei szerint 1922-ben bővítették újra csak neobarokk stílusban.⁴⁶⁷ A 2. számú nyaraló mellett álló 4. számú villa Ray Rezső tervei szerint épült, az épületet az építésről szóló alfejezetben mutattuk be. Az előbbi épületekkel szemben, a Városligeti fasor 3. számon áll még egy mutatós neobarokk villa, melynek 1896-ban készült engedélyezési tervein Mann József építőmester nevét olvashatjuk, építtetője Ney Lipót volt.⁴⁶⁸ Elképzelhető, hogy Mann József tervezte az épületet, de valószínűbb hogy egy műépítész munkája, aki ezúttal nem írta alá a tervrajzokat. Mann József kivitelezőként jelen volt az 1890-es években több neobarokk lakóház építésénél, például a Bródy Sándor u. 10. számú Tauffer-palota (Schannen Ernő, 1892.), vagy a Sas u. 18. számú bérház (Quittner Zsigmond, 1895.), illetve a Nagymező u. 19. számú bérház (Schannen Ernő, 1897.) munkálatainál.

A fasor mellett a Délibáb utca volt a másik legfontosabb utca, melyen neobarokk villák épültek. Időrendben az első ilyen épület minden bizonnyal Miklós Ödön Délibáb utca 29. számú villája volt itt, melynek 1891-ben készült tervein Hauszmann Sándor építész pecsétjét láthatjuk, aláírásában viszont építőmesterként szerepel.⁴⁶⁹ Az aszimmetrikus főhomlokzat rizalitjára tervezett manzárdkupola egyértelműen mutatja a stílusigazodást, jelenleg azonban nem látható kupola e helyen,

⁴⁶⁶ BFL XV. 17. d. 329. 29606. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14709/1892-III.

⁴⁶⁷ BFL XV. 17. d. 329. 29606. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 55365/1922-III.

⁴⁶⁸ BFL XV. 17. d. 329. 33510. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 40297/1896-III.

⁴⁶⁹ BFL XV. 17. d. 329. 29667. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23467/1891-III.

sőt az emeleti homlokzat kialakítása sem a terv szerint való, így talán eltértek e tervtől, de lehet, hogy átalakították az épületet a későbbiekben. Mindenesetre a megépült főhomlokzat is elég határozottan barokkos jellegű, csupán nem az érett barokk, hanem a késői klasszicizáló barokk (copf stílus) hatása érezhető rajta.

Arnstein Henrik Délibáb utca 31. számú villájának kert felőli bővítéséhez 1896-ban készített terveket Fleischl Róbert építész.⁴⁷⁰ E terv homlokzati rajzát nem ismerjük, így nem állíthatjuk, hogy az neobarokk stílusban készült volna, bár a tervezőnek ezekben az években készült rajzai többnyire barokkosak. 1900-ban Fleischl Róbert új, ezúttal a főhomlokzatra is kiterjedő átalakítási tervet készített, ami egyértelműen neobarokk munka.⁴⁷¹

A Délibáb utca és az Aréna út (ma Dózsa György út) sarkán épült fel Greiner Adolf építész, az újpesti zsinagóga tervezőjének nagyméretű lakóháza.⁴⁷² Először 1892-ben neobarokk bővítménnyel látott el egy korábbi épületet,⁴⁷³ majd 1898-ban a meglévő épületet gyökeresen átalakítva nagyszabású neobarokk kompozíciót hozott létre.⁴⁷⁴ A franciás domború manzárdtetővel fedett kiemelkedő középrizalittal tervezett épület stílusbeli kifinomultság tekintetében nem a legkiválóbbak közé tartozik, de a stílus mutató villaépítészeti példáinak sorát gyarapítja.

A Délibáb utcai, egyben a magyar neobarokk villaépítészet egyik legkiválóbb barokkizáló villaépülete a 26. számú kétemeletes épület, melynek tervezőjét, adatait egyelőre nem ismerjük. A homlokzat a századforduló historizmustól eltávolodó nyelvezetével keveri a barokkos formanyelvet.

A Városligeti fasor és környékén kívül egy másik városi környéken is több neobarokk villa épült. A Thököly út és a Szabó József út kereszteződésének környezetéről van szó, vagyis a Városligettől délkeletre elterülő villanegyedről, ami a villaépítésnek szintén igen jelentős centrumává vált. Köszönhető volt ez természetesen a Városliget közelségének, a Stefánia út kiépítésének, illetve egy itt épült reprezentatív, az arisztokráciát a környékre vonzó intézmény, a Park Club épülete megépítésének. Ez utóbbi épület neobarokk alkotás, 1893-1895 között épült fel, Meinig Arthur építész tervei szerint. Talán ennek az épületnek a stílusa is szerepet játszhatott több ebben az időben itt felépült villa stílusválasztásában is. A Szabó József u. 12. számú Róna-villáról már megemlékeztünk Nay Rezső és Strausz Ödön munkásságának méltatásában. E villa közelében a Thököly úton egész sor neobarokk villa épült, melyek közül a 62, 64 és 68. számú épületek engedélyezési tervei nem maradtak ránk, és egyelőre más forrásból sem ismerjük ezek tervezőit. Ismerjük azonban a 72. számú, Kálósi Józsefné részére épített villa terveit, melyek alapján 1898. március 4-én engedélyezte az építkezést a Fővárosi Tanács. A terveket Lemberger Alfréd építőmester írta alá, nem tudjuk, hogy ő vagy esetleg

⁴⁷⁰ BFL XV. 17. d. 329. 29668. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14293/1896-III.

⁴⁷¹ BFL XV. 17. d. 329. 29668. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 73086/1900-III.

⁴⁷² Ezúton szeretném megköszönni Bazsó Gábornak, hogy felhívta figyelmemet Greiner Adolf villájára, és tervezői szerepére az újpesti zsinagógánál, valamint, hogy rendelkezésemre bocsátotta írását ez utóbbi épületről.

⁴⁷³ BFL XV. 17. d. 329. 29670. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34671/1892-III.

⁴⁷⁴ BFL XV. 17. d. 329. 24700. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 52521/1898-III.

egy itt meg nem nevezett műépítész készítette a terveket.⁴⁷⁵ A kétemeletes, sarokkupolás, hullámzó záródású oromzatokkal épített változatot tömegű épület az igényesebb neobarokk villák közé tartozik.

Józsefváros és Ferencváros

Budapest kerületei között szintén kiemelt szerepet játszott a Józsefváros a neobarokk épületek emelésében. Ez a nagyon végletes kerület, a leggazdagabbak lakta palotanegyedtől a legszegényebbek lakta külső Józsefvárosi utcáig, terekig nagy minőségbeli különbségeket tud felmutatni e stílus palettáján. A Múzeum utca és a Bródy Sándor utca palotáit a korábbi fejezetekben tárgyaltuk, Fellner és Helmer, Meinig Arthur, Schannen Ernő és Ray Rezső Lajos pompás épületei mellett a Józsefváros egyéb neobarokk épületei eltörpülnek jelentőség tekintetében, de vannak köztük jelesebb munkák. Elsősorban a körúton belüli területen találunk igényesebb palotákat és bérházakat. A paloták közül kiválik a Lőrinc pap téri Zichy Nándor, illetve Nándorné-féle palota, melyet Hofhauser Antal tervezte 1897-ben.⁴⁷⁶ Hofhauser, aki a neogótika termékeny mestere volt, meglepő, hogy ebben az esetben neobarokk stílusban dolgozott, ami valószínűleg a hely szellemének és az épülettípusnak köszönhető. A Horánszky utca 15. számú Szentkereszty-palota Fort Sándor munkája, 1898-tól épült fel.⁴⁷⁷ Az építészről nem szokatlan a neobarokk stílus választása, hiszen láthattuk, hogy a Kossuth Lajos utca elején, a Ferenciek tere sarkán az ő tervei szerint épült fel 1895-től a Cziráky-bérpalota.

A Somogyi Béla utcában egymás mellett épült két nagyméretű és gazdagon tagozott, erősen megmozgatott homlokzatú bérház. A 19. számú háromemeletes bérházat Feszty Gyula építész tervei szerint építették 1893-ban. Homlokzatán két több szintet átfogó zárterkély ugrik előre. A 17. számú ház az előbbihez annyiban is hasonlít, hogy itt is látható egy több szintet átfogó zárterkély, de itt a homlokzat közepén látható. Ez utóbbi épületet Eckardt Frigyes műépítész tervezte 1898-ban.

Greiner Adolf építész, akinek Dózsa György úti villáját már említettük, és akinek legismertebb munkája a nem neobarokk stílusban épült újpesti zsinagóga, 1899-ben két bérházat épített egymás mellett a Gyulai Pál utcában és a Stáhly utcában. Ezek mellett a jelesebb józsefvárosi neobarokk bérházak közül említhetjük a Szentkirályi u. 4. számú házat, Ruppert Vilmos építész munkáját, 1894-ből, valamint az 1898-tól épült Baross u. 47. számú bérházat, melynek tervein Wellisch Sándor és Gyula építőmester aláírása olvasható.

A Ferencvárosban ismereteink szerint sokkal kevesebb neobarokk épületet emeltek, mint az előbb bemutatott fővárosi kerületekben. Ezek közül kiemelkedik a Vámház körút 5. számú bérház, melyet Ulrich Keresztély (Christian Ulrich) bécsi építész tervezett, valamint a Kinizsi utca 31. számú bérház, amelynek tervei az azokon látható pecsét szerint Szeleczky E. Lajos építészeti irodájában készült, 1898-ban.

⁴⁷⁵ BFL XV. 17. d. 329. 32774. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10171/1898-III.

⁴⁷⁶ BFL XV. 17. d. 329. 36700. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34121/1897-III.

⁴⁷⁷ BFL XV. 17. d. 329. 36614. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 49998/1898-III.

Buda

Szeleczy E. Lajos Kinizsi utcai bérháza nem tisztán neobarokk munka, viszont az építésnek két igazi neobarokk épületét ismerjük Budán. Ráadásul a stílus kevésbé jellemző épülettípusát képviseli mindkettő, sőt egy utcában áll a két ház, ezentúl pedig egy évben tervezte mindkettőt. A budai Áldás utcában áll a két szóban forgó villa, a 6. és 7. számú házak, melyeknek terveit 1897-ben engedélyezték. A Rózsadomb kiépülése ehhez a korszakhoz tartozik, egy-két sokkal régebbi épület, mint a Gül baba türbé után nagyobb mértékű építkezések a 19. század vége felé indultak meg. A neobarokk néhány nem nagyon kiemelkedő, hanem inkább kedves kis példával képviselteti magát. Ezek közé tartozik a két budai nyaraló, melyek közül az egyiket (6. szám) Kosszer Erzsébet építtette.⁴⁷⁸ A földszintes épület főhomlokzatának középtengelyében előreugró veranda fölött a bécsi Felső-Belvedere nagyoromzatával találkozhatunk, amely fölött nagy manzárdkupola koronázza a rizalitot. Nyaralószerűvé teszi továbbá a homlokzatot egy festői aszimmetriával elhelyezett zárterkély a bal oldali sarkon. 1929-ben az épületet, a főhomlokzatot is átalakították Neuwald Armand építész tervei szerint. Megnagyobbították a terven látható falfülkét és ablakot a két világháború közötti neobarokk villaépítészetre jellemző széles kosáríves záródású ablakformákat alkalmazva.⁴⁷⁹

Az Áldás utca 7. számú nyaraló építtetője Pitzek János volt.⁴⁸⁰ A főhomlokzat itt is hasonló, bár szigorúan szimmetrikus, a fő tömegmotívum pedig manzárdkupola helyett egy szögletes manzárdtető a kéttengelyes középrizalit fölött. E házon leginkább az ablakkeretezések mutatják meg az épület stílusigazodását.

Néhány évvel korábban épült nem messze a két fenti villa telkétől egy kis neobarokk lakóház, a Levél u. 6. számú épület, melynek építtetője Englerth Károly és neje, született Pfeiler Anna volt. A tervező valószínűleg Englerth Károly lehetett, bár nem írta alá a tervrajzokat.⁴⁸¹ A középrizalitos földszintes épület középtengelyébe eredetileg kis tornyot tervezett az építész, ettől azonban elálltak. A főhomlokzaton a nyílások körül és a háromszögű oromzatban neobarokk díszítés látható. 1906-ban átalakítási terv készült szintén Englerth Károly, bár lehet, hogy ezúttal már az ifjabb részére. A villához ekkor műtermet terveztek hozzáépíteni.⁴⁸²

Buda meglehetősen kevés 1890-es évekbeli neobarokk épülete közül megemlíthetjük a Zsigmond tér 8. számú háromemeletes bérházat, melyet Schütz György építtetett Violin Gusztáv

⁴⁷⁸ BFL XV. 17. d. 329. 12925. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 16300/1897-III.

⁴⁷⁹ BFL XV. 17. d. 329. 12925. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 135998/1929-III.

⁴⁸⁰ BFL XV. 17. d. 329. 15057. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 47931/1897-III.

⁴⁸¹ BFL XV. 17. d. 329. 12963. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 11401/1893-III.; átalakítási terv: 48428/1898-III.

⁴⁸² BFL XV. 17. d. 329. 12963. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34646/1906-III. Az ifjabb Englerth Károly építész az 1910 körüli években Spiegel Frigyes építésszel számos tervpályázaton vett részt, és több vidéki középület meg is valósult terveik szerint.

műépítész tervei szerint 1897-ben.⁴⁸³ A két szintet átfogó kompozit féloszlopokkal keretezett középrizalit fölött és a sarkok zárterkélyei fölött is egy-egy manzárdkupola emelkedik, melyek közül természetesen a középső a legnagyobb.

A korszak budai neobarokk épületei közül talán a legemlékezetesebb apatini Fernbach Péter palotája a Krisztina körúton.⁴⁸⁴ Az egyemeletes és öttengelyes homlokzat középső három tengelye rizaitként finoman előrelép, és e homlokzati egységet a tetősíkból kiemelkedő manzárdtető idom koronázza. Az eső emeleti piano nobile ablakai félköríves záródásúak, és fölöttük barokkos stukkódísz látható a szemöldökmezőben, amelyet felül íves és tört szemöldökpárkány zár le.

Neobarokk belső terek nem neobarokk homlokzatú lakóházakban

A historizmus egyes neostílusait nem lehet élesen elválasztani egymástól, ha ezt tesszük, mint a jelen dolgozatban is, akkor a könnyebb átláthatóság kedvéért cselekszünk így, illetve mindenekelőtt azért, hogy erről az alapról lehessen továbbkutatni a témát, egyre finomabban és pontosabban határozva meg az egyes alkotók, alkotások és jelenségek helyét a historizmusban. Ahogy egy alkotói életművön belül, egy épületen belül, de sokszor egy épületrészen belül sem egyértelműen meghatározható, hogy melyik neostílushoz sorolható a vizsgált formavilág. Ha valamely építészeti területen ez különösen igaz, az a belső terek világa, ahol a historizmus korában, amennyiben magasabb alkotói szinten tervezett, igényes alkotásról van szó, nem ritkán él egymás mellett több különböző neostílus. Ahogy látni fogjuk, Meinig Arthur tevékenységében szinte általánosnak mondható ez a jelenség, de a reprezentatív belső térsorozatokra, főleg a palotákban más építészek esetében is jellemző ez. Ahogy egy fenti fejezetben utaltunk rá, az 1880-as éveket több évtizeddel megelőzően készültek rokokós, majd barokkizáló belső terek Magyarországon, mindenekelőtt pesti és budai palotákban.

Az 1880-as évek neoreneszánsz épületeiben előfordult, hogy barokkizáló vagy rokokós stílusú belső tereket is elhelyeztek a reprezentatív térsorban. Ezek közül említhetjük Hauszmann Alajos munkáját, Batthyány Géza Teréz körúti palotáját, melyben a lépcsőházon kívül az első emeleten is találunk ilyen termeket.

A nem neobarokk vagy nem historizáló homlokzatok mögötti legjelentősebb neobarokk belsők közé tartozik Károlyi Alajos Pollack Mihály téri palotája. Az épületet az 1860-as évek első felében Ybl Miklós tervei szerint valósították meg, nagyszabású belső kiképzésére azonban az 1890-es években került sor Behr Lajos tervei szerint. A belső átalakításról H. Gaál Adorján számolt be egy korabeli újságcikkben.⁴⁸⁵ A munka főbb adatait így összegzi: „*A palota [az Ybl Miklós tervezte épület az 1860-as években] csak részben készült el, mert a fogadóhelyiségei, a dísztermek, pusztán maradtak. Ez utóbbiak befejezéséhez csak 1894-ben fogtak, amikor ifj. Károlyi Alajos gróf megbízásából Behr*

⁴⁸³ BFL XV. 17. d. 329. 14812. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 11401/1893-III.; átalakítási terv: 37356/1897-III.

⁴⁸⁴ Szalon Ujság, 1901. A cikkhez külső és belső képek kapcsolódnak. Az épület ismereteink szerint nem áll.

⁴⁸⁵ H. Gaál Adorján. Magyar Iparművészet 1897/1898.

Lajos építész a belső részek kivitelét megkezdette. Nevezett építész özv. Károlyi Alajosné grófnőnek Sir Arthur Ellis⁴⁸⁶ tábornok, a walesi herceg szárnysegédje ajánlotta, miután tőle Angolországban, Windsor lordnak palotájában,⁴⁸⁷ nagyszabású és előkelő ízlésre valló berendezéseket látott.⁴⁸⁸ Az özvegy grófnő számos műtárgyat hozott magával külföldről, és ezeket el kívánta helyezni a újonnan kialakított helyiségekben. Így az ebédlőterem stílusát 16. századi gobeline-ek stílusa határozta meg. Az ebédlő mellett nyílt a zöld fogadószalon, amelyet firenzei barokk bútoraihoz illő stílusban alakítottak ki a fent hivatkozott újságcikk szerint. E terem mellett húzódott a tükörfolyosó, a nagy táncterem mellékhelyisége. E két terem 15. Lajos kori stílusban, olaszországi színhatással tervezte az építész, ahogy a cikk írja: „A gazdag pompát nagyban fokozza az a körülmény, hogy a tervező mind a két helyiséget színhatásra nézve olaszosan kezelte, amennyiben tudvalevő, hogy az olaszok a rokokó díszítéseknél több szint alkalmaztak, mint a többi nemzetek. A táncterem berendezését Jesi-i Palazzo Pianetti-ből hozták.⁴⁸⁹ E barokk-rokokó palota belső terei olyan színesek, amilyenek a Károlyi-palota belső terei. H. Gaál Adorján szerint, így minden bizonnyal ez az itáliai épület lehetett annak fő előképe. Ez bizonyos mértékben igazolható azzal, hogy a pesti palota tükörfolyosójának architektúrája hasonlít a Jesi-i épület galériájára.

A másik igen kiemelkedő 1890-es évekbeli neobarokk belső térsorozatunk egy klasszicista palotában, a Tänzer-házban valósult meg, ismeretlen építész tervei szerint.⁴⁹⁰ Egyes megoldások, arra engednek következtetni, hogy az enteriört tervező építész vagy jól ismerte és követte a Wenckheim-palota belsőt, vagy a palota építésze maga tervezte az Akadémiai utcai belsőket is. A fent említett megoldások közül említhetjük az udvar terébe egy-egy szakasz szélességben előreugró emeleteket, melyeket a földszinten féldongák támasztanak alá. A táncterem mellett a Wenckheim-palotához, ugyanakkor a Behr Lajos átalakította Károlyi palotához hasonlóan is folyosó húzódik. A Wenckheim-palotával való rokonság talán legszembetűnőbb jele, hogy a díszlépcsőház korlátján egy kőből faragott sárkány látható.

Neobarokk kastélyépítészet az 1890-es években

A kastélyépítészet területén az 1880-as években olyan jelentőségű mintával állt elő a neobarokk, amit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Festetics Tasziló keszthelyi kastélya az ország egyik legtekintélyesebb főúri rezidenciájaként a legmodernebbek közé tartozott. Kastélyok, legalábbis a keszthelyi épülethez hasonló méretűek igen ritkán épülnek, az 1890-es években senki nem vállalkozott ilyen méretű építkezésre. Az ebben az évtizedben épült legnagyobb kastélyok, így a

⁴⁸⁶ A nevezett szárnysegéd minden bizonnyal azonos Charles Arthur Ellis-szel (1839-1906)

<http://thepeerage.com/p3757.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 10. 10.

⁴⁸⁷ Lord Windsort és palotáját egyelőre nem sikerült azonosítani.

⁴⁸⁸ 485. jegyzetben i. m., 212.

⁴⁸⁹ A fent hivatkozott írásban erről így olvashatunk: „Pianetti marchesának Jessy-i palotájából származott bútorok”

⁴⁹⁰ Bor Ferenc dokumentációja a Hild-Ybl Alapítvány Archívumában.

bajmóci Pálffy-kastély (Hubert József, 1889-1898) és a nagykárolyi Károlyi-kastély (Meinig Arthur, 1893-1896) a keszthelyihez hasonlóan régi épület átalakításából keletkezett, de ezek nem barokk vagy rokokó, hanem középkorias stílust választottak, legalábbis ami homlokzataikat illeti. A közepesen nagy kastélyok között azonban több neobarokk épületet ismerünk az 1890-es évekből.

A tőkésújfalui Haupt-Stummer-kastély, melyet ismeretlen építész tervei szerint 1892-ben régi épület kibővítéséből született.⁴⁹¹ Az épület kevésbé gazdag vakolat, illetve stukkódíszei révén, mint inkább sajátos tömegelrendezése miatt érdekes. Legszenbetűnőbb jellegzetessége, hogy táncterme különálló poligonális végű épülettömegként jelentkezik, homlokzatán magas pilaszterekkel, közöttük magas félköríves záródású ablakokkal és azok fölött kerek ablakokkal. Az épület manzárdtetőiből kissé provinciális ízű oromzatok ugranak előre. Az épület belső tere, különösen a táncterem a gazdag stukkódíszítést kapott.

A mosdósi Pallavicini-kastélyra, melynek építését szintén nem ismerjük 1892-1894 között építtette Pallavicini Ede örgróf. A fenti épülethez hasonlóan nem a városi palotákon megszokott kifinomult neobarokk architektúra jellemző homlokzataira, hanem szinte népies barokkizálás jegyében született oromzatok és azok között nem annyira barokkos, mint a Loire-menti stílusban épült kastélyok tornyai emelkednek.⁴⁹²

A Fort Sándor tervei szerint 1894-1895-ben kiépített erdélyi árkosi Szentkereszty-kastély⁴⁹³ építtetője az a Bárány Szentkereszty Béla, akinek felesége Budapesten a Zerge (ma Horánszky) utcában neobarokk palotát építtetett néhány évvel később, 1898-ban szintén Fort Sándor tervei szerint. A kastély homlokzatain nem találunk barokkos jegyeket, inkább neoreneszánsz architektúra jellemzi. A belsőben azonban jelen van a stílus, így a nagyterem mennyezetén neoreokokó stukkódísz látható.

A jelentősebb neobarokk főúri építkezések közé tartozik Felsőelefánt-Nyitraszentjánoson báró Edelsheim Gyulai Lipót kastélyának átalakítása volt 1894-ből.⁴⁹⁴ Az épület Hubert József első ismert önálló munkája, hiszen a jelentős tervezői gyakorlattal rendelkező építőmester 1894-től önállóan szignálta terveit, vagyis megszűnt Móry Károllyal közös tevékenysége. A kastély barokk épület átalakításából alakult ki, és monumentális tömege, valamint belső díszítésének egy része is a 18. századból való.

A 17. századi francia barokk kastélyépítészet hagyományaihoz igazodik Wahrmann Renáta tóalmási kastélyának tömegalakítása, mely Nay Rezső és Strausz Ödön tervei szerint 1894-1895-ben épült.⁴⁹⁵ A pavilonos egységekre tagolódo homlokzat középrizalitja magasabb a két sarokrízalitnál manzárdteteje alul homorúan, feljebb domborúan ívelődik. A tömegalakítás emlékeztet Nay Rezső egy korábbi munkájára, a Lukács-fürdő épületére is, ahol a homlokzat tagozat és díszítőrendszere is franciás. A tóalmási homlokzat részletképzése kevésbé franciás, mint inkább bécsies. Ahogy Nay és

⁴⁹¹ 203. jegyzetben i. m., 233-234.

⁴⁹² 203. jegyzetben i. m., 236-238.

⁴⁹³ 203. jegyzetben i. m., 239-240.

⁴⁹⁴ 203. jegyzetben i. m., 245-246.

⁴⁹⁵ 203. jegyzetben i. m., 247-248.

Strausz nem sokkal korábban a bécsi Felső-Bevedere egyik ablakának kevésbé módosított változatát helyezte el Kann és Heller budapesti Báthory u. 24. számú épületére, úgy itt a sarokrízalitok ablakai fölött találunk az említett bécsi ablakokra emlékeztető megoldásokat. Barokkos kialakítású a kastély díszlépcsője is, amely két íves karból áll, amelyek közepén fenn találkoznak, majd a terem oldalain hasonló korlátú függőfolyosó fut végig. A lépcsők találkozásánál lévő pihenőt két csavart oszlop tartja, az egész kompozíció fából készült. E lépcsőmegoldás feltételezhetően a budapesti Park Club (Meinig Arthur, 1893-1895) hasonló, de vasszerkezetes lépcsőjének hatása alatt készülhetett.

A magyar barokk építészetben is jellemző cour d'honneur-ös alaprajzon épült 1896-1897-ben, állítólag bécsi építész tervei szerint a nagymágocsi Károlyi-kastély.⁴⁹⁶ Kézenfekvő lenne Meinig Arthurra, mint tervezőre gondolni, hiszen Magyarországra Bécsből jött, a Károlyiaknak sokat épített és a kastély neobarokk stílusú. A homlokzatokon alkalmazott stílusjegyek azonban nem beszédesek egyelőre ahhoz, hogy ebben a kérdésben véleményt mondhatnánk. Az épület viszonylag visszafogott homlokzati architektúrája a díszudvarba néző középrízaliton tetőzik, ahol az első emeleti ablakok fölötti ovális ablakokon kívül barokkos megoldás az oromzat és a mögötte emelkedő manzárdtető. Érdekes kialakítást kapott a két oldalszárny vége, ahol a sarkokat lekerekítette az építész (Meinig kedvelte ezt a megoldást), és oromzat emelkedik a véghomlokzatok fölött, amelynek alakja bizonyos mértékben hasonlít a sorokújfalui Szápáry-kastély oromzatára.

Alpár Ignác neobarokk építésze az 1890-es években

Az 1890-es évek neobarokk építészetének tárgyalásában Alpár Ignác külön fejezetet érdemel, hiszen e stílusban tervezett épületei nemcsak mennyiségüket tekintve, de művészi kvalitásuk tekintetében is a legjelentősebbek közé tartoznak. Alpár Ignác a neobarokk legjelentősebb népszerűsítői közé tartozott, és egy-egy kiemelkedő munkája, mint az Ezredéves Országos Kiállítás reneszánsz-barokk épületének két homlokzata és belső terei valóban piedesztálra helyezte a stílust. Alpár tevékenysége nem korlátozódik egy épülettípusra, köz- és magánépítészetben egyaránt jelen van. Ugyanakkor Budapestre sem korlátozódik a fővárosi építész munkája, hanem az egész történeti Magyarországon jelen vannak neobarokk épületei, hogy csak a legjelentősebb vidéki városokat említsük, Pozsonyban, Sopronban, Pécsen, Nagyváradon és Kolozsváron is felépültek tervei szerint jelentős neobarokk munkák. Az 1900 körüli évektől hasonló lendülettel folytatódik az életmű, és a neobarokknak a továbbiakban is nagy szerepe lesz, amit egy későbbi fejezet mutat be.

Alpár Ignác életműve sem az 1890-es, sem az 1900-as években nem korlátozódik a neobarokkra, bár kiemelkedő szerepe van alkotói tevékenységében. Talán egy másik építészre nem jellemző annyira, mint Alpár Ignácra a reneszánsz és a barokk formák ötvözése, egy nagyszabású új építészeti stílus megalkotása érdekében. A barokknak mindenekelőtt tömegalakítását használta

⁴⁹⁶ 203. jegyzetben i. m., 248-250.

mesterien, olyan elsősorban nem barokk részletformákkal alakított épületeken, mint például az Osztrák-Magyar Bank palotája vagy a Tőzsdepalota. Ezen 1900 táján tervezett épületeknél korábban, az 1890-es években is épültek olyan reneszánsz és barokk stíuselemeket összeegyeztető épületei, mint az Erzsébet körüli Keinz-ház, amely inkább neoreneszánsz mint neobarokk, de az alábbiakban látható, hogy más épületeken a barokkos formavilág kerekedik felül.

A hihetetlenül gazdag alkotói termékenység, amelyet az építész bemutatott, csak nagy műhellyel a háta mögött képzelhető el, és valóban ismerünk néhány nevet irodájában dolgozó munkatársai közül, köztük Knötgen Gusztávot és Osztrinszky Rudolfot, akiről lehet tudni, hogy készítettek neobarokk tervet.⁴⁹⁷ A legtöbb esetben persze nem lehet konkrét épülethez kötni tevékenységüket, csak sejteni lehet, hogy részt vettek azokban a munkákban, amelyek az irodában töltött időszakban épültek. Alpár Ignác és irodájának kiterjedt alkotói tevékenysége csak Hauszmann Alajos és irodájának széleskörű tervezői tevékenységéhez hasonlítható.

Az 1880-as évek neobarokkja döntően a lakóház építkezésekre, kastélyokra, palotákra és bérpalotákra tartoznak legjelentősebb alkotásai közé. Középipítkezéseken és egyházi épületeken sem ismeretlen a neobarokk ebben az évtizedben, de néhány – bár jelentős – munkától eltekintve nem jellemző. Az 1890-es évekre szélesebb körben elfogadottá válik a stílus, és állami, illetve városi középipítkezéseken komoly szerepet kap. Az építészet e területén az 1890-es években Alpár Ignác a kezdeményező és vezető szerep. Magyar Vilmos Alpár Ignác életművének e szakaszát két alszakaszra tagolja: 1889 és 1896 közötti korszakát „*A sikerek szárnyán*” címmel, 1897 és 1900 közötti időszakát „*Modern barokk architektúrák*” címmel jelöli.⁴⁹⁸ A második címből egyértelmű a fő irányultság, az elsőtől nem, hiszen ekkor a neobarokk nem tölt be domináns szerepet Alpár tevékenységében, de egyre erősebben jelentkezik. Ismereteink szerint első jelentős munkája, amelyen a barokk formakincs nagy szerepet kap, bár a reneszánsz formákkal karöltve, átmeneti megoldásban, az a nyíregyházi vármegyeháza épülete. Szabolcs vármegye újszékháza, Nyíregyháza, mely város 1876-ban Nagykállótól vette át a vezető szerepet, 1889-ben pályázatot írt ki az új vármegyeháza megtervezésére. Annak ellenére, hogy az első díjat Balázs Ernő, a másodikat pedig Kiss István nyerte, mégis Alpár Ignácot bízták meg a feladattal. A nagyszabású középület építési munkálatai 1891. júniusában kezdődtek és 1892. októberére fejeződtek be.⁴⁹⁹ A két utcára néző épület, utcáktól hátrahúzott főszárnyához egy-egy oldalirányú nyaktaggal egy-egy az utcákra merőleges irányú L alakú oldalszárny csatlakozik. A főszárny és az oldalszárnyak mindkét utca felé cour d'honneur-rel fordulnak. A reprezentatív helyiségek, az előcsarnok, a fölépcső és a díszterem természetesen a középben lévő főszárnyban kapott helyet. A fent leírt összetett alaprajzi rendszer következtében is erősen megmozgatott az épülettömeg, melyet tovább gazdagítanak a különböző magasságú manzárdtető-idomok. Ez utóbbiak közül a főszárnyé a legmagasabb, és a fő- és oldalszárnyak központi

⁴⁹⁷ Kismarty-Lechner Jenő: *Építőművészetünk a XIX. század második felében*. Bp., 1945., 104.

⁴⁹⁸ Magyar Vilmos: *Alpár Ignác élete és működése*. III. rész. Mercur szolgálatában 1897-1918. Bp., 1935., 10.

⁴⁹⁹ *Építő Ipar* 1893. április 27. XVII. évf., 17. szám

tetőidomaihoz oldalszakaszaik alacsonyabb manzárd tetői kapcsolódnak. Tetői és előudvarai révén tehát erősen franciás stílusú az épület, de homlokzatalakítása más jellegű, mivel itt az itáliai reneszánsz és a német barokk alkot harmonikus egységet. Az alárendeltebb homlokzati szakaszokon inkább a reneszánsz tagozat- és díszítőrendszer uralkodik, míg a főszárny homlokzatán barokkos kompozíciót láthatunk. A főhomlokzat középrésze elég nyilvánvalóan, bár erősen módosított formában a drezdai Großer Garten 17. századi palotájának középrizalitját követi, melynek legegységesebb jele a piano nobile két oszloppárján nyugvó attikasínt két volutapárja, melyek fölött szegmensíves oromzat emelkedik. E motívum párhuzamosan egy budapesti lakóépületen, a Meinig Arthur tervezte Károlyi nemzeti bérházon is megjelenik, de ott még nyilvánvalóbb az átvétel.

Nem messze a vármegyei házától a neoreneszánsz városházával átellenben tervezte építeni Nyíregyháza városa az új vigadót és szállodát. Az ezeket, illetve vendéglőt, kávéházat és boltokat magába foglaló épület tervpályázatán Alpár Ignác kapta az első díjat, az építkezést el kellett kezdeni 1894 tavaszán. A Korona Szállónak elnevezett épületen jelentkezik először „*a barokk tendencia*” Alpár építészetében Magyar Vilmos szerint. Mint láttuk, ennél korábban is volt erre példa, de tény, hogy ilyen tisztán és egyértelműen itt figyelhetjük meg először. A szabálytalan trapéz alakú telken épült háromhomlokzatos épület sarkait nagyvonalúan lekerekítette az építész. Az egyemeletes épület két fontosabb homlokzatát, melyek a tér és a főbb útvonalak felé néznek reprezentatív középrizalittal tagolta az építész. A főhomlokzati, ma a templomra néző rizalit háromtengelyes, emelete jóval magasabb mint földszintje. Az emeleti ablakok között pilaszterek tagolják a homlokzatot, a rizalitet négyzetes alapú manzárdtető koronázza. A városházára néző másik homlokzat középrizalitja jóval szélesebb az előbbinél, tagolása sokkal változatosabb, mondhatni festőibb, a földszinti és az emeleti fal egyaránt sok nyílással van áttörve, ami a tagolással és a díszítéssel könnyed eleganciát biztosít ennek a homlokzatszakasznak, amely mögé egy nagy termet tervezett az építész. Ennek homlokzati ablakai egyenletesen váltakozó méretűek, a nagyobbak fölötti íves tört vonalú szemöldökpárkányra kerek nyílások ülnek. A rizalit szélső szakaszai zártabb tömegűek, íves párkányban végződnek. Ezt a rizalitet is manzárdtető fedi.⁵⁰⁰

A pozsonyi Védcsölöp úti evangélikus liceum az Újtelep utca⁵⁰¹, Védcsölöp utca⁵⁰², Arany János⁵⁰³ utca és Izabella főhercegnő utca⁵⁰⁴ közötti területen épült fel. „*A barokk stílusban készült kétemeletes szép épület 1895-1896-ban épült Alpár Ignác műépítész tervei szerint Kittler és Gratzl építőmesterek által. Alapkövét 1895. szeptember 13-án tették le. Az épület 190 ezer forintba került, melyhez az állam az 1895. évi január 5-én kelt szerződés értelmében 80 ezer forintot adott, a többi a pozsonyi ág. hitv. evang. egyházközség adta.*”⁵⁰⁵ Az intézmény 19. századi történetéhez több olyan

⁵⁰⁰ 500. jegyzetben i. m.

⁵⁰¹ Ma: Kuzmányho ulica (Kuzmány utca)

⁵⁰² Ma: Palisády

⁵⁰³ Ma: ulica Mateja Bela (Bél Mátyás utca)

⁵⁰⁴ Ma: Tolstého ulica (Tolsztoj utca)

⁵⁰⁵ 196. jegyzetben i. m., 158.

személyiség köthető, akik a pánszláv eszme terjesztésében nagy szerepet vállaltak.⁵⁰⁶ Szőnyi Endre szerint „*az épület valósággal tobzódik az új motívumokban, és váltakoznak rajta az érdekes ablakkeretezések.*”⁵⁰⁷

Az ezredéves ünnepek időszakában, 1896-1897-ben épült Alpár Ignác tervei szerint a kolozsvári vármegyeháza, az építész neobarokkjának egyik főműve.⁵⁰⁸ A főútra néző rövidebb homlokzaton három-, a mellékutcára néző hosszabb homlokzaton öttengelyes középrizalit ugrik előre kis mértékben. A rizalitokat ablakformáin kívül az a földszintjükön nyíló egy-egy kapu, emeleteik nagypilaszterrendes tagolása, valamint kiemelkedő manzárdtetejük különbözteti meg az alárendelt homlokzati szakaszoktól. A félköríves záródású kapuk port cochère en niche megoldásúak, ahol a földszint sávozása ráfut a kapu homorú fülkés keretére. A rövidebb homlokzat első emeletén erkély lép előre a homlokzat síkjából. A kétemeletes saroképület két utcai homlokzatán azonos méretű egyenes záródású ablakok sorakoznak, melyek közül csupán szemöldökpárkányuk ívesebb alakjával válnak ki a rizalitok ablakai. Ez azért lehet meglepő, mert az utcák felé hiába keressük az ilyen nagy középületekben szokásos általában két szint magasságú nagyterem magas és tágas ablakait. Nem véletlenül, hiszen az építész az udvari szárnyba helyezte a közgyűlési termet, ami nagyon praktikus, hiszen az utca zaja nem zavarja a tanácskozást. A két szint magasságú díszterem ablakai nagyméretben törik át az udvari homlokzati falat, és közöttük, ahogy a terem többi felületén is igen plasztikus architektonikus tagozatrendszer és díszítés látható. A díszteremhez kétszer kétkarú díszlépcső vezet, mely ha nem is annyira mint a terem, de szintén gazdagon díszített.

Az épület külsejének igazi karakterét azonban a két homlokzat sarkán álló magas torony adja meg. Építészeti formavilágának legfőbb meghatározói a páros lizénák, melyek révén visszafogottan reprezentatív benyomást kelt az építmény. Másrészt a torony felső szintje és sisakja erősen megmozgatott, gazdagon tagolt és díszített formát mutat. A torony felső részének előzetesen tervezett, a torony alsóbb szintjeihez hasonló stílusú verzióját is ismerjük, mivel azt két helyen is publikálták.⁵⁰⁹ Magyar Vilmos szerint: „*A homlokzat finom bécsi barokk*”,⁵¹⁰ amivel általánosságban egyetérthetünk, hiszen a 18. század bécsi építészetével valóban rokoníthatók a homlokzatok elsősorban. Konkrét formai kapcsolatokat azonban egyelőre nem sikerült kimutatni ennél az igen jelentős neobarokk épületnél.

Kolozsváron még egy jelentős neobarokk épülete, illetve egész épület-együttese valósult meg Alpár Ignácnak. A Szent Mihály templom szentélye mögött a templom terétől induló Szentegyház utca

⁵⁰⁶ „A 30-40-es években tanulói voltak Palacky Ferenc, a később hírnevessé vált cseh államférfiú és történétíró és Kollár János, a később híressé lett tót költő. Ezekkel Šafarik Ferenc, ki mint vezető ez időben állandóan Pozsonyban tartózkodott, folytonos érintkezésben állott. Mint a pánszláv eszme vallói és szítói működtek ez iskolában Štur Lajos, Hodža, Hurban, Škultéty, Krizsán és több hasonló érzelmű tanuló, kik a pozsonyi iskolát a pánszláv eszmék bölcsőjévé és veteményeskertjévé tették. Az intézetben napjainkban [1905 körül] működő hazafias szellem a vezetőség és tanárikar elismerésre méltó érdeme.” 505. jegyzetben i. m., 160.

⁵⁰⁷ 186. jegyzetben i. m., 81.

⁵⁰⁸ 500. jegyzetben i. m., 12.

⁵⁰⁹ 500. jegyzetben i. m., 11.; DA 3. évf., 1897., 64. képtábla.

⁵¹⁰ 500. jegyzetben i. m., 12.

hat kétemeletes bérházát építették fel az építész tervei szerint egységes architektúrával. A kompozíció nyitánya a tér felőli saroképület-pár, melyek nem egyforma méretűek, de sarokkiképzésük azonos. A szélesen ívelt sarok három tengelyét egy-egy egytengelyes rizalit keretezi. A háromtengelyes homlokzatszakasz első emeleti középső ablaka barokkosan hullámzó szemöldökpárkányt kapott, a rizalitek első emeleti ablakai pedig hasonlóan ívelődő szemöldökpárkánnyal lezárt zárterkélyek révén kaptak hangsúlyt. Az első emelet a főemelet, de két szintet átfogó pilaszterek révén mindkét emelet egységesen elegáns hatást kelt. A háromtengelyes íves homlokzatszakasz fölött szokatlanul nagy harang alakú kupola emelkedik, melyet két kisebb manzárdtető idom keretez. Mindhárom tetőidom csúcán egy váza látható, de a kupola vázája tetején nagyméretű kereszt is, hiszen az utca épületeit a kolozsvári katolikus egyházközség építtette 1900-ban.⁵¹¹ A viszonylag szűk kis utca homlokzatai fölött további kupolákat láthatunk. A homlokzatok stílusa Magyar Vilmos szerint „*barokk, de szabadon kezelt modern részletekkel.*”⁵¹² Itt tehát a neobarokknak azzal a századfordulós stílusfáziséval szembesülünk, amelyhez hasonló azonos időben Budapesten a Klotild-palotákon is jelen van. E stílusfázis vizsgálata a következő nagy fejezet dolga, mégis itt emlékeztünk meg Alpár Ignác ezen munkájáról, hogy hangsúlyozzuk Alpár Ignác kolozsvári tevékenységének jelentőségét.

1896 óta kiemelt szerepet kapott Alpár Ignác életművében a neobarokk, ahogy a fentiek is mutatták, és az is, hogy az 1897-1898-ban épült három katonai iskolaépületet, a soproni honvéd főreáliskolát,⁵¹³ a pécsi hadapródiskolát és a nagyváradai lovassági hadapródiskolát is ebben a stílusban építette.⁵¹⁴ A három épület erősen előrelépő közép- és sarokrizalitos kompozíciója és neobarokk stílusa rokonságban áll a bécsi Landwehrkadettenschule (k.k. Franz-Joseph-Militärakademie) épületével, melyet Franz von Krauss tervei szerint 1895-1898 között építettek.⁵¹⁵ Alpár Ignác tervei közül a nagyváradai inkább hatalmas méretével, mint tagozatbeli és díszítésbeli gazdagságával akar kitűnni. A soproni épület az előbbinél kisebb, de arányosabb megoldás, míg a pécsi a legigényesebb, leggazdagabb neobarokk architektúra a három közül, a bécsi épületnél is igényesebb munka.

Végül meg kell emlékeznünk Alpár Ignác neobarokk lakóépületeiről is, melyeket a feni nagy középületekkel párhuzamosan tervezett. A budapesti Csepreghy utca 4. számú bérházat 1898-ban tervezte az építész Walla József részére.⁵¹⁶ A háromemeletes épület a földszinten kisebb, az emeleteken nagyobb méretű, de nem luxuslakásokat tartalmazott. A homlokzatképzés ennek ellenére egészen palotaszerű középrizalitjának kiváló arányérzékkel csoportosított elegáns tagozat- és nyílásrendszere révén. Az engedélyezési terven még timpanon is látható a rizalit fölött, ez nyilván nem valósult meg. A főkapun belépve hasonlóan tágas és a bérházak világában szokatlanul reprezentatív boltozatos gyalogos kapualj, majd igen szép kovácsoltvas korlátos fölépcső következik.

⁵¹¹ 500. jegyzetben i. m., 12-13.

⁵¹² 500. jegyzetben i. m., 13.

⁵¹³ A Bajcsy-Zsilinszky út 3. számú épületet 1957 körül erősen átalakították. Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp., 1988., 135.

⁵¹⁴ 500. jegyzetben i. m., 10-12.

⁵¹⁵ AB, 1895., 35, 36, 37. képtábla; DA, 1895., 26. képtábla.

⁵¹⁶ BFL XV. 17. d. 329. 36782. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23848/1898-III.

Az 1890-es évek végén egy másik budapesti lakóépület is tervezett Alpár Ignác, az Alkotmány u. 10. számú bérház, amelyet Redlich Sámuel részére tervezett építésze.⁵¹⁷ A négyemeletes bérház az Országházhoz vezető elegáns építészeti együttes, az Alkotmány utca részeként nem maradhatott el az itt álló paloták gazdag kiképzésétől. Az épületnek különösen a sarokkiképzése emlékezetes, mintha egy ötszintes erősen homorú sarokhomlokzatba egy háromszintes kerek alaprajzú, hengerszerű épületrészt helyezett volna el az építész. E sarokhomlokzatot és a kapcsolódó egy-egy tengelyt változatos homlokzatképzés jellemzi, erkélyekkel és gazdag díszítéssel. A homlokzatok barokkja domináns részein klasszicizáló későbarokk (copf) karaktert mutat, több helyen füzérdíszek, szögletes volutás konzolok jelennek meg. Ezúttal nemcsak a kapualj és a fölépcső, de az udvar se marad el sokkal a homlokzatok színvonalától, ahogy a pesti bérházaknál gyakran elfordul. Az udvarban részben függőfolyosók, részben oszlopos árkádos folyosók futnak, mely utóbbiak között a kovácsoltvas korlátok páholykorlátokként ívelődnek előre.

A neobarokk az Ezredéves Országos Kiállításon

Alpár Ignác életművének legismertebb alkotása, több tekintetben főműve az 1896-os Ezredéves Országos Kiállítás történeti főcsoportja, a később Mezőgazdasági Múzeumként újjászületett épületegyüttes. Az építkezés története hosszú évekkal a kiállítás megnyitása előtti időkre megy vissza.

A Kiállítási Országos Bizottság elnöke, a kereskedelmi miniszter 1893. február 8-án hirdette meg április 30-i határidővel az épület tervpályázatát, melyre tizenegy terv érkezett. A két első díjat nem adták ki, de a legjobb négy tervet díjazták. A díjazott tervek készítői közül Pfaff Ferenc és Tandor Ottó gótikus épületet, Schickedanz Albert román és gótikus épületszortot tervezett, Alpár Ignác pedig „egy speciális magyar stíl” megalkotása érdekében kelet felé fordult, és bizáncias-iszlámos tervet készített. A minket ebben a dolgozatban leginkább érdeklő barokk formajegyek tehát egyik terven sem merültek fel. Ehhez a második, szűkebb körű tervpályázatig kellett várni, melynek programját Czigler Győző, Fittler Kamill, dr. Czobor Béla, Radisics Jenő és dr. Szendrei János készített. A program szerint: *„A történelmi kiállítási épület architektúrája úgy tervezendő, hogy az a hazánkban eddig dívott főbb építészeti stílusokat, a románt, a csúcsívest, a reneszánszt és az utóbbinak válfajait: a barokkot és rokokót,⁵¹⁸ egészben véve szellemükben, részleteikben pedig nevezetesebb hazai műemlékeink hű utánzataiban tüntesse fel [...]”* E pályázatra Alpár Ignác, Pfaff Ferenc és Schickedanz Albert küldött be terveket, melyek közül Alpárét tartotta legjobbnak a bíráló bizottság. A tervekkel kapcsolatos tanulságok összefoglalásaképpen levonták a konzekvenciát, tulajdonképpen úgy pontosítva a programot, hogy három elkülönített épületrészt kell építeni, melyek közül az egyik az Árpád-kori román stílust, a másik az Anjou-kor és a Hunyadiak korának csúcsíves stílusát, a harmadik a Habsburg-idők reneszánsz és barokk stílusát mutassák be. Először a három épületrész

⁵¹⁷ BFL XV. 17. d. 329. 24908. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 6430? [nehezen olvasható szám]/1899-III.

⁵¹⁸ Kiemelés a jelen dolgozat szerzőjétől.

mindegyikének megtervezésére a három pályázót kívánták megbízni, de elsősorban a sajtó kritikus hangjaira reagálva végül, 1894. március 6-án a ténylegesen a legjobbnak tartott tervet készítő Alpár Ignác kapta a megbízást a kiviteli tervek elkészítésére. A tervezésben három építész, illetve rajzoló állt rendelkezésére, Jámbor (akkor Frommer) Lajos, Knötgen Gusztáv és egy Ostrinski nevű építész (?),⁵¹⁹ akik közül Jámbor Lajos ismert építész, Ostrinskiról egyelőre nem tudunk semmit, Knötgen Gusztávról pedig Kismarty-Lechner Jenő szolgál további információkkal. Tudomása szerint Knötgen jobb keze volt Alpár Ignácnak a történeti főcsoport tervezésében, és a kiállítási épületcsoport lebontása után a középkori épületszárnyak újratervezésénél. A kiállítás után egy évvel, 1897-ben tervezett pesti tudományegyetemi központi épületnél pedig Baumgarten és Herczeg irodájában dolgozott, és Kismarty-Lechner Jenő szerint az épület neobarokk főhomlokzata valószínűleg „*Knötgen Gusztáv építész kezemunkája és szellemi alkotása, aki az épület kőfaragó munkáit rajzolta, így az egész utcai főhomlokzatot és az épület belső márványmunkáit is. A főhomlokzat általa tervezett kupolája azóta áldozatává lett a főváros 1945.-i ostromának.*”⁵²⁰

Az 1894. júniusától Neuschloss Ödön és Marcell cége által kivitelezett és 1896. május 2-án a kiállítás egészével együtt megnyitott épületcsoport három – románkori, gótikus, illetve reneszánsz (valójában reneszánsz és barokk) – egységre tagolódik. A reneszánsz épület rendeltetése volt méltó keretet adni a benne bemutatott történeti emlékanyagnak, a mohácsi vésztől 1867-ig terjedő kor kiállításának. Ennek megfelelően a reneszánsz és a barokk kapott szerepet a homlokzatokon és a belső terekben. A két udvart körülzáró szimmetrikus alaprajzú épület eredetileg teljesen szabadon állt, szemben a mai állapottal, amikor a gótikus épületrésszel össze van kötve. Az épületet magát is részben átalakították 1945 után. Az épület hátsó, vagyis délkelet felé néző homlokzatát, valamint az egyik oldalhomlokzatot, a délnyugat felé nézőt a reneszánsz különböző válfajaiban tervezte az építész. Az északnyugat felé néző főhomlokzatot, illetve az északkeleti irányban tájolt oldalhomlokzatot viszont barokk stílusban tervezte Alpár Ignác.

Bálint Zoltán, az 1896-os kiállítás építészetének első monográfiusa szerint „*A főhomlokzatnak architektúrája a XVII. század végére vall. Stílje a Fischer von Erlaché.*” Itt némi ellentmondásban az előbbi mondattal a XVIII. század közepének, második felének taglalásával folytatja a gondolatmenetet az építész-író: „*Mária Terézia királynőnk uralkodása idejére esik a barokk ausztriai virágzása és a nagy királynő és környezetének befolyása hazánkat is benépesítette ennek a stílnak termékeivel. Építészetben és műiparban a barokk vált uralkodóvá és hogy csak keveset említsünk, e korba esik és ezt a stílust képviselik a gödöllői királyi vár, a nagyváradi püspöki palota, az egri liczeum, stb. épületei. – Ebben a szellemben, Fischer és Hildebrand szellemében alkotta meg Alpár a reneszánsz csoport főhomlokzatát, mely sok reminiscenciát tartalmaz némely általánosan ismert és időben még a XVII. század végére eső építményről. Alpár azonban itt sem hűtelen követett irányához. A főkupola tervezésénél ügyesen használta fel a gyula-fehérvári u. n. Károly-kapu nemes izlésű barokk motívumait,*

⁵¹⁹ Kismarty-Lechner Jenő: *Építőművészetünk a XIX. század második felében.* Bp., 1945., 104.

⁵²⁰ Dr. Kismarty-Lechner Jenő: *Lechner Ödön.* Bp., 1961., 83.

tetejébe azonban az ott levő VI. Károly lovasszobra helyett a magyar állameszme szimbolumát, a szent koronát helyezte.”

A főhomlokzati főbejáraton belépve egy ovális alaprajzú előcsarnokba léphetünk, amely felül ovális nyílással van megnyitva, és amelyen keresztül az emeleti előcsarnok stukkódíszítését láthatjuk. E kompozíció előképeként felmerülhet a Johann Lucas Hildebrandt tervezte bécsi Schwarzenberg-palota kápolnájának megoldása. E két előcsarnok között kastélyokhoz méltóan előkelő díszlépcsőház helyezkedik el. Az emeleti előcsarnokból két irányban lehetett megközelíteni a történeti kiállítást.

Az épület másik barokk homlokzata, mint említettük északkelet felé néz. A szimmetrikus homlokzat sokkal visszafogottabb plaszticitású mint a főhomlokzat, de tagolása és díszítése ennek is gazdag. Bálint Zoltán szerint a homlokzat késői barokk stílusú, Mária Terézia uralkodásának középső szakaszára esik. Ez egybevág a mögötte, az első emeleten létesített Esterházy-lakosztály stílusával is, de a homlokzat nem hercegi kastélyt idéz, hanem városi lakóházat. A kettő tervezése ismereteink szerint nem esett egybe, hiszen az Esterházy lakosztály beépítéséről az épület terveinek elkészítése után került sor. Az Esterházy-lakosztályt az utóbbi időben Rostás Péter alaposan ismertette, ezért itt csak tömör összefoglalásra vállalkozunk.⁵²¹

Az Esterházy-lakosztály tervezésének előzménye a az eszterházai (fertődi) kastély belsőinek a Friedrich Otto Schmidt cégen belül Max Schmidt által 1891-1896 között végzett restaurálása volt. A megbízó Esterházy Pál Antal herceg volt, és a restaurálás kapcsán merült fel az ötlet, hogy az Ezredéves Kiállításon hívják fel a figyelmet a kastély 18. századi enteriőrjeinek szépségére, illetve az 1890-es évekbeli restaurálásra. Ez annál is a történeti kiállító épületbe való volt, hogy abban tervezték bemutatni a 18. század Habsburg világának tárgyi emlékeit, és az Esterházy szobasornál megfelelőbb módon nehéz lett volna a Habsburg idők értékeit reprezentálni a kiállításon.

Az Esterházy-szobasor az északi sarokpavilontól indul és az északkeleti homlokzat mentén húzódik tehát. A nyolcszögletű sarokteremben az Esterházy család történetéhez köthető portré festményeket, egy gyaloghintót és székeket állítottak ki. A sarokpavilon után, az északkelet felé néző egyemeletes, egytengelyes középrizalittal képzett héttengelyes barokk homlokzat emeletén enfiladeben sorakoztak a helyiségek. Az első ablak mögött az eszterházai sala terrena által inspirált, de ahhoz alaprajzilag kevésbé hasonlító salle à terrain helyezkedett el. A második és harmadik ablak mögött az előterem vagy más néven Vadászterem következett. A negyedik ablak, vagyis a rizalit ablaka mögött a szalon vagy díszterem, az ötödik és hatodik ablak mögött a hálószoba, amelyet az eszterházai Mária Terézia szoba mintájára terveztek, végül a hetedik ablak mögött a keleties vieux-laque szoba vagy más néven a pipázó helyezkedett el. Mindezeket a helyiségeket egy az épület egyik belső udvara felé eső, és a sala terrenától induló folyosóról lehetett megtekinteni, tágas lekerekített sarkú egyenes záródású nyílásokon keresztül. A termeket Mária Terézia korának barokk, illetve rokokó stílusában tervezte Max Schmidt. A falak fehér neorokokó boiserie-s megoldásúak voltak, a faburkolatos falfelületeket

⁵²¹ 274. jegyzetben i. m., 71-80.

tükrök, illetve festmények tagolták. A neorokokó bútorok huzatának színe termenként más és más volt, a Vadászteremben zöld, a szalonban arany és kék, a hálószobában vörös. A termek közül a sala terrena csehsüveg boltozatos, a többi holkeres síkmennyezet volt, természetesen gazdag stukkódísszel, a termekhez illő csillárokkal.

A gótikus épület felé néző homlokzat eredetileg az eperjesi Rákóczi-ház és a lőcsei városház, illetve ennek tornya reneszánsz formáit sorakoztatta fel. Ez a homlokzat elpusztult a második világháborúban, és helyette meglepő módon egy barokk homlokzatot építettek.

Az Ezredéves Kiállítás Történeti épületét a kiállítás után lebontották, de később Mezőgazdasági Múzeumként újjáépült. Ezt az épületet ismertette Alpár Ignác a Magyar Építőművészet folyóirat 1907. évfolyamában. Itt a dolgozat szempontjából legérdekesebb reneszánsz-barokk épületről a következőket írja: a „*renaissance csoport belső, északi homlokzata Mária Terézia korának barokk stílusában szabad kompozíció, a hazai motívumokat a gödöllői királyi kastély, a nagyváradi püspöki palota és más Fischer von Erlach, meg Lucas von Hildebrand, kiváló bécsi barokk művészek stílusában építményekről vettem hozzá. Míg a homlokzat közepét koronázó gazdag tagozatú torony a gyulafehérvári Károly-kapu formáit mutatja. A csoport keleti tó felőli homlokzata késői magyaros barokk kastély stílusában szabad kompozíció [...]*”⁵²² Az épületbelső barokkos stílusban tervezett helyiségeiről a képaláírások szólnak, melyek szerint a földszinti előcsarnok, az emeleti kupolacsarnok, az emeleti kupolacsarnok és az üveges udvar is szabad kompozíció, vagyis nincs konkrét előképe, mintája.⁵²³

Az Ezredéves Kiállításon nem a Történeti épület volt az egyetlen jelentékeny neobarokk munka, hanem kisebb pavilonok esetében is felbukkant a stílus. Az 1885-ös Királyi pavilon Gerbeud pavilonként született újjá. A Vízépítészet pavilonját a kiállítás műszaki osztálya tervezte. Hubert József két neobarokk kiállítási épületet is tervezett, a Hubert J. E. pozsonyi pezsgőgyár pavilonját, illetve a Háziipar pavilonját, mely utóbbin szülővárosa, Pozsony városházájának barokk tornyát másolta le. Kármán Aladár és Ullmann Gyula, a századforduló neves szecessziós építészek első művei is voltak láthatók, a Sajtó pavilonját és a Francia vendéglő épületét egyaránt Pazar neobarokk stílusban tervezték.

Bruno Schmitz hatása a magyarországi építészetre – Hauszmann Alajos, Korb Flóris és Giergl Kálmán neobarokk építésze az 1890-es években

Hauszmann Alajos építésze, talán az irodájában dolgozó Korb Flóris és Giergl Kálmánnak is köszönhetően, az 1890-es években a neobarokk felé fordult. Az ebben az irányban tett egyik első gesztusa a budapesti New York-palota volt, amelyen a reneszánsz és barokk egyidejűleg jelentkezik. Az épület tömege középtornyával valóban emlékeztet a Martin Dülfer müncheni építész tervezte

⁵²² Magyar Építőművészet 1907. augusztus, 14, 15, 17.

⁵²³ uo., 21-24.

Bernheimer-Haus-ra, ahogyan azt legutóbb Dieter Klein is hangsúlyozta.⁵²⁴ A részletformák nagy különbsége miatt azonban ez a müncheni épület nem ad magyarázatot az épület stílusára, részletformáira. Az épület legmarkánsabb eleme, a középtorony és a középrizalit sarkait koronázó két kisebb toronysisak tervezésekor Hauszmann, vagy irodájában dolgozó kollégái közül Korb vagy Giergl a berlini Bruno Schmitz építészetéhez fordult, ahogyan ezt – úgy tűnik – a Curia tervezésekor is tette. Az *Architektonische Rundschau* folyóirat 1887-es évfolyamában közölték azt a pályázati tervrajzot, amelyet a drezdai König Johann-Strasse kiépítéséhez készített a fiatal építész.⁵²⁵ A tornyokkal, erős sarokhangsúlyokkal képzett épületegyüttes a neobarokk egyik leglátványosabb megnyilvánulása a német építészetben. A rajzon látható tornyok formája Hauszmannnak is megtetszett, így került az némileg módosítva a New York-palota középrizalitjának tetejére középtoronyként. Nemcsak a magyar, hanem a német neobarokkban is fel kell merülnie annak a kérdésnek, hogy egy motívum az építész, ebben az esetben Bruno Schmitz saját ötlete-e az, vagy rá is hatott egy korábbi műalkotás. A drezdai König Johann-Strasse terve esetében meg tudjuk nevezni a barokk előképeket is, amelyek nem mások, mint a helybeli Frauenkirche nagy kupolája körüli kis tornyok (az épületet tervezte Georg Bähr, épült 1722-1738-ban).

A budapesti Igazságügyi palota monumentális kompozíciója igen alkalmasnak bizonyult hasonló funkciójú épületekhez a következő időszakban. A Curia közvetlen hatását árulja el a kaposvári Igazságügyi palota, két toronnyal keretezett timpanonos középrizalitja, első és második emeletét ezúttal pilaszterekkel összekötött nagyoszloprendje révén. Hasonlóan a budapesti Curia hatását árulja el a zágrábi Pénzügyi Igazgatóság épülete (Zobel Lajos, 1901-1902), ahol ugyan tornyok nincsenek a timpanonos középrizalitok fölött, de az arányok, a részletképzés erős rokonságot árul el.⁵²⁶

A New York-palotában működő híres New York Kávéház neobarokk építészetünk egyik főműve. A belső térben a társzművészeteknek is nagy szerep jutott, Thék Endre bútorain kívül Mannheimer Gusztáv és Eisenhut Ferenc mennyezetképei és Donáth Gyula szobrai jelentek meg az enteriőrben.⁵²⁷

Hauszmann egyik főműve, az 1893-1896-ban épült Curia, melynek architektonikus stílusát maga Hauszmann adja meg: római barokk. Ez a stílus nem gyakori a magyarországi neobarokk építészetben. Római barokk alatt persze több barokk építész stílusa volna érthető, mégis elsősorban Bernini klasszicizáló stílusára gondolhatott Hauszmann. A Curia építészeti stílusának ősforrása tehát a római barokk volt, de tömegének, részletformáinak kidolgozásában – úgy tűnik – Hauszmann, illetve tervezőtársai, aki közül elsősorban Korb Flórist és Giergl Kálmánt nevezhetjük meg, a kortárs építészet komoly szerepet játszott, mégpedig nemcsak a neobarokk, hanem a neoreneszánsz is.

⁵²⁴ Dieter Klein: *Münchener Einflüsse in den Ungarischen Ländern der Donaumonarchie*. Acta Historiae Artium Tomus XLIX, 2008., 492-493.

⁵²⁵ AR, 1887., 31-32. képtábla.

⁵²⁶ Hadik András: *Zágrábi anziksz. Adalékok magyar építészek horvátországi tevékenységéhez a századfordulón*. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Hild-Ybl Alapítvány. Bp., 2004., 466.

⁵²⁷ Saly Noémi: *Törzskávéházamból zenés kávéházba. Séta a budapesti körutakon*. Bp., 2005., 39-43.

A Curia tervezésénél szerepet kaphatott Heinrich Ferstel egyik rajza, amelyet a berlini Reichstag tervpályázatára készített 1882-ben.⁵²⁸ Nagyobb szerepe lehetett egy másik tervpályázat terveinek, a lipcsei Reichgerichtshaushoz készült pályázati terveknek. Ezek közül Bruno Schmitz és August Hartel építészek közös tervén, valamint Schmieden, v. Weltien és Speer építészek közös tervén látható tömegkompozícióhoz és homlokzatképzéshez hasonlít a Curia megoldása. E terveket 1885-ben közölte az *Architektonische Rundschau* folyóirat.⁵²⁹ A Curia tornyainak előképei egyértelműen a drezdai Királyi Szász Pénzügyminisztérium (Königlich Sächsische Finanzministerium) tornyai, Bruno Schmitz pályázati tervén, amelyet az *Architektonische Rundschau* 1888-ban közölt.⁵³⁰ Természetesen, ahogy az eddigi szakirodalom is kimutatta már, a budapesti Curia egyik előképe lehetett a berlini Reichstag megépült épülete (Paul Wallot).⁵³¹

Hauszmann Alajosnak egy harmadik neobarokk munkájáról kell még beszámolnunk, amely szintén az 1893-as évhez kapcsolódik. A budapesti Dorottya utcában a Leszámitoló és Pénzváltó Rt. épületének (az egykori Wurm-háznak) átalakításáról. Itt mindenekelőtt a Dorottya utcai homlokzat földszintje kapott barokkizáló architektúrát, a belső térben inkább neoreneszánsz jellegűnek mondható az előtér és a terem. A homlokzat díszrácsait Nagy Gyula lakatosáru gyárában készítették.⁵³²

Korb Flóris és Giergl Kálmán 1893 táján függetlenedtek a Hauszmann-irodától, és első saját nevükön jegyzett művükön, a Bajcsy-Zsilinszky úton álló Légrády-épületen is a drezdai König Johann-Strasse tervének hatását fedezhetjük fel, ebben az esetben azonban az íves sarokkiképzés gyakorolt nagyobb hatást. Az íves sarok emeleti részén két szint magasságú oszlopok között alul hosszú állókonzolokra támaszkodó sajátos formájú tört vonalú íves szemöldökpárkány támaszkodik, amely két rövid vízszintes szakasszal indul, majd ívekben folytatódik, végül legfelül szögletesen záródik. A szemöldökpárkány alatt zárókőcsoport fölött plasztikai dísz láthatunk, de nem maszkot, mint a Légrády-házon. A pesti épület maszkos változata egy másik Bruno Schmitz tervezte épületről, Bruno Schmitz egyik meg nem valósult, de folyóiratban közölt tervéről, a lipcsei Gesellschaft Harmonie épületének pályázati tervéről származhat. A késői reneszánsz és barokk formákat elegyítő terven⁵³³ láthatunk olyan ablakformákat, amelyekhez szinte minden apró részletben hasonlítanak a Légrády-házon látható íves szemöldökpárkányos ablakok. A szemöldökpárkány két rövid, és szokatlanul hosszú állókonzollal alátámasztott vízszintes szakasszal indul a széleken, magas ívben folytatódik, és rövid egyenes záródású, szögletes szakasszal zárul legfelül. A párkány szélső szakaszai fölött kis gömbölyded vázácskák láthatók. A szemöldökpárkány alatt maszkot láthatunk, amely félköríves záródású ablak fölött jelenik meg.

⁵²⁸ AB 1883., 55-60. képtábla.

⁵²⁹ AR 1885. I. évf., 49 és 50. képtábla.

⁵³⁰ AR 1888. IV. évf., 49. képtábla.

⁵³¹ Legutóbb a következő tanulmányban jelent meg a Reichstag és a Curia közötti stílári kapcsolat gondolata: Ritoók Pál: Ein Einflussreiches Gebäude – der Reichstag in Berlin. *Acta Historiae Artium* Tomus XLIX, 2008., 440-447.

⁵³² Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. Szerk.: Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár és Óriás Zoltán. [Bp., 1930.], 426. Kép ugyanitt: 427.

⁵³³ AR, 1886., 79. tábla.

Korb és Giergl első önálló munkája, a Légrády-ház terveit 1893. július 15-én szignálta a kivitelező építőmester, Hauszmann Sándor, és július 24-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.⁵³⁴ A következő fontos művük a budapesti Kossuth Lajos utca és Károly körút sarkára tervezett Weiner és Grünbaum-ház építésére 1894. október 24-én adott engedélyt a Fővárosi Tanács.⁵³⁵ A földszinten és az I. emeleten nagy egybefüggő üzlethelyiségeket tartalmazó épület további emeletein egy-egy teljes szintet elfoglaló nagypolgári lakás helyezkedik el. A két út sarkán a zárterkélyes Nagy szalon, ennek Károly körúti oldalán egy úri szoba és egy úri dolgozószoba, Kossuth Lajos utcai oldalán pedig női szoba, majd ebédlő, és franciaágyas hálószoba van felfűzve enfilade-ra. A lakásokban még egy további szoba, konyha, kamrák, fürdőszoba, WC és tágas előszoba látható a terveken. A homlokzatok közeli rokonai a Légrády-ház homlokzatainak, a második emeleten, vagyis a homlokzat piano nobiléjének félköríves záródású ablakai körül megtaláljuk a Bruno Schmitz-től származó jellegzetes keretezési formát, a kiemelt szakaszokban gazdagabb változatban. A harmadik és negyedik emeleten egyenes záródású ablakok sorakoznak, visszafogottabb díszű keretezéssel, bár a negyedik emeleti ablakok fölött érdekes és a magyar neobarokkban szokatlan megoldású füzérdíszes szemöldökmezővel. A sarokrízalit fölött monumentális és összetett manzárdtető-kompozíció látható, amely Schmitz stílusával rokonítható szintén.

A Légrády-házzal kapcsolatban egy szakmai értékelésünk van 1895-ből. A K. M. monogramos szerző (Komor Marcell) a tornyok, kupolák és álnyagok által jellemzett épületet a „háziúr stílus”-ba sorolja. Ezt csak egyes épülettípusoknál tartja megengedhetőnek, ezek közé tartoznak a vendéglők és az újságszékházak. A Légrády-ház a Magyar Hírlap székháza volt, így itt jó megoldásnak tartja a szerző a stílusválasztást.⁵³⁶ A stílust a következőképpen jellemzi: „Az épület stílusát olasz reneszánsz profilokkal elegyes barokrkészletek stílusának mondhatnók, már amennyire az egész megoldás, a meglevő stílusok szerint osztályozható, mert tömérdek sok benne az újnak tetsző elem. [...] a részletekben azonban félreismerhetetlen az újabb keletű német íz”.⁵³⁷

Lánczy Leó palotája (Budapest, VI., Bajza utca 17.)⁵³⁸ nem folytatja szervesen a Légrády-házon és a Weiner és Grünbaum Áruházon megkezdett barokkizáló stílust, de más szempontokból szintén barokkizáló alkotás. A Fővárosi Tanács által 1896. szeptember 3-án engedélyezett építkezés engedélyezési tervrajzait sajnos nem ismerjük, azok nem találhatóak Budapest Főváros Levéltárában. Az épület rövid leírását, két alaprajzát valamint külső és belső képeit közölték a Der Architect folyóirat 1899. évfolyamában.⁵³⁹ Ez utóbbi dátum a terminus ante quem, A külsőt, vagyis a homlokzatokat, illetve az épülettömeget franciás manzárd-stílusban valósították meg az építészek, a belső térben pedig elsősorban a díszlépcsőház kapott igen elegáns neobarokk stukkós kiképzést. Az

⁵³⁴ BFL XV. 17. d. 329. 24981. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31992/1893-III.

⁵³⁵ BFL XV. 17. d. 329. 24226. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 42033/1894-III.

⁵³⁶ K. M.: A Légrády testvérek épülete. (A „Peseti Hírlap” háza.) Építő Ipar 1895. 29. szám, 266-268.

⁵³⁷ K. M.: A Légrády testvérek épülete. (A „Peseti Hírlap” háza.) Építő Ipar 1895. 31. szám, 286-287.

⁵³⁸ Az épület műemléki dokumentációját jelen sorok szerzője készítette.

⁵³⁹ Palais in Budapest. DA 1899., V. évf., 28.; 47. és 48. tábla.

épület legközelebbi ismert rokona egy Párizsban épült lakóház, melyet Henry Grandpierre építész tervezett ismeretlen időpontban.⁵⁴⁰ A kétemeletes, manzárdtetős és tetőablakos épület számos részletében hasonlít a budapesti épületre, vagy ez utóbbi a másikra. A párizsi ház pontos helye és főleg építési időpontja ismeretének hiányában azonban nem mondhatunk ennél többet. Korb és Giergl egyéni stílusa mindenekelőtt a tetőablakok kiképzésében mutatkozott meg, ahol a New York-palota toronymegoldásának miniatűr változatát alkalmazták módosított formában.

Korb és Giergl fontosabb munkái közé tartozik a budapesti Ügyvédi Kamara székháza. Ennek homlokzatai kevésbé barokkosak, mint az építészpáros számos egyéb 1890-es évekbeli alkotása, azonban belső terei közül mindenekelőtt a díszterem határozottan neobarokknak mondható.⁵⁴¹

Korb és Giergl 1900 körüli stílusának első megvalósult példája a budapesti Rákóczi út 28. számú Magyar Országos Központi Takarékpénztár (MOKTÁR) épülete, melynek terveit 1898. áprilisában szignálták az építészek és a kivitelező építőmester, Havel Lipót. Az engedélyezési terveket 1898. május 30-án engedélyezték.⁵⁴² A földszinten a bankhelyiségeket, az emeleteken lakásokat tartalmazó épület három utcai homlokzattal rendelkezik, amelyek közül a Rákóczi útra néző a főhomlokzat. Az épület barokkos főhangsúlyai a főhomlokzat és az oldalhomlokzat közötti egytengelyes sarokhomlokzatra, a piano nobilére és a koronázópárkány fölötti oromzatsoporra esnek. A sarokhomlokzat egyrészt pozíciójánál fogva, másrészt nyílásainak tágabb tere következtében kap nagyobb hangsúlyt a többi homlokzatszakasznál. A piano nobile a második emeleten húzódik, ahol az ablakok azt a Korb és Giergl-nél máshol is megjelenő, és minden bizonnyal szintén Bruno Schmitztől származó oromzati formát mutatják, amelyben egy felső vízszintes párkányszakasz köt össze két homorú ívű szakaszt. Ami a főpárkány fölötti nagy oromzatokat illeti, a főhomlokzat középtengelyei fölött emelkedik a legnagyobb oromzat, a homlokzat széleitől számított második tengelyek, mint enyhén előrelépő rizalitok fölött pedig egy-egy kisebb oromzat. E három oromzat formája az északi reneszánsz, főleg a német reneszánsz világából származó, de barokkizáló megoldásban bemutatott architektonikus forma. A homlokzaton természetesen megjelennek a banki, illetve pénzügyi jellegre utaló szimbólumok, mint a méhkas, illetve a kaduceus, valamint az intézmény hazai voltára utaló Szent Korona.

A New York-palotán Hauszmann kezei alatt, de valószínűleg Korb és Giergl jelentős mértékű közreműködésével megszületett sajátos stílus Korb és Giergl önálló, már a szecesszió világába átvezető 1900 körüli építészetének, elsősorban a Ferenciek terei nagy épületek, a Klotild-paloták és a Királyi-bérpalota építészeti stílusának az alapja.

Bruno Schmitz építész hatása Korb és Giergl közvetítésével további, az 1890-es évek második felében épült épületeken is megfigyelhető, melyek közül kiemelkedik a győri városháza. A prosperáló vidéki iparváros székházának pályázatán diadalmaskodó Alpár Ignác, aki párhuzamosan megnyerte az

⁵⁴⁰ Neubauten und Concurrenzen 1898., 79. tábla.

⁵⁴¹ Építő Ipar XX. évf. 1896., 300. oldal melletti kép.

⁵⁴² BFL XV. 17. d. 329. 34539. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25969/1898-III.

Ezredéves Országos Kiállítás történeti főcsoportjának tervpályázatát is, nem tudta vállalni győri terve továbbdolgozását, maga helyett Hübner Jenőt ajánlotta, aki vállalta a módosított tervek elkészítését, melyeket 1895. őszén mutatott be, a tervek jóváhagyására 1896. áprilisában került sor. A Millennium évének május 14-én megtörtént az első kapavágás, az épület felavatására 1900. március 19-én került sor.

Alpár Ignác rokona és egy ideig munkatársa, tanítványa, Hübner Jenő önálló tervezői tevékenységének első nagy alkotása, a győri városháza szintén neobarokk stílusban valósult meg, a stílus egyik ikonikus alkotása, egyben az építész főműve. Bisinger József (1780-1843) üvegesmester városra hagyott vagyonának köszönhető, hogy a régi barokk városháza helyett, de nem helyén, új sokkal nagyobb méretű városháza épülhessen. Több helyszín felmerült építési telekként, melyekre Alpár Ignác készített előzetes terveket. 1893. november 29-én országos tervpályázatot írt ki Zechmeister Károly győri polgármester. A pályázati program III. pontja így hangzott: „Az új városházán torony legyen, a melybe tűzfigyelő-állomás elhelyezhető legyen; ezen toronyra világító óra is alkalmazandó.” A pályázaton nem meglepő módon Alpár Ignác terve diadalmaskodott. Az e dolgozat szempontjából legérdekesebb neobarokk stílus egyik pályaterven se jelenik meg, Alpár Ignác terve francia neoreneszánsz stílusú, jeligéje nem véletlenül „Hôtel de Ville”, hiszen a terv emlékeztet a párizsi városházára. Gerster Kálmán terve kapcsolható leginkább a barokkizáláshoz, amennyiben elsősorban manzárd-tetőformái által a second empire építészethez köthető. A második helyezett Hübner Jenő „Hic sum” jeligés pályaműve lett, amely egy olasz és franciás elemeket ötvöző terv, és amelyen megjelenik a később megépült városháza fő motívuma a középtengelyben álló nyúlánk torony, ahogy a pályázati jegyzőkönyv is megjegyzi: „A torony fölötté karcsú.” Minden egyéb pályázati terven fontos szerepet játszik a torony vagy magas toronyszerű tetőidom, a pályázati program szerint.

A megvalósult épület legszembetűnőbb eleme a torony, amelynek formája ezúttal már erősen emlékeztetett Győr 1792-ben épült és 1894-ben lebontott tűztornyára, annak gazdagított változata lett a végül kivitelezett új torony. A torony neobarokk stílusát egy barokk épület mintájára nyerte, és talán részben ez lehetett oka az épület egészen jellemző neobarokk stílusnak is. Az 1890-es évek közepén azonban reprezentatív építkezésein azonban nem meglepő e stílus választása, ahogy ezt a kor palota-, kastély- és középület-építészete mutatja. Az U alaprajzú épület oldalszárnyai hátrafelé, a vasút irányában övezik az udvart. Itt jegyezzük meg, hogy Hübner eredeti tervében is volt egy olyan verzió, és később is készült olyan terv, amely az udvart egy negyedik szárnyal bezárta volna. Visszatérve a megvalósult épülethez, nagy méreteit jellemzi, hogy főhomlokzata tizenhét tengelyes, oldalhomlokzatai kilenc tengelyesek. A homlokzatok az alagsor fölött emelkedő magasföldszintből és e fölött két emeletből állnak, a torony a főpárkány fölé hat emelettel emelkedik. A belső elrendezés a barokk paloták és kastélyok téralakítását követi, a főhomlokzat fő tengelyében nyíló főbejáraton át tágas, sala terrena szerű előcsarnokba jutunk, ahonnan a középtengelyben indul a háromkarú lépcsőház. Az előcsarnok fölött az első és második emelet magasságában, valamint a főhomlokzati

közprizalit két torony közötti szélességében helyezkedik el a Tanácsterem, melyhez „Előterem” tartozik. Az irodák az udvari homlokzatok mentén húzódó folyosó mellett sorakoznak, ablakaik a fő- és oldalhomlokzatokon nyílnak.

Az épület a pályázat évében harminc éves Hübner Jenő egyik első munkája, melyet ezután számos megbízás követett, az itt bevált neobarokk stílus különböző változataiban. A győri városháza stíluskapcsolatait, mint a legtöbb esetben a homlokzatokon alkalmazott stílus vizsgálatával határozhatjuk meg. Ugyanis önmagában az alaprajz, a tömegalakítás, az építőanyagok és épületszerkezetek nem szokatlanok, neoreneszánsz és neobarokk épületeken egyaránt kedvelt megoldásokat látunk Győrben is. A homlokzatok tagozatai és díszítései azonban meglehetősen szokatlanok. A piano nobile, vagyis ebben az esetben az első emelet ablakformái, valamint az első és második emeleti ablakok viszonya és nagyoszlopos keretük, fölöttük felívelődő koronázópárkánnyal módosított átvétel Korb és Giergl Légrády-házáról, amelynek építése 1893-ban kezdődött, és a győri városháza építésének kezdete előtt fejeződött be. Hübner is lenyűgözte tehát az a stílus, amit Korb és Giergl Bruno Schmitz berlini építész hatására alakított ki.

Korb és Giergl neobarokk stílusa az 1890-es évek közepétől több budapesti épületen nyilvánvalóan kimutatható. A budapesti építészeknek persze nem volt szükséges publikált forrást használniuk, amikor ihletet merítettek, vagy netalán másoltak a két nagytehetségű művész munkáiból, de publikált rajzok is rendelkezésükre álltak például a Weiner és Grünbaum Áruházról és bérházról, hiszen a Neubauten und Concurrenzen folyóirat 1895-ben közzétette e ház terveit.⁵⁴³ A József körút 19. (Pfann és Gaal műépítészek, 1895.) és a József körút 66. (Malátinszky és Skacel építőmesterek, 1895.) esetében, a Nagykörút neobarokk építészetének tárgyalásában sikerült összefüggésbe hozni a Weiner és Grünbaum-féle épület homlokzatának formavilágával. Kevésbé nyilvánvaló, de bizonyos mértékben érezhető stílusbeli irányultságot fedezhetünk fel Kann Gyula és tervezőtársa Vidor Emil korai tervrajzain is, ahogy alább lesz róla szó.

A Bruno Schmitz-től származó, Korb és Giergl által a Légrády-házon és a Weiner és Grünbaum Áruház épületén alkalmazott ablakkeretezés forma népszerűségéről árulkodik néhány budapesti és vidéki épület homlokzata az 1890-es évek közepétől a századfordulóig. Ezek közül az első a győri városháza volt, de bérházakon is megjelent ez a nyíláskeretezési megoldás. Klinger József műépítész két épületen is alkalmazta, a Hernád utca és a Peterdy utca sarkán Fodor Gyuláné részére 1901-ben tervezett bérházon⁵⁴⁴, valamint a Rákóczi út és a Vas utca sarkán épült Péchy Andorné számára 1902-ben tervezett bérházon.⁵⁴⁵

A neobarokk, mint a szecesszió előzménye fiatal századfordulós építészek életművében

⁵⁴³ Neubauten und Concurrenzen 1895., 33 és 34. képtábla: két homlokzat és két alaprajz.

⁵⁴⁴ BFL XV. 17. d. 329. 33377. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 79430/1901-III.

⁵⁴⁵ BFL XV. 17. d. 329. 36506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 52765/1902-III.

A Budapesti Műszaki Egyetemen 1891-ben és 1892-ben végzett hallgatók többsége a magyar szecessziós építészet derékhadát képezi. E hallgatók Czigler Győző vagy Hauszmann Alajos tanítványai voltak, de legnagyobb hatást Lechner Ödön és a külföldi szecessziós stílusáramlatok gyakorolták rájuk. Magyarországon a szecesszió 1896-1897-ben született meg az idősebb generációhoz tartozó építészek, így Lechner Ödön és Spiegel Frigyes kezei alatt. Az említett fiatal építészek az 1890-es évek végén irányították figyelmüket az új stílus felé. Nem tétlenkedtek azonban az évtized elejétől a végéig, hiszen szinte mindegyikük egy neves vagy éppen felfutó építész vagy építészpáros irodájában kezdte pályáját, így ha részt vettek is egy-egy épület tervezésében, a legtöbb esetben nem tudjuk, hogy mi volt az ő szerepük. A fent említett néhány év 1899-ig bezárólag a késői historizmus fő időszaka, a neobarokk építészet virágkora. Nem csoda, hogy e későbbi szecessziós építészeknek legalább egy része ezekben az években neobarokk épületeket tervezett, vagy részt vett ilyenek tervezésében.

Mielőtt azonban a fent említett fiatal építészek korai tevékenységéről szólnánk, néhány kevésbé idősebb kortársukról kell megemlékeznünk. Köztük is elsősorban Töry Emilről, aki 1887-ben végezte a Műegyetemet. Röck Szilárd utca 11. számú háza,⁵⁴⁶ és a Belgrád rakpart 21. számú ház⁵⁴⁷ kiváló neobarokk munkák az 1890-es évek végéről.

Szintén 1887-ben fejezte be tanulmányait a Műszaki Egyetemen Sziklay Zsigmond, akiről fentebb megemlékeztünk, illetve ifj. Orczy Gyula, a Fővárosi Mérnöki Hivatal későbbi építésze, aki e nemből két neobarokk épületet is tervezett. Végül ebben az évben végzett Spiegel Frigyes építész is.

Kik végeztek tehát a két fentebb említett évben, 1891-ben és 1892-ben a budapesti Műegyetemen? 1891-ben fejezte be tanulmányait Komor Marcell (1868-1944), aki 1897-ben társult Jakab Dezsővel (1864-1932), aki pedig 1893-ban fejezte be műegyetemi tanulmányait. A társulás előtti években Komor egykori tanárainál Czigler Győzőnél, illetve Hauszmann Alajosnál dolgozott. Mindkét építész irodájában készült ezekben az években neobarokk terv, de nem tudhatjuk, hogy ebben részt vett-e a fiatal építész. Jakab Dezső Pecz Samu, majd Korb és Giergl irodájában tevékenykedett ezekben az években. Peczről köztudott a középkori stílusok iránti előszeretete, Korb és Giergl viszont a neobarokk építészet fő bástyái közé tartoznak. Komor és Jakab is egy ideig Francsek Imrénél dolgozott a Fővárosi Mérnöki Hivatalban.⁵⁴⁸ Francsektől nem állt távol a barokkos formanyelv, az 1896-os Országos Kiállításon a folyamhajózás és csatornázás pavilonja, a mai koresolyacsarnok⁵⁴⁹ neobarokk stílusban épült. Kupolás középrizalitját hosszú oldalszárnyak keretezik, mely utóbbiakon és a sarokpavilonokon is további manzárdkupolák emelkednek. A sarokrizalitok félköríves záródású ablakai fölött a párkány szegmensívben felívelődik. Ez utóbbi megoldás a kiállítás Francia Étterem épületén, és korábban Meinig Arthur Park Clubján jelent meg. A Francsek Imre tervezte kiállítási

⁵⁴⁶ BFL XV. 17. d. 329. 36677. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38898/1898-III.

⁵⁴⁷ BFL XV. 17. d. 329. 23843. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41256/1899-III.

⁵⁴⁸ Gerle János-Kovács Attila-Makovecz Imre. Bp., 1990., 84.

⁵⁴⁹ 394. jegyzetben i. m., 8.

épület 1896 után korcsolyacsarnok szerepet kapott, ekkor kis mértékben átalakították és bővítették, de neobarokk karakterét megtartotta.

1891-ben végzett a Műszaki Egyetemen Jámbor Lajos (1869-1955) is, aki ezt követően Hauszmann Alajos és Alpár Ignác munkatársa lett. Alpár mellett az Ezredéves Kiállítás Történeti Főcsoportjának művezetője volt. 1897-ben társult Bálint Zoltánnal (1871-1938), aki pedig egy évvel Jámbor után végezte az Műegyetemet. Bálint Zoltán Korb és Giergl irodájában helyezkedett el, és az Ezredéves Kiállításon főnökei építkezéseit vezette.⁵⁵⁰

Hegedüs Ármin (1869-1945) egy évben végzett Komor Marcellel és Jámbor Lajossal. Először Wellisch Alfrédnél helyezkedett el, majd 1894-től haláláig mint fővárosi építész tevékenykedett.⁵⁵¹ E nemben tervezte az egykori Invalidus kaszárnya bővítését és átalakítását központi városházává. A barokk épület esetében adott volt a stílus, szinte természetes a neobarokk stílus választása, azonban az építész nem pusztán folytatta a meglévő formavilágot, hanem jócskán hozzá is tett.

Kőrössy Albert (1869-1955) is a Műszaki Egyetem hallgatója volt, de később Párizsban a École des Beaux-Arts-on, majd a bajor fővárosban folytatta, itt Friedrich von Tiersch a nagy neobarokk építész, a müncheni Igazságügyi palota alkotója tanítványa volt. Münchenben 1891-ben kapott oklevelet,⁵⁵² de budapesti műegyetemi végzése időpontjaként is az 1891-es dátumot ismerjük.⁵⁵³ 1891 és 1895 között Hauszmann Alajos irodájában dolgozott, majd társult Sebestyén Arthurral (1868-1846), aki szintén 1891-ben végezte a budapesti Műegyetemet, és aki szintén Hauszmann Alajos irodájában helyezkedett el először.⁵⁵⁴ Kőrössy és Sebestyén korai munkái közül Polakovics Mátyás budapesti Dob utca és Kertész utca sarkán álló bérházát, amelynek öttengelyes középrizalitját nagyszloprenddel tagolták a tervezők, és háromszögű oromzattal, illetve összetett manzárdtető kompozícióval zárták le.⁵⁵⁵

A kevésbé ismert és szecessziós életművel nem rendelkező, fiatalon elhunyt⁵⁵⁶ Weimess Marián is 1891-ben fejezte be műszaki egyetemi tanulmányait.⁵⁵⁷ Egy neobarokk munkájáról tudunk, a budapesti Kossuth Lajos utca 7. számú ház homlokzatáról,⁵⁵⁸ mely sajnálatos módon bontásra került az utóbbi évtizedben.

Raichle József Ferenc, szecessziós építészetünk egyik legkiválóbb alakja szintén ebben az évben végezte a Műegyetemet. A főként Szabadkán és Szegeden tevékenykedő építész első jelentősebb munkája a szabadkai Nemzeti Kaszinó épülete (1895-1896), melyet neobarokk stílusban

⁵⁵⁰ 548. jegyzetben i. m., 24.

⁵⁵¹ 548. jegyzetben i. m., 40.

⁵⁵² 548. jegyzetben i. m., 105.

⁵⁵³ A Budapesti Műszaki Egyetem Építészkarán végzetek névsora.

⁵⁵⁴ 548. jegyzetben i. m., 177.

⁵⁵⁵ BFL XV. 17. d. 329. 34076. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38561/1897-III.

⁵⁵⁶ Sándy Gyula: Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész? Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Bp., 2005., 67.

⁵⁵⁷ A Budapesti Műszaki Egyetem Építészkarán végzetek névsora.

⁵⁵⁸ BFL XV. 17. d. 329. 24196. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14471/1895-III.

tervezett.⁵⁵⁹ Az egyemeletes és háromhomlokzatos épület háromtengelyes főhomlokzatának középtengelyét a kaput keretező szokatlanul monumentális atlaszok és a piano nobile grandiózus ablakcsoportja alkotja, mely utóbbi porte cochère en niche jellegű keretezést kapott, természetesen sávozottan. E két építész neobarokk munkáiról nem tudunk.

A szintén 1891-ben műegyetemi tanulmányait befejező, de neobarokk épületet nem tervező Sándy Gyula visszaemlékezései szerint Sterk Izidorral együtt kezdték az egyetemet, de ő Bécsben folytatta tanulmányait. Sterk Izidor az 1890-es évek közepe táján két nagyobb neobarokk bérházat tervezett a Bajcsy-Zsilinszky út 61. számú⁵⁶⁰ és a Váci út 4. számú bérházat.⁵⁶¹

A következő évben, 1892-ben a Műszaki Egyetemen végzettek között is több jeles későbbi építőművészt találunk, aki először a neobarokkban próbálta ki magát. Közülük Bálint Zoltánról már megemlékeztünk. Ekkor végzett Weinréb Fülöp, aki később Spiegel Frigyessel társult, valamint ifj. Szabó Gyula, aki a Fővárosi Mérnöki Hivatalban helyezkedett el, és egy neobarokk bérházépületéről tudunk, 1901-ből. Ez a Szent István körút 7. számú ház. 1892-ben végzett Hüttl Dezső is, róla egy későbbi fejezetben számolunk be, hiszen a magyarországi neobarokk építészet egyik főszereplője volt. Kosztolányi Kann Gyula (1863-1945) Münchenben szerezte oklevelét 1891-ben,⁵⁶² de szerepel a Budapesti Műszaki Egyetemen végzettek listáján, az 1892. évnél.⁵⁶³ Az építész kezdetben Vidor Emillel, de önállóan is több barokkizáló tervet készített, legjelesebb ezek közül a Kann és Vidor jegyezte pályázati terv a Lipótvárosi Kaszinóhoz. E terven Korb és Giergl építészetének hatását fedezhetjük fel. Homlokzati rajzukon, ha nem is direkt, de finom utalásokat érzünk a New York-palota és a Légrády-ház felé.⁵⁶⁴ Hasonló stílusigazodást érezhetünk a Kann Gyula tervezte Rákóczi úti bérház⁵⁶⁵ és a Mohrenstrasse (ma Zichy utca) és Laudonstrasse (ma Káldy Gyula u.) sarkára tervezett bérház esetében is.⁵⁶⁶

A Lipótvárosi Kaszinó azonban nem Kann és Vidor, hanem Freund Vilmos tervei szerint valósult meg. Az ő életművében nincs nagy szerepe a neobarokknak, de ez a műve e stílus egyik jeles alkotása. Ebben nem kis szerepe volt egy fiatal tehetségnek, Márkus Gézának (1872-1912), aki nem műszaki egyetemen vagy művészeti akadémián szerezte tudását, hanem nagy építészek mellett tevékenykedve önmagát képezte. A Lipótvárosi Kaszinó tánctermeinek belsőépítészeti tervéről tudjuk, hogy az ő munkája.⁵⁶⁷ Egy ideig ugyanis Freund Vilmos műtermében dolgozott. Később Hauszmann Alajoshoz került, akinél a Curia részletrajzait készítette. Az 1890-es évek vége felé nem egy neobarokk épületet tervezett önállóan, így Dr. Szécsi Kálmán palotáját (Bajza utca), melynek terveit

⁵⁵⁹ http://szabadkavaros.blog.hu/2009/11/04/nemzeti_kaszinobol_varosi_konyvtar. Utoljára megtekintve: 2011. 10. 21.

⁵⁶⁰ BFL XV. 17. d. 329. 28910. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 47493/1894-III.

⁵⁶¹ BFL XV. 17. d. 329. 25066. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29779/1897-III.

⁵⁶² 548. jegyzetben i. m., 102.

⁵⁶³ A Budapesti Műszaki Egyetem Építészkarán végzettek névsora.

⁵⁶⁴ AR, 1895., 80. tábla.

⁵⁶⁵ AR, 1898., 20. képtábla.

⁵⁶⁶ AR, 1898., 67. képtábla.

⁵⁶⁷ Művészet 1913., 1. szám

1897-ben rajzolta,⁵⁶⁸ ahogy Dr. Pollák Gyula elegáns lakóházát (Nagy János (ma Benczúr) utca 4.) is.⁵⁶⁹ Az Otthon Írók és Hírlapírók Körének házának (Dohány u. 76.) átalakítási terveit, új kerti neobarokk homlokzatával 1898-ban készítette.⁵⁷⁰ Dr. Pollák Gyula háza fényképét és az Otthon kör rajzát 1898-ban publikálta a Neubauten und Concurrenzen című folyóirat, feltüntetve a tervező nevét.⁵⁷¹ Márkus Géza neobarokk tervei a legigényesebbek közé tartoznak a stílus történetében, sajátos karakterüket az igen gazdag homlokzati plasztikai dísszel párosuló, a neobarokkban ritka háromszögű oromzat adja.

Az építészeti tanulmányait Münchenben 1893-ban végzett Kármán Géza Aladár (1871-1939) és a budapesti Műegyetemen 1894-ben oklevelet szerző Ullmann Gyula építészek 1895-ben társultak, és kezdték meg sikeres karrierjüket. A két építész legkiválóbb századfordulós építészeink közé tartozott, akik 1900 körül elsősorban a bécsi szecessziónak hódoltak. Szabadság téri, Szent István körúti épületeik és a Király bazár e stílus legszebb hazai példái. 1899 előtti korai munkáik között nem egy vérbeli neobarokk alkotást találunk. Az 1896-os Országos Kiállítás két pavilonja, a Francia Étterem,⁵⁷² valamint a Sajtó és közművelődési egyesületek pavilonja⁵⁷³ gazdag barokkos és rokokós architektúra. A Francia Étterem főhomlokzatán a félköríves záródású nyílások fölött sorakozó ovális ablakok fölött húzódó főpárkány az utóbbi ablakok ívét követve szegmensívesen ívelődik fel. Ez a megoldás nem kevésbé hasonlít a közeli Stefánia úton 1893-1895-ben felépült Park Club középízületének kompozíciójához, ahol a vendéglőépületnél látványosabb, reprezentatívabb formát gondol ki a tervező Meinig Arthur.

A vidék neobarokk lakóház-építésze az 1890-es években

Mint láttuk, a magyarországi vidék nem maradt el a fővárostól a neobarokk elterjedése folyamatában. Legkorábbi példái közül a keszthelyi kastély, a szegedi városháza és a kálvária, de az aradi Hermann-udvar épülete az 1880-as években valósult meg. Az 1890-es években tehát csak folytatódott a neobarokk terjeszkedése. Egyes városokban helyi építészek vagy építőmesterek tevékenysége során nagyobb szerepet kapott a stílus, így volt ez Pozsonyban, Sopronban, Pécsen, Szegeden és Kolozsváron.

Pozsony neobarokk lakóház-építészetében a barokk Grassalkovich-palota környékén az 1890-es években is továbbfolytatódott a paloták és bérházak építése. Bár nem ismerünk pontos adatokat az épületről, az 1890-es években épülhetett egy kétemeletes lakóház a Grassalkovich tér sarkán, melyben

⁵⁶⁸ BFL XV. 17. d. 329. 28398. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39236/1897-III.

⁵⁶⁹ BFL XV. 17. d. 329. 28626. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 50417/1897-III.

⁵⁷⁰ BFL XV. 17. d. 329. 33679. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29397 (24347?)/1898-III. A Márkus Géza tervei szerint bővített épület 1884-ben épült, terveit Mészner és Arnt építőmesterek írták alá. 1898 után számos alkalommal bővítették és alakították át az épületet. Mindezen munkák tervei a fenti levéltári számon találhatóak.

⁵⁷¹ Neubauten und Concurrenzen, 1898., 78. és 90. képtábla.

⁵⁷² 394. jegyzetben i. m., 35. képtábla.

⁵⁷³ Az épület homlokzati részletrajza és távlati rajza, az utóbbi Kármán Aladár és Ullmann Gyula aláírásával: 394. jegyzetben i. m., 28.

a Stefánia Kávéház működött. Az épület nyílásformái a bécsi barokkra emlékeztetnek, de háromnyílásos árkádja inkább itáliai reneszánszos megoldás.⁵⁷⁴ Az 1890-es években folytatódott a Stefánia út palotasorának kiépülése is. 1891-ben épült a 6/a. számú ház a korábban említett Kittler és Gratzl tervei szerint, dr. Tauscher Béla orvos részére. Szintén neobarokk stílusban építette Kittler és Gratz a 6/d. számú épületet is.⁵⁷⁵ Ezen a környéken épült fel az Alpár Ignác 1890-es évekbeli neobarokk építészetét tárgyaló fejezetben bemutatott Evangélikus Líceum épülete is. A város másik végén ebben az évtizedben épült ki a Baross Gábor utca, ahol 6. számon Kitler és Gratzl építészek saját sarokházat építettek, a lekerekített sarok fölött magas harang alakú kupolával. A 8/a. számú ház Szőnyi Endre szerint „neobarokk grófi palota”, és „Ezt a dús ornamentikájú palotát bécsi építész tervezte. A lépcsőház rácsai a helybeli mesteremberek magas szintű képzettségét dicsérik.”⁵⁷⁶

Pozsonyon kívül Sopronban épült néhány számottevő, fővárosi mértékkel mérve is jelentős neobarokk lakóház, valamint az Alpár Ignác tervezésében 1897-ben megvalósult Honvéd Hadapródiskola. A lakóházak a Belvárostól a vasútvonalak felé eső újonnan kiépült utcáin, az Erzsébet utcán és a Kossuth Lajos utcán épültek fel egyéb neo-stílusú bérházak és villák között. Ismereteink szerint az első neobarokk épület 1892-ben épült a városban, a Kossuth Lajos u. 10. számú telken. Az építető Frandorffer Pál, Flandorffer Ignác gazdag bornagykereskedő fia volt, a villát Hofer Ottó (1847-1901) soproni születésű építész tervezte.⁵⁷⁷ Az építésznek ez volt utolsó soproni munkája.⁵⁷⁸ A középfolyosós alaprajzi rendszerű földszintes villában az utcai oldalon a nappali tartózkodás helyiségei, a csendesebb udvari oldalon a hálószobák sorakoztak. A tágas előtérből nyíló szalonon kívül úri szoba és étkező helyezkedett el a házban, az alagsorban billiárd szobát is kialakítottak.⁵⁷⁹ Az épület sajnos csak részben maradt ránk, 1945-ben komoly károkat szenvedett. Így a homlokzat is csak részlegesen áll, de eredeti alakját archív fotóról ismerjük.⁵⁸⁰ Az épület igen változatos tömegalakítású, reprezentatív neobarokk homlokzatának elpusztult bal oldali része a sarkon kupolaszerű tetőidommal lezárt árkádíves épületrésszel indul, amely mellett kisebb, szintén kupolaszerű tetővel fedett nyitott vagy zárt erkély ugrik előre, majd két szoborral kitöltött fülke következik, barokkos oromzatokkal. Ezután egy háromszögű oromzattal zárt rizalit ugrik előre, amely után a meglévő jobb oldali épületrész következik. Ezen a homlokzati szakaszon szépen ritmizálva egyenes szemöldökpárkányú és íves oromzatos ablakok nyílnak felváltva, az utóbbi oromzati formák – ahogy a szoborfülkék oromzatai is – a bécsi Felső-Belvedere nagy oromzatának formáját követik. Ez a forma az 1870-es évek óta divatos Bécsben, mint láttuk Fellner és Helmer, és sok más építész alkalmazta azóta Magyarországon is. A ma

⁵⁷⁴ Az épület képe: Ortvy Tivadar: Pozsony város utcái és terei. 193. jegyzetben i. m., Pozsony, 2009. (az 1905-ös kiadás új kiadása), 17, 114.; 196. jegyzetben i. m., 141. A kávéház képe: uo., 119.

⁵⁷⁵ 186. jegyzetben i. m., 76-79.

⁵⁷⁶ 186. jegyzetben i. m., 89.

⁵⁷⁷ Winkler Gábor: Nagypolgári villaépítészet Sopronban a 19. század végén. Soproni Szemle, 64. évf., 2010, első szám, 9.

⁵⁷⁸ Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Bp., 1988., 126.

⁵⁷⁹ 577. jegyzetben i. m., 16.

⁵⁸⁰ Horváth Zoltán: Ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816-1891) I. rész, Soproni Szemle, 48. évf., 1994., 345., 5. és 6. kép.

is meglévő rizalitot két páros állókonzol tartotta háromszögű oromzat zárja,⁵⁸¹ amely a neobarokkban kevésbé jellemző megoldás, itt nyilván Hofer építészetének korábbi megoldása (soproni Lenck-mauzóleum, 1887., Deák téri Lenck-villa, 1890.) él tovább. A villát jobb oldali végén egy homorú oldalú, magas tetőidommal zárt épületrész zárja hátrahúzza a homlokzat síkjától.

A barokkos formajegyek egy fiatalabb építészgenerációhoz tartozó építőmester, Schiller János (1859-1907) tervezői tevékenységében nagyobb szerepet kaptak. Schiller a maga és családja számára építette az Erzsébet utca 2. számú többlakásos házat, a késői historizmus szellemében rajzolt reprezentatív homlokzattal.⁵⁸² A kétemeletes és héttengelyes szimmetrikus homlokzat a barokk homlokzatalakítás elveinek megfelelően közép felé egyre hangsúlyosabb kialakítású. A barokkosan sávazott földszinten szegmensíves ablakok sorakoznak. A középső három tengely rizalitként enyhén előrelép, itt a piano nobile, vagyis ebben az esetben az első emelet ablakai íves és gazdagabb díszítésű oromzatokat kaptak. A rizalit emeletein a középső tengelyben a kapu fölött zárterkély ívelődik előre, amely fölött oromzat emelkedik a rizalitot koronázó duzzadó manzárdtető idom előtt. A homlokzat nem minden tekintetben, de döntően neobarokk stílusúnak mondható, a neoreneszánsz hagyomány bizonyos mértékben jelen van továbbra is a tagozatokban és díszítésekben.

Schiller János leginkább barokkizáló munkája egyben élete talán utolsó alkotása, a Kossuth Lajos utca 26. számú villa kívül esik e fejezet időhatárain, de érdemesebb itt megemlékeznünk róla. A Tokajból Sopronba áttelepült borkereskedő, Kleiber Mózes megbízásából 1906-ban épült villa⁵⁸³ ma is meglehetősen jól mutatja eredeti formáit. Az L alaprajzú földszintes saroképület Kossuth Lajos utcai szárnyában a lakószobák, Vadász utcai szárnyában pedig a nappali tartózkodás helyiségei, az úri szoba, az étkező, a veranda kapott helyet, a szalon pedig a két szárny szögletébe került.⁵⁸⁴ A homlokzat nagyon látványos megoldásokkal él, a sarkon kis kerek zárterkély kapott helyet, melyen barokkos hagymakupola emelkedik. A Kossuth Lajos utcai szárnyon félköríves záródású nyílások alkotta kettős kapcsolt ablak jelenik meg íves oldalú rizaliton. Az épület ügyesen él a nyerstégla és a vakolat architektúra kontrasztjából adódó lehetőséggel, a háttér sötétebb téglafelületeiből szépen rajzolódnak ki a barokkos ívelődésű szemöldökpárkányok, melyek alatt gazdag gipszdíszítés látható. A rizalit fölött a német reneszánsz építészet világából származó magas oromzat emelkedik, de az épület tagozat- és díszítőrendszerének nagy része a barokk kelléktárából származik, így a villát neobarokknak mondhatjuk.

A magyar neobarokk építészet fontos városi központjai közé tartozott Pécs is, hol egyrészt egy helyi mester, Schlauch Imre építész, másrészt budapesti építészek is hozzájárultak a város arculatának alakításához.⁵⁸⁵ Schlauch Imre művei közül megemléltendő Schwarz Frigyes doktor 1894-ben épült

⁵⁸¹ Az épület mai képe és homlokzatának leírása: 577. jegyzetben i. m., 21.

⁵⁸² Az épület képe és ismertetése: 578. jegyzetben i. m., 144-145.; tervrajzai és ismertetése: Grászli Bernadett: Schiller János építőmester munkásságáról. Sopron, 2000., 18-19.

⁵⁸³ Winkler Gábor: 577. jegyzetben i. m., 9.

⁵⁸⁴ Az alaprajz és a homlokzat leírása: 577. jegyzetben i. m., 16, 21.

⁵⁸⁵ Pilkhofér Mónika: Pécs

Király utcai háza, amely az éppen épülő színház mellett épült. A városháza elkészülte után egy szép neobarokk épületegyüttes részévé vált a kétemeletes sarokkupolás lakóház. Harmonikus homlokzati megoldást mutat Prix Ferenc 1896-ban épült Nepomuk utca (ma Munkácsy Mihály utca) 27. számú egyemeletes lakóháza.⁵⁸⁶ A város központi részén, egy fontos utcakereszteződésben, ezért hangsúlyos sarokkiképzéssel tervezte 1897-ben az építész Sipőcz István gyógyszerész házát, földszintjén a neves Szerecsen patikával, melynek berendezése szintén neobarokk.⁵⁸⁷

A jelentős neobarokk építészeti produkáló vidéki városaink közül végül meg kell emlékeznünk Kolozsvárról, ahol egyrészt a helyi építész, Pákei Lajos, másrészt főleg Alpár Ignác tevékenységének köszönhetően látványos neobarokk városképi elemek jelennek meg a mai napig. A Bécsben Theophil Hansennél tanult Pákei Lajos egy sajátos hellén jellegű neoreneszánsz művelője volt legtöbb főművén, de egyes esetekben kivételt tett, ilyen volt a város régi Főtere sarkán épült New York Szálló 1893-ban tervezett épülete.⁵⁸⁸ A kétemeletes épület legdominánsabb eleme a kerek sarokkompozíció, amelynek első emeletén elegáns erkély fut körbe, tetején pedig megnyújtott harangformájú kupola emelkedik magas laternával. Az épület főbejárata is itt, a kerek sarkon nyílik, ahonnan gazdag rokokó stukkódísszel ellátott helyiségek sora következett. Visszatérve a külsőhöz, a kerek sarokrészt keretező két utcai homlokzat közül az egyik oszlopos középrizalitja fölött magas manzárdtető idomot, a másik homlokzaton pedig a bécsi Felső-Belvedere nagy oromzatára emlékeztető oromzattal zárta a páros oszlopok által határolt rizalitot. Az épület homlokzatrendszere és tömege emlékeztet a budapesti Alkotmány utcai Hírlapírók Nyugdíjintézetének 1889-től épült, Quittner Zsigmond tervezte bérházára, a részletformák azonban különböznek.

Pákei Lajosnak tulajdonítható még egy, a New York Szálló tömegképzésére és homlokzatrendszerére emlékeztető saroképület, a Babos-palota.⁵⁸⁹

A neobarokk jellegzetes középület-típusai az 1890-es években

Állami középületeink az 1880-as években, de az 1890-es években is legnagyobb részben neoreneszánsz stílusban épültek. Ennek több oka is lehetett. Az elvi okok közül első helyen említhetjük, hogy ez a stílus egy olyan kor, a reneszánsz korának építészeti idézte, amely a városi kormányzatok megerősödését, virágzását hozta. A gyakorlati ok a stílus költségtakarékosabb kivitelezhetőségében rejlett, hiszen a konkurens neogótika és a neobarokk jóval költségesebb volt, az előbbi esetben a számos homlokzati kőfaragvány, az utóbbi esetben a gazdag homlokzati vakolat, és belső stukkódíszítés miatt. Persze a neoreneszánsz is igen költséges volt a legnagyobb középületek esetében, ahol kőburkolatos homlokzatot terveztek a homlokzatra és értékes faburkolatokat a belsőbe.

⁵⁸⁶ Pilkhoffer Mónika: Pécs

⁵⁸⁷ Pécs neobarokk épületeivel kapcsolatos nyújtott segítségéért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Pilkhoffer Mónikának.

⁵⁸⁸ Az épület tervrajzai a Pákei-hagyatékban maradt ránk, nagyrészt a kolozsvári Unitárius Levéltárban.

⁵⁸⁹ Gheorghe Vais: Clujul Eclectic. Kolozsvár, 2009., 391.

A neoreneszánsznak azonban volt egy középületekre jól alkalmazható egyszerűbb változata is, amely a homlokzatokat klinkertéglás burkolattal látta el, és a belső terekben is megelégedett egy visszafogottabb díszítőrendszerrel. Számos városi középületet építettek e korban ilyen stílusban. E jól bevált stílus mellett azonban fokozatosan utat tört magának a neogótika és a neobarokk is. Az előbbi viszonylag ritkábban fordult elő középületek körében, de a legtekintélyesebb középület, az Országház e stílusban épült. A neobarokknak még később sikerült komoly sikereket elérnie, egy-két korai példától eltekintve, ahol különös okból választották a barokk stílust. Ez utóbbi okból épült neobarokk stílusban a szegedi városháza. Az 1890-es években hasonló volt a helyzet a budapesti központi városháza esetében, ahol a 18. századi barokk egykori Invalidus kaszárnyát kellett Hegedüs Ármin építésznek neobarokk stílusban bővítenie, átalakítania. A neobarokk korai jelentkezését tapasztalhatjuk a soproni városháza tervpályázatán, 1890-ben, ahol az első három díjat bécsi építészek nyerték el. Friedrich Schachner második díjas és Oskar Marmorek harmadik díjas terve is a barokkizáló historizmus stílusában született, de a Moritz Hinträger első díjas terve alapján 1893-1896-ban kivitelezett, nem neobarokk stílusú épület manzárdtetőiben azért szintén jelen van a barokk hatása. A pályatervek stílusválasztása egyrészt köszönhető annak, hogy Bécsben ekkor már széles körben elterjedt stílus volt a neobarokk, másrészt alkalmazkodni kívántak az építészek a barokk toronysisakkal lezárt tűztoronyhoz, a város jelképéhez.⁵⁹⁰

Az állami középületek között egészen 1900-ig alig találjuk példáit neobarokk épületeknek. Ezek közül feltétlenül kiemelkedik a budapesti Igazságügyi palota, a Curia, Hauszmann Alajos munkája (1893-1896), amely az építész stílus meghatározása szerint római barokk stílusban épült. Ez a stílus sok tekintetben különbözött attól a bécsies, gazdagon tagolt és díszített neobarokktól, amely a magánépítészetben az 1880-as évektől erősödött Magyarországon. A neobarokk jellegzetesen monarchiabeli, bécsies változatát állami középületen először az 1897-ben tervezett Tudományegyetem Egyetem téri központi épületén alkalmazta Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond.

A budapesti tudományegyetemi épülettel párhuzamosan vidéken is megkezdődik a neobarokk térhódítása a nagy középületek körében. Szintén 1897-ben kezdték építeni a nagyváradi Igazságügyi palotát Kiss István tervei szerint, az épület 1899-ig elkészült. Ebben az esetben is igen markáns középrizalitot láthatunk, amely fölött ezúttal nem kupola, hanem hatalmas manzárdtető idom emelkedik. Fontos különbség, hogy ebben az esetben sarokrizalitokat is alkalmazott a tervező. A háromemeletes épület főhomlokzatának részletformái között bécsiesen tört és hullámzó szemöldökpárkány megoldásokat találunk.⁵⁹¹ Az Igazságügyi palota átadásának évében, 1899-ben kezdték építeni a nagyváradi Pénzügyi palotát a helyi építész, Ifj. Rimanóczy Kálmán tervei szerint. Az 1900-ra elkészült épület hasonló tömegkompozíciót mutat fel, itt is igen hangsúlyos közép- és sarokrizalitokkal, de itt

⁵⁹⁰ 578. jegyzetben i. m., 132-134.

⁵⁹¹ Péter I. Zoltán: Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége. Nagyvárad, 2005., 194-195.

újra manzárdkupolákkal találkozunk. A homlokzati részletformák újra csak a bécsi neobarokk stílus kelléktárából származnak.⁵⁹²

⁵⁹² uo., 198-199.

Színházak és vigadók

Ferdinand Fellner és Hermann Helmer 1880-as évekbeli színházépítészetéről szólva megállapíthatjuk, hogy első neobarokk színházuk a karlsbadi (Karlovy Vary) Stadttheater volt (1884-1886), Magyarországon pedig első ilyen munkájuk a tatai kastélyszínház (1888-1889). Annak ellenére, hogy Fellner és Helmer a legjelentősebb monarchiabeli neobarokk tervezők közé tartoztak, karrierjük során mindvégig alkalmaztak más neostílusokat is. Így volt ez színházépítészetben is, a barokkos vagy rokokós formanyelv nem vált általánossá a fent említett első ilyen munkáik után. A legtöbb esetben barokkos tömegben barokkos homlokzattrendszerben reneszánszos vagy klasszicizáló részletformák jelentek meg. Egyes műveiken azonban erősen barokkos-rokokós megoldásokat alkalmaztak, és e munkáik közül több Magyarországon épült fel. Az 1890-es években első a sorban az 1893-1894-ben épült Nagymező utcai Somossy Orfeum,⁵⁹³ amelynek homlokzata kevésbé, de belső terei annál inkább neobarokk, illetve neorokokó stílusúak. Az 1890-es évek közepének testvérpárja, a budapesti Vígszínház⁵⁹⁴ és a kecskeméti Városi Színház⁵⁹⁵ esetében azonban kívül-belül tisztán jelent meg a barokkos-rokokós formanyelv. Mindkét épület 1895-1896-ban valósult meg, közülük a Vígszínház a nagyobb szabású épület, építészeti megoldásainak visszafogottabb, bár szintén nagyon elegáns változata a kecskeméti színház.

Mindhárom 1890-es évekbeli Fellner és Helmer tervezte színházépület főhomlokzatán a főszerepet egy tágas nagy ív játssza, amely az orfeum esetében aszimmetrikusan, a homlokzat bal szélén, a másik két színháznál pedig szimmetrikusan, a főhomlokzat középrizalitjának középtengelyében jelenik meg. E két utóbbi színház középrizalitjának oldalszakaszai homorúan ívelnek előre, közöttük a domborúan előrelépő középső homloklfelülettel. Ez utóbbi domború homlokzati tengelyt a Vígszínházon két-két kompozit oszlop, a kecskeméti színházon két-két ión pilaszter keretezi, melyek alulról nyitott háromszögű oromzatot tartanak, amely maga is előredomborodik. Az orommezőben a pesti épületen a Vígszínház feliratot kartusban tartó emberalakok jelennek meg, Kecskeméten ugyanitt a város címere díszlik. Az alul nyitott oromzatba alulról beleívelődik a fent említett nagy íves keret, amely mindkét esetben sávozott porte cochère en niche típusú megoldást mutat, de nem kapuként, hanem monumentális ablakkeretként. A Vígszínház esetében az oromzatot tartó oszlopok az emeleten helyezkednek el, közöttük összetett ablakmegoldással, és ez alatt a földszinten az oszlopos keretű főbejárattal. Kecskeméten viszont a földszinten állnak a pilaszterek, amelyek között az ablak alatt az atlaszokkal hangsúlyozott főbejárati is helyet kapott. A központi homlokzati kompozíció két oldalán alkalmazott architektúra a Vígszínházon sokkal elegánsabb, mint

⁵⁹³ Komor Marcell: A budapesti új mulató épület. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1894. 28. évf. 5. szám., 141-152.

⁵⁹⁴ BFL XV. 17. d. 329. 25096. hrsz. tervrajzok.

⁵⁹⁵ A színház tervsorozata (Ferdinand Fellner és Hermann Helmer, 1895) a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található: BKMÖL XV. 15 49. téka. A tervsorozat a következő tervek tartalmazza: alaprajz, nézőtéri keresztmetszet, főhomlokzat.

Kecskeméten. Végül fontos különbség, hogy míg Kecskeméten a homlokzat vonalát követő manzárdtető fedi az épületet, addig a Vígszínház középrizalitja fölött kupola koronázza az épületet.

A budapesti Vígszínház és a kecskeméti Városi Színház homlokzati megoldásának századfordulós változata Fellner és Helmer életművében a fürthi Stadttheater (1902), a csernyivci (németül Czernovitz) városi német színház (1904), a toruúni (németül Thorn) városi színház (1904), a bielsko białai (németül Bielitz) színház (1904-1905) és a kolozsvári Nemzeti Színház (1906).

Bármilyen stílust is választott Fellner és Helmer 1880-as és 1890-es években tervezett színházaihoz, többnyire neobarokk-neorokokó enteriőröket terveztek.

Fellner és Helmer magyarországi színházépítői munkásságával egyedül Láng Adolf színházépítésze vethető össze. Három nagy színházat tervezett Pécsen, Budapesten és Kassán, mindhárom neobarokk stílusúnak mondhatjuk. A nagy tehetségű építész minden bizonnyal a legváltozatosabb építészeti karriert befutott építész, aki ebben az időben Magyarországon tevékenykedett. Láng Adolf Prágában született, Bécsben tanult, és kezdte pályafutását, majd az 1870-es években Budapestre került, ahol megépítette fiatalkori neoreneszánsz főművét, az Andrassy úti Múcsarnokot. Az 1880-as években Bukarestben, illetve Hollandiában tevékenykedett. Az 1890-es években újra Magyarországon találjuk, ahol Steinhardt Antallal számos épületet tervezett. Ez időből való főművei az említett színházak. Élete utolsó szakaszában újra külföldre távozott, és Bécsben halt meg.

A pécsi színház 1893-1895-ben épült Láng Adolf tervei szerint. Az építészt méltató Magyar Mérnök és Építészegyletben tartott felolvasásában Jakab Dezső a főhomlokzat fölötti hármaskupolacsoportot méltatja, és a részletképzés színvonalára mutat rá: *„Különösen szépek a színház előrészén levő ablakszemöldök kiképzései. Kívülről és belülről a szobrászmunka megtervezése nagyon gondos és igen sok helyütt Zsolnay-féle majolikából készült; a színezés harmonikus és nem hivalkodó, inkább fehér és aranyozott belül. Alaprajzában érdekes elhelyezést mutatnak a lépcsők, amelyek a nivódifferenciák miatt elég sok helyet foglalnak el. Igen szépek a díszhelyiségek. A nézőtéren belül főleg ornamentális díszítéseket látunk és mert kerülte a figurális architektúrát, a sablonos hermákat és kariatidákat. A díszítések igen filigránsak és újból azt látszanak bizonyítani, hogy milyen befolyással volt Láng Adolfra a hollandi építészet.”*⁵⁹⁶

Az építész tervei szerint építették a budapesti Pesti Magyar Színházat is 1897-ben. Jakab Dezső kárhoztatja az alaprajz hibáit, amelyek elsősorban a szűkös anyagi lehetőségeknek voltak betudhatóak. A homlokzati és belső díszítő architektúráról viszont elismerően nyilatkozik: *„A Magyar Színházban mintegy egyesülni látszottak Láng Adolf hibái és talentumos vonásai. [...] Az ablakok egymás fölé való csoportosítása, fülkék összekapcsolódásával szinte szobrász munka nélkül is [...] páratlanul szépek, dekoratíven tölti ki a falsíkokat. [...] Még láttuk mindnyájan az aranyos negyedgömb alakú ívelést, amelynek oly kevés példája van az architektúrában. A fölötté lévő oromzat,*

⁵⁹⁶ Jakab Dezső: Láng Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet 1917. május 27. 21. szám, 132.

*a szépen stylizált lyra és kupolavégződés Láng Adolf pompás részletezésének bizonyosságai. Még szebbek a belsőségek, és azok finom egybehangolt színezése.*⁵⁹⁷

A kassai színház 1899-ben épült Láng Adolf tervei szerint. Jakab Dezső a színház elhelyezését szerencsésnek nevezi, alaprajzi elrendezésében nem lát újítást. Mindenekelőtt azonban a részletképzés szépségét dicséri: *„Dekoratív díszítései azonban igazi művészemberre vallanak, mert minden szobrász munka minden padozati terrazzo mintázata a megrajzolságot és átgondoltságot viseli magán. A Hollandiából hozott finom részletezés studiuma, a prágai és bécsi barokk interieur építészetének tanulmányozása látszik meg ennek a színháznak a belsején is, mint általában Láng Adolf többi munkáiban. Az aranynak és a vörös színnek patinás összeolvadása a mennyezet festményeivel olyan finomságokat mutatnak, mintha a százados multú müncheni Rezidens Theaterben éreznők magukat.*⁵⁹⁸ A tömegkompozíció és kismértékben a főhomlokzat fő rendszere is emlékeztet az 1898-1899-ben épült bécsi Jubiläums-Stadttheater (Volksoper) épületére, melyet Franz von Krauß építész tervezett. Itt is két saroktorony között jelenik meg a hasonló szélességű homlokzat, széles ív alá fogva a nyílások. Az építészeti stílus azonban különbözik, hiszen a bécsi épület nem neobarokk stílusú.

A fenti nagyszabású színházépületek sorába még egy neobarokk épület illeszthető, az iglói vigadó és színház épülete, melynek építése 1899-1902 között zajlott.⁵⁹⁹ Az épületet Gerster Kálmán építész tervezte, aki tanára, Theophil Hansen egyik leghűségesebb követőjeként a hellén reneszánsz művelője volt főművein, Deák Ferenc és Kossuth Lajos mauzóleumán, illetve egyéb síremlékein. Ezúttal, nyilván a feladat jellege okán választotta a neobarokkot, mert Budapest és a vidék legújabb és legjobb színházépületein ekkorra ez a stílus uralkodott.

Kaszinók, klubok és egyesületi székházak

A Vigadókkal rokon műfaj a kaszinó, ez utóbbiakkal pedig a különféle klubok és egyesületi székházak. Az 1880-as évekig az ilyen épületek is neoreneszánsz stílusban épültek Magyarországon, az 1890-es évek közepére felépült Park Club óta azonban a neobarokk megkerülhetetlen stílussá vált ezen épülettípusok körében. Az Építő Ipar folyóirat egy szerzője a klubokról írja a következőket, de a kaszinókról és az egyesületi székházakról is mondhatná: *„A klub a legényember otthona; ez pótolja neki a házi tűzhelyet, melyet valamely okból nem alapított magának. Természetes dolog, hogy a klubokat minél kényelmesebben iparkodnak berendezni.*⁶⁰⁰ E megkívánt kényelem egyre gyakoribb eszközei volt az 1890-es években a barokkos és rokokós stílusban tervezett enteriőrök, melyekhez reprezentatív neobarokk homlokzat illett.

⁵⁹⁷ Jakab Dezső: Láng Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet 1917. május 27. 21. szám, 138.

⁵⁹⁸ Jakab Dezső: Láng Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet 1917. május 27. 21. szám, 131-132.

⁵⁹⁹ Papp Gábor György: Gerster Kálmán (1850-1927) munkássága. Doktori disszertáció. ELTE. Bp., 2007., 68-69.

⁶⁰⁰ Δ: A Magyar tisztviselők országos Egyesületének palotája. Építő Ipar 1898. június 22. 22. évf. 25. szám, 170.

A Meinig Arthur tervezte, és egy alábbi fejezetben ismertető Park Clubbal részben párhuzamosan, 1894-1895-ben épült az Országos Kaszinó épülete (Simmelweis u. 1-3.). Az épületet Czigler Győző tervezte, aki legtöbb épülete homlokzatalakításában a neoreneszánsz stílust követi, itt viszont egy épület erejéig határozottan bécsies barokk stílust választott, melyet a homlokzatokon, a tetőfelépítmények formájában és a belső terekben is alkalmazott. Az első terveket még nem a jelenlegi telek egészére készítették, hiszen a mai épület két telekre épült. E két telek közül csak a Semmelweis utcait birtokolta először az építető intézmény, és csak később vásárolta meg a sarki telket is. A háromemeletes épülethez készült első tervrajzokon, amelyeket az Építő Ipar folyóirat publikált, egy a maihoz nagyon hasonló épületet látunk. Természetesen csak egy főhomlokzatot tervezhetett az építész, míg a megépült kaszinónak két főhomlokzata van, a Semmelweis utca és a Kossuth Lajos utca felé. Az első tervsorozaton látható épület földszintjén az utca felé üzlethelyiségek és vendéglő, az udvari szárnyakban étterem és vívóterem helyezkedik el. A terven látható szimmetrikus főhomlokzaton két főbejárat nyílik, melyek előcsarnokba vezetnek, ahonnan a ruhatárba, illetve a díszlépcsőházba lehet jutni. A két főbejáratnak az oka az, hogy eredetileg kocsikapukat terveztek, melyek egyikén az udvarba hajthatott a kaszinó tagját vagy vendégét szállító fogat, majd az udvarban, a főlépcsőház mögötti fedett aláhajtóban szállhatott ki az utas, ahonnan ő az étterembe vagy a főlépcsőházba juthatott, a kocsit pedig továbbhajtván a másik kapualjon távozhatott. Az érkező a díszlépcsőházon át az emeletre érkeztetett, ahol tágas és hosszú előcsarnokból nyíló tekéző terem és szalon, valamint az udvari szárnyakban társalgó, igen nagy táncterem és olvasóterem várta. Az épület tizenegy tengelyes főhomlokzata nemes architektúra, markáns, öttengelyes középrizalittal. A félköríves záródású boltnyílások között kisebb egyenes záródású ajtókat és fölöttük környílásokat látunk. Az első emelet a piano nobile, ahol a középső három tengelyben nagyméretű félköríves záródású, két oldalt egyenes záródású kisebb ablakok sorakoznak. A rizalit nyílási fölött gazdag figuratív plasztikai dísz jelenik meg, míg a szélső tengelyek ablakai fölött a bécsi Felső-Belvedere oromzati formáját követő íves tört szemöldökpárkány emelkedik. A rizalit első és második emeletét nagyoszloprend tagolja. A második és harmadik emeleten igen egyszerű egyenes, illetve szegmensíves záródású ablakok sorakoznak, melyek minden bizonnyal bérházi lakásokhoz tartoznak. A rizalit fölött a királyi palota krisztinavárosi szárnya fölé tervezett manzárdtetőre emlékeztető tetőidom került, mely elé, a középső tengely szélességében barokkos oromzatú és díszítésű oromfalat tervezett az építész, mely oromzaton talán géniuszok tartotta kartusban az OK monogram az épület nevére utal. Végül tehát nem e terv szerint valósult meg az épület, hanem 1894-ben és 1895-ben készült engedélyezési tervek nyomán.

A Budapest Főváros Levéltárában fennmaradt első engedélyezési tervsorozatot 1894. szeptember 21-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁶⁰¹ A két utcára néző saroképülethez készült tervrajzokat Czigler Győző építész és Kauser Gyula építőmester írta alá. A pincébe a különféle raktárhelyiségeken kívül sörcsarnokot terveztek, a földszint és az első emelet engedélyezési tervét nem

⁶⁰¹ BFL XV. 17. d. 329. 24250. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 30778/1894-III.

ismerjük. A második emelet tervrajzán a díszlépcsőház fölött télikertet, főként a Semmelweis utcai oldalon számos kártyázó szobát, valamint különálló kerek lépcsőházból megközelíthető két négyszobás lakást láthatunk a Kossuth Lajos utcai oldalon. A harmadik emelet teljes területén három- és négyszobás lakások helyezkednek el. A keresztmetszeti rajzon látható, hogy a Semmelweis utcai főbejárattól íves karú, balusztrádós korlátos díszlépcső indul az első emeletre, vagyis a főemeletre, ahol az utca felé barokkos-rokokós architektúrájú szalon, az udvari oldalon pedig egy reneszánsz-barokk formavilágú nagy terem helyezkedik el. A Kossuth Lajos utcai homlokzat rajzán az első, az Építő Ipar folyóiratban publikált homlokzati rajz keskenyebb homlokzatra alkalmazott változatát látjuk, a tetőidom itt kupolaszerűbb, mint korábban, mivel nem öt, hanem csak három tengely fölött emelkedik. A levágott sarok rövid homlokzatot kapott, melynek önálló karakterét elsősorban szegmensíves oromzata és az e fölött emelkedő három géniuszalakot ábrázoló szobrászati dísz adta. Az épület az 1894-es engedélyezési terv és 1895-ben készült módosított tervek⁶⁰² szerint valósult meg.⁶⁰³

A Nemzeti Casino és az Országos Kaszinó mellett a harmadik tekintélyes budapesti kaszinó a Lipótvárosi Kaszinó volt, melyet a Lipótváros casino-épület részvénytársaság építtetett, elnöke Lánczy Leó vezetésével. 1893-ban írták ki a tervpályázatot, melynek határideje 1894. január 31. volt.⁶⁰⁴ A pályázati kiírás szerint a Nádor utca és a Zrínyi utca sarkára tervezendő épületnek legfeljebb 500000 koronás költségvetési keretek között a kocsis áthajtást szolgáló két kapuval, kávéházzal, étteremmel és bolthelyiségekkel, a szokásos klubhelyiségekkel (játék-, társalgó-, író- és olvasószobák) kell rendelkeznie, valamint egy ezektől függetlenül megközelíthető nagy tánc- illetve zenetermet is. A nyílt pályázaton tizenegy építész, illetve építészpáros vett részt, aki közül egy neoreneszánsz tervet leadó pályázó nevét nem ismerjük, a többiek közül pedig Baumhorn Lipót középkorias, illetve északi reneszánszos, Sterk Izidor neogótikus, Habicht Károly, ahogy Meinig Arthur, Quittner Zsigmond és Strasser Ulrich is reneszánsz és barokk elemeket is tartalmazó tervet adott le, Freund Vilmos, Korb Flóris és Giergl Kálmán, Kann Gyula és Vidor Emil, illetve Pollák Manó pedig neobarokk tervvel pályázott.

Ami a barokkos pályázati megoldásokat illeti, a reneszánsz és barokk elemeket is tartalmazó tervek közül Habicht Károlyénak sávozott falsíkon nyíló kosáriríves földszinti nyílásai, a főbejárat kovácsoltvas rácsa, az óriás oszloprendes íves sarokkiképzés barokkos oromzatú ablakaival, valamint elsősorban a magas manzárd tetőidomok és a sarkot koronázó kupola barokkos megoldások, a piano nobile nagy aediculás ablakai viszont itáliai reneszánsz jellegűek. Meinig Arthur homlokzati terve teljes magasságban sávozott felületen reneszánszos ablakformákat mutat, de a sarokhomlokzat felső

⁶⁰² BFL XV. 17. d. 329. 24250. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 44626/1895-III.

⁶⁰³ 1911-ben Ray Rezső Vilmos építész készített belső átalakítási terveket az épülethez: BFL XV. 17. d. 329. 24250. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29271/1911-III.

⁶⁰⁴ A pályázati kiírást és a terveket egy kötetben közlik más építészeti pályázatok anyagával együtt, amely kötetnek azonban nincsen címe (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény B 624/52. számú kötet). Az épületről szóló rész címe: Nyílt pályázat a «Lipótvárosi Casino-épület részvénytársaság» által a Lipótvárosi Casino Club-helyiség számára építendő épületeire.

emeletén barokkos porte cochère en niche-ben nyílik a reneszánszos nyílás. A sarok fölött emelkedő sajtos ívelésű kupola vérbeli neobarokk megoldás, ahogy a rendkívül gazdagon díszített belső terek is, melyek a metszetrajzokon láthatók. Quittner Zsigmond reneszánszos és barokkos ablakmegoldásokat sorakoztat fel homlokzatán. A sarokrészt óriásoszloprenddel képezte ki, a részletképzés és a tetőformák franciás hatásra engednek következtetni. Strasser Ulrich alapvetően neoreneszánsz homlokzata fölött elsősorban a Zrínyi utcai tető duzzadó manzárdidomként való kiképzése barokkos leginkább.

A neobarokk tervek között igazi főműveket találunk. Korb Flóris és Giergl Kálmán terve közvetlen leszármazottja a Hauszmann Alajossal tervezett New York-palotának, mely pedig mint láttunk, Bruno Schmitz építésze hatására formálódott. Az Erzsébet körüti palota tornyainak megoldása köszön vissza erősen átalakítva e helyen, a két homorú szakasz között rövid vízszintes szakaszból képzett, a főpárkány felívelődéseként megjelenő alapok fölött talapzaton obeliszek emelkednek. E tekintetben tehát erős a kapcsolat, másrészt viszont e pályaterven erősebb a barokk, főleg a bécsies barokk jelenléte, mint a New York-palotán.

Kann és Vidor rajza igazi mestermű, sajnálatos, hogy nem valósult meg. Az építészek büszkén mutatták be tervüket egy német építészeti folyóiratban, az Architektonische Rundschau-ban.⁶⁰⁵ A homlokzatokat szintén a New York-palota köréhez sorolhatjuk, különösen ami a rizalitok kiképzését illeti. Az épület, melynek legközelebbi rokona a Kann és Vidor-féle terv, a Légrády-ház, Korb és Giergl első önálló alkotása.

Pollák Manó tervén elég egyértelmű a barokk jegyek jelenléte, a neobarokk tervek között azonban stílus formáit kevésbé virtuóz módon kezelő rajzok közé tartozik. Az építész többekhez hasonlóan él a lekerekített sarok, a rizalitok óriás oszloprendes keretezése és a harang alakú sarokkupola lehetőségével, az összkép azonban kevésbé harmonikus, hasonlóan például Meinig Arthur tervéhez, hiszen a Wenckheim-palota tervezője ezúttal sokkal szárazabb megoldásokat alkalmazott a szokásosnál.

Freund Vilmos terve bécsies barokk kompozíció. A földszint és a félemelet fölött magas piano nobile, majd alacsonyabb második emelet következik. Mindkét homlokzaton közép felé erősödik a hangsúly, finoman előreléptetett rizalit, illetve a magas homorú oldalú manzárdtető előrelépcsőződése révén. A homlokzaton igen gazdag plasztikai dísz látható. A homlokzati nyílásokat rendkívüli arányérzékkel csoportosította a tervező, mi által minden bérházszerű vonástól mentes palotaszerű homlokzatok keletkeztek. Sajnos éppen ez a jellege veszett el az épületnek, ha nem is teljesen, a kivitelezés során. A pályázati terven figyelemreméltó a rendkívül elegáns íves díszlépcső, amely üvegfedésű hallban jelenik meg. Ez a megoldás egyértelműen Gróf Károlyi István Múzeum utcai palotájának halljára és lépcsőjére emlékeztet, majdnem a másolás szintjén. A többi belső tér, amennyire a rajzról kivehető, szintén gazdag barokkos-rokokós architektúrákat mutat.

⁶⁰⁵ AR, 1895., 80. tábla.

Az építetők Czigler Győzöt, Hauszmann Alajost és Feszty Adolfot kérték fel szakértőül, akik a pályázatban kiírt három egyenértékű – 1500 koronás – pályadíjat Baumhorn Lipótnak, Freund Vilmosnak és a Korb és Giergl építészpárosnak adták ki. A három győztes tervek közül tehát kettő neobarokk volt. Végül Freund Vilmos építész bízta meg a kiviteli tervek elkészítésével. Freund Vilmosnak a pályatervekhez képest erősen módosított tervei szerint valósult meg az épület. Az 1895. augusztus 9-én jóváhagyott engedélyezési terveken⁶⁰⁶ Mészáros és Gerstenberger építőmesterek aláírása látható.⁶⁰⁷ Az 1897-ben elkészült kaszinóépületet az Építő Ipar folyóirat 1897. február 24-i számában ismertette.⁶⁰⁸ A leírásból kiderül, hogy a tánctermet Márk Lajos és Vajda Zsigmond festményei díszítik. Az épület stílusáról szűkszavúan a következőket írja az építész: „*A klubhelyiségek különböző stílusban vannak tervezve, így az olvasóteremnek angol mennyezete van, a hall barokk stílusban van kiképezve; különben ez utóbbi stílus dominál az egész épületen.*”.

A megvalósult épület homlokzatai nagyjából követik a pályázati terven látható megoldást, azonban jelentős különbség mutatkozik a tető kiképzésében. Míg a pályamű rajzán mindkét homlokzaton az adott homlokzat közepe, vagy körülbelüli közepe felé egyre dominánsabb, magasabb manzárd tetőidomok jelennek meg, és a sarok tetőkiképzése nem hangsúlyos, addig a megvalósult épületen a sarok kapta a fő hangsúlyt, a neobarokkban szokatlan formájú süvegszerű kupolájával, és a két homlokzat teteje egyszerű, tagolatlan megoldást mutat. Logikus a sarok hangsúlyozása, és kétség kívül barokkos megoldás, mégis a sarki kupola formája és a pályázati tervek finoman hajló homorú ívű manzárdtetőinek elhagyása nem tekinthető szerencsés megoldásnak.

Az épület belső terei szokatlanul gazdag összképet mutatnak, az alaprajz rendkívüli összetettsége miatt meglehetősen nehéz áttekinteni a belső térrendszert. Az egyes terek, illetve kisebb tércsoportok viszont a kor legrepresentatívabb megoldásai közé tartoznak, melyekkel csak néhány magánpalota és középület vetekedhetett. Tudjuk, hogy a táncterem az ebben az időben Freund Vilmosnál dolgozó Márkus Géza munkája⁶⁰⁹, elképzelhető azonban, hogy a fiatal tehetségnek nagyobb szerepe is lehetett az épület tervezésében, ugyanis Freund Vilmosnak se a kaszinó előtt, se utána nem ismerünk neobarokk munkáit, Márkus Géza viszont 1897-ben és 1898-ban kiváló neobarokk épületeket tervezett, melyeket az alábbiakban ismertetünk. Szerepe hasonló lehetett Vágó Józseféhez a Quittner Zsigmond jegyezte Gresham-palotán, egy évtizeddel később. Ez a hipotézis azonban még alaposabb vizsgálattal ellenőrizendő.

Érdemes megemlíteni, hogy az 1895-1897-ben felépült neobarokk épület belsejét több ízben átalakították. Ezek közül kiemelhetjük a jelentősebbeket, 1901-ben Bálint Zoltán és Jámbor Lajos,⁶¹⁰ 1926-ban Vágó László⁶¹¹ készített terveket az épület átalakításához.

⁶⁰⁶ BFL XV. 17. d. 329. 24520. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31685/1895-III.

⁶⁰⁷ Az építőmesterek számos neobarokk épület kivitelezésén dolgoztak, Meinig Arthur több tervét kiviteleztek.

⁶⁰⁸ Szerző nélkül: A budapesti „Lipótvárosi Kaszinó” palotája. Építő Ipar. 1897. február 24. 21. évf., 8. szám, 53. A következő oldalakon a tervrajzok.

⁶⁰⁹ Művészet 1913.

⁶¹⁰ BFL XV. 17. d. 329. 24520. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 78019/1901-III.

A korábban Láng Adolffal dolgozó Steinhardt Antal építész két klubépületet is épített az 1890-es évek második felében. A budapesti Katolikus kör épületének (Molnár u. 11., épült: 1896-1897-ben)⁶¹² homlokzata és belső terei barokkos stílusjegyeket is felmutatnak, de nem egyértelműen neobarokk épület, hiszen a historizmus más ágazatai is szerepet kapnak benne, így talán mindenekelőtt a német reneszánsz hatása érvényesül.⁶¹³ Másik budapesti klubépülete, a Magyar Tisztviselők Országos Egyesületének épülete (Puskin u. 4.) azonban sokkal jellegzetesebben neobarokk munka.⁶¹⁴ Az 1898-1899-ben valósult meg a neobarokk homlokzatú, és részben a belső térben is barokkizáló épület.⁶¹⁵ Az épület első engedélyezési terveit 1898. február 2-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁶¹⁶ Módosított tervekre 1898. május 25-én kapott engedélyt az építető egyesület.⁶¹⁷ Az építés alatt álló épületet az Építő Ipar folyóirat 1898. június 22-i számában ismertette egy magát háromszöggel jelölő szerző.⁶¹⁸ Az épület a pincében vívó- és tornatermet, tekepályát, konyhát és söntést, a földszinten nyilvános éttermet, egyesületi éttermet, könyvtárat és hivatali helyiségeket, az első emeleten biliárd termet, olvasótermet, a második emeleten kártyaszobákat, a kert felőli szárnyban pedig táncteremmé alakítható üléstermet tartalmazott. A belső tér leginkább barokkos tere a fölépcsőház, melynek falain gazdag stukkódísz látható.

A tisztviselők klubépületén neobarokknak mindenekelőtt a főhomlokzatot tekinthetjük, amely egy kétemeletes és kilenc tengelyes homlokzat, melynek földszintje szélesebb fűgákkal, emeleti finomabb fűgázással sávzottak. A földszint és a második emelet félköríves záródású ablakai között az első emeleten egyenes záródású ablakok nyílnak. Az első és második emelet óriás pilaszterrenddel van összekötve, ezért és mert a két említett szerint ablakainak díszítése között nincs határozott hierarchikus viszony, így kettős piano nobiléről beszélhetünk e két szint esetében. A homlokzati tengelyek közül azonban egyértelműen a középtengely a legdominánsabb, amelynek földszintjén nyílik a kapu, az emeletet pedig egy két szint magasságú félköríves záródású, port cochère en niche jellegű falfülke

⁶¹¹ BFL XV. 17. d. 329. 24520. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 168666/1926-III.

⁶¹² BFL XV. 17. d. 329. 23851. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32855/1896-III. Az épület történetének alapos feldolgozása: Tóth Tímea: Budapest, V., Molnár u. 11. Tudományos dokumentáció. H-Y Építéstörténeti és műemléki Kft. Bp., 2008. A szerzőnek ezúttal is köszönöm, hogy betekintést nyerhettem a dolgozatba. Az épület elkészülte után Krisztinkovich Bélát ismerték el tervezőként és őt ünnepelték. Dr. Pruzsinszky János: Ötven esztendő a Magyar Tisztviselők Orsz. Egyesülete életéből 1874-1924., Budapest, 1924, p. 51. Az információ forrása a fent hivatkozott dokumentáció, 14.

⁶¹³ Az épület homlokzatának eredeti tagozat- és díszítőrendszere elpusztult.

⁶¹⁴ Az épület történetének alapos feldolgozása: Tóth Tímea: Budapest, VIII., Puskin u. 4. Tudományos dokumentáció. H-Y Építéstörténeti és műemléki Kft. Bp., 2011. A szerzőnek ezúttal is köszönöm, hogy betekintést nyerhettem a dolgozatba. Steinhardt Antal tervezte a Kőbnyai Kör épületét is 1899-ben. Az információt Tóth Tímeának köszönöm.

⁶¹⁵ Az épület tervezésére kiírt pályázaton Krisztinkovich Béla építész tervét választották ki, de ő, aki fővárosi köztisztviselő volt ebben az időben, nem kapott engedélyt a polgármestertől, hogy a munkát elvégezhesse, így Steinhardt Antal kérték fel az engedélyezési tervek elkészítésére Krisztinkovich tervei alapján.

⁶¹⁶ BFL XV. 17. d. 329. 36548. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5421/1898-III.

⁶¹⁷ BFL XV. 17. d. 329. 36548. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23982/1898-III.

⁶¹⁸ Δ: A Magyar tisztviselők országos Egyesületének palotája. Építő Ipar 1898. június 22. 22. évf. 25. szám, 170. A következő oldalakon a tervrajzok.

jellemzi, amelyben két díszes keretű ablak nyílik. E tengelyt volutás lezárású táblával és vázákkal díszített oromzat koronázza a tervrajzon. Az épület nagyrészt az engedélyezési tervek szerint valósult meg.

Vidéki városaink sem nélkülözték a klubokat és kaszinókat, melyek az 1890-es években nagymértékben prosperáló településeken nem ritkán neobarokk stílusban valósultak meg. Nyíregyházán a Korona Szálló és kaszinó épülete Alpár Ignác tervei szerint épült 1892-1893-ban, Szabadkán a Nemzeti Kaszinó Raichle József Ferenc tervei szerint épült 1895-1896-ben,⁶¹⁹ Nagyváradon a Katolikus kör 1895-ben épült házát (Szilágyi Dezső u. 5. (ma: Strada Moscovei)), ifj. Rimanóczy Kálmán tervezte.⁶²⁰

Szállodák, szanatóriumok és fürdői épületek

A 19. század addig soha nem látott mértékű utazóáradatának kielégítésére számtalan szálloda épült világszerte, ennek az épülettípusnak ez az évszázad hozta el első nagy felvirágzását. A hagyományos értelemben vett hotelekkel szoros rokonságot tartanak fenn a korszakban rendkívül népszerű fürdőhelyek szállodái és különböző fürdőépületei, mint a gyógyterem (Kurhaus) és a gyógyulásra- illetve kellemes társaságra vágyók sétáit esős vagy szélsőségesen napfényes időben is lehetővé tevő kolonnád. A homlokzatokon és belső terekben alkalmazott architektonikus stílus tekintetében az 1880-as évekig dominál a neoreneszánsz formanyelv, Bécsben ennek klasszicizáló, ezen belül hellén ágazata, de már a Franciaországban és ennek hatására más országokban is, különösen Nagy-Britanniában megjelennek a manzárdtetős franciás reneszánsz és barokk stíluselemeket vegyítő szállodaépületek. Klasszicizáló vagy neoreneszánsz homlokzatokkal, de barokkos manzárdtetővel épült a párizsi Grand Hotel du Louvre, a Grand Hotel Intercontinental az Operánál, a és Hotel Continental (ma Westin Paris) a Vendome térnél (Henri Blondel, 1878.). Klasszicizáló, reneszánszos és barokkos elemeket vegyítő késői historizáló stílusban épült a párizsi Millenium Opera Hotel. Kifejezetten neobarokk viszont a Monte Carlo-i Grand Hotel de Paris (Jules-Laurent Dutrou, 1864-ig). Németországban az 1890-es években és 1900 táján több neobarokk szálloda és fürdői épület épült, mint a kölni Domhotel (Kayser és Grossheim), a bécsi Felső-Belvedere középizalitjának egyszerűsített másolatával épült Bad Reichenhall-i Kurhaus (Hailmann és Littmann, 1900.) és a Bad Brückenau-i Kurhotel (Heilmann és Littmann).

Az Osztrák-Magyar Monarchiában a nyugat-csehországi fürdőhelyek a legelegánsabb szállodákkal és fürdői épületekkel álltak elő, melyek az 1890-es évektől rendszerint neobarokk stílusban épültek. Karlsbadban, vagyis Karlovy Varyban máig a legelegánsabb szálloda a Hotel Pupp (Fellner és Helmer), ugyanitt a Cíčarské lazné I. számú fürdőépülete franciás Louvre-tetővel épült. A

⁶¹⁹ http://szabadkavaros.blog.hu/2009/11/04/nemzeti_kaszinobol_varosi_konyvtar. Utoljára megtekintve: 2011. 10. 21. Az épület ma városi könyvtár.

⁶²⁰ Péter I. Zoltán: Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége. Nagyvárad, 2005., 185. Az épület ma: Filarmonica de Stat/Állami Filharmónia.

marienbadi, vagyis Marianské Lazné-i fürdői kolonnád (Miksch és Niedzielsky, 1897 előtt)⁶²¹ pompás bécsies neobarokk architektúrájával a legszebb a maga nemében Monarchia-szerte. Érdekes módon éppen a neobarokk fellegvárában, Bécsben alig épült barokkos formanyelvet felmutató szálloda, talán azért is, mert a legtöbb jelentős hotel megépült az 1870-es évekre, melyek a hanseni hellén neoreneszánsz stílust képviselik többnyire. A század végén épült a nem kifejezetten neobarokk, de arányaiban, óriásoszloprendje, kevés homlokzati részlet, de főleg a manzárdtető révén barokkizáló Hotel Krantz (ma Hotel Ambassador. Franz Kupka és Gustav Orgelmeister, 1898.).⁶²²

A szállodák, fürdőszállodák, fürdői épületek és szanatóriumok világából az első jelentős megvalósult példa Magyarországon a budapesti Rác fürdő új főbejárati épületrésze, mely Hubert József és Móry Károly tervező építőmesterek egyik legkorábbi neobarokk munkája. Az 1890. január 17-én aláírt tervet hamarosan engedélyezték, és az lényegében a terv szerint meg is valósult. Az egyemeletes, a földszinten sávozott, az emeleten gazdag bécsiesen barokkos vakolatarchitektúrával ellátott főhomlokzat két sarokrízalitját egy-egy négyszögletes manzárdkupola koronázta.⁶²³

Budapesten a Városligeti fasor az 1890-es évekre a szanatóriumok utcája lett, közülük két épületen jelentkezik a barokkos formanyelv. A fasor 13. számú épülete a Grünwald-szanatórium, pontosabban Grünwald Mór női magánógyógyintézete, amely az 1890-es évek egyik legtermékenyebb neobarokk építésze, Schannen Ernő terve szerint valósult meg. Az engedélyezési terveket 1892. május 25-én,⁶²⁴ az épület mögötti régi villa átalakítási terveit szeptember 22-én,⁶²⁵ a főépület erkélyeinek vasszerkezeti rajzát pedig 1893. november 29-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁶²⁶ Az épület tehát 1892-1893-ban épült. A fasor mentén elnyúló részben egy- részben kétemeletes, közép- és sarokrízalitokkal megmozgatott épület homlokzatképzése csak kismértékben válogat a barokk, illetve a rokokó építészetének formavilágából, a tetők kiképzése pedig inkább a svájci típusú villák világát idézik, így neobarokknak kevésbé tekinthetjük, mint egy olyan historizáló épületnek, amelynek homlokzatképzésében szerepet kapott a barokk és rokokó ornamentika.

A Városligeti fasor másik jeles szanatóriuma, a 9. számon a Fasor szanatórium volt. A Herczel Manó sebészeti szanatóriumát 1890-ben hozta létre.⁶²⁷ Quittner Zsigmond terveit 1893. október 26-án engedélyezte a Fővárosi Tanács.⁶²⁸ 38702/1893-III. Ezen az épületen olyan mértékben kapott szerepet a barokk formavilág, hogy azt méltán sorolhatjuk be a neobarokk építészet körébe. A közép- és sarokrízalitokkal tagolt főhomlokzatú kétemeletes épület egyes pavilonszerű rizalitjait magas manzárdtetőkkel fedték. A sávozott földszint fölött az első és második emeletet pilaszterekkel kötötte össze az építész, és e támaszok fejezetéül barokkos kartust helyezett el. Jellegzetesek a pilasztertörzsek

⁶²¹ AB 1897., 6-9., 40-43. képtábla.

⁶²² DA V., 1899., 55. képtábla.

⁶²³ BFL XV. 17. d. 329. 5973. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 2041/1890-III.

⁶²⁴ BFL XV. 17. d. 329. 33506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 19744/1892-III.

⁶²⁵ BFL XV. 17. d. 329. 33506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 36306/1892-III.

⁶²⁶ BFL XV. 17. d. 329. 33506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 45128/1893-III.

⁶²⁷ Budapest Lexikon, első kötet. Főszerkesztő: Berza László. A-K. Bp., 1993., 413.

⁶²⁸ BFL XV. 17. d. 329. 33508. hrsz. tervrajzok. 38702/1893-III.

közepén megjelenő x alakú keretdíszek. Az épületet sajnálatosan igénytelen emeletráépítéssel éktelenítették el az államosítást követő időkben.⁶²⁹

A budapesti Blaha Lujza térnél (József körút 4.), az egykori Népszínház, a későbbi Nemzeti Színház körüli homlokzatával szemben épült fel a Rémi, később Nemzeti Szálló a Grünwald szanatóriumot is építő Schannen Ernő tervezésében. 1894. május 28-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács a Rémi Róbert és gyermekei által benyújtott engedélyezési terveket,⁶³⁰ a padlástér alaprajzát 1895. július 17-én engedélyezte a Fővárosi Tanács.⁶³¹ A szálló 1895. december 20-án nyílt meg.⁶³² A földszinten a színes üvegtetővel fedett udvar alá is benyúló ebédlőt és kávéházat tartalmazó épület főhomlokzatának közepén nyílt a főbejárat, ahonnan kapualjon és előcsarnokon keresztül vezetett az út egyrészt a fedett udvarba, másrészt a fölépcsőházba, mely utóbbiban márványból készült architektonikus elemeket építettek. A négy emeleten utcára és udvarra néző szobák sorakoztak. A kapualjban, az udvarban és a lépcsőházban részletgazdag rokokó vakolatarchitektúrát tervezett az építész, ahogyan a főhomlokzat is neorokokó stílusban valósult meg, Schannen Ernő sok más munkájához hasonlóan. A teljes magasságban sávozott homlokzat földszintjén lévő egyenes záródású kapu- és boltnyílások fölött az első emeleten szegmensíves, a többi emeleten pedig félköríves záródású ablakokat látunk. A két szintet átfogó ión óriáspilaszterek által meghatározott két főszint, vagyis a második és harmadik emelethez viszonyítva az osztópárkánnyal elválasztott első emelet visszafogott díszítést kapott, viszont a szintén övpárkánnyal elhatárolt negyedik emelet még az alábbiaknál is sűrűbb, szobordíszekkel hangsúlyozott barokk-rokokó tagozat- és díszítőrendszerrel hívja fel magára a figyelmet. Az építész tehát felfelé irányítja tekintetünket, az egyébként szállodának kevésbé megfelelő keskeny telken épült épület főhomlokzatát nagyszabású és elegáns kompozícióként mutatva be. Az ablakok fölött Schannen a korábban a Gerlóczy utcai Réty-házon alkalmazott oromzatokhoz hasonlókat tervezett.

Az 1896-os Országos Kiállítás idejére készült el az Erzsébet körüti Royal Nagyszálló Ray Rezső Lajos, az 1890-es évek eleje óta több neobarokk lakóépület alkotója tervei szerint.⁶³³ A szállodaépület homlokzata barokkos, de Ray-tervezte lakóépületekhez képest eltérően. Míg az utóbbiakon – melyek nagyrészt előbb épültek – barokkos architektonikus díszítőelemekben gazdag, finoman kiművelt homlokzatokkal találkozunk, addig a szálloda hatalmas, három egységből álló homlokzata inkább arányaival és tömegképzésével, valamint homlokzatrendszerének főbb szerkezeti elemeivel idézi fel a barokkot. A középrizalit középső három tengelyét elválasztó és keretező négy két szintet átfogó oszlop, valamint a középrészt és a sarkokat hangsúlyozó duzzadó manzárdtetők révén

⁶²⁹ A Fásor szanatórium eredeti állapotát mutatja egy 1928-ban készült fénykép: Budapest Lexikon, első kötet. Főszerkesztő: Berza László. A-K. Bp., 1993., 414.

⁶³⁰ BFL XV. 17. d. 329. 34661. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23169/1894-III.

⁶³¹ BFL XV. 17. de 329. 34661. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29186/1895-III.

⁶³² Ismeretlen szerző: A 'Rémi Szálló' Építő Ipar 1897. október 6. 21. évf., 40. szám, 261-262. Az épület alaprajzai itt és a 263. oldalon. A főhomlokzat fényképe ugyanitt a 41. számhoz tartozó 12. rajzmellékleten. Branczik Márta: Szálló a József körúton. Budapest 2009. 7. szám, 30.

⁶³³ VL XV. évf. 1894. május 29., 2.; XVI. évf. 1895. március 5., 2.

franciás karaktert kapott a homlokzat, amely eredeti formájában sem volt részletgazdag, kevés díszítőmotívuma azonban barokkos volt. A homlokzat tagozatai és díszítései nagyrészt elpusztultak, amiből az utóbbi időkben történt helyreállítás kapcsán igyekeztek minél többet rekonstruálni.

A bártfafürdői Erzsébet királyné szálloda (ma Hotel Astoria), gyógyterem és kávéház összetett manzárdtetővel fedett nagy épületének tervezőjét nem ismerjük, ahogy építésének időpontját sem. Az előreugró és kimagasló középrizalit melletti oldalszakaszok főhomlokzati sarkai fölött megjelenő, Korb és Giergl építészetében elterjedt szemöldökpárkány-megoldás alkalmazása arra enged következtetni, hogy az 1890-es évek közepe után épülhetett.⁶³⁴

Takarékpénztárak

Az 1890-es években, különösen az évtized második felében egyre több pénzügyi épületen tűnnek fel a barokk építészet stílusjegyei. Az épülettípus, illetve az abban működő intézmények számára fontos volt a figyelemfelkeltés, a látványos barokk kompozíciójú püetek pedig reklámértékűek voltak, sokkal inkább mint az itáliai neoreneszánsz épületek. A barokkos figyelemfelkeltés első tünete a sarokkupola elterjedése volt, ami jóval az 1890-es évek előtt megjelent nemcsak a bankok és takarékpénztárak esetében, hanem egyéb középületeken is, így például Szkalnitzky Antal is előszeretettel alkalmazta az 1860-as és 1870-es években. A pénzügyi épületek körében az első érett neobarokk megoldások a budapesti Erzsébet körút 1-3. számú sarokházon, a Pesti Hazai Első takarékpénztár Erzsébetvárosi fiókjának épületén jelentek meg. Az itt, a Nagykörút és a Rákóczi út forgalmas kereszteződésében felépített hatalmas épület a földszinten üzleteket és kávéházat, az emeleteken pedig lakásokat tartalmazott. Az épület nevét adó takarékpénztári helyiségek az épületnek csak igen kis részét foglalták el, az első emelet udvari hátsó szárnyait. Az engedélyezési tervek ugyan Klenovits és Mitterdorfer építőmesterek írták alá, ettől függetlenül tudjuk, hogy az épületet Czizler Győző tervezte, hiszen a szaksajtó is bemutatta azt.⁶³⁵ E szerint 1891. augusztusában kezdődött az építkezés, és 1892. október 31-én teljesen elkészült, vagyis alig több mint egy év alatt. Az építkezés megkezdése előtt néhány hónappal 1891. június 11-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács az engedélyezési tervekét.⁶³⁶ A tervek engedélyezése és az építkezés kezdete között bontották le az új épület helyén állt régi épületet, erre utal az előbb idézett cikk. A homlokzatok szélesen lekerekített sarokhomlokzatban találkoznak, itt és a rizalitokon három szintet átfogó óriásoszlopok magasodnak. Ez utóbbi megoldás barokk fogás, a homlokzat részletformái azonban klasszicizálóan reneszánszos jellegűek, ami azt mutatja, hogy az építész mestere, Theophil Hansen hellén reneszánszából indult ki ezúttal is, azonban a barokk irányába fordult el. Ennek leglátványosabb jele a hatalmas kupola, melynek belső tér nélküliségére Sármány Ilona hívja fel figyelmünket, joggal. A neobarokk kupola

⁶³⁴ Az épület képét közli: 186. jegyzetben i. m., 119.

⁶³⁵ Építő Ipar 1893. június 1. 17. évf. 22. szám. Az épület alaprajzai a 22. lapszámhoz tartozó 39. és 40., fényképe a 23. lapszámhoz tartozó 41. rajzmellékleten látható.

⁶³⁶ BFL XV. 17. d. 329. 33666. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 2108/1891-III.

ugyanis mindenekelőtt abban különbözik a barokktól, hogy a legtöbb esetben a belső tértől hermetikusan elváló dísz, amelynek csupán a tömegkompozíció alakításában van szerepe. Az Építő Ipar nem véletlenül emlékezik meg a kupoláról különös hangsúllyal. E szerint „*A kupola födésének anyaga vörösréz, melynek tagozatai helyenkint aranyozással vannak ellátva, végződésül egy szintén vörösrézből domborított Mercur-alak szolgál.*” Az építkezésre fordított összköltség 433600 forint volt, a kupola összköltsége pedig 11300 forint.⁶³⁷

Czigler Győző egyetlen épület, az Országos Casino kivételével egyszer sem adott a barokknak domináns szerepet bármely épületein, de az óriásoszloprendek és kupolaszerű magas tetőfelépítmények formájában meghatározó elemévé tette több, az 1890-es években tervezett házának. Így volt ez a Tudományegyetemi alap négyemeletes budapesti belvárosi bérházán (Simmelweis u. 2.), ahol most már nemcsak az ezúttal levágott sarok fölé, hanem a homlokzati sarokrízalitok fölé is manzárdtető idomot emelt.⁶³⁸ A Váci utca és Pesti Barnabás utca sarkán álló, gróf Szapáry-féle házon azonban nem a sarok fölé, hanem a főhomlokzat közepe fölé tervezett hatalmas négyzet alapú manzárdkupolát, melyet két szobordíszes obeliszk keretezett.⁶³⁹ Ezt a kompozíciós megoldást viszi tovább az Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal épületén, amely 1896. október és 1898. január között épült fel.⁶⁴⁰ Az itt felsorolt Czigler Győző tervezte épületek mindegyikén sajátos szimbiózisban élnek a reneszánsz és barokk stílusjegyek, neobarokk épületnek csak részben tekinthetők.

A fent említett Erzsébet körüti épület mellett vidéki városainkban az 1890-es évek második felében több olyan takarékpénztári épülettel találkozunk, amely barokkos stílusjegyeket mutat fel. Kevés információnk van ezekről az épületekről, a legtöbb esetben csak egy képeslap vagy egy fénykép. A kisújszállási Városi takarékpénztár (1897?), a veszprémi Veszprém megyei takarékpénztár. (Nay Rezső?) mellett a pécsi takarékpénztár (Korb és Giergl, 1898.) sorolható ezek közé. Az egyik leglátványosabb Magyarországon épült pénzügyi épület az újvidéki Kenyér utcai Központi Hitelintézet épülete (Franc Voruda, 1896.). Az egyemeletes épület ívesen előredomborodó sarokrészét koronázó kupolán kis Hermész alakot helyeztek el. A homlokzaton igen gazdagon díszített barokkos ablakkeretezések, hullámzóan alakított erkélykonzolok láthatók.

Egyházi épületek

Ahogy az 1880-as évek neobarokk építészetének tárgyalásakor megállapíthattuk, hogy a neobarokk az egyházi építészetben visszafogott szerepet játszott, úgy az 1890-es években sem beszélhetünk jelentős változásról, de ebben az évtizedben is történt néhány jelentősebb neobarokk

⁶³⁷ Építő Ipar 1893. június 1. 17. évf. 22. szám.

⁶³⁸ Építő Ipar 1895. Tervrajzok a 42. lapszámhoz tartozó 36. rajzmellékleten, a 43. lapszámhoz tartozó 37. rajzmellékleten és 44. lapszámhoz tartozó 38. rajzmellékleten.

⁶³⁹ Építő Ipar 1897. 9. rajzmelléklet.

⁶⁴⁰ Ismeretlen szerző: A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete. Építő Ipar 1899. április 6. 23. évf. 14. szám, 101. Az épület tervrajzai ugyanitt: 13. szám, 95.; 14. szám, 102.; 15. szám, 110.

restauráló munka vagy építkezés. A katolikus és protestáns egyházi építkezések számára választott stílus továbbra is a neogótika és a neoromán stílus volt, ami köszönhető Steindl Imre, Pecz Samu és más a középkor iránt elfogult építész tevékenységének.

Budapesten a legjelentősebb neobarokk egyházi épület a Józsefvárosi kálvária épülete volt, amelynek terveit 1890-ben készítette a Fővárosi Mérnöki Hivatal építésze, Balázs Ernő.⁶⁴¹ A Golgota három fészülete mögött négy pilaszter párkányzata által alátámasztott háromszögű oromzatos portikusszal hangsúlyozott főhomlokzatú négyzet alaprajzú épület áll. Az 1892-ben felépült kápolna négy sarka homorú ívben vissza van metszve, így majdnem nyolcszögűnek mondható az alaprajz. Az épület fölött az alaprajz formáját követő kupola emelkedik, rajta a keresztet hordozó laternával. Íves lépcsőkarok vezetnek fel az épületet és a három fészületet hordozó dombra, vagyis a Golgota hegyére. A kápolnához neobarokk stációk és fa harangláb tartozott. Az épületet 1937-ben átalakította Wälder Gyula, a Horthy-korszak legjelentősebb neobarokk építésze. A Kádár-korban tragikus sorsra jutott a kápolna a szegedi Kálvária kápolnához hasonlóan, 1971-ben felrobbantották.

A budapesti belvárosi Ferences templom barokk épületét 1894 körül restaurálták. Ennek során ugyan lényegesen nem változtattak az épület architektúráján, de belső terét barokkos stílusban gazdagították a festészet és az iparművészet eszközeivel. Ekkor készítette Lotz Károly és Tardos Krenner Viktor a neobarokk boltozati festményeket és Jungfer Gyula pedig az oratórium és a kórus barokkizáló vasrácsait.⁶⁴²

Vidéken is történtek neobarokk egyházi építkezések, átalakítások, amelyek közül kiemelhetjük a kassai püspöki palota belső átalakítását, melyet a bécsi Friedrich Otto Schmidt cég végzett az az 1880-as évek végén kezdődött, és az 1890-es évek elején folytatódott.⁶⁴³ A megrendelő Bubicz Zsigmond műpártoló, műgyűjtő püspök volt. Az átalakítás legnagyobb mértékben az ebédlőtermet, a hálósobát és a könyvtársobát érintette, és leginkább az ebédlőterem sorolható a dolgozatunkat érintő neobarokk-neorokok munkái közé. A teremeket stukkóval díszítették, és új bútorzattal látták el.

Az Orsolya apácák pozsonyi Kalapos utcai⁶⁴⁴ kolostora és iskolája is úgy tűnik az 1890-es években épült neobarokk stílusban, de az épület építéstörténete pontosításra szorul.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ BFL XV. 17. d. 328. KT T 25. Az épület terveit és fényképeit bemutatta Budapest Főváros Levéltárának katolikus templomépítészeti kiállítása 2009-ben. A kiállítást rendezte Fabó Beáta.

⁶⁴² A Jungfer lakatoscsalád mestersége-művészete. In: Mesterség Művészet Ipar. A »fémmunkás« Vállalat Ferencvárosi Gyárának monográfiája. Bp., 1896., 94.; Perekó Károly: Magyarországi vasművészet. Budapest, 1982., 46.

⁶⁴³ 274. jegyzetben i. m., 68-70.

⁶⁴⁴ Ma: Klobučnicka ulica.

⁶⁴⁵ 218. jegyzetben i. m., 203-204.

5. Meinig Arthur építésze az 1890-es években

Reprezentatív budapesti bérházak és paloták

Meinig Arthur építészeti pályafutásának első sikeres szakaszát lezárva, a Wenckheim-palota és a tiszadobi Andrassy-kastély felépítése után, 1888-tól magyar állampolgárként, 1890. május 30-án megvette a VI. kerületi nagy János (ma Benczúr) utca 33. (ma 41.) számú ingatlant.⁶⁴⁶ Meinig „*toldalék és újjáépítkezéseket*” vett tervbe, amelyre 1890. július 8-án kért építési engedélyt,⁶⁴⁷ az építési engedélyt augusztus 6-án a Fővárosi Tanács.⁶⁴⁸ Az építész 1891. május 5-én folyamodott lakhatási engedélyért,⁶⁴⁹ amelyet július 14-én megkapott.⁶⁵⁰ Az építész haláláig, 1904-ig lakott a házban, melyet a következő évben Kobrák Mór vásárolt meg,⁶⁵¹ Az 1910 körül lebontott ház szélső homlokzati tengelyes a szomszéd házat ábrázoló 1909-ben közölt fényképen még látható. A *Bauzeitung für Ungarn* folyóirat 1890. november 20-án arról számolt be, hogy Meinig Arthur építész elegáns egyemeletes lakóházat épít magának a nagy János utcában. Ízléses barokk homlokzatalakítása és elegáns belső tere révén egy valódi művésztthon lesz.⁶⁵² Az 1891-re elkészült lakóház zártosrú beépítésű egyemeletes épület volt. A lakhatási engedély szerint a földszinten három szoba, egy fürdőszoba, két konyha, egy éléskamra, egy mosókonyha és egy mángorlőhelyiség helyezkedett el, míg az első emeleten négy szoba és egy fürdőszoba volt.⁶⁵³ Két gyermekével költözött az építész a kis palotába, ahol minden biztonnyal műtermét is berendezte.

A fent említett fényképen látható homlokzati szakasz egy egyemeletes házat mutat, amelynek földszintjén hangsúlyosabb, emeletén finomabb fűgázatú kváderezés látható. A földszinten kisméretű, keretezés nélküli téglalap alakú ablakok nyíltak, az emeleten nagyobb, füles keretű és egyenes záródású ablakok sorakoztak konzolokra támaszkodó könyöklőpárkányokon. A két szintet övpárkány választotta el, amelynek vonala a földszinti ablakok fölött szegmensívesen megtört. A házat az utcával párhuzamos nyeregterő fedte. Nem találunk utalást a Fővárosi Közmunkák Tanácsának átiratában „kiszökellékre” vagyis előreugró rizalitra, vagyis a homlokzat kevésbé megmozgatott tömegű, viszonylag visszafogott architektúrájú lakóház képét mutatta.

A Gróf Károlyi nemzeti alapítvány kormányzója, Károlyi Tibor (1843-1904) három bérházat építtetett 1891-től. A Fort Sándor tervezte házra (Alkotmány utca 28 és Váci körút 31.) 1891 júniusában⁶⁵⁴, a Czigler Győző tervezte házra (Teréz körút 37 és Szondi utca 5.) 1891 júliusában⁶⁵⁵ és

⁶⁴⁶ BFL XV. 37. c. 4238. sz. betét

⁶⁴⁷ BFL IV. 1407. b. 26394/1890-III.

⁶⁴⁸ BFL IV. 1407. b. 30217/1890-III.

⁶⁴⁹ BFL IV. 1407. b. 18754/1891-III.

⁶⁵⁰ uo.

⁶⁵¹ 646. jegyzetben idézett forrás.

⁶⁵² BfU 19. évf. 1890. november 20., 259.

⁶⁵³ 649. jegyzetben idézett forrás.

⁶⁵⁴ BFL IV. 1407. b. 21750/1891-III.

a Meinig Arthur tervezte házra (Alkotmány utca 31 és Váczi körút 70.) 1891 augusztusában kért építési engedélyt.⁶⁵⁶ A három ház három önálló karakter, más-más stílus, de mindhárom elegáns saroklakóház palotaszerű homlokzattal, és mindhárom ház homlokzatán elhelyezték a Károlyi család címerét. Az Alkotmány utca és Váczi körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) sarkán álló két ház az Országházhoz vezető széles utca kezdőpontján helyezkedik el, így szinte előírás volt a reprezentatív megjelenés.

Az Alkotmány u 31. számú négyemeletes bérház terveit 1891. november 20-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁶⁵⁷ Az építőmesterek Schubert és Hikisch voltak, akik 1893. április 15-én kértek lakhatási engedélyt az építető nevében.⁶⁵⁸ Az engedélyt április 23-án adta meg a Fővárosi Tanács.⁶⁵⁹ A két udvar köré épített bérház hegyesszögű telken épült, ami adta magát, hogy a sarkot levágva a mai Nyugati tér felől érkező szemlélőt egy nagyszabású sarokhomlokzat fogadja. Az épület homlokzatai, de különösen a sarki főhomlokzat terveinek készítésekor származási helyére és tanulmányainak színhelyére, Drezdára emlékezhetett Meinig Arthur, aki e városhoz közel Waldheimben született és ismereteink szerint a drezdai Akadémián tanulta az építészetet. A homlokzatokat a drezdai Grosser Garten-ben álló palota ihlette, amelyet II. János György és III. János György szász választófejedelmek építtettek. A szászországi korai barokk palota 1678-1683 között épült fel, Johann Georg Starcke főépítőmester irányításával.⁶⁶⁰ A palota főhomlokzata háromtengelyes középrizalitjának leghangsúlyosabb elemei hasonló elrendezésben kerültek a budapesti bérház főhomlokzatára. A középtengelyt két oszloppár keretezi, fölöttük a felső szinten két, a homlokzatra merőleges volutapár helyezkedik el, melyek fölött a középrizalítot teljes szélességében íves oromzat zárja le, amelyben, gazdag ornamentális keretezésben az építető címere helyezkedik el. A homlokzatokat díszítő füzérdíszek a budapesti ház homlokzatain is feltűnnek. További egyező motívum a két alacsonyabb, egyenes záródású ablak közé helyezett félköríves záródású nyílás, amely az oldalhomlokzatokon jelenik meg. A kétemeletes drezdai palota eredeti szép arányai négyemeletes változatban némileg eltorzultak, és ezért bármilyen szépek is a részletek, a Károlyi-bérházat nem sorolhatjuk Meinig Arthur főművei közé.

Gróf Hunyady Imre 1892. június 1-én folyamodott egy csupán saját használatára szolgáló palota építési engedélyéért.⁶⁶¹ Az építési engedélyt 1892. október 15-én adta meg a Fővárosi Tanács.⁶⁶² A lakhatási engedélyt 1893. október 18-án kérte Gróf Hunyady Imre helyett Kauser Gyula építőmester. A Fővárosi Tanács 1894. február 3-án adta meg a lakhatási engedélyt.⁶⁶³ A neoreneszánsz

⁶⁵⁵ BFL IV. 1407. b. 27864/1891-III.

⁶⁵⁶ BFL IV. 1407. b. 40896/1891-III.

⁶⁵⁷ BFL IV. 1407. b. 44758/1891-III.

⁶⁵⁸ BFL IV. 1407. b. 15693/1893-III.

⁶⁵⁹ BFL IV. 1407. b. 15693/1893-III.

⁶⁶⁰ Fritz Löffler: Das alte Dresden. Dresden, 1955., 32. Az épület képe ugyanitt, 91-95. kép.

⁶⁶¹ BFL IV. 1407. b. 21522/1892-III.

⁶⁶² BFL XV. 17. d. 329. 36534. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39593/1892-III.; BFL IV. 1407. b. 39593/1892-III.

⁶⁶³ BFL IV. 1407. b. 44556/1893-III.

homlokzatú épületben neogótikus kápolna helyezkedik el, de a neobarokk is kapott szerepet az épületben. Barokkosan ívelődő lépcsőkarok indulnak a kapualjából nyíló magasföldszinti előcsarnokban, ahonnan, szintén barokkos karakterű díszlépcső vezet az első emeletre, amely reneszánszos jellegű korláttal rendelkezik. Az emeleti előcsarnok mennyezeti stukkódíszjele határozottan barokkos, négy, a Felső-Belvedere oromzatának körvonalát követő egység csatlakozik egymáshoz. Mind a földszinti, mind az emeleti előcsarnokból barokkos jellegű ajtók nyílnak az egykori reprezentatív helyiségekbe.

Meinig Arthur legjelentősebb megbízásai közé tartozott a pesti belvárosi Csekonics-palota átépítése. A Kecskeméti utca 10. és Magyar utca 31. számú telken álló klasszicista lakóházat⁶⁶⁴ kívánta átalakítani a család akkori feje, gróf Csekonics Endre rangjához és vagyonához méltó palotává. 1893. március 27-én két építési engedélyt a Fővárosi Tanácstól. Ez az engedély kérelem fontos forrás, mert a kérvényhez csatolt eredeti tervek ma már nem állna rendelkezésünkre.⁶⁶⁵ E kérvényben jelezte az építtető, hogy a Kecskeméti utca 10. számú palotája melletti telkén (Kecskeméti utca 12) egy új kétemeletes palota toldaléképületet tervez építeni, és a régi palota Kecskeméti utcai homlokzatát, az új épület második emeletének magasságában felfalaztatni, a meglévő tető meghagyásával. Tehát, a régi palotarészre ekkor még nem akart második emeletet építtetni, csupán egy kulisszafalat az első emelet fölé, mögötte a régi tetővel. Az április 10-én kelt műszaki vélemény kikötötte többek között, hogy „*az I. emeleten a táncterem oszlopai is az alapzattól felfalazandó falpillérekre állítandók*”.⁶⁶⁶ A Fővárosi Tanács 1893. május 24-én adta meg az építési engedélyt.⁶⁶⁷ 1894. június 8-án Gróf Csekonics Endre megbízásából Kauser Gyula építőmester engedélyt kért második emelet építésére a Kecskeméti utca 10. számú házra, vagyis a régi palotarészre.⁶⁶⁸

A Fővárosi Tanács augusztus 8-án megadta az építési engedélyt a második emelet ráépítésére.⁶⁶⁹ Bár egy iratból kiderül, hogy ezek a munkálatok „*már végrehajtottak*”.⁶⁷⁰ A palotát 1941-ben Kotál Henrik tervei szerint az Országos Társadalombiztosító Intézet balesetbiztosítási főosztályának székháza számára átépítették.⁶⁷¹ Mivel az épület nagyobb, Kecskeméti utcai fele Budapest 1945-ös ostromában nagyon megrongálódott, és lebontották, ezek a meglévő átalakítási tervek sok értékes információt szolgáltatnak. A minket leginkább érdeklő kérdésre, vagyis, hogy a belső terekben szerepet kapott-e a neobarokk vagy a neorokokó stílus, aligha adnak választ. Az oszlopos táncterem, amely az átalakítási tervek szerint a Kecskeméti utcai szárnyban volt, és igen nagyméretű volt, természetesen lehetett akár neobarokk is, de a palota barokk arányú, de klasszicizáló neoreneszánsz stílusjegyeket mutató homlokzataiból kiindulva nem feltétlenül volt az. Egy belső

⁶⁶⁴ Sisa József: A pesti Csekonics-palota. Művészettörténeti Értesítő XXXI. 1982, 312-315.; Lőrinczi Zsuzsanna: Adalékok a pesti Csekonics-palota építéstörténetéhez. Művészettörténeti Értesítő XXXXI. 1992, 100-103.

⁶⁶⁵ BFL IV. 1407/b. III. 13146/893. március 28.

⁶⁶⁶ BFL IV. 1407. b. 13146/1893-III.

⁶⁶⁷ BFL IV. 1407. b. 17724/1893-III.

⁶⁶⁸ BFL IV. 1407. b. 24845/1894-III.

⁶⁶⁹ BFL IV. 1407. b. 33532/1894-III.

⁶⁷⁰ BFL IV. 1407. b. 33532/1894-III.

⁶⁷¹ BFL XV. 17. d. 329. 24150. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 325980/1941-III.

helyiség fényképét ismerjük, a rokokó berendezésű Vörös szalonét, amely valószínűleg a Kecskeméti utcára néző szárnyban helyezkedett el.⁶⁷²

Werkner Zsigmond és Kobraák Mór közösen birtokolták a lipótvárosi Báthory utca 4. és 6. számú két telket, és 1895. január 18-án együtt kértek, a két telkeken építendő két, három emeletes lakóház építésére egy-egy engedélyt.⁶⁷³ Mivel a két ház sorsa teljesen megegyezett, hiszen ikerházakról van szó, az építéstörténetet együtt érdemes tárgyalni. Első ízben nem kapták meg a kérvényezők az építési engedélyt, mivel a Fővárosi Tanács Műszaki Osztálya kisebbnek találta az udvarokat a megengedettnél.⁶⁷⁴ Miután azonban az építetők hivatkoztak a telek saroktelek voltára, és hogy az összes lakóhelyiség az utca felé néz, a Fővárosi Tanács 1895. május 1-én megadta az engedélyt, építőmesterekként Mészáros és Gerstenbergert nevezték meg.⁶⁷⁵ 1896. július 13-án Werkner Zsigmond és Kobraák Mór külön kértek módosított építési engedélyt, a némileg megváltozott belső elrendezés és a főpárkány szerkezetére vonatkozólag.⁶⁷⁶ Arról is tájékoztattak, hogy a két ingatlan közös birtoklása megszűnik. Az 1016a/2 helyrajzi számú ingatlan (Báthory utca 6.) Werkner Zsigmondé és az 1016a/3 helyrajzi számú ingatlan (Báthory utca 4.) Kobraák Móré lett. A Fővárosi Tanács 1896. július 27-én jóváhagyta a módosított terveket.⁶⁷⁷

A 4. számú ház első engedélyezési tervsorozatán a boltozatos oszlopos kapualjból nyolcszögű keretben kerek lépcsőház nyílik, az első emeleten egy hat és egy négyszobás lakás, a második és harmadik emeleten pedig egy-egy ötszobás lakás helyezkedett el. A módosított tervsorozaton a lépcsőház ovális lett, így barokkosabb formát kapott, és az első emeletre egy télikerttel rendelkező nyolcszobás, a második és harmadik emeletre továbbra is két ötszobás lakást helyezett. A 6. számú ház első tervsorozatán szintén kerek volt a lépcsőház, de itt már az első tervsorozaton is egy reprezentatív, igen nagyméretű szobákból és egy szalonból is álló télikertes lakás foglalta el a teljes első emeletet, míg a második és harmadik emeleten két ötszobás lakás kapott helyet. A módosított terveken itt a legfőbb változás, hogy a lépcsőház ebben az épületben is ovális lett.

A két háromemeletes sarokház homlokzatai teljesen egyformák, illetve egymásnak tükörképei. A két ház tulajdonképpen közös homlokzattal épült, ezért azt így érdemes leírni. E szerint a főhomlokzat a Báthory utcára, a két oldalhomlokzat a Honvéd és a Gorove (ma Kozma F.) utcára néz. A földszinti homlokzat vakolt és sávozott, az emeleti homlokzatok kővel burkoltak. Övpárkány húzódik a földszint és az első emelet, illetve a második és a harmadik emelet között. A házat koronázó főpárkány a rizalitok fölött előreugrik. A főhomlokzat tíztengelyes, a harmadik és a nyolcadik tengely nyílásai két oldalán, egy-egy kompozit fejezetű, oszlopszéken álló oszloppár fogja össze az első, második és harmadik emeletet. Az oszloppárok fölött golyvázódik a párkány. Eredetileg oromzatot

⁶⁷² A fényképet közli: Baji Etelka-Csorba László: Kastélyok és mágnások. Az arisztokrácia világa a századvégi Magyarországon. Bp., 1994., 31.

⁶⁷³ BFL IV. 1407. b. 2526/1895-III. és 2527/1895-III.

⁶⁷⁴ BFL IV. 1407. b. 2526/1895-III. és 2527/1895-III., 4065/1895-III. és 4066/1895-III.

⁶⁷⁵ BFL IV. 1407. b. 16891/1895-III. és 16890/1895-III.

⁶⁷⁶ BFL IV. 1407. b. 29722/1896-III. és 29723/1896-III.

⁶⁷⁷ BFL IV. 1407. b. 29722/1896-III. és 29723/1896-III.

terveztek a rizalitokra, végül ez elmaradt. A sarkok lekerekítettek és azokon kovácsoltvas sarokerkélyes nyílások találhatók. Az oldalhomlokzatok hattengelyesek. A földszinten sorakozó nyílások félkörívesek, a házak bejárata a harmadik és a nyolcadik tengelyben nyílik. Az ezek fölötti oszlopokkal keretezett rizalitok első emeletén két ion oszloppal elválasztott három ajtó nyílik egy kovácsoltvas erkélyre, a második emeleten Palladio-motívumos erkélyajtók találhatók. A ház első emeleti ablakai félkörívesek, a második és harmadik emeleten lekerekített sarkú egyenes záródású ablakok sorakoznak.

A Werkner és Kobra-k-féle bérpaloták homlokzata az egyik legméltóságteljesebb, és az egyik legharmonikusabb arányú, neobarokk homlokzati architektúra Meinig Arthur életművében. Érdemes összehasonlítani a nem sokkal korábban felépült, és a közeli Alkotmány utca sarkán álló Károlyi-bérpalotával. Az szélesen levágott sarokhomlokzata és nagy oromzata révén monumentális és reprezentatív, homlokzatán még a rizaliton is elég egyöntetű rendszer uralkodik, lapos, főként pilaszterek által meghatározott kompozíció. A Báthory utcai házak egy kétrizalitos palotahomlokzat mögé rejtőznek, amelyen a kontrasztoknak nagyobb szerep jut, mint az Alkotmány utcai épületen. A finom, szinte észrevehetetlen fűgázatú, tagolatlan emeleti kőfelület az íves sarkokon finoman visszalép, felületét puha formák, íves és lekerekített szemöldökű ablaknyílások és oroszlánmaszkos füzérek díszítik. Ebből a lágy és halk szavú háttérből lépnek előre diadalmasan a rizalit páros óriásoszlopai, oszlopszékük előtt oroszlánalakokkal. A rizalitok ünnepélyességét a Palladio-motívumok fokozzák.

A Park Club

A fent bemutatott, az 1890-es évek első felében épült hűvösen klasszicizáló homlokzatok mögött arisztokratikus eleganciájú, részben barokkizáló vagy rokokós stílusú helyiségeket rejtő lakóházak mellett Meinig Arthur továbbra is talált alkalmat barokk formákat felhasználó alkotói zsenijének kamatoztatására. Az 1890-es évek neobarokk fénykorában, nem kínálkozhatott volna megfelelőbb alkalom a stílus legmagasabb fokú megnyilvánulására, egy arisztokratikus klubépület építésénél. Atzél Béla báró egy főúri nyári mulató létesítésének ötletét vetette fel 1892-ben, a Nemzeti Casinóban. E mulatóba kirándulhatna el a főúri társaság a tavaszi, nyári és őszi lóversenyek idején, itt mulatságokat rendezhetne, illetve a teniszezés, sétakocsizás után egy-két órát pihenhetne.⁶⁷⁸ A Park Clubnak elnevezett egyesület alakuló közgyűlését 1893. január 15-én, a régi városháza közgyűlési termében, Gróf Andrássy Aladár elnökle alatt tartották. A Park Club épületének felépítését részvényjegyek kibocsátása útján határozták el, és az alakuló közgyűlés idejére már 261000 forintot gyűjtöttek.⁶⁷⁹ A telekvásárláshoz és építkezéshez szükséges félmillió forint pedig hamar összegyűlt.

⁶⁷⁸ Dr. Kovács Dénes: Park-Klub a Városligetben. Vasárnapi Ujság 42. évf. 1895. 20. sz., 321.; Ismeretlen szerző: Park-Club. Szalon Ujság X. évf. 1905. 8. sz. április 30., 5.

⁶⁷⁹ Ismeretlen szerző: Park-Club. Szalon Ujság X. évf. 1905. 8. sz. április 30. 5.

Az építő- és intéző bizottság elnöke Gróf Károlyi Istvánné, született Csekonics Margit grófnő lett, tagjai pedig Gróf Szápáry Géza, Gróf Esterházy Mihály, Bárány Atzél Béla, Kléh István, Gróf Dessewffy Aurél, Beretvás Endre, Gróf Széchényi Béla és Gróf Andrássy Aladár lettek.⁶⁸⁰ Az egyesület célja „*a sport különböző nemeinek pártolása és a magyar társadalom művelt osztályainak kellemes érintkezési központ létesítése*” volt, olvashatjuk a kérvényben, amelyben a Park Club egyesület intéző és építési bizottsága kéri Hieronymi Károly belügyminisztertől, illetve Kammermayer Károly, Budapest polgármesterétől az alapszabályok jóváhagyását. A jóváhagyási záradékkal ellátott alapszabályokat 1893. március 31-én küldték vissza.⁶⁸¹

A Park Club egyesület hét telket vásárolt a Stefánia út mentén, 1893 tavaszán, és ezeket 1894. június 27-én egy telekkönyvi jószágtestté egyesítették.⁶⁸² A egyesített telek területe körülbelül 13000 m² (4400 négyszögöl / 6 hold). A még egyesítetlen telkekre építendő clubépület és hozzátartozó melléképület építési engedélyéért 1893. május 19-én folyamodott Meinig Arthur műépítész, mint megbízott.⁶⁸³ A Fővárosi Tanács 1893. június 22-én engedélyezte az építkezést.⁶⁸⁴ A Park Club lakhatási illetve használhatási engedélyét nem ismerjük, ezért az épület elkészültének pontos dátumát nem tudjuk, de a telekkönyvbe 1896. október 24-én feljegyezték, hogy Budapest székesfőváros VII. kerületi előjáróságának 1896. szeptember 14-én 28358. szám alatt kelt hivatalos bizonyítványa alapján, a telken egyemeletes clubépület és egy egyemeletes melléképület épült.⁶⁸⁵ Az klubépület 1895. május 1-én nyílt meg a tagok számára.⁶⁸⁶ 1895 májusában már fényképet közöltek a kész épületről, valamint a barlang és a tó elkészült együtteséről.⁶⁸⁷ Máshol azt olvashatjuk 1895. július 23-án, hogy „*a Park Clubnak Meinig Arthur helybeli műépítész tervei szerint legszebb barock stílusban fölépített városligeti épülete rendeltetésének át van adva s most már csak a belső díszítés utolsó munkái végeztetnek*”.⁶⁸⁸

A Park Club főépületének magja egy kívül nyújtott nyolcszög, belül ovális alaprajzú kétszintes, magas első emelettel rendelkező és manzárdtetővel fedett épületrész, melyhez két oldalról szintén kétszintes, de alacsonyabb első emelettel ellátott, keskenyebb, de hosszabb szárnyépületek csatlakoznak. Az egész épület Zichy Géza utcai oldalához egy alárendelt épületszárny tapad, amelynek középső része egyemeletes, két oldalsó része földszintes. Ezen az oldalon, a Zichy Géza utca felől nyílik a félköríves alaprajzú kocsialáhajtós bejárat, mely előtt félköríves területet kerítettek le a telekből az érkező fogatok számára. A főépület Stefánia út felőli oldalán csak gyalogosbejárat épült, mely a hangsúlyos középső épületrész földszintjének közepén nyílik egy árkaos oszlopsorral alátámasztott, íves alaprajzú erkély alatt. E bejáraton át az ovális alaprajzú földszinti társalgóterembe

⁶⁸⁰ Dr. Kovács Dénes: Park-Klub a Városligetben. Vasárnapi Ujság 42. évf. 1895. 20. sz., 321.

⁶⁸¹ BFL IV. 1407. b. 12171/1893-I., 13251/1893-I.

⁶⁸² BFL XV. 37. d. 2888. sz. telekkönyvi betét

⁶⁸³ BFL IV. 1407. b. 21865/1893-III.

⁶⁸⁴ BFL IV. 1407. b. 26213/1893-III.

⁶⁸⁵ BFL XV. 37. d. 2888. sz. telekkönyvi betét

⁶⁸⁶ Fittler Kamill: A Park-Klub. Magyar Iparművészet 1897/98., 328-329.

⁶⁸⁷ Dr. Kovács Dénes: Park-Klub a Városligetben. Vasárnapi Ujság 42. évf. 1895. 20. sz., 321.

⁶⁸⁸ VL, XVI. évf. 1895. július 23., 1.

lépett a látogató. Födémét a kortársak *látványosságnak tartották*: „A faltól 2,1 méter távolságra köröskörül 12 oszlop van elhelyezve, melyek csak 1/8 nyílmagasságú ellipsoid tükörboltozatot hordanak, melybe 8 lapos csúcssüvegboltozat vágódik. A külső gyűrűt egy fal felé emelkedő félsüvegboltozat képezi, melybe szintén 8 csúcssüvegboltozat nyúlik. Az így alakult „Monier” födém nem csak mint vakolathordó, hanem 1000 kg m² kinti terhelésre hordképesen van szerkesztve mely az említett alakban más építési rendszer szerint egyszerűen lehetetlen lenne.”⁶⁸⁹ Ez a födém egyúttal a társalgóterem fölötti táncteremnek volt a padozata.

A társalgóterem lapos boltozatát nyolc öntöttvas oszlop tartja, melyeket – feliratuk szerint – a Schlick cég készített. A levélkék vagy pikkelyek soraival díszített törzsű és pálmászerűen képzett akantuszlevelekkel díszített fejezetű karcsú oszlopok a drezdai kínai pavilon oszlopaire emlékeztetnek. A boltozat geometrikus tagolású felülete nem sorolható be egy történeti építészeti stílusba sem, a hegyes sarkok homorú ívben lementszett végei azonban barokkos jellegűek. A falak keretfelületeiben megjelenő sarokdíszek leginkább neorokokó stílusúnak mondhatók. A lekerekített sarkú egyenes záródású nyílások mély fatokokkal vannak kibéelve, bennük többszárnyú ajtók nyílnak a kert felé. A teremben, ahogy az épület nagy részében a fehér alapon arany színvilág uralkodik.

A társalgóterem – egyben fogadóterem – két oldalán két-két terem nyílt enfilade-ra fűzve. A Stefánia út felől nézve jobbra az ebédlő és a kávézóterem, balra a játék- (biliárd-) terem és az olvasóterem nyílt. A fogadóteremhez közelebb lévő termek alaprajza téglalap alakú, amelyeknek a fogadóteremtől távolabbi sarkai le lettek kerekítve. A két távolabbra eső terem kisebb volt, mint az előbbieket, és külső falaik szegmensíves alaprajza a főépület oldalhomlokzatait alkották. A főépület két keskeny oldalhomlokzatához egy-egy íves teraszépítmény csatlakozott, melyekhez íves lépcső vezetett a Stefánia út felől.

A földszinti helyiségek közül az ebédlő és a játékterem klasszicizáló késő barokk jellegű, míg a kávézóterem, az olvasóterem és a két íves terasz alatti földszinti helyiségek rokokó karakterűek. Míg a síkmennyezet, illetve az íves helyiségek boltozata fehér alapon aranyozott díszítéssel van ellátva, addig a falakon sötétebb színárnyalatú, valószínűleg vörös vagy zöld tapéta volt eredetileg.

A földszinti fogadóterem Zichy Géza utcai oldalához egy lépcsőház kapcsolódott, ezen keresztül lehetett a kocsialáhajtós bejárat felől a fogadóterembe jutni. A lépcsőház két oldalán a jobb oldali szárnyban négy férfi, a bal oldali szárnyban három női toalettszoba helyezkedett el, itt öltözködtek át a társaság tagjai a multságokhoz. A díszes lépcsőház az első emeleti táncteremhez vezetett, amely nagyobb volt, mint a Vigadó kisterme, hosszúsága 21, szélessége 13 és magassága 11 méter volt. A táncterem Zichy Géza utca felé eső oldalán egy félkör alakú télikert helyezkedett el, melynek nagy üvegfala a kocsialáhajtó fölött nyílt. A táncterem két oldalán, a földszinti ebédlő és

⁶⁸⁹ VL, XVI. évf. 1895. július 23., 1.; Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1895. XIV. évf. 146.

játéktér alaprajzával megegyező alakú férfi és női szalon, és több toiletszoba helyezkedett el. Az emeleti szalonokból, a földszinti kávézó- és olvasóterem fölötti tetőteraszra lehetett kilépni.⁶⁹⁰

Az épület belső terei közül a lépcsőház alaprajza a legkülönlegesebb, a trapezoid alaprajzú helyiség sarkai szélesen le vannak kerekítve és a két oldalfal homorú ívben hajlik meg. A lépcsőházban két íves lépcsőkar vezet közép felé, a táncterem előtti pihenőhöz, amely függőfolyosóként körbefut a helyiségben. A folyosót a bejárat fölött két barokkos formájú és díszítésű nagy konzol, a két hullámzó vonalú oldalon a ruhatárak, a táncterem oldalán pedig két Schlick-féle korinthoszi vasoszlop támasztja alá. E folyosó a táncteremmel szemközti oldalán látható a lépcsőház légtérével osztozó télikert. A lépcsőkaroknak és a folyosónak barokkos kovácsoltvas korlátja van. A falakon és a mennyezeten rokokó keretdíszeket látunk.

Az ovális alaprajzú táncterem az épület legrepresentatívabb terme, amely fölött holkerrel képzett fiókos tükörboltozat emelkedik. A Stefánia út felől hatalmas nyílások törik át falát, melyek közül a középső sajátosan hullámos felső kiképzést kapott. A falakon pilaszterek és keretdíszek, a boltozaton keretdíszek és a csillárok körüli stukkódíszek láthatók. Mindezek fehér alapon arany színvilágban, főleg rokokós stílusban vannak tervezve. A termet két nagyméretű csillár és falikarok világítják meg, ugyanez jellemző a többi teremben is. A táncterem két oldalán nyíló egy-egy szalon közül az egyik rokokós, a másik klasszicizáló késő barokkos mennyezetdíszítéssel rendelkezik.

Az épület főhomlokzata a Stefánia útra néz. A középső épületrész nyújtott nyolcszögű alakját követve a középrizalit a nyolcszög három oldalával lép előre az oldalszárnyak közül. A homlokzati falfelület barokkosan sávozott. A földszinti középtengelyben, ovális alaprajzú oszlopos árkád által alátámasztott erkély alatt nyílik az épület gyalogos bejárata. A rizalit földszintjének két oldalsó tengelyében egy-egy lekerekített sarkú, egyenes záródású franciaablak nyílik. A középrizalit emeletén nyílik a nagy táncterem három nagy ajtós ablaka. A két szélső egyenes záródású, emelt szemöldökpárkányú ablak fölött egy-egy körablak található. A középső ablak formája követi az azt keretező két oszlop által tartott baldachinkeret formáját. E fölött kerek keretben monogram olvasható. A középrizalit emeletének ablakcsoportjai egy-egy félköríves záródású porte cochère en niche jellegű falfülkében helyezkednek el, melyek közül a középső fülke kimagaslik, és fölöttük az épület koronázópárkánya ívesen törik meg. A két oldalszárny földszintjén három félköríves, emeletén három lekerekített sarkú egyenes záródású ablak nyílik. A két szint között, a fő- és az oldalhomlokzatokon rácsos korlátú erkély fut végig. Az oldalszárnyak balusztráddal lezárt koronázópárkánya, a lekerekített sarkok fölött ívesen felemelkedik.

A főépületet a kortársak palota- vagy kastélyszerűnek látták és Versailles vagy Potsdam királyi nyaralóihoz hasonlították.⁶⁹¹ A középrizalit azonban leginkább a drezdai Zwinger oldalpavilonjaira emlékeztet, melyeknek homlokzatsíkja szintén szögben törik, manzárdtetővel lezárt egyemeletes tömegük arányához is hasonlít a Park Club középrizalitja. A legmarkánsabb különbség az

⁶⁹⁰ Dr. Kovács Dénes: Park-Klub a Városligetben. Vasárnapi Ujság 42. évf. 1895. 20. sz., 321.

⁶⁹¹ Dr. Kovács Dénes: Park-Klub a Városligetben. Vasárnapi Ujság 42. évf. 1895. 20. sz., 321.

ablakfelületek és falfelületet arányában van. A Park Club ablakai közt ugyanis, nagyobb szerepet játszanak a sávozott, fülkés falfelületek. Ez utóbbi stílusjegyek a közép-európai későbarokk stílussal rokonítják az épületet. Ilyen homlokzati, illetve tömegkompozíciót azonban egyelőre nem ismerünk ezen a területen, bár a középen kidomborodó és felmagasodó rizalittal képzett kastélyok, vagy hasonló funkciójú épületek között akadnak távoli rokonai a Park Club megoldásának, ilyen például potsdami Sanssouci mellett a ludwigsburgi Monrepos.

Végül meg kell emlékezünk a berendezésről, amit Fittler Kamill elemezte kritikusan.⁶⁹² Véleménye szerint az épület architektúrája és berendezése is jó a maga nemében, de a kettő nincs összhangzásban. A bútorokat Atzél Béla báró szerezte be, csekély kivétellel Angliában, és Fittler elragadtatással ír azoknak nagyszerűségéről. Az architektúra és a berendezés stílusa nagyrészt különböző volt, de nem ezt a stílusbeli egységet hiányolta a kritikus, hanem a színek harmóniáját. A klub termeinek architektúrája ugyanis tiszta fehér volt, aranyozás és képek nélkül, a bútorzat viszont szinte kizárólagosan sötét színű. Hozzáteszi: *„végre azt is vegyük figyelembe, hogy a rokokó korszakban ezekben a fehér termekben puderosított fejjű, halvány selyembe és csipkébe öltözött emberiség mozgott, amely e szerint szintén nagyobb harmóniában volt a kerettel, mint a mi szakállas fejünk, fekete frakkunk, „couleur foncée” szoknyánk”*.⁶⁹³

Egyéb neobarokk tervek és épületek az 1890-es években

A Lipótvárosi Casino 1893-ban tartott tervpályázatáról korábban már volt szó, így arról is, hogy azon Meinig Arthur is részt vett. Terve kétemeletes klubépülethez készült, a sarkon kocsialáhajtóval és abból nyíló bejárattal. Ezt a megoldást senki nem választotta Meinigen kívül, általában a telek két végén nyíló két kaput kötött össze egy hosszú, és így túl sok helyet elfoglaló kocsialáhajtó. Meinig tervén a bejáratból egy kerek alaprajzú fölépcsőház nyílt, innen lehetett eljutni az első és második emeleten elhelyezett reprezentatív termekig. A fölépcsőház köré szervezett alaprajzok könnyen áttekinthetőek, a terv egyedüli hibájaként a táncterem második emeleti, vagyis túl magasan való elhelyezését lehet megemlíteni, és az épületnek ez a legreprezentatívabb terme az udvar hátsó részére lett beszorítva, ahol természetes megvilágítást alig kaphatott. A táncterem kialakítása egyébként nagyon gazdag díszű, és barokk-rokokó stílusú lett volna, nagyobb mint félköríves keresztmetszetű holkerrel. A táncterem mellett, attól három oszloppal elválasztott udvarra néző folyosó húzódtott volna.

Az épület homlokzatainak első emeletén azok a háromszögű oromzatos, klasszicizáló stílusú ablakok sorakoztak, amelyeket ebben az időben magánpalota, így a Hunyady- és a Csekonics-palota, valamint a Radvánszky palotabérház tervein is alkalmazott Meinig. A homlokzatok teljes felülete sávozott lett volna, és a levágott sarkon olyan kis mélységű sávozott porte cochère en niche típusú

⁶⁹² Fittler Kamill: A Park-Klub. Magyar Iparművészet 1897/98., 328-329.

⁶⁹³ uo., 341.

fülkében helyezkedtek el a nyílások, mint amilyenekben a Park Club középrizalitjának nyílásai találhatóak. A sarok fölött összetett kupola koronázta volna meg az épületet.

Az 1896-ban megrendezett Ezredéves Országos Kiállítás kapcsán több esetben találkozunk Meinig Arthur névvel. Az építész első díjat nyert az Ezredéves Országos Kiállítás király sátrának tervezésére kiírt pályázaton, és a megvalósult sátor is az ő munkája volt.⁶⁹⁴ A király e sátor alatt nyitotta meg a kiállítást, 1896. május 2-án. A király sátor egy körülbelül 15-20 méter magas, nyolcszög alakú építmény volt, mely rudakra feszített textillapokból épült fel. Teteje homorú oldalú, nyolcszögű sátoztető volt, melynek félgömb alakú lezárásán a magyar királyi koronát ábrázoló dísz emelkedett. Mint az osztrák kiállítási pavilonok tárgyalásakor kiderült, Ausztria, illetve a császári udvar efemer építészeti reprezentációjának legfőbb eszköze a baldachin volt. 1896-ban Budapesten is egy ilyen baldachin-szerű kompozíciót valósított meg Meinig Arthur.

Az Ezredéves Országos Kiállítás zsűrii közül, a vas- és fémipari csoport zsűrijének elnöke, a kor legtekintélyesebb műlakatosa, Jungfer Gyula volt, alelnöke pedig, a szinte kizárólag vele dolgoztató, Meinig Arthur.⁶⁹⁵ A kiállított fémmunkák között szerepelt egy kovácsoltvasból készült rokokó lámpára emlékeztető gyertyatartó, melyet az építész tervezett és a pozsonyi Marton Lajos és fia készített.⁶⁹⁶

Az 1890-es évekre kialakult Meinig Arthur jellegzetes kastélystílusa, amely a Loire-menti kastélyok megoldásainak közvetett vagy közvetlen leszármazottja. Ebbe a körbe tartozik a tiszadobi, a nagykarolyi, a stomfai és a rumi kastély, és hasonló stílus jelenik meg a bályoki kastélyon is, amelynek tervezőjét nem ismerjük, de amelyet annak a Gróf Károlyi Tibornak a felesége, Gróf Degenfeld-Schomburg Emma építtetett, aki megrendelője volt Meinignek Budapesten. Meinig Arthur a neobarokkot kevésbé használta kastélyok tervezésénél, de ez viszonylag általánosítható tendencia a korban. Az 1890-es években két barokkizáló vagy neobarokk kastélyt tervezett az építész, az egyiket a Vas vármegyei Sorokujfalun (ma Sorokpolány), a másikat Szabolcs vármegyei Vencsellőn (ma Gávavencsellő). A kastélyok nem tartoznak Meinig főművei közé.

A sorokujfalui Szápáry-kastély korára vonatkozóan az egyedüli adatunk az, hogy 1896 előtt épült.⁶⁹⁷ A gróf Szápáry Géza által építtetett kastély architektúrája barokk a tömegképzésben, hangsúlyos nyolcszögű saroktornya és nyújtott manzárdkupolája révén van jelen, de az a főhomlokzati lépcsőkarok íves formájában is megmutatkozik. Rokokó díszítések is megtalálhatók voltak a homlokzatokon és a belső terekben.⁶⁹⁸ A vencsellői Dessewffy-kastély építkezése is az 1890-es évekre tehető, de itt sem ismerjük az építkezés kezdetét és végét jelölő dátumokat.⁶⁹⁹ Gróf Dessewffy Miklós a birtokán álló két régi lakóépület, a Nagykastély és a Kiskastély összeépítésével, azok teljes

⁶⁹⁴ D.I. 1904., 315.

⁶⁹⁵ Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás Jury-jegyzéke. Bp., 1896., 17-18.

⁶⁹⁶ Magyar Iparművészet, Bp. 1896. 197.

⁶⁹⁷ Meinig Arthur szerzőségéről: Az 1896. Ezredéves Országos Kiállítás Budapesten. A Képzőművészeti osztály képes tárgymutatója. Bp., 1896. 39.; D.I. 1904., 315.

⁶⁹⁸ Ismeretlen szerző: Sorok-Ujfalui kastély. Magyarország és a Nagyvilág IV. évf. 1899., 4.

⁶⁹⁹ Ismeretlen szerző: A Dessewffyek. Szalon Ujság VI. évf. 1901. 9-10.

átalakításával, és kibővítésével építtette fel a kastélyt. Az egyik régi kastélyépület alaprajza tisztán kirajzolódik az új épület alaprajzán.⁷⁰⁰ A kastélyt Meinig Arthur tervezte, építési idejéről azt tudjuk, hogy 1897-ben építés alatt volt.⁷⁰¹ 1913-ban készült egy toldalékrész, amely két szobából és teraszból állt. 1914-ben beüvegezték az épület verandáját, és ekkor épült egy új konyharész is, mivel a régi konyha túl szűk volt és túl közel helyezkedett el a lakószobákhoz. Ezek az átalakítások a kastély stílusához megfelelően illeszkedtek. A földszintes épületet nagyrészt manzárdtető fedi. A kápolna fölött torony magasodott. A kastély minden bizonnyal az eredeti kastély(ok) késő barokk stílusát vette át.

A Nemzeti Casino által 1859-től bérelt, 1871-től pedig birtokolt Kossuth Lajos utcai Cziráky-palotát Hild József tervei szerint építették Cziráky József részére, 1828-1829-ben. A palota megvásárlását követően Ybl Miklóst bízták meg átalakításával. Ybl haláláig a Nemzeti Casino „házi” építésze maradt, hiszen szinte folyamatosan végzett az épületen átalakításokat. Halála után, 1896-1899 között Meinig Arthur tervei szerint átalakították az épületet.⁷⁰² Az 1945 után lebontott Nemzeti Casino udvarának és belső helyiségeit fényképsorozatokról ismerjük.⁷⁰³ A témánk szempontjából elsősorban érdekes bálterem tükrös rokokó architektúrája közel áll Meinig stílusához, tényleg ő lehetett tervezője.

⁷⁰⁰ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, VII. 1. /c. Dessewffy hitbizományi iratok, Gróf Dessewffy-féle hitbizományi uradalmak, Vencsellő községi belsőség és Érháti gazdaság épület leltára. 1918. Kálmán Károly okleveles mérnök Tervezési, Felmérési és Építési Vállalat irodája, Nyíregyháza. I. Vencsellői kastély és tartozékai. Vencsellő község belterületén épült nagy parkkal körülvéve és minden főúri igénynek megfelelő mellék-épületekkel és egyéb tartozékokkal ellátva. Kies fekvéssel a Tisza partján a Tisza áradásától töltésekkel és támfalakkal védve.

⁷⁰¹ uo. A kastély leltározási évei: 1894, 1897, 1905, 1918. ;VII. 1. /c./6. doboz: Jegyzőkönyv. Felvétel: 1897. október hó 14-én a gróf Dessewffy Kálmán-féle hitbizományi ügyben: „Megjegyeztetik végül, hogy az ujjonnan előállított épületrész falazata és boltozata ez idő szerint még vakolatlan,…”

⁷⁰² Meinig Arthur szerzőségéről: BÉSz. 1904. 278. az építész művei felsorolásában: „A Nemzeti Casino épületének, belső díszhelyiségeinek átalakítása”

⁷⁰³ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fényképtára, 1081-1086. sz. fényképek; Nemzeti Kaszinó. Szalon Ujság VII. évf. 21. sz. november 15. 6-7.

6. Neobarokk építészet a századfordulón és a 20. század első két évtizedében

A századforduló szecessziós építésze futótűzként terjedt az egész Kárpát-medencében. Lényegében minden épülettípusban hódított az új stílus, még az egyházi építészetben is, ahol a neogótika mellett nehezen tudott gyökeret verni a szecesszió. A funkciók nem változtak, a dualizmus korának épülettípusai továbbéltek, továbbra is épültek kastélyok, paloták, villák és bérházak, és különböző középülettípusok. Lényegesen változott viszont az épületeken alkalmazott stílusok szerepe, így a neobarokk építészet szerepe is. Míg a századforduló, pontosabban 1896 előtt a középület-építészetben jóval kisebb szerepet kapott az állami építkezéseken a neobarokk, addig az 1890-es évtized utolsó éveitől egyre több állami középületen kapott szerepet a stílus. Ezzel ellentétes folyamatként míg az 1890-es évek végéig az 1880-es évek végétől az elsődleges neo-stílussá lépett elő a neobarokk, addig 1900-tól rohamosan csökkent az ebben a stílusban tervezett lakóépületek száma. Az utolsó nagy felvirágzást Korb és Giergl Ferenciek terei 1900 körüli épületeinek csoportjához és az ennek hatására tervezett monumentális városi bérházakhoz köthetjük. Persze 1900 után is épültek neobarokk kastélyok, paloták, villák és bérházak, de jelentősen kisebb számban. A korszak talán egyetlen épülettípusa a kastély volt, ahol a szecesszió alig kapott szerepet, kevés kivételtől eltekintve. Ettől függetlenül szinte minden épülettípusban fontos szerepet kapott a szecesszió, így a századforduló korától nem beszélhetünk olyan neobarokk lakóház-építészeti alkotói korszakokról, vagy életművekről, amelyeket az 1890-es években produkált több építész. Az 1890-es évek nagy neobarokk életműveket felmutató építészeti közül sokan váltottak a szecesszióra, de legalábbis kipróbálták magukat ebben a stílusban is. A szecesszió felé való eltolódást figyelhetjük meg mindenekelőtt Lechner Ödön építészetében, rajta kívül pedig Korb és Giergl, Quittner Zsigmond és több neobarokkal kezdő fiatal építész esetében, de Meinig Arthurnál is. A következő fejezetben a 20. század első két évtizede lakóház-építészetének összefoglalására teszünk kísérletet a legjelentősebb művek említésével, majd a további fejezetekben a kor középület-építészetét és egyes kiemelkedő neobarokk tervezői korszakokat mutatunk be.

A szecessziós építésznek neobarokkal, illetve historizmussal szembeni ellenállását jól fejezi ki a II. Rákóczi Ferenc síremlékének tervpályázati kiírása, amelyben a Műemlékek Országos Bizottsága és a Képzőművészeti Tanács előírja, hogy a tervet Rákóczi-kori barokk stílusban kell elkészíteni. Ezen előírás ellen heves tiltakozás indult, Lechner Jenő szerint nem gondolták meg, hogy ezzel „lehetlenné tették, hogy művészember szívvel-lélekkel, *ambitiosus munkával vegyen részt e pályázon.*”⁷⁰⁴ A tervpályázatra beérkezett tervek között az első két díjat nem osztották ki, csak megosztott harmadik díjakat osztottak ki.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Lechner Jenő: II. Rákóczi Ferenc síremléke. *Építő Ipar* 1905. április 30. 18. szám, 163-164.

⁷⁰⁵ K-ó: A Rákóczi síremlék tervpályázata. *Építő Ipar* 1908. február 23., 8. szám, 77-78. A pályázati tervek képei: *Építő Ipar* 1908. március 1., 9. szám, 87.

Lakóház-építészet

A századforduló korában egyre több megrendelő szecessziós stílusban vagy a szecesszió is túllépő, a premodern stílusban tervezte városi lakóházát. Mindenekelőtt a bérház-, palota- és villaépítők körében vált népszerűvé az új stílus, a kastélyok körében kevésbé volt jellemző. A szecesszió mennyiség- és minőségbeli előretörését mutatja, hogy az igen nagyszámú bérház mellett a palota és villaépítészetben igen nagyszámú szecessziós stílusban tervezett épülettel találkozunk. Ez utóbbi épületek nagy része az Andrássy út, illetve a Városliget körüli palota- és villanegyedekben épült, de Budán és vidéken is kiváló példái állnak a századforduló modern stílusirányzatainak. Nem kevés megrendelő azonban nem kívánt hódolni az új irányzatoknak, hanem az évtizedek óta bevált neostílusokat választotta. Ez utóbbiak közül a reprezentatív lakóház-építészetben vezető szerepe maradt a szecesszió legerősebb éveiben is a neobarokknak. Az alábbiakban a legjelentősebb példák bemutatására vállalkozunk.

A századforduló neobarokk lakóházai közül a jelesebbek egy-egy csokorban állnak a 19. század legvégén kialakított nagy tereken, így az egykori Kígyó téren, amely ma a Ferenciek tere része, továbbá az Eskü téren (a mai Március 15. téren) és a Szabadság téren. A Kígyó téren épült három nagy századfordulós neobarokk épület Korb és Giergl építészek munkája, a Szabadság tér két reprezentatív neobarokk lakóháza (az egyik részben az Adria tengerhajózási rt. palotája) Meinig Arthur munkája. Ezek az épületek a tervező építészekről szóló fejezetekben kerülnek bemutatásra. Az Eskü téren és a kapcsolódó Duna utca elején és a Váci utca közeli szakaszán szintén több neobarokk épületet emeltek az 1900 körüli években, itt azonban változatosabb képet mutat az épületegyüttes, több építész alkotásai a neobarokk épületek.

Az Eskü tér környéki neobarokk lakóházak közül a Duna utca 3. számú négyemeletes bérházat Takács Lajos építtette. Az engedélyezési tervrajzokat ugyan nem, de az engedélyezési iratokat ismerjük. Ezekből kiderül, hogy az építtető 1899. május 18-án kért engedélyt az építkezésre,⁷⁰⁶ de a Fővárosi Tanács nem adta meg az építési engedélyt ekkor, mivel a mérnöki hivatal véleménye elutasító volt. A döntés ellen Takács Lajos fellebbezett,⁷⁰⁷ és ezután megadta a Fővárosi Tanács az engedélyt 1899. június 18-án.⁷⁰⁸ Az engedélyben kikötött hordképességi számításokat és részletrajzokat szeptember 20-án nyújtotta be az építtető, melyeket 1899. november 2-án hagyott jóvá a Fővárosi Tanács.⁷⁰⁹ Egy 1900 júniusi-júliusi vaslépcső engedélyezési iratából tudjuk meg, hogy az építőmester Kauser Gyula volt.⁷¹⁰ Az építkezés tehát 1899-1900-ban folyt. Az építést egyelőre nem ismerjük. Az épület jellegzetes eleme volt a sarki táterekély fölött emelkedő hagymakupola, mely a

⁷⁰⁶ BFL IV. 1407. b. 26720/1899-III.

⁷⁰⁷ BFL IV. 1407. b. 32778/1899-III.

⁷⁰⁸ BFL IV. 1407. b. 37022/1899-III.

⁷⁰⁹ BFL IV. 1407. b. 47928/1899-III.

⁷¹⁰ BFL IV. 1407. b. 47327/1900-III.

Kígyó tér felől a Duna utca mentén hívta fel a figyelmet a házra, melyben a Zsolnay cég üzlete működött a századfordulón.

Az épület mellett a Duna utca 1. számú telken épült Gerbeaud Emil bérháza az 1900 körüli években. Egyetlen tervrajz fele maradt ránk az engedélyezési tervek között, de engedélyezési felirat nélkül. A tervrajzon látszik viszont Mészáros és Gerstenberger építómesterek aláírása, valamint a következő felirat: „FELLNER SÁNDOR MŰÉPÍTÉS IRODÁJBÓL”.⁷¹¹ Az épület XVI. Lajos korának klasszicizáló késő barokk stílusát idéző gazdagon díszített homlokzatának legemlékezetesebb része a kosáriréses főbejárati fülke vázával zárt oszlopával és díszrácsaival. Fellner Sándor a későbbiekben még egy jelentős épületet tervezett át Gerbeaud megbízásából, magát az építetőről elnevezett házat a Vörösmarty téren, amelyben a híres cukrászda működik. Ez utóbbi épületet a Hild József tervezte klasszicista épületből alakította át, egy emelet ráépítésével és a homlokzat feldíszítésével. A homlokzati architektúra itt is a klasszicizáló késő barokk copfos stílusának motívumait tartalmazza.

A fenti két Duna utcai házzal szomszédos, a Váci utca 41.a számú két utcára néző homlokzatú bérház, melynek tervezőjét nem ismerjük, de stílusa alapján egy időben épülhetett a Takács- és a Gerbeaud-féle lakóházzal. A bécsi szecesszióba hajló neobarokk homlokzatú ház építetője Maláts Dusanna, a későbbi Dr. Magyarevits Mladenné volt. Az eredeti engedélyezési tervek hiányoznak Budapest Főváros Levéltárának gyűjteményéből, de egy 1903-an készült és engedélyezett felvonó terv megvan ugyanitt,⁷¹² ez alapján feltételezhetjük, hogy az építkezés nem sokkal 1903 előtt kezdődhetett. A főhomlokzat barokkosan a középtengelyt hangsúlyozza, az első és második emeleten zárerkéllyel, fölötté a két felső szinten óriás pilaszterekkel.

A fenti ház szomszédja a Váci u. 41.b számú ház, amely az Irányi utca sarkán épült fel. A Dr. Mutschenbacher Béláné, született Gombos Anna tulajdonában lévő telekre Dr. Mutschenbacher Béla építetett bérházat Steinhardt Antal építész tervei szerint. Az engedélyezési terveket 1901. április 23-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁷¹³ A korábban Láng Adolffal közösen tevékenykedő építész a Takács-féle ház sarokmegoldására rímelve ezúttal nem zárt, hanem nyitott több emelet magasságú erkéllyel igyekezett megmozgatni a homlokzatot, melynek második emeletét hullámzó volutás szemöldökpárkányokkal hangsúlyozta piano nobileként, és a harmadik emelettel óriás pilaszterrenddel kötötte össze.

A fent bemutatott, a Duna utca, a Váci utca, az Irányi utca és a Kéményseprő utca által határolt telektömb öt háza közül négynek a homlokzati architektúrája döntően barokkos formajegyeket mutat, így azokat neobarokknak tekinthetjük. A közeli Eskü téren, vagyis a mai Március 15. téren további két neobarokk épületet találunk. Az Eskü tér, a Molnár utca, az Irányi utca és a rakpart által határolt tömbön egy épület áll, Hüttl Dezső, 1901 és 1903 között épült munkája, a vagyontalan állami

⁷¹¹ BFL XV. 17. d. 329. 23865. hrsz. tervrajz.

⁷¹² BFL XV. 17. d. 329. 23866. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 162249/1903-III.

⁷¹³ BFL XV. 17. d. 329. 23867. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26179/1901-III.

hivatalnokok özvegyei és árvái felsegélyezésére szánt alap bérháza, amely az építész első önálló tervezése. Bemutatására az alábbiakban kerül sor. A Molnár utca másik oldalán, három utcával határoltan áll, szintén a fent említett alap építtette, ezt az épületet viszont Fellner Sándor tervezte, akinek egy sarokkal odébb hasonló stílusban épült fel a Gerbeaud-bérháza. Az épület homlokzatain kisebb mértékben, belsőiben erősebben érvényesül a szecesszió jelenléte a neobarokk mellett. Stílusa szempontjából az épület legközelebbi rokona Fellner Sándor életművében a Benczúr utca 21. számú palota, amelynek homlokzatán a szecesszió sokkal határozottabban nyilvánul meg, mint az Eskü téri épületen. Másik hasonló stílusú, szintén a neobarokk és a szecesszió határán álló munkája Fellnernek a Krúdy Gyula u. 16-18. számú bérház.

A századforduló neobarokk bérházépítészetének kevésbé jelentős, de igényesebb példái közé sorolhatjuk Harmincz Mihály, más néven Harmincz Milán munkáit, mint a Dózsa György úti bérvillát⁷¹⁴ vagy Bulyovszky Aladár bérházát (Nagymező u. 29., 1900) példái ennek. Nay Rezső és Strausz Ödön építészek 1900 utáni tevékenységében továbbra is erősen jelen volt a neobarokk, amire példaként említhetjük Grünstein Henrik és neje bérházát (Aulich u. 5.) 1903-1904-ből vagy Barber és Spitz bérházát (Hegedüs Gyula u. 3.) 1905-1906-ból. A szecesszióval erősebben keveredő neobarokk példája a budapesti Unger Béla bérpalotája (Simmelweis u. 4.) Jónás Dávidtól, 1904-1905-ből. Ebben a körben említhetjük meg Kommer József tervezői tevékenységét, aki a lakóházak esetében alkalmazta a barokkos formákat, holott Nagy Virgillel közösen jegyzett munkái a középkor formavilágát tükrözik. Kommer József tervei szerint épült fel Barhó István bérháza (Molnár utca 27.) 1898-ban,⁷¹⁵ és Stowasser János bérháza (Lánchíd u.) 1900-ban. A korszak egyik legnagyobb méretű, tagolásában és részletformáiban is monumentális neobarokk lakóházának, Strasser Lipót 1909 körül épült bérházának (Írányi u. 19-21-23.) tervezőjét egyelőre nem ismerjük.⁷¹⁶

Nem csak a neobarokk, hanem a szecesszió különböző stílusirányaihoz tartozó épületeken sem jelentkeztek mindig olyan tisztán vagy viszonylag tisztán a stílusformák, mint a fenti esetekben, hanem épültek a historizmustól kevésbé elrugaskodó századfordulós lakóházak is. E dolgot szempontjából elsősorban azok érdekesek, amelyek a neobarokkból indulnak ki, vagy ahol a neobarokk, illetve a neorokokó komoly szerepet kap a homlokzatokon vagy a belső terekben. Az ilyen épületek közé tartozik a budapesti Benczúr utcai Egyedy-palota, Oskar Marmorek alkotása, vagy Fellner Sándor fent említett Benczúr utcai palotája.

Külön csoportot alkotnak az 1900 után épült lakóházak között a barokkból neobarokká alakított épületek. Quittner Zsigmond 1904-1905 körül tervezte át neobarokk stílusban a budapesti Úri

⁷¹⁴ Der Architekt, 1899., V. évf., 88. tábla.

⁷¹⁵ BFL XV. 17. d. 329. 23835. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17225/1898-III.

⁷¹⁶ Az épület engedélyezési tervei nem maradtak ránk, de engedélyezési iratai közül is egyelőre csak a vasbeton mennyezetek engedélyezési iratait ismerjük: BFL IV. 1407. b. 107587/1909-III. A tanácsi névmutatókból kiderül az építési engedélyek száma, amelyek nagy valószínűséggel a házhoz tartoznak, az építető neve és az 1909-es évszám alapján: 82638/1909-III.; 86135/1909-III.; 107587/1909-III.

u. 58. számú palotát. Az épület homlokzatai és belső terei a mai napig legnagyobbbrészt megőrizték 1905 körül kialakított formájukat. A budai vár területén egy másik jelentős neobarokk átalakítás is történt az 1900 utáni időkben. a Táncsics Mihály utcai Hatvany-palota átalakítását Behr Lajos végezte, 1912-től. Az építész nevéhez egy korábbi jelentős palotabelső-átalakítás is kapcsolódik, az Ybl Miklós tervezte budapesti Pollack Mihály téri Károlyi Alajos palotájának belső átalakítása.

Annak ellenére, hogy a villaépítészet területét uralta a szecesszió, nem kevés neobarokk nyaraló épület 1900 után is. Ezek budapesti példái közül említhetjük a Lemberger Alfréd tervezte Thököly úti villát, vagy vidéken, a pöstyéni Alexander-villát, melyet 1913-ban Hegedüs Ármin tervei szerint építettek.

A kastélyépítészet neobarokk példái közül említhetjük az iszkaszentgyörgyi Pappenheim-kastélyt Gabriel Seidl német építészről, a kisugróci kastélyt (1900 körül),⁷¹⁷ a Komárom melletti szőnyi kastélyt Fellner és Helmertől és az edelényi barokk kastély átépítését Ray Rezső Vilmos tervei szerint.

A kastélyépítészet szép példái születtek terv formájában a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1907-1908-as nagypályázatán, melyen főúri kastélyt kellett tervezni. Az egyik második díjat elnyert Wannemacher Fábián és Lechner Lóránd neobarokk tervet nyújtott be.⁷¹⁸

Középületek

Az 1900 körüli századforduló és a 20. század első két évtizede középületei esetében a neoreneszánsz mellett és egyre inkább helyett a neobarokk főszerepet kapott. Mint láttuk az 1896 utáni években kezdődött ez a folyamat, talán az Ezredéves Országos Kiállításnak is köszönhetően. Az 1900 körüli évektől fokozatosan számolnunk kell a szecesszió egyes irányzatainak hatásával is, noha a középület-építészetet kezdetben igen nehezen tudták meghódítani a századforduló modern stílusirányzatai. Míg a neoreneszánsz korában a neobarokk tűnt nehezen elfogadhatónak a középületek világában, addig a századforduló a neobarokk teljes mértékben befogadott, akkreditált stílusává vált az állami építészetnek. Városi és vármegyei szinten jó ideje jó szívvel alkalmazták a neobarokkot, Szeged 1880-as évekbeli városházája és a nagybecskereki vármegyeháza után az 1890-es évek második fele a neobarokk felvirágzása e területen, a győri városháza, a kolozsvári vármegyeháza, mint a legjelentősebb példák nyomán felbátorodva például Kisújszállás kastélyszerű neobarokk városházát építetett 1899-1900-ban Módl Lajos tervei szerint.⁷¹⁹

1900 utánra maradt egy nagyváros, Pécs új városházájának felépítése. Tervpályázatot írtak ki, és az arra beérkezett tervek a késői historizmus szinte összes válfaját felsorakoztatták.⁷²⁰ Alpár Ignác első díjas „*Rákóczi korából*” jellegű pályaterve a felvidéki pártázatos reneszánsz stílust képviselte.

⁷¹⁷ 186. jegyzetben i. m., 104.

⁷¹⁸ Magyar Építőművészet 1908. 6. évf. 10. szám, 23-30.

⁷¹⁹ Ezúton szeretném megköszönni Győri Erika művészettörténésznek, hogy felhívta figyelmemet az épületre.

⁷²⁰ Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 1. szám, 2-35. Láng Adolf terve: 12-14.

Végül mégsem őt, hanem Láng Adolfot, a pécsi színház korábbi tervezőjét kérték fel a kiviteli tervek elkészítésére. Az ő pályázati terve, mely a megvettek közé került, egy rendkívül gazdagon díszített barokkizáló homlokzatokkal rendelkező épület képét mutatta. A neobarokknak Pécsen ekkorra jelentős hagyományai voltak, elsősorban Schlauch Imre tevékenysége, illetve a Láng Adolf tervezte színház révén. A városháza közelében épült teátrum sikere nem kis mértékben befolyásolhatta a városi vezetést, hogy a színház építését Láng Adolfot bízta meg a városháza felépítésével. Az 1906-ban felépült pécsi városháza története hasonlít a szegediéhez, ahol szintén egy lebontott régi városház helyére kellett tervezni az új épületet. Szegeden fontos volt hogy az emlékeztessen a régire. A régi pécsi városháznak tornya volt, így az újnak is kellett, hogy legyen, de nem kérdés, hogy ha nem lett volna a réginek, akkor is építettek volna az új épületnek tornyot.

A neobarokk erősen jelentkezett a szentesi városháza tervpályázatán. Itt Bohn Lajos első díjas tervén, illetve Rainer Károly tervén gazdag bécsies neobarokk stílust láthatunk. A torony itt is sikert aratott, az első díjas terven látványos saroktorony emelkedik.⁷²¹ Bohn Alajos a szigetvári városháza tervpályázatán is látványos sarokkúpolás neobarokk tervet nyújtott be, de díjat nem nyert vele.⁷²²

A fent felsorolt szegedi, győri és kolozsvári nagy középületek is mind toronnyal épültek, igaz a szegedinél és a győrinél szintén előírták a torony tervezését. Erre az időre esik a rimaszombati vármegyeháza felépítése is (Zigler Géza, 1900-1902)⁷²³ E korszak egyik legmonumentálisabb neobarokk középületét, a nyitrai vármegyeháza későbarokk épületét 1903-1908-ben alakította V. Czigler jelenlegi formájára.⁷²⁴ Budapest III. kerületének, vagyis Óbudának előjárósági épületét (városházáját) szintén ebben az időben neobarokk stílusban építette a Fővárosi Mérnöki Hivatal építésze, Barcza Elek.⁷²⁵ A Fővárosi Tanács 1905. június 2-án hagyta jóvá az engedélyezési terveket, melyekhez tartozó homlokzati rajzon nem a végül megépült rizalítvégződést láthatjuk, hanem egy látványosabb, magasabb számárhátívben végződő oromzatot.⁷²⁶

Komor és Jakab építészek életművében sajátos helyet foglalt el a barokkos formanyelv. Egyrészt szecessziós épületeik, mint a szabadkai és a marosvásárhelyi városháza tömegképzésében nem egyszer barokk kastélyok tömegalakításának hatásával találkozhatunk, másrészt ezen épületek pályázati terveiként a neobarokk és a szecesszió határterületén elhelyezhető tervet nyújtottak be. A szabadkai városháza első díjas tervén látható közép és sarokrizalitok fölötti manzárdtetők, a

⁷²¹ A pályázat ismertetése: Magyar Építőművészet 1907. szeptember, 25-40.

⁷²² Magyar Építőművészet 1908. július 6. évf. 7. szám, 17-18, 19-20.

⁷²³ Építő Ipar, 1902/9., 230-231.; Rimaszombati képeinkhez. Vasárnapi Ujság 1902. június 15. 49. évf. 24. szám, 383.; Vasárnapi Ujság 1902. június 22. 49. évf. 25. szám, 407. Egy héttel korábban az építést ugyanitt tévesen Czigler műépítésznek nevezték, nyilván összetévesztve a valódi tervezőt Czigler Győzővel.

⁷²⁴ <http://www.nyitra.polgarinfo.hu/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=3>. Utoljára megtekintve: 2011. november 30. Az építész neve talán Czigler Győzőt vagy esetleg itt is, mint a rimaszombati vármegyeháza esetében Zigler Gézát takarja.

⁷²⁵ Építő Ipar 1908. január 19., 3. szám, 21.

⁷²⁶ BFL XV. 17. d. 329. 18350. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 104409/1905-III.

középsrizalit ovális ablakai és kosárirves oromzata, a tornyon látható címer fölötti volutás párkány mind a barokk kelléktárából való.⁷²⁷

A korszak postaépületei közül kettő neobarokk stílusban és jeles építészek tervezésében valósult meg. Láng Adolf munkája a tordai posta és pénzügyi palota, amely Jakab Dezső építész szerint „*inkább bérházként mutatkozik, mint középületnek.*”⁷²⁸ Ami némileg túlzó megállapítás, hiszen a középrizalit mozgalmas formaképzésű zárterkélye, a bécsi Felső-Belvedere nagy oromzatát követő oromzata és a lekerekített sarokrizalit, valamint a hangsúlyos manzárdtetők révén középület képét mutatja az egyemeletes épület. Pártos Gyula pozsonyi postapalotája ennél sokkal monumentálisabb, sarokkupolás, oromzatokkal tagolt homlokzatú kétemeletes épület. 1909-1912 között épült fel a Vásártéren⁷²⁹ a lebontott Wachtler-ház helyén, amely korábban postaként üzemelt.⁷³⁰ A pozsonyi posta tervpályázatát 1902-ben tartották, ezen nyerte el az első díjat és a kiviteli tervek elkészítésének lehetőségét Pártos Gyula. A pályázati tervek közül még egy volt neobarokk Marton, Károlyi és Riemer budapesti építészek III. díjas terve.⁷³¹

A Magyar Államvasutak építkezéseinél Pfaff Ferenc sajátos franciás neoreneszánsz építészeti stílusa dominált a nagyobb építkezéseknél, így a nagy vidéki városok állomásépületeinél. Az 1900 utáni évtizedben azonban a MÁV-nál is megfigyelhető a neobarokk jelentkezése, így a MÁV Zágrábi Igazgatóságának székházán (Pfaff Ferenc, 1901-1903)⁷³² hatalmas kupolás-manzárdtetős sarokkompozíciókat alkalmazott az építész a nagyoszloprenddel összefogott két emelet fölött. A szombathelyi vasútállomás Posel Gusztáv tervezte, 1901-ben épült épülete szintén barokkos stílusú, itt a főhomlokzati középrizalíttja barokkos porte cochère en niche megoldású.⁷³³ A MÁV építkezésein kívül megemlítendő a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1902-es tervpályázata, melyen Habicht Károly terve határozottan barokkos jegyeket mutat, szokatlanul a vasúti építkezések világában.⁷³⁴

Mint az 1890-es évek neobarokk építészetét tárgyaló fejezetben látható volt, 1897-ben három katonai iskola épült Alpár Ignác tervei szerint. 1900 után is fontos szerepet kapott Ferenc József kedvenc stílusának a barokknak formanyelve a hadügyi építkezéseken. A kassai⁷³⁵ és a nagyszombati hadtestparancsnokság szokatlanul gazdag barokk tömeg- és homlokzatalakítású épületén kívül a hasonló funkciójú pozsonyi épület a barokkot a bécsi szecesszióval elegyítő megoldást képvisel.

⁷²⁷ Magyar Pályázatok 1907. V. évf. 3. szám, 5-8.

⁷²⁸ Jakab Dezső: Láng Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet 1917. május 27. 21. szám, 138.

⁷²⁹ Ma: Szlovák Nemzeti Felkelés tere (Namestie SNP).

⁷³⁰ Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig Felső-Magyarország építésze 1848-1918 között. Kalligram Kiadó. Pozsony, 1996., 46-48. Archív fotó: 193. jegyzetben i. m., 47. A Wachtler-palota képe ugyanitt: 52.

⁷³¹ A pályázat ismertetése: Magyar Pályázatok 1903. I. évf. 1. szám, 1-35.

⁷³² Hadik András: Zágrábi anziksz. Adalékok magyar építészek horvátországi tevékenységéhez a századfordulón. In: Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Hild-Ybl Alapítvány. Bp., 2004., 467. Kép: ugyanott, 466.

⁷³³ Kubinsky Mihály-Gombár György: Vasútállomások Magyarországon. Épületek 1846-1988. Bp., 1989., 80, 170.

⁷³⁴ Magyar Pályázatok 1903. I. évf. VIII. szám, 11-16.

⁷³⁵ Az egykori Ferenc József téren, ma: Namestie Maratonu mieru 1.

Végül szükséges megemlékeznünk a kórházakról, melyek közül többet barokkizáló stílusban tervezett Hübner Jenő, de a korszak legkiválóbb és leglátványosabb neobarokk kórházépülete Tóry Emil tervei szerint épült meg 1905 után. A Bakáts tér sarkán álló Erzsébet homeopata kórház cour d'honneur-ös alaprajzú, szokatlanul gazdagon tagolt homlokzatú épület, amelynek centrumában, mint corp de logis helyezkedik el a kápolna, melynek mind az udvarra néző homlokzata, mint pedig belső tere a magyar neobarokk főművei közé sorolható. Az épület stílusáról Tóry Emil a következőket írta: *„A homlokzatok kiképzésénél az építető igazgatóság határozott kívánsága szerint német-barokk formákat kellett szem előtt tartani.”*⁷³⁶

Igazságügyi épületek

A törvényszékek, ezek közül is a tekintélyesebb városok Igazságügyi palotái esetében a dualizmus korában a reneszánsz formajegyeket kedvelték az 1890-es évekig, de ebben az évtizedben fokozatos fordulat következett be. Ez elsősorban az ország legtekintélyesebb Igazságügyi palotájának, a Curiának volt köszönhető, ahol a tekintélyes építész, Hauszmann Alajos a római barokk stílust választotta, óriásoszloprendet, hatalmas portikuszt és tornyokat épített a homlokzatra. A hagyományos reneszánsz palotahomlokzat ettől kezdve kevésnek bizonyulhatott a törvény erejének kifejezésére, és ha nem is robbanásszerűen, de egyre hangsúlyosabban a barokk formajegyek vették át a vezető szerepet az igazságügyi épületek körében. Igazi áttörésről 1900 után beszélhetünk. A budapesti Curia homlokzatalakításának hatása elég nyilvánvalóan mutatkozik meg a kaposvári Igazságügyi palotán.⁷³⁷ Más jellegű, már bécsiesebben barokkos építészeti ornamentikát alkalmaz a nyitrai törvényszéki palota. A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota hangsúlyos közép- és sarokrizalitjai, valamint homorú ívű manzárdtetői révén barokkos épület. A Jablonszky Ferenc tervezésében 1908-1909-ben megvalósult beregszászi törvényszéki palotát az egyik legmonumentálisabb igazságügyi épületté avatják páros óriásoszlopok által alátámasztott timpanonnal tagolt homlokzatú erőteljes manzárdtetős rizalitjai.⁷³⁸ A Hübner Jenő tervezte, és 1912-ben felépült balassagyarmati törvényszéki palotán a szecesszió hatása érezhető a neobarokk épületen.⁷³⁹ A meg nem valósult barokkizáló tervek közül említhetjük a gyulafehérvári törvényszéki palota pályázati tervei közül K. Császár Ferenc és Jakabffy Zoltán második díjas, Marton Ákos harmadik díjas, Tóásó Pál megvett tervét, illetve Faludy Ferenc és

⁷³⁶ Tóry Emil: Az Erzsébet homeopata kórház. Magyar Építőművészet 1907. október, 12-17.

⁷³⁷ Az épület tervpályázatának részletes ismertetése: Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 4. szám, 1-31. Az első díjat Marton, Károlyi és Riemer budapesti építészek, a második díjat Wagner Gyula kapta.

⁷³⁸ <http://www.beregszasz.net/index.php?a=ismerkedes&b=11>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30. A honlap közli az épületben található emléktáblák szövegét, amelyen az építész neve és az építés időpontja szerepel. A két emléktáblát fényképen is közli: <http://beszelamarvany.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1152322>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30. A tervpályázatot ismerteti, melyen első díjat nyert Jablonszky Ferenc terve: Magyar Pályázatok 1907. V. évf., 2. szám, 1-21. A pályázaton barokkizáló tervet nyújtott még be Rainer Károly és Jakabffy Zoltán.

⁷³⁹ Kállay István-Pusztai László-Stipta Isván: Bírósági épületek Magyarországon. Bp., 1993., 164-167.

Reiss Zoltán, Jablonszky Ferenc, valamint Krigler Sándor díjat nem nyert tervét.⁷⁴⁰ A zombori törvénykezési és fogházépület tervpályázatán Hüttl Dezső megvett terve képviselte a neobarokk irányt.⁷⁴¹

Az igazságügyi épületek igazi specialistája Wagner Gyula (1851-1937)⁷⁴² az 1880-as évektől az 1900-as évek elejéig itáliai reneszánsz stílusjegyek által meghatározott historizáló homlokzatokat tervezett, de egyre gyakrabban helyezett az épületekre domború manzárdtetőket, ami által a második császárság világának reneszánszos-barokkos építészetéhez állnak közel ezek a munkái. E körbe sorolhatjuk a debreceni királyi ítélőtábla épületét (1893-1895), a nagyon hasonló újvidéki és soproni törvényszéki palotát (1896),⁷⁴³ a kolozsvári Igazságügyi palotát (1900-1902)⁷⁴⁴ és a székesfehérvári törvényszéki palotát (1902). Wagner Gyula építészetében 1902-1903 körül fordulat történt, melynek következtében a homlokzatok is neobarokk-neorokokó stílusúvá váltak. E korszak első terméke a kecskeméti törvényszéki palota (tervpályázat: 1902, épült: 1903-1904), ahol a homlokzat és a belső terek is barokkos stílusjegyeket mutatnak.⁷⁴⁵ A Wagner-féle neobarokk legkiválóbb alkotása két igen hasonló épület, a csíkszeredai (1903-1905)⁷⁴⁶ és az egri törvényszéki palota (1906-1908/1909).⁷⁴⁷

⁷⁴⁰ A pályázati tervek ismertetése: Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 12. szám, 1-24, 27-30.

⁷⁴¹ Magyar Építőművészet 1908. április, 6. évf. 4. szám, 10-12.

⁷⁴² Wagner Gyula tervezői tevékenységéről, igazságügyi épületeiről: Kállay István-Pusztai László-Stipta Isván: *Bírósági épületek Magyarországon*. Bp., 1993., 39-40.

⁷⁴³ Winkler Gábor: *Sopron építésze a 19. században*. Bp., 1988., 135.

⁷⁴⁴ Gaal György: *Magyarok utcája A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. Kolozsvár, 1995., 98.

⁷⁴⁵ Kállay István-Pusztai László-Stipta Isván: *Bírósági épületek Magyarországon*. Bp., 1993., 94-97.; <http://www.bacs-birosag.hu/birosagok/megyei/tortenet.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30.

⁷⁴⁶ <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/14538/meselo-kepeslapok-igazsagugyi-palota-csikszeredaban>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30.

⁷⁴⁷ Kállay István-Pusztai László-Stipta Isván: *Bírósági épületek Magyarországon*. Bp., 1993., 144-147.

Vigadók, szállodák és fürdői épületek

A tordai Vigadó, 1901-ben (?) épült Láng Adolf tervei szerint. Szögletesen előredomborodó főhomlokzati rizalitjának tagolása egyrészt Fellner és Helmer Vígszínházának távoli rokonaként, másrészt Korb és Giergl századfordulón épült munkáinak hatása alatt áll, és az Art Nouveau is hatása is megmutatkozik a kiemelkedő középső épületrész tűzfalának dekorációján. Jakab Dezső így ír az épületről: „*Legutóbbi vidéki munkái közé tartozik a tordai vigadó, színháznak, mozinak is használható nagy teremmel. Ez az épület még magán viseli Láng Adolf homlokzati kiképzésének részleteit, de már gyengébb munkái közé sorozható, belsejére is kevés gondolt fordíthatott.*”⁷⁴⁸

A neobarokk tervpályázaton való utolsó nagy jelentkezése a pozsonyi Vigadó pályázatán történt, 1906-ban, ahol nem volt előírva a választandó stílus, mégis a pályázók nagy többsége neobarokk tervet adtak le, melyek mindegyikén más-más módon jelenik meg a barokk.⁷⁴⁹ Talán az egyetlen közös nevező a manzárdtető, amely mindegyik pályázati terven látható. A tervek két nagy csoportba sorolhatók, szimmetrikus és aszimmetrikus főhomlokzattal rendelkező megoldások hasonló arányban jelentkeznek.

A szimmetrikus főhomlokzatú pályázati tervek közül Hubert Ferencé minden ízében barokk. A homlokzat közép felé fokozatosan előreugrik, és a héttengelyes középrizalit középső három tengelye fölött lapos harang formájú oromzat, a sarki tengelyek fölött egy-egy harang formájú tetőidom emelkedik. A rajz barokkos jellegét nagymértékben alátámasztják a nyílásformák, a földszinten kosárirves záródású, a középrizalit piano nobiléjén hatalmas félköríves záródású ablakok fölöttük fekvő ovális alakú ökörszemablakokkal. Az első és második emeletet óriás pilaszterrend tagolja szakaszokra. Az épületet közép felé egyre magasabb manzárdtető-egységek zárják le. Az épület alaprajzán talán túlzott összetettség, nem kismértékű átláthatatlanság figyelhető meg.

A Jónás testvérek épületének homlokzatrendszerének alapszerkezete és tömegképzése nagymértékben hasonlít Hubert Ferencére, de itt sokkal modernebb, a szecesszió világát idéző formákkal találkozunk. Jellegzetesek a piano nobile hatalmas álló téglalap alakú ablakai, amelyeknek négyzettrácsos tagolásában álló ovális formájú ablakrészek kapják a főszerepet. Az alaprajzi elrendezés a pesti Vigadó alaprajzi rendszerét juttatja eszünkbe.

Kaiser Hugó pályaterve a legekletikusabb az össze pályaterv közül, szimmetrikus elrendezésben három gazdagon tagolt, manzárdtetővel zárt rizalit, a háttérben pedig egy saroktoronyokkal és huszártoronnyal kiképzett magas tetőidom határozza meg az épület szokatlanul összetett tömegét. A merev rendszerű, geometrikusan szerkesztett alaprajz nem feltétlenül elégíti ki egy reprezentatív intézmény igényeit.

⁷⁴⁸ Jakab Dezső: Láng Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet 1917. május 27. 21. szám, 138.

⁷⁴⁹ Magyar Pályázatok 1906. IV. évf., 9. szám, 1-30. oldal.

Lechner Jenő és Lóránd terve rendelkezik talán a leglágyabb formákkal, Erős, szecessziós eredetű pártázatszerű hullámváz zárja a kosárvíves záródású és ovális ablakokkal képzett homlokzat fölött. A lágy formákkal való képzés az alaprajzon is egyértelműen megmutatkozik, szinte mindegyik számottevő méretű helyiség lekerekített sarkokkal, vagy kosárvívesen ívelődő fallal rendelkezik.

Mészner Sebestyén második díjas tervének homlokzata a legtektonikusabb rendszerű a pályatervek közül. Függőlegesen és vízszintesen hasonló szélességű és magasságú egységekre tagolt homlokzatának közrizalitját nem annyira a nyílások méretének és formájának a többitől való eltérése, hanem óriásoszloprendje, és magas manzárdteteje, valamint azok saroktornyai adják. Az épület alaprajza mereven geometrikus jellegű, ezáltal tisztán áttekinthető.

Az aszimmetrikus tervek közül Foerk Ernő és Sándy Gyula terve a leggeometrikusabb, legszögletesebb rendszerű. Hullámváz faltömegeket erőteljes előre-hátraugrásokat, lekerekített sarkokat itt nem találhatunk. Számos egyenes záródású ablaka révén szintén háttérbe szorul barokkizáló jellege. A földszinten azonban széles kosárvíves nyílások, a főbejárat kapu körül erőteljesen tagozott szegmensíves záródású kerettel erősítik a terv barokk irányultságát. Manzárdtetejének alsó része homorú ívű. A szögletes geometrikusság az alaprajzon is erőteljesen tetten érhető.

Gondos (Scheer) és Pollák terve a pályázat legbarokkosabb rajzai közé tartozik. Rizalitjainak nagy félköríves záródású ablakai fölött szegmens, illetve kosárvívesen végződő Belvedere-ormozat emelkedik, melyeket monumentális oszlopok támasztanak alá. A főbejárat két oldalán egy-egy barokkosan csavarodó testű atlasz vagy kariatida jelenik meg. A terv talán legszebb részei a sarokrizalitok tetőidomai, amelyek a manzárdtető lágyan hullámváz, illetve ívelődő változatai, különösen a jobb szélső alacsonyabb tető, amelynek alsó és felső része is kimaszerű profillal van kiképezve. Az alaprajz rendszere leginkább a budapesti Országház vagy a Alpár Ignác tervezte Tőzsdepalota megoldására emlékeztet.

A tervzsűri, melynek tagja volt Hüttl Dezső is, Komor és Jakab építésznek ítélte az díjat. A terven a változatosság került főszerpbe, számos ablakformát, oromzati megoldást, tetőformát találunk, melyek talán leginkább a német barokkizáló Jugendstil világát idézik. (Ilyen stílussal leginkább Rainer Károlynál találkozhatunk.) Az alaprajzokon figyelemreméltóak a különféle sarokkiképzések, homorú, egyenes vonalú vagy domború lesarkítások.

1906 őszén tartották az a kiállítást, melyen a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatói mutatták be rajzaikat.⁷⁵⁰ Itt jelent meg először Kósch (később Kós) Károly a nyilvánosság előtt a román stílus formajegyeből kiinduló templomtervvel. E rajzok között nem egy neobarokkot is találunk, melyek közül figyelemreméltó Lechner Lóránd ekkor negyedéves hallgató, később neves építész vigadóterve, amely a 19. század második felének nagyvárosi színház, illetve operaház terveiből indul ki. Megemlítjük, hogy ezen a pályázaton Schön József, szintén negyedéves hallgató látványos neobarokk kastélytervvel és hasonló stílusú hangversenyterem tervvel állt elő.

⁷⁵⁰ A rajzokat közli: Magyar Pályázatok 1907. V. évf. 1. szám, 1-27.

A Vigadók mellett a szállodák képviseltek hasonló hangot a neobarokk 1900 utáni történetében. Pártos Gyula az Iparművészeti Múzeum megépítése után 1897-től Lechner Ödönnel való társulásuk megszűnte után, önállóan tervezett. Ebben az időben készült alkotásai közül kiemelkedik a hódmezővásárhelyi Kossuth téren álló Fekete Sas Szálloda (1904-1905.)⁷⁵¹ neobarokk stílusban és a pozsonyi postapalota épülete „barok-stylusban”⁷⁵² (1909-1912).⁷⁵³ Az alföldi város főterén álló szálloda homlokzatán és belsőjében, különösen a nagy teremben bécsies barokk stílus érvényesül. A korszak szállodái közül megemlíthetjük még a trencsényi Erzsébet szállodát, valamint a trencsénteplici Pannónia Szállodát.

A fenti épülettípusokkal rokon épülettípusba tartoznak a fürdői épületek. Így a pöstyényi Ferenc fürdő (Pollák Manó, 1908.),⁷⁵⁴ illetve az újvidéki Artézi fürdő (Guszek István építési vállalkozó által felújítva 1902-ben) neobarokk stílusban épült.⁷⁵⁵

Egyházi épületek

Ahogy az 1880-as és az 1890-es években, 1900 után is neogótika és a neoromán stílus maradt vezető szerepben az egyházi építkezéseken. Bár a szecesszió nem kevés templomépületen jelentkezett, döntő fordulat az 1900 körüli években nem történt a középkorias stílusok rovására. A neobarokk megtartotta visszafogott, de folyamatos jelenlétét, így 1900 után is beszámolhatunk néhány megvalósult épületről és tervről. A zilahi református templom 1907-ben nyerte el mai formáját. A terv 1904-ben már kész volt, mert egy 1904-ben feladott képeslapon látható. Az épületet Papp Gyula és Szabolcs Ferenc tervezte.⁷⁵⁶

A korszak legjelentősebb neobarokk egyházi építkezése a kalocsai székesegyház restaurálása volt. Foerk Ernő tervezésében, Petrováczy Gyula művezetése mellett 1908-1912 között valósult meg a nagyszabású munka, melynek során újravakolták az épületet, a szentély mögé körüljáró-szerű kápolnakoszorút és kriptalejáratot építettek a templom barokk stílusához igazodó stílusban. A külső még a tetőre került huszártorony révén változott meg. A romantika korából származó új baldachinos főoltáron kívül szinte a teljes berendezést lecserélték.⁷⁵⁷

Egyházi épületek tervpályázatain is feltűnt időnként a neobarokk, bár nem versenghetett a középkorias tervekkel. Egy későbbi fejezet témája ugyan, de itt is megemlíjtük Meinig Arthur fasori

⁷⁵¹ A Műemlékvédelem táguló körei. Kiállítási katalógus. Budapest, 2000. 84.

⁷⁵² Nagy Virgil: Megemlékezés Pártos Gyuláról. Építő Ipar-Építő Művészet 1917. március 11., 55.

⁷⁵³ Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig Felső-Magyarország építészete 1848-1918 között. Kalligram Kiadó. Pozsony, 1996., 87.

⁷⁵⁴ Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig Felső-Magyarország építészete 1848-1918 között. Kalligram Kiadó. Pozsony, 1996., 117.

⁷⁵⁵ http://www.magyarso.com/fex.page:2011-03-24_Ujvidek_a_furdovaros.wcag. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 26.

⁷⁵⁶ <http://postcardscollection.wordpress.com/2011/08/26/zalau-reformed-church/>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30.

⁷⁵⁷ Foerk Ernő: A kalocsai székesegyház. Magyarország Műemlékei. Szerk.: Forster Gyula. Budapest, 1915.; Horváth Alice: Kalocsa, Székesegyház. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. Bp., 1994., 11-12.

evangélikus templomhoz és gimnáziumhoz 1903-ban készült pályázati terveit, melyek közül az egyik a második díjat érdemelte ki, és amelyek ha megvalósulnak, a neobarokk egyházi építészet főművei közé tartoznának.⁷⁵⁸ Az Erzsébet királyné emlékére épített Örökimádás templom 1903-as pályázatán is a középkori stílusok voltak túlsúlyban, de találunk itt is egy tervet, Lovag Ybl Lajos rajzát, amelyen a bírálókat szerint a „*késői olasz renaissance*” hatása érvényesül, azonban arányai tekintetében a barokkizálás körébe sorolható.⁷⁵⁹ A breznóbányai evangélikus templom tornyának 1903-ban tartott tervpályázatán is kapott egy kis szerepet a barokk formanyelv Marton Ákos és Károlyi Emil tervén.⁷⁶⁰ Kis költségvetésű épületeknél szokatlan módon a szabadkai tanyai templomok tervpályázatán is találunk egy neobarokk tervet, melyet ifj. Opaterni és Bohn budapesti építészek készítettek.⁷⁶¹ A budapesti Szent Imre Kollégium 1906-ban tartott pályázatán Orth és Somló építészek pompás barokkos templom és kollégium tervét nem díjazták, csak megvették.⁷⁶²

⁷⁵⁸ Magyar Pályázatok 1903. I. évf. 5. szám, 19-22.

⁷⁵⁹ uo. 9. szám, 17-19., 28-29.

⁷⁶⁰ uo. 11. szám, 26.

⁷⁶¹ Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 7. szám, 14.

⁷⁶² Magyar Pályázatok 1906. IV. évf. 7. szám, 13.

Korb Flóris és Giergl Kálmán századfordulós neobarokk építésze

Gazdasági és kereskedelmi erejének köszönhetően Budapest igazi metropolisszá változott 1900 táján, aminek már nem voltak megfelelőek a régi 18. századból és Reformkorból megmaradt terek. Ennek okán a Főváros nagy városépítészeti terveket alkotott meg, amelyek az Andrássy út és a Nagykörút létesítésével vetekedtek. Ezúttal nem útvonalakat, hanem nagyléptékű tereket hozat létre, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy ott a megszokottnál nagyobb lakóházakat, középületeket lehessen építeni. Az építkezések centrumai közül elsőként említjük meg a Szabadság teret, amely a gigantikus méretű Új épület bontása révén valósulhatott meg. A tér felé elég nagyméretű telkeket parcelláztak, hogy azokon látványos méretű épületeket emelhessenek. A másik fő központ egyben a főváros magja volt. Az Erzsébet híd építése kapcsán ugyanis kiterjedt bontásokra szánta el magát a város vezetése, a pesti Belváros belső területe hangulatos kis tereivel sajnálatos módon ekkor pusztult el, helyette azonban világvárosi atmoszférájú városi terek jöhettek létre. Az Erzsébet híd felé vezető főutcát a Kossuth Lajos utcát kiszélesítették, és Duna felőli torkolatához közel létrehoztak egy új nagy tere, a Kígyó teret, amely a Ferenciek terére merőleges, ahhoz L alakban kapcsolódik. A Kígyó tér után a rövid Szabadsajtó út, majd az Eskü tér következett. Innen vezetett át az Erzsébet híd a túlpartra a Döbrentey térre, a Tabánba, amely szintén új arculatot kapott. Végig ezen az új terekkel szakaszolt útvonalon nagyszabású, palotaszerű bérházakat építettek. E korszak építkezéseinek harmadik területeként a körút befejező szakaszait, a Szent István körutat és a Ferenc körutat említhetjük, amelyeken ekkorra már álltak épületek, de nem kevés bérház ekkor épült meg itt. A Hősök tere kiépítése is a századforduló nagy városi téralkotásai közé tartozik, de témánk szempontjából nincs nagyobb jelentősége, hiszen ezen a téren nem épültek neobarokk épületek.

A fent felsorolt városi tereken, útvonalakon épült bérházak elsősorban léptékükben különböztek az 1890-es évekig épített épületektől, amelyek szintén monumentálisabbak voltak a megelőző, neoreneszánsz építészet által uralt 1870-es éveknél és 1880-as évek első felénél. A stílus, amely a leginkább megfelelt ennek a nagyvárosias építészetnek, a neobarokk volt, és a századforduló korának neobarokk bérházai ma is óriásokként élnek Budapest városszövetében. Az 1945 utáni évek modern szemlélete, és persze Budapest 1944-1945-ös ostroma tett arról, hogy ez a monumentalitás visszafogottabban érvényesüljön a jelenben, nem egy tornyost, kupolát metszettek vissza a háborús károk helyreállítása kapcsán.

Az 1890-es évek első felében Hauszmann Alajos, illetve Korb és Giergl építészetében születtek meg a prototípusai a századfordulós monumentális bérházstílusnak. Az 1890-es évek elején a Hauszmann Alajos tervezte New York palotán született meg ez a jellegzetes a századvégi, századfordulós modern barokk architektúra. A New York palota tervezése idején Hauszmann irodájában dolgozó Korb és Giergl 1893-ban már önállóan tervezte a Bajcsy-Zsilinszky út 78. számú Légrády-épületet, amelynek szélesen lekerekített sarka, monumentális architektonikus fülkekompozíciójával, valamint toronysisakkal övezett kupolája kiváló alapként és mintaként

szolgált egyrészt az építészpáros századfordulós munkáihoz, másrészt a más építések hasonló pozícióban lévő bérházépítkezéseire. Úgy véljük, és ezt a New York palota tornyán egyértelműen állíthatjuk és a Légrády-háznak pedig sarokhomlokzati kompozícióján sejtethetjük, hogy ez a stílus Bruno Schmitz 1880-as évek második felében kidolgozott berlini neobarokk stílusának a közvetlen leszármazottja.

Korb és Giergl monumentális neobarokkja 1900 körül tervezett épületein éri el zenitjét, az egykori Kígyó tér gigantikus épületsorozatán, mely épületek ma a Ferenciek tere részét képezik. Elsőként épült fel a Klotild-paloták kettőse, a délebbi 1898-1900-ban, az északabbi 1899-1900-ban. A két épület egyfajta diadalkapuként nyílik meg az Erzsébet híd felé igyekvők számára (a híd valamivel később épült meg, mint a két palota). A két épület léptéke jelentősen nagyobb a korábban épült fővárosi épületekénél. Nemcsak tornyokkal növelt magasságbeli méretük, hanem részarányaik is monumentálisabbak. Egy-egy aediculás nyílás, önálló monumentumként tűnik fel a kiemelt homlokzati szakaszokban. A homlokzatok plaszticitás szempontjából is erős hatást keltenek, tagozataik, díszítéseik erősen ugranak előre. A hatalmas arányok nemcsak az új korszaknak, a nagy városépítészeti koncepciónak szólnak, hanem mindenekelőtt az építetőnek, Klotild főhercegasszonynak, József főherceg feleségének. Az épületek megjelenésénél funkciójuk kevésbé volt ünnepélyes, bérlakásokat, igaz kivételesen nagy bérlakásokat tartalmaztak. A földszinti és félemeleti szinteken pedig elegáns kávéház és üzletek nyertek méltó elhelyezést. Ezeken az alsó szinteken fém keretekben hatalmas üvegfelületek csillogtak, fokozva az épületek világvárosi jellegét. E nagy üvegtáblák sorát csak a főbejárati kapuk kőkerete szakította meg, és ez a kontraszt hangsúlyos volt, ezáltal az üzleti szféra és a lakóházi funkció élesen elvált egymástól. Három nagy kapu nyílt mindkét épületen, egy-egy a Váci utca felől és kettő-kettő a két oldalhomlokzat felől. Ez utóbbiakat két szint magasságú kapualj, kocsiáthajtó kötötte össze, melyekből a Kígyó tér felőli épületrész lakásaiba vezető lépcsőházba lehetett jutni. A főkapu a Váci utca felől nyílt, amely barokk kastélyok reprezentatív stukkódíszes lépcsőházainak méltóságát a századforduló modernségével egyesítette vasszerkezetes üvegtetejével, színes, szecesszióba hajló ólomüveg betéteivel.

Ha a Klotild-paloták neobarokkja méltó volt az uralkodói családhoz tartozó megrendelőhöz, akkor a szomszédos Királyi bérháznak (1899-1900) még inkább teljesítenie kellett ilyen igényeket. A Legmagasabb Magán- és Családi alapok császári és királyi Vezérigazgatósága által építtetett, a Ferenciek tere és a Kígyó tér sarkára tervezett bérpalotához képest kecses, mondhatni nőies tömegkompozíciót mutatnak a Klotild-paloták. A Királyi bérház – hasonlóan a Klotild-palotákhoz – teljesen szabadon álló épület, melynek hosszú főhomlokzata az egykori Kígyó tere néz. Ez a hosszú, tizenkilenc tengelyes homlokzat grandiózus hatást kelt előreugró és a tetősíkból kiemelkedő manzárdtető idomaival. A középrizalit szélein és a sarokrizalitokon két szintet átfogó pilaszterek jelennek meg a második és harmadik emelet magasságában, és közöttük a két szinten zárterkély ugrik előre szinte szétfeszítve a hatalmas támaszok közét. A középrizalit középső öt tengelyében két emelet magasságú szabadon álló oszlopok állnak, ahogyan a Kígyó tér és a Ferenciek tere felőli

sarokhomlokzaton is, melyek fölött a negyedik emelet magasságában obeliszkek hangsúlyozzák a támaszokat. A középrizalitet hatalmas timpanon és azt keretező két barokkos toronysisak emelkedik. A fent említett sarokhomlokzat ugyan jóval rövidebb a főhomlokzatnál, mégis talán monumentálisabb hatást keltett annál az azt lezáró manzárdtető kompozíció által, amely uralta a teret a századfordulón. Az eredeti barokk templomhomlokzattal csak szélességi méretében nem vetekedhetett a sarokhomlokzat, a szemben álló Belvárosi takarékpénztár szimmetrikus helyzetű sarokhomlokzatával pedig csak színességében nem kelhetett versenyre a Királyi bérház. A neobarokk városi tér összképét még egy épület befolyásolta, a Cziráky-féle bérpalota a Koronaherceg – ma Petőfi Sándor – utca és a Kossuth Lajos utca sarkán, amely a Kígyó tér századfordulós épületsorozatja előtt épült néhány évvel, 1895-től. A Királyi bérház architektonikus stílusa, ami a belső teret illeti, közelebb állt a bécsi szecesszióhoz, mint a Klotild-paloták. Homlokzatai azonban a századfordulós modern barokk architektúra csúcspontjai Budapesten.

A királyi bérház homlokzati kompozíciójára emlékeztet, de a szecesszió szellemétől erősebben áthatva az 1906-1909 között épült kolozsvári Egyetemi Könyvtár levágott sarokhomlokzati kompozíciója. A tervpályázaton Kismarty-Lechner Jenő és Wurga László, Komor Marcell és Jakab Dezső, Sebestyén Arthur, Hajós Alfréd és Villányi János, Orth és Somló, valamint Láng Adolf tervei barokkos homlokzatokkal rendelkeznek, a két utóbb említett pályamű pedig a neobarokk jelentős alkotása.⁷⁶³

A századforduló után még egy Korb és Giergl tervezte épület esetében beszélhetünk a neobarokk jelenlétéről, és József főherceg budavári palotája.⁷⁶⁴ Az 1869-ben átalakított késő barokk Teleki-palota átalakítási terveit 1902-ben készítette Korb és Giergl, a Klotild-paloták és a Királyi bérház építése utáni időben. Az 1902-1906 között lefolyt átalakítás során egy igen összetett karakterű, egy konkrét neostílushoz, de a szecesszióhoz se sorolható homlokzatokkal rendelkező épület jött létre, amely a századforduló késői historizmusának sajátos példája. Ahogy Farbaky Péter, az épület monográfusa fogalmaz: „Az *alaphang a neobarokk, amit a pártázat reneszánszos karaktere színezt.*”⁷⁶⁵ A homlokzat két tornyának előképét Farbaky Péter az Igazságügyi palota Hauszmann Alajos tervezte középrizalit-tornyaiban látja, és valóban azoknak századfordulós neobarokk változataként értelmezhetők a budai palota tornyai, elsősorban kosáríves ablakaik révén. A belső térben erősebben érvényesül a neobarokk jelleg, aminek legszebb példája a vesztibül díszlépcsője, amelynek előképe a királyi palota Habsburg-lépcsője volt Farbaky Péter szerint.

Korb és Giergl Légrády-házon kiérlelt és a Ferenciek terén tökéletesített reprezentatív stílusát tömegesen nem lehetett másolni, de jó néhány követőre talált. Kiemelt útvonalak saroképületein megfigyelhető a stílus hatása a 20. század első évtizedében. A Székesfőváros Mérnöki Hivatala által

⁷⁶³ 761. jegyzetben i. m., 1. szám, 1-33.; A tervpályázat és a megépült épület részletes ismertetése: Gheorghe Vais: Biblioteca Centrală Universitară Cluj 1906-1909. Kolozsvár, 2006.

⁷⁶⁴ Farbaky Péter: A budai Teleki-palota átalakítása főhercegi rezidenciává. In: Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Hild-Ybl Alapítvány. Bp., 2004., 448-459.

⁷⁶⁵ uo., 454.

ebben az időben épített bérházakon észrevehető ennek a stílusnak időnként közvetlenebb, időnként távolibb hatása. A Klotild-paloták elkészülte után közvetlenül, 1901-ben tervezte Orczy Gyula mérnöki hivatali építész a Szent István körút 17. számú sarokbérházat,⁷⁶⁶ amelynek széles ívben lekerekített sarokhomlokzata, illetve az a fölött emelkedő kupolás tetőkompozíció a Légrády-ház, illetve a Királyi bérpalota sarokhomlokzatának megoldására emlékeztet. Távolabbi a rokonság, mégis észrevehető a szintén Orczy Gyula tervezte Ferenc körút 9-11. és a fenti épületek, valamint aediculás ablakformái révén Klotild-paloták között. Itt említjük meg, hogy e az imént említett két Főváros által épített bérház mellett egy harmadik, a Szent István körút 7. számú is neobarokk stílusban épült, íf. Szabó Gyula tervei szerint, 1901-től.⁷⁶⁷ Ezekkel az épületekkel tart rokonságot a Döbrentey tér 6. számú lakóház,⁷⁶⁸ amely annak az új városépítészeti koncepciónak következményeként jött létre, amelyben Korb és Giergl Kígyó téri (Ferenciek terei) épületei is. A Döbrentey téri ház, amely sajnos elpusztult a háborút követően, hasonlóan a Légrády-házhoz és a Királyi bérpalotához széles sarokhomlokzattal épült, melyen nagyszlop-pár fog közre zárterkélyt, és a sarokrízalit fölött hatalmas tetőkompozíció bontakozik ki. E tekintetben rokon ezzel az építészeti körrel az Osztályországi palotája az Eskü téren, amely sajnos szintén elpusztult. Tervezői Kőrösi Albert és Sebestyén Arthur hamarosan váltottak a szecesszióra, azt megelőzően azonban a neobarokkot preferálták.

Budán egy másik markáns neobarokk sarokhomlokzat, sőt sarokhomlokzat-pár keletkezett ebben az időben. A mai Bartók Béla út legelején, az út Szent Gellért téri indulásánál két neobarokk bérház áll őrt, melyek közül főként a jobb oldali, Gattaringer és Krticka építészek tervezte épület⁷⁶⁹ stílusa közel áll Korb és Giergl stílusához, a sarkot kiemelten hangsúlyozó tömegformája, de részletképzése révén is.⁷⁷⁰

A veszprémi takarékpénztár, az ún. Takarékos Udvar Korb és Giergl Klotild-palotáinak és Királyi bérházának hatását mutatja, az ablakformák, a jellegzetes ovális ablak körüli kosáríves oromzat, a kapu fölötti címeres oromdíz, és a tetőformák egy része tekintetében. Az épület tervpályázatáról a Művészet folyóirat beszámolt 1905. évfolyamában, mely szerint az első díjat Reitzner Gyula⁷⁷¹, a másodikat Habicht Károly, a harmadikat Komor Marcel építész nyerte el.⁷⁷² A homlokzati felirat szerint „Reitzner Gy. építő” tervei szerint valósult meg az épület. Nagyon közel áll a

⁷⁶⁶ Építő Ipar 1906. február 4. 5. szám, 39.

⁷⁶⁷ Építő Ipar 1906. február 4. 5. szám, 39.; 1907. december 23., 51. szám

⁷⁶⁸ Az épületben működött az Erzsébet híd nevű kávéház, amely először 1906-ban jelenik meg a címtárban. Saly Noémi: Törzskávéházamból zenés kávéházba Séta a budapesti körutakon. Bp., 2005., 170-173. Fénykép az épületről ugyanitt: 171, 172.

⁷⁶⁹ Ismeretlen szerző: Müller J. L. és neje bérháza. Építő Ipar, 1903. 39. szám, szeptember 27., 245. Ezúton szeretném megköszönni Rostás Péter segítségét, aki a ház tervezőire felhívta figyelmemet.

⁷⁷⁰ Az épületben működött a Gellért kávéház. Saly Noémi: Törzskávéházamból zenés kávéházba Séta a budapesti körutakon. Bp., 2005., 173-178. Fénykép az épületről ugyanitt, 174. Fénykép a két neobarokk épületről ugyanitt, 176.

⁷⁷¹ A Magyar Pályázatok 1907. évfolyamában megemlékezik arról, hogy a beszerzei Pénzügyigazgatóság tervpályázatán „megdicsérték Reitzner Gyula és Schiller Jenő pozsonyi építészek terveit”. Magyar Pályázatok 1907. V. évf., . szám.

⁷⁷² Művészet 1905. IV. évfolyam, 4. szám

veszprémi épület homlokzati megoldásához Tapolca főterén egy épület, amelyet minden bizonnyal szintén Reitzner tervezett.

Hamarosan vidéken is megjelentek a pesti sarokkupola, illetve manzárdtető csoportokhoz hasonló megoldások, melyek közül első helyen az 1900 körül Alpár Ignác tervei szerint épült kolozsvári Státus-házakat említhetjük. E házcsoport egy a Szent Mihály templom teréről induló kis utca, a Szentegyház utca két oldalát szegélyezik, és a tér felé mindkét sarok grandiózus kupolakompozícióval fordul.

Alpár Ignác neobarokk építésze a 20. század első két évtizedében

1899. november 30-án járt le a budapesti áru- és értéktőzsde tervpályázata, melyen Alpár Ignác az első és az egyik második díjat is elnyerte.⁷⁷³ A II. helyen végzett még Lechner Ödön és Baumgarten Sándor közös terve, amely ha megvalósult volna, a magyar szecessziós építészet főműként tisztelné. Alpár Ignác első díjas „*Work I.*” jellegű tervén Otto Wagner hatása érezhető, de mivel Wagner is a bécsi barokk tömegalakításából, homlokzatképzéséből indult ki, ezért is itt is érezhető a barokk jelenléte. Palóczy Antal, aki a historizmus oldaláról szemlélte a tervet, a következőképpen vélekedett: „*Noha nem rajongunk éppen a modern formák iránt, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ezek az új formák itt nagy szerencsével vannak kezelve, s jellegző egészszé egybeolvastva.*” Palóczy elismeréssel nyilatkozott az alaprajzi elrendezésről is, ami az építész fő erénye más épületein is: „*Jól esik konstatálnunk, hogy az alaprajzi megoldás akadémikusan világos, eleven, mélyen átgondolt tervezet.*”⁷⁷⁴

Alpár második díjas „*Mátyás*” jellegű tervén a barokk stílusjegyek dominálnak, ahogy Palóczy Antal fogalmazott: „*Mária Terézia korabeli barokk reneszánsz.*”⁷⁷⁵ Bár a többi pályamű sem mentes a stílus hatásától, Alpár rajzain kívül a pályázat legbarokkosabb megoldása Márkus Géza munkája, amely méltón zárja az 1890-es évek második felében tervezett neobarokk munkáinak sorát.

Az akadémikus historizmus és a századforduló modern törekvései közötti viszonyt, valamint a bécsi és a magyar szecesszió közötti ellentétet jól jellemzik Komor Marcell sorai a pályázattal kapcsolatban. A tőzsde pályatervek bírálóbizottságába két tekintélyes külföldi építész is meghívtak: Paul Wallotot, a berlini Reichstag tervezőjét, és Karl Königet, bécsi építész, a neobarokk stílus egyik jeles képviselőjét. Komor szerint nem tesz jót a magyar művészet fejlődésének, ha külföldről hívjuk a zsűritagokat: „*Közbevetőleg megjegyzem, hogy hozzánk külföldi bírálónak még Guatemalából is inkább volna szabad jönnie, semmint Németországból, vagy-pláne – horreur! – Bécsből. Ha politikailag így-amúgy megférünk is az osztrák testvérrel, a művészet terén nem szabad vele egy gyékényen árulnunk, mert ezzel eláruljuk, eladjuk önönmagunkat. [...] Van nekünk saját szép flóránk, a mely édes magunk földjében termett, a mely mélyen gyökerezik magyarságunkban. Csak öntözgetni kell, csak ápoljuk erőnkhez képest, csak szokjunk a gondolathoz, hogy a magunk emberiségéből is meg tudunk élni, azzal és abból, a mi a miénk s ne szünjünk meg erre idegen szemmel nézni.*”⁷⁷⁶

Az Alpár Ignác végleges tervei szerint megépült Szabadság téri tőzsdepalota az építész mindkét tervétől eltérő stílust választott. A megoldás legalább annyira akadémikus, mint a második

⁷⁷³ A pályázati tervek ismertetése: Magyar Pályázatok 1903. I. évf. II. szám, 1-32.; III. szám, 1-31.; 498. jegyzetben i. m.

⁷⁷⁴ Palóczy Antal: A tőzsdepalota pályaterveiről. Építő Ipar 1900. július 26. 24. évf. 30. szám, 183-184.

⁷⁷⁵ Palóczy Antal: A tőzsdepalota pályaterveiről. Építő Ipar 1900. augusztus 23. 24. évf. 34. szám, 205.

⁷⁷⁶ Komor Marcell: A tőzsdepalota pályaterveiről. V. 1900. október 4., 24. évf. 40. szám

helyezett terv, rizalitjai, oszloprendjei révén, ugyanakkor Magyarországon szokatlan felfogásban kezeli az elsősorban alkalmazott reneszánsz és barokk stílusjegyeket. Felfogása emlékeztet a francia Beaux-Arts klasszicizálás stílusára, amely olyan monumentális alkotásokon jelentkezett, mint a brüsszeli Igazságügyi palota vagy az 1893-as chicagói világkiállítás fő pavilonjai. Mindenesetre elmondható, hogy a megvalósult épület bármely világvárosban megállná helyét, és jól tükrözi a magyar gazdaság, kereskedelem korabeli színvonalát.

1901. május 16-ára esett az Osztrák-Magyar Bank budapesti központi épülete tervpályázatának határideje.⁷⁷⁷ A meghívásos pályázaton nyolc osztrák és nyolc magyar építész vett részt, akik között többségben voltak, azok, akik az utóbbi évtizedben jelentős neobarokk tervekkel álltak elő. Osztrák részről Ludwig Baumann, Fellner és Helmer, Karl König, Franz Freiherr von Krauss, Ludvig Richter, Friedrich Schachner és Otto Wagner, magyar oldalról Alpár Ignác, Baumhorn Lipót, Hubert József, Korb és Giergl, Körösy Albert, Lechner Ödön, Meinig Arthur és Schannen Ernő vett részt. A pályázaton Alpár Ignác nyerte el az első díjat.⁷⁷⁸ A megvalósult épület is felmutat barokkos jegyeket, bár döntően reneszánsz karakterű, viszont Alpár Ignác pályázati terve a neobarokk egyik csúcspontja. A háromemeletes tizenhárom tengelyes Szabadság térre néző homlokzat öttengelyes középrizalitja és egy-egy tengelyes sarokrizalitjai fölött is magas tetőfelépítményt látunk, középen poligonális manzárdtető-idom emelkedik. A földszint és az első emelet egyaránt alárendelt szerepbe került, itt a homloksík sávozott. A két kiemelt, nagyszloprenddel összekapcsolt emelet a második és a harmadik, melyek közül a második a piano nobile, ahol gazdag díszű íves szemöldökpárkányokkal zárt ablakok sorakoznak. A középső három tengely fölött megjelenő háromszögű oromzatban hatalmas termaablak látható. A Bank utcai homlokzat a funkcionális főhomlokzat, hiszen itt nyílik a főbejárat. Ez a homlokzat enyhén visszafogottabb tagolású, mint a Szabadság téri. Alpár Ignác alternatív tervet is készített, ahol a stílus szinte azonos, de itt az első és a második emelet kapcsolódott össze nagyszloprenddel, és a földszint és a harmadik emelet kapott alárendeltebb szerepet.

Az 1902-1905 között megvalósult épület viszonya olyan a pályatervekhez, mint a megépült Tőzsde annak pályaterveivel. A dús, bécsiés barokkos tagozat- és díszítőrendszer helyére egy szigorúbb, ugyanakkor legalább annyira monumentális megoldás lép, amelyben a kubusoknak, a sík felületeknek nagyobb szerep jut, ugyanakkor mégis több a szobrászati dísz, hiszen az első emelet magasságában magas domborműves fríz fut végig. A megvalósult épület közelebb áll az érett, illetve a késői reneszánsz szelleméhez, mint a barokkéhoz, de ez utóbbi stílus arányai és tömegalakítása továbbra is domináns szerepet játszik az épületen.

A megépült Tőzsdével és Osztrák-Magyar Bankkal kapcsolatos megállapítások nagyrészt érvényesek Alpár Ignác 20. század első két évtizedében tervezett banképületeire is, így a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Kirakodó (ma Széchenyi István) téri épületére, amelynek 1905-ben tartott

⁷⁷⁷ 498. jegyzetben i. m., 66.

⁷⁷⁸ Magyar Pályázatok 1906. IV. évf. 6. szám, 23-31.

tervpályázatán, melynek végeredményét nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy Alpár Ignác tervei szerint kezdődött a munka, majd egy bankigazgatóval való összekülönbözése miatt Quittner Zsigmond folytatta a munkát. Az építkezés első üteme 1906-1909 között folyt, a második 1913-1918 között újra Alpár tervei szerint.⁷⁷⁹ A megvalósult épület esetében nehéz megmondani, milyen szerepe volt Quittner Zsigmondnak a stílus alakításában, de 1890-es évekbeli neobarokk tervezői gyakorlata azt mutatja, hogy része fontos lehetett a végleges forma megoldásában.

A fent bemutatotthoz hasonló stílust választott Alpár Ignác a Magyar Általános Hitelbank 1910-1913-ban épült József nádor téri székházán,⁷⁸⁰ illetve a Váci utca és a Deák Ferenc utca sarkán 1913-1915-ben felépült Pesti Hazai Első Takarékpénztár épületén is.⁷⁸¹ Megemlítendő, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tervpályázatán Hüttl Dezső „*va Banque*” jeligéjű terve látványos barokk megoldással állt elő, ahogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1908-ban tartott pályázatán második díjat nyert terve is barokk arányú kompozíció, amelyre nem kevésbé emlékeztet a megvalósult Alpár-féle épület. Ez utóbbi pályázaton Friedrich Ohmann kedvelt neobarokk stílusában alkotott, de Lechner Ödön is kénytelen volt előírásra konzervatív stílust választani, így neobarokk tervet készített.

Alpár Ignác kisebb sikerrel szerepet a nem pénzügyi épületek tervpályázatain. 1903-1904-ben zajlott a budapesti Sáros-fürdő (a későbbi Szent Gellért fürdő) és a Rudas fürdő pályázata, melyek mindegyikén részt vett az építész.⁷⁸² Mindkét épület terve rendkívül mozgalmas neobarokk kompozíció, melyek karakterét a magas sátorszerű manzárdtető-idomok adják. E tervek legközelebbi rokonai az Osztrák-Magyar Bank Alpár-féle pályázati tervei.

A vallás- és közoktatási minisztérium 1905-ben tartott pályázatán⁷⁸³ Pázmán Péter jeligéjű tervével vett részt, és itt sikerült újra elnyernie az első díjat. Az épület rendkívül hosszú négyemeletes homlokzatát banképületein megszokott barokk tömegű, reneszánsz stílusjegyeket felhasználó klasszicizáló stílusban oldotta meg. A pályázaton Lechner Ödön és Hüttl Dezső megosztott második díjat kaptak.

Végül megemlítjük, hogy 1900 után is folytatta iskolaépítői tevékenységét Alpár Ignác,⁷⁸⁴ és ezeken az épületeken előszeretettel alkalmazta a neobarokk stílust. Így épült az egri cisztercita rendház és gimnázium (1900), a temesvári állami főgimnázium (1901/1903-1904) és a gyulai katolikus főgimnázium (Hübner Jenő dolgozat ki Alpár tervét, 1903-1905), és a fogarasi állami főgimnázium (1907).

Hubert József neobarokk építésze a 20. század első két évtizedében

⁷⁷⁹ 498. jegyzetben i. m.

⁷⁸⁰ 498. jegyzetben i. m.

⁷⁸¹ 498. jegyzetben i. m.

⁷⁸² 498. jegyzetben i. m.

⁷⁸³ Építő Ipar, 1905., 224.

⁷⁸⁴ Az építész tervezte iskolaépületek felsorolása: Magyar Vilmos: Alpár Ignác, 223-224.

Hubert József az 1880-s években egyik úttörője volt a magyar neobarokk építészetnek Móry Károllyal közösen jegyzett Dreher-háza révén. Az 1890-es években mindvégig tervezett neobarokk lakóházakat. A legtermékenyebb magyar neobarokk tervezővé azonban nem eddigi munkái, hanem 1900 után épült alkotásai teszik. Szinte beláthatatlan mennyiségű magán- és középületet, elsősorban banképületet tervezett ebben az időben, melyeknek jó része neobarokk stílusú, vagy a barokkos formanyelv nagy szerepet kapott rajtuk. A szecesszió építésze, és a századforduló világának egyéb stílustörekvései is hatottak rá, de talán egy esetben sem fordult át késői historizmusa teljes mértékben egy újabb stílusba.

Hubert József budapesti lakóházai közül elsőként egy tulajdonosi helyzete neki tulajdonított épületet említhetünk. A Döbrentei tér és az egykori Horgony utca sarkán 1899-ben és 1903-ban vásárolt telkekből egyesített nagy telekre építtetett egy háromemeletes nagyszabású bérpalotát, melynek monumentális manzárdtetős sarokkompozíciója révén meghatározott stílusa Korb és Giergl Királyi bérházára, vagy ennek hatására tervezett más budapesti bérpalotákra vezethető vissza. Az épület tervrajzait nem ismerjük, de feltételezhető, hogy az építész a telektulajdonos Hubert József volt. Hamar túladdott a felépült házon, mert 1907-ben Geist Gyuláné, szül. Jalics Lujzának 560000 koronáért adta el. Hubert építkezésével függhetett össze a Fővárosnak tett ajánlata, miszerint „*a Döbrentei téren létesítendő díszpark közepére 24000 K. költséggel kioszkot épít...*”.⁷⁸⁵

A Fehérvári út (37?)⁷⁸⁶ számon épült fel Hubert tervei szerint özv. Pálházy Andrásné és Pálházy József bérpalotája 1905-1906-ban,⁷⁸⁷ amely a bécsi szecesszió és a neobarokk sajátos elegyét mutatja. Hasonló stílusban tervezte az építész Görög István üvegkereskedő bérházát is (Kossuth Lajos u. 13.) 1907 előtt. Az előbbi házak építésével nagyjából egy időben, 1907 vett részt Hubert József Mosonyi Béla bérházának tervpályázatán, ahol Salome jeligés pályaműve a Gresham-palota, illetve a Vágó testvérek szecessziója felé tesz gesztust.⁷⁸⁸

Az 1910-es években további lakóházak köthetők az építész nevéhez, amelyeken a barokkos formanyelv klasszicizáló stílusjegyekkel keveredik hangsúlyosan kubusos épülettömegeken. E stíluskörbe sorolható a Régiposta u. 9. számú lakóház (1911-1913) és Gorove László Váci u. 46. számú lakóháza (1912). E korszak legbarokkosabb lakóháza Hubert munkái közül Fáy-Halász Gida Veres Pálné u. 10. számú ötemeletes bérháza (1913).⁷⁸⁹

Hubert József 1900 utáni legjellegzetesebb alkotásai azonban nem lakóházai, hanem banképületei. Az építész részt vett az Osztrák-Magyar Bank budapesti központi épületének 1901-es tervpályázatán,⁷⁹⁰ de ott sikert nem tudott elérni, viszont neki jutott az intézmény szinte összes vidéki

⁷⁸⁵ VL 1904. január 6., 6.

⁷⁸⁶ Budapester Neubauten. Wien, 1908., 18. kép

⁷⁸⁷ Magyar Pályázatok 1905. III. évf. 9. szám

⁷⁸⁸ Magyar Építőművészet 1907. V. évf. július, 38, 39.

⁷⁸⁹ Építő Ipar 1913. Magánépítési engedélyek, 181.

⁷⁹⁰ Magyar Salon, 1901. július 344-348.; Magyar Vilmos: Alpár Ignác, 98.

fióképületének megtervezése. 32 ilyen banképületet tervezett,⁷⁹¹ melyek közül a kaposvári (1900-1901),⁷⁹² a nagykanizsai (1902),⁷⁹³ a pozsonyi (1902),⁷⁹⁴ a temesvári 1903-1904),⁷⁹⁵ a kolozsvári, a nyíregyházai (1911), a békéscsabai (1912),⁷⁹⁶ a fiumei (1913)⁷⁹⁷ a legjelentősebbek. Ezek többségén barokkos formanyelv dominál, időnként a reneszánsz, ritkán a szecesszió hatásával keveredve.

Az Osztrák-Magyar Bank fiókjain kívül számos egyéb pénzügyi épületet tervezett az építész, Alpár Ignác mellett specialista lett az ilyen épületek tervezésének. Legszeccsessziosabb munkája a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara (1901).⁷⁹⁸ Sokkal jellegzetesebb Hubert mű a pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara épülete, melynek 1902-ben tartott tervpályázatán II. díjat kapott,⁷⁹⁹ majd mégis neki jutott a megvalósítás.⁸⁰⁰ A pozsonyi Csáky téri⁸⁰¹ épület 1905 előtt épült fel.⁸⁰² A Kereskedelmi és Iparkamarák kapcsán megemlítendő, hogy a nem Hubert József tervezte épületeken is a neobarokk kapta a vezető szerepet, így volt ez a budapesti (Meinig Arthur és Pártos Gyula, 1900-1901) és a győri épület (Málnai Béla és Román Miklós, 1907 előtt)⁸⁰³ esetében is. A besztercebányai Kereskedelmi és Iparkamara épületének tervpályázatán pedig több terv barokkizáló, vagy neobarokk stílusban készült, így ifj. Opaterni Flóris és Korponay János, Porgesz, Krausz és Nasch, Hajós Alfréd és Siklós Árpád, Goll Elemér, Habicht Károly és Lechner Jenő terve.⁸⁰⁴

A pozsonyi származású Hubert József részt vett a városban építendő Pozsonyi I. Takarékpénztár tervpályázatán is 1904-ben, ahol azonban tervét csak megvették, díjat nem kapott.⁸⁰⁵ A pályázati terveket, melyek közül több neobarokk stílusú a Magyar Pályázatok között.⁸⁰⁶ Hubert József tervén öttengelyes középrizalittal képzett tizenegy tengely szélességű főhomlokzatú három emelet magas épületet látunk. A középrizalit sarkait toronysisakszerű elemekkel zárta le. A rizalit középső három tengelyének első és második emeletét nagyoszloprenddel kötötte össze, itt legfelül íves oromzat zárja a homloksíkot. A rizalit fölött hatalmas manzárdtető idom emelkedik.

Az Alpár Ignác által uralt fővárosi pénzügyi építkezéseken és tervpályázatokon ugyan nem tudott nagy sikereket elérni, azért mégis sikerült egy jelentősebb építkezést elnyernie. A Géza (ma Garibaldi) utcai Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének palotáját tervei szerint építették fel két

⁷⁹¹ Művészet 1916., 32. Idézi: Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867-1967. Bp., 1970., 34.

⁷⁹² Bereczky Sándor: Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése. Bp., 1925., 134.; Zádor Mihály: Kaposvár. Bp., 1964., 220.

⁷⁹³ VL 1902. XXIII. évf. szeptember 3., 7.; Kunics Zsuzsa: A nagykanizsai Deák tér története a város fejlődése tükrében. Zalai Múzeum (1992.), 211., kép is.

⁷⁹⁴ 212. jegyzetben i. m., 90-92.

⁷⁹⁵ Delesega Gyula: Temesvári kalauz. Temesvár, 2005., 88-89.

⁷⁹⁶ VL, XXXIII. évf. 1912. március 20., 13.

⁷⁹⁷ VL, XXXIV. évf. 1913. március 26., 12.

⁷⁹⁸ Gaál György – Vincze Zoltán: Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz. Korunk, 1992., 103.

⁷⁹⁹ Művészet 1902. I. évf., 355. (Első díj: Komor Marcell és Jakab Dezső)

⁸⁰⁰ VL 1902. október 8., 7.; 1902. október 29., 7.

⁸⁰¹ Ma: Komenského namestie

⁸⁰² Ortway Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Pozsony, 1905., 32. Ortway: Ferenc József város, 50-52.

⁸⁰³ Az épület képe, a tervezők megnevezésével: Magyar Pályázatok 1907. IV. évf. 5. szám, 28.

⁸⁰⁴ A pályázat ismertetése: Magyar Pályázatok 1903. I. évf. 10. szám, 1-31.

⁸⁰⁵ Vállalkozók Lapja 1904. december 14. XXV. évf., 8.; Művészet 1905., 56., 142.; Magyar pályázatok II., 11.

⁸⁰⁶ Művészet 1905., 56.; A tervek: Magyar pályázatok 1903. II. évf. 11. szám, 1-27, 30-32. Az első díjat Kármán és Ullmann nyerte el a neobarokk és a szecesszió határán mozgó tervével.

ütemben. 1901. augusztus 5-én engedélyezte a Fővárosi Tanács a Nádor utca sarkára építendő első épület engedélyezési terveit.⁸⁰⁷ Az elegáns palotahomlokzattal és az első emeleti bankhelyiségekhez vezető díszlépcsőházzal tervezett épület nagy részében lakásokat helyeztek el. Ehhez a barokkos homlokzathoz képest a szecesszió erősebben jelentkezik a második ütem épületén, melynek engedélyezési terveit 1904. március 12-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁸⁰⁸ Az új épület első emeletén kapott helyet az új nagyterem.

Budapest, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pályázata, 1905.⁸⁰⁹ A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tervpályázatára beérkezett tizenegy pályamű közül kivitelre alkalmasnak egyetlen sem talált a bírálóbizottság s a három díjat összevonta és egyenlően megosztva Hubert József, Hüttl Dezső, Bálint & Jámbor, Alpár Ignác és Schmál⁸¹⁰ Henrik terveinek ítélte oda.⁸¹¹

A budapesti Belvárosi Takarékpénztár 1908-as tervpályázatán „Pénzhatalom” jeliségű munkáját megvették. A pályázaton nagy szerepet kapott a neobarokk, Hubert József tervén kívül Korb és Giergl első díjas, Hübner Jenő és Mészner Sebestyén első díjas, illetve Pollák Manó és Gondos J., valamint Löbl Ferenc terve neobarokknak mondható.⁸¹² Érdekes módon nem Korb és Giergl terve, hanem Hübner és Mészner, illetve Pollák és Gondos terve alkalmazkodott volna harmonikusabban a szemben álló Királyi bérház homlokzatképzéséhez, épülettömegéhez. Az épületet nem a fenti pályázati tervek, hanem Schmahl Henrik terve szerint valósították meg.

Hubert József dualizmuskori legkésőbbi tervein továbbra is a barokk hatás határozza meg a stílust. E korszak legemlékezetesebb munkái közül a nyíregyházi takarékpénztár, (1914)⁸¹³, és a Kassa-Oderbergi vasút kassai üzletvezetőségi palotája (1917)⁸¹⁴ emelendő ki.

Hüttl Dezső neobarokk építésze

Hüttl Dezső a 20. század első két évtizedében sajátos szecessziós és klasszicizáló stíluselemekkel keveredő barokkizáló építészettel dolgozott ki, mely életmű-szakaszának legjelentősebb példái közül többet a Magyar Építőművészet folyóirat 1913. évfolyamának 9. száma egy csokorban mutatott be. Nem ritkán fordul elő az építész neve nagy középületek tervpályázatain is, ahogy az Alpár Ignácról szóló fejezetben is hangsúlyoztuk.

Budapesti műegyetemi tanulmányai után Hüttl Dezső (1870-1946) 1893-ban kezdte építészeti pályafutását a királyi palota művezetőségében Hauszmann Alajos vezetése alatt. Az itt eltöltött hét év

⁸⁰⁷ BFL XV. 17. d. 329. 24710/2. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 52467/1901-III.

⁸⁰⁸ BFL XV. 17. d. 329. 24710/1. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33984/1904-III.

⁸⁰⁹ Vállalkozók Lapja, 1905. október 4., 7.; Vállalkozók Közlönye 1905. október 25.; Építő Ipar 1905. október 29., 362.

⁸¹⁰ Schmahl Henrik neve ebben a formában szerepel.

⁸¹¹ Művészet 1905., VI., 414.

⁸¹² A pályázat ismertetése: Magyar Építőművészet 1908. 6. évf., 5. szám., 12-32.; 6. szám, 12-31.; Vállalkozók Közlönye, 1908. április 1., 9.; 1908. április 5.; Vállalkozók Lapja, 1908. április 1., 13.

⁸¹³ Építő Ipar – Építő Művészet 1914. 38. évf. 15. szám, 151-153., 1-5. ábra?

⁸¹⁴ Építő Ipar – Építő Művészet 1917. 41. évf. május 13. kép (tervrajzok is).

alatt egyre fontosabb szerepet töltött be a tervezői munkában, így „*egyres munkákat a tervező Hauszmann Alajos mester felügyelete mellett önállóan végzett.*”⁸¹⁵ A királyi palota tervezésén több fiatal építész dolgozott Hüttl mellett, a jövő kutatás feladata lesz tisztázni, amennyiben lehetséges, hogy melyik építész pontosabban mit vállalt. Hasonló szerepet vállalt Hüttl Hauszmann egy másik munkáján, a Vöröskereszt egyesület Dísz téri épületén, ahol ugyan főnöke tervezte az épületet, de annak „*részletezését és építésvezetését ő végezte.*”⁸¹⁶

Hauszmann Alajosnak köszönhette kezdetben tanársegédi, majd adjunktusi helyét a Műszaki Egyetem díszépítési tanszékén, ahol 1898-tól tevékenykedett. Doktori disszertációját Bernini művészettörténeti tanulmány címen készítette el, mellyel 1906-ban elnyerte Magyarország első műszaki doktori fokozatát.⁸¹⁷ 1913-ban nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a Műegyetem Száraz- mű és díszépítési tanszékén, itt ő tanította az Újkor építészetét.⁸¹⁸

Hüttl Dezső első önálló műve a vagyontalan állami hivatalnokok özvegyei és árvái felségélyezésére szánt alap bérháza (Belgrád rakpart 27., 1901-1903), melyre 1901-ben kapott megbízást a pénzügyminisztertől. Erre a munkára szabadságot kapott a királyi várépítési bizottságtól. A négy utca által határolt, nagyméretű, 1070000 korona költséggel épített⁸¹⁹ lakóház a frissen elkészült Klotild-paloták és a Királyi bérház közvetlen közelében épült fel, és az építésre úgy tűnik hatott a Korb és Giergl tervezte kiváló épületepáros stílusa. Hüttl nem alkalmazott szélesen levágott, magas tetőidomokkal koronázott sarokhomlokzatot, hanem a homlokzat tagozatrendszerében, részletformáiban mutatkozik hasonlóság. Különösen a főemelet páratlan sorszámú tengelyeiben nyíló ablakok oromzata emlékeztet a Klotild-paloták legdíszesebb ablakainak oromzataira.

Forgó Miklós bérházán (Dohány utca 16-18., 1904) ezt a stílust viszi tovább az építész. Az épületet ismertette, alaprajzát és homlokzati fényképeét bemutatta a Magyar Pályázatok 1906-ban.⁸²⁰ A ház homlokzatáról a következőket olvashatjuk: „*Homlokzata a tulajdonos kívánságára, erősen monumentális jellegben van tervezve, bérháznál eddigelé alig előforduló arányokkal.*” Homlokzatalakításának főbb összetevői, mint a sávozott alapfelület, a nyílások tágas kosárférfés falfülkékbe helyezése, a két szintet átfogó háromnegyed kompozit oszlopok egyértelműen neobarokk alkotássá teszik az épület homlokzatát, mégis érezhető valami bizonytalanság a barokk formák használatában, összehasonlítva például Korb és Giergl munkáival. Az előterek és a lépcsőház nem kevésbé idézik a barokk építészet világát, stukkódíszre, ablakrácsai révén, de itt se érezzük teljesnek a

⁸¹⁵ Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. Szerk.: Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár és Óriás Zoltán. [Bp., 1930.], 164.

⁸¹⁶ Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. Szerk.: Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár és Óriás Zoltán. [Bp., 1930.], 164.

⁸¹⁷ A disszertáció alapján publikált kötet: Hüttl Dezső: Bernini. Művészettörténeti tanulmány. Bp., 1906.

⁸¹⁸ Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. Szerk.: Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár és Óriás Zoltán. [Bp., 1930.], 165.

⁸¹⁹ LTL: A vagyontalan állami hivatalnokok özvegyei és árvái felségélyezésére szánt alap bérháza Budapest. Építő Ipar 1904. október 30., 319-320.

⁸²⁰ Magyar Építőművészet 1906. IV. évf. 11. szám, 28-29. Homlokzati részlet fényképe: Magyar Pályázatok 1907. V. évf. 3. szám, 26.

barokk összhatást, talán a reneszánszosan orsó alakú baluszterek, vagy a lépcsőkorlát szecesszió felé hajló jellege miatt.

A Dr. Pajor Sándor által 1889-ben a Szentkirályi utcában alapított szanatórium régi épületéhez új épület építését határozták el a szomszédos Vas utcai telken. A Hüttl Dezső építész, illetve Kondor és Feledi építőmesterek által aláírt engedélyezési terveket 1907. május 3-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.⁸²¹ Az 1908-ra felépült épület⁸²² háromemeletes és 5+1 tengelyes homlokzatát egy alárendelt szegmensíves záródású ablakokkal és a főbejárati kapuval tagolt földszint fölött barokkos kartusokkal díszített óriás lizénákkal egybekapcsolt első és második emelet, és afölött szobordíszes harmadik emelet alkotja. A második emelet széles kosárívekre emlékeztető, valójában szélesen lekerekített egyenes záródású ablakai fölött finoman előreívelődik tengelyenként a fal. A homlokzatot meredek manzárdtető fedi. A régi Szentkirályi utcai épület helyére 1912-ben tervezett az 1907-1908-ban épült épülethez hasonló stílusú épületet Hüttl Dezső,⁸²³ így a két épület együtteseként egy, városi léptékkel mérve igen nagyméretű szanatórium épület készülhetett el.

A Pajor szanatóriumtól nem messze, a Kálvin téren épült fel 1911-ben a Gazdák Biztosító Szövetkezetének palotája. A lekerekített sarkú, a Kálvin térre, az Üllői útra és a Ráday utcára néző magas manzárdtetős épület homlokzati kompozíciója emlékeztet a Pajor szanatóriuméra, de annál magasabb arányokkal. Ezúttal három szintet átfogó óriáspilaszterek adnak vertikális hangsúlyt a homlokzatnak, a széles kosáríves ablakok a negyedik emeletre kerülnek. A homlokzatok karakterét erősen befolyásolják a tető magasságában elhelyezett klasszicizáló aediculák.

A Kálvin tér átellenes oldalán, a Kecskeméti utca torkolatában épült fel 1912-1913-ban a Pintér-féle lakóház, amely Hüttl Dezső neobarokkjának a szecesszióhoz legközelebb álló darabja.⁸²⁴ Homlokzata az 1907-ben tervezett Vas utcai Pajor-szanatórium homlokzatából indul ki, azt gazdagítja nagy mértékben. Ez az épület és a Pajor-szanatóriumon is – úgy tűnik – rokonságban áll korábban épült nagyváradi Fekete Sas Szálló Komor és Jakab építészek tervezte épületével. Ez utóbbi homlokzatának hatását a Pintér-bérház tetőmegoldásaiban fedezhetjük fel leginkább. A homlokzat több szintjének ablakait mindhárom épületen tágas kosárívek alá fogták, amely ívek legfelül előredomborodnak az ablakok fölött. A tetőszinten megjelenő ablakokkal megnyitott oromzatok fölött manzárdtető idomok a nagyváradi és a Kálvin téri épületen is hasonló felfogásban készültek, és a fő tetőidom lezárásaként alkalmazott hullámszó dísz is nagyon hasonlít. A hasonlóság gyökere az lehet, hogy Hüttlhez hasonlóan Komor és Jakab is a barokk homlokzatrendszerekből és tömegalakításból indult ki, a különbség mindenekelőtt abban rejlik, hogy Komor és Jakab a historikus formakincs helyett népies díszítőrendszert alkalmazott, addig Hüttl alapvetően a historikus homlokzatképzésnél maradt, bár hatott rá is a századforduló modern építészeti szellemisége.

⁸²¹ BFL XV. 17. d. 329. 36498. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 98307/1907-III. Módosított engedélyezési tervét 1907. június 29-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács. Engedélyezési szám: 145764/1907-III.

⁸²² Magyar Építőművészet 1908. VI. évf. 11. szám

⁸²³ BFL XV. 17. d. 329. 36498. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 132644/1912-III.

⁸²⁴ Magyar Építőművészet 1912. X. évf. 2. szám

A fenti házhoz hasonlóan a budapesti Belváros határán, térre néző saroktelken épült Nagy Imre bérháza. A Váci utca (85. szám) és a Fővám tér sarkán 1911-ben felépült földszint és félemelet fölött négyemeletes bérház⁸²⁵ földszintjén virágcsarnok helyezkedett el, amint a Fővám téri homlokzat oromzati felirata hirdette: „NAGY IMRE ÁLLANDÓ VIRÁGKIÁLLÍTÁSA” kapott helyet itt. A homlokzat vertikális jellegét ezúttal négy emeletet átfogó füzérdíszes lizénák és a homlokzatok középső részén emelkedő négy emelet magasságú zárterkélyek határozzák meg. A függőleges irányt tovább erősítik a zárterkélyek fölött emelkedő barokkosan összetett ívű, füzérdíszes nagy oromzatok, valamint a magas manzárdtetőt koronázó huszártorony. Az alsóbb szintek egyenes, és a felsőbb szintek félköríves záródású ablakai között díszhelyet kapott a harmadik emelet középtengelyének széles kosáríves ablaka.

Az 1912-ben épült budai Városmajor u. 28. számú Semsey-féle bérház két épületrészt címerrel díszes kosáríves kapuval megnyitott kerítésfal köti össze. A két épületrész főhomlokzata szélesen lekerekített és kupolával fedett sarokkal néz egymás felé. A felső két emeletet itt is két szintet átfogó lizénák kötik össze, vázák és füzérdíszek alkotják a barokkos ornamentika nagyját.

Hültl Dezső több középületet tervezett az 1910-es években Budapesten és vidéken egyaránt. A budapesti Mester utcai felsőkereskedelmi iskola 1911-1913-ban épített⁸²⁶ nagyjából szimmetrikus, ugyanakkor változatos tömegű épülete az építész szerényebb formaképzésű megoldásai közé tartozik, a tornaterem homlokzatán feltűnő kosáríves záródású ablakok mellett kiemelt szerepet kapnak a Kálvin téri szövetkezeti székházról ismert háromszögű oromzatos klasszicizáló aediculák a tető magasságában.

Hültl Dezső talán legismertebb munkája a budapesti Váci utcai piarista rendház és gimnázium épülete, amely 1915-1917-ben épült. A hídépületszárnyakkal összekötött kisebb és nagyobb épületrészből álló a pesti Belvárost uraló hatalmas ötemeletes épület felvonultatja az építész kelléktárának összes fontos elemét. A hídépületszárnyak alatti átjárást biztosító utca szélességű nyílásokat széles kosáríves dongaboltozatok zárják. Az alsó két szint fölötti három emeletet óriás pilaszterek, illetve a kiemeltebb szakaszokon féloszlopok kapcsolják össze. Az erkélykorlátok szögletes köcsög formák. A nyílások és nagyobb tagozatok közötti falfelületeket álló ovális formában vezetett füzérdíszek élénkítik. Az alsóbb szintektől párkány által elválasztott ötödik emelet ablakai között vázákat és puttókat látunk. A leghangsúlyosabb homlokzat a Szabadsajtó út felé néző, amelyen óriási portikusz jelenik meg, a falfelülethez simuló hat féloszlop fölött szegmensíves oromzat emelkedik, e fölött pedig a manzárdtetőt erőteljes huszártorony koronázza. A Szabadsajtó úti homlokzat Pesti Barnabás utcai párjának közepén szintén szegmensívvel portikusz látható, azonban itt a szűk utca miatt pilasztereket alkalmazott az építész, és manierisztikus módon visszaugratta a portikusz kiszélesített középtengelyét. E portikusz alatt nyílik az épület egyik főbejárata. Ugyanezen a homlokzaton látható az épület külsejének legszebb részlete, a kápolna bejárata, amely egy barokk

⁸²⁵ Magyar Építőművészet 1912. X. évf., 2. szám

⁸²⁶ Magyar Építőművészet 1911. IX. évf. 9. szám

baldachinhoz hasonló kompozíció. A Váci utca felé néző hosszú homlokzat fő díszje a kosáríves kocsiáthajtó fölött látható szoborcsoport, amely az épület eredeti funkciójára utal. Az Eskü tér, vagyis a Duna felé néző homlokzaton a legszembetűnőbb megoldás a nagyobb épületrész egymás fölötti két nagy ablaksora, melyek mögött egy-egy két szint belmagasságú terem húzódik, melyek közül az egyik a kápolna.

Hüttl budapesti munkái közül végül az Első Magyar Részvénytársaság sörgyárát említjük, amely ipari épületként természetesen visszafogottabb homlokzati architektúrával épült, de a kiemelt helyeken itt is megtaláljuk az építész által kedvelt széles kosáríves záródású ablakokat.

Az építész vidéki alkotásai közül Krasznahorkaváralján épült a gróf Andrássy Dénes műgyűjteményét bemutató galériaépület 1908-ban. A villaszerűen megmozgatott tömegű kis épület, Hüttl egyéb monumentális munkáihoz viszonyítva ékszerdobozszerű hatást kelt. Főbejárata szokatlanul gazdagon tagolt Hüttl életművében.

Végül egyik legkésőbbi dualizmuskori munkájáról kell szót ejtenünk, az 1913-ban épült komáromi kultúrpalotát, amely ha az előbbi épület villaszerű, akkor itt a kastélyokra jellemző tömeg- és homlokzatalakítás hatását láthatjuk. A saroktelken álló épület L alakban vesz közre egy kis előudvart, mely által bizonyos tekintetben cour d'honneur-ösnek mondható az épület. Az egyemeletes épületet sarokkupola, változatos méretű és formálású barokkos oromzatok és a manzárdtetőn ülő huszártorony teszi ünnepélyessé. A monumentális és sokszor kissé túl szárazon tagolt és díszített városi házak mellett a két utóbb említett vidéki épület kellemesebb hatást gyakorol a szemlélőre.

Amint fent kiderült, Hüttl Dezső nagyvárosi épületeinek homlokzatainak főszerepet kapott a vertikális hangsúly, melyet többnyire több szintet átfogó lizénákkal vagy pilaszterekkel ért el. Ez utóbbi épületelemeket barokkos kartusokkal vagy füzérdíszekkel élénkítette. A homlokzat barokkos jellegét erősítették a tágas, magas kosáríves záródású ablakok, a füzérdíszek és vázák, illetve a szobrászati dísz. Elengedhetetlen kellék volt a manzárdtető, és ezen gyakran helyezett el az építész barokkos tetőablakokat. A belső terekben nagy szerepet kaptak a tágas, nagyvonalú, többnyire barokkos formaképzésű előcsarnokok és lépcsőházak. Hüttl Dezső neobarokkja nagymértékben különbözik az 1880-as és 1890-es években Budapest arculatát meghatározó bécsi neobarokk épületektől, a magyar neobarokk utolsó nagy fejezetét alkotó életmű mellőzi a korábbi évtizedek finom rokokós, vagy igen finoman részletgazdag barokkos felületképzését, e helyett nagyobb, szélesebb, és kevésbé tagozott formákban leli kedvét. Hüttl Dezső homlokzatainak sajátosan nagyvonalú karaktert adnak a fent említett óriás lizénák és pilasztere, valamint a széles kosáríves nyílások. Ez utóbbiak a két világháború közötti neobarokk építészetnek, különösen a villaépítészetnek szinte elmaradhatatlan kellékei lesznek, vagyis – nyilván oktatói tevékenysége révén is – az építész nagy hatást gyakorolhatott a későbbi évtizedek neobarokkjára, melynek meghatározó egyénisége Wälder Gyula volt.

Wälder Gyula neobarokk tervei 1918 előtt

Wälder Gyula (1884-1944) 1905-ben végzett a budapesti Műszaki Egyetemen, de Bécsben Friedrich Ohmann a barokk építészet akkori egyik legnagyobb szakértőjénél, számos neobarokk terv készítőjénél. Mindenekelőtt az ő hatásával számolhatunk Wälder munkásságával, aki az első időben több tervpályázaton bizonyította rátermettségét középületek tervezésére. E korai időszakban azonban főleg kevésbé monumentális vidéki középületek valósultak meg tervei közül, így Balassagyarmatban a városháza és a Palóc Múzeum. Ez utóbbi épületeken a barokkizálásnak bizonyos fokú jelenléte megfigyelhető, de jelentősebb neobarokk épületei tervben maradtak 1918 előtt. Mint közismert, Wälder Gyula a két világháború közötti idők neobarokk társadalmának legtermékenyebb és legsikeresebb neobarokk építész, a budai ciszterci épületegyüttes alkotója. Az alábbiakban az 1918 előtt tervezett fontosabb munkáiról adunk rövid összefoglalást.

A pozsonyi múzeum és könyvtár 1910-es tervpályázatán érte el Wälder első nagy sikerét. Az építési program előírta, hogy *„Az épület stílusa simuljon ahhoz, amely a XVIII. század második felében és XIX. század első negyedében Pozsonyban dívott.”*⁸²⁷ A bírálóbizottságban domináns helyet kapott dr. Hüttl Dezső, a barokk építészet szakértője, és a neobarokk művelője. Az I. díjat elnyerő Wälder Gyula megfelelt a pályázati kiírásnak és a pozsonyi rakparton húzódó épület legszembevetőbb rövid sarkát alaprajzilag lekerekítve bécsiesen barokk megoldást alkalmazott. Az épület többi homlokzata nem mondható neobarokknak, a századforduló modernebb irányjaival rokonságot tartó homlokzatot a bíráló nem tartotta kellően nagyszabásúnak, ahogy a bírálóban megfogalmazták: *„a sarokmegoldástól eltekintve, nélkülözi a monumentális középület jellegét.”* Ettől függetlenül a dualizmus korának egyik utolsó nagyszabású neobarokk példajaként könyvelhetjük el a tervet, amely Wälder Gyula neobarokkjának nagyszabású nyitánya. Wälder Gyulának azonban nem ez volt az első neobarokk terve, több pályázaton is ilyen stílusú épület rajzával indult. A magyar királyi állami számvevőszék pályázatán 1910-ben a sávozott földszint fölötti piano nobilen barokkos szemöldökpárkányú ablakokat sorakoztat, az első és második emelet nagyoszloppal köti össze és az épület sarkán magas kupolaszerű tetőfelépítményt szerepeltet. Wälder II. díjban részesült Bálint és Jámbor terve mögött.⁸²⁸ A győri első takarékpénztár 1909-es tervpályázatán megvették tervét,⁸²⁹ amely egy magas manzárdtető idomok alá fogott, a sávozott és ovális ablakokkal is tagolt földszint fölött a két emelet nagyoszloppal összefogó homlokzatot tartalmaz.

Wälder Gyula 1918 előtti építésze a dualizmus kori neobarokk építészet záróakkordja volt, egyben megalapozása a két világháború közötti neobarokk építészetnek. Nem olyan éles tehát a határvonal az 1918 előtti és utáni neobarokk között, mint ahogy azt a történelmi cezúra sugallja. Az első világháború után más társadalmi viszonyok között, más megrendelők felkérésére fog ez az

⁸²⁷ Magyar Építőművészet 1910. VIII. évf., 11. szám

⁸²⁸ Magyar Építőművészet 1910. VIII. évf., 1. szám

⁸²⁹ Magyar Építőművészet 1909. VII. évf., 4. szám

Osztrák-Magyar Monarchiából átmentett stílus új tartalmakat közvetíteni. E tartalmak bemutatása egy másik disszertáció témája lehet.

7. Meinig Arthur építésze 1900 körül

Új funkciók és a fő stílusirányok Meinig Arthur 1900 körüli építészetében

Meinig Arthur az 1880-as években arisztokrata megrendelő által megbízott építészpáros, Fellner és Helmer révén került Magyarországra, és ez egész további karrierjét meghatározta. Az 1890-es évek közepéig a főnemesi megrendelések adták munkásságának gerincét, kastélyok és magánpaloták specialistájává vált. Az 1890-es évek vége felé fordult az érdeklődése az egyre megszorodó tervpályázatok irányába, melyek a főváros nagy középületeinek tervezési munkáival kecsegtettek. A pénzintézetek soha nem látott mértékben építkeztek a századforduló táján, de az egyéb üzleti alapon szerveződő társaságok is egyre nagyobb számban építettek reprezentatív székházakat. Határozottan megnövekedtek a méretek, három vagy négy utcára néző négyemeletes épületekre egyre nagyobb kereslet mutatkozott. Teret az 1900 körüli nagy városépítészeti programok adtak ezeknek a monumentális palotáknak, melyek során a régi pesti Belváros magjának sajnálatos lebontása árán új városközpont, az Újépület örömteli lebontása révén új pénzügyi városközpont fejlődött ki. A pályázatokon kívül magánmegrendelők is éltek a lehetőséggel, hogy palotaszerű bérházakat, vagyis bérpalotákat építsenek, és abban magas bérleti díjért adhassák ki az 4-8 szobás lakásokat. Az építész fő feladata megtalálni a megfelelő architektonikus formát a modern funkciók kifejezésére. Meinig Arthur alkalmas volt feladatra, az általa kultivált barokk formák és tömegalakítás e nagyvárosi építészeti kompozíciókban találták meg leglátványosabb megnyilvánulási lehetőségeit. Ösztönözte ezt az irányt a kor építészetében a Hauszmann Alajos, illetve Korb és Giergl által a New York palotán, a Weiner és Grünbaum Áruházon, a Légrády-házon, a Klotild-palotákon és a Királyi bérházon kifejlesztett és felülmúlhatatlanul nagyszabású nagyvárosi architektúra.

Szinte hihetetlen az a munkaerő, amellyel Meinig Arthur az 1899-1901 közötti két-három évben párhuzamosan tervezte a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (Alkotmány u. 8.), a Mercur Bank (egykor Váci u. 37.), a Dungyerschky-palota (Szabadság tér 14.), az Adria-palota, a Magyar Általános Takarékpénztár (József Attila u. 8.), a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (Nádor u. 36.) és a pilissztántói Orosdy-kastély épületét. Ezek mellett volt ideje indulni a Szépművészeti Múzeum (1899) és az Osztrák-Magyar Bank pályázatán (1901). Ezt a rengeteg munkát csak műhellyel és művezetőkkel együtt tudjuk elképzelni. Ilyen volt számára az egyelőre ismeretlen Gioni Antal, aki a Kereskedelmi és Iparkamara az Adria-palota mellett építésén volt Meinig művezetője.

A nagyszabású nyitány, a Wenckheim-palota után, az 1890-es évek első felében Meinig Arthur megalkotta azokat a homlokzatalakításai alaptípusait, amelyek meghatározták a századforduló korában tervezett épületeinek stílusát is. A két fő irány eredője, forrása Károlyi Nemzettség bérpalotája az Alkotmány utca elején, illetve a Werkner és Kobra-kéle ikerbérház a Báthory utcában. Míg az előbbi épület homlokzatain a lekerekített formák által meghatározott lágy architektonikus összhatású alapfelületen jelennek meg a monumentális formák, vagyis az óriás oszloprend és az erőteljes

párkányok, addig az utóbbi épületről hiányoznak ezek a puha lekerekített formák, minden tagozat és díszítés a monumentális kompozíció szolgálatában áll. Ennek megfelelően az óriásoszlopok fölött nagy oromzat jelenik meg, mint a homlokzat központi motívumának lezárása. Ez utóbbi homlokzaton a magas franciás manzárdtetőnek nagyobb szerepe van.

Nemesen elegáns homlokzatok és belső terek

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, 1898. október 1-i határidővel pályázatot hirdetett a lipótvárosi Alkotmány és Szemere utca sarkán fekvő telken építendő új székháza tervezésére.⁸³⁰ A Főváros a telket és a rajta épülő épületet 90 éves használatra adta a kamarának, egy 1898. július 18-án használati szerződés alapján.⁸³¹ A pályázat 2500 koronával járó első díjával Pártos Gyula tervét jutalmazták, Meinig Arthur a 2000 koronás második díjat, Láng Adolf az 1500 koronás harmadik díjat kapta.⁸³²

Pártos Gyula alaprajzainak igen célszerű beosztását dicsérték, az épület külsejét azonban „egyszerű, kissé nagyon is puritán” megoldásúnak vélték. A homlokzatok leginkább a késői gótika hatását mutatták.⁸³³ Láng Adolf tervével kapcsolatban homlokzatok jó arányúnak, szerencsés tömegosztásúnak és szép részletezésűnek találták „modern irányú architektúrát”-ját, ami egy századfordulós neobarokkot jelentett, hiányolták azonban a terv monumentalitását.⁸³⁴

Meinig Arthur tervén kifogásolták, hogy a kamarai helyiségek három szintet foglalnak el, és csak a második emeletet foglalta el három bérlakás, amelyet nagyon kevésnek ítélt meg a bíráló, az építész itt figyelmen kívül hagyta az épület előírt jövedelmezőségét. A bíráló szerint az alaprajz olyan nagy súlyt helyez a monumentalitás utáni törekvésre és az előkelőségre, hogy helyenként a célszerűséget is alárendeli. Különösen az ék alakú és lemetszett sarkú szobák kellemetlen hatását és célszerűtlenségét rótták fel a tervezőnek. A könyvtárhelyiség, a nagy ülésterem, de különösen a nagy lépcsősarnok belső kiképzéséről és a homlokzatok alakításáról viszont elismerőleg szóltak. A bíráló szerint a homlokzatok stílusa francia reneszánsz, és palotaszerű jelleget kapnak az ügyes részletezés által.⁸³⁵ Meinig készített egy alternatív homlokzati tervsorozatot is, amelyen „az újabb építőművészeti áramlattal számolva, a gyér magyar díszítő-elemek felhasználásával igyekszik az épület külsejét kiképezni, a mi igen elismerésre méltó törekvés ugyan, de eredményében, legalább az esetben, nem mondható szerencsésnek, a mennyiben a tervezett homlokzatokban nagyon is túlsúlyra jut a törökös jelleg és azok formailag, a tervezett reneszánsz homlokzatoknak messze mögötte maradnak”.⁸³⁶ Az

⁸³⁰ Bírálati jelentés, a budapesti kereskedelmi és iparkamara székházára beérkezett pályatervekről. I-IV. rész. Építő Ipar 1899. 4-5., 11-12., 16-17., 24-26.

⁸³¹ BFL XV. 37. c. 1023. számú telekkönyvi betét.

⁸³² 830. jegyzetben i. m.

⁸³³ 830. jegyzetben i. m., 4-5., 11-12., 16-17., 24-26., 11-12. Tervrajzok: 11, 18, 19.

⁸³⁴ 830. jegyzetben i. m., 4-5., 11-12., 16-17., 24-26., 4-5. Tervrajzok: 24, 25, 26.

⁸³⁵ 830. jegyzetben i. m. 4-5., 11-12., 16-17., 24-26., 17. Tervrajzok: 32, 33, 34.

⁸³⁶ 830. jegyzetben i. m. 4-5., 11-12., 16-17., 24-26., 17.

építész úgy tűnik viszonylag korán, 1898-ban, reagált a Lechner Ödön által elindított, új építészeti törekvésre.

A sajtó 1899. február 1-én informált arról a döntésről, hogy a tervpályázaton az első és második díjjal jutalmazott Pártos Gyula és Meinig Arthur által közösen kidolgozott tervek alapján építik fel a palotát. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1898. július 18-án – vagyis a tervpályázat határideje előtt két és fél hónappal – kért építési engedélyt a kamara céljára szolgáló palota építésére. A homlokzatra tervezett „*oszlopszat*” megvalósítását sem a Fővárosi Tanács Műszaki Osztálya, se a Fővárosi Közmunkák Tanácsa nem támogatta, így ennek kivételével adta meg a Fővárosi Tanács az építési engedélyt ismeretlen időpontban, mivel a dátum ezúttal lemaradt az iratról.⁸³⁷ A fent említett oszlopszat talán azonos azzal a rizalittal, amely ma mégis megjelenik az Alkotmány utcai homlokzaton, így arra, minden bizonnyal módosított tervek szerint mégis engedélyt kaphatott az építető. Minden bizonnyal ezt is engedélyezhette a Fővárosi Tanács, amikor módosított terveket hagyott jóvá 1900. április 28-án.⁸³⁸ Az építőmester Mészáros és Gerstenberger volt. A tervező építész helyettese és megbízottja Grioni Antal végezte az épület művezetését.⁸³⁹

1900. november 14-én arról tájékoztatott a sajtó, hogy a napokban avatták fel a kamara új palotáját.⁸⁴⁰ Az újságcikk felsorolta a díszes épületet létrehozó mestereket. Tervezőként egyedül Meinig Arthurt nevezte meg. Hogy csak a legnagyobb nevű mesterek említsük, a műlakatos munkát Jungfer Gyula, az üvegfestő munkát Róth Miksa, a festő és aranyozó munkát Scholtz Róbert, a kőszobrász munkát Langer Ignác végezte.

A megvalósult épület nagyban különbözik a pályázati tervtől. A belső beosztás tekintetében változást jelent, hogy míg a terven három szintet foglaltak el a kamarai helyiségek, és csak egy szint jutott a bérlakásoknak, a kivitelezett épületen már mindkét funkció két szintet kapott. Ami a külsőt illeti, szembetűnő a stílus megváltozása. Míg az első tervről azt írták a bírálók, hogy az francia reneszánsz stílusú, addig a megvalósult épület a francia klasszicizáló késő barokk, az 1750-es, 1760-as években elterjedő új stílus megoldásait vonultatja fel. Eltűnt a saroktorony, a tömeg ezáltal tömörszerűbb lett. A pályázati terveken szereplő szegmensíves oromzatú, aediculás palotaablakok helyett, egyszerű keretezés nélküli ablakokat helyeztek az első emeletre, és föléjük füzér díszet emeltek. Az első és a második emeletet átfogó nagyszloprend hangsúlyozza az Alkotmány utcai főemeletet, és a Szemere utcán szintén ezeket az emeleket nagypilaszterrend emeli ki.

A Szemere utcai bejáraton át az előcsarnokba lépünk, ahol rögtön szembetűnik az előcsarnok két szintet átfogó Róth Miksa készítette üveglakata, amelynek kedvéért át van törve a földszinti és emeleti előcsarnok közötti födém. A földszinti előcsarnokból díszlépcső vezet az emeleti előcsarnokba, amelynek falait fehér stukkóval borították, a falakat empire motívumokkal díszítették. A helyiség tekintélyét a falak mellett szabadon álló páros vörösmárvány oszlopok adják meg. Az emeleti

⁸³⁷ BFL IV. 1407. b. 8340/1899-III., 15073/1899-III.

⁸³⁸ BFL IV. 1407. b. 25928/1900-III.

⁸³⁹ V.L. XXI. évf. 46. sz. 1900. november 14., 4-5.

⁸⁴⁰ uo.

hallból nyílik a nagy és a kis tanácskozóterem, a főtitkári helyiség és az elnöki fogadó. A belső terek architektúrája és berendezése empire stílusú. Ugyanezt az épület homlokzatairól is el lehet mondani, különösen a Szemere utcai pilaszterek fejezetéről.

Meinig Arthur két, fent bemutatott 1900 körüli stílusiránya közül a Werkner és Kóbrák-féle homlokzat alapelemeit vette át a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara megvalósult homlokzata. Megjelenik itt is a lekerekített sarok, ezúttal ablak nélkül, és ez az íves felület finoman hátraugrik a két szomszédos homlokzati falsíkból. A homlokzati alapfelületek, vagyis a szélső tengelyek homlokzatalakítása itt is finom fűgázatú kváderezést mutat, amelybe bele vannak vágva a nyílások, és nem erőteljes vagy legalább hangsúlyos kerettel válnak el attól. Az ablakokat nem annyira architektonikus, hanem inkább szobrászati dísz hangsúlyozza, mégpedig a legtöbb esetben egy középső felső motívumból, így a Báthory utcai és a Szemere utcai épületen is oroszlánmaszkból lelógó füzérdísz. Az alárendelt földszint fölött az emeleteken óriás oszloprendet látunk háromnegyedoszlopokkal, amely fölött golyvázódik a párkány, oromzat nélkül. A Werkner és Kóbrák-bérház homlokzatára tervezett eredetileg oromzatos az építész, de a végleges változatban már nem szerepelt. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara homlokzatának nemesen kifinomult karakterén – jelen sorok szerzője szerint – valamit ront az Alkotmány utcai homlokzat óriásoszlopok által alátámasztott párkánya fölött megjelenő előreugró dobozszerű kompozíció, amelybe zavaróan szögletesen vágódnak be a félköríves záródású ablaknyílások keretei.

A Werner és Kóbrák-bérházzal kialakított, és a Kereskedelmi és Iparkamarán továbbfejlesztett stílus csúcspontja a Szabadság tér 14. számú Dungyerszky-bérpalota, amely az újonnan kialakított tér félköríves végében, a tér főtengelyével szomszédos egyik telken, a Honvéd és az Aulich utca között épült fel. 1899. júniusában Dungyerszky Lázár megbízásából Meinig Arthur kért építési engedélyt egy négyemeletes bérház építésére.⁸⁴¹ Az engedélyt 1899. július 18-án adta meg a Fővárosi Tanács.⁸⁴² A bérház módosított terveire 1890. szeptember 15-én kérte a fővárosi tanács jóváhagyását Dungyerszky Lázár.⁸⁴³ A módosítás abban állt, hogy az eredetileg tervezett vastartók között téglalobozatok helyett Breymann-féle szabadalmazott compact födém szerkezeteket terveztek, és némileg megváltoztatták az épület belső beosztását. A terveket 1900. szeptember 27-én hagyta jóvá a Fővárosi Tanács, Kauser Gyulát nevezve meg építőmesterként.⁸⁴⁴

A mészkőburkolatos homlokzatok földszintje és az első emelet alsó fele sávozott. A hatalmas homorú homlokzaton igen kifinomultan mérlegelt arányban kapcsolódnak össze a lágy, íves formák és a monumentális, erőteljes tagozatok. A héttengelyes főhomlokzat középső három tengelye az alsó két szinten határozottan előrelép, viszont a felső három szint csupán leheletnyi előreugrással vesz részt a rizalitalkotásban. A két szint között elegáns átmenetet képez a második és harmadik emelet középtengelyében elhelyezett két oszloppár által keretezett és felül golyvázódó párkánnyal lezárt

⁸⁴¹ BFL IV. 1407. b. 30144/1899-III.

⁸⁴² BFL IV. 1407. b. 37025/1899-III.

⁸⁴³ BFL IV. 1407. b. 67128/1900-III.

⁸⁴⁴ BFL IV. 1407. b. 67128/1900-III.

keretkompozíció. A rizalitot a magyar neobarokk építészet egyik legszebb megoldása, egy tört oromzat, amelynek közepébe rokokó kartust tervezett az építész. A rizalit megkoronázásaképpen pedig humorúan ívelődő oldalú szép arányú manzárdtető-idom került, csúcsán vázadísszel. A homlokzati sarkok itt is lekerekítettek és enyhén hátralépnek a fal síkjából. E saroktengelyek felső lezárásaképpen barokkos faragványokkal övezett kerek nyílást tartalmazó íves oromzatot gondolt ki a tervező.

Városkép alakító grandiózus kompozíciók

Meinig Arthur századfordulós építészetét jellemző két fő stílusirány közül a Werkner és Kóbrák-féle bérház által elindított nemesen elegáns barokkos megoldástól nem élesen különbözik, de néhány ponton határozottan más jellegű épületeket hozott létre az a stílusirány, amelynek példái városkép alakító grandiózus kompozíciók. Ennek az iránynak első megnyilvánulása volt az 1890-es évek első éveiben az Alkotmány utca és a Bajcsy-Zsilinszky út sarkán álló Károlyi nemzeti bérház tömeg- és homlokzatalakítása. Ebből a kompozícióból indult ki, de részben magába olvasztotta a Werkner és Kóbrák-féle bérház lágy íves megoldásait is a Szabadság téri Adria-palota, Meinig Arthur 1900 körüli neobarokkjának főműve.

Az „Adria” Magyar Tengerhajózási Rt. 1899. december 30-án vásárolta meg a Szabadság tér, a Zoltán utca és a Vécsey utca által határolt saroktelket.⁸⁴⁵ A részvénytársaság 1900 márciusában kért engedélyt egy négyemeletes kőhomlokzatú palota építésére, és megemlézték, hogy a tervezéssel Meinig Arthur műépítész urat bízták meg.⁸⁴⁶ A Fővárosi Tanács 1900. május 2-án megadta az engedélyt, egyben a tér felől tervezett 75 cm-es kiszökellék használati díját 5088 forintban megállapították meg.⁸⁴⁷ Az épület tervezéstörténetének feltárását nehezíti, hogy tervrajzai hiányoznak Budapest Főváros Levéltára gyűjteményéből, ugyanez igaz a Dungyverszky-bérpalotára is.

1900. május 12-én kötött szerződést a részvénytársaság Mészáros és Gerstenberger budapesti építőmesterekkel, akik Meinig legtöbb fontos munkáján kivitelezők voltak.⁸⁴⁸ 1900 novemberében arról számolt be a sajtó, hogy a palota építése gyorsan halad előre, megemlézik, hogy a barokk stílusú épületet Meinig Arthur tervezte, a művezetésben pedig Grioni Antal segítkezik.⁸⁴⁹ Grioni Antal volt a Kereskedelmi és Iparkamara művezetője is, aki ezek szerint Meinig Arthur egyik legfontosabb munkatársa lehetett. Az épület szobrászati munkáival Szabó Antalt bízták meg.⁸⁵⁰

A négyemeletes ház tulajdonképpen háromemeletes volt, egy félemelet közbeiktatásával. Az építető részvénytársaság irodáin kívül bérlakások helyezkedtek el az épületben. Az egyes szintek és belső terek funkciójának meghatározásához kis mértékben segítséget nyújtanak levéltári iratok és egy

⁸⁴⁵ BFL XV. 37. c. 16497. számú telekkönyvi betét

⁸⁴⁶ BFL IV. 1407. b. 24594/1900-III.

⁸⁴⁷ BFL IV. 1407. b. 33093/1900-III.

⁸⁴⁸ V.L. XXI. évf. 20.sz. 1900. május 16., 4.

⁸⁴⁹ V.L. XXI. évf. 46. sz. 1900. november 14., 5.

⁸⁵⁰ V.L. XXI. évf. 46. sz. 1900. november 14., 5.

német nyelvű cikk 1906-ból.⁸⁵¹ Ezek alapján megállapítható, hogy az épület földszintje üzletek céljára épült, a félemeleten az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. irodái voltak, az első emeleten a német cikk szerint két lakás volt. Az egyértelmű az alaprajzi rendszerből, hogy két nagyobb egységre tagolódik az első emelet. A kisebbik rész a Zoltán utcai szárnyban és részben a hátsó szárnyban helyezkedik el, keleti szélső helyisége a Szabadság tér és a Zoltán utca sarkán lévő kerek terem. A másik nagyobb egység az épület fennmaradó részét foglalja el a nagy reprezentatív termekkel. Az előbbi elképzelhető, hogy lakás volt, ma szinte teljesen dísztelen. A nagyobb egység megfelel egy kisebb magánpalotának. A hall stukkódíszes mennyezetén egy építés korabeli címer található, az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. címere. Ez inkább arra utal, hogy az építető intézmény reprezentatív célokra szolgáló teremsora helyezkedett itt el. Az első emeleti elegáns lakás része volt egy eredetileg nyilván könyvtári funkciójú kerek szoba az északabbi toronyban. A barna faburkolatos, könyvszekrényekkel kialakított, kandallóval is rendelkező helyiség a potsdami Sanssouci kastély könyvtártermének hatása alatt készült neorokokó alkotás. A Sanssouci kerek alaprajzú könyvtárának falain faburkolat látható teljes magasságban. Az íves falak szakaszokra vannak tagolva, melyek közül kiemelt szerepet kap a kandallóval és tükörrel tagolt tengely. A kandalló két oldalán egy-egy szekrényvel, a fölött konzolon büszttel, a fölött pedig ovális keretbe foglalt domborművel tagolt szakaszok helyezkednek el. E három szakasszal szemben helyezkednek el az ablakok. Az Adria-palota kerek sarokterme az északabbi torony első emeletén található. Itt a kandallós axis szélesebb a potsdaminál, az ottani tükör mintha kettéválna, hogy a tükörpár között helyet kaphasson egy álló téglalap alakú felület, amelyen eredetileg minden bizonnyal festmény díszítette a helyiséget. Jóval nagyobb a hasonlóság a szekrényes szakaszok között, hiszen az Adria-palotán nagyon hasonló, bár magasabb arányú könyves szekrények állnak, amelyek fölött szintén konzolokat találunk, amelyeken azonban szobrok nem találhatók. Archiv ábrázolás hiányában nincs információnk arról, hogy eredetileg voltak-e itt a potsdamiakhoz hasonló büszttök. A konzolok fölött pedig ovális kereteket találunk teljesen hasonló pozícióban, de azokban nem domborművek, hanem füzérdíszek láthatók. A Sanssouci-beli és az Adria-palotabeli termet egyaránt kupola fedi, amelyek vállvonalában rokokódíszű fríz fut körbe. E fölött pedig szintén rokokó stílusú stukkódíszek élénkítik a boltozatot mindkét helyen, bár különböző megoldásban.

A főhomlokzat grandiózus erejét mindenekelőtt az adja, hogy nincsenek alárendelt homlokzati szakaszok, a homlokzatot három egymás melletti rizalit alkotja, az öttengelyes középrizalit és a két íves sarokrizalit. Míg a fent elemzett másik stílusirány példáin a földszint bár alárendelt szerepet tölt be, mégis szerves részét képezi a kifinomult homlokzati rendszernek, addig az Adria-palotán a nagy távolságra állított öt félköríves záródású nagy nyílás (kapu és boltnyílások) fölötti félemeleten nyíló egyenes záródású ablakok szemöldöke vonalában nagy erejű párkány fut végig a homlokzat egészén ellentmondást nem tűrően. E párkány, mint szigorú szemöldök fölött bontakozik ki a homlokzat gazdagon tagolt és díszített reprezentatív főhomlokzata. A harmadik és a negyedik szint, vagyis az

⁸⁵¹ Hugo Licht: Architektur des XX. Jahrhunderts. Berlin, 1906. 6. évf. Németül, franciául és angolul is olvasható itt az idézett szöveg.

első és a második emelet hat óriásoszloppal összekötött egysége alkotja a homlokzat központi felületét. Ezt mint uralkodói páholyt keretezi a homlokzat összes egyéb alkotóeleme. Két oldalról, mint erős bástyák védik a saroktoronyok, melyek ugyan csak a legfelső szinten függetlenednek az épület tömegétől, de vizuálisan egészen az első emeletől önálló életet élnek kerek tömegük által. félgömb alakú kupoláik nem kívánják átvenni a főszerepet a középrizalított megkoronázó hatalmas manzárdtető-idomtól. A középrizalított gazdag szobrászati dísz is hangsúlyozza, a kapu fölötti ablak minden bizonnyal a portugáliai Tomar káptalanházának híres XVI. századi ablakára. Az ablak keretmotívumának hatására a tengerrel, a hajózással kapcsolatos ornamentikával utal az épület funkciójára. Egy, az Adria-palotát ábrázoló Meinig Arthur által szignált publikált rajzon látható homlokzatok kis mértékben különböznek a megvalósulttól. Az egyik fő különbség, hogy a képen nem az ablakot, hanem egy, az alatt elhelyezett táblát vesz körül a tengerészeti motívumokból komponált dísz. Az óriásoszlopok fölötti párkányon oszloponként egy-egy szobor jelenik meg az alárendelt harmadik emeleti ablakokkal felváltva. A rizalított felül öt tengely szélességű íves nagy oromzat zárja, melynek közepén a tenger hullámaira emlékeztető volutákból képzett architektonikus-plasztikai kompozíció előtt egy tengerjáró hajó fordul szembe a nézővel, fölötté címerrel. Hajóorr és tengeri kompozíció látható az épület sarkain is. Összességében maga a homlokzat is a barokk idők hatalmas tengerjáró hajóira emlékeztet.

Meinig Arthur Károly nemzeti bérpalotája és az Adria-palota által meghatározott stílusiránya utolsó, de megvalósulatlan darabja a Gresham-palotához 1903-ban készült terv,⁸⁵² amely talán a klasszicista épület átalakításával számolva, talán új építkezésként hatalmas világvárosi palotát ábrázol, földszintjén és félémeletén az ilyen épületeken a századfordulón elterjedő nagy üvegtáblás felületekkel, manzárdtető-idomokkal lezárt óriás oszlopos középrizalittal és sarokrizalitokkal. A terv csak olyan grandiózus épületekkel említhető egy lapon, mint a Királyi bérház, Korb és Giergl Kígyó téri munkája.

Tervpályázatok, megvalósulatlan épületek

Meinig Arthur megbízásai többsége nem pályázatokból származtak, de az 1900 körüli években jelentkezett tervével néhány tervpályázaton. Ezek közül, mint láttuk a Kereskedelmi és Iparkamara esetében a kiviteli tervek elkészítéséig jutott, a többi esetben azonban ez nem sikerült. Ettől függetlenül fontosnak találjuk röviden ismertetni ezeket a pályázati szerepléseket is, hiszen a témánk szempontjából érdekes neobarokk stílust választotta az építész.

Egy korábbi fejezetben foglalkoztunk az Osztrák-Magyar Bank nagyszabású pályázatával, amelyen nyolc magyar és nyolc osztrák építész szólítottak fel részvételre. Meinig Arthur tervét nem ismerjük, de a korabeli építészeti szaksajtóban rövid jellemzés jelent meg róla: „*Meinig ez alkalommal*

⁸⁵² Budapesti Történeti Múzeum. Kiscelli Múzeum Tervtára

is bebizonyította, hogy német szíve csak a német építészetért tud lelkesülni. Pedig biztosíthatjuk, hogy a magyar nemzetnek sehogyan sem áll érdekében a német építészettel germanizáltatni magát. Eléggé vagyunk mi germanizálva más téren, a hol nem térhetünk ki, s így legalább ott, ne erőszakoljuk a germanizálást, a hol arra senki sem kényszerít. Magyar építész akárminő stílust válasszon, csak németet ne, mert ez germanizálja legbiztosabban a nemzetet.”⁸⁵³

A másik pályázat, melyen Meinig Arthur részt vett, de tervét nem kivitelezték a fasori evangélikus templom és gimnázium tervpályázata volt.⁸⁵⁴ Az első díjat Schodits Lajos, a második díjat Meinig Arthur, a harmadik díjat pedig Schubert és Hübschl nyerte el. A templom és gimnáziumépület stílusául Meinig Arthur kivételével minden pályázó a gótikát választotta.⁸⁵⁵ Meinig Arthur három tervváltozatot nyújtott be, ezek közül az „A” jelű alternatív terv kapta a második díjat. Ezen a gimnázium épületét a telek keleti oldalán, a templomot pedig a faszor felé helyezte el. A „B” alternatív terv abban különbözött az „A” jelűtől, hogy az épület a telek közepére került és így az udvar a keleti oldalra. Ezen a terven a templomot túl nagyra találták a bírálók. A főépület külső kiképzése pedig „inkább főúri palotának, mint szerény eszközökkel építendő tanintézetnek látszik.” A pályatervek közül a legmagasabb költséggel megvalósítható Meinig Arthur, paloták specialista nem ok nélkül kapta ezt a kritikát, elismerték azonban, hogy a „Tervező különös elismerést érdemel mindezek dacára azon művészettel párosult szellemi munkájáért, melylyel segítségére sietett egyházának e komoly és nehéz feladat megoldásában.”⁸⁵⁶

Mindkét tervváltozat gazdag neobarokk architektúrával állt elő, a gimnáziumépület markáns középrizalitjával, illetve az azt díszítő saroktornyoskakkal, valóban palotaszerű, a templom, amely az A változatban a két utca sarkára, tehát láthatóbb helyre került volna, masszív toronnyal rendelkezik, melyen összetett, tetején hagymaformát is tartalmazó toronysisak emelkedik. A templom oldalhomlokzata oromzattal zárt kompozíció, melynek középrészén porte cochère en niche jellegű nyílás látható. Itt, de a homlokzatok nagy részén is a Meinig által igen kedvelt sávozott felületek láthatók, amelyek a késői barokk világával rokonítják az épületet.

Meinig Arthur élete és építészeti pályája korán, 1904. szeptember 13-án agyszélhűdés következtében ért véget.⁸⁵⁷ Két évtizedes magyarországi karrierje így is teljes, az általa művelt építészeti műfajokban és stílusokban főműveket alkotott.

⁸⁵³ BÉSz., 1901. X. évf. XII. füzet, 155-158.

⁸⁵⁴ Az épület történetének feldolgozása: Sisa József: Budapest. Fasori evangélikus templom és gimnázium. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 638. Bp. 2000., 1-2.

⁸⁵⁵ A tervpályázat kortárs ismertetése: A budapesti ág. Evang. Egyházközség temploma és gymnasium épülete, 1-4. Magyar Pályázatok 1903.

⁸⁵⁶ A tervpályázat kortárs ismertetése: A budapesti ág. Evang. Egyházközség temploma és gymnasium épülete, 1-4. Magyar Pályázatok 1903., 27.

⁸⁵⁷ BFL, halotti anyakönyv

Összefoglalás

Dolgozatom célja a dualizmus kori Magyarország neobarokk építészetének alkotóiról, alkotásairól az első összefoglalást adni, és e rendszerben megmutatni Meinig Arthur neobarokk építészetének helyét. Az ehhez kapcsolódó kutatás nem tekinthető úttörőnek, hiszen néhány kutató korábban már vállalkozott a téma rövidebb-hosszabb feldolgozására. Mivel a bevezető fejezetekben e kutatásokról megemlékeztem, itt csak Széphelyi F. György disszertációját emelném ki, amely magasan a legkiválóbb összefoglalás a barokk 19. századi értelmezése, befogadása és újraértékelése szempontjából.

A magyarországi neobarokk építészet főműveket hozott létre, melyek a magyarországi művészet történetének kiemelkedő példái, de az egyetemes építészet körében is megállják helyüket. A magyarországi neobarokk építészet legkorábbi jelentős alkotásai Rumpelmayer Viktorhoz, a pozsonyi születésű, de Bécsben tevékenykedő építészhez köthetők. Az 1885-ben elhunyt építész késői alkotásai voltak a magyarországi neobarokk első jelentős példái. Az 1880-as évek első felében tervezett pozsonyi lakóházai, és a keszthelyi barokk kastély neobarokk stílusban való átalakítása révén honosodott meg hazánkban a stílus. Hasonló szerepe volt Ferdinand Fellner és Hermann Helmer sikeres bécsi építészpárosnak, akik gróf Károlyi István 1881-1883 között épült budapesti palotáján a fővárosba is elhozták az új stílust. Fellner és Helmer a későbbiekben elsősorban színházépületeken, így a tatai kastélyszínházon, a budapesti Somossy Orfeum épületén, a budapesti Vígszínházon és a kecskeméti színház épületén a bécsi neobarokk látványos példáit alkották meg.

Fellner és Helmer építészirodájának köszönhetően került Magyarországra a német származású, de egy ideig Bécsben tevékenykedő Meinig Arthur, aki 1883-ban Budapesten telepedett le, és 1888-ban felvette a magyar állampolgárságot. Az építész karrierje legnagyobbbrészt végigkíséri a magyarországi neobarokk történetét, az 1880-as évekbeli kezdetektől és az első főművek megszületésétől az 1890-es évek beláthatatlan építési konjunktúráján keresztül a századforduló monumentális világvárosi épületeinek létrejöttéig. A nagyszabású nyitány a bécsi építészek helyettesítése a budapesti arisztokráciavezető személyiségének, Károlyi Istvánnak palotáján, ami biztosította számára a legnagyobb magyar mágnások bizalmát. Így jutott hozzá első igazán nagy megbízásához, a Wenckheim-palota megtervezéséhez, amelyről a kortársak és az utókor egyöntetűen elragadtatással nyilatkozott. Az épület rokonai, előképei között bécsi épületeket találunk mind a barokk, mind a neobarokk világából. A bécsi Felső-Belvedere hatása mind Bécs, mind Budapest dualizmus kori neobarokk építészetében a legszélesebb körben jellemző, közvetlen formai átvételeket és közvetett rokoni viszonyokat állapíthatunk meg. A Wenckheim-palota esetében mindegyik előfordul, de egyszer sem olyan mértékben, hogy fantáziátlan átvételről beszélhetnénk. Bécs neobarokk építészetének hatása megkerülhetetlen volt a korban, így a Wenckheim-palota homlokzatán is tapasztalhatjuk. A Wenckheim-palota tökéletesen eltalált külső arányaival, és lenyűgözően gazdag

belső tereivel felülmúlhatatlan maradt a dualizmuskori palotaépítészetben, a királyi palota belső terei is inkább méretükkel, mint kvalitásukkal emelkedtek fölébe. A monumentalitást a bájos kecsességgel elegyítő grandiózus ékszerdobozszerű épület 1889-re készült el, amely évtől robbanásszerű előretörést figyelhetünk meg a budapesti neobarokk építészetben. Meinig mindig meg tudott újulni, így nem ismételte a korábban sikeres megoldásait, hanem – nyilván a megbízó kérésére – is változatos stílusrepertoárral szolgálta ki a megrendelők igényeit. A Wenckheim-palotával egy időben építette a tiszadobi Andrassy-kastélyt a Loire-menti kastélyok stílusában, feltételezhetően az angliai Waddesdon Manor kastélyának (Gabriel-Hippolyte Destailleur (1874-1889) hatására, amelynek oldalszárnyai az eddig ismert legközelebbi rokonai a tiszadobi épületnek. Meinig kastélyépítészetében a továbbiakban ez a stílus öröklődik tovább, de egyes esetekben kivételt tett, így a vencsellői (ma Gávavencsellő) Dessewffy-kastély esetében, ahol a neobarokk stílust alkalmazta. Az 1890-es években a magyarországi neobarokk főműveit alkotta meg Meinig, melyek között elsőként a budapesti Park Clubot emelhetjük ki, a magyar arisztokrácia Városliget közeli szórakozóhelyét. Nagyszabású bécsiesen barokk középrizalitja életerőtől duzzadó kompozíció, szögletesen előredomborodó homlokzati falát nagy nyílások törik át, a középső fölött baldachin motívummal. A barokk dinamikus erejét hordozzák az oldalszárnyakhoz felívelő lépcsőkarok, a homlokzat emeletén végigvezetett erkély is.

Az 1890-es években lehetünk tanúi Meinig neobarokk bérpalota-stílusa megszületésének és elterjedésének. A sorban az első a gróf Károlyi Tibor megrendelésére az Alkotmány utca és Bajcsy-Zsilinszky út sarkán épült palotaszerű bérház, melyen a drezdai barokk építészet hatását állapíthattuk meg. A homlokzat méltó nyitányát adja az Országházhoz vezető elegáns útnak. Lágýabb megoldásokat alkalmazott a Báthory utcai Werkner-Kobrák-féle ikerbérháznál, ahol a lekerekített sarkok adják meg az épület igazi karakterét. Az óriás oszloprendek ezeken az épületeken fontos szerepet kapnak, de ezek az architektonikus elemek igazán a századforduló két nagy neobarokk főművén, a Szabadság téri Dungyverszky-bérpalotán és az Adria Tengerhajózási Rt. palotáján nyeri el méltó helyét a homlokzatokon. Míg az előbbi homlokzat erőnei nagy méretei ellenére kifinomult részletképzésében, ezáltal kissé elaprózott homlokzatalakításában rejlenek, addig az utóbbi épület nagyvonalú homlokzati rendszere, grandiózus tetőidomai révén gyakorol nagy hatást a szemlélőre. Az építész korai halála egy nagy ívű életpályának vetett véget, amely nyitott volt az új stílusok, irányzatok befogadására, így az Art Nouveau, illetve a nemzeti formanyelv építészetének hatása is megjelenik utolsó művein.

Az 1880-as évek építészete döntően a neoreneszánszé, de fokozatosan előretört a neobarokk. Ennek a folyamatnak csak egyik fő vonalát képviselik a külföldi építészek magyarországi munkái, vagy a hazánkban letelepedett Meinig Arthur munkássága. Párhuzamosan, már az 1880-as évek első felétől magyar építészek is nyitottak a Bécsből érkező új stílus felé. Az elsők között kell megemlítenünk Lechner Ödönt, aki az 1883 körüli években megalkotta a magyar neobarokk egyik főművét, a szegedi városházát, amely az első a magyar nagyvárosokban épült tornyos neobarokk városházák közül. A győri városházát Hübner Jenő, a pécsit Láng Adolf tervezte hasonló

kompozícióban, de mindig – Szegeden is – a helyi hagyományt, vagyis a régi tornyos városháza kompozícióját követve.

Az 1880-as évek közepén, második felében néhány budapesti építész megalkotta első neobarokk művét, így Ray Rezső Lajos az Andrassy úti Herzog-palotát, Nay Rezső és Strausz Ödön a Bajcsy-Zsilinszky út és a Báthory utca sarkán álló Kann és Heller-féle bérházat, Hubert József és Móry Károly pedig a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utca és a Városház utca sarkán álló Dreher-féle épületet. Az utóbbi épület Karl König neves bécsi építész egyik frissen felépült főműve, a Ziererhof hatását mutatja. A nagy sarokkupola a magyarországi őstípusa a saroképületeken a következő évtizedekben széles körben elterjedő barokkos kupoláknak. Megjegyezzük, hogy ezt az alapvetően barokkos megoldást neoreneszánsz épületeken alkalmazták először Magyarországon az 1860-as és 1870-es években, Szkalnitzky Antal több művén láthatunk ilyet.

A fent említett épületek mind felépültek 1889-ig, és mint említettük ettől az évtől rohamos előretörést figyelhetünk meg a neobarokk épületek építésében. 1889-ben és 1890-ben több építész, illetve építőmester, így Quittner Zsigmond, Goldmann Ernő és Sziklai Zsigmond, Schannen Ernő, Fellner Sándor, valamint a fent említett építészek és mások többé-kevésbé következetesen neobarokk stílusban tervezik a budapesti bérházakat és palotákat, ritkábban középületeket is. Főművek főleg Quittner Zsigmond nevéhez köthetők ebben az időben, így a Hírlapírók Nyugdíjintézetének bérháza az Alkotmány utcában és Reiner Zsigmond Teréz körüti bérháza látványos sarokkupolás megoldás. Az 1890-es évek legszebb fővárosi neobarokk épületei közül több a Nemzeti Múzeum körüli palotanegyedben épült, nyilván a Wenckheim-palota hatására is. A Bródy Sándor utca három épülete, a Törley-palota (Ray Rezső Lajos), a Tauffer-palota (Schannen Ernő), a Keszlerffy-bérház (Hubert József), a Horánszky utcai Szentkereszty-palota (Fort Sándor) és a Lőrinc pap téri Zichy-palota (Hofhauser Antal) alkotják ezt a csoportot, melyeken többnyire a bécsi neobarokk hatását láthatjuk.

Az 1890-es évek a neobarokk bérházépítészet óriási előretörését hozta. Ezek a bérházak többnyire három-öt szobás lakásokat tartalmaztak, vagyis többnyire a drágább bérházak kategóriájába tartoztak, de többségüket nem nevezhetjük bérpalotának. A legtöbb ilyen épület a Nagykörúton és vonzáskörzetében épült.

Alpár Ignác, aki az 1880-as években neoreneszánsz munkáival egyre nagyobb sikereket ért el, az 1890-es évek elejétől megérezte a barokk formanyelvben rejlő lehetőséget reprezentatív középületek tervezésében. Így született meg a nyíregyházi és a kolozsvári vármegyeháza, valamint az 1896-os Ezredéves Országos Kiállítás történeti főcsoportjának reneszánsz épülete, melynek két homlokzata és belső terek közül a reprezentatívabbak neobarokk stílusban készültek. Az itt alkalmazott stílusok azonban nem minden tekintetben említhetők egy lapon a kor egyéb neobarokk műveivel, mivel itt speciális funkcióról, a nemzeti történelem építészeti idézetekben való megjelenítéséről volt szó. Ennek megfelelően a magyar – bár meglepően nem csak magyar, hanem még az osztrák – barokk építészet alkotásainak formáit idéző kompozíció született meg.

Az 1890-es évek hozta Hauszmann Alajos, neoreneszánsz építészetünk kimagasló alkotójának neobarokk felé fordulását is. A bécsies stílus az ő életművében alig kap szerepet, máshol kell keresnünk forrásait. Összetettebbé teszi a kérdést nagy irodája, amelyben olyan tehetséges fiatal építészek dolgoztak, mint Korb Flóris és Giergl Kálmán, akiknek, tudjuk komoly szerepe volt Hauszmann építkezésein. Az 1890 óta épülő Királyi palota tervezését 1891-ben vette át Ybl Miklóstól, aki az 1880-as években több, egyre barokkosabb tervet készített a palotához. Hauszmann tervezésének alapja a barokk tömeg- és formaalakítás, de modern karaktert ad a stíluselemek szabad variálása által. Mindez elsősorban a kupolán érvényesül, de az összes Hauszmann nevéhez köthető homlokzaton érvényesül ez. A belsőben szintén egyre inkább érvényesül a barokk formák egyre szabadabb kezelése, hogy végül a századfordulón befejezett építkezésen a szecesszió finom hatása is érezhető legyen.

Hauszmann Alajos neobarokkjának nagy alkotása az Igazságügyi palota, amelynek stílusát római barokknak határozza meg az épületről írt monográfiájában. A hatalmas kőhomlokzatok, óriásoszloprendekkel és a timpanonos portikusz valóban a római barokk monumentális arányaiból indulhatott ki, de közvetlen előképét nehezen találhatnánk meg Itália barokk építészetében. A tömegkompozíció és a részletképzés közvetlen előképeit sokkal inkább a kortárs német építészetben, mindenekelőtt Bruno Schmitz kivitelezetlen terveiben lelhetjük fel. Ugyanennek az építésznek a 1880-as évek második felében készült rendkívül látványos, igen plasztikus és erőteljes, ugyanakkor festői kontúrú épületeket ábrázoló rajzai hatottak a New York palota épületére, melyen, mint tudjuk Korb és Giergl már komoly szerepet játszott. Az épület tornya közvetlen átvétel Schmitz egy drezdai épületegyütteshez készült rajzáról.

Korb és Giergl 1893-ban történt önállósodásukat követően sorra kapták a nagyszabású megrendeléseket, és ezeken a Bruno Schmitz hatására a New York palotán kiérlelt stílust alkalmazták. A budapesti Légrády-ház, a Weiner és Grünbaum Áruház és Lány Leó palotája, illetve ezek részletei jól mutatják ezt a stíluskapcsolatot, az utóbbi épületen a francia historizmus hatásával keveredve. Korb és Giergl neobarokk építésze vezet át minket a századforduló neobarokkjához, amely harmonikusan elegyedik a szecesszió friss hatásával. Az építészpáros ekkor alkotja meg főműveit az egykori Kígyó téren (a mai Ferenciek terén). A Klotild-paloták és a Királyi bérház stílusa a fenti épületek által képviselt stíusból indult ki, de olyan nagyszabású kompozíciókat alkalmazva, amely felülmúlhatatlan volt a kor Magyarországon, de Európában is kevés riválisa akad.

A neobarokk bérpaloták fénykora a századforduló, amikor gigantikus városépítési koncepciók következtében elegáns olyan új városi terek jöttek létre, mint a Szabadság tér Kígyó tér (ma Ferenciek tere) és az Eskü tér (ma Március 15. tér). Mint láttuk, a Szabadság teret Alpár Ignác és Meinig Arthur, a Kígyó teret pedig Korb és Giergl uralta, addig az Eskü tér összetettebb, kevésbé egységes kompozíció volt. Az eredetileg a Kőrösy Albert és Sebestyén Arthur tervezte Osztályorsorsjáték palotája uralta a kompozíciót barokkos tömegével, körülötte pedig sorra épültek a neobarokk bérpaloták, melyek közül három Fellner Sándor és Hüttl Dezső munkája.

A századfordulón és azután az 1910-es évekig terjedő időben néhány magyar építész, ha rövid szecessziós intermezzo után is, de visszatért a barokk stílusjegyekhez, és neobarokk épületeket alkotott, amelyeken azonban szinte mindig érezhető volt a szecesszió legalább leheletnyi jelenléte. Ez utóbbi elsősorban a formák szabadabb kezelésében jelentkezett. Alpár Ignác Osztrák-Magyar Bank, Sáros-fürdő és Rudas-fürdő terve a leggazdagabb, legpompásabb neobarokk architektúrák a korszakban, de a bank nem a terv szerint épült fel, a másik két épületet pedig nem Alpár építette. Megépült épületein kevésbé neobarokkot, mint barokkizáló, de reneszánsz jegyeket egyaránt használó klasszicizáló homlokzatokat és belsőket láthatunk. Ezek sorából mindenekelőtt a Tőzsde és a megépült Osztrák-Magyar Bank épületét emelhetjük ki.

A 20. század első két évtizedének legtermékenyebb neobarokk építészei közül meg kell még említenünk Hubert Józsefet, a vidéki pénzügyi épületek specialistáját, és Hüttl Dezsőt, aki olyan sajátos neobarokk építészetet hozott létre, hogy sokan vele azonosítják a magyar neobarokkot, nem véve tudomást arról, hogy annak csak egyik késői, igaz jelentős képviselője. Homlokzatairól eltűnnek a szecesszió előtti idők finom barokkos-rokokós részletei, helyettük kevesebb és nagyobb, de karakterisztikusan barokk formák uralják a homlokzatokat és a belsőket.

A korszak végén kezdődik néhány olyan építésznek a pályája, akik az 1920-as évektől vezető szerepet kaptak a magyar építészetben, közülük Wälder Gyuláról emlékeztünk meg a dolgozat egyik utolsó fejezetében. Láthatóan nem hermetikusan határolódik el egymástól az első világháború előtti és utáni építészet, de a társadalmi háttér, az új politikai és gazdasági viszonyok nagymértékben befolyásolták az 1918 utáni barokk alakulását, ami a korábbtól sajátosan eltérő neobarokk építészetet eredményezett.

Magyarország neobarokk építészetét néhány jellegzetes vonásával jellemezhetjük. Ezek közül az első a stíluskapcsolatokat érinti. Kézenfekvőnek tarthatnánk, ha egy országban felelevenítenek egy régi stílust, akkor a helyi, hazai épületeket választják mintául, ezek hatása lesz érezhető a tervezett épületeken. Ezt nem feltétlenül nemzeti gondolat kell, hogy szülje, hanem egyszerűen a praktikum, illetve a cél, hogy az adott épület harmonikusan illeszkedjen környezetébe. A dualizmus korának építészei azonban nem így cselekedtek, de nemcsak Magyarországon, hanem más országokban sem feltétlenül. A lényeg a minőségi és monumentális – vagyis emlékszerű – művek létrehozása, vagy igénytelenebb esetekben, vagyis főleg a bérházaknál kifelé elegáns látványt keltő, ezért jól kiadható lakásokat tartalmazó épületek tervezése volt. Mi az oka annak, hogy nem magyarországi épületeket választottak e célokhoz alapul, elsősorban az lehet, hogy a magyar építészet alkotásait többnyire igénytelen munkáknak tartották az egyetemes építészet nagy példáihoz viszonyítva. Ezt jól érzékelteti Barcza Elek a terézvárosi plébániatemplom restaurálásával kapcsolatos, a dolgozatban már idézett mondata 1888-ból: *„Egyik templomunk ízléstelenebbül volt építve, mint a másik, s ami még a lefolyt*

*viharos századok után reánk maradt, eléktelenítve, idomtalan burok alá volt szorítva.*⁸⁵⁸ Nyilván nem általánosítható ez a vélemény, de a magyarországi épületek figyelmen kívül hagyásának több évtizedes gyakorlata azt mutatja, hogy nem különösebben vonzódtak a magyar műemlékekhez építészeink.⁸⁵⁹

A fent leírt viszonyokhoz járult, hogy a historizmus korában építészeink többsége külföldi akadémiákon, műszaki egyetemeken tanult, ahol tervezési gyakorlataik nem magyarországi, hanem külföldi épületekhez kötődtek. Építészeink tervezői gyakorlata azt mutatja, hogy az iskolában alaposan elsajátíthatták a nagy európai építészeti stílusok alaktanát, így könnyen alkalmazták azokat az építettő vagy az épülettípus által megkívánt módon.

Annak megfelelően tehát, hogy építészeink a historizmus korában egyöntetűen a külföldi építészet felé voltak nyitottak, és csak speciális helyzetekben, mint az 1896-os kiállítás történeti épületegyüttese vagy a párizsi világkiállítás magyar pavilonja, fordultak a magyar építészet formái felé, a magyar historizmus alkotásai külföldi példák után igazodtak. Az adott neostílus egyrészt követhette a feleleveníteni kívánt eredeti stílust, vagyis például a neobarokk a barokkot, de a kortárs külföldi stílust is, vagyis a magyar neobarokk a külföldi neobarokkot. Mivel a magyarországi historizmus kutatása az előképek, stíluskapcsolatok kutatása szempontjából a kezdeteknél tart, egyelőre nehezen mondhatjuk meg, hogy milyen arányban fordultak az eredeti vagy a neostílusváltozatokhoz a neostílusok képviselői. A dolgozatban említett példák azt mutatják, hogy mindkét eset előfordult a jelentősebb épületek esetében, azonban az építészeti tömegtermelés viszonyai között, vagyis a bérházépítészet nagy részében nyilván a kortárs példák követése, másolása dominált.

A magyarországi neobarokk historizmuson belüli sajátos szerepét jellemzi a különböző épülettípusokban való jelenléte. Egyértelműen megállapítható, hogy az egyházi építkezések mennyisége nem mérhető össze a világiakkal, rendkívül alacsony a neobarokk egyházi épületek, templomok száma a neobarokk világ épületekhez viszonyítva. Ez természetesen annak köszönhető, hogy a tervezői gyakorlatban és az egyházi megrendelők köreiben az érett historizmus kora előtt, legkésőbb a romantika, vagy romantikus historizmus korában a középkorias stílusok uralták el az egyházi építészet világát, keresztény gyökereik miatt. A zsinagógaépítészetben pedig nemhogy visszafogott a neobarokk jelenléte, hanem egyáltalán nem beszélhetünk arról, mert ezen a területen szintén a romantika korában a Rundbogenstil móros változata erősen hozzákapcsolódott ehhez az épülettípushoz.

A világi építészet viszonyait elemezve megállapíthatjuk, hogy azon belül is markáns arányeltolódás van a lakóépületek javára. Legalábbis az 1890-es évek közepéig igen kis szerepet

⁸⁵⁸ Barcza Elek: A budapest-terézvárosi templom restaurálása. Építő Ipar, 1888. október 21., 1. A cikket idézi és a terézvárosi templom alapos építéstörténeti feldolgozását adja: Tóth Bernadett: A terézvárosi plébániatemplom építéstörténete. In: Kismező, Nagymező, Broadway. Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Kemény Mária. Bp., 2009., 253-269. A Barcza Elek-féle restaurálásról: 264-267.

⁸⁵⁹ Természetesen kivételes helyzetben voltak középkori műemlékeink, legalábbis azok közül a jelentősebbek, mert azokat megbecsülték, bár a stílszerű helyreállítások során a meglévő helyett következetesen látványosabb, gazdagabb megoldásokat építettek.

játszik a középületek területén a neobarokk. Úgy tűnik, hogy az Ezredéves Országos Kiállítás idejétől, ahol több pavilon neobarokk stílusban épült az állam és a városok „megenyhültek” a stílussal szemben, és ettől kezdve fontos szerepet kapott a hadügyi épületek körében, az iskolaépítkezéseken, a városházákon és vármegyeházákon. A századforduló után vezető szerepbe került a stílus az igazságügyi és a pénzügyi építkezéseken.

Irodalomjegyzék

Δ: A Magyar tisztviselők országos Egyesületének palotája. Építő Ipar 1898. június 22. 22. évf. 25. szám, 170.

A budapesti ág. Evang. Egyházközség temploma és gymnasium épülete, 1-4.

A Műemlékvédelem táguló körei. Kiállítási katalógus. Budapest, 2000., 84.

Ajtay-Gecse Sándor: Az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak története. Arad, 1935.

Allgemeine Bauzeitung 1880., 71-75. képtábla.

Ausstellung-Zeitung. Gratis Beilage der „Bauzeitung für Ungarn” 1. évf., 5. szám., 1884. május 25., 31-32.

Az 1896. Ezredéves Országos Kiállítás Budapesten. A Képzőművészeti osztály képes tárgymutatója. Bp., 1896. BÉSz. 1904. 278.

Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás Jury-jegyzéke. Bp., 1896., 17-18.

Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. Szerk.: Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár és Óriás Zoltán. [Bp., 1930.], 426. Kép ugyanitt: 427.

Baji Etelka-Csorba László: Kastélyok és mágnások. Az arisztokrácia világa a századvégi Magyarországon. Bp., 1994., 31.

Bálint Zoltán: Az ezredéves kiállítás architektúrája. Bécs, 1897., 46.

Barcza Elek: A budapest-terézvárosi templom restaurálása. Építő Ipar, 1888. október 21., 1.

Bereczky Sándor: Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése. Bp., 1925., 134.;

Zádor Mihály: Kaposvár. Bp., 1964., 220.

BÉSz, 1904. 277.

BÉSz, 1904., 278.

BÉSz., 1901., 155-158.

BfU 10. évf. 1881. október 23, 211-213.

BfU 19. évf. 1890. jan. 1. szám, 1-3.

BfU 19. évf. 1890. november 20., 259.

BfU 7. évf. 1878. 20. szám, 137.

BfU, 18. évf. 1889.

Bierbauer István: Magyar postaházak ép. tört. Bp., 1930. Kézirat MOB., 41.

Bírálati jelentés, a budapesti kereskedelmi és iparkamara székházára beérkezett pályatervekről. I-IV. rész. Építő Ipar 1899. 4-5., 11-12., 16-17., 24-26.

Bor Ferenc: Budapest, I. Fő utca 15.-Bem rakpart 8. Tudományos dokumentáció a Hild-Ybl Alapítvány archívumában.

Bor Ferenc: Budapest, V. Deák Ferenc u. 15. Tudományos dokumentáció a Hild-Ybl Alapítvány archívumában.

Bor Ferenc: Budapest, VIII., Múzeum u. 17. Tudományos dokumentáció a Hild-Ybl Alapítvány archívumában.

Borsi, Franco. *Arte a Roma dalla capitale all'età umbertina*. Roma, 1980.

Bössl, Hans: *Gabriel von Seidl*. München: Verlag des Historischen Vereins von Oberbayern, 1966.

Branczik Márta: Szálló a József körúton. Budapest 2009. 7. szám, 30.

Budapester Neubauten. Wien, 1908., 18. kép

Budapesti czim- és lakásjegyzék szerint. 7. évf., 1891-1892., 662.

Burckhardt, Jacob: *Cicerone*. 1855/1938.

Curl, James Stevens: *Victorian Churches*. London, 1995., 43-45.

Csányi Károly: A bajmóci vár. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* 1914.

Csengel Péter – Plank Ibolya: Fényképésműterem a Nagymező utcában. *Kismező Nagymező Broadway*. Szerk. Kemény Mária. Bp., 2009., 191-217.

D. I., 1904., 314.

Dehio Wien I. Bezirk – 2003.

Delesega Gyula: *Temesvári kalauz*. Temesvár, 2005.

Dercsényi Balázs-Hegyi Gábor-Marosi Ernő-Török József: *Katolikus templomok Magyarországon*. Budapest, 1992.

Déry Attila-Merényi Ferenc: *Magyar építészet 1867-1945*.

Die Architektur des XX. Jahrhunderts, Zeitschrift für moderne Baukunst. 1901.

Die Kunstdenkmäler Wiens. Die Profanbauten des III., IV. und V. Bezirkes. Bearbeitet von Géza Hajós und Eckart Vancsa. Wien, 1980.

Dixon-Muthesius: *Victorian Architecture*.

Eggert, Klaus: *Die Wohnbauten der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855-1896*. Die Wiener Ringstrasse, Band 7., 1976.

Építő Ipar – Építő Művészet 1914. 38. évf. 15. szám, 151-153., 1-5. ábra?

Építő Ipar – Építő Művészet 1916. 10. sz., 55., arckép

Építő Ipar – Építő Művészet 1917. 41. évf. május 13. kép (tervrajzok is).

Építő Ipar 1891. augusztus 26., XV. évf., 34. szám, 304-305.

Építő Ipar 1891. augusztus 26., XV. évf., 34. szám, 305.

Építő Ipar 1893. április 27. XVII. évf., 17. szám
Építő Ipar 1893. június 1. 17. évf. 22. szám.
Építő Ipar 1893. június 1. 17. évf. 22. szám.
Építő Ipar 1895. Tervrajzok a 42. lapszámhoz tartozó 36. rajzmellékleten, a 43. lapszámhoz tartozó 37. rajzmellékleten és 44. lapszámhoz tartozó 38. rajzmellékleten.
Építő Ipar 1896., 300. oldal melletti kép.
Építő Ipar 1897. 9. rajzmelléklet.
Építő Ipar 1906. február 4. 5. szám, 39.
Építő Ipar 1906. február 4. 5. szám, 39.; 1907. december 23., 51. szám
Építő Ipar 1908. január 19., 3. szám, 21.
Építő Ipar 1913. Magánépítési engedélyek, 181.
Építő Ipar, 1891. szeptember 16., XV. évf., 37. szám, 333.
Építő Ipar, 1902/9., 230-231.
Építő Ipar, 1904. 2. szám, január 10., 11-12.
Építő Ipar, 1905., 224.
Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. évf., 2001., 241-264.
Farbaky Péter: A budai Teleki-palota átalakítása főhercegi rezidenciává. In: Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Hild-Ybl Alapítvány. Bp., 2004., 448-459.
Fellows, R.: Edwardian Architecture: Style and Technology, 1995.
Fittler Kamill: A Park-Klub. Magyar Iparművészet 1897/98., 328-329.
Foerk Ernő: A kalocsai székesegyház. Magyarország Műemlékei. Szerk.: Forster Gyula. Budapest, 1915.; Horváth Alice: Kalocsa, Székesegyház. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. Bp., 1994., 11-12.
Gaál György – Vincze Zoltán: Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz. Korunk, 1992., 103.
Gaal György: Magyarok utcája A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói. Kolozsvár, 1995., 98.
Gábor Eszter: Andrassy út. Bp., 2002.
Gady, Alexandre, *Les Hôtels particuliers parisiens*, Paris, Éditions Parigramme, 2008, 312.
Gannon, Thomas: Newport Mansions. The Gilded Age. Little Compton, 1982., 30-32.
Garnier, Charles: Le Nouvel Opéra de Paris. Paris, 1878.
Gerle János (szerk.): Lechner Ödön. Bp., 2003.
Gerle János-Kovács Attila-Makovecz Imre. Bp., 1990., 84.

Geschichte der Stadt Wien. Neue Reihe Band VII,3. Geschichte der Bildenden Kunst in Wien. Geschichte DAur in Wien. Renate Wagner-Rieger: Vom Klassizismus bis zur Secession. Wien 1973.

Girouard, Mark: Sweetness and light. The Quenn Anne Movement 1860-1900. Oxford, 1977.

Grászli Bernadett: Schiller János építőmester munkásságáról. Sopron, 2000., 18-19.

Grey, A. S.: Edwardian Architecture: A Biographical History, 1985.

Gurlitt, Cornelius: Geschichte des Barockstiles in Italien. Stuttgart 1887.

Gurlitt, Cornelius: Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassizismus in Belgien, Holland, Frankreich, England. Stutgart, 1888.

Gurlitt, Cornelius: Geschichte des Barockstiles, und des Rococo in Deutschland. Stuttgart, 1887-1889.

H. Gaál Adorján. Magyar Iparművészet 1897/1898.

Hadik András: Zágrábi anziksz. Adalékok magyar építészek horvátországi tevékenységéhez a századfordulón. In: Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Hild-Ybl Alapítvány. Bp., 2004.

Hajós, Géza: Das Wiener Belvederevierteil. Ein Versuchsfeld verschiedener Baustile. In: Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien. 27. Jg., Nr. 1/2, Sept. 1974., 3.

Hatolkay Árpád: A Nemzeti Múzeum körül kialakult palotanegyed története.

Műemlékvédelem 4. évf. 3. szám 1960., 153-161.

Hitchcock, Henri-Russel: Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries. London, 1987.,80.

Hofer, Veronika (Hrsg.): Gabriel von Seidl. Architekt und Naturschützer. München: Hugendubel Verlag, 2002.

Hoffmann, Godehard: Architektur für die Nation? Köln, 2000., 208-210, 241-242.

Hoffmann, Hans-Christoph: Die Theaterbauten von Fellner und Helmer. Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts. Band II. Forschungunternehmen der Fritz-Thyssen-Stiftung Arbeitskreis Kunstgeschichte. München, 1966.; Fellner & Helmer: Die Arcitekten der Illusion: Theaterbau und Bühnenbild: Alässlich des Jubiläums „100 Jahre Grazer Oper: Ausstellung (Hrsg. Von Dienes, Gerhard M., Redaktion Iskra Buschek; Redaktion Johanna Flisch; Redaktion Tina Lipsky.) Graz, Stadttheater Graz. 1999.

Horváth Zoltán: Ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816-1891) I. rész, Soproni Szemle, 48. évf., 1994., 345., 5. és 6. kép.

Hüttl Dezső, Dr.: Bernini. Művészettörténeti tanulmány. Bp., 1906.

Ismereten szerző: A 'Rémi Szálló' Építő Ipar 1897. október 6. 21. évf., 40. szám, 261-262.

Ismeretlen szerző: A Dessewffyek. Szalon Ujság VI. évf. 1901. 9-10.

Ismeretlen szerző: A Dréher-palota. Ország Világ 1889., 153-154., képpel

Ismeretlen szerző: A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete. Építő Ipar 1899. április 6. 23. évf. 14. szám, 101. Az épület tervrajzai ugyanitt: 13. szám, 95.; 14. szám, 102.; 15. szám, 110.

Ismeretlen szerző: Fleischl Róbert munkássága. Építő Ipar Építő Művészet. 1926. június 21. 50. évf. 21-22. szám, 89-90.

Ismeretlen szerző: Gróf Festetics Tassiló. Szalon Ujság 1901. november 30. VI. évf. 22. szám, 4.

Ismeretlen szerző: Müller J. L. és neje bérháza. Építő Ipar, 1903. 39. szám, szeptember 27., 245.

Ismeretlen szerző: Park-Club. Szalon Ujság X. évf. 1905. 8. sz. április 30., 5.

Ismeretlen szerző: Park-Club. Szalon Ujság X. évf. 1905. 8. sz. április 30. 5.

Ismeretlen szerző: Sorok-Ujfalui kastély. Magyarország és a Nagyvilág IV. évf. 1899., 4.

Ismeretlen szerző: A budapesti „Lipótvárosi Kaszinó” palotája. Építő Ipar. 1897. február 24. 21. évf., 8. szám, 53. A következő oldalakon a tervrajzok.

Jakab Dezső: Láng Adolf élete és művei. Építő Ipar – Építő Művészet 1917. május 27. 21. szám, 138.

K. M.: A Légrády testvérek épülete. (A „Peseti Hírlap” háza.) Építő Ipar 1895. 29. szám, 266-268.

K. M.: A Légrády testvérek épülete. (A „Peseti Hírlap” háza.) Építő Ipar 1895. 31. szám, 286-287.

Kabdebo Gyula: Az építészet története. III. Új-kor. Bp., 1907., 52.

Kállay István-Pusztai László-Stipta Isván: Bírósági épületek Magyarországon. Bp., 1993.

Kelényi György: Kastélyok, kúriák, villák, 1974.

Kemény Mária és Farbaky Péter, szerk.: Ybl Miklós építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban, kiállítási katalógus. Bp., 1991., 1991., 263.; 239. jegyzetben i. m., 243.

Kismarty-Lechner Jenő, Dr.: Lechner Ödön. Bp., 1961.

Kismarty-Lechner Jenő: Építőművészetünk a XIX. század második felében. Bp., 1945.

Kiss Ákos: A XIX. századvégi neobarokk (III. rokokó) irányzatról. Művészettörténeti Értesítő 1975., 269-279.

Klaus Eggert: Die Wohnbauten der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855-1896. Die Wiener Ringstrasse, Band 7., 1976.

- Klein, Dieter: Martin Dülfer. Wegbereiter der deutschen Jugendstilarchitektur. Verlag Lipp, München 1993.
- Klein, Dieter: Münchner Einflüsse in den Ungarischen Ländern der Donaumonarchie. Acta Historiae Artium Tomus XLIX, 2008.
- K-ó: A Rákóczi síremlék tervpályázata. Építő Ipar 1908. február 23., 8. szám, 77-78. A pályázati tervek képei: Építő Ipar 1908. március 1., 9. szám, 87.
- Komor Marcell: A budapesti új mulató épület. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1894. 28. évf. 5. szám., 141-152.
- Komor Marcell: A tőzsdepalota pályaterveiről. V. 1900. október 4., 24. évf. 40. szám
- Kovács Dénes, Dr.: Park-Klub a Városligetben. Vasárnapi Ujság 42. évf. 1895. 20. sz., 321.
- Kőrösy József: Az 1885-1895. évi Budapesti építkezések. Bp., 1898., 34-37.
- Kőrösy József: Az 1896-1900. évi Budapesti építkezések. Bp., 1903., 63-65.
- Kube, Ricarda: Schilling und Graebner (1889–1917). Das Werk einer Dresdner Architektenfirma. Dissertation, Technische Universität Dresden 1988, 2 Bände.
- Kubinszky Mihály-Gombár György: Vasútállomások Magyarországon. Épületek 1846-1988. Bp., 1989., 80, 170.
- Kunics Zsuzsa: A nagykanizsai Deák tér története a város fejlődése tükrében. Zalai Múzeum, 1992.
- L.: Roskovics Ignác. Művészet XIV. évf. 1915. 9. szám, 448-451.
- Lantos Edit: Az útvonal kapuja Két ház a Rákóczi út és a Klauzál utca sarkán. In: Kismező, Nagymező, Broadway. Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Kemény Mária. Bp., 2009., 344, 346-349.
- Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Bp., 1998., 313.
- Látogatók Lapja, 1891-ben ír róla, kép is van. Építő Ipar 1913., 435.
- Lechner Jenő: II. Rákóczi Ferenc síremléke. Építő Ipar 1905. április 30. 18. szám, 163-164.
- Licht, Hugo: Architektur des XX. Jahrhunderts. Berlin, 1906. 6. évf. Németül, franciául és angolul is olvasható itt az idézett szöveg.
- Lorenz, Hellmut: Johann Bernhard Fischer von Erlach. Zürich, 1992., 126-127.
- Löffler, Fritz: Das alte Dresden. Dresden, 1955., 32. Az épület képe ugyanitt, 91-95. kép.
- Lőrinczi Zsuzsanna: Adalékok a pesti Csekonics-palota építéstörténetéhez. Művészettörténeti Értesítő XXXXI. 1992, 100-103.
- LTL: A vagyontalan állami hivatalnokok özvegyei és árvái felsegélyezésére szánt alap bérháza Budapesten. Építő Ipar 1904. október 30., 319-320.

Magyar Építőművészet 1906. IV. évf. 11. szám, 28-29. Homlokzati részlet fényképe: Magyar Pályázatok 1907. V. évf. 3. szám, 26.

Magyar Építőművészet 1907. augusztus, 14, 15, 17.

Magyar Építőművészet 1907. szeptember, 25-40.

Magyar Építőművészet 1907. V. évf. július, 38, 39.

Magyar Építőművészet 1908. 6. évf. 10. szám, 23-30.

Magyar Építőművészet 1908. 6. évf., 5. szám., 12-32.; 6. szám, 12-31.

Magyar Építőművészet 1908. április, 6. évf. 4. szám, 10-12.

Magyar Építőművészet 1908. július 6. évf. 7. szám, 17-18, 19-20.

Magyar Építőművészet 1908. VI. évf. 11. szám

Magyar Építőművészet 1909. VII. évf., 4. szám

Magyar Építőművészet 1910. VIII. évf., 1. szám

Magyar Építőművészet 1910. VIII. évf., 11. szám

Magyar Építőművészet 1911. IX. évf. 9. szám

Magyar Építőművészet 1912. X. évf. 2. szám

Magyar Építőművészet 1912. X. évf., 2. szám

Magyar Iparművészet, Bp. 1896. 197.

Magyar Pályázatok 1903. I. évf. 1. szám, 1-35.

Magyar Pályázatok 1903. I. évf. 10. szám, 1-31.

Magyar Pályázatok 1903. I. évf. 5. szám, 19-22.

Magyar Pályázatok 1903. I. évf. II. szám, 1-32.; III. szám, 1-31.

Magyar Pályázatok 1903. I. évf. VIII. szám, 11-16.

Magyar pályázatok 1903. II. évf. 11. szám, 1-27, 30-32.

Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 1. szám, 2-35. Láng Adolf terve: 12-14.

Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 12. szám, 1-24, 27-30.

Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 4. szám, 1-31. Az

Magyar Pályázatok 1904. II. évf. 7. szám, 14.

Magyar Pályázatok 1905. III. évf. 9. szám

Magyar Pályázatok 1906. IV. évf. 6. szám, 23-31.

Magyar Pályázatok 1906. IV. évf. 7. szám, 13.

Magyar Pályázatok 1906. IV. évf., 9. szám, 1-30. oldal.

Magyar Pályázatok 1907. IV. évf. 5. szám, 28.

Magyar Pályázatok 1907. V. évf. 1. szám, 1-27.

Magyar Pályázatok 1907. V. évf. 3. szám, 5-8.

Magyar Salon, 1901. július 344-348.

Marosi Ernő: Emlék márványból vagy homokkőből. Bp., 1976.

Marschall, Horst Karl: Friedrich von Thiersch 1852-1921. München, Prestel Verlag, 1982.

Maul, Maximilian: Schilling und Graebner, Architekten BDA, Dresden. Eine Auswahl. Bauten von 1918–1928. Berlin, 1928.

Merényi Ferenc: Magyar építészet 1867-1967. Bp., 1970., 18.

Mesterség Művészet Ipar. A »fémmunkás« Vállalat Ferencvárosi Gyárának monográfiája. Bp., 1896., 94.; Perekó Károly: Magyarországi vasművesség. Budapest, 1982., 46.

Middleton, R. – Watkin, D.: Architecture of the Nineteenth Century. Milano, 2003., 251.

Mignot, Claude: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994.

Milde, Kurt: Neorenaissance. Dresden, 1981., 377. kép.

Monika Steinhauser: Die Architektur der Pariser Oper. (Studien zur Kunst des 19. Jahrhunderts, 11). München, 1969.

Moravánszky Ákos: Versengő látomások. Bp., 1998., 255.

Művészet 1902. I. évf., 355. (Első díj: Komor Marcell és Jakab Dezső)

Művészet 1905. IV. évfolyam, 4. szám

Művészet 1905., 414.

Művészet 1905., 56.

Művészet 1913., 1. szám

Művészet 1916., 32.

Művészet 1916., 32.

Nagy Virgil: Megemlékezés Pártos Gyuláról. Építő Ipar-Építő Művészet 1917. március 11., 55.

Neidhöfer, Karl H.: Düsseldorf. Straßennamen und ihre Geschichte. Droste, Düsseldorf 1979.

Nendtvich Gusztáv: Budapest építőművészete. Építő Ipar XV. évf. 3. szám, 1891. január 21., 17-18.

Nyílt pályázat a «Lipótvárosi Casino-épület részvénytársaság» által a Lipótvárosi Casino Club-helyiség számára építendő épületeire. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény B 624/52. számú kötet

Ország Sándor: Budapest középítkezései 1868-1882. Bp., 1884. Második kiadás: 1885., 210.

Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. 193. jegyzetben i. m.. Pozsony, 2009. (az 1905-ös kiadás új kiadása), 17, 114.; 196. jegyzetben i. m., 141. A kávéház képe: uo., 119.

Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Ferenc József-város. Pozsony, 2009. (Az 1905-ös kiadás új kiadása), 121.

Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Nándorváros. Pozsony, 2009. (az 1905-ös kiadás új kiadása), 118.

Ortvay Tivadar: Pozsony Város utcái és terei. Óváros. Pozsony, 2008. (Az 1905-ös kiadás új kiadása), 180-181.

Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Újváros (az 1905-ös kiadás új kiadása). Pozsony, 2009., 137-141.; 186. jegyzetben i. m., 75-78.

Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Bécs kötet
Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Dunántúl kötet

Otilinger, Eva B.: Das Österreichische Kunstgewerbe – Entwicklungstendenzen und Rahmenbedingungen. In: Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert. Herausgegeben von Gerbert Frodl. Wien, 2002., 543-545.

Österreichische Kunsttopographie. Die Kunstdenkmäler Wiens. Die Profanbauten des III., IV. und V. Bezirkes. Bearbeitet von Géza Hajós und Eckart Vancsa. Mitarbeit Ulrike Steiner. Wien, 1980., 171-172.

Pálffy János, Gróf – Bajmóc. Vasárnapi Ujság, 1908. 55. évf. 24. szám. 482.

Palóczy Antal: A tőzsdepalota pályaterveiről. Építő Ipar 1900. augusztus 23. 24. évf. 34. szám, 205.

Palóczy Antal: A tőzsdepalota pályaterveiről. Építő Ipar 1900. július 26. 24. évf. 30. szám, 183-184.

Papp Gábor György: Gerster Kálmán (1850-1927) munkássága. Doktori disszertáció. ELTE. Bp., 2007.

Péczely Piroska: A keszthelyi Festetics kastély és berendezése
Pesti Hírlap 1916. február 25. Halálozás és gyászjelentés rovatban.
Pesti Hírlap. Február 26.

Péter I. Zoltán: Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége. Nagyvárad, 2005.

Petrova-Plasková, Anna: Slovenské vytraktvé? Umenie. Bratislava, 1966., 35.

Pevsner, Nikolaus: A History of Building Types. Oxford, 1979.

Pilkhofer Mónika: Pécs

Pogány Frigyes: Párizs. Bp., 1965.

Prevost-Marcilhacy, Pauline: Les Rotschild bâtisseurs et mécènes. Paris, 1995.

Pruzsinszky János, Dr.: Ötven esztendő a Magyar Tisztviselők Orsz. Egyesülete életéből 1874-1924., Bp., 1924, 51.

Rimaszombati képeinkhez. Vasárnapi Ujság 1902. június 15. 49. évf. 24. szám, 383.

Ritoók Pál: Ein Einflussreiches Gebäude – der Reichstag in Berlin. Acta Historiae Artium Tomus XLIX, 2008., 440-447.

Rostás Péter: Mágások lakberendezője. A Friedrich Otto Schmidt lakberendezőház története (1858-1918). Bp., 2010.

Saly Noémi: Törzskávéházamból zenés kávéházba Séta a budapesti körutakon. Bp., 2005., 173-178. Fénykép az épületről ugyanitt, 174. Fénykép a két neobarokk épületről ugyanitt, 176.

Sándy Gyula: Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész? Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Bp., 2005., 67. A Budapesti Műszaki Egyetem Építészkarán végzettek névsora.

Schliepmann, Hans: Bruno Schmitz. (13. Sonderheft der Berliner Architekturwelt). Wasmuth, Berlin 1913. Berza László, főszerk.: Budapest Lexikon, első kötet. A-K. Bp., 1993., 413.

Schön Frigyes: Az iparművészeti muzeum és iskola terveiről. Bécs, 1891. aug. hóban.

Service, A. (szerk.): Edwardian Architecture and its Origins, 1975.

Siklóssy László: A Fővárosi Közmunkák Tanácsának Története. Hogyan épült Budapest? (1870-1930). Bp., 1931., 362.

Sisa József és Dora Wiebenson, szerk.: Magyarország Építészetének Története. Bp., 1998., 207-208.o.

Sisa József: A pesti Csekonics-palota. Művészettörténeti Értesítő XXXI. 1982, 312-315.

Sisa József: Budapest. Fasori evangélikus templom és gimnázium. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 638. Bp. 2000., 1-2.

Sisa József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora. Bp., 2007., 171.

Somogyi Miklós: Magyarok a müncheni képzőművészeti akadémián 1824-1890. Művészet, 1912., 179.

Sutcliffe, Anthony: Paris an architectural history. London, 1993.

Széphelyi F. György, Dr.: A megvetettségtől a befogadtatásig. A barokk megítélésének változása a XIX. század második felétől az 1920-as évekig. PhD disszertáció. ELTE, 2009.

Szönyi Endre: Pozsonytól Kassáig Felső-Magyarország építésze 1848-1918 között. Kalligram Kiadó. Pozsony, 1996., 46-48.

Thiersch, Hermann: Friedrich von Thiersch, DA (1852–1921) - ein Lebensbild. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1925.

Tigermann Sándor: Az építő ipar 1892-ben. Építő Ipar 183. március 2., XVII. évf., 7. szám, 41-42.

Tóth Bernadett: A terézvárosi plébániatemplom építéstörténete. In: Kismező, Nagymező, Broadway. Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Kemény Mária. Bp., 2009., 253-269. A Barcza Elek-féle restaurálásról: 264-267.

Tóth Tímea: Budapest, V., Molnár u. 11. Tudományos dokumentáció. H-Y Építéstörténeti és műemléki Kft. Bp., 2008.

Tóth Tímea: Budapest, VIII., Puskin u. 4. Tudományos dokumentáció. H-Y Építéstörténeti és műemléki Kft. Bp., 2011.

Tóry Emil: Az Erzsébet homeopata kórház. Magyar Építóművészet 1907. október, 12-17.

Unter dem Allerhöchsten Protektorate Seiner kaiserlichen und königlich Apostolischen Majestät des Kaisers Franz Joseph I. Erste Internationale Jagd-Ausstellung Wien 1910. Offizieller Führer. Wien, 1910., 95.

Vais, Gheorghe: Biblioteca Centrală Universitară Cluj 1906-1909. Kolozsvár, 2006.

Vais, Gheorghe: Clujul Eclectic. Kolozsvár, 2009., 391.

Vámos Ferenc: A szegedi városháza építésének történetéről. A visszaemlékezést hosszabban közli: Gerle János (szerk.): Lechner Ödön. Holnap Kiadó, Bp., 2003., 91-94.

Vasárnapi Ujság 1898. 45. évf., 51. szám, 900.

Vasárnapi Ujság 1902. június 22. 49. évf. 25. szám, 407.

VK 1884. V. évf. szeptember 8.

VK 1908. április 1., 9.; 1908. április 5., 153.

VL XXXIII. évf. 1912. március 20., 13.

VL 1884. június 11. Közli: 186. jegyzetben i. m., 126., 65. jegyzet

VL 1898. június 29., 7.

VL 1902. október 8., 7.; 1902. október 29., 7.

VL 1902. XXIII. évf. szeptember 3., 7.

VL 1904. december 14. XXV. évf., 8.; Művészet 1905., 56., 142.; Magyar pályázatok II., 11.

VL 1904. január 6., 6.

VL 1905. október 4., 7.; Vállalkozók Közlönye 1905. október 25.; Építő Ipar 1905. október 29., 362.

VL 1908. április 1., 13.

VL XV. évf. 1894. május 29., 2.; XVI. évf. 1895. március 5., 2.

VL XVI. évf. 1895. július 23., 1.

VL XVI. évf. 1895. július 23., 1.; Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1895. XIV. évf. 146.

VL XXI. évf. 20.sz. 1900. május 16., 4.

VL XXI. évf. 46. sz. 1900. november 14., 4-5.
VL XXI. évf. 46. sz. 1900. november 14., 5.
VL XXXIV. évf. 1913. március 26., 12.
VL. XXI. évf. 46. sz. 1900. november 14., 5.
Wagner Gyula tervezői tevékenységéről, igazságügyi épületeiről: Kállay István-Pusztai László-Stipta Isván: Bírósági épületek Magyarországon. Bp., 1993., 39-40.
Wagner-Rieger, Renate: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert. Wien, 1970.
Ward-Jackson, Philip: Public sculpture of the city of London. Liverpool, 2003., 152.
Watkin, David: English Architecture, 150.
Werner Telesko (szerk.): Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert. Herausgeben von Gerbert Frodl. Walter Krause: Baukunst. Wien, 2002., 224.
Winkler Gábor: Nagypolgári villaépítészet Sopronban a 19. század végén. Soproni Szemle, 64. évf., 2010, első szám, 9.
Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Bp., 1988., 126.
Ybl Ervin: A budai várpalota helyreállítása a XIX. század derekán. Tanulmányok Budapest Múltjából. XI. kötet, 1956., 307-333.
Ybl Ervin: Petschacher Gusztáv építésze. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952. Bp., 1953., 177-192.
Ybl Ervin: Ybl Miklós. Bp., 1956.

Internetes források

<http://archiseek.com/2009/1900-walsall-town-hall-staffordshire/>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.
<http://archiseek.com/2009/1906-new-town-hall-durban-south-africa-2/>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.
<http://archiseek.com/2010/1905-the-queen-victoria-memorial-calcutta-india/>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.
<http://architekturmuseum.ub.tuberlin.de/index.php?set=1&p=61&D1=Messel+%26+Altgelt&D2=&D3=Schloss+Sch%F6nrade>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 21.
http://de.wikipedia.org/wiki/Bruno_Schmitz. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.
http://de.wikipedia.org/wiki/Bruno_Schmitz. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.
http://de.wikipedia.org/wiki/Gesellschaft_Harmonie_%28Leipzig%29. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

<http://de.wikipedia.org/wiki/Hardenbergstra%C3%9Fe>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 19.

http://de.wikipedia.org/wiki/Mannheimer_Rosengarten. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

http://de.wikipedia.org/wiki/Villa_Josef_Thyssen. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 19.

http://de.wikipedia.org/wiki/Wilsdruffer_Stra%C3%9Fe. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 20.

http://en.wikipedia.org/wiki/Birmingham_Oratory. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 11.

http://en.wikipedia.org/wiki/Embassy_of_Tanzania_in_Moscow. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 04.

http://en.wikipedia.org/wiki/Frigyes_Szap%C3%A1ry. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 04.

http://en.wikipedia.org/wiki/Minnesota_Capitol. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 04.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Dolmabah%C3%A7e_palota. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 08.

<http://postcardscollection.wordpress.com/2011/08/26/zalau-reformed-church/>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30.

http://szabadkavaros.blog.hu/2009/11/04/nemzeti_kaszinobol_varosi_konyvtar. Utoljára megtekintve: 2011. 10. 21.

http://szabadkavaros.blog.hu/2009/11/04/nemzeti_kaszinobol_varosi_konyvtar. Utoljára megtekintve: 2011. 10. 21. Az épület ma városi könyvtár.

<http://thepeerage.com/p3757.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 10. 10.

<http://vajdasag.rs/Nagybecskerek>. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 19.

<http://www.architektenlexikon.at/de/89.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 18.

<http://www.bacs-birosag.hu/birosagok/megyei/tortenet.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30.

<http://www.beregszasz.net/index.php?a=ismerkedes&b=11>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30. A honlap közli az épületben található emléktáblák szövegét, amelyen az építész neve és az építés időpontja szerepel. A két emléktáblát fényképen is közli:

<http://beszelamarvany.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1152322>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30. A tervpályázatot ismerteti, melyen első díjat nyert Jablonszky Ferenc terve: Magyar Pályázatok 1907. V. évf., 2. szám, 1-21. A pályázaton barokkizáló tervet nyújtott még be Rainer Károly és Jakabffy Zoltán.

<http://www.deutsches-museum.de/verkehrszentrum/information/geschichte/hauptrestaurant/>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 22.

http://www.magyarsozso.com/fex.page:2011-03-24_Ujvidek_a_furdovaros.wcag. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 26.

<http://www.nyitra.polgarinfo.hu/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=3>. Utoljára megtekintve: 2011. november 30. Az építész neve talán Czigler Győzöt vagy esetleg itt is, mint a rimaszombati vármegyeháza esetében Zigler Gézát takarja.

<http://www.schwarzwald-informationen.de/de/baden-baden-kurhaus.htm>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 29.

<http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/14538/meselo-kepeslapok-igazsagugyi-palota-csikszeredaban>. Utoljára megtekintve: 2011. 11. 30.

<http://www.transylvaniatop10.com/HU/Arad/MustSee/22.aspx>. Utoljára megtekintve: 2011. 08. 23.

Technische Universität Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 12924-12949, 13477-13478, B 3258,020-B 3258, 021. A múzeum internetes verzióján:

Technische Universität Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. F 9226. A múzeum internetes verzióján: <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&Daten=170367>.

Utoljára megtekintve: 2011. 07. 21.

Technische Universität Berlin Architekturmuseum. Inv. Nr. 13397,1-13430. A múzeum internetes verzióján: <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=51&sid=131127038140174&z=1>. Utoljára megtekintve: 2011. 07. 21.

www.albertmilde.com. Utoljára megtekintve: 2011. 04. 30.

www.architektenlexikon.at/de/2.htm. Utoljára megtekintve: 2011. 05. 04.

www.architektenlexikon.at/de/2.htm. Utoljára megtekintve: 2011. 05. 04.

A szövegben említett képek forrásai⁸⁶⁰

A Fővárosi Könyvtár Évkönyve I. Bp. 1932.

AB 1879., 50. képtábla

AB 1880., 71-75. képtábla.

AB 1883., 55-60. képtábla.

AB 1886., 37., 38. és 39. képtábla.

AB 1887., 12-15. képtábla

AB 1890., 2., 3. és 4. képtábla.

AB 1890., 39-42. képtábla.

AB 1892., 73. és 74. képtábla.

⁸⁶⁰ A rövidítésekhez lásd: Rövidítésjegyzék alább

AB 1894., 38. és 39. képtábla.
AB 1894., 41., 42. és 43. képtábla.
AB 1895., 35, 36, 37. képtábla
AB 1896., 37-44. képtábla.
AB 1897., 6-9., 40-43. képtábla.
AR 1885. 1, 2. tábla.
AR 1885., 49 és 50. képtábla.
AR 1885., 52. képtábla.
AR 1886., 69. képtábla.
AR 1886., 79. képtábla.
AR 1886., 79. képtábla.
AR 1887., 31-32. képtábla.
AR 1887., 31-32. képtábla.
AR 1887., 65. képtábla
AR 1888., 19-20. képtábla.
AR 1888., 22, 25. képtábla.
AR 1888., 40. képtábla.
AR 1888., 49. képtábla.
AR 1889., 74, 75, 81, 82. képtábla
AR 1891. 7, 11, 44, 92. képtábla.
AR 1891., 65. képtábla.
AR 1891., 81. képtábla.
AR 1892., 2-3. képtábla
AR 1893., 74. képtábla.
AR 1894., 25. képtábla.
AR 1895., 80. képtábla.
AR 1895., 80. képtábla.
AR 1896., 54. képtábla.
AR 1897., 65. képtábla.
AR 1898., 20. képtábla.
AR 1898., 33. képtábla.
AR 1898., 67. képtábla.
AR 1898., 92. képtábla.
AR 1899., 75. képtábla.

AR 1900., 17. képtábla.

AR 1900., 68. képtábla.

DA 1895., 26. képtábla.

DA 1898., 7. képtábla.

DA 1898., 75. képtábla.

DA 1899., 33, 34. képtábla.

DA 1899., 55. képtábla.

DA 1899., 88. képtábla.

DA 1899., V. évf., 28.; 47. és 48. képtábla.

DA 1900., 3-40. tábla.

DA 1900., 56. képtábla.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fényképtára, 1081-1086. sz. fényképek; Nemzeti Kaszinó.

Szalon Ujság VII. évf. 21. sz. november 15. 6-7.

Kick, Wilhelm: Moderne Neubauten. Stuttgart

Neubauten und Concurrenzen 1895., 33 és 34. képtábla.

Neubauten und Concurrenzen 1898., 78. és 90. képtábla.

Neubauten und Concurrenzen 1898., 79. képtábla.

WBZ 1883, 63-64. képtábla

WBZ 1888. 72. képtábla

WBZ 1888. 78. képtábla.

WBZ 1888. 82. képtábla

WBZ 1889. 2. képtábla

WBZ 1889. 35. képtábla.

WBZ 1889. 93. képtábla.

WBZ 1890, 51. képtábla.

WBZ 1893, 14. képtábla.

WBZ 1893. 84 és 85. képtábla.

WBZ 1894. 60 és 61. képtábla.

WBZ 1894. 75. képtábla

WBZ 1895. 79. képtábla.

WBZ 1900. 77, 80, 86 és 87. képtábla.

Levéltári források

BFL IV. 1407. b. 107587/1909-III. 82638/1909-III.; 86135/1909-III.; 107587/1909-III.
BFL IV. 1407. b. 11059/1887-III.
BFL IV. 1407. b. 11658/1895-III.
BFL IV. 1407. b. 12171/1893-I., 13251/1893-I.
BFL IV. 1407. b. 13146/1893-III.
BFL IV. 1407. b. 14985/1889-III.
BFL IV. 1407. b. 15693/1893-III.
BFL IV. 1407. b. 15693/1893-III.
BFL IV. 1407. b. 16891/1895-III. és 16890/1895-III.
BFL IV. 1407. b. 17151/1897-III.
BFL IV. 1407. b. 1734/1889-III.
BFL IV. 1407. b. 17531/1898-III.
BFL IV. 1407. b. 17724/1893-III.
BFL IV. 1407. b. 18126/1885-III.
BFL IV. 1407. b. 18754/1891-III.
BFL IV. 1407. b. 20640/1886-III.
BFL IV. 1407. b. 21243/1891-III.
BFL IV. 1407. b. 21522/1892-III.
BFL IV. 1407. b. 21750/1891-III.
BFL IV. 1407. b. 21865/1893-III.
BFL IV. 1407. b. 24594/1900-III.
BFL IV. 1407. b. 24845/1894-III.
BFL IV. 1407. b. 2526/1895-III. és 2527/1895-III.
BFL IV. 1407. b. 2526/1895-III. és 2527/1895-III., 4065/1895-III. és 4066/1895-III.
BFL IV. 1407. b. 25463/1897-III.
BFL IV. 1407. b. 25928/1900-III.
BFL IV. 1407. b. 26213/1893-III.
BFL IV. 1407. b. 26394/1890-III.
BFL IV. 1407. b. 26720/1899-III.
BFL IV. 1407. b. 27864/1891-III.
BFL IV. 1407. b. 28790/1885-III.
BFL IV. 1407. b. 29722/1896-III. és 29723/1896-III.
BFL IV. 1407. b. 29722/1896-III. és 29723/1896-III.
BFL IV. 1407. b. 30144/1899-III.

BFL IV. 1407. b. 30217/1890-III.
BFL IV. 1407. b. 32778/1899-III.
BFL IV. 1407. b. 33093/1900-III.
BFL IV. 1407. b. 33532/1894-III.
BFL IV. 1407. b. 33532/1894-III.
BFL IV. 1407. b. 37022/1899-III.
BFL IV. 1407. b. 37025/1899-III.
BFL IV. 1407. b. 37112/1885-III.
BFL IV. 1407. b. 38742/1897-III.
BFL IV. 1407. b. 39593/1892-III.
BFL IV. 1407. b. 40896/1891-III.
BFL IV. 1407. b. 44556/1893-III.
BFL IV. 1407. b. 44758/1891-III.
BFL IV. 1407. b. 4602/1895-III.
BFL IV. 1407. b. 47327/1900-III.
BFL IV. 1407. b. 47928/1899-III.
BFL IV. 1407. b. 5058/1886-III.
BFL IV. 1407. b. 67128/1900-III.
BFL IV. 1407. b. 67128/1900-III.
BFL IV. 1407. b. 8340/1899-III., 15073/1899-III.
BFL IV. 1407/b. III. 13146/893. március 28.
BFL XV. 17. d. 328. KT T 25.
BFL XV. 17. d. 328. KT T18.
BFL XV. 17. d. 328. KT T22.
BFL XV. 17. d. 329. 12925. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 16300/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 12925. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 135998/1929-III.
BFL XV. 17. d. 329. 12963. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 11401/1893-III.; átalakítási terv: 48428/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 12963. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34646/1906-III.
BFL XV. 17. d. 329. 14409. hrsz. tervrajzok
BFL XV. 17. d. 329. 14812. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 11401/1893-III.; átalakítási terv: 37356/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 15057. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 47931/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 18350. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 104409/1905-III.

BFL XV. 17. d. 329. 23835. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17225/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 23843. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41256/1899-III.
BFL XV. 17. d. 329. 23851. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32855/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 23854. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25644/1899-III.
BFL XV. 17. d. 329. 23865. hrsz. tervrajz.
BFL XV. 17. d. 329. 23866. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 162249/1903-III.
BFL XV. 17. d. 329. 23867. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26179/1901-III.
BFL XV. 17. d. 329. 23911. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32955/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24150. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 325980/1941-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24196. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14471/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24226. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 42033/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24231. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 8465/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24231. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 3377/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24250. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 30778/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24250. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 44626/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24250. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29271/1911-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24258. hrsz. tervrajzok, engedélyezési szám: 40631/1886-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24282. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41329/1889-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24425. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 48146/1899-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24520. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31685/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24520. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 78019/1901-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24520. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 168666/1926-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24533. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23185/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24607. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17575/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24608. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 27834/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24700. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 3643/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24700. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 52521/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24703. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31473/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24710/1. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33984/1904-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24710/2. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 52467/1901-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24812. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14323/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24836. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17367/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24837. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25397/1886-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24849. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 4760/1898-III.

BFL XV. 17. d. 329. 24849. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 59062/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24849. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17961/1899-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24908. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 6430? [nehezen olvasható szám]/1899-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24945. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23076/1889-III.
BFL XV. 17. d. 329. 24981. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31992/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25054. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 16896/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25066. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29779/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25076. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26261/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25093. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33702/1896-III.
Módosított engedélyezési tervek: 21427/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25093. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 100257/1929-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25094. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 12160/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25096. hrsz. tervrajzok.
BFL XV. 17. d. 329. 25098. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26602/1899-III.
BFL XV. 17. d. 329. 25115. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 24448/1894-III.;
24729/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28398. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39236/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28523. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38176/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28523. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 22273/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28626. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 50417/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28652. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25481/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28827. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14069/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28879. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 40643/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28881. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41284/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28890. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17473/1889-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28892. hrsz.
BFL XV. 17. d. 329. 28892. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35009/1892-III.;
50560/1892-III.; 50560/1892-III.; 43248/1893-III.; 54801-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28895. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 16610/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28908. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10428/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28910. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 47493/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 28948. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 17573/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29028. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5082/1894-III.

BFL XV. 17. d. 329. 29064. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25068/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29259. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 28994/1899-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29394. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35594/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29605. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 46579/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29606. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14709/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29606. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 55365/1922-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29612 és 29613. hrsz. tervrajzok.
BFL XV. 17. d. 329. 29667. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23467/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29668. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14293/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29668. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 73086/1900-III.
BFL XV. 17. d. 329. 29670. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34671/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 32774. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10171/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33068. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 26895/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33131/1-2. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25686/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33320. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 9193/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33377. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 79430/1901-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33409. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 36046/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33411. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14063/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 19744/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 36306/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 45128/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33508. hrsz. tervrajzok. 38702/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33510. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 40297/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33550. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 1492/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33602. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 30422/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33666. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 2108/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33672. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35353/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33679. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29397 (24347?)/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33690. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 46293/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33690. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 19755/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33842. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41260/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33863. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41328/1889-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33863. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32976/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 33864. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32974/1890-III.

BFL XV. 17. d. 329. 33864. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 41326/1889-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34008. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 12847/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34009. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10526/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34071. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5725/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34076. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38561/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34356. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32147/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34359. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 28560/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34365. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 20413/1893-III.;
BFL XV. 17. d. 329. 34539. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 25969/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34563. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38199/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34661. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23169/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34661. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23169/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34833. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 4842/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34851. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 55198/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34852. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39690/1894-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34861. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 7810/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34869. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14306/1895-III.; 36543.
hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38050/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34869. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14306/1895-III.; 36543.
hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38050/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34869. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 14306/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34872. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10163/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34898. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 36648/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 34899. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 22867/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 35641. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 32166/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36409. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31700/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36415. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33193/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36498. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 98307/1907-III.
Engedélyezési szám: 145764/1907-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36498. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 132644/1912-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36506. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 52765/1902-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36534. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39593/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36548. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5421/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36548. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23982/1898-III.

BFL XV. 17. d. 329. 36559. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 33705/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36559/5. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 21471/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36614. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 49998/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36626. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 35950/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36677. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 38898/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36687. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 27744/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36700. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34121/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36780. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 45038/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36782. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 23848/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36795. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 113205/1907-III.;
98408/1912-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36795. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 9838/1892-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36795. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 19091/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36797. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31702/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36874. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 39838/1893-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36876. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 5745/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 36886. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 12831/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 37039, 37040 és 37043. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám:
14646/1889-III.
BFL XV. 17. d. 329. 37105. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 10430/1897-III.
BFL XV. 17. d. 329. 37475. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 37098/1898-III.
BFL XV. 17. d. 329. 41448-41449. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 34761/1896-III.
BFL XV. 17. d. 329. 5973. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 2041/1890-III.
BFL XV. 17. d. 329. 6689. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 15836/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 6689. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 165909/1908-III.
BFL XV. 17. d. 329. 6689. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 20065/1891-III.
BFL XV. 17. d. 329. 6921. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 31429/1895-III.
BFL XV. 17. d. 329., 28523. hrsz.
BFL XV. 17. d. 329., 28523. hrsz.
BFL XV. 17. d. 329., 28652. hrsz.
BFL XV. 17. d. 329., 28652. hrsz.
BFL XV. 17. d. 329., 33409. hrsz.
BFL XV. 17. d. 329., 33409. hrsz.
BFL XV. 17. d. 329., 33411. hrsz.

BFL XV. 17. d. 329., 33602. hrsz.

BFL XV. 17. d. 329., 33602. hrsz.

BFL XV. 17. d. 329., 33842. hrsz.

BFL XV. 17. de 329. 34661. hrsz. tervrajzok. Engedélyezési szám: 29186/1895-III.

BFL XV. 37. c. 1023. számú telekkönyvi betét.

BFL XV. 37. c. 16497. számú telekkönyvi betét

BFL XV. 37. c. 29605. hrsz. alatti telekkönyvi betét, 11165. telekkönyvi betétszám.

BFL XV. 37. c. 29605. hrsz. alatti telekkönyvi betét, 11165. telekkönyvi betétszám.

BFL XV. 37. c. 4238. sz. telekkönyvi betét

BFL XV. 37. c.. 5484. sz. telekkönyvi betét

BFL XV. 37. d. 2888. sz. telekkönyvi betét

BFL XV. 37. d. 2888. sz. telekkönyvi betét

BFL halotti anyakönyv

Bács-Kiskun Megyei Levéltár: BKMÖL XV. 15 49. téka., a kecskeméti színház tervei.

Kolozsvár, Unitárius Levéltár, a kolozsvári New York Szálló tervei

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár: VII. 1. /c. Desseffy hitbizományi iratok, Gróf

Desseffy-féle hitbizományi uradalmak, Vencsellő községi belsőség és Érháti gazdaság

épület leltára. 1918. Kálmán Károly okleveles mérnök Tervezési, Felmérési és Építési

Vállalat irodája, Nyíregyháza. I. Vencsellői kastély és tartozékai. Vencsellő község

belterületén épült nagy parkkal körülvéve és minden főúri igénynek megfelelő mellék-

épületekkel és egyéb tartozékokkal ellátva. Kies fekvéssel a Tisza partján a Tisza áradásától

töltésekkel és támfalakkal védve.

Rövidítésjegyzék

- AB: Allgemeine Bauzeitung
AR: Architektonische Rundschau
BÉSz: Budapesti Építészeti Szemle
BFL: Budapest Főváros Levéltára
BfU: Bauzeitung für Ungarn
DA: Der Architekt
VK: Vállalkozók Közlönye
VL: Vállalkozók Lapja
WBZ: Wiener Bauindustrie Zeitung

Képjegyzék

1. Párizs, a Louvre új épületszárnya. Louis Tullius Joachim Visconti és Hector Lefuel, 1852-től. Henry-Russell Hitchcock: Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries. London, 1987., 195.
2. Párizs, Louvre, Salle des Etats.
http://www.napoleontois.fr/dotclear/index.php?image/Monuments/Louvre-Tuileries/SalleDesEtats_Richebourg&gallery=2010/01/26/Les-Tuileries
3. Párizs, Operaház főhomlokzata. 1862-1875. Claude Mignot: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994., 154.
4. Párizsi, Operaház, belső. Henry-Russell Hitchcock: Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries. London, 1987., 201.
5. Monte Carlo, Casino és Operaház homlokzata, 1878. Wiener Bauindustrie Zeitung 1895., 71. képtábla.
6. Monte Carlo, Operaház belső kép. <http://www.aliberalslibretto.com/2011/02/friday-finale-opera-de-monte-carlo.html>
7. Párizs, Édouard André palotája. Henri Parent, 1867-1874.
<http://www.wayfaring.info/2011/01/03/musee-jacquemart-andre>
8. Párizs, Émile Menier palotája. Henri Parent, 1870-1872.
<http://www.linternaute.com/paris/urbanisme/photo/les-hotels-particuliers-de-paris/a-la-decouverte-des-hotels-particuliers-de-paris.shtml>
9. Párizs, Espeyran-palota. Henri Parent, 1888. www.skyscrapercity.com

10. Marseilles, Palais Longchamps. Henri Espérandieu, 1862-1869. Claude Mignot: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994., 156.
11. Párizs, Sorbonne (1882-1901), előcsarnok és lépcsőház részlete. Henri-Paul Nénot.
<http://fr.wikipedia.org/wiki/Sorbonne>
12. Párizs, Petit Palais. Charles Girault, 1900. Wiener Bauindustrie Zeitung 1900., 83. képtábla.
13. Brüsszel, Palais de Justice. Joseph Polaert, 1866-1883. Claude Mignot: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994., 160.
14. Tervuren, Musée Royal de l'Afrique Centrale Charles Girault, 1905-1908.
<http://simplyhumantravel.blogspot.com/>
15. Isztambul, a Dolmabahçe-palota kapuja. Balyan építészcsalád (Sarkis Balyan?).
http://en.wikipedia.org/wiki/Dolmabah%C3%A7e_Palace
16. Isztambul, a Dolmabahçe-palota kapuja. Balyan építészcsalád (Sarkis Balyan?).
http://bioc2010.engineering.asu.edu/index_files/Pict_Dolmabahce.htm
17. Isztambul, a Dolmabahçe-palota óratornya. Sarkis Balyan, 1890-1895.
http://en.wikipedia.org/wiki/Dolmabah%C3%A7e_Palace
18. Isztambul, a Dolmabahçe-palota Kristály-lépcsőháza. Charles Séchan (?)
http://tr.wikipedia.org/wiki/Dolmabah%C3%A7e_Saray%C4%B1
19. A római Palazzo di Giustizia terve. E. Basile, 1885. Arte a Roma dalla capitale all'età umbertina. A cura di Franco Borsi. Roma, 1980., 114-115.
20. A római Palazzo di Giustizia, Aula. Guglielmo Calderini, 1888-1911. Arte a Roma dalla capitale all'età umbertina. A cura di Franco Borsi. Roma, 1980., 116.
21. Róma, Villino Levi. Augusto Giustini és Carlo Pincherle, 1890.
<http://www.flickr.com/photos/dealvariis/sets/72157621605446949/detail>
22. Róma, Via Sallustiana 61., villa. Arte a Roma dalla capitale all'età umbertina. A cura di Franco Borsi. Roma, 1980., 150.
23. Róma, Old England. Arturo Pazzi, 1910/1913. Arte a Roma dalla capitale all'età umbertina. A cura di Franco Borsi. Roma, 1980., 151.
24. Boston, City Hall. Arthur Gilman és Griedley Bryant, 1861-1865. Claude Mignot: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994., 158.
25. Newport, The Breakers. Richard Morris Hunt, 1893-1895. Thomas Gannon: Newport Mansions. The Gilded Age. Little Compton, 1982., 13.
26. Newport, The Elms. Horace Trumbauer, 1899-1901.
http://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Elms,_Newport,_Rhode_Island_-_View_from_Great_Lawn_edit1.jpg
27. Newport, The Elms, lépcsőház. Thomas Gannon: Newport Mansions. The Gilded Age. Little Compton, 1982., 32.
28. Minnesota, Capitol. Cass Gilbert, 1905. http://en.wikipedia.org/wiki/Minnesota_State_Capitol

29. San Francisco, City Hall. John Bakewell és Arthur Brown, 1913-1915.
http://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:San_Francisco_City_Hall_2.JPG
30. Szentpétervár, Beloszelszkij-Belozerszkij-palota. Andrej Stackenschneider, 1847-1848.
http://en.wikipedia.org/wiki/Beloselsky-Belozersky_Palace
31. Szentpétervár, Mária Alexandrovna budoárja. Harald Julius Bosse, 1853. Festmény: Edvard Petrovics Hau, 1861. <http://www.arthermitage.org/Edward-Petrovich-Hau/Interiors-of-the-Winter-Palace-The-Boudoir-of-Empress-Maria-Alexandrovna.html>
32. Szentpétervár, nagyhercegi mauzóleum. David Grimm, 1896.
http://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Ducal_Burial_Vault
33. Rosztov, városháza. Alexander Pomerancev, 1895-1896.
http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Datei:Gorodskaya_Meria_Rostov.jpg&filetimestamp=20091011153759
34. Szentpétervár, az Osztrák-Magyar Monarchia nagykövetsége.
http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Embassy_of_Austria-Hungary_in_Saint_Petersburg.jpg
35. A londoni Brompton Oratory terve. Herbert Gribble, 1876 körül. <http://archiseek.com/2009/1878-brompton-oratory-london-4>
36. London, Institute of Chartered Accountants. John Belcher, 1888-1893.
<http://archiseek.com/2009/1894-the-institute-of-chartered-accountants-moorgate-place-london>
37. Colchester, Town Hall. John Belcher, 1898-1902.
<http://postcards.delcampe.co.uk/page/item/id,135238867,var,Essex-Colchester-Town-Hall-CC782,language,E.html>
38. London, Battersea Town Hall. Edward William Mountford, 1892. <http://archiseek.com/2009/1891-battersea-town-hall-london>
39. London, Government Offices. John McKean Brydon, 1898-1912. Miles Glendinning-Aonghus MacKechnie: Scottish Architecture. London, 2004., 170.
40. Cardiff, City Hall. Lanchester, Stewart és Rickards, 1897-1906.
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Cardiff_City_Hall_cropped.jpg
41. Baden-Baden, Konversationshaus, Roter Saal, 1850 körül. Claude Mignot: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994., 98.
42. Baden-Baden, Konversationshaus, Salon Pompadour, 1850 körül. Claude Mignot: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln, 1994., 98.
43. Herrenchiemsee, kastély. Georg Dollmann és Julius Hoffmann. Tervezés: 1868-1873. Építés: 1873-tól (az épület befejezetlen). Dieter Dolgner: Historismus – Deutsche Baukunst 1815-1900. Leipzig, 1993.
44. Herrenchiemsee, kastély, Tükörgaléria. Dieter Dolgner: Historismus – Deutsche Baukunst 1815-1900. Leipzig, 1993.

45. Linderhof, kastély. Georg Dollmann, 1874-1879. Dieter Dolgner: Historismus – Deutsche Baukunst 1815-1900. Leipzig, 1993.
46. Berlin, Reichstag. Paul Wallot, 1884-1894. Dieter Dolgner: Historismus – Deutsche Baukunst 1815-1900. Leipzig, 1993.
47. München, Justizpalast. Friedrich von Thiersch, 1891-1897. Dieter Dolgner: Historismus – Deutsche Baukunst 1815-1900. Leipzig, 1993.
48. Berlin, Bayerische Gesandtschaft. Kyllmann és Heyden, 1890-1891. Kurt Milde: Neorenaissance
49. Berlin, Bayerische Gesandtschaft, lépcsőház. Kurt Milde: Neorenaissance
50. Geheimes Zivilkabinet. Zastrau és Carl Vohl, 1903. Wilhelm Kick: Moderne Neubauten. Stuttgart, IV. Jahrgang, 34. tábla.
51. Berlin, Land- und Amtsgericht. Rudolf Mönnich, Paul Thoemer és Otto Schmalz, 1896-1904. Wilhelm Kick: Moderne Neubauten. Stuttgart, IV. Jahrgang, 9. tábla.
52. Berlin, Palais Mosse. <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=196145&page=27>
53. Berlin, lakóház-pár a Kaiser-Wilhelmstrasse elején. Cremer és Wolffenstein, 1885-1887. http://en.wikipedia.org/wiki/File:Berlin_Kaiser_Wilhelm_Bruecke_1900.jpg
54. Berlin, lakóház a Kaiser-Wilhelmstrasse elején. Cremer és Wolffenstein, 1885-1887. Kurt Milde: Neorenaissance
55. Berlin, új Dóm. Julius Karl Raschdorff, 1894-1905. Kurt Milde: Neorenaissance
56. Berlin, a Pschorr-Bräu háza. Kayser és Grossheim, 1887-1888. Kurt Milde: Neorenaissance
57. Köln, Dóthotel. Kayser és Grossheim, 1890-1893. Wilhelm Kick: Moderne Neubauten. Stuttgart, 1895., II. Jahrgang, 4. tábla.
58. A lipcsei Gesellschaft Harmonie pályázati terve. Bruno Schmitz, 1886 vagy előtte. Architektonische Rundschau, 1886.
59. A drezdai König-Johann Strasse kiépítésének pályázati terve. Bruno Schmitz, 1887 vagy előtte. Architektonische Rundschau 1887.
60. Drezda, Zentraltheater. William Lossow, Ferdinand Hermann Viehweger és Heino Otto, 1898-1900. Die Architektur des XX. Jahrhunderts, Zeitschrift für moderne Baukunst. 1901., 23.
61. Drezda, Kaiserpalast. Rudolf Schilling és Julius Graebner, 1895-1897. Wilhelm Kick: Moderne Neubauten, Stuttgart, IV. Jahrgang, 1898., 33. tábla.
62. Bécs, Palais Liechtenstein, Bálterem, 1837-1848 között. Renate Wagner-Rieger
63. Bécs, Pallavicini-palota, Bálterem, 1842 után. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/72/Palais_Pallavicini%2C_Ballsaal_oder_Festsaal.jpg
64. Bécs, Albert Rothschild palotája. Gabriel-Hippolyte Destailleur, 1879-1884. Renate Wagner-Rieger
65. Bécs, Albert Rothschild palotája. Gabriel-Hippolyte Destailleur, 1879-1884. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/de/a/a0/GuentherZ_0027_Wien04_Palais_Freiherr_Albert_von_Rothschild_Heugasse26.jpg

66. Bécs, Nathaniel Rotschild palotája. Jean Girett, 1871-1878.
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/de/9/94/GuentherZ_0029_Wien04_Palais_Freiherr_Alfons_von_Rothschild_Theresianumgasse.jpg
67. Bécs, Nathaniel Rotschild palotája. Jean Girett, 1871-1878.
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/de/1/12/GuentherZ_0030_Palais_Freiherr_Alfons_von_Rothschild_Theresianumgasse_Gartenseite.jpg
68. Bécs, Haus Sturany. Ferdinand Fellner és Herman Hellmer, 1874-1880. Wiener Bauindustrie Zeitung 1883., 7.
69. Bécs, Haus Sturany, kapu. Wiener Bauindustrie Zeitung 1883., 99.
70. Bécs, Haus Sturany, földszinti, első és második emeleti alaprajz. Allgemeine Bauzeitung 1885., 2. képtábla.
71. Bécs, Teinfaltstrasse-i bérház. Fellner és Helmer, 1886. Wiener Bauindustrie Zeitung 1889., 93. képtábla.
72. Bécs, Albert Rotschild palotája. Fellner és Helmer, 1894. Der Architekt 1899., 30. képtábla.
73. Bécs, Schwindgasse 6., Fellner és Helmer, 1882. A szerző felvétele, 2011.
74. Bécs, Schwindgasse 6., előtér és a főlépcső indulása. A szerző felvétele, 2011.
75. Karlsbad/Karlovy Vary, színház. Fellner és Helmer, 1884-1886. Architektonische Rundschau 1889., 25.
76. Karlsbad/Karlovy Vary, színház, hosszmetszet. Architektonische Rundschau 1889., 26.
77. Bécs, Plöessgasse 8., Nathaniel Rotschild palotája. Viktor Rumpelmayer, 1878. A szerző felvétele, 2011.
78. Bécs, Schwindgasse 4., Moriz Baumgarten bérpalotája. Viktor Rumpelmayer, 1880. A szerző felvétele, 2011.
79. Bécs, Schönburgstrasse 8-10., Rosa Hohenlohe-Bartenstein hercegnő palotája. Viktor Rumpelmayer, 1880. A szerző felvétele, 2011.
80. Bécs, Schönburgstrasse 8-10., Rosa Hohenlohe-Bartenstein hercegnő palotája. Viktor Rumpelmayer, 1880. A szerző felvétele, 2011.
81. Bécs, Argentinierstrasse 25-27., W. Zierer palotája. Gustav Korompay, 1880. A szerző felvétele, 2011.
82. Bécs, Argentinierstrasse 25-27., W. Zierer palotája. Gustav Korompay, 1880. A szerző felvétele, 2011.
83. Bécs, Maximilian-Hof. Emil Ritter von Förster. Allgemeine Bauzeitung, 1890., 3. képtábla.
84. Bécs, Lugeck, Regensburgerhof. Franz Ritter von Neumann, 1897-1898. Wiener Bauindustrie Zeitung, 1898.
85. Bécs, Ziererhof. Karl König, 1883-1884. Architektonische Rundschau
86. Bécs, Ziererhof. Karl König, 1883-1884. Renate Wagner-Rieger

87. Bécs, a Hofburg michaelerplatzi barokk épületrésze. Wiener Bauindustrie Zeitung 1889., 35. képtábla.
88. Bécs, a Hofburg michaelerplatzi szárnya. Ferdinand Kirschner, 1890-es évek. Wiener Bauindustrie Zeitung, 1894., 1. képtábla.
89. Bécs, Am Hof, Haus zur Goldenen Kugel. Ludwig Tischler, 1882-1883. Wiener Bauindustrie Zeitung, 1883.
90. Bécs, Palais Lanna. Ernst Gotthilf von Miskolczy, 1897 vagy előtte. Der Architekt 3. évf. 1897., 3. képtábla.
91. Bécs, Salzgries, bérház. Heinrich Adam. Allgemeine Bauzeitung 1890., 28. képtábla.
92. Bécs, Westbahnstrasse 5. Christian Ulrich. Neubauten und Concurrenzen 1. évf. 1895., 19. képtábla.
93. Prága, Valtera-palota. Friedrich Ohmann. 2. évf. Der Architekt 1896., 3. képtábla.
94. Prága, Valtera-palota. Friedrich Ohmann. 2. évf. Der Architekt 1896., 4. képtábla.
95. Marienbad (Marianské Lázně), fürdői kolonnád baldachinja. Miksch és Niedzielsky. Allgemeine Bauzeitung 1897., 17. képtábla.
96. Stephanie belga hercegnő bécsi fogadására tervezett baldachin. Otto Wagner, 1880. Moravánszky Ákos: Versengő látomások. Bp., 1998., 255.
97. Az antwerpeni kiállítás osztrák-magyar pailonja. Emil Bressler, 1886 vagy előtte. Allgemeine Bauzeitung 1886., 69. képtábla.
98. Az 1893-as chicagói világkiállítás osztrák pavilonja. Emil Bressler. Wiener Bauindustrie Zeitung 1893.
99. Az 1891-es prágai kiállítás Császár-pavilonja. Friedrich Ohmann. Der Architekt 1898., 75. képtábla.
100. Az 1900-as párizsi világkiállítás osztrák pavilonja. Ludwig Baumann. Wiener Bauindustrie Zeitung 1900., 77. képtábla.
101. Zárterkély vas konzolokkal, fából készült alsó, eredetileg nádazott és vakolt felülettel és téglán vakolatarchitektúrával. A szerző felvétele
102. Poroszüvegboltozat szegecselt vaspillérrel és vasgerendával. A szerző felvétele
103. Homlokzati mészkőburkolat. A szerző felvétele, 2011.
104. Kovácsoltvas. A szerző felvétele, 2009.
105. Parketta. A szerző felvétele, 2008.
106. Aranyozott stukkódíszítés. A szerző felvétele, 2009.
107. Kupolás kapualj, kétkarú lépcsőházzal. BFL XV. 17. d. 329.
108. Kupolás kapualj és előtér, háromkarú lépcsőházzal. BFL XV. 17. d. 329.
109. Kupolás kapualj, háromkarú lépcsőházzal és a kapualjba nyúló díszlépcsővel. BFL XV. 17. d. 329.
110. Stukkódíszes, boltozatos kapualj, bérházi lépcsőházba vezető ajtóval. BFL XV. 17. d. 329.

111. Manzárd tetőidom. BFL XV. 17. d. 329.
112. Kupola. BFL XV. 17. d. 329.
113. Kupola és manzárd tetőidom. BFL XV. 17. d. 329.
114. A bécsi Felső-Belvedere nagy oromzata formájának hatása ablakok fölötti emelt szemöldökpárkányokon, Fellner és Helmer építészetében. A szerző felvétele, 2008.
115. A bécsi Felső-Belvedere nagy oromzata formájának hatása ablakok fölötti emelt szemöldökpárkányokon, Meinig Arthur építészetében. A szerző felvétele, 2011.
116. Neorokokó oromzati díszítés, Schannen Ernő építészetében. A szerző felvétele, 2008.
117. Bruno Schmitz hatása Korb és Giergl építészetében. A szerző felvétele, 2007.
118. Neobarokk kompozit oszlopfejezet, Hauszmann Alajos építészetében. A szerző felvétele, 2006.
119. Neorokokó korinthuszi fejezet, Meinig Arthur építészetében. A szerző felvétele, 2009.
120. Budapest, a Szent István körút a Vígszínházzal és Wellisch Alfréd bérpalotájával. www.bedo.hu
121. Budapest, az egykori Kígyó tér (ma Ferenciek tere), a Klotild-palotákkal és a Királyi bérházzal. www.bedo.hu
122. Budapest, a Fehérvári (ma Bartók Béla) út indulásánál álló két neobarokk bérházzal. Saly Noémi
123. Budapest, a Döbrentei tér egykori házsora, balra elől Hubert József bérházával. www.old-time-budapest.blogspot.com
124. A pécsi Király utca a Nemzeti Színházzal, Schwarz Frigyes bérházával és a városházával. www.profila.hu
125. Nyíregyháza főtere a takarékpénztárral és a Korona Szállóval. www.profila.hu
126. Pozsony, Hosszú u. 4. Rumpelmayer Viktor, 1881. A szerző felvétele, 2010.
127. Pozsony, Palugyai Ferenc háza a Főtér és a Zöldszoza utca sarkán. Rumpelmayer Viktor, 1882-1883. A szerző felvétele, 2010.
128. Pozsony, Gróf Pálffy János sétatéri palotája. Rumpelmayer Viktor, 1885. A szerző felvétele, 2010.
129. Pozsony, Gróf Pálffy János palotájának erkélye. A szerző felvétele, 2010.
130. Pozsony, Gróf Pálffy János palotájának kapuja. A szerző felvétele, 2010.
131. Keszthely, Festetics-kastély átalakítása és bővítése. Rumpelmayer Viktor, 1883-1887. Főhomlokzat. A szerző felvétele, 2009.
132. Keszthely, Festetics-kastély, kerti homlokzat. A szerző felvétele, 2009.
133. Keszthely, Festetics-kastély, a fölépcső indulása. A szerző felvétele, 2009.
134. Keszthely, Festetics-kastély, díslépcső részlete. A szerző felvétele, 2009.
135. Keszthely, Festetics-kastély, az egykori ebédlő. A szerző felvétele, 2009.
136. Keszthely, Festetics-kastély, ablakkilincs. A szerző felvétele, 2009.
137. Szepesgörgő, Csáky-kastély. Heinrich Adam, 1886-tól. Főhomlokzat. Architektonische Rundschau, 1887., 91-92. képtábla. Architektonische Rundschau, 1887., 12. szám

138. Szepesgörgő, Csáky-kastély, alaprajz. *Architektonische Rundschau*, 1887., 91-92. képtábla.
Architektonische Rundschau, 1887., 12. szám
139. Szepesgörgő, Csáky-kastély, belső részlet. Sisa József felvétele, 2006.
140. Szepesgörgő, Csáky-kastély, terem belső részlete. Sisa József felvétele, 2006.
141. Budapest, Károlyi István palotája. Ferdinand Fellner és Hermann Helmer, 1881-1883. A szerző felvétele, 2009.
142. Budapest, Károlyi István palotája, az udvari homlokzat részlete. A szerző felvétele, 2008.
143. Budapest, Károlyi István palotája, az egykori grófi lakosztály a földszinten. A szerző felvétele, 2008.
144. Budapest, Károlyi István palotája, díszlépcső-csarnok. A szerző felvétele, 2008.
145. Tata, kastélyszínház. Fellner és Helmer, 1888-1889. Hosszmetszet. Forrás: *Architektonische Rundschau*, 1891., 90-91. képtábla.
146. A 145. számú kép részlete
147. Szeged, városháza. Lechner Ödön, 1882-1883. *Neubauten und Concurrenzen 1895.*, 57. képtábla.
148. Szeged, városháza, főkapu. A szerző felvétele, 2007.
149. Szeged, városháza, földszinti és emeleti alaprajz. *Neubauten und Concurrenzen 1895.*, 8. sz., 83.
150. Budapest, Kempszky Mihály Damjanich utcai villája. Lechner Ödön, 1883. Kismarty-Lachner Jenő: Lechner Ödön. Bp., 1961.
151. Nagybecskerek, vármegyeháza. Lechner Ödön, 1885 körül. A szerző felvétele, 2007.
152. Nagybecskerek, vármegyeháza, díszterem. A szerző felvétele, 2007.
153. A budai királyi palota alaprajza. Ybl Miklós, 1883 körül. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár F 314. szj. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2001., 244.
154. A budai királyi palota krisztinavárosi szárny lépcsőházának metszeti rajza. Ybl Miklós, 1880-as évek. KÖH Tervtár 71989 szj. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2001., 249.
155. A budai királyi palota északi új épületszárnya keleti homlokzatának terve. Ybl Miklós, 1885 körül. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár 34/A szj. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2001., 243.
156. A budai királyi palota főszmintája. Marchenke Vilmos, 1889. Fénykép: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény B Kisny. lt. sz.: 6066. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2001., 246.
157. Bécs, Ziererhof (Philippof). Karl König, 1883-1884. *Architektonische Rundschau*, 1885., 1. képtábla.
158. Budapest, Dreher-ház. Hubert József és Móry Károly, 1886-tól. BFL XV. 17. d. 329. 24258. hrsz. tervrajzok.

159. Bécs, Waitzer-ház. Andreas Streit, 1888 vagy előtte. Wiener Bauindustrie Zeitung, 1888., 78. képtábla.
160. Budapest, Herzog-palota. Ray Rezső Lajos, 1885. A szerző felvétele, 2010.
161. Budapest, Kann és Heller bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1886-tól. A szerző felvétele, 2008.
162. Budapest, Wodianer Albert palotája. Alexander von Wielemans, 1889. Architektonische Rundschau 1891., 7. képtábla
163. Arad, Hermann-udvar, 1880-as évek eleje www.lexikon.ro
164. Arad, Pénzügyi palota, 1880-as évek vége? www.vatera.hu
165. Szeged, Kálvária-kápolna. Halmai Andor, 1884. www.profila.hu
166. Szeged, Kálvária-kápolna. Halmai Andor, 1884.
167. Budapest, Terézvárosi plébániatemplom. Restaurált (átalakította): Barcza Elek, 1887-1888., 2009.
168. Budapest, Józsefvárosi plébániatemplom. restaurálási (átalakítási) tervek: Barcza Elek, 1889. Átalakítás: 1891-1895. A szerző felvétele, 2009.
169. Bécs, Hoher Markt, Josephssäule. Joseph Emanuel Fischer von Erlach, 1732.
170. A budapesti városligeti gloriette pályázati terve. Meinig Arthur, 1884. BTM Kiscelli Múzeum
171. Budapest, Emmer-palota. Meinig Arthur, 1884-1886. A szalon berendezését a bécsi Friedrich Otto Schmidt cég készítette. Közli: Rostás Péter: Mágánások lakberendezője. A Friedrich Otto Schmidt lakberendezőház története (1858-1918). Bp., 2010., 65.
172. Budapest, Emmer-palota. Meinig Arthur, 1884-1886. A szalon berendezését a bécsi Friedrich Otto Schmidt cég készítette. Közli: Rostás Péter: Mágánások lakberendezője. A Friedrich Otto Schmidt lakberendezőház története (1858-1918). Bp., 2010.
173. Budapest, Wenckheim-palota. Meinig Arthur, 1886-1889. Földszinti alaprajz (könyvtárrá alakítás idején készült rajzok). Fővárosi Könyvtár Évkönyve I. 1931. Bp. 1932.
174. Budapest, Wenckheim-palota. Meinig Arthur, 1886-1889. Emeleti alaprajz (könyvtárrá alakítás idején készült rajzok). Fővárosi Könyvtár Évkönyve I. 1931. Bp. 1932.
175. Budapest, Wenckheim-palota, a főhomlokzat engedélyezési terve, 1886. BTM Kiscelli Múzeum
176. Budapest, Wenckheim-palota, főhomlokzat. Wiener Bauindustrie Zeitung, 1895., 99. képtábla.
177. Budapest, Wenckheim-palota, Gróf Wenckheim Frigyes és családja a dohányzóban. Budapest 18. évf., 9. szám, 1980. szeptember, 31.
178. Budapest, Wenckheim-palota, fogadószalon. Rados Jenő: Magyar kastélyok
179. Budapest, Wenckheim-palota, díszlépcső az előcsarnokban. A szerző felvétele, 2009.
180. Budapest, Wenckheim-palota, lépcsőház. A szerző felvétele, 2009.
181. Budapest, Wenckheim-palota, fogadószalon. A szerző felvétele, 2009.
182. Budapest, Wenckheim-palota, nagy táncterem. A szerző felvétele, 2009.

183. Budai királyi palota. Ybl Miklós, Hauszmann Alajos, 1890-1904. Alaprajz.
184. Budai királyi palota, alaprajz. Hauszmann Alajos
185. Budai királyi palota, trónterem, 1850-as évekbeli állapot. BTM Kiscelli Múzeum lt. sz.: 65.2680. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. Tanulmányok Budapest múltjából, 2001., 254.
186. Budai királyi palota, trónterem, a Hauszmann Alajos-féle átalakítással (1893-1896) létrejött állapot. BTM Kiscelli Múzeum lt. sz.: 57. 32. 1. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. Tanulmányok Budapest múltjából, 2001., 254.
187. Budai királyi palota, Bálterem, 1912. BTM Kiscelli Múzeum lt. sz.: 57. 32. 1. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. Tanulmányok Budapest múltjából, 2001., 257.
188. Budai királyi palota, főhomlokzati középrizalit a Habsburg-lépcsővel. BTM Kiscelli Múzeum lt. sz.: 1654. Közli: Farbaky Péter: A budai királyi palota a historizmus korában. Tanulmányok Budapest múltjából, 2001., 259.
189. Budapest, a Hírlapírók nyugdíjintézetének Alkotmány utcai bérháza. Quittner Zsigmond Architektonische Rundschau 1892., 72. képtábla.
190. Bécs, Ungargasse 58. Ferdinand Seif, 1893. Wiener Bauindustrie Zeitung, 1894., 75. képtábla.
191. Budapest, Reiner Zsigmond Teréz körúti bérháza. Quittner Zsigmond BFL XV. 17. d. 329. 28890. hrsz. tervrajz.
192. Budapest, Csávolszky Lajos Erzsébet körúti bérháza. Quittner Zsigmond BFL XV. 17. d. 329. 34563. hrsz. tervrajz.
193. Budapest, Gerlóczy u. 1., Réty-ház. Schannen Ernő A szerző felvétele, 2007.
194. Budapest, Bródy Sándor u. 10., Tauffer-palota. Schannen Ernő A szerző felvétele, 2008.
195. Budapest, Rémi Szálló. Schannen Ernő Építő Ipar, 1897. 41. szám, 12. rajzmelléklet.
196. Budapest, Liszt Ferenc tér 4. Schannen Ernő. A szerző felvétele, 2009.
197. Budapest, Vörösmarty u. 3/a. Goldmann Ernő és Sziklai Zsigmond, 1889. A szerző felvétele, 2011.
198. Budapest, Podmaniczky u. 29. A szerző felvétele, 2010.
199. Budapest, Izabella (ma Hevesi Sándor) téri bérház. Goldmann Ernő. Neubauten und Concurrenzen 1898., 51. képtábla.
200. Budapest, ifj. Csillag Béla Alkotmány utcai palotája. Goldmann Ernő. Der Architekt, 1900., 56.
201. Pozsony, Pisztóry patikus háza. Hubert és Móry, 1889. Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építésze 1848-1918 között. Pozsony, 1996., 80.
202. Budapest, Hubert és Móry Ferenc körúti bérháza, 1890. BFL XV. 17. d. 329.
203. Budapest, József körút 59-61., Dr. Gorove László bérháza. Hubert és Móry, 1890. BFL XV. 17. d. 329., 36780. hrsz. tervrajz.
204. Budapest, József körút 55-57., Hubert és Móry bérháza. Hubert és Móry, 1890. BFL XV. 17. d. 329., 3677. hrsz. tervrajz.

205. Budapest, Úri u. 60., Gróf Zichy Géza palotája. Hubert és Móry, 1891. A szerző felvétele
206. Budapest, Bródy Sándor u. 6., Keszlerffy János bérháza. Hubert József, 1897. A szerző felvétele
207. Budapest, Sas u. 16., Dr. Koller Gyula palotája. Ray Rezső Lajos, 1890. A szerző felvétele
208. Budapest, Bródy Sándor u. 16., Törley József palotája. Ray Rezső Lajos, 1893. A szerző felvétele
209. Budapest, Erzsébet körút 32., Gaitzenstein József bérháza. Ray Rezső Lajos, 1890. A szerző felvétele
210. Budapest, Erzsébet körút 32., Galizenstein József bérháza, A. Durenne szobra a kapualjban. A szerző felvétele
211. Budapest, Erzsébet körút 32., Galitzenstein József bérháza, lépcsőkoriát. A szerző felvétele
212. Budapest, Vársoligeti fasor 4., Spitz Árpád villája. Ray Rezső Lajos, 1895. A szerző felvétele
213. Budapest, Báthory u. 24., Kann és Heller bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1891. BFL XV 17. d. 329., 24846. hrsz.
214. Budapest, Báthory u. 24., Kann és Heller bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1891. A szerző felvétele
215. Budapest, Sas u. 20-22., Fürst Jakab üzlet- és bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1892. A szerző felvétele
216. Budapest, Teréz körút 48., Nay és Strausz bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1898. A szerző felvétele
217. Budapest, Szabó József u. 12. Róna József műtermes villája. Nay Rezső, 1897. A szerző felvétele
218. Budapest, Teréz körút 48., Nay és Strausz bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1898. A szerző felvétele
219. Budapest, Erzsébet körút 15. Láng Adolf, 1890. A szerző felvétele, 2006.
220. Budapest, József körút 7. Sivirszky Antal építőmester, 1893. BFL XV 17. d. 329., 36409. hrsz. tervrajzok.
221. Budapest, József körút 66. Malátinszky és Skacel, 1895. BFL XV. 17. d. 329., 35641. hrsz. tervrajz.
222. Budapest, József körút 19. Pfann és Gaál, 1895. BFL XV. 17. d. 329., 36415. hrsz.
223. Budapest, Jókai u. 28. Hudetz János építőmester, 1895. A szerző felvétele
224. Budapest, Szent István körút 16. Wellisch Alfréd, 1898. A szerző felvétele
225. Budapest, Szerb u. 8. Mészner és Arndt építőmesterek, 1899. A szerző felvétele
226. Budapest, Deák Ferenc u. 15. Örömy József építőmester, 1899. BFL XV. 17. d. 329., 24425. hrsz. tervrajz.
227. Budapest, Városligeti fasor 6., Eysen Károly villája. Eysen Károly, 1892. BFL XV. 17. d. 329., 29606. hrsz. tervrajz.
228. Budapest, Dózsa György út, Greiner Adolf villája. Greiner Adolf, 1892, 1898. BFL XV. 17. d. 329., 29670. hrsz. tervrajz.

229. Budapest, Lőrinc pap tér, Zichy-palota. Hofhauser Antal, 1897. Lépcsőház ajtójának szemöldökpárkánya. A szerző felvétele
230. Budapest, Lőrinc pap tér, Zichy-palota, lépcsőházi kovácsoltvas korlát. A szerző felvétele
231. Budapest, Horánszky u. 15., Szentkereszty-palota. Fort Sándor, 1898. Ablakkilincs. A szerző felvétele
232. Budapest, Horánszky u. 15., lépcsőházi kovácsoltvas korlát. A szerző felvétele
233. Tökésújfalú, Haupt-Stummer-kastély. Ismeretlen építész, 1892. Sisa József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. Bp., 2007., 233.
234. Tóalmás, Wahrmann-kastély. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1894-1895. Sisa József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. Bp., 2007., 247.
235. Nagymágocs Károlyi-kastély. Bécsi építész, 1896-1897. Sisa József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. Bp., 2007., 249.
236. Nyíregyháza, vármegyeháza. Alpár Ignác, 1891-1892. Építő Ipar 1893. 18. szám, 34. rajzmelléklet.
237. Nyíregyháza, Korona Szálló és vigadó. Alprá Ignác, 1894. www.profila.hu
238. Pozsony, Védcsölöp utcai evangélikus líceum. Alpár Ignác, 1895-1896. www.profila.hu
239. Kolozsvár, vármegyeháza. Alpár Ignác, 1896-1897. Der Architekt 1897., 64. képtábla.
240. Kolozsvár, a katolikus egyház bérházai. Alpár Ignác, 1900. www.profila.hu
241. A budapesti Országos Ezredéves Kiállítás pályázati terve. Schickedanz Albert, 1893.
242. A budapesti Országos Ezredéves Kiállítás pályázati terve. Alpár Ignác, 1893.
243. A budapesti Országos Ezredéves Kiállítás történeti kiállítási épülete. Alpár Ignác, 1896. A homlokzatot tervezte: Osztrinszki Rudolf. Bálint Zoltán: Az Ezredéves kiállítás architektúrája. Bécs, 1897., 21. képtábla.
244. A budapesti Országos Ezredéves Kiállítás Francia Étterme. Kálmán és Ullmann, 1896. Bálint Zoltán. Az Ezredéves kiállítás architektúrája. Bécs, 1897., 35. képtábla.
245. A budapesti Országos Ezredéves Kiállítás történeti kiállítási épületének északkeleti homlokzata. Alpár Ignác, 1896. Bálint Zoltán: Az Ezredéves kiállítás architektúrája. Bécs, 1897., 20. képtábla.
246. A budapesti Országos Ezredéves Kiállítás történeti kiállítási épületének Esterházy szobasora. Friedrich Otto Schmidt cég, 1896. Bálint Zoltán: Az Ezredéves kiállítás architektúrája. Bécs, 1897., 14.
247. A drezdai König Johann Strasse kiépítésének terve. Bruno Schmitz, 1887 vagy előtte. Architektonische Rundschau, 1887., 31-32. képtábla.
248. Budapest, New York-palota. Hauszmann Alajos, 1891-1893. Neubauten und Concurrenzen, 1895., 8. képtábla.
249. Budapest, Légrády-ház. Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1893. Der Architekt 1. évf. 1895., 38. képtábla.

250. Budapest, Weiner és Grünbaum Áruház. Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1894. Neubauten und Concurrenzen 1895., 35. képtábla.
- 251-252. Lipcse, Reichsgerichtshaus pályázati terve. Schmieden, v. Weltzien és Speer, 1885 vagy előtte. Architektonische Rundschau 1885., 49. képtábla.
- 253-254. Lipcse, Reichsgerichtshaus pályázati terve. Bruno Schmitz és August Hartel, 1885 vagy előtte. Architektonische Rundschau 1885., 52. képtábla.
- 255-256. Drezda, Königlich Sächsische Finanzministerium pályázati terve. Bruno Schmitz, 1888 vagy előtte. Összkép és részlet. Architektonische Rundschau 1888. 49. képtábla.
- 257-258. Budapest, Igazságügyi palota. Hauszmann Alajos: A budapesti Igazságügyi palota. Bp., 1897.
259. Budapest, Belgrád rakpart 21. Tóry Emil, 1899. A szerző felvétele
260. Budapest, Dob u. 58. Kőrössy Albert és Sbestyén Arthur, 1897. A szerző felvétele
261. Szabadka, Nemzeti Casino. Raichle József Ferenc, 1895-1896. www.profila.hu
262. Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 61. Sterk Izidor, 1894. A szerző felvétele
263. A Lipótvárosi Casino pályázati terve. Kann Gyula és Vidor Emil, 1893-1894. Nyílt pályázat a «Lipótvárosi Casino-épület részvénytársaság» által a Lipótvárosi Casino Club-helyiség számára építendő épületeire. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény B 624/52. számú kötet.
264. Budapest, Benczúr u. 4. Márkus Gáza, 1897. BFL XV. 17. d. 329., 29626. hrsz. tervrajz.
265. Budapest, Vígsház. Fellner és Helmer, 1895-1896. BFL XV. 17. d. 329. 25096. hrsz. tervrajz.
266. Kecskemét, színház. Fellner és Helmer, 1895-1896. www.bacs-kiskun-leveltar.hu
267. Budapest, Országos Kaszinó. Metszeti rajz részlete, Czigler Győző, 1894-1895. BFL XV. 17. d. 329., 24250. hrsz. tervrajz
268. Budapest, Lipótvárosi Casino. Pályázati terv, Freund Vilmos, 1893. Nyílt pályázat a «Lipótvárosi Casino-épület részvénytársaság» által a Lipótvárosi Casino Club-helyiség számára építendő épületeire. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény B 624/52. számú kötet.
269. Budapest, a Tudományegyetem központi épülete, homlokzati terv. Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond, 1897. BFL XV. 17. d. 329., 24137. hrsz. tervrajz.
270. Nagyvárad, Pénzügyi palota. Ifj. Rimanóczy Kálmán, 1899-1900. www.profila.hu
271. Budapest, Benczúr u., Meinig Arthur saját háza, 1890-1891. A Ház 1909., 161.
272. Budapest, Alkotmány u. 31., a Károlyi Nemzetiség bérháza, 1891-1893. Budapest leírása. A szállodások nemzetközi egyesületének XXXI-ik rendes közgyűlése alkalmára szerkesztette: Barta Béla. 1902., 74.
273. Budapest, Trefort u. 3-5., Hunyady-palota, 1892. A szerző felvétele
274. Budapest, Báthory u. 4 és 6., Werkner és Kóbrák bérháza, 1895. A szerző felvétele
275. Budapest, Nemzeti Casino, bálterem. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény Fotótár, lt. sz. 1083.

276. Az Ezredéves Országos kiállítás Király-sátra, 1896. Az Ezredéves Kiállítás és a Milleniumi Kiállítás. II. kötet: Magyarország a Millenium idejében. Bp., 1896. Reprint kiadás: Bp., 1896., 207.
277. Budapest, Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895. Főhomlokzat. FSzEK Fotótár
278. Budapest, Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895. Alaprajz. Budapest műszaki útmutatója. Szerk.: Edvi Illés Aladár. Bp., 1896., 146.
- 279-280. Budapest, Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895. Az egykori társalgóterem és egyik oszlopának részlete. A szerző felvételei
- 281-282. Budapest, Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895. Az egykori táncterem és részlete. A szerző felvételei
283. Budapest, Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895. Lépcsőház. A szerző felvétele
284. Budapest, Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895. Kilincs. A szerző felvétele
285. Budapest, Váci u. 36., Klotild-palota. Homlokzati terv részlete, Korb és Giergl, 1899. BFL XV. 17.d. 329., 23996. hrsz. tervrajz.
286. Budapest, Ferenciek tere, Királyi bérház. Korb és Giergl, 1900-1902. www.bedo.hu
287. Budapest, Váci u. 36., Klotild-palota, torony. Korb és Giergl, 1899-1901. A szerző felvétele
288. Budapest, Ferenciek tere, Királyi bérház, homlokzatrészlet a keleti toronnyal. Korb és Giergl, 1900-1902. A szerző felvétele
289. Budapest, Szent György tér, József főherceg palotája. Korb és Giergl, 1902-1906. Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Hild-Ybl Alapítvány. Bp., 2004., 453.
290. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár. Korb és Giergl, 1906. A szerző felvétele
291. A budapesti Tőzsdepalota pályázati terve. Alpár Ignác, 1899., II. díjas terv
292. Az Osztrák-Magyar Bank székházának pályázati terve. Alpár Ignác, 1901., I. díj. Magyar pályázatok
293. A budapesti Sáros-fürdő pályázati terve. Alpár Ignác, 1903-1904. Magyar pályázatok
294. A budapesti Rudas-fürdő pályázati terve. Alpár Ignác, 1903-1904. Magyar pályázatok
295. Temesvár, Osztrák-Magyar Bank. Hubert József, 1903-1904. www.profila.hu
296. Budapest, Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének palotája. Hubert József, 1901-1902. A szerző felvétele
297. A római Szent Péter Bazilika oltárbaldachinja és a budapesti Belgrád rakpart 27. számú bérház (Hüttl Dezső, 1901-1903) Hüttl Dezső: Bernini c. könyvében (1906), 26.
298. Budapest, Pajor szanatórium. Hüttl Dezső, 1907-1908. Magyar Építőművészet
299. Budapest, Budapest, Váci u. 85., Hüttl Dezső, 1911. Magyar Építőművészet
300. A pozsonyi múzeum pályázati terve, részlet. Wälder Gyula, 1910. (I. díj). Magyar Építőművészet
301. Budapest, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Pályázati terv. Meinig Arthur, 1898. (II. díj) Homlokzat és alaprajz. Építő Ipar 1899., 4.
302. Budapest, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Meinig Arthur, 1899-1901. Összkép az Alkotmány utcai és Szemere utcai homlokzattal. A szerző felvétele

303. Budapest, Szabadság tér 14., Dungyerschky Lázár bérpalotája. Meinig Arthur, 1899-1901. Összkép az Adria-palotából nézve. A szerző felvétele
304. Budapest, Szabadság tér 14., Dungyerschky Lázár bérpalotája. Meinig Arthur, 1899-1901. A díszlépcső indulása. A szerző felvétele
305. Budapest, Szabadság tér 14., Dungyerschky Lázár bérpalotája. Meinig Arthur, 1899-1901. A díszlépcső korlátja. A szerző felvétele
306. Budapest, Szabadság tér 16., az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. palotája. Meinig Arthur, 1900-1902. A főhomlokzat rajza, Meinig Arthur. Magyarország Képes Albuma, 293.
307. Budapest, Szabadság tér 16., az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. palotája. Meinig Arthur, 1900-1902. Főkapu. Charakteristische Details 3. évf., 89. képtábla.
308. Budapest, Szabadság tér 16., az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. palotája. Meinig Arthur, 1900-1902. Boltozati festmény a díszlépcsőházban. A szerző felvétele
309. Budapest, Szabadság tér 16., az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. palotája. Meinig Arthur, 1900-1902. A díszlépcső korlátja. A szerző felvétele
310. A budapesti Gresham-palota terve. Meinig Arthur, 1903. BTM Kiscelli Múzeum Építészeti gyűjtemény (Tervtár)
311. A budapesti fasori evangélikus templom és gimnázium pályázati terve (A terv). Meinig Arthur, 1903. Magyar pályázatok

Melléklet – Budapest neobarokk épületei táblázat

A következő táblázat Budapest jelentősebb neobarokk épületeinek főbb adatait tartalmazza. Helyet kapnak benne a dolgozatban is szereplő információk, de kiegészülnek a telektörténeti adatokkal. Mindenekelőtt Budapest Főváros Levéltárának irat- és tervanyaga szolgáltatja az elsődleges forrásanyagot, csak akkor hagyatkozik a táblázat másodlagos forrásokra, amennyiben levéltáriakat nem sikerült fellelni. A számadatok formája és a nevek írásmódja kapcsolatban az eredeti írásmódot tükrözi. A táblázat nem teljes, talán nem is lehet az, viszont erős alapja kíván lenni a további kutatásoknak. Általános érvényű következtetéseket ugyanis nem vonhatunk le néhány kiemelkedően jelentős alkotás alapján, csak a minél szélesebb körűen megalapozott, pontos adatbázisok révén kerülhetünk közelebb a valósághoz.

Ingatlan adatai	Ingatlanvásárlás adatai	Építető, építés és épület főbb adatai	Tervezés és engedély adatai
Mai cím Telekkönyvi betétszám Építés korabeli hrsz. Mai hrsz. Ingatlan területe	Ingatlan tulajdonosai Ingatlan vásárlás időpontja Ingatlan birtokbavételének jogcíme Ingatlan vételára	Emeletszám és épülettípus Kivitelezés időpontja	Tervező műépítész Építőmester (építési engedély száma)
BUDAPEST			
Budapest, I. kerület Vár			
8926. tbsz. 791-792. hrsz. 6452. hrsz.		Királyi palota. Ybl Miklós, Hauszmann Alajos ép., 1890-1905.	
Táncsics Mihály u. 7. 174. tbsz. 2335-2336. hrsz. 6545. hrsz. 592 30/100 négyszögöl	1911. április 20-án és 1912. február 27-én kelt adásvételi szerződés alapján Báró Hatvany Deutsch József és neje, szül. vágujhelyi Laczkó Fanny tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 80000 és 377500 Korona. 1915-ben örökösödés jogcímén Özv. Hatvany Deutsch Józsefné, szül. vágujhelyi Laczkó Fanny tulajdonába kerül az ingatlan meghalt férje nevén lévő fele része.	Hatvany József egyemeletes palotája. Átalakítás: Behr Lajos, 1912-től	Átalakítás és új bővítmény építés. Behr Lajos ép. Mann József ép. 82972/1912-III
Táncsics Mihály u. 21, 23-25. 179. tbsz. 2348-2349. hrsz. 6556, 6557. hrsz. 2348. hrsz. telek: 557 50/100 négyszögöl	2348. hrsz. telek: 1868. augusztus 11-én vétel jogcímén gróf Zichy Jenő tulajdonába került. 1906-ban gróf Zichy Rafael örökölte az ingatlant. 1910-ben két részre osztották a 2348. számú ingatlant, a telekkönyv szerint azzal a szándékkal, hogy a 2348/1. hrsz. épületet lebontsák.	Zichy-palota. Az épület tervrajzai nem találhatóak Budapest Főváros Levéltárban.	
Úri u. 58. – Bástya sétány 78. tbsz. 2258-2259. hrsz. 6688. hrsz. 160 10/100 négyszögöl	1904. április 6-án kelt adásvételi szerződés alapján Asbóth János és neje, szül. Spillmann Hedvig tulajdonába kerül az ingatlan. Vételár: 40000 korona. 1912-ben Asbóth János részét Asbóthné, szül. Spillmann Hedvig örökölte.	Asbóth János egyemeletes palotája. Átalakítás: Quittner Zsigmond, 1904-től	Átalakítás és új építése: Quittner Zsigmond ép. Zenner Gyula ép. 1904. július 25. 159450/1904-II

<p>Úri u. 60. – Bástyá sétány 79. tbsz. 2261. hrsz. 6689. hrsz. 260 10/100 négyszögöl</p>	<p>A 79. számú telekkönyvi betét 1895-től kezdődik: 1895-ben örökösödés jogcímén az alábbiak tulajdonába kerül az ingatlan: Ifj. Gróf Zichy Jánosné, szül. gróf Zichy Margit (1/5) Gróf Zichy Ilma kisk. (1/5) Gróf Zichy Mária kisk. (1/5) Gróf Zichy Géza kisk. (1/5) Gróf Zichy Aladár kisk. (1/5)</p>	<p>Gróf Zichy Géza egyemeletes palotája. Átalakítás: Hubert József és Móry Károly építészek, 1891-től</p>	<p>Átalakítás és új építése: Hubert József és Móry Károly építészek, 1891. május 1. 15836/1891-III</p>
Budapest, II. kerület			
<p>Zsigmond tér 14812. hrsz.</p>		<p>Schütz György bérháza. Violin Gusztáv ép., 1897.</p>	<p>Violin Gusztáv ép., 1897. szeptember 1. 37356/1897-III</p>
Budapest, III. kerület, Óbuda			
<p>Fő tér 18350. hrsz.</p>		<p>III. kerületi előljáróság, ma: Városháza. Barcza Elek (Székesfővárosi Mérnöki Hivatal), 1905.</p>	<p>Engedélyezési eljárás, Barcza Elek, 1905. június 2. 104409/1905-II</p>
Budapest, V. kerület Belváros			
<p>Bástyá u. 22. – Képiró u. 7. 378. tbsz. 379. hrsz. 24094. hrsz. 138 60/100 négyszögöl</p>	<p>1863. augusztus 1-én kelt adásvételi szerződés alapján Szendrey Ignátz tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 23000 o. é. forint. 1896. április 20-án örökösödés jogcímén Machek Gusztávné, szül. Horváth Ilona és kiskorú Horváth Tibor tulajdonába került az ingatlan. 1904-ben a telekkönyvi betétben törölték Horváth Tibor neve mellől, hogy kiskorú.</p>	<p>Machek Gusztávné és Horváth Tibor bérháza. Hofhauser Elek ép., 1904.</p>	<p>Hofhauser Elek ép., 1904. július 4. 152825/1904-II</p>
<p>Bástyá u. 27-29. 384. tbsz. 385. hrsz. 24088. hrsz. 69 70/100 négyszögöl. 1897-ben telekbővítés folytán létrejön a (385-386). hrsz. ingatlan, melynek területe 146 40/100 négyszögöl.</p>	<p>1895. június 20-án kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Kovács Pál tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 16800 forint. 1897. április 23-án kelt csereszerződés alapján Hlavay György tulajdonába került az ingatlan. Csereérték: 50000 forint.</p>		<p>Tervrajzai nem kaphatók meg Budapest I. kerület Levéltárában, a telektörténeti adatok arra következtetnek, hogy a ma álló épület 1895-1897 között épült.</p>

<p>Belgrád rakpart 21. 25. tbsz. 26. hrsz. 23843. hrsz. 213 70/100 négyszögöl</p>	<p>1857. szeptember 2-án kelt adásvételi szerződés alapján Kollerich Pál és neje, Wagner Mária tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 29500 p. forint vagyis: 30975 forint o. é. 1899. június 21-én kelt adásvételi szerződés alapján Kollerich Lajos és neje, szül. Steinbach Sarolta tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 60000 forint.</p>	<p>Ó-becsei Kollerich Pál gyártulajdonos kétemeletes bérházának terve. Havel Lipót, 1897-től. Nagyságos ó-becsei Kollerich Lajos bérháza. Tóry Emil, 1899/1900-tól.</p>	<p>Hattengelyes homlokzatterv: Havel Lipót épít. 1897. okt. 9. 41/44392/1897-III</p>
<p>Belgrád rakpart 25. 21. tbsz. 22. hrsz. 23854. hrsz. 426 20/100 négyszögöl (többszörös telekméret módosítás után)</p>	<p>1890. április 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Chmel Gusztáv és neje, Fleischinger Paulina tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 120000 forint</p>	<p>Chmel Gusztáv háromemeletes bérháza. Hubert József, 1899-től</p>	<p>Hubert József épít. 1899. május 18/25644/1899-III</p>
<p>Belgrád rakpart 27. – Március 15-e tér 17132. tbsz. (116-118)/b. hrsz. 23857. hrsz. 491 90/100 négyszögöl</p>	<p>1901-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tulajdonába került az ingatlan. 1906-ban a Magyar Királyi Kincstár tulajdonába került az ingatlan. 1909. augusztus 27-én kelt adásvételi szerződés alapján a Vagyontalan állami tisztviselők özvegyei és árvái segélyezésére szánt alap tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 491900 korona.</p>	<p>Hüttl Dezső, 1901-1903? Építő Ipar, 1904. október 30., 319-320.</p>	<p>Engedélyezési terv hiányoznak Budapest Főváros Levéltár gyűjteményéből</p>
<p>Deák Ferenc u. 15. 539. tbsz. 540. hrsz. 24425. hrsz. 236 40/100 négyszögöl</p>	<p>1899. május 11-én kelt adásvételi szerződés alapján Freiburger Sámuel tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 223000 forint. 1900. május 16-án kelt csereszerződés alapján Gróf Kornis Károly tulajdonába került az ingatlan. Csereérték: 600000 korona.</p>	<p>Freiberger Sámuel bérháza. Öörmy József épít., 1899.</p>	<p>Öörmy József épít. 1899. szeptember 48146/1899-III</p>
<p>Duna u. 1. 120. tbsz. 121. hrsz. 23865. hrsz. 1899: 166 90/100 négyszögöl 1913: 16 20/100 négyszögölt tehermentesen közterületül lejegyeztek, maradt: 150 70/100 négyszögöl.</p>	<p>1899. július 7-én kelt adásvételi szerződés alapján Gerbeaud Emil és neje, szül. Ramseyer Eszter tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 78000 forint. 1919-ben Gerbeaud Emil részét öt Gerbeaud örökös örökölte.</p>	<p>Gerbeaud Emil. Fellner Sándor, 1899-től vagy után</p>	<p>Fellner Sándor Mészáros és Gerbeaud épít.</p>

Duna u. 3. – Váci u. 39. 121. tbsz. 122. hrsz. 23864. hrsz. 102 50/100 négyszögöl	1894. február 23-án kelt adásvételi szerződés alapján kiskorú Gróf Károlyi Melinda (1894-től férjezett Károlyi Gyula grófnő) tulajdonába került. Vételár 51000 forint. 1898. február 16-án kelt kisajátítási egyezség alapján a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tulajdonába került az ingatlan. Kisajátítási ár: 62000 forint. 1899. január 23-án kelt adásvételi szerződés alapján Takács Lajos és neje, szül. Horvath Ilona tulajdonába került az ingatlan.		Engedélyezési hiányoznak Budapest Főváros Levéltár gyűjteményéből Engedélyezési BFL-ben: 1899. június 18 37022/1899-III
Egyetem tér 1-3. 527. tbsz. 269/b. hrsz. 24037. hrsz. 1384 50/100 négyszögöl	II. József császárnak Bécsben 1783. november 28-án, és a Magyar Királyi Udvari Kancelláriának Bécsben 1804. augusztus 3-án és 1821. június 22-én kelt rendeletei alapján a Magyar Királyi Tudományegyetem tulajdonába került az ingatlan.	Tudományegyetem. Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond, 1897-től	Engedélyezési hiányoznak Baumgarten Sándor Herczegh Zsigmond Dániel György Schusbeck Pál 1897. augusztus 34122/1897-III Vasszerkezeti e Weitzer János g waggongyár és Rt. Aradon. 1898. november 44424/1898-III
Ferenciek tere 299. tbsz. 293-300. hrsz. 23998. hrsz. 782 90/100 négyszögöl telekegyesítés után.	1770-ben kelt adásvételi szerződés alapján a Magyar Királyi Curia tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 32000 forint. 1878-ban a tulajdonos nevét kiigazították Magyar Királyi Államkincstárra. 1897-ben telekegyesítés folytán létrejött a 293-300. hrsz. telek. 1900. február 15-én kelt adásvételi szerződés alapján a Császári és Királyi Legmagasabb Családi Alap tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 1722380 korona.	Királyi bérpalota (a Legmagasabb Magán- és Családi Alapok cs. és kir. Vezérigazgatóság bérpalotája a terv felirata szerint). Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1899.	Korb és Giergl-tervrajzai hiányoznak Budapest Fővárosi Levéltárából. Az épület előtervezési kiállított tervrajzai másolatlanul láthatóak Korb Flóris és Giergl Kálmán ép. Havel Lipót építész 1899. október 2
Fővám tér 4. 64. tbsz. 65. hrsz. 23925. hrsz. 71 50/100 négyszögöl	1906. január 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Süsz Dávid és neje, szül. Weiner (Katti) Teréz tulajdonába került. Vételár: 68495 korona 6 fillér.	Süsz Dávid és neje bérháza. Dömötör Sándor, 1911-től	Dömötör Sándor december 2. 55199/1912-III
Gerlóczy u. 1. 481. tbsz. 482. hrsz. 24282. hrsz. 58 20/100 négyszögöl	1849-ben örökösödés jogcímén Réti Károly tulajdonába kerül az ingatlan, akinek nevét 1878-ban a telekkönyvi betét Réty-re igazítja ki. 1888-ban örökösödés jogcímén Réty Sabina és Paula tulajdonába kerül az ingatlan.	Réty Sabina és Paula bérháza. Schannen Ernő, 1889/1890-től	Schannen Ernő 1889. november 41329/1889-III

<p>Irányi u. 19-21-23. – Veres Pálné u. 3. 152. tbsz. 153-155. hrsz. 23992. hrsz. 553 30/100 négyszögöl</p>	<p>1909. január 30-án kelt adásvételi szerződés alapján Strasser Lipót tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 240000 korona. 1917. november 2-án kelt adásvételi szerződés alapján Bacher Emil és neje, szül. Fischer Lenke tulajdonába kerül az ingatan. Vételár: 3200000 korona.</p>	<p>Strasser Lipót bérháza, 1909 körül. A tervező és a kivitelező ismeretlen.</p>	<p>Eredeti tervei h Budapest Fővár Levéltárából. A tervrajzai hiány találhatóak Buda Főváros Levéltá ahogy az enged iratok sem, kiv vasbeton menn engedélyezési i Építtető: Strass 1909. december 107587/1909-II A tanácsi névm található tovább iratszámok: 82638/1909-III 86135/1909-III 107587/1909-II</p>
<p>Károly körút 2. 445. tbsz. 446. hrsz. 24226. hrsz. 1894-ig: 175 70/100 négyszögöl 1894-től: 94 70/100 négyszögöl</p>	<p>1886. október 28-án kelt adásvételi szerződés alapján Weiner Adolf és Grünbaum Miksa tulajdonába kerül az ingatlan. Vételár: 170000 forint</p>	<p>Weiner és Grünbaum Áruháza. Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1894.</p>	<p>Korb Flóris és Kálmán ép. Schubert és Hil (?) 1894. október 2 42033/1894-III</p>
<p>Károly körút 12. 454. tbsz. 455. hrsz. 24231. hrsz. 172 10/100 négyszögöl</p>	<p>1853-ban Porst Ferenc és neje, szül. Waldhauser Jozefa örökölte az ingatlant, majd örököseik tulajdonába került. 1873-tól egyre több tulajdonrész került Porst Gyula tulajdonába. A telektörténet jó része ismeretlen, mert a telekkönyvi betét nagy rész hiányzik.</p>	<p>Porst Gyula bérháza. Hubert József, 1895-1896-tól</p>	<p>Hubert József é 1895. március 6 8465/1895-III.</p>
<p>Kecskeméti u. 6. 354. tbsz. 355. hrsz. 24156. hrsz. 1897 előtt: 296 90/100 négyszögöl 1897-től: 298 négyszögöl</p>	<p>1895. március 27-én kelt adásvételi szerződés alapján Zólyomi Wagner József és neje, szül. Patrubány Berta tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 117770 forint.</p>	<p>Zólyomi Wagner József bérháza. Gerster Kálmán, 1897.</p>	<p>Gerster Kálmán Hörcher József 1897. december 53911/1897-III</p>

<p>Kossuth Lajos u. 2/a. 508. tbsz. 509. hrsz. 24291. hrsz. 1871: 450 45/100 négyszögöl, 1893: 88 70/100 négyszögölet lejegyeztek belőle közterületté, maradt: 360 75/100 négyszögöl.</p>	<p>Az ingatlan 1871-ben csere jogcímén került cziráki és dienesfalvai gróf Cziráky János tulajdonába, majd 1886-ban, mint elsőszülöttségi hitbizomány került „dienesfalvai gróf Cziráky Antal, Lovasberény Örökös ura” tulajdonába. 1920-ban a hitbizomány birtokosa cziráki és dienesfalvai gróf Cziráky László.</p>	<p>Gróf Cziráky Antal négyemeletes üzlet- és bérpalotája. Fort Sándor, 1895/1896-tól</p>	<p>Fort Sándor ép. Mészáros és Ge ép. 1895. május 23 20968/1895-III</p>
<p>Kossuth Lajos u. 4. 506. tbsz. 507. hrsz. 24258. hrsz. 1886-ig 734 53/100 négyszögöl, ekkor 95/100 négyszögölet áthelyeztek belőle a 492. sz. betétbe, maradt: 733 58/100 négyszögöl. 1888: 22 50/100 és 101 36/100 négyszögölet közterületté lejegyeztek belőle, maradt: 609 72/100 négyszögöl. 1898: a valódi méret 607 62/100 négyszögöl a mérnöki térrajz szerint. Ebből 115 02/100 négyszögölet lejegyeztek közterületté, maradt: 492 60/100 négyszögöl.</p>	<p>1886. május 13-án kelt adásvételi szerződés alapján Dreher Antal tulajdonába került az ingatlan. 1898-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa kisajátította az ingatlant. Kisajátítási ár: 1,048.719 forint. 1899. október 24-én kelt [adásvételi?] szerződés alapján a The Standard Life Assurance Company cég tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 650.000 forint.</p>	<p>Dreher Antal négyemeletes bérháza sörözővel</p>	<p>Engedélyezési Hubert József é Károly építőme 1886. december 40631/1886-III Boltkirakatok e Hubert József é Károly építőme 1888. május 23 18386/1888-III Bolt- és nyomd eng. terve: Porzsołt Ernő é 1889. június 21 21356/1889-III</p>
<p>Kossuth Lajos u. 7. 307. tbsz. 308. hrsz. 24196. hrsz. 205 85/100 négyszögöl</p>	<p>1892. február 20-án kelt adásvételi szerződés alapján Pfeifer István és neje, szül. Prückler Ilka tulajdonába került az ingatlan.</p>	<p>Pfeifer István bérházának átépítése. Weimes Marián, 1895.</p>	<p>Weimes Marián Lemberger Alfi 1895. április 17 14471/1895-III</p>
<p>Kossuth Lajos u. 8. 504. tbsz. 505. hrsz. 24256. hrsz. 1894 előtt: 205 30/100 négyszögöl 1894 után: 153 négyszögöl</p>	<p>1870-től Gebhardt örökösök, tőlük 1893-ig Gebhardt Lajos vásárolja meg az ingatlanrészeket.</p>	<p>Dr. Gebhardt Lajos bérháza. Schweiger Gyula, 1896.</p>	<p>Schweiger Gyula Hofhauser Elek 1896. december 51621/1896-III</p>

Március 15. tér 17132. tbsz. (116-118)/b. hrsz. 23857. hrsz. 491 90/100 négyszögöl	1901-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tulajdonába került. 1906-ban egyezmény jogcímén a Magyar Királyi Kincstár tulajdonába került. 1909. augusztus 7-én kelt adásvételi szerződés alapján a Vagyontalan Állami Tisztviselők özvegyei és árvái segélyezésére szánt alap tulajdonába került. Vételár: 491.900 korona.	A Vagyontalan Állami Tisztviselők özvegyei és árvái segélyezésére szánt alap bérháza. Fellner Sándor, 1909 körül	
Molnár u. 27. 38. tbsz. 39. hrsz. 23835. hrsz. Többszörös telekméret módosítás után: 143 négyszögöl	1863. március 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Barhó Ferencz és neje, szül. Rigl Alojzia tulajdonába került az ingatlan. 1876-ban örökösök, köztük Barhó István (1/4 rész) tulajdonába került az ingatlan. 1887. január 22-én kelt csereszerződés szerint az ingatlannak a többi Barhó örökös nevén lévő 3/4 része is Barhó István tulajdonába került az ingatlan. Érték: 7500 forint. 1898. telekméret változás, kialakul a végleges, 143 négyszögöles méret.	Barhó István bérháza. Kommer József, 1898.	Kommer József Hörcher József 1898. április 19 17225/1898-III
Múzeum körút 35. 402. és 403. tbsz. (403.404.) hrsz. 24120. hrsz. 244 80/100 négyszögöl	1878. szeptember 3-án kelt adásvételi szerződés alapján Deutsch, szül. Berger Zsófia tulajdonába került az ingatlan. A két ingatlan (403. és 404.) vételára: 46000 forint. 1886-ban telekkönyvileg egyesítették a két ingatlant.		Tervrajzai hiányos Budapest Fővárosi Levéltára anyag
Papnövelde u. 10. 269. tbsz. 270. hrsz. 24025. hrsz. 268 80/100 négyszögöl	1852. március 26-án tartott árverési vétel jogcímén Palik Ucsewnyi Péter tulajdonába került. Vételár: 32055 p forint vagyis 33657 forint 75 krajcár oé. A lugosi királyi járásbíróóság 1881. évi június 12-én kelt 3112. számú végzése alapján örökösödés jogcímén Palik Ucsewnyi Arthur tulajdonába került az ingatlan.	Palik Ucsewny Arthúr négyemeletes bérpalotája. Fellner Sándor, 1894/1895-től	Fellner Sándor Baumann és Könyves 1894. július 21. 25781/1894-III
Semmelweis u. 1-3. 447. tbsz. 445.448. hrsz. 24250. hrsz. 448. hrsz.: 327 71/100 négyszögöl 445. hrsz.: 137 négyszögöl. Összesen: 498 95/100 négyszögöl	448. hrsz. ingatlan: 1893. január 26-án kelt adásvételi szerződés alapján a Budapesten székelő Országos Kaszinó tulajdonába került. Vételár: 150000 forint. 445. hrsz. ingatlan: 1895. május 31-én kelt adásvételi szerződés alapján a Budapesten székelő Országos Kaszinó tulajdonába került.	Országos Kaszinó. Czigler Győző, 1894-1896.	Czigler Győző Kauser Gyula és 1894. szeptember 30778/1904-III

Semmelweis u. 4. 498. tbsz. 499. hrsz. 24266. hrsz. 424 20/100 négyszögöl	1847-ben osztályegyezség alapján Unger Henrik tulajdonába került az ingatlan. 1878-tól Unger örökösök, köztük Unger Béla, akinek a tulajdonába került az ingatlan az 1900-as évek elejéig.	Unger Béla négy- vagy öteleteres bérpalotája. Jónás Dávid, 1904-1905-től	Engedélyezési i. bérpalotára: Jónás Dávid ép. Pucher István é. 1904. június 15. 139826/1904-II
Semmelweis u. 5. 450 tbsz. 451. hrsz. 24249. hrsz. 139 85/100 négyszögöl	1893. január 26-án kelt adásvételi szerződés alapján a Budapesten székelő Országos Kaszinó tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 90000 forint. 1895. Telekméret csökkenés: az addigi 167 95/100 négyszögölből 28 10/100 az akkori 448. hrsz telekhez hozzájegyezték. 1895. október 17-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Kozma Antal és neje. szül. Toldy Jolán tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 70000 forint.	Dr. Kozma Antal és neje bérháza (?), 1895-től?	Engedélyezési i. található a BFL
Semmelweis u. 14. a-b. 473. és 474. tbsz. 474. és 475. hrsz. 24277. és 24278. hrsz. 474. hrsz.: 150 10/100 négyszögöl 475. hrsz.: 124 70/100 négyszögöl	474. hrsz. ingatlan: 1887. július 19-én kelt adásvételi szerződés alapján Hegedüs Sándor tulajdonába került az ingatlan. 475. hrsz. ingatlan: 1893. szeptember 23-án kelt adásvételi szerződés alapján Hegedüs Sándor és neje tulajdonába került az ingatlan.	Hegedüs Sándor (?) bérháza. A tervező, a kivitelező és az építés időpontja ismeretlen.	
Szabadsajtó út 5. 127. tbsz. 128. hrsz. 23996. hrsz. 559 60/100 négyszögöl	1899. június 26-én kelt adásvételi szerződés alapján Klotild cs. és kir. főhercegnő tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 559600 forint.	Klotild főhercegnő bérpalotái, déli épület. Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1898.	Korb Flóris és Giergl Kálmán ép. Pucher István é. 1898. június 15. 28081/1898-III
Szabadsajtó út 6. 130, 131, 132. tbsz. 131, 132, 133. hrsz. 24309. hrsz. 549 30/100 négyszögöl	Az egyesített 131-133. hrsz. ingatlan 1899. augusztus 8-án Alcsuton és 1899. augusztus 30-án Budapesten kelt adásvételi szerződés alapján Klotild cs. és kir. főhercegnő tulajdonába került. Vételár: 714090 forint	Klotild főhercegnő bérpalotái, északi épület. Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1899.	Korb Flóris és Giergl Kálmán ép. Pucher István é. 1899. június 8. 29376/1899-III
Szerb u. 8. 260. tbsz. 261. hrsz. 24035. hrsz. 85 négyszögöl	1898. január 22-én és 25-én kelt adásvételi szerződések alapján Dr. Mihajlovics Miklós és neje, szül. Purmann Emília tulajdonába került az ingatlan.	Dr. Mihajlovics Miklós háromemeletes palotája vagy palota-bérháza. Messner Sebestyén és Arndt Rezső, 1898-1899-től	Engedélyezési i. Messner és Arndt Rezső ép. 1898. június 20. 29656/1898-III
Vármegye u. 11-13. 495. tbsz. (496-497.) hrsz. 24264. hrsz. 199 35/100 négyszögöl	1893. február 20-án kelt adásvételi szerződés alapján az Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdája tulajdonába került az ingatlan.	Az Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdája. Alpár Ignác, 1893-tól	Alpár Ignác ép. Messner és Arndt Rezső ép. 1893. május 16. 17743/1893-III

Váci u. 38. 138. tbsz. (139-152.) hrsz. 23994. hrsz. 1635 10/100 négyszögöl	A telek helyén volt 14 telek az 1890-es években fokozatosan a Fővárosi Közmunkák Tulajdonába került. Erre a telekre épült a Katonatiszti Kaszinó.	Katonatiszti Kaszinó (Militär Casino) Katonai Építési Osztály (Militär Bauabteilung in Budapest), 1897-től	Engedélyezési terv Katonai Építési Osztály (Militär Bauabteilung in Budapest) 1897. szeptember 22. 42371/1897-III 1897. október 2. 46548/1897-III
Váci u. 41. a. 122. tbsz. 123. hrsz. 23866. hrsz. 180 40/100 négyszögöl	1884. március 31-én kelt adásvételi szerződés alapján Maláts Dusanna (később Dr. Magyarevits Mladenné) tulajdonába került az ingatlan.	Maláts Dusanna bérháza. Ismeretlen építész, 1903 körül?	Az épület eredeti terveire engedélyezési terv hiányozna. Budapesti Főváros Levéltárában megvan viszont a felvonó engedélyezési terve: 1903. augusztus 16. 162249/1903-II
Váci u. 41. b. 124. tbsz. 125. hrsz. 23867. hrsz. 1898 után: 104 20/100 négyszögöl	1863. szeptember 14-én kelt adásvételi szerződés alapján kiskorú Gombos Anna (1876-tól Skublics Lászlóné, 1878-tól Dr. Mutschenbacher Béláné) tulajdonába került az ingatlan.	Dr. Mutschenbacher Béla bérháza. Steinhardt Antal, 1901.	Steinhardt Antal Schomann Antal 1901. április 23. 26179/1901-III
Váci u. 56-58. 178. tbsz. (178.179). hrsz. 23963. hrsz. 298 20/100 négyszögöl	1910. június 18-án kelt adásvételi szerződés alapján Sigray Pál (2/3 rész) és Sigray Pálné, szül. Szelke Petronella (1/3 rész) tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 118000 korona.	Sigray Pál bérháza. Ray Rezső Vilmos ép., 1910-1911.	Ray Rezső Vilmos 1910. szeptember 15. 80375/1910-III
Váci u. 73. 81. tbsz. 82. hrsz. 23911. hrsz. 105 50/100 négyszögöl	1894. november 28-án kelt adásvételi szerződés alapján Seefehlner József Lajos és neje, szül. Jakab Emília tulajdonába került az ingatlan. 1897-ben az özvegy és kiskorú gyermekei (?) örökölték az ingatlant.	Özv. Seefehlner Lajosné építkezése. Hubert József építőmester, 1897.	Hubert József építőmester 1897. július 28. 32955/1897-III
Városház u. 9-11. 526. tbsz. 527. hrsz. 24357. hrsz. 11035(?) négyszögöl	1878-ban a császári királyi katonai kincstár tulajdonába került az ingatlan. 1901. március 14-én és április 12-én kelt egyezmény alapján vétel jogcímén Budapest Székesfőváros Közönsége tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 11200000 korona	Invalidusház átalakítása és bővítése városháza céljára. Hegedüs Ármin 1894-1899.	
Veres Pálné u. 10. 284. tbsz. 285. hrsz. 24003. hrsz. 293 négyszögöl	1905-ben Fáy Halász Gedeon/Gida örökölte az ingatlant.	Fáy Halász Gida bérháza. Hubert József építőmester, 1913-tól.	Hubert József építőmester 1913. május 15. 95071/1913-III

Budapest, V. kerület Lipótváros			
Alkotmány u. 8. 1023. tbsz. (1031-1039)/1.2. hrsz. 24907. hrsz.	1898. július 18-án kelt használati szerződés alapján a Főváros a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának adta az ingatlant 90 évre.	Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Kamaraépület Meinig Arthur (és Pártos Gyula?) ép. 1899-1900.	1899. március 1. (a dátum hiányozhat az iratról) 15073/1899-III
Alkotmány u. 10. 1028. tbsz. (1031-1039/6-7.) hrsz. 24908. hrsz. 373 85/100 négyszögöl	1897. szeptember 3-án kelt adásvételi szerződés alapján Redlich Samu és neje, szül. Orenstein Vilma tulajdonába került az ingatlan. Vételeár: 171971 forint.	Redlich Samuel és Redlich Samuelné, szül. Ohrensteni Vilma négyemeletes bérháza	Engedélyezési irat Alpár Ignác ép. 1898. március 6. 10362/1898-III
Alkotmány u. 16. 1042. tbsz. (1051-1952.) hrsz. 24945. hrsz. 363 30/100 négyszögöl	1878. április 15-én jegyezték be tulajdonosként Budapest Főváros Közönségét. 1889. október 12-én kelt alapítványi okirat és 66981/1915-III. számú Fővárosi Tanácsi határozat alapján alapítvány jogcímen a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete tulajdonába került az ingatlan.	Magyar Hírlapírók Nyugdíjintézete bérpalotája. Quittner Zsigmond ép., 1889.	Quittner Zsigmond ép. Kaiser Gyula ép. 1889. július 1. 23076/1889-III
Alkotmány u. 25. 986. tbsz. 995. hrsz. 24849. hrsz. 150 50/100 négyszögöl	1897. március 20-án kelt adásvételi szerződés alapján ifj. Csillag Béláné, szül. Geiger Flóra tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 70000 forint	Goldmann Ernő ép. Forrás: Der Architekt, 1900.	Wellisch Sándor ép. 1898. február 9. 4760/1898-III.
Alkotmány u. 31 – Bajcsy-Zsilinszky u. 68. 981. tbsz. 990. hrsz. 24846. hrsz.	1891. március 26-án kelt adásvételi szerződés alapján a Gróf Károlyi Nemzetségi Alapítvány tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 100000 forint.	Károlyi Nemzetség (Károlyi Tibor) bérháza vagy bérpalotája. Meinig Arthur. 1891-1893.	Építési engedély 1891. november 1. 44758/1891-III

<p>Aulich u. 5. 16867. tbsz. (924/5)/3. hrsz. 24735. hrsz. 173 90/100 négyszögöl</p>	<p>1902. június 17-én és 23-án kelt adásvételi szerződés alapján Grünstein Henrik és neje, szül. Schwartz Sarolta tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 104340 korona.</p>	<p>Grünstein Henrik bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön ép., 1903.</p>	<p>Nay Rezső Ödön ép. Dániel György 1903. május 22. 102968/1903-</p>
<p>Bajcsy-Zsilinszky út 73. 1052. tbsz. 1061-1062. hrsz. 24981. hrsz. 1893-ban egyesítették a 1061. hrsz. (376 20/100 négyszögöl) és a 1062. hrsz. (366 43/100 négyszögöl) ingatlant.</p>	<p>1893. július 17-én kelt adásvételi szerződés jogcímén került az ingatlan Légrády Károly és Légrády Tivadar tulajdonába. 1895-ben Légrády Tivadar részét örökösödés folytán özv. Légrády Tivadarné és hat kiskorú Légrády öröklő. Az 1920-as években is Légrádyak a tulajdonosok.</p>	<p>Légrády testvérek üzemépülete és bérháza. Korb Flóris és Giergl Kálmán ép., 1893.</p>	<p>Korb Flóris Kálmán ép. Hauszmann S. 1893. július 2. 31992/1893-II</p>
<p>Báthory u. 4-6. 24844. és 24833. hrsz.</p>		<p>Werkner Zsigmond és Kobrák Mór Ikerbérház/ikerbérpalota Meinig Arthur ép. 1895-1896.</p>	<p>Meinig Arthur Mészáros Gerstenberger 1895. május 1. 16890/1895-II 16891/1895-II</p>
<p>Báthory u. 24. 977. és 12369. tbsz. 986. és 986/a. hrsz. 24836. hrsz. 202 34/100 négyszögöl</p>	<p>1891. március 21-én kelt adásvételi szerződés alapján a Kann és Heller cég tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 34397 forint 80 krajcár</p>	<p>Kann és Heller üzlet- és bérháza. Nay Rezső, 1891- től</p>	<p>Engedélyezési Nay Rezső ép. homlokzati rajz szerepel a neve Hirschler (?) Zs. épm. (minden r szerepel a neve 1891. június 9. 17367/1891-III</p>

Báthory u. 26. – Bajcsy Zsilinszky út 62. 978. tbsz. 987. hrsz. 24837. hrsz. 305 10/100 négyszögöl	1883. október 25-én kelt adásvételi szerződés alapján a Kann és Heller cég tulajdonába került az ingatlan.	Kann és Heller urak bérháza. Novák Ferenc vagy Nay Rezső, 1886/1887-től	Engedélyezési i Novák Ferenc é 1886. augusztus 25397/1886-III
Kálmán u. 17. 975. tbsz. 984/a. hrsz. 24857. hrsz. 168 10/100 négyszögöl	1890. augusztus 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Fellner Sándor tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 47138 forint	Fellner Sándor bérháza. Fellner Sándor, 1890-től	Fellner Sándor Dániel György 1890. november 42773/1890-III
Kossuth Lajos tér 1017. tbsz. 1026/a. hrsz. 24898. hrsz. 1881 20/100 négyszögöl	1878. április 23-án és május 1-én kelt póthelyszínelési jegyzőkönyv és az abban hivatkozott okirat alapján adásvétel jogcímén a Császári és Királyi Katonai Kincstár tulajdonába került az ingatlan. 1894. november 12-én kelt nyilatkozat alapján a Magyar Királyi Államkincstár tulajdonába került az ingatlan. 1910-ben nyerte el végleges méretét az ingatlan.	Magyar Királyi Curia és Budapesti Tábla – Igazságügyi palota. Hauszmann Alajos, 1893-1895.	Hauszmann Alajos Havel Lipót épít Terv dátuma: 18 1893. június 15 24841/1893-III Gőzkazán terv: aláírás nélkül 31718/1895-III Főhomlokzati l alaprajza: 1896. február 1 51962/1895-III
Nádor u. 34. 906. tbsz. 914. hrsz. 24703. hrsz. 269 négyszögöl	1894. december 24-én kelt árverési jegyzőkönyv alapján vétel jogcímén Kohn Adolf és neje, szül. Hirschel Irma tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 167311 forint	Kohn Adolf bérházának átalakítása. Quittner Zsigmond ép., 1895.	Quittner Zsigmond Wellisch Sándor épm. 1895. július 29 31473/1895-III
Sas u. 14. 793. tbsz. 801. hrsz. 24605. hrsz. 217 87/100 négyszögöl	1891. június 3-án kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Chorin Ferenc tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 85000 forint	Dr. Chorin Ferenc bérháza. Fleischl Róbert és Brüggemann György, 1892. Forrás: Szerző nélkül: Fleischl Róbert munkássága. Építő Ipar Építő Művészet. 1926. június 21. 50. évf. 21-22. szám, 89-90.	Eredeti tervei h Budapest Fővár Levéltárából.

Sas u. 16. 794. tbsz. 802. hrsz. 24606. hrsz.	1887. október 31-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Koller Gyula orvos tulajdonába kerül az ingatlan. Vételár: 34000 Forint. 1912-ben örökösödés jogcímén Özv. Dr. Koller Gyuláné, szül. Fuchs Henriette tulajdonába kerül az ingatlan.	Dr. Koller Gyula lakóháza. Ray Rezső Lajos, 1890-től.	Ray Rezső Lajos Hudetz Antal építész 1890. február 2. 6754/1890-III.
Sas u. 18. 795. tbsz. 803. hrsz. 24607. hrsz. 151 6/100 négyszögöl	1895. január 12-én kelt adásvételi szerződés alapján Latzkó N. és Popper A. budapesti cég tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 77000 forint	Latzkó N. és Popper A. áruháza. Quittner Zsigmond ép., 1895-től	Engedélyezési iktatási szám Quittner Zsigmond építész Mann József építész 1895. május 1. 17575/1895-III
Sas u. 20-22. 796. tbsz. (804.805) hrsz. 24608. hrsz. 298 25/100 négyszögöl	1892. február 9-én kelt adásvételi szerződés alapján Fürst Jakab tulajdonába került az ingatlan.	Fürst Jakab háromemeletes üzlet- és bérháza. Nay Rezső, 1892- től.	Nay Rezső építész Havel Lipót építész 1892. július 15. 27834/1892-III
Szabadság tér 14. 16499. tbsz. 924/3/1. hrsz. 24726. hrsz.	1901. április 19-én (amikor az építkezés már tartott, vagy talán már be is fejeződött) kelt adásvételi szerződés alapján Dungyerszky Lázár tulajdonába került az ingatlan.	Dungyerszky Lázár bérpalotája. Meinig Arthur ép. 1899-1900.	Az engedélyezett építési terv nem található Főváros Levéltár gyűjteményében Engedélyezési iktatási szám 1899. július 18. 37025/1899-III
Szabadság tér 16. 16497. tbsz. 924/2/1. hrsz. 24716. hrsz.	1899. december 30-án kelt adásvételi szerződés alapján az Adria Tengerhajózási Rt. tulajdonába került az ingatlan.	„Adria” Magyar Tengerhajózási Rt. Székház és bérpalota Meinig Arthur ép. 1900-1902.	Az engedélyezett építési terv nem található Főváros Levéltár gyűjteményében Engedélyezési iktatási szám 1900. május 2. 33093/1900-III
Szent István körút 3. 14969. tbsz. (1122-1124)/a. hrsz. 25014. hrsz. 536 10/100 négyszögöl	1891. július 15-én kelt adásvételi szerződés alapján Láczy Leó tulajdonába került az ingatlan. 1896. november 10-én kelt adásvételi szerződés alapján Müller Lajos tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 175500 forint. 1900. május 28-án kelt adásvételi szerződés alapján Láczy Leó tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 856000 korona.	Staerk Sándor építőmester, 1897.	
Szent István körút 7. 1121. tbsz. 1130. hrsz. 25020. hrsz. 387 80/100 négyszögöl	1878-tól Budapest Székesfőváros Községe a tulajdonos.	Budapest Székesfőváros Községe bérháza	Budapest Székesfőváros Mérnöki Hivatal Ifj. Szabó Gyula 26168/1901-III

Szent István körút 17. 1131. tbsz. 1140. hrsz. 25028. hrsz. 555 67/100 négyszögöl	1872-től szabad királyi Pest város Közönsége, 1873-tól Budapest Székesfőváros Közönsége a tulajdonos.	Budapest Székesfőváros Közönsége bérháza	Budapest Székesfőváros Mérnöki Hivatala Orczy Gyula
Vörösmarty tér 8-9. 640. tbsz. (642.645) hrsz. 24472. hrsz. 583 30/100 négyszögöl	642. sz. ingatlan: 1860. április 2-án kelt adásvételi szerződés alapján a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tulajdonába került. Vételár: 102794 forint 17 krajcár oé. 1909. december 31-én kelt adásvételi szerződés alapján Gerbeaud Emil és neje, szül. Ramseyer Eszter tulajdonába került. Vételár: 1375000 korona. 645. sz. ingatlan: 1892. október 26-án kelt adásvételi szerződés alapján Gerbeaud Emil és neje, szül. Ramseyer Eszter tulajdonába került. Vételár: 380000 forint.	Gerbeaud Emil épületének átalakítása cukrászdává és bérházzá. Fellner Sándor, 1911-1913.	
Budapest, VI. kerület Terézváros			
Andrássy út 93. 4158. tbsz. 4121. hrsz. 29629. hrsz.	1882. június 27-én kelt adásvételi szerződés alapján Herzog Péter és neje, szül. Schweiger Júlia tulajdonába kerül az ingatlan. Vételár: 27300 Forint	Herzog Péter palotája Ray Rezső Lajos	
Bajcsy-Zsilinszky út 61. 3658. tbsz. 3623. hrsz. 28910. hrsz. 346 90/100 négyszögöl	1893. március 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Herz Mór és neje, szül. Radványer Regina tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 87000 forint. 1903. augusztus 25-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. RónaSámuel és neje, szül. Máhler Ida tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 500000 korona.	Herz Mór bérháza. Sterk Izidor, 1894.	Sterk Izidor építész. 1894. november 10-án kelt adásvételi szerződés alapján. 47493/1894-III
Bajza u. 52. 3154. tbsz. (3112.3113.3122/a)/1. hrsz. 28398. hrsz. 270 négyszögöl	1897. május 1-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Szécsi Kálmán és neje, szül. Grünhut Malvin tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 42000 korona. 1901. február 16-án kelt adásvételi szerződés alapján Kornfeld Zsigmond tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 425000 korona.	Dr. Szécsi Kálmán palotabérháza. Márkus Géza, 1897.	Márkus Géza építész. Schusbeck Pál 1897. október 2-án kelt adásvételi szerződés alapján. 39236/1897-III
Benczúr u. 27. 13498. tbsz. 4194/d. hrsz. 29704. hrsz.	1896. február 3-án kelt adásvételi szerződés alapján Egyedi Lajos és neje, szül. Léderer Camilla tulajdonába kerül az ingatlan. Vételár: 49168 Forint.	Egyedi Lajos palotája. Oskar Marmorek 1896.	

Benczúr u. 41. 4238. tbsz. 29697. hrsz.	1890. május 30-án kelt adásvételi szerződés alapján Meinig Arthur tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 26200 forint.	Meinig Arthur lakóháza Meinig Arthur, 1890-1891. Elpusztult, helyén: Szalai Béla és neje bérpalotája. Fellner Sándor, 1910-től	
Izabella u. 67. 3284. tbsz. 3251. hrsz. 28652. hrsz. 152 60/100 négyszögöl	A 3284. tbsz. 1896-ig, az építetű előtti tulajdonosig tartalmaz adatokat.	Horovitz Ármin és neje bérháza. Goldmann Ernő, 1897.	Örömy József é. 1897. június 11. 25481/1897-III
Izabella u. 89. 3307. tbsz. 3274. hrsz. 28627. hrsz. 226 56/100 négyszögöl	1891. szeptember 24-én kelt adásvételi szerződés alapján Reimann Lázár és neje., szűl. Gaberlik Augustza tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 11328 forint.	Reimann Lázár és neje bérháza. Peterek és Wagner ép.m., 1892.	Peterek és Wagner é. 1892. március 9. 8820/1892-III.
Izabella u. 90. 28674. hrsz. A telekkönyvi betét hiányzik Budapest Főváros Levéltára gyűjteményéből.		Krausz Ede bérháza. Klinger József, 1894.	Klinger József é. Staerk Sándor é. 1894. július 4. 33842/1894-III
Jókai tér 8. 3510. tbsz. 3476. hrsz. 28879. hrsz. 276 72/100 négyszögöl	1895. március 31-én kelt adásvételi szerződés alapján Strasser Izidor és neje, szűl. Wassermann Mary tulajdonába került az ingatlan.	Strasser Izidor bérháza. Quittner Zsigmond ép., 1895.	Quittner Zsigmond é. 1895. október 1. 40643/1895-III
Jókai u.1. 3509. tbsz. 3475/a hrsz. 28881. hrsz. 415 70/100 négyszögöl	1840-től Pesti Izraelita Hitközség, Itt épült fel az izraelita kórház. 1894. augusztus 3-án kelt adásvételi szerződés alapján Dick Vilmos tulajdonába került az ingatlan.	Dr. Dick Vilmos bérháza. Gutwillig József építőmester, 1894.	Gutwillig József é. 1894. október 3. 41284/1894-III
Jókai u. 28. 3645. tbsz. (3610.3611) hrsz. 28948. hrsz. 211 60/100 négyszögöl	1895. március 29-én kelt adásvételi szerződés alapján Hudetz János és neje, szűl. Paulheim Gizella tulajdonába került az ingatlan.	Hudetz János bérháza. Hudetz János ép.m., 1895.	Hudetz János é. 1895. május 9. 17573/1895-III Erkély eng. ter. 1895. október 5. 32663/1895-III
Jókai u. 36. 3651. tbsz. (3616.3624)/a. hrsz. 28908. hrsz. 223 56/100 négyszögöl	1896. július 4-én kelt adásvételi szerződés alapján Bodánszky Lipót tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 46000 forint. 1898. október 31-én kelt örökeladási szerződés alapján Dr. Révai Lajos tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 190000 forint.	Bodánszky Lipót bérpalotája. Malátinszky és Skacel ép., 1897.	Malátinszky és Skacel é. 1897. március 8. 10428/1897-III

Liszt Ferenc tér 4. 3973. tbsz. 3937. hrsz. 29394. hrsz. 304 80/100 négyszögöl	1879-ben árverésen történt vétel jogcímén Friedmann Lajos és neje, szül. Hegner Lujza tulajdonába került az ingatlan.	Friedmann Lajos úr bérháza. Schannen Ernő ép., 1895.	Schannen Ernő Mann József ép. 1895. szeptemb. 35594/1895-III
Nagymező u. 29365. hrsz.		Terézvárosi r. k. plébániatemplom átalakítása, Barcza Elek (Székesfővárosi Mérnöki Hivatal), 1885 körül	Barcza Elek, 1885. 36580/1885-III XV.17.d.328.K
Nagymező u. Somossy Orfeum Ma Operettszínház 3526. tbsz. (3492.3498.3499) hrsz. 29065. hrsz. 1169 70/100 négyszögöl	1890. december 12-én kelt adásvételi szerződés alapján Somossy Károly tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 84000 forint. 1894-ben bejegyezték a telekkönyvi betétbe a 8539/1894. Vi. kerületi elöljárósági számú bizonyítvány alapján, hogy a telken egy kétemeletes mulató épült. 1897. június 11-én kelt adásvételi szerződés alapján Frommer Zsigmond és neje, szül. Somossy Irma tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 593638 forint.	Somossy Orfeum. Ferdinand Fellner és Herman Helmer	Építési engedély iratok: 834/1890-III 5070/1890-III 7041/1890-III 9593/1890-III Módosított tervek: 21884/1891-III 30190/1891-III 52622/1892-III
Nagymező u. 19. 3534. tbsz. 3500. hrsz. 29064. hrsz. 295 5/100 négyszögöl	1896. december 5-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Somogyi Manó (1/2 rész) Schnitzer Mór (1/4 rész) és neje, szül. Fürster Róza (1/4 rész) tulajdonába került az ingatlan.	Nagyságos Schnitzer Mór és Dr. Somogyi Manó bérháza. Schannen Ernő ép., 1897.	Schannen Ernő Mann József ép. 1897. június 11. 25068/1897-III
Nagymező u. 25. 3554. tbsz. 3520. hrsz. 29028. hrsz. 242 20/100 négyszögöl	1891. április 15-én kelt adásvételi szerződés alapján Karfunkel Salamon tulajdonába került az ingatlan.	Karfunkel Salamon bérháza. Schannen Ernő ép., 1894.	Schannen Ernő Gutwillig József ép. 1894. február 1. 5082/1894-III.
Nagymező u. 26. 3796. tbsz. 3760. hrsz. 29087. hrsz. 201 négyszögöl	1893. augusztus 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Löbl Dávid és neje, szül. Messinger Jeanette tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 45000 forint.	Löbl Dávid és neje bérháza. Kovács Frigyes, 1898.	Kovács Frigyes Kovács Károly ép. 1898. szeptemb. 43588/1898-III
Nagymező u. 29. 3571. tbsz. 3537. hrsz. 29026. hrsz. 127 60/100 négyszögöl	1900. február 20-án kelt ajándékozási szerződés alapján Bulyovszky Aladár tulajdonába került az ingatlan.	Bulyovszky Aladár bérháza. Harminc Milán Mihály, 1900.	Harminc M. Mihály Sturm (?) Károly Feketeházy János ép. 1900. július 21. 54321/1900-III

Nagymező u. 43. 3608. tbsz. 3573. hrsz. 28961. hrsz. 303 60/100 négyszögöl	1897. május 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Kollár Dávid tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 80000 forint.		Tervrajzai nem Budapest Főváros Levéltárában
Paulay Ede u. 13. 3852. tbsz. 3815. hrsz. 29259. hrsz. 285 négyszögöl	1898. november 18-án kelt adásvételi szerződés alapján Ledermann Mór és neje, szül. Holzer Eszter tulajdonába került az ingatlan.	Ledermann Mór bérháza. Schwarz Jenő, 1899.	Schwarz Jenő és Makovszky Mária 1899. június 6. 28994/1894-III
Podmaniczky u. 29. 11177. tbsz. (3453.3454/a)/4 28827. hrsz. 215 30/100 négyszögöl	1890. február 27-én kelt adásvételi szerződés alapján tulajdonába került az ingatlan.	Jung Henrik háromemeletes bérháza. Sziklai Zsigmond ép., 1890.	Sziklai Zsigmond 1890. április 14. 14069/1890-III
Podmaniczky u. 61. 3121. tbsz. 3090/1. hrsz. 28523. hrsz. 285 30/100 négyszögöl	1895. július 27-én kelt adásvételi szerződés alapján Brill Ferenc és Dr. Widder Győző tulajdonába került az ingatlan.	Brill Ferenc és Dr. Widder Győző bérháza. Goldmann Ernő, 1895.	Örömy József és családja 1895. szeptember 1. 38176/1895-III
Podmaniczky u. 63. 11928. tbsz. 3090/2. hrsz. 28515. hrsz. 229 50/100	1895. február 4-én kelt adásvételi szerződés alapján Fuchs Dávid és Jung Ödön tulajdonába került az ingatlan.	Fuchs Dávid és Jung Ödön bérháza. Schneider Róbert ép., 1895.	Schneider Róbert 1895. október 2. 39982/1895-III
Szív u. 56. 3235. tbsz. 3202. hrsz. 28566. hrsz. 169 négyszögöl	1897. május 15-én kelt adásvételi szerződés alapján Quittner Miksa Vilmos és neje, szül. Sessler Jenny tulajdonába került az ingatlan.	Quittner M. Vilmos és neje bérháza. Koch Károly, 1897.	Koch Károly és Sziklai Zsigmond 1897. július 2. 27832/1897-III
Szobi u. 4. 11176. tbsz. (3453.3454/a)/3. hrsz. 28826. hrsz. 205 48/100 négyszögöl	1890. október 1-én kelt adásvételi szerződés alapján Feledi Miksa tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 14383 forint 60 krajcár	Feledi Miksa bérháza. Plány Ferenc ép., 1891.	Plány Ferenc és családja 1891. március 4. 7136/1891-III.
Teréz körút 38. 3499. tbsz. (3465.3466) hrsz. 28890. hrsz. 329 44/100 négyszögöl	1888. július 28-án kelt csereszerződés alapján Reiner Zsigmond tulajdonába került az ingatlan. 1891. október 31-én kelt adásvételi szerződés alapján Hazay Ödön tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 304000 forint.	Reiner Zsigmond bérháza. Quittner Zsigmond, 1889-1890.	Quittner Zsigmond és Havel Lipót építők 1889. május 21. 17473/1889-III

Teréz körút 48. 3492. tbsz. 3458. hrsz. 28895. hrsz. 301 négyszögöl	1894. október 4-én kelt adásvételi szerződés alapján Nay Rezső és Strausz Ödön tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 140000 forint.	Nay Rezső és Strausz Ödön bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön ép., 1898.	Nay Rezső és Strausz Ödön ép. Dániel György 1898. április 8. 16610/1898-III
Városligeti faszor 4. 11165. tbsz. 4186/10. hrsz. 29605. hrsz. 624 75/100 négyszögöl	1894. szeptember 29-én kelt adásvételi szerződés alapján Spitz Árpád tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 36235 forint 50 krajcár. 1896. március 18-án kelt ajándékozási szerződés alapján Spitz Árpádné tulajdonába került az ingatlan. Érték: 36000 forint. 1898. február 21-én kelt adásvételi szerződés alapján Gróf Zselénszky Róbertné, szül. Gróf Károlyi Klára tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 150000 forint.	Spitz Árpád villája. Ray Rezső Lajos, 1895. Forrás: Ray Rezső Vilmos (a tervező építész fia) levele Kismarty-Lechner Jenőnek (MTA Művészettörténeti Kutatóintzet, Lexikon-gyűjtemény).	Gőzkazán eng. Walser Ferenc 1895. november 18. 46570/1895-III
Városligeti faszor 6. 12629. tbsz. 4187/6. hrsz. 29606. hrsz. 600 négyszögöl	1892. január 15-én kelt adásvételi szerződés alapján Eysen Károly tulajdonába került az ingatlan. 1895. november 25-én kelt adásvételi szerződés alapján Lővy Dávid tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 130000 forint.	Eysen Károly villája. Eysen Károly, 1892.	Eysen Károly ép. Wirth Ferenc ép. 1892. április 30. 14709/1892-III
Budapest, VII. kerület Erzsébetváros			
Barcsay u. 6. 9984. tbsz. 4483/39. hrsz. 33690. hrsz. 276 22/100 négyszögöl	189. október 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Führer József és neje, szül. Gutmann Ernesztin tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 21545 forint 16 krajcár	Führer József bérháza. Sziklai Zsigmond ép., 1891.	Sziklai Zsigmond ép. 1891. december 18. 46293/1891-III
Dembinszky u. 4. 11904. tbsz. (4250-4251)4. hrsz. 33409. hrsz. 407 70/100 négyszögöl	1890. augusztus 27-én kelt adásvételi szerződés alapján Fuchs Mór tulajdonába került az ingatlan. 1891. szeptember 10-én kelt VII. kerületi bizonyítvány alapján az ingatlanon kétemeletes ház épült – telekkönyvi bejegyzés. 1897. február 15-én kelt adásvételi szerződés alapján Molló, szül. Habermayer Karolina tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 107000 forint.	Fuchs Mór bérháza. Goldmann Ernő ép., 1890.	Aláírás nélkül (Ernő?) 36046/1890-III
Dob u. 58. 4843. tbsz. 4804. hrsz. 34076. hrsz. 360 20/100 négyszögöl	1897. április 29-én kelt adásvételi szerződés alapján Polakovics Mátyás és neje, szül. Schlesinger Hermina tulajdonába került az ingatlan. Vételár 63000 forint.	Polakovits Mátyás bérháza. Kőrösi és Sebestyén ép., 1897.	Kőrösi és Sebestyén ép. Bloch és Holitsch 1897. szeptember 18. 38561/1897-III
Dohány u. 86. 4588. tbsz. 33736. hrsz. 223 40/100 négyszögöl	1898. április 30-án kelt adásvételi szerződés alapján Hegedűs Dániel tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 44000 forint.	Hegedűs Dániel bérháza. Székely Marcell, 1898.	Székely Marcell ép. Strakovits Albe 1898. augusztus 18. Pichler B...? ép. 38062/1898-III

Erzsébet körút 1-3. 4894. tbsz. 4855. 4856. hrsz. 33666. hrsz. 704 négyszögöl	1891. február 12-én kelt adásvételi szerződés alapján a Pesti Hazai Első Takarékpénztár tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 190000 forint.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület épülete. Czigler Győző, 1891-től	Klenovits és M épm. 1891. június 11 21081/1891-III
Erzsébet körút 6. 34563. hrsz.		Csávolszky Lajos bérháza. Quittner Zsigmond, 1890.	Quittner Zsigm Fekete Elek ép 1890. október 1 38199/1890-III
Erzsébet körút 9-11., New York-palota. 4887. tbsz. (4859.4860/6.4847- 4849)/a.b.c. 33669. hrsz. 821 40/100 négyszögöl	1891. január 24-én kelt adásvételi szerződés alapján a New York Life Insurance Company tulajdonába került az ingatlan.	A New York Életbiztosító Társaság palotája, benne a New York Kávéház. Hauszmann Alajos, Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1892-1894.	Hauszmann Ala Pucher József é 1892. március 3 11271/1892-III Részletrajzok li eng. terv: 1894. november 46272/1894-III Fedélszék szerk metszetei, eng. 1903. március 5 44426/1903-III
Erzsébet körút 15. 4880. tbsz. 4841. 4842. hrsz. 33672. hrsz. 1890: 350 73/100 négyszögöl	1890. július 7-én kelt örökeladási szerződés alapján ifj. Deutsch Mór és neje, szül. Waldner Hermina tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 80000 korona. Később: Deutsch örökösök, 1921-ben a Deutsch név magyarosítása Dornaira.	Ifj. Deutsch Mór és neje 3 emeletes bérháza. Steinhardt Antal és Láng Adolf, 1890.	Steinhardt Anta Adolf ép. Wawra és Pfeif 1890. szeptemb 35353/1890-III
Erzsébet körút 26. 4870. tbsz. 4831. hrsz. 34365. hrsz. 383 20/100 négyszögöl	1893. április 11-én kelt adásvételi szerződés alapján a Zion jótékonyági egyesület tulajdonába került az ingatlan.	A Zion jótékonyági egyesület bérháza. Fleischl Róbert és Brüggemann György, 1893.	Fleischl Róbert Brüggemann G Wawra és Pfeif 1893. május 16 20413/1893-III
Erzsébet körút 32. 4858. tbsz. 4819. hrsz. 34359. hrsz. 182 68/100 négyszögöl	1890. március 12-én kelt adásvételi szerződés alapján Galitzenstein József és neje, szül. Frei Anna tulajdonába került az ingatlan.	Galizenstein József és neje bérháza. Ray Rezső Lajos, 1890.	Ray Rezső Lajo Wellisch Sánd épm. 1890. július 29 28560/1890-III
Erzsébet körút 38. 4851. tbsz. 4812. hrsz. 34356. hrsz. 188 78/100 négyszögöl	1892. augusztus 1-én kelt adásvételi szerződés alapján Hlatky József és neje, szül. Ocker Mária tulajdonába került az ingatlan.	Dr. Hlatky József és neje bérháza. Schannen Ernő, 1892.	Schannen Ernő Havel Lipót ép 1892. augusztus 32147/1892-III

Erzsébet körút 54. A telekkönyvi betétet eddig nem sikerült megtalálni.		Bérház 1880-as, 1890-es évek? A neobarokk épület tervrajzai nem találhatóak Budapest Főváros gyűjteményében.	
Garai u. 42. 12000. tbsz. 4342/7. hrsz. 33068. hrsz. 122 86/100 négyszögöl	1898. április 14-én kelt adásvételi szerződés alapján Bartolffy János és neje, szül. Weszely Anna és Paulheim István és neje, szül. Kovács Bartolffy Etelka tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 14750 forint.	Bartolffy János és neje, Paulheim János és neje bérháza. Hudetz János ép., 1898.	Hudetz János ép. 1898. június 4. 26895/1898-III
Hevesi Sándor tér, Magyar Színház 12288. tbsz. (4575/3.4576/a) hrsz. 33848. hrsz. 349 55/100 négyszögöl	1897. március 21-én kelt adásvételi szerződés alapján a Magyar Színház részvénytársaság tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 78790 forint.	Magyar Színház. Láng Adolf, 1896/1897.	Láng Adolf ép. Mészáros és Ge épm. 1896. szeptemb 34734/1896-III
Hevesi Sándor tér 1. 4616. tbsz. 4578. hrsz. 33842. hrsz. 352 négyszögöl	1894. július 24-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Arányi Gusztáv és neje., szül. Lánicz Malvin tulajdonába került az ingatlan. 1896. november 1-én kelt adásvételi szerződés alapján Latinovics Ernőné, szül. Karlovsky Valéria tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 255000 forint.	Dr. Arányi Gusztáv bérháza. Goldmann Ernő, 1894.	Goldmann Ernő Weinreb és Spi 1894. október 2 41260/1894-III
István út 3. 20272. tbsz. 4360/d/2/2. hrsz. 33131/1. hrsz. 452/20/100 négyszögöl	A telekkönyvi betét 1925-től tartalmazza a tulajdonosokat.	Mellinger Mór bérháza. Tigermann Sándor ép., 1897.	Tigermann Sándor 1897. június 12 25686/1897-III
István út 5. 12476. tbsz. (4360/d)/1. hrsz. 33131/2. hrsz. 451 20/100 négyszögöl	1892-ben árverési vétel jogcímén Mellinger Mór és neje, szül. Löwy Fanny tulajdonába került az ingatlan.	Mellinger Mór bérháza. Tigermann Sándor ép., 1897.	Eredeti tervrajz találhatók Buda Főváros Levélta az István út 3. s tervein e ház te láthatók.
Kertész u. 15676. tbsz. (4801/2.4802/b). hrsz. 34071. hrsz. 324 30/100 négyszögöl	1897. október 26-án kelt ideiglenes adásvételi szerződés alapján Bodánszky Lajos tulajdonába került az ingatlan. 1903. augusztus 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Lindenbaum Mór tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 430000 korona.	Bodánszky Lajos bérháza. Malátinszky és Skacel ép., 1898.	Malátinszky és épm. 1898. február 7 5725/1898-III.

Munkás u. 4412. tbsz. 4375. hrsz. 33537. hrsz. 152 26/100 négyszögöl	1893. október 5-én kelt adásvételi szerződés alapján Philipp János és Aul Károly tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 14080 forint. 1895. szeptember 3-án kelt adásvételi szerződés alapján Meiszlinger Adrienne tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 75000 forint.	Philipp János és Aul Károly bérháza. Philipp János ép., 1893.	Philipp János és Aul Károly bérháza. 1893. december 15. 54802/1893-III
Nefelejcs u. 11342. tbsz. (4266.4267)/12. hrsz. 33390. hrsz. 160 2/100 négyszögöl	1890. július 20-án kelt adásvételi szerződés alapján Kovácsy Mihály és neje, szül. Niemann Hedvig tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 5440 forint. 1892. augusztus 10-én kelt adásvételi szerződés alapján Szabó Tibor és neje, szül. Pataky Ottilia tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 41000 forint.	Kovács Mihály bérháza. Jedlička János ép., 1890.	Neoreneszánsz stílusú bérháza. terv a tervsorozatban. Jedlička János ép., 1890. augusztus 10. 32257/1890-III
Nefelejcs u. 12041. tbsz. (4347-4350, 4351/b.c. 4352/b)/12/5. hrsz. 33079. hrsz. 157 68/100 négyszögöl	1890. november 14-én kelt adásvételi szerződés alapján Mayerberg István és neje, szül. Gyurkovits Anna tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 2750 forint. 1892. február 20-án kelt adásvételi szerződés alapján Ábrahám Adolf és Krausz Franciska tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 46500 forint.	Meyerberg István bérháza. Meyerberg István ép., 1891.	Az eredeti engedélyezett tervek nem találhatók. Budapest Fővárosi Levéltárában.
Nyár u. 30. 5094. tbsz. 5054. hrsz. 34292. hrsz. 106 négyszögöl	1894. április 12-én és 1898. január 31-én kelt adásvételi szerződések alapján Burger János és neje, szül. Hermann Franciska tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 4300 forint és 12500 forint.	Burger János és neje bérháza. Wezelka (?) ép., 1898.	Wezelka (?) ép. 1898. augusztus 10. 38566/1898-III
Rákóczi út 28. 5115. tbsz. 5075. hrsz. 34539. hrsz. 286 90/100 négyszögöl	1897. július 3-án kelt adásvételi szerződés alapján a Magyar Országos Központi Takarékpénztár tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 255000 forint.	Magyar Országos Központi Takarékpénztár épülete. Korb Flóris és Giergl Kálmán ép. 1898.	Korb Flóris és Giergl Kálmán ép. Kálmán ép. Havel Lipót ép. 1898. május 30. 25969/1898-III
Rákóczi út 80. 4420. tbsz. 4383. hrsz. 33550. hrsz. 384 50/100 négyszögöl	1895. július 18-án kelt adásvételi szerződés alapján Lustig Ede és neje., szül. Lang Josefin tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 100000 forint.	Lustig Ede és neje bérháza. Schannen Ernő, 1897-1898.	Schannen Ernő és neje bérháza. Hudetz János ép. 1897. január 19. 1492/1897-III. Földszinti utcai alaprajza: 1898. június 3. 25964/1898-III
Városligeti fasor 3. 14111. tbsz. 4239/b. hrsz. 33510. hrsz. 481 03/100 négyszögöl	1896. augusztus 12-én kelt adásvételi szerződés alapján Ney Lipót és neje, szül. Rothamser Nina tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 29500 forint.	Ney Lipót és neje nyaralója/villája. Mann József ép.	Mann József ép. 1896. október 5. 40297/1896-III
Városligeti fasor 9. 33508. hrsz.		Dr. Herczel szanatóriuma. Quittner Zsigmond, 1893-tól	Quittner Zsigmond szanatóriuma. 1893. október 2-től 38702/1893-III

Városligeti fasor 13. 4267. tbsz. (4230/a. 4231/b). hrsz. 33506. hrsz. 1211 74/100 négyszögöl	4230/a. hrsz. ingatlan: 1892. február 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Grünwald Mór és neje, szül. Stern Etelka tulajdonába került az ingatlan. 1893-ban egyesítették z ingatlant az ugyancsak a fentiek tulajdonában lévő 4231/b. hrsz. ingatlannal.	Grünwald szanatórium Schannen Ernő	
Wesselényi u. 4672. tbsz. 4634. hrsz. 33813. hrsz. 117 32/100 négyszögöl	1888. augusztus 18-án kelt adásvételi szerződés alapján Raith József és neje, szül. Wanke Amilia tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 12500 forint. 1897. április 29-én kelt csereszerződés alapján Stefkó József és Winkler József tulajdonába került az ingatlan.	Reith József bérháza. Hofhauser Ferenc (?) épm., 1897.	Hofhauser Fere 1897. június 4. 24644/1897-III
Budapest, VIII. kerület Józsefváros			
Baross u. 47. 5592. tbsz. 5538. hrsz. 36778. hrsz. 405 80/100 négyszögöl	1898. január 19-én kelt adásvételi szerződés alapján Wellisch Sándor és Gyula tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 52000 forint.	Wellisch Sándor és Gyula bérháza. Wellisch Sándor és Gyula építőmesterek, 1898-1899.	Wellisch Sándor épm. 1898. április 25 18514/1898-III Udvari falpillér hordképességi s oromzat részlet 1899. március 14086/1899-III
Bródy Sándor u. 6. 5357. tbsz. 5304. hrsz. 36559/5. hrsz.?	1896-ban örökösödés jogcímén ifj. Keszlerffy Jánosné, szül. benedekfalvi Luby Mária tulajdonába kerül az ingatlan.	Ifjabb Keszlerffy János és Keszlerffy Jánosné, szül. Luby Mária háromemeletes palota- bérháza. Hubert József, 1897-től	Hubert József é 1897. május 14 21471/1897-III
Bródy Sándor u. 10. 5362. tbsz. 5309. hrsz. 36599/9. hrsz.?	1892. január 26-án kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Tauffer Vilmos és neje, szül. Török Anna tulajdonába kerül az ingatlan. Vételár: 52000 Forint.	Dr. Tauffer Vilmos és neje palotabérháza. Schannen Ernő, 1892-től.	Schannen Ernő Mann József ép 1892. augusztus 33705/1892-III
Bródy Sándor u. 16. 5439. tbsz. 5385. hrsz. 36527. hrsz.	1893. április 10-én kelt adásvételi szerződés alapján Törley József tulajdonába kerül az ingatlan. Vételár: 35600 Forint.	Törley József úr kétemeletes palota- bérháza. Ray Rezső Lajos, 1893-tól	Ray Rezső Lajo Szabó J? épm. 1893. szeptemb 32292/1893-III
Bródy Sándor u. 19. 5490. tbsz. 5436. hrsz. 36626. hrsz. 229 60/100 négyszögöl	1897. május 1-én kelt adásvételi szerződés alapján tulajdonába került az ingatlan özv. Szabó Gáborné, szül. Balási Ilona tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 47240 forint.	Özv. Szabó Gáborné szül. Balási Ilona háromemeletes bérháza, 1897.	Tigermann Sán 1897. augusztus 35950/1897-III

Csepreghy u. 4. 14003. tbsz. (5528-5532)/3.4. hrsz. 36782. hrsz. 264 20/100 négyszögöl	(5528-5532)/3. sz. ingatlan: 1898. március 9-én kelt adásvételi szerződés alapján tulajdonába került az ingatlan. (5528-5532)/4. sz. ingatlan: átjegyezve a fenti ingatlan telekkönyvi betétjébe 1898-ban.	Walla József úr háromemeletes bérháza Alpár Ignác, 1898-tól	Alpár Ignác ép. Holub József (? 1898. május 17 23848/1898-III
Golgota tér (Orczy út és Vajda Péter u. között)		Józsefvárosi kálváriakápolna. Balázs Ernő, 1890-1892.	30991/1890-III XV. 17. d. 328.
Horánszky u. 15. 5507. tbsz. 5453. hrsz. 36614. hrsz. 328 91/100 négyszögöl	1898. július 5-én kelt adásvételi szerződés alapján Báró Szentkereszty Béláné, szül. Floresco Mária tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 33000 forint.	Bárá Szentkereszty Béláné palotája. Fort Sándor, 1898-1900.	Fort Sándor ép. Schomann Anta 1898. október 1 49998/1898-III
Horváth Mihály tér 35239. hrsz.		Józsefvárosi r. k. plébániatemplom átalakítása, Barcza Elek (Székesfővárosi Mérnöki Hivatal), 1891-1895.	Barcza Elek ép 1889 körül XV. 17. d. 328.
József körút 4. 5785. tbsz. 5731/a/1. hrsz. 34661. hrsz. 265 68/100 négyszögöl	Budapesten 1893. október 12-én, 1893. december 23-án és 1894. január 17-én, és Marcaliban 1893. október 20-án kelt kisajátítási egyezség alapján, kisajátítási csere jogcímén id. Rémi Róbert (11/18 rész), ifj. Rémi Róbert (1/18 rész), Cholnoky Imréné, szül. Rémi Mária (1/18 rész), Egervári Gézané, szül. Rémi Adél (1/18 rész), Schvarcz Gyuláné, szül. Rémi Gizella (1/18 rész), Menyhért Vilmosné, szül. Rémi Terézia (1/18 rész), kiskorú Rémi Gyula (1/18 rész), és kiskorú Rémi Tivadar (1/18 rész) tulajdonába került az ingatlan.	Rémi Szálloda Schannen Ernő ép. 1894/1895-1896.	
József körút 7. 5717. tbsz. 5663. hrsz. 36409. hrsz. 240 68/100 négyszögöl	1893. június 1-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Mészáros Károly tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 68579 forint.	Dr. Mészáros Károly háromemeletes bérháza. Sivirsky Antal ép. 1893.	Sivirsky Antal 1893. július 28. 31700/1893-III
József körút 16. 5748. tbsz. 5694. hrsz. 34851. hrsz. 259 négyszögöl	1894. június 14-én kelt ajándékozási szerződés alapján Sachs Ármin tulajdonába került az ingatlan.	Sachs Ármin és neje bérháza. Fedor Csák János építőmester, 1897.	Fedor Csák Ján 1897. december 55198/1897-III

József körút 18. 13212. tbsz. 5693. hrsz. 34852. hrsz. 269 50/100 négyszögöl	1894. március 13-án kelt adásvételi szerződés alapján Bodánszky Lajos tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 71417 forint 50 krajcár.	Bodánszky Lajos négy- ill. kétemeletes bérháza. Malátinszky és Skacel, 1894.	Malátinszky és Sziklai Zsigmond 1894. szeptember 10. 39690/1894-III.
József körút 19. 5727. tbsz. 5673. hrsz. 36415. hrsz. 440 négyszögöl	1895. május 19-én kelt adásvételi szerződés alapján Fröhlich Albin (3/4 rész) és Móricz Pálné, szül. Miskolczy Borbála tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 127000 forint. 1898. június 26-án kelt ajándékozási szerződés alapján Móricz Pálné ingatlanrésze Fröhlich Albinné, szül. Móricz Paula tulajdonába került az ingatlan.	Fröhlich Albin négyemeletes bérháza. Pfann és Gaal, 1895-1896.	Pfann és Gaal és 1895. augusztus 10. 33193/1895-III. Zárterkély vasszékely terve: 1896. április 8. 14290/1896-III. Alaprajz és felvétel 1896. március 10. 10424/1896-III.
József körút 22-24. 5744. tbsz. (5690.5691b) hrsz. 34861. hrsz. 257 86/100 négyszögöl	1891. december 20-án kelt adásvételi szerződés alapján Budapesti építkezési vállalat Neuhauser és Rockenstein kereskedelmi cég tulajdonába került az ingatlan. 1894. március 10-én kelt csereszerződés alapján Bräuer Józsefné, szül. Weisz Lujza tulajdonába került az ingatlan.	Neuhauser és Rockenstein háromemeletes bérháza. Bartunek Mátyás ép., 1892.	Bartunek Mátyás 1892. február 20. 7810/1892-III.
József körút 28. 5737. tbsz. 5583.a hrsz. 34863. hrsz. 165 20/100 négyszögöl	1886. november 22-én kelt adásvételi szerződés alapján Schulz Manó és neje, szül. Ungár Malvina tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 56000 forint.	Schulz Manó háromemeletes bérháza. Pollák Manó ép., 1890.	Pollák Manó építész Wellisch Sándor épm. 1890. február 5. 4842/1890-III.
József körút 33. 6191. tbsz. 6136. hrsz. 36687. hrsz. 266 90/100 négyszögöl	1893. július 11-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Mészáros Károly tulajdonába került az ingatlan. 1899-ben özv. Mészáros Károlyné, szül. Ribáry Mária tulajdonába került az ingatlan.	Dr. Mészáros Károly háromemeletes bérháza. P. Tóth Sándor ép., 1893.	P. Tóth Sándor építész 1893. július 3. 27744/1893-III.
József körút 55-57. 5591. tbsz. 5537/a. hrsz. 36779. hrsz. 326 80/100 négyszögöl	1890. szeptember 23-án kelt adásvételi szerződés alapján Hubert József és Móry Károly tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 70000 forint.	Hubert József és Móry Károly bérháza. Hubert József és Móry Károly ép., 1890.	Hubert József és Móry Károly építész 1890. november 10. 42060/1890-III.
József körút 59-61. 12271. tbsz. (5537/b.5537/c) hrsz. 36780. hrsz. 426 70/100 négyszögöl	1891. szeptember 23-án kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Gorove László tulajdonába került az ingatlan.	Dr. Gorove László bérháza. Hubert József és Móry Károly ép., 1891.	Hubert József és Móry Károly építész 1891. november 10. 45038/1891-III.

József körút 65. 5582. tbsz. (5528-5532)/1. hrsz. 36785. hrsz. 717 négyszögöl	1895. július 31-én kelt adásvételi szerződés alapján Sonnenfeld Gyula tulajdonába került az ingatlan.	Sonnenfeld Gyula bérháza. Wellisch Sándor és Gyula ép. 1897.	
József körút 66. 6913. tbsz. 6854. hrsz. 35641. hrsz. 303 60/100 négyszögöl	1894. február 28-án felvett árverési jegyzőkönyv alapján Dr. Lindenbaum Mór tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 58500 forint. 1895. június 24-én kelt adásvételi szerződés alapján Bodánszky Lajos tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 81000 forint.	Dr. Lindenbaum Mór négyemeletes bérháza. Malátinszky és Skacel, 1895.	Malátinszky és Krug Teofil ép. 1895. augusztus 32166/1895-III
Lőrinc pap tér 2. 5611. tbsz. 5557. hrsz. 36700. hrsz. 249 30/100 négyszögöl	1896. március 16-án kelt adásvételi szerződés alapján Gróf Zichy Nándorné, szül. Gróf Zichy Lívia tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 61000 forint. 1914. június 12-én kelt adásvételi szerződés alapján Gróf Dessewffy Emil tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 510000 korona.	Gróf Zichy Nándorné kétemeletes palotája. Hofhauser Antal 1897-1898.	Hofhauser Antal Havel Lipót ép. 1897. augusztus 34121/1897-III
Múzeum u. 17. 5413. tbsz. 5359. hrsz. 36578. hrsz. 815 8/100 négyszögöl	Az ingatlan 1808-ban került a Gróf Csekonics-József második felesége, pribéri Jankovich Julianna tulajdonába.	Gróf Károlyi István Részben 1, részben 2 emeletes palota Ferdinand Fellner és Herman Helmer ép. 1881-1883 (?)	Az eredeti engedélytervek és az átírt tervek is hiányoznak a Budapest Főváros Levéltárából. Építési engedély 1881. május 12. 19840/1881-III
Puskin u. 4. 5458. tbsz. 5404. hrsz. 36548. hrsz. 641 60/100 négyszögöl	1897. november 12-én kelt ideiglenes adásvételi szerződés és 1898. január 4-én kelt adásvételi szerződés alapján a Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 130000 forint.	Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete kétemeletes székháza. Steinhardt Antal, 1898-tól.	Steinhardt Antal 1898. február 2. 5421/1898-III.
Rákóczi tér 3. 6201. tbsz. 6146. hrsz. 34899. hrsz. 279 40/100 négyszögöl	1891. január 30-án és 31-én kelt adásvételi szerződés alapján özv. Martin Vilmosné, szül. Hübner Anna tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 14800 forint.	özv. Martin Vilmosné bérháza. Schusbeck Pál ép., 1898.	Schusbeck Pál 1898. május 18. 22867/1898-III Oromzat eng. t. 1898. december 60112/1898-III
Rákóczi tér 10. 6167. tbsz. 6112. hrsz. 34869. hrsz. 109 35/100 négyszögöl	1891. június 23-án kelt adásvételi szerződés alapján Hübner József és neje, szül. Heller Mária tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 25250 forint.	Botfai Hübner József bérháza. Sivirsky Antal ép., 1897.	Surisky Antal ép. 1897. április 4? 14306/1897-III

Reviczky u. 1. 5406 és 5407. tbsz. 5352 és 5353. hrsz. 36744. hrsz.	Az 5352 és 5353. hrsz. ingatlanok közül az egyiket 1881-ben 42000 forintért, a másikat 60000 forintért vásárolta meg	Wenckheim Frigyes palotája. Meinig Arthur ép. 1886-1889.	Pucher József é. 1886. február 1 5058/1886-III.
Reviczky u. 4. 36575. hrsz.		Wenckheim Frigyes bérháza. Meinig Arthur ép. (?), 1889-1891.	Tervrajzai nem Budapest Fővár Levéltára gyűjt Építési engedél IV. 1407. b. 17
Rökk Szilárd u. 11. 5656. tbsz. 5602. hrsz. 36677. hrsz. 249 23/100 négyszögöl	1898. április 30-án kelt adásvételi szerződés alapján Tőry József tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 52500 forint.	Dr. Tőry József háromemeletes bérháza. Tőry Emil, 1899.	Engedélyezési Havel Lipót épít Tőry Emil?) 1898. augusztu 38898/1898-III
Szentkirályi u. 3. 13053. tbsz. 5410/a. hrsz. 36543. hrsz. 188 43/100 négyszögöl	1894. július 12-én kelt adásvételi szerződés alapján Fried Mór és neje, szül. Schwartz Róza tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 40000 forint.	Fried Mór bérháza. Ruppert Vilmos, 1894- 1895.	Ruppert Vilmos Sivirsky Antal 1894. szeptemb 38050/1894-III Lépcsőház köp részletrajza: 1895. január 25 40505/1894-III
Üllői út 32. 5567. tbsz. 5513. a.b. hrsz. 36795. hrsz. 1537 60/100 négyszögöl	5513. hrsz. ingatlan: 1889. november 14-én kelt adásvételi szerződés alapján Heinrich Ferenc és neje, szül. Tömöry Eugénia tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 77000 forint.	Heinrich-udvar, Heinrich Ferenc és neje bérháza és raktára. Hubert József és Móry Károly ép., 1892.	Hubert József é. Károly ép. 1892. március 9838/1892-III.
Vásár u. 6163. tbsz. 6108. hrsz. 34872. hrsz. 262 40/100 négyszögöl	1897. december 28-án és 1898. január 8-án kelt kisajátítási egyezségek alapján vétel jogcímén Grünwald Sámuel és neje, szül. Heller Berta tulajdonába került az ingatlan.	Grünwald Sámuel és neje négyemeletes bérháza. Schwarz Jenő, 1898.	Schwarz Jenő é. Makovszky Má 1898. március 6 10163/1898-III
Budapest, IX. kerület Ferencváros			

Erkel u. 3.		Csávolszky Lajos bérháza. Quittner Zsigmond ép., 1889.	Quittner Zsigmond ép. Fekete Elek építész. 1889. április 29. 14646/1889-III
Ferenc körút 3. 9608. tbsz. 9472. hrsz. 37906. hrsz.	1895. január 30-án kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Arányi Gusztáv és neje, szül. Lánicz Malvin tulajdonába került az ingatlan.	Dr. Arányi Gusztáv és neje négyemeletes bérháza. Örömy József, 1895-1896.	Örömy József építész. 1895. június 15. 23951/1895-III
Ferenc körút 9-11. 9613. tbsz. 9477. hrsz. 37903. hrsz. 172 80/100 négyszögöl	1899. szeptember 29-én kelt kisajátítási egyezség alján Budapest Székesfőváros Közönsége tulajdonába került az ingatlan. Kártalanítási ár: 40000 forint.	Budapest Székesfőváros Közönségének bérháza. Budapest Székesfőváros Mérnöki Hivatala, Orczy Gyula, 1905-1906.	
Ferenc körút 26. 9323. tbsz. 9187. hrsz. 36886. hrsz. 230 60/100 négyszögöl	1896. február 21-én kelt adásvételi szerződés alapján Bodánszky Lajos tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 60000 forint.	Bodánszky Lajos négyemeletes bérháza. Malátinszky és Skacel ép., 1896.	Malátinszky és Skacel építész. Krug Teofil építész. 1896. március 2. 12831/1896-III
Ferenc körút 40. 9331. tbsz. 9195. hrsz. 36879. hrsz. 270 20/100 négyszögöl	1893. február 24-én kelt adásvételi szerződés alapján Lang Herman tulajdonába került az ingatlan.	Lang Herman bérháza. Stricker Izidor építész., 1893.	
Ferenc körút 43. 9229. tbsz. 9093. hrsz. 37105. hrsz. 255 60/100 négyszögöl	1897. január 26-án kelt adásvételi szerződés alapján Bodánszky Lajos tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 75000 forint.	Bodánszky Lajos négyemeletes bérháza. Malátinszky és Skacel műépítészek, 1897-1898.	Malátinszky és Skacel építész. 1897. március 1. 10430/1897-III
Ferenc körút 46. 9335. tbsz. 9199. hrsz. 36876. hrsz. 252 20/100 négyszögöl	1889. november 9-én kelt adásvételi szerződés alján Hubert József és Móry Károly tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 50240 forint. 1895. május 15-én kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Mészáros Károly tulajdonába került az ingatlan. kelt adásvételi szerződés alapján tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 256073 forint 27 krajcár.	Hubert József és Móry Károly bérháza. Hubert József és Móry Károly épm., 1890.	Hubert József és Móry Károly épm. 1890. február 1. 5745/1890-III.
Kinizsi u. 31. 36852. hrsz.		Szeleczy E. Lajos és neje bérháza. Szeleczy E. Lajos, 1898.	Szeleczy E. Lajos és neje Schusbeck és Schusbeck építész. épm. 1898. április 25. 18509/1898-III
Lónyay u. 13/a. 9496. tbsz. 9360/b. hrsz. 37039. hrsz. 279 négyszögöl		Csávolszky Lajos bérháza. Quittner Zsigmond ép., 1889.	Quittner Zsigmond építész. Fekete Elek építész. 1889. április 29. 14646/1889-III

Lónyay u. 13/b. 37040. hrsz.		Csávolszky Lajos bérháza. Quittner Zsigmond ép., 1889.	Quittner Zsigmond Fekete Elek építész 1889. április 29. 14646/1889-III
Üllői út 19. 36835. hrsz.		Kisk. Gróf Károlyi József bérháza. Meinig Arthur, 1892-től	Meinig Artur építész 1892. szeptember 1. 36561/1892-III
Üllői út 89c. 37182. hrsz.		Schiffer Mór úr és neje négyemeletes bérháza. Örömy József (?),	Örömy József építész 1896. október 1. 42248/1896-III
Vámház körút 5. 37025. hrsz.		A Főváros / FKT háromemeletes bérháza. Ulrich Keresztély, 1889- től	Ulrich Keresztély építész Eckermann Ede építész főmérnök 1889. április 11. 12245/1889-III 1914. 76140/19
Budapest, XI. kerület			
Bartók Béla út 1. 9835. tbsz. 38/1. hrsz. 5467. hrsz. A telekkönyvi betét nem került Budapest Főváros Levéltárának őrizetébe.		Müller J. L. és neje bérháza. Gattaringer és Krticka építészek Építő Ipar, 1903. szept. 27., 39. szám, 245. old.	
Szent Gellért tér 3. 10068. tbsz. 12. hrsz. 5498. hrsz. 300 négyszögöl	1901. július 25-én kelt adásvételi szerződés alapján Wellisch Sándor és Gyula építészek tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 82500 korona.	Wellisch Sándor és Gyula bérháza. Wellisch Sándor és Gyula épít., 1902 körül	Hordképességi eng. terv: Oetl Antal vas gépgyára 1902. március 6. 27022/1902-III

Budapest, XIII. kerület Újlipótváros			
Ditrői Mór u. 3. 13957. tbsz. (1236/a/1)/b hrsz. 25093. hrsz. 314 18/100 négyszögöl	1896. július 23-án kelt építési engedély alapján Paulheim József tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 56552 forint 10 krajcár.	Paulheim József háromemeletes bérháza. Hudetz János ép., 1896.	Hudetz János ép. 1896. december 33702 (?)/1896
Hegedüs Gyula u. 3. 1249. tbsz. /1227-1232//3. hrsz. 25080. hrsz. 281 70/100 négyszögöl	1904. augusztus 2-án kelt adásvételi szerződés alapján Barber és Spitz budapesti cég (Vécsey u. 3.) tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 90000 korona.	Barber és Spitz bérháza. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1905.	Nay Rezső és S Ödön ép. Gerstenberger I 1905. március 2 50975/1905-III
Nyugati tér 4. 1135-1166/? hrsz. (?) 25064. hrsz.		Feledi Miksa bérháza	Bachl Ferencz 1891. augusztus 31498/1891-III
Pannónia u. 4. 16880. tbsz. 1236/a/2/4. hrsz. 25098. hrsz. 181 90/100 négyszögöl	1899. augusztus 14-én kelt adásvételi szerződés alapján Diósy Lajos és neje, szül. Paulheim Malvin tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 34272 forint.	Diósy Lajos és neje bérháza. Hudetz János ép., 1899.	Hudetz János ép. 1899. május 27 26602/1899-III
Szent István körút 6. 13367. tbsz. (1236/a/3)/2 hrsz. 25115. hrsz. 283 40/100 négyszögöl	1884. április 19-én Budapesten, 1884. május 16-án Bécsben és 1884. május 17-én Budapesten kelt adásvételi szerződés alapján Weisz Berthold (2/3 rész) és Weisz Manfréd (1/3 rész) tulajdonába került az ingatlan. 1894. május 1-én kelt adásvételi szerződés alapján dr. Weiss Isidor és neje, szül. Fritz Sarolta tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 62348 forint.	Dr. Weiss Isidor úr háromemeletes bérháza. Hudetz János (?), 1894-től?	A terven itáliai neoreneszánsz Hudetz János ép. 1894. június 12 24448/1894-III
Szent István körút 8. 13366. tbsz. (1236/a/3)/1. hrsz. 25106. hrsz. 278 20/100 négyszögöl	1884. április 19-én Budapesten, 1884. május 16-án Bécsben és 1884. május 17-én Budapesten kelt adásvételi szerződés alapján Weisz Berthold (2/3 rész) és Weisz Manfréd (1/3 rész) tulajdonába került az ingatlan. 1894. május 1-én kelt adásvételi szerződés alapján dr. Weiss Isidor és neje, szül. Fritz Sarolta tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 61424 forint.	Dr. Weiss Isidor úr háromemeletes bérháza. Hudetz János (?)	Nincs homlokz mellékelve régi neobarokk hom Hudetz János ép. (Eng. dátum és megnézni)
Szent István körút 14. Vígsház. 13955. tbsz. 1236/a/1. hrsz. 25096. hrsz. 803 60/100 négyszögöl	1895. július 8-án kelt adásvételi szerződés alapján a Magyar Vígsház részvénytársaság tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 179000 forint.	Vígsház. Ferdinand Fellner és Hermann Helmer, 1895-1896.	Ferdinand Fell Hermann Helm Havel Lipót ép. 1895. április 11 14577/1895-III

Szent István körút 16. 13956. tbsz. (1236/a/1)/B. hrsz. 25094. hrsz. 479 8/100	1897. november 2-án kelt csereszerződés alapján Wellisch Alfréd tulajdonába került az ingatlan. Cseréérték: 206700 forint.	Wellisch Alfréd bérháza. Tigermann Sándor, 1898-tól	Tigermann Sándor 1898. március 1. 12160/1898-III
Váci út 4. 10534. tbsz. (1155-1166)/14-15. hrsz. 25066. hrsz. 536 93/100 négyszögöl	(1155-1166)/14. hrsz. ingatlan: 1890. június 20-án kelt adásvételi szerződés alapján Sommer Ignác tulajdonába került az ingatlan. 1898-ban egyesítették a fenti tulajdonában lévő (1155-1166)15. hrsz. ingatlannal. 1903. március 20-án az Első Leánykiházasítási Egylet tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 1140000 korona.	Sommer Ignác négyemeletes bérháza. Sterk Izidor, 1897-től	Sterk Izidor építész. Pucher István építész. 1897. július 7. 29779/1897-III
Visegrádi u. 4. 13195. tbsz. /1227-1232//7. hrsz. 25076. hrsz. 281 70/100 négyszögöl	1898. március 30-án kelt adásvételi szerződés alapján Piringer János és neje, szül. Jurek Katalin tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 48734 forint 10 krajcár.	Piringer János és neje bérháza. Hudetz János épm., 1898.	Hudetz János építész. 1898. július 9. 26261/1898-III
Budapest, XIV. kerület			
Stefánia út 34-36. 2888. tbsz. 32703. hrsz. 4400 négyszögöl	1893-ban hét telket vásárolt a Park Club egyesület, melyeket, 1894. június 27 egy telekké egyesítettek.	Park Club klubépülete. Meinig Arthur, 1893-1895.	1895 májusa előtti állapotok nincsenek megőrzve. Főváros Levéltár. Táncsterem fölé építendő vasszerkezetes lépcsőház terve: Schlick-féle Városi Gépgyár Részvénytársaság Műszaki Irodájának Magasépítményosztály 1895. május 14. 14763/1895-III Lépcsőház fölé építendő vasszerkezetes lépcsőház terve: Schlick Rt. 14763/1895-III

<p>Szabó József u. 12. 13182. tbsz. (2837-2838/a)/5-7. hrsz. 32763. hrsz. 846 90/100 négyszögöl</p>	<p>1896. október 15-én kelt adásvételi szerződés alapján Róna József tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 19942 forint 73 krajcár. 1908. december 19-én felvett árverési jegyzőkönyv alapján Dr. Kann Sándor ügyvéd tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 150000 korona. 1911. május 22-én Oraviczabányán kelt adásvételi szerződés alapján özv. Mangiuca Simonné, szül. Miletics Anna tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 190000 korona. 1913. május 28-án kelt szerződés alapján ajándékozás jogcímén Corneán, szül. Mangiuca Cornélia oraviczai lakos tulajdonába került az ingatlan. Becsérték: 74000 korona.</p>	<p>Róna József szobrász műtermes villája. Nay Rezső, 1897-1898.</p>	<p>Engedélyezési 17151/1897-II 25463/1897-II Vasbeton szer engedélyezési 38742/1897-II A műterem vasszerkezete engedélyezési 17531/1898-III</p>
<p>Thököly út 62. 2876. tbsz. /2837.2838//2. hrsz. 32765. hrsz. 360 négyszögöl</p>	<p>1895. augusztus 13-án kelt adásvételi szerződések alapján Lindenbaum Mór tulajdonába került az ingatlan. 1897. január 11-én kelt csereszerződés alapján Dobai János tulajdonába került az ingatlan. Telekkönyvi bejegyzés az építkezésről: 1897. október 16-án kiállított helyhatósági bizonyítvány alapján egyemeletes nyaraló és földszintes melléképület épült.</p>	<p>Egyemeletes villa, épült 1897-ig.</p>	<p>Eredeti tervrajz találhatók Buda Főváros Levélt</p>
<p>Thököly út 68. 2879. tbsz. /2841.2842//1. hrsz. 32772. hrsz. 421 94/100 négyszögöl</p>	<p>1904. szeptember 17-én felvett árverési jegyzőkönyv alapján Dobai János tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 36400 korona. 45754/1908. VII. ker. előjárósági számú helyhatósági bizonyítvány alapján kétemeletes ház épült az ingatlanon. 1916. szeptember 23-án kelt adásvételi szerződés alapján Dr. Lipták Pál és Gabriel Emma tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 433264 korona 45 fillér.</p>		<p>Az épület (bérve előtt épült, az e tervek nem talá Budapest Fővár Levéltárában. Kézi üzemű éte terve: Dobai Lajos úr Freissler Antal magánmérnök 1908. március 2 56257/1908-III</p>

Thököly út 72. 13079. tbsz. /2841.2842//3. hrsz. 32774. hrsz. 414 négyszögöl	1897. szeptember 18-án kelt adásvételi szerződés alapján Kálosi Józsefné, szül. Rass Karolin tulajdonába került az ingatlan. Vételár: 2000 forint.	Kálosi Józsefné egyemeletes nyaralója/villája. Lemberger Alfréd (?), 1898-tól. Ma Románia Nagykövetsége.	Lemberger Alfréd 1898. március 4. 10171/1898-III
--	--	--	--

Képmelléklet

A második császárság barokkizáló historizmusa Franciaországban

1. Párizs, Louvre. Visconti és Lefuel, 1852.

2. Párizs, Louvre, Salle des États

3. Párizs, Operaház. Charles Garnier, 1862-1875.

4. Párizs, Operaház, foyer

5. Monte Carlo, Casino és Operaház, 1878.

6. Monte Carlo, Operaház belső tere

A második császárság barokkizáló historizmusa Franciaországban

7. Párizs, Édouard André palotája.
Henri Parent, 1867-1874.

8. Párizs, Émile Menier palotája.
Henri Parent, 1870-1872.

9. Párizs, Espeyran-palota.
Henri Parent, 1888.

10. Marseilles, Palais Lonchamps.
Henri Espérandieu, 1862-1869.

11. Párizs, a Sorbonne (1882-1901)
előcsarnoka és lépcsőházának korlátja.
Henri-Paul Nénot

12. Párizs, Petit Palais.
Charles Girault, 1900.

Barokkizáló historizmus Belgiumban és az Oszmán Birodalomban

13. Brüsszel, Palais de Justice. Joseph Polaert, 1866-1883.

14. Tervuren, Musée Royal de l'Afrique Centrale. Charles Girault (1905-1908)

15-16. Isztambul, a Dolmabahçe-palota kapui. Balyan építészcsalád (Sarkis Balyan?)

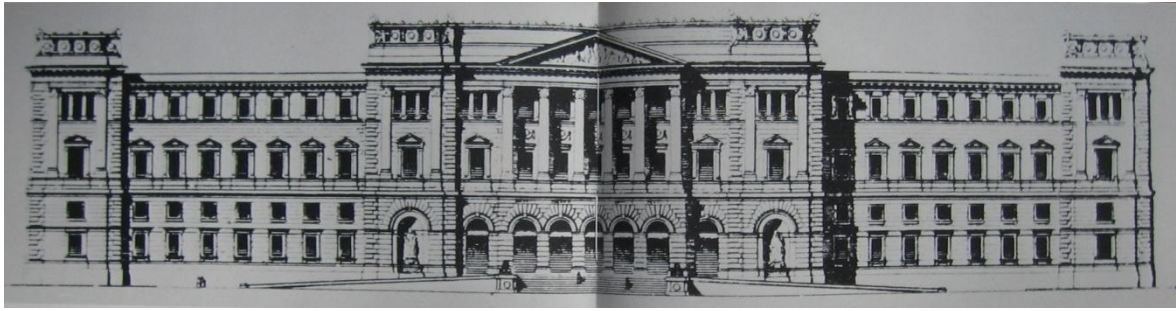

17. Isztambul, a Dolmabahçe-palota óratornya. Sarkis Balyan, 1890-1895.

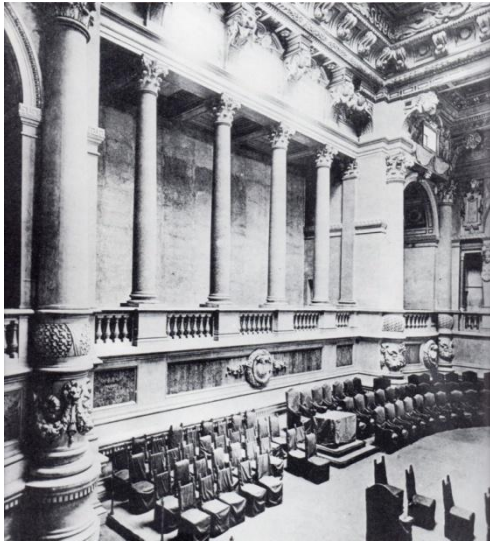

18. Isztambul, a Dolmabahçe-palota Kristály-lépcsőháza. Charles Séchan (?)

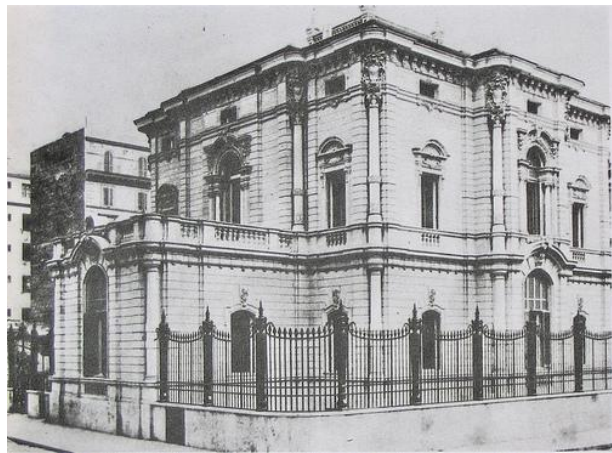
Olaszország barokkizáló historizmusa és a Barocchetto

19. A római Palazzo di Giustizia terve. E. Basile, 1885.

20. Róma, Palazzo di Giustizia, Aula. Guglielmo Calderini, 1888-1911.

21. Róma, Villino Levi. Augusto Giustini és Carlo Pincherle, 1890.

22. Róma, Via Sallustiana 62., villa, 23. 1906.

Róma, Old England. Arturo Pazzi, 1910/1913.

Az Amerikai Egyesült államok barokkizáló historizmusa és neobarokk építésze

24. Boston, City Hall. Arthur Gilman és Griedley Bryant, 1861-1865.

25. Newport, The Breakers. Richard Morris Hunt, 1893-1895.

26. Newport, The Elms. Horace Trumbauer, 1899-1901.

27. Newport, The Elms, lépcsőház.

28. Minnesota, Capitol. Cass Gilbert, 1905.

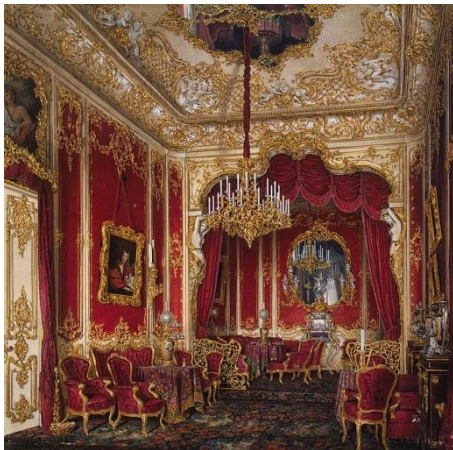

29. San Francisco, City Hall. John Bakewell és Arthur Brown, 1913-1915.

Rokokós romantika és a neobarokk építészet Oroszországban

30. Szentpétervár, Beloselszkij-Belozerszkij-palota. Andrej Stackenschneider, 1847-1848.

31. Szentpétervár, Mária Alexandrovna budoárja. Harald Julius Bosse, 1853.

32. Szentpétervár, nagyhercegi mauzóleum. David Grimm, 1896.

33. Rosztov, városháza. Alexander Pomerancev, 1895-1896.

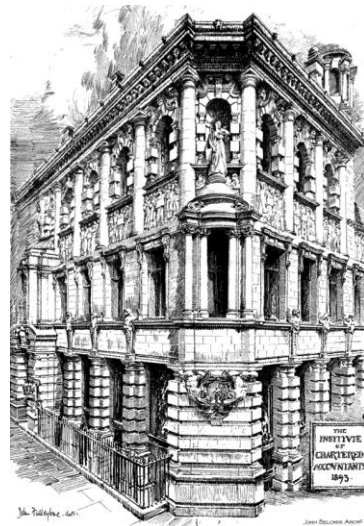

34. Szentpétervár, az Osztrák-Magyar Monarchia nagykövetsége

Nagy-Britannia viktoriánus és edvardiánus barokkizáló historizmusa

35. A londoni Brompton Oratory terve.
Herbert Gribble, 1876 körül

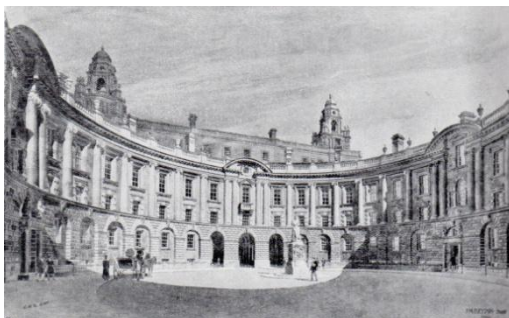
36. London, Institute of Chartered Accountants. John Belcher, 1888-1893.

37. Colchester, Town Hall.
John Belcher, 1898-1902.

38. London, Battersea Town Hall. Edward William Mountford, 1892.

39. London, New Government Offices.
John McKean Brydon, 1898-1912.

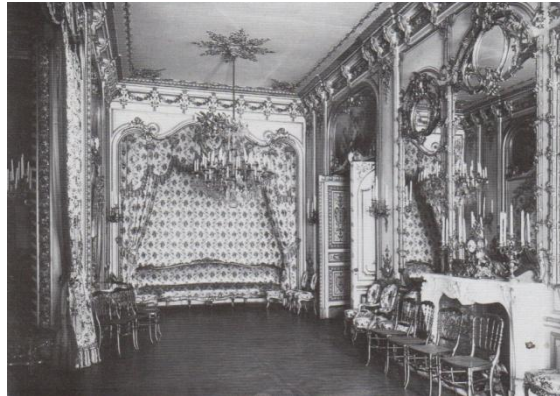

40. Cardiff, City Hall. Lanchester, Stewart és Rickards, 1897-1906.

Német barokkizáló és rokokós historizmus

41. Baden-Baden, Konversationshaus, Roter Saal, 1850 körül.

42. Baden-Baden, Konversationshaus, Salon Pompadour, 1850 körül.

43. Herrenchiemsee, kastély. Georg Dollmann és Julius Hoffmann. Tervezés: 1868-1873. Építés: 1873-tól (az épület befejezetlen).

44. Herrenchiemsee, kastély, Tüörgaléria.

45. Linderhof, kastély. Georg Dollmann, 1874-1879.

Német barokkizáló historizmus és neobarokk építészet

46. Berlin, Reichstag. Paul Wallot, 1884-1894.

47. München, Justizpalast. Friedrich von Thiersch, 1891-1897.

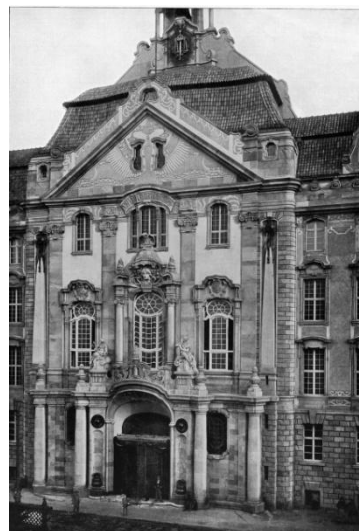
48. Berlin, Bayerische Gesandtschaft. Kyllmann és Heyden, 1890-1891.

49. Berlin, Bayerische Gesandtschaft, lépcsőház.

50. Geheimes Zivilkabinet. Zastrau és Carl Vohl, 1903.

51. Berlin, Land- und Amtsgericht. Rudolf Mönnich, Paul Thoemer és Otto Schmalz, 1896-1904.

Német neobarokk építészet

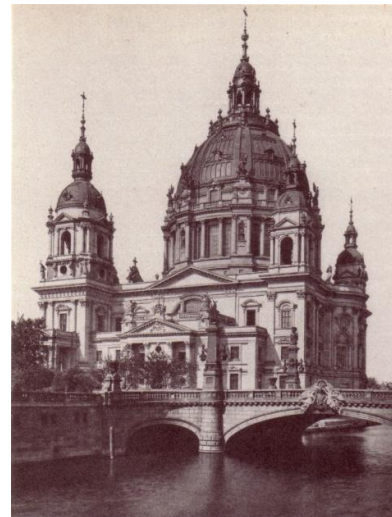
52. Berlin, Palais Mosse. Ebe és Benda, 1882-1884.

53. Berlin, Lakóház-pár a Kaiser-Wilhelmstrasse elején. Cremer és Wolfenstein, 1885-1887.

54. Berlin, lakóház a Kaiser-Wilhelmstrasse elején Cremer és Wolfenstein, 1885-1887.

Berlin, új Dóm. Julius Karl Raschdorff, 1894-1905.

56. Berlin, a Pechor-Bräu épülete. Kayser és Grossheim, 1887-1888.

57. Köln, Dómhotel. Kayser és Grossheim, 1890-1893.

Német neobarokk építészet

58. A lipcei Gesellschaft Harmonie pályázati terve. Bruno Schmitz, 1886 vagy előtte.

59. A drezdai König-Johann Strasse kiépítésének pályázati terve. Bruno Schmitz, 1887 vagy előtte.

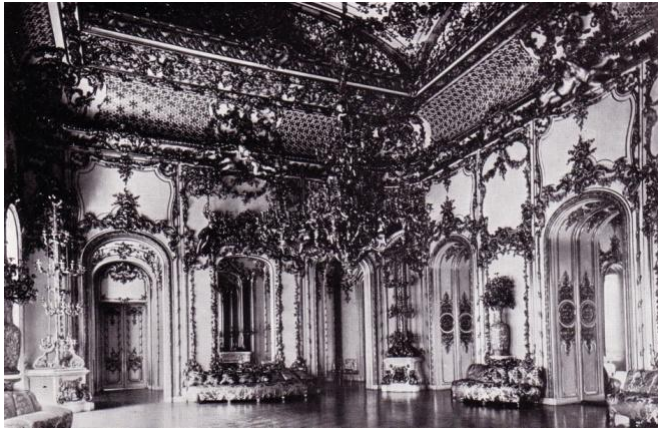

60. Drezda, Zentraltheater. William Lossow, Ferdinand Hermann Viehweger és Heino Otto, 1898-1900.

61. Drezda, Kaiserpalast. Rudolf Schilling és Julius Graebner, 1895-1897.

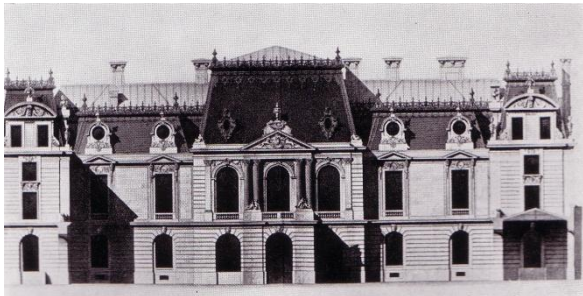
Második rokokó és neo-XIV- Lajos stílus Bécsben

62. Bécs, Palais Liechtenstein, Bálterem, 1837-1848 között.

63. Bécs, Fries-Pallavicini-palota, Bálterem, 1842 után

64. Bécs, Albert Rotschild palotája. Gabriel-Hippolyte Destailleur, 1879-1884.

65. Bécs, Albert Rotschild palotája. Gabriel-Hippolyte Destailleur, 1879-1884.

66. Bécs, Nathaniel Rotschild palotája. Jean Girett, 1871-1878.

67. Bécs, Nathaniel Rotschild-palotája. Jean Girett, 1871-1878.

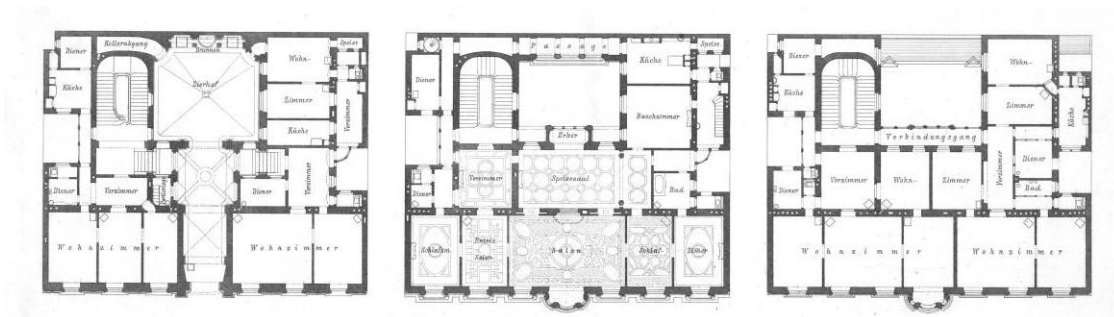
Bécs neobarokk építésze – Fellner és Helmer

68. Bécs, Haus Sturany. Ferdinand Fellner és Herman Hellmer, 1874-1880.

69. Bécs, Haus Sturany, kapu.

70. Bécs, Haus Sturany, földszinti, első és második emeleti alaprajz.

71. Bécs, Teinfaltstrasse-i bérház. Fellner és Helmer, 1886.

72. Bécs, Albert Rothschild palotája. Fellner és Helmer, 1894.

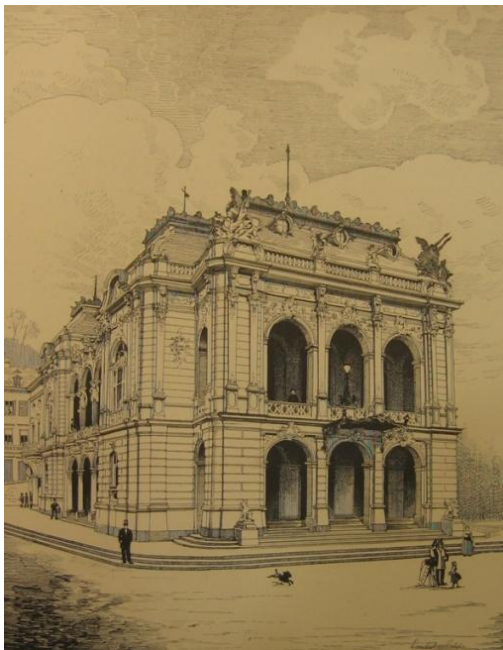
Bécs neobarokk építésze – Fellner és Helmer

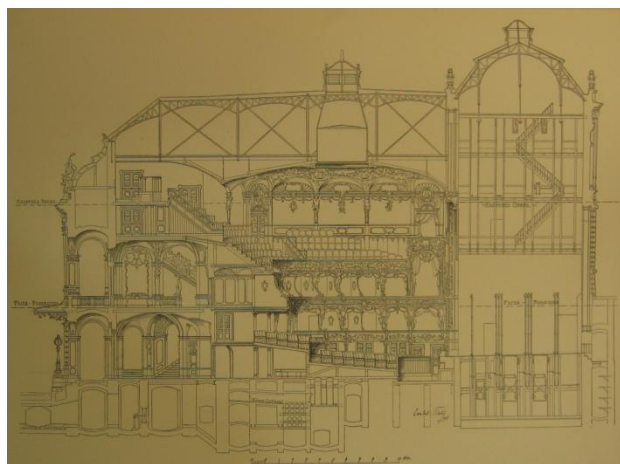
73. Bécs, Schwindgasse 6.
Fellner és Helmer, 1882.

74. Bécs, Schwindgasse 6., előtér és
a főlépcső indulása

75. Karlsbad/Karlovy Vary, színház.
Fellner és Helmer, 1884-1886.

76. Karlsbad/Karlovy Vary, színház,
hosszmetszet

Bécs neobarokk építésze – Viktor Rumpelmayer és Gustav Korompay

77. Bécs, Plösslgasse 8.,
Nathaniel Rotschild palotája.
Viktor Rumpelmayer, 1878.

78. Bécs, Schwindgasse 4.,
Moriz Baumgarten bérpalotája.
Viktor Rumpelmayer, 1880.

79-80. Bécs, Schönburgstrasse 8-10., Rosa Hohonlohe-Bartenstein hercegnő palotája.
Viktor Rumeplmayer, 1880.

81-82. Bécs, Argentinierstrasse 25-27., W. Zierer palotája. Gustav Korompay, 1880.

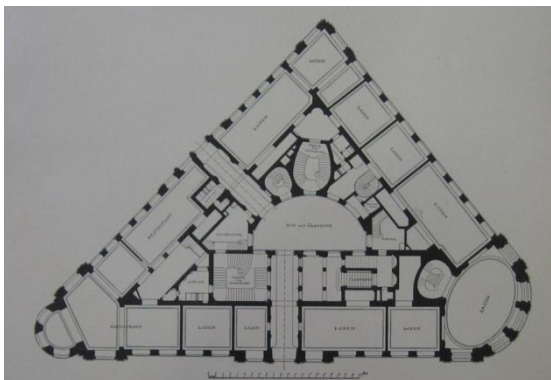
Bécs neobarokk építésze – kupolák

83. Bécs, Maximilianhof.
Emil Ritter von Förster, 1886.

84. Bécs, Lugeck, Regensburgerhof.
Franz Ritter von Neumann, 1897-1898.

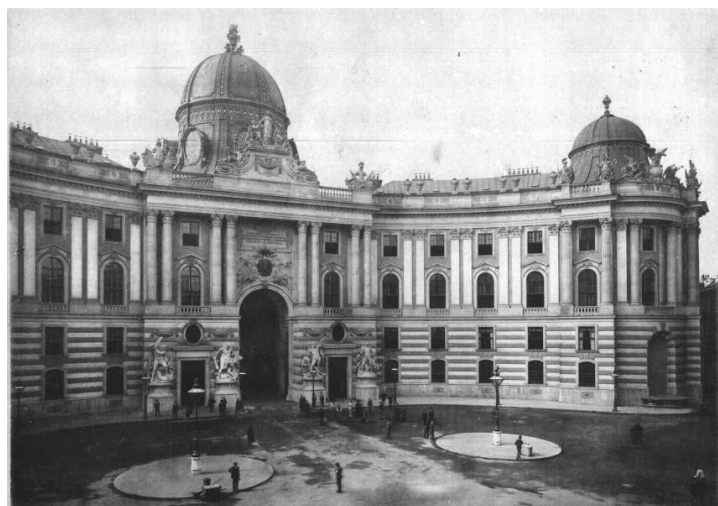
85. Bécs, Ziererhof (Philippshof),
alaprajz. Karl König, 1883-1884.

86. Bécs, Ziererhof (Philippshof).
Karl König, 1883-1884.

87. Bécs, a Hofburg michaeler-
platzi barokk épüetrésze

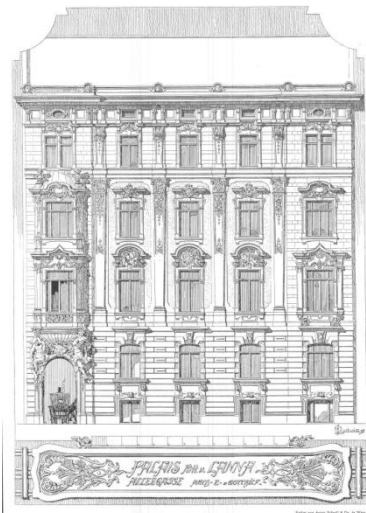

88. Bécs, a Hofburg michaelerplatzi épületszárnya.
Ferdinand Kirschner, 1890-es évek

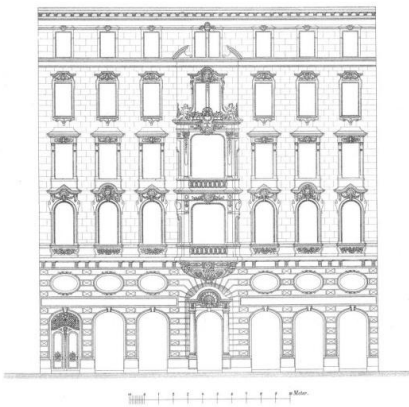
Bécs neobarokk építésze

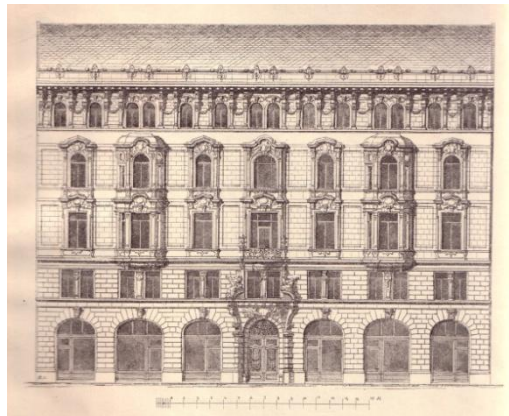
89. Bécs, Am Hof, Haus zur Goldenen Kugel.
Ludwig Tischler, 1882-1883.

90. Bécs, Palais Lanna.
Ernst Gotthilf von Miskolczy,
1897 vagy előtte

91. Bécs, Salzgries, bérház.
Heinrich Adam, 1890 vagy előtte

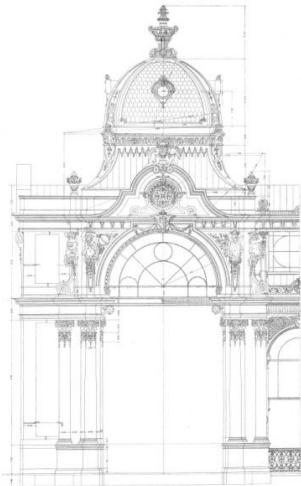
92. Bécs, Westbahnstrasse 5.
Christian Ulrich, 1895 vagy előtte

93-94. Prága, Valtera-palota. Friedrich Ohmann, 1892.

Bécs neobarokk építészete

95. Marienbad (Mariánské Lázně),
fürdői kolonnád baldachinja.
Miksch és Niedzielsky, 1897 vagy előtte

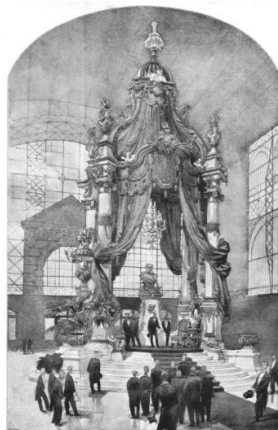
96. Stephanie belga hercegnő
bécsi fogadására tervezett baldachin.
Otto Wagner, 1881.

97. Az antwerpeni kiállítás
osztrák-magyar pavilonja.
Emil Bressler, 1886 vagy előtte

98. Az 1893-as chicagói világkiállítás osztrák
pavilonja. Emil Bressler.

99. Az 1891-es prágai kiállítás
Császár-pavilonja. Friedrich Ohmann.

100. Az 1900-as párizsi világkiállítás osztrák
pavilonja. Ludwig Baumann.

Építőanyagok, épületszerkezetek

101. Zárterkély vas konzolokkal, fából készült alsó, eredetileg nádazott és vakolt felülettel, és téglán vakolatarchitektúrával.

102. Poroszsüvegboltozat szegecselt vaspillérrel és vasgerendával.

103. Homlokzati mészkőburkolat

104. Kovácsoltvas

105. Parketta

106. Aranyozott stukkódíszítés

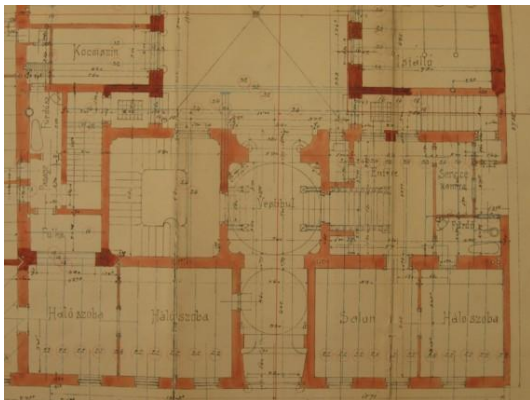
Téralakítás, tömegalakítás

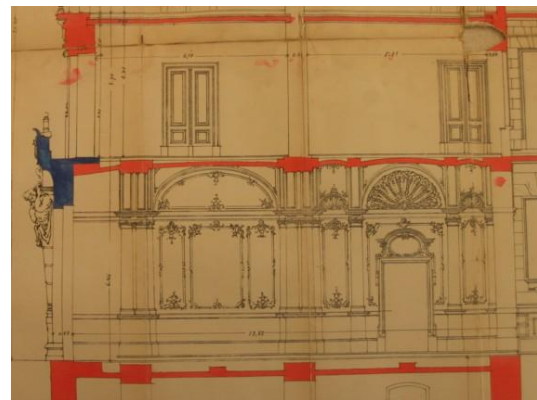
107. Kupolás kapualj kétkarú lépcsőházzal

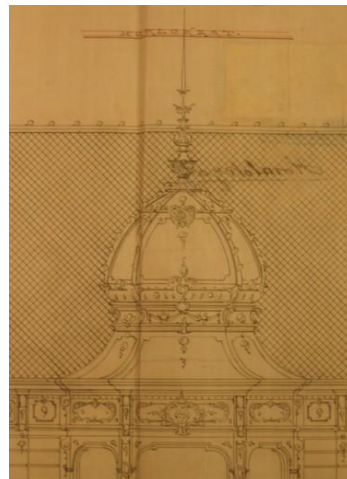
108. Kupolás kapualj és előtér háromkarú lépcsőházzal

109. Kupolás kapualj háromkarú lépcsőházzal és a kapualjba nyúló díszlépcsővel

110. Stukkódíszes, boltozatos kapualj, bérházi lépcsőházba vezető ajtóval

111-113. Manzárd tetőidomok, kupolák

114-115. A bécsi Felső-Belvedere nagy oromzata formájának hatása ablakok fölötti emelt szemöldökpárkányokon, Fellner és Helmer, ill. Meinig Arthur építészetében

116. Neorokokó oromzati díszítés Schannen Ernő építészetében

117. Bruno Schmitz hatása Korb és Giergl építészetében

118. Neobarokk kompozit oszlopfejezet Hauszmann Alajos építészetében

119. Neorokokó korinthoszi fejezet Meinig Arthur építészetében

Neobarokk városképek

120. Budapest, Szent István körút a Vigaszínházzal és Wellisch Alfréd bérpalotájával.

121. Budapest, az egykori Kígyó tér (ma Ferenciek tere) a Klotild-palotával és a Királyi bérházzal.

122. Budapest, a Fehérvári (ma Bartók Béla) út indulásánál álló két neobarokk bérház.

123. Budapest, a Döbrentei tér egykori házsora, balra elől Hubert József bérházával.

124. A pécsi Király utca a Nemzeti Színházzal, Schwarz Frigyes bérházával és a városházával.

125. Nyíregyháza főtere a takarékpénztárral és a Korona Szállóval.

Rumpelnayer Viktor neobarokk építészete az 1880-as évek első felében, Pozsonyban

126. Pozsony, Hosszú u. 4. , 1881.

127. Pozsony, Palugyai Ferenc háza a Fő tér és a Zöld-szoba utca sarkán, 1882-1883.

128. Pozsony, Gróf Pálffy János sétatéri palotája, 1885.

129-130. Pozsony, Gróf Pálffy János palotája homlokzatának részletei.

Neobarokk kastélyépítészet az 1880-as években.

A keszthelyi Festetics-kastély átalakítása. Rumpelmayer Viktor, 1883-1887.

131. Főhomlokzat

133. A főlépcső indulása

132. Kerti homlokzat

134. A díslépcső részlete

135. Az egykori ebédlő

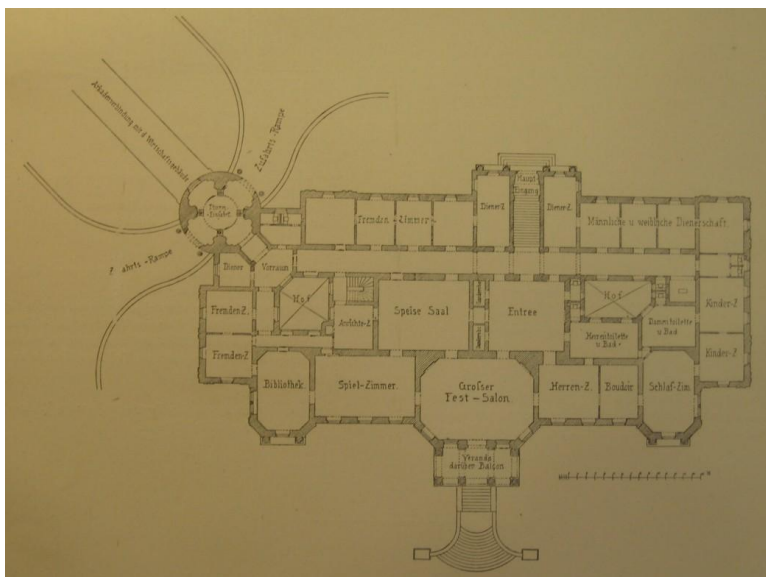

136. Ablakkilincs

Neobarokk kastélyépítészet az 1880-as években.
A szepesgörgői Csáky-kastély. Heinrich Adam, 1886-tól.

137. Főhomlokzat

138. Alaprajz

139. Belső részlet

140. Terem belső részlete

Fellner és Helmer neobarokk építészete Magyarországon az 1880-as években
Budapest, Gróf Károlyi István Múzeum utcai palotája, 1881-1883.

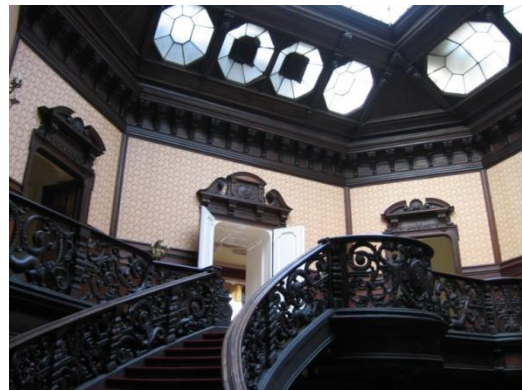
141. Budapest, főhomlokzat.

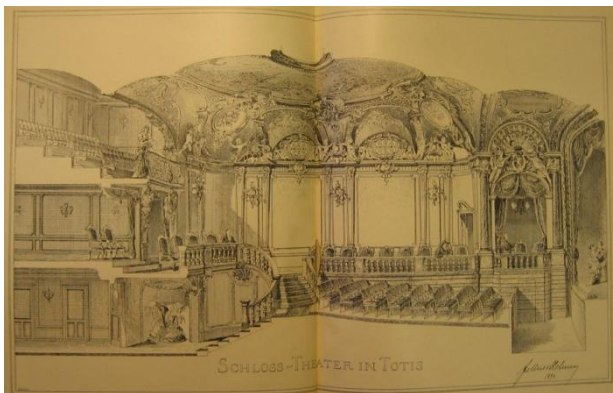
142. Az udvari homlokzat részlete

143. Az egykori grófi lakosztály
a földszinten

144. A díszlépcső-csarnok

145-146. Tata, kastélyszínház, 1888-1889. Hosszmetszet.

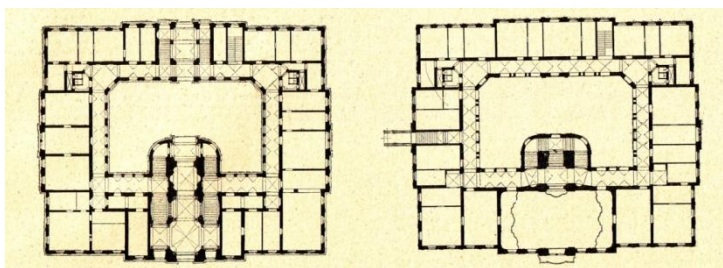
Lechner Ödön neobarokk épületei az 1880-as években

147. Szeged, városháza, 1882-1883.

148. Szeged, városháza, főkapu.

149. Szeged, városháza, földszinti és emeleti alaprajz.

150. Budapest, Kemszky Mihály Damjanich utcai villája, 1883.

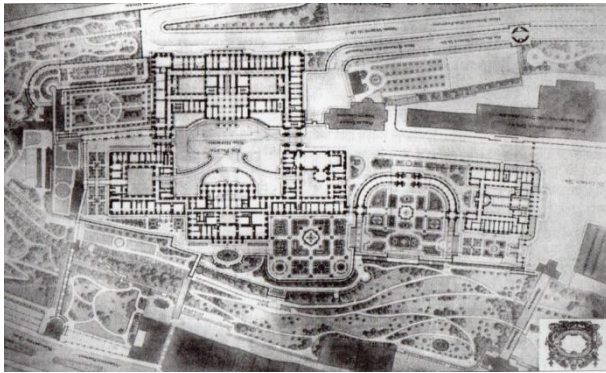

151. Nagybacsókerék, vármegyeháza, 1885 körül.

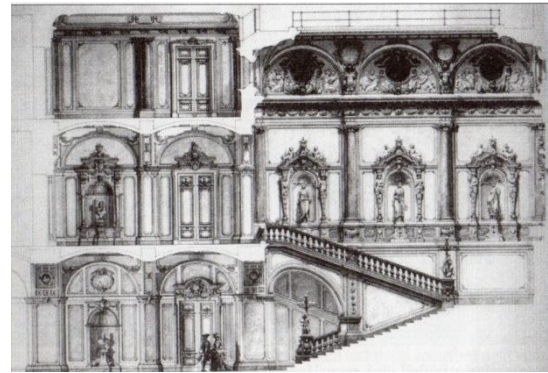

152. Nagybacsókerék, vármegyeháza, díszterem.

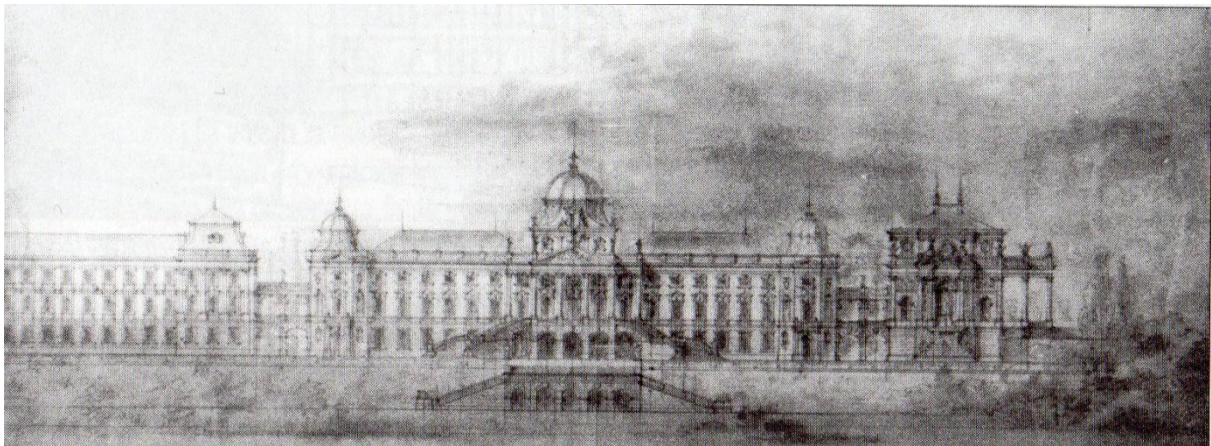
Ybl Milós 1880-as évekbeli tervei a budai királyi palota átalakításához, bővítéséhez

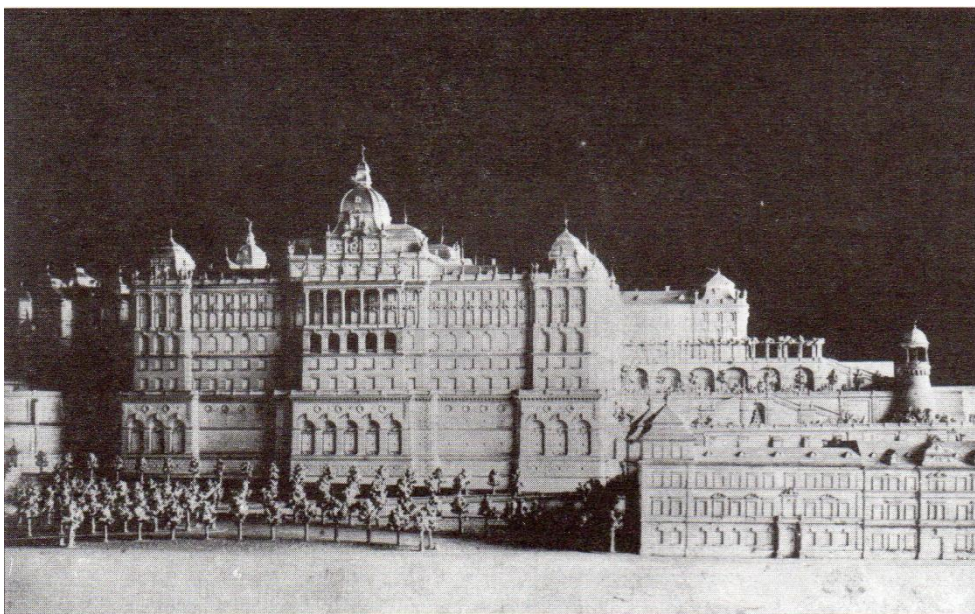
153. Alaprajz, 1883 körül

154. A krisztinavárosi szárny lépcsőházának metszeti rajza, 1880-as évek

155. Az északi új épületszárny keleti homlokzatának terve, 1885 körül

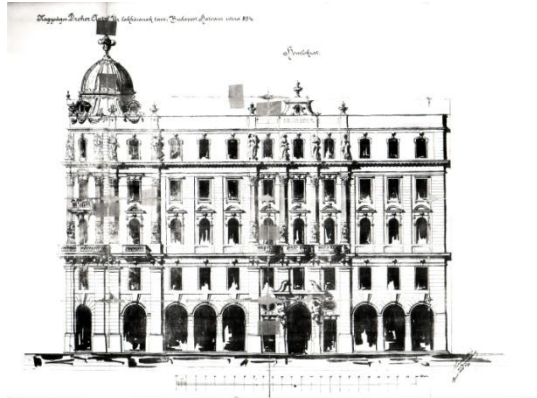

156. A krisztinavárosi épületszárny Ybl terve alapján készült makettje. A budai királyi palota főszíntája. Marchenke Vilmos, 1889.

Egyéb építészek neobarokk budapesti munkái az 1880-as években

157. Bécs, Ziererhof (Philippshof).
Karl König, 1883-1884.

158. Budapest, Dreher-ház.
Hubert József és Móry Károly, 1886-tól.

159. Bécs, Waitzer-ház.
Andreas Streit, 1888 vagy előtte

160. Budapest, Herzog-palota.
Ray Rezső Lajos, 1885.

161. Budapest, Kann és Heller bérháza.
Nay Rezső és Strausz Ödön, 1886-tól.

162. Budapest, Wodianer Albert palotája.
Alexander von Wielemans, 1889.

Vidéki neobarokk épületek az 1880-as években

163. Arad, Hermann-udvar, 1880-as évek eleje.

164. Arad, Pénzügyi palota, 1880-as évek vége?

Neobarokk egyházi építkezések az 1880-as években

165-166. Szeged, Kálváriaakápolna. Halmay Andor, 1884.

167. Budapest, Terézvárosi plébániatemplom. Restaurálta (átalakította): Barcza Elek, 1887-1888.

168. Budapest, Józsefvárosi plébániatemplom. Restaurálási (átalakítási) tervek: Barcza Elek, 1889-től. Átalakítás: 1891-1895.

Meinig Arthur neobarokk építésze az 1880-as években

169. Bécs, Hoher Markt, Josephs-Säule.
Joseph Emanuel Fischer von Erlach, 1732.

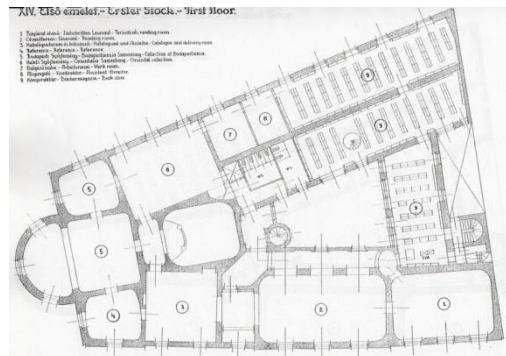
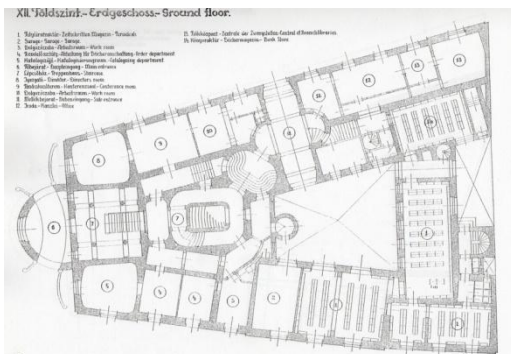

170. A budapesti városligeti gloriolite pályázati terve. Meinig Arthur, 1884.

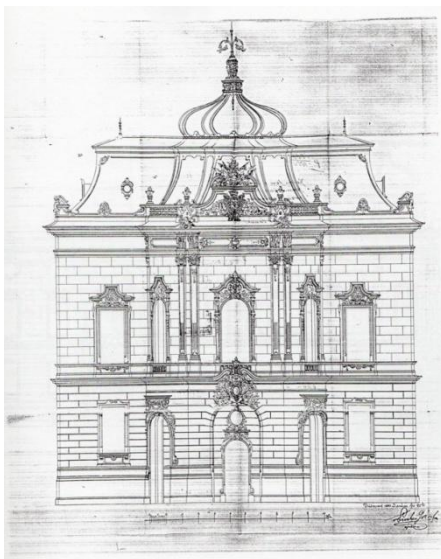

171-172. Budapest, Emmer-palota. Meinig Arthur, 1884-1886. A szalon berendezését a bécsi Friedrich Otto Schmidt cég készítette.

A budapesti Wenckheim-palota. Meinig Arthur, 1886-1889.

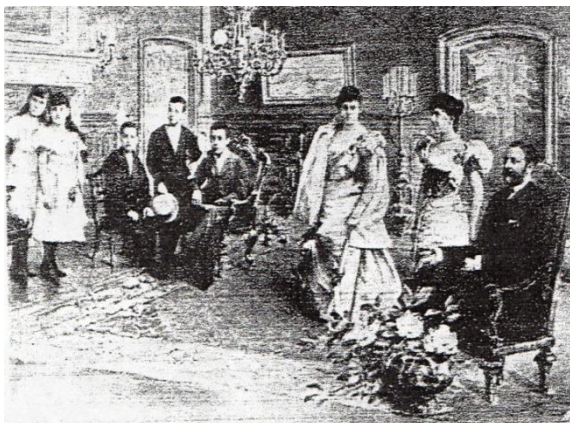
173-174. Földszinti és első emeleti alaprajz (a könyvtárrá alakítás idején készült rajzok)

175. A főhomlokzat engedélyezési terve, 1886.

176. Főhomlokzat

177. Gróf Wenckheim Frigyes és családja a palota dohányzójában

178. A palota fogadószalonja.

A budapesti Wenckheim-palota. Meinig Arthur, 1886-1889.

179. Díszlépcső az előcsarnokban

180. Lépcsőház

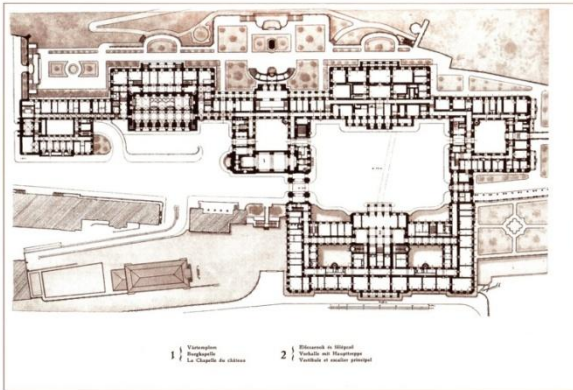

181. Fogadószalon

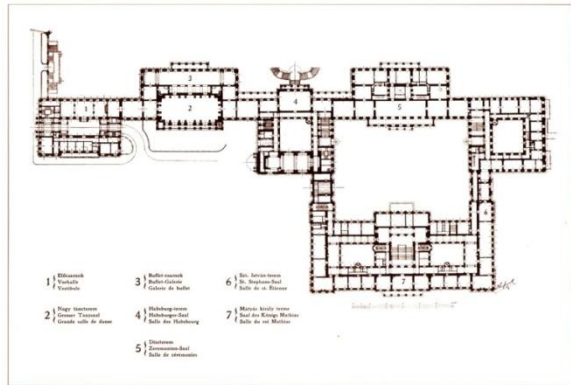

182. Nagy táncterem

A budai királyi palota felépítése. Ybl Miklós, Hauszmann Alajos, 1890-1904.

183. Alaprajz

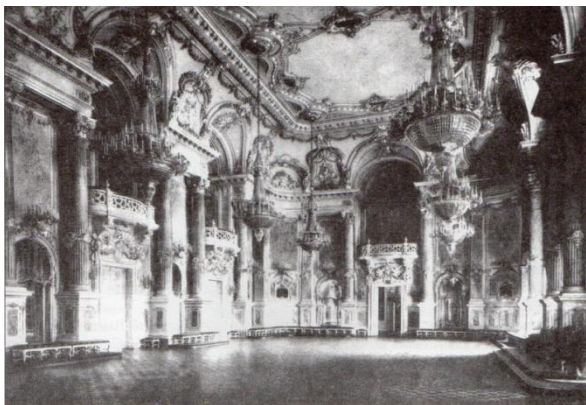
184. Alaprajz

185. Trónterem, 1850-es évekbeli állapot

186. Trónterem, a Hauszmann Alajos-féle átalakítással (1893-1896) létrejött állapot

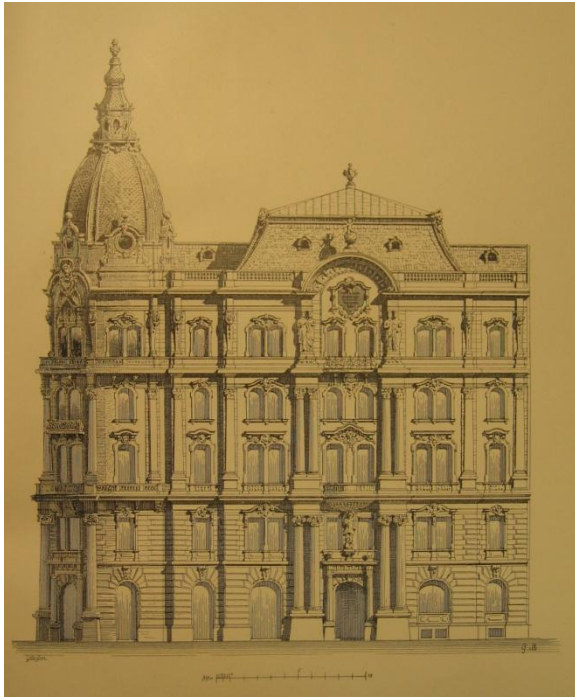

187. Bálterem

188. Főhomlokzati középrizalit a Habsburg-lépcsővel.

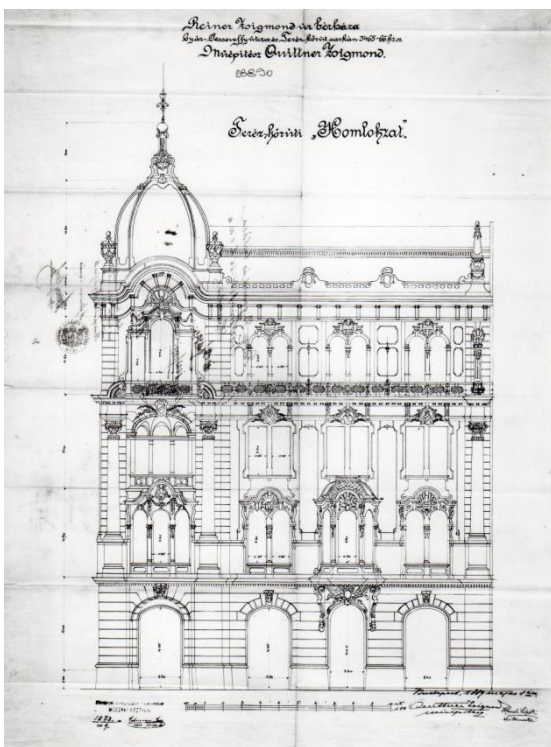
Quittner Zsigmond neobarokk építésze 1889-1899 között

189. Budapest, Alkotmány u. 16.
a Hírlapírók Nyugdíjintézetének bérháza,
1889-től

190. Bécs, Ungargasse 58.
Ferdinand Seif, 1893.

191. Budapest, Teréz körút 38.,
Reiner Zsigmond bérháza,

192. Budapest, Teréz körút 6.,
Csávozszy Lajos Erzsébet körúti bérháza,

Schannen Ernő neobarokk építésze 1889-1899 között

193. Budapest, Gerlóczy u. 1., Réty-ház

194. Budapest, Bródy Sándor u. 10.,
Tauffer-palota

195. Budapest, Rémi Szálló.

196. Budapest, Liszt Ferenc tér 4.

Goldmann Ernő és Sziklai Zsigmond építésze 1889-1899 között

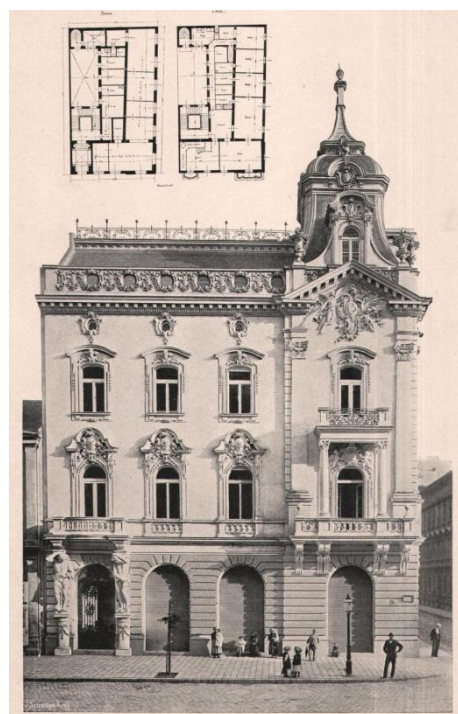
197. Budapest, Vörösmarty u. 3/a

198. Budapest, Podmaniczky u. 29.

199. Budapest, Izabella (ma Hevesi Sándor) tér

200. Budapest, ifj. Csillag Béla
Alkotmány utcai palotája

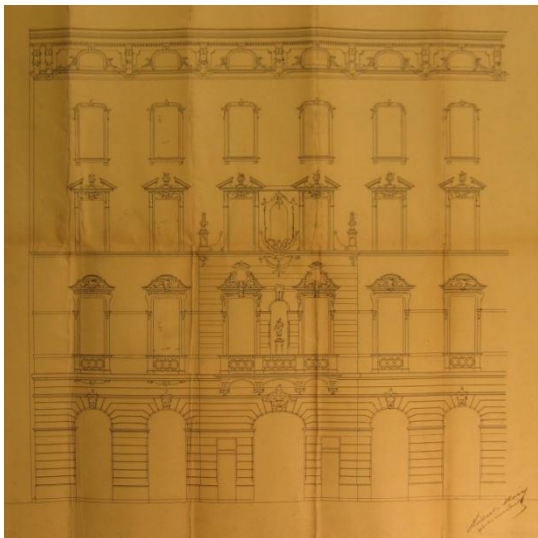
Hubert és Móry építésze 1889-1894 között, Hubert József építésze 1894-1899 között.

201. Pozsony, Pisztory patikus háza, 1889.

202. Budapest, Hubert József és Mory Károly Ferenc körúti bérháza, 1890.

203. Budapest, József körút 59-61., Dr. Gorove László bérháza, 1890.

204. Budapest, József körút 55-57., Hubert és Mory bérháza, 1890.

205. Budapest, Úri u. 60., Gróf Zichy Géza palotája, 1891.

206. Budapest, Bródy Sándor u. 6., Keszlerffy János bérháza, 1897.

Ray Rezső Lajos neobarokk épületei az 1890-es években

207. Budapest, Sas u. 16.
Koller Gyula palotája, 1890.

208. Budapest, Bródy Sándor u. 16.
Törley József palotája, 1893.

209. Budapest, Erzsébet körút 32.,
Galizenstein-bérház, 1890.

210. Budapest, Erzsébet körút 32.,
A. Durenne szobra a kapualjban

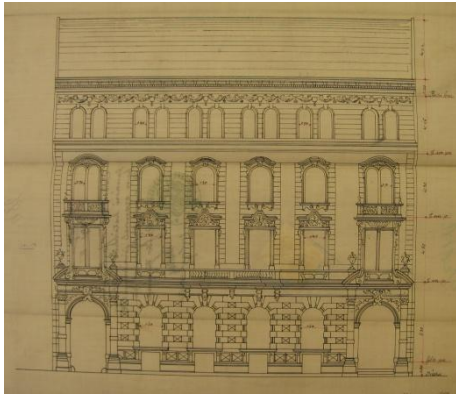

211. Budapest, Erzsébet körút 32.,
lépcsőkoriát

212. Budapest, Városligeti fasor 4.
Spitz Árpád villája, 1895.

Nay Rezső és Strausz Ödön neobarokk építészete az 1890-es években

213. Budapest, Báthory u. 24.,
Kann és Heller bérháza, 1891.

214. Budapest, Báthory u. 24., Kann és Heller
bérháza, 1891.

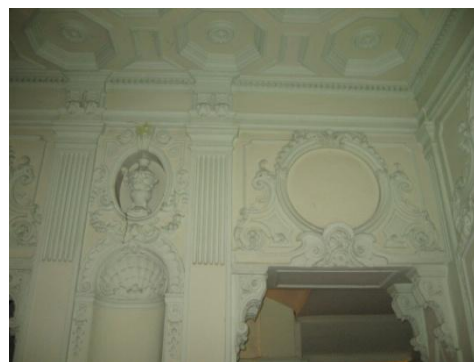
215. Budapest, Sas u. 20-22., Fürst Jakob
üzlet- és bérháza, 1892.

216. Budapest, Teréz körút 48.,
Nay és Strausz bérháza, 1898.

217. Budapest, Szabó József u. 12.,
Róna József műtermes villája, 1897.

218. Budapest, Teréz körút 48.,
Nay és Strausz bérháza, 1898.

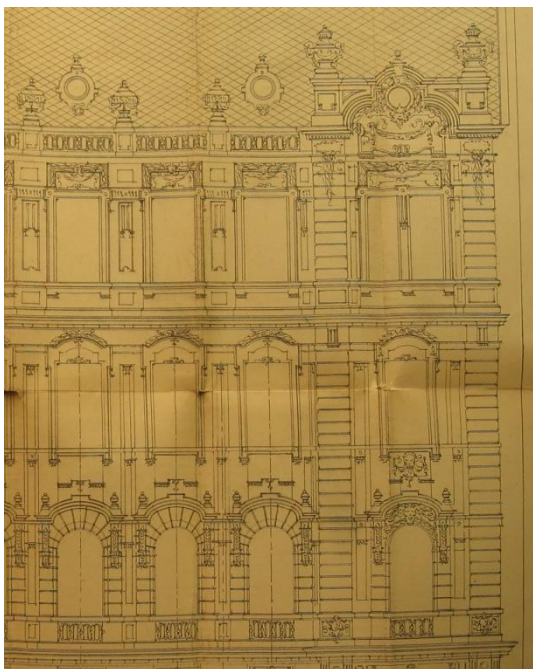
Egyéb építészek és tervező építők mesterek neobarokk lakóházai az 1890-es években

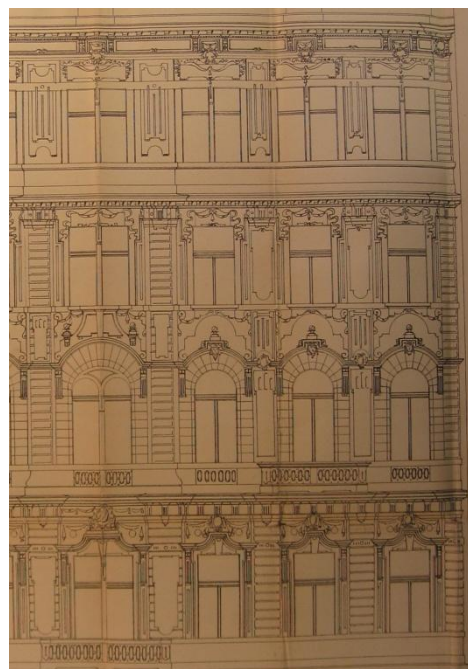
219. Budapest, Erzsébet körút 15.
Láng Adolf, 1890.

220. Budapest, József körút 7.,
Sivirsky Antal építők mester, 1893.

221. Budapest, József körút 66.
Malátinszky és Skacel, 1895

222. Budapest, József körút 19.
Pfann és Gaál, 1895.

Egyéb építészek és tervező építők mesterek neobarokk lakóházai az 1890-es években

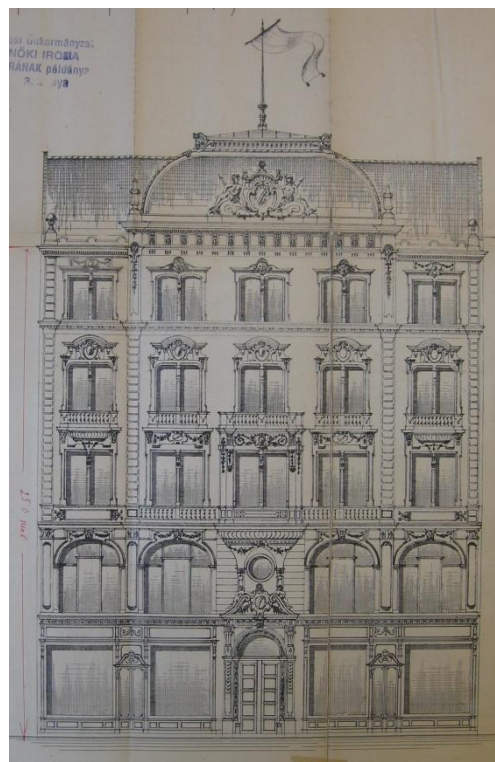
223. Budapest, Jókai u. 28.
Hudetz János építőmester, 1895.

224. Budapest, Szent István körút 16.
Wellisch Alfréd, 1898.

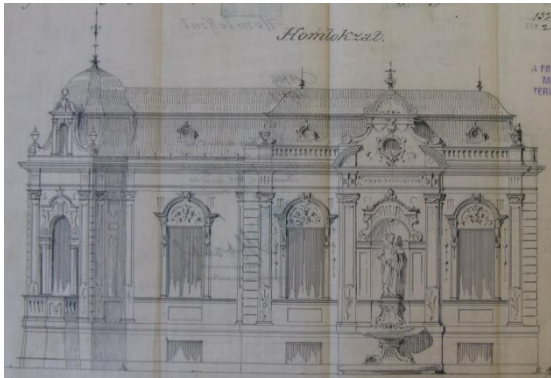

225. Budapest, Szerb u. 8.
Mészner és Arndt építők mesterek, 1899.

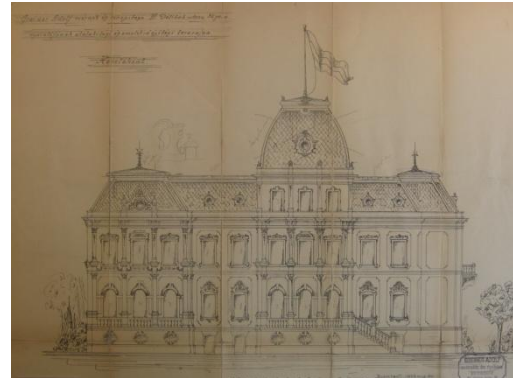

226. Budapest, Deák Ferenc u. 15.
Örömy József építőmester, 1899.

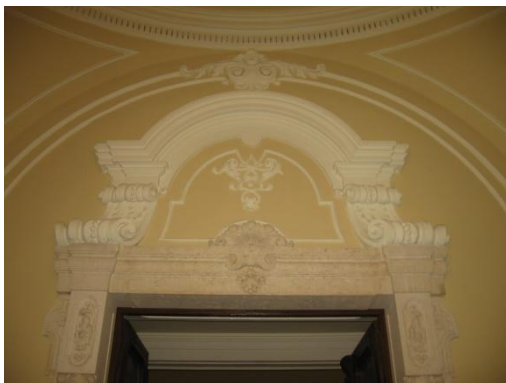
Neobarokk villák és paloták az 1890-es években

227. Budapest, Városligeti fasor 6.
Eysen Károly villája, Eysen Károly, 1892.

228. Budapest, Dózsa György út,
Greiner Adolf villája. Greiner Adolf,
1892, 1898.

229. Budapest, Lőrinc pap tér,
Zichy-palota. Hofhauser Antal, 1897.
Lépcsőház ajtajának szemöldökpárkánya

230. Budapest, Lőrinc pap tér,
Zichy-palota,
lépcsőházi kovácsoltvas korlát

231. Budapest, Horánszky u. 15.
Szentkereszty-palota. Fort Sándor, 1898.
Ablakkilincs

232. Budapest, Horánszky u. 15.,
Szentkereszty-palota,
lépcsőházi kovácsoltvas korlát

Neobarokk kastélyok az 1890-es években

233. Tökésújfalú, Haupt-Stummer-kastély. Ismeretlen építész, 1892.

234. Tóalmás, Wahrmann-kastély. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1894-1895.

235. Nagymágocs, Károlyi-kastély. Bécsi építész (?), 1896-1897.

Alpár Ignác neobarokk építészete az 1890-es években

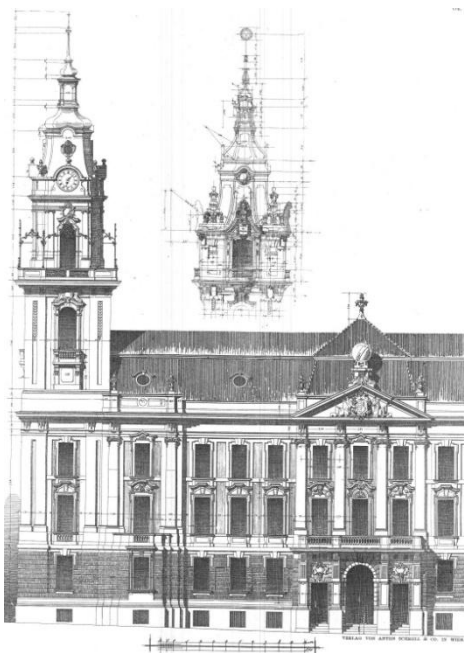
236. Nyíregyháza, vármegyeháza, 1891-1892.

237. Nyíregyháza, Korona Szálloda és vigadó, 1894.

238. Pozsony, Védcsölöp utcai evangélikus líceum, 1895-1896.

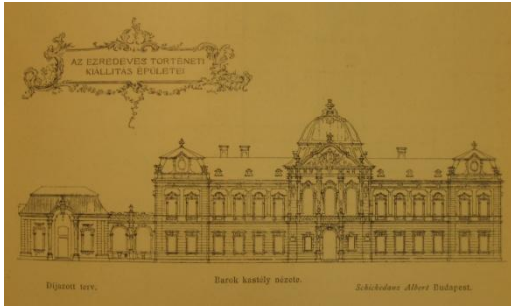

239. Kolozsvár, vármegyeháza, 1896-1897.

240. Kolozsvár, a katolikus egyház bérházai, 1900.

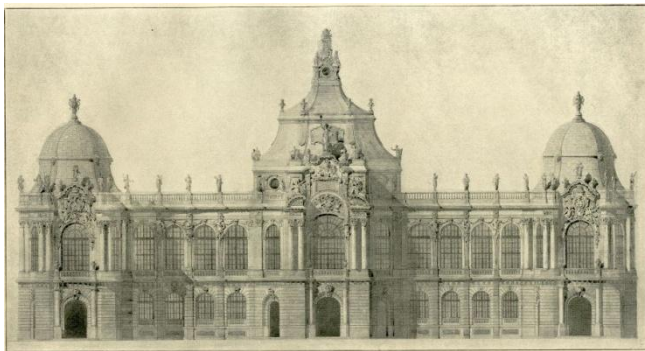
Neobarokk az Ezredéves Országos Kiállításon

241. A történeti kiállítási épület pályázati terve. Schickedanz Albert, 1893.

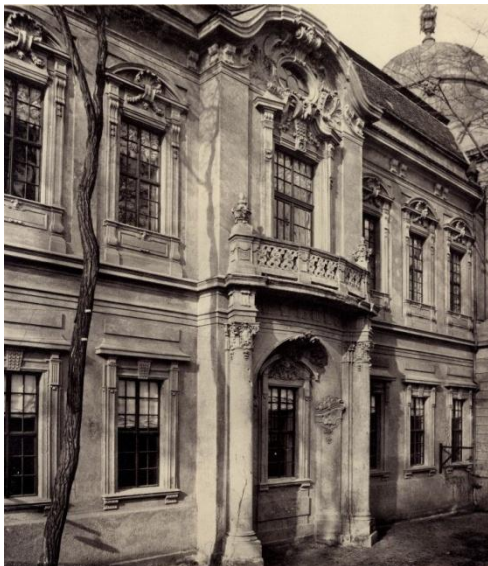
242. A történeti kiállítási épület pályázati terve. Alpar Ignac, 1893.

243. A történeti kiállítás reneszánsz épülete. Alpar Ignac, 1896. A homlokzatot tervezte: Osztrinszki Rudolf

244. A Francia étterem. Kármán és Ulmann, 1896.

245. A történeti kiállítási épület északkeleti homlokzata.

246. A történeti kiállítási épület Esterházy szobasora, előtér. Friedrich Otto Schmidt cég, 1896.

Bruno Schmitz hatása a magyar építészetében –
Hauszmann Alajos, Korb Flóris és Giergl Kálmán 1890-es évekbeli neobarokk építésze

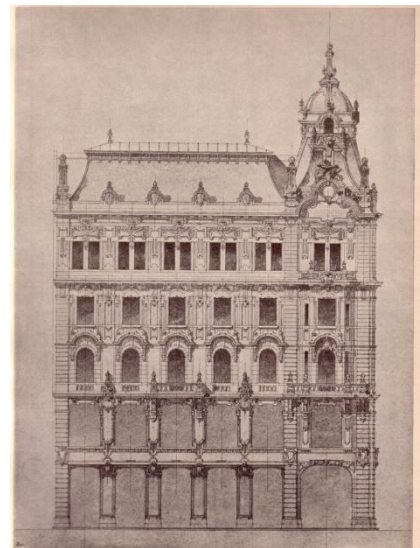
247. A drezdai König Johann Strasse kiépítésének terve.
Bruno Schmitz, 1887 vagy előtte.

248. Budapest, New York palota,
Hauszmann Alajos 1891-1893.

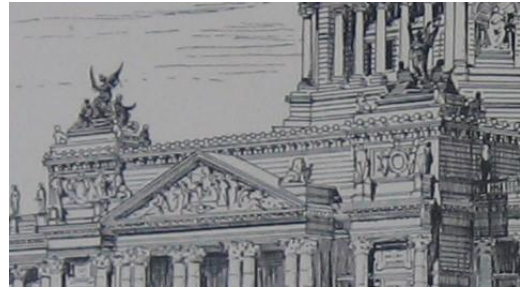

249. Budapest, Légrády-ház. Korb és Giergl, 1893.

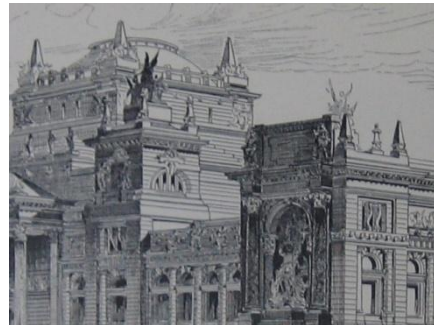

250. Budapest, Weiner
és Grünbaum Áruház.
Korb és Giergl, 1894.

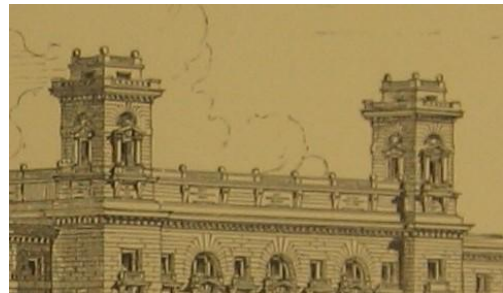
A budapesti Igazságügyi palota. Hauszmann Alajos, 1893-1896.

251-252. Reichsgerichtshaus pályázati terve. Schmieden, v. Weltzien és Speer, 1885 vagy előtte.

253-254. Lipsce, Reichsgerichtshaus pályázati terve. Bruno Schmitz és August Hartel, 1885 vagy előtte.

255-256. Drezda, Königlich Sächsische Finanzministerium pályázati terve. Bruno Schmitz, 1888 vagy előtte. Összkép és részlet.

257-258. Budapest, Igazságügyi palota. Hauszmann Alajos, 1893-1896.

A neobarokk, mint a szecesszió előzménye fiatal századfordulós építészek életművében

259. Budapest, Belgrád rakpart 21.
Tőry Emil, 1899.

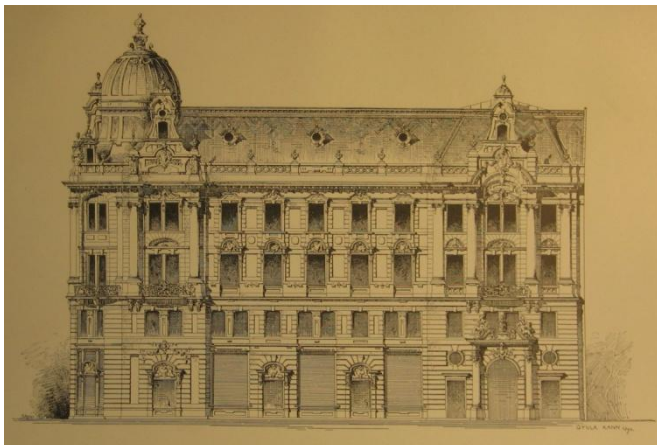
260. Budapest, Dob u. 58. Kőrössy Albert
és Sebestyén Arthur, 1897.

261. Szabadka, Nemzeti Kaszinó.
Raichle József Ferenc, 1895-1896.

262. Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 61.
Stern Izidor, 1894.

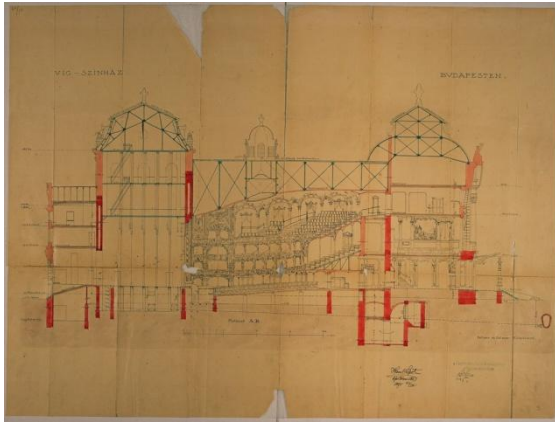

263. A Lipótvárosi Casino pályázati terve.
Kann Gyula és Vidor Emil, 1893/1894.

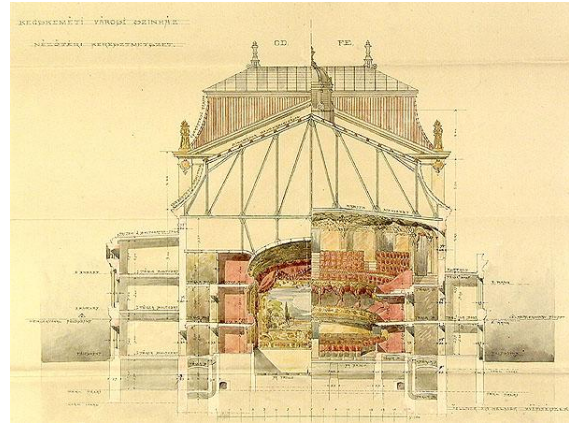

264. Budapest, Benczúr u. 4.
Márkus Géza, 1897.

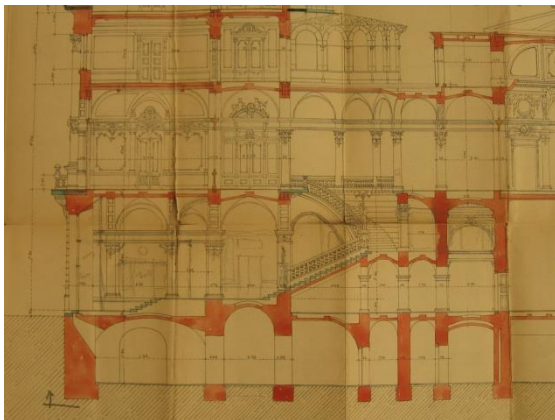
Neobarokk középületek az 1890-es években

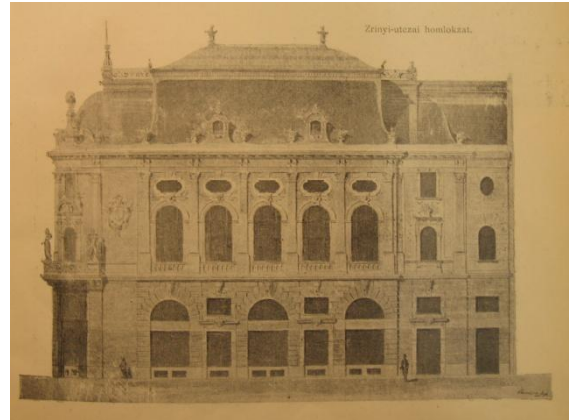
265. Budapest, Víg-színház.
Fellner és Helmer, 1895-1896.

266. Kecskemét, színház.
Fellner és Helmer, 1895-1896.

267. Budapest, Országos Kaszinó.
Metszeti rajz részlete,
Czigler Győző, 1894-1895.

268. Budapest, Lipótvárosi Casino.
Pályázati terv, Freund Vilmos, 1893.

269. Budapest, a Tudományegyetem
központi épülete, homlokzati terv.
Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond,
1897.

270. Nagyvárad, Pénzügyi palota.
Ifj. Rimanóczy Kálmán, 1899-1900.

Meinig Arthur neobarokk építésze az 1890-es években

271. Budapest, Benczúr u.,
Meinig Arthur saját háza, 1890-1891.

272. Budapest, Alkotmány u. 31.,
a Károlyi Nemzetség bérháza, 1891-1893.

273. Budapest, Trefort u. 3-5.
Hunyady-palota, 1892.

274. Budapest, Báthory u. 4 és 6.,
Werkner és Kobraák bérháza, 1895.

275. Budapest, Nemzeti Casino, bálterem.

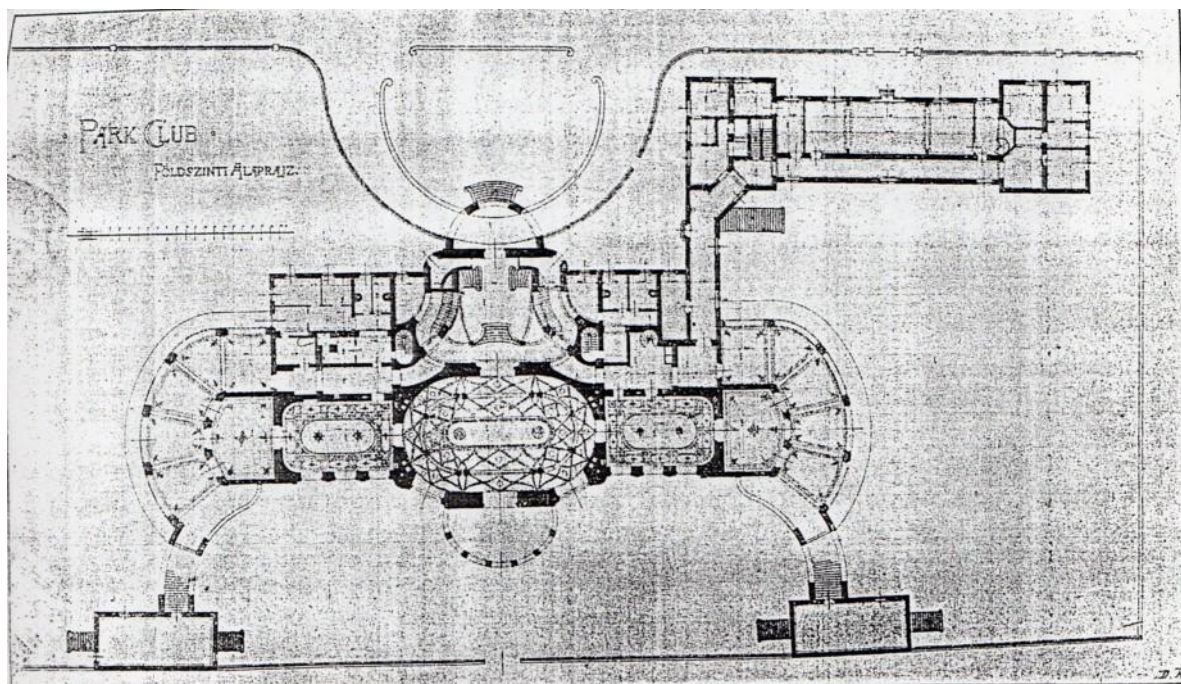

276. Az Ezredéves Országos
kiállítás Király-sátra, 1896.

A budapesti Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895.

277. Főhomlokzat

278. Alaprajz

A budapesti Park Club. Meinig Arthur, 1893-1895.

279-280. Az egykori társalgóterem és egyik oszlopának részlete.

281-282. Az egykori táncterem és részlete.

283. Lépcsőház

284. Kilincs

Korb Flóris és Giergl Kálmán neobarokk építészete 1900 körül

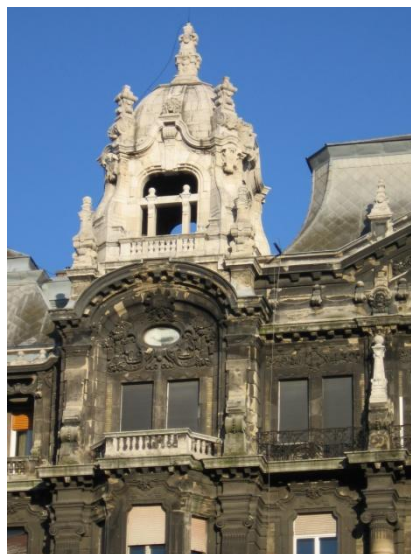
285. Budapest, Váci u. 36., Klotild-palota. Homlokzati terv részlete, 1899.

286. Budapest, Ferenciek tere, Királyi bérház, 1900-1902.

287. Budapest, Váci u. 36., Klotild-palota, torony

288. Budapest, Ferenciek tere, Királyi bérház, homlokzatrészlet a keleti toronnyal

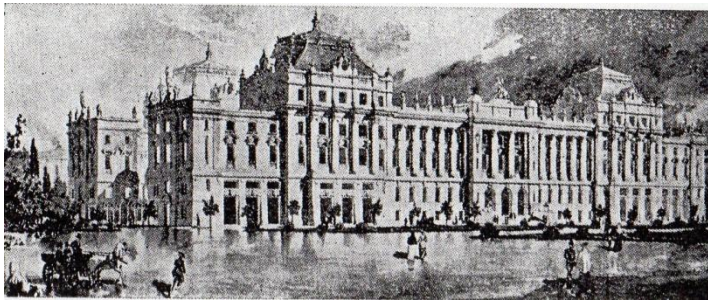

289. Budapest, Szent György tér, József főherceg palotája, 1902-1906.

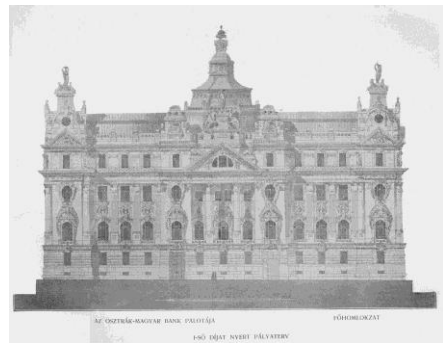

290. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, 1906.

Alpár Ignác neobarokk építészete 1900 körül

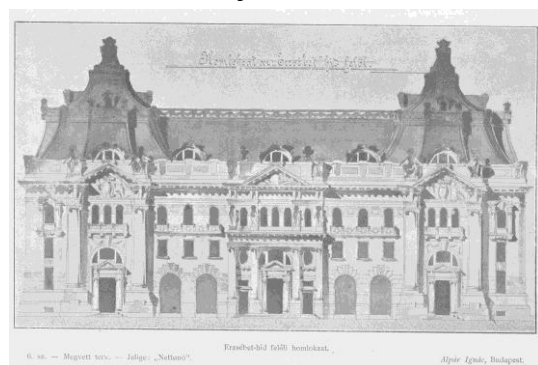
291. A budapesti Tőzsdepalota pályázati terve, 1899., II. díjas terv

292. Az Osztrák-Magyar Bank székházának pályázati terve, 1901., I. díj

293. A budapesti Sáros-fürdő pályázati terve, 1903-1904.

294. A budapesti Rudas-fürdő pályázati terve, 1903-1904.

Hubert József neobarokk építészete az 1900-as évek elején

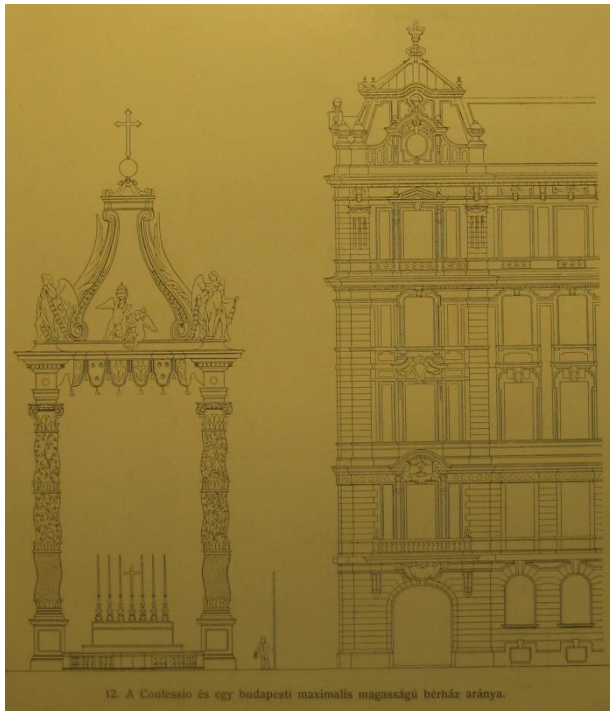

295. Temesvár, Osztrák-Magyar Bank, 1903-1904.

296. Budapest, Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének palotája, 1901-1902.

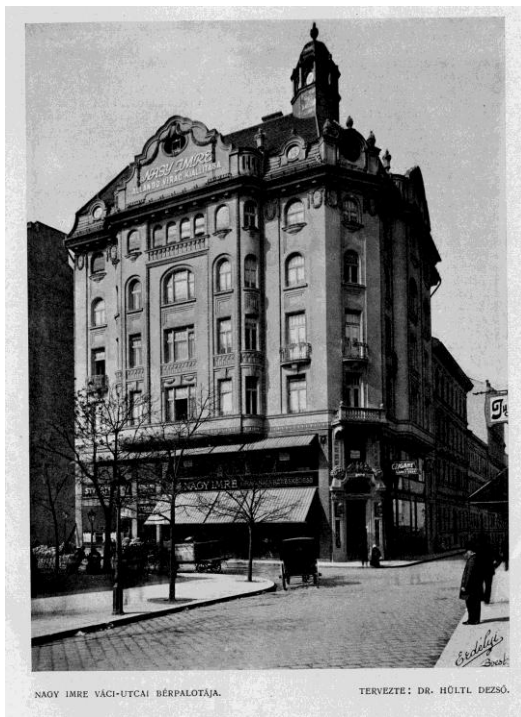
Hüttl Dezső és Wälder Gyula neobarokk építészete a 20. század első két évtizedében

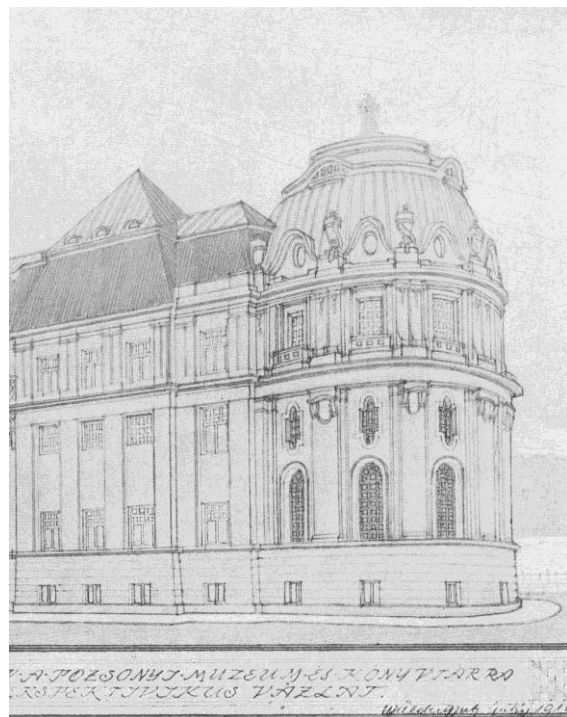
297. A római Szent Péter Bazilika oltárbaldachinja és a budapesti Belgrád rakpart 27. számú bérház (Hüttl Dezső, 1901-1903) Hüttl Dezső: Bernini c. könyvében (1906).

298. Budapest, Pajor szanatórium.
Hüttl Dezső, 1907-1908.

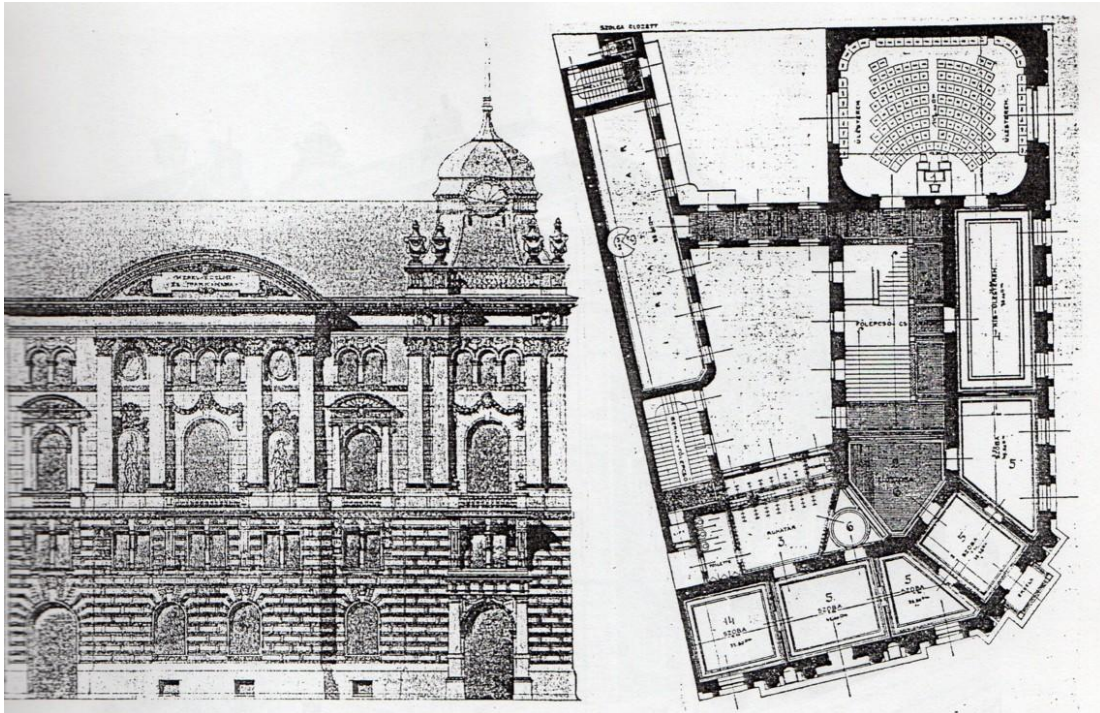

299. Budapest, Budapest, Váci u. 85.,
Hüttl Dezső, 1911.

300. A pozsonyi múzeum pályázati terve,
részlet. Wälder Gyula, 1910. (I. díj)

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Meinig Arthur (és Pártos Gyula?), 1899-1901.

301. Pályázati terv, 1898. (II. díj) Homlokzat és alaprajz

302. Összkép az Alkotmány utcai és Szemere utcai homlokzattal

Budapest, Szabadság tér, Dungyerszky Lázár bérpalotája. Meinig Arthur, 1899-1901.

303. Összkép az Adria-palotából nézve

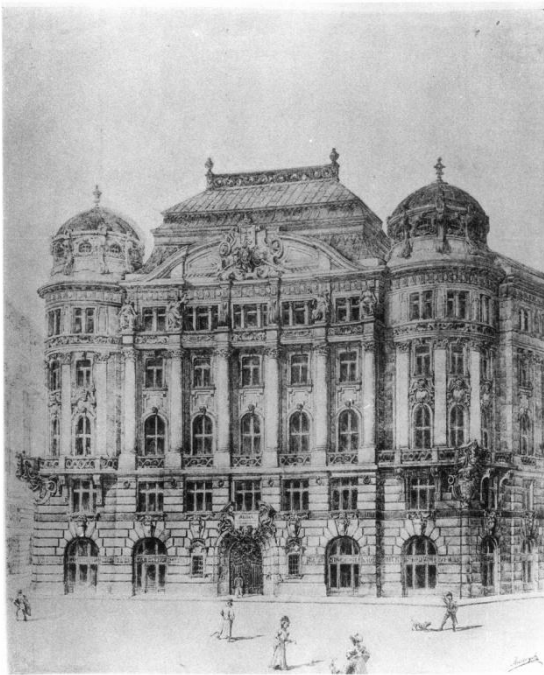

304. A díszlépcső indulása

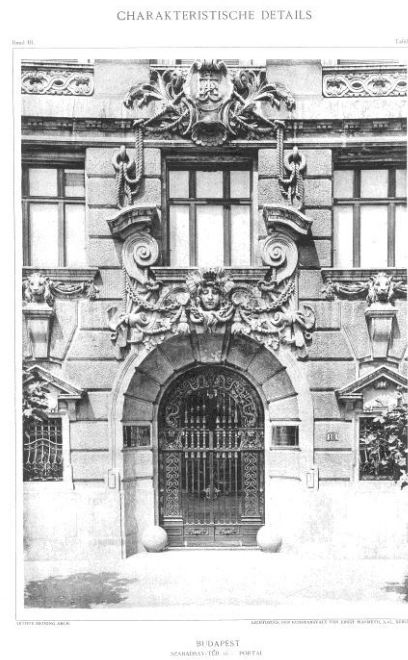

305. A díszlépcső korlátja

Budapest, Szabadság tér 16., az Adria Magyar Tengerhajózási Rt. palotája. Meinig Arthur, 1900-1902.

306. A főhomlokzat rajza, Meinig Arthur

307. Főkapu

308. Boltozati festmény a díszlépcsőházban

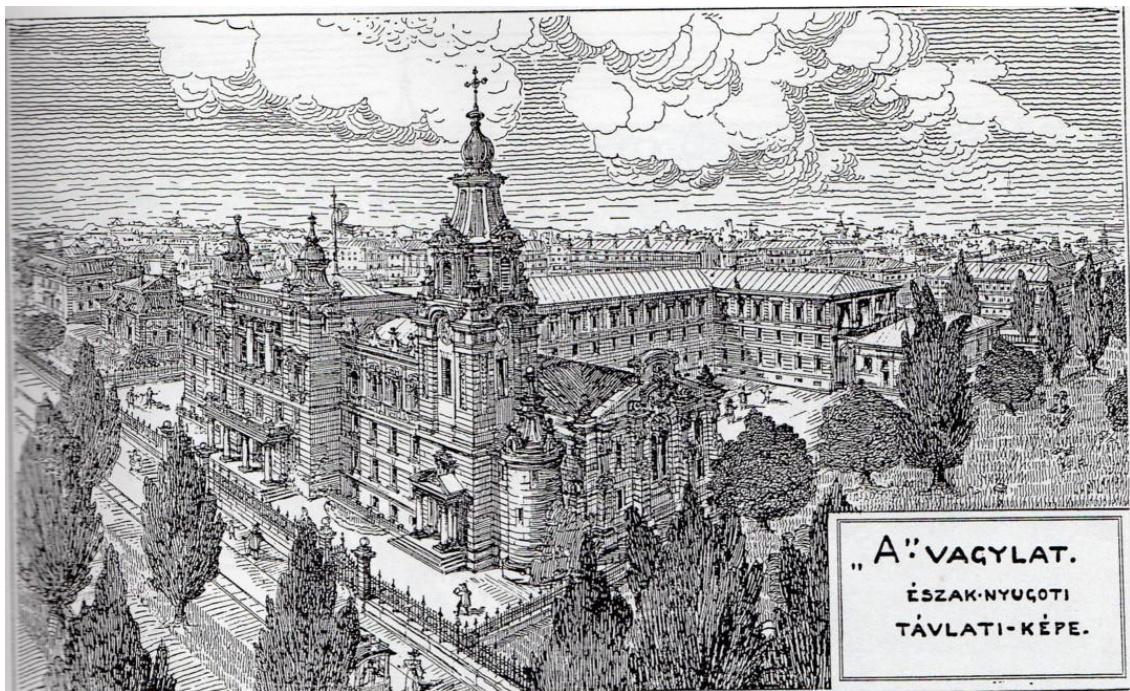

309. A díszlépcső korlátja

Meinig Arthur megvalósulatlan tervei az 1900-as évek elején

310. A budapesti Gresham-palota terve, 1903.

311. A budapesti fásori evangélikus templom és gimnázium pályázati terve (A terv), 1903.